

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HUKUKSAL ARAÇLARLA
ÇEVRENİN KORUNMASI**

DOKTORA TEZİ

Mesut KAYAER

**Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Kamu Yönetimi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil KALABALIK

AĞUSTOS - 2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

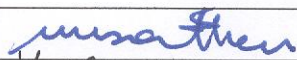
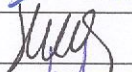
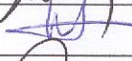
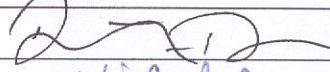
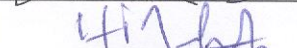
HUKUKSAL ARAÇLARLA
ÇEVRENİN KORUNMASI

DOKTORA TEZİ

Mesut KAYAER

Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Kamu Yönetimi

“Bu tez 08/08/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Musa EKEN	Kabul	
Prof. Dr. Halil KALABALIK	Kabul	
Prof. Dr. Kemal İNAT	Kabul	
Doç. Dr. Bülent DURU	Kabul	
Doç. Dr. H. İbrahim AYDINLI	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mesut KAYAER

08.08.2012

ÖNSÖZ

“Hukuksal Araçlarla Çevrenin Korunması” konusu, dünyayı ve insanlığı tehdit eden çevre sorunlarının neler olduğu, nasıl ortaya çıktığı, etkisi, çözümü için yapılan çalışmalar ve yapılması gerekenler çerçevesinde araştırılmaya değer bulunmuştur. Bu sorunların özellikle sanayi devrimi sonrası çeşitlenmesi, yoğunlaşması ve içinden çıkılmaz bir hal alması, çözüm arayışları noktasında diğer çevre koruma araçları ile birlikte hukuksal araçların da giderek önem kazanmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki yardımları için danışman hocam Prof. Dr. Halil KALABALIK ile birlikte Prof. Dr. Musa EKEN ve Prof. Dr. Kemal İNAT’a teşekkürlerimi sunarım. Yetişmemde katkıları olan diğer hocalarımı da unutmadığımı belirtmek isterim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamdaki emeklerini hiçbir zaman unutamayacağım ve ödeyemeyeceğim aileme de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Mesut KAYAER

08.08.2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vi
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: YASAL VE KURUMSAL ÇERÇEVE: SORUNLAR, KAVRAMLAR VE TANIMLAR	9
1.1. Çevre Kavramı ve Tanım	9
1.2. Çevrenin Unsurları	12
1.3. Çevre Kirliliği ve Çevrenin Korunmasının Gerekliliği.....	17
1.4. Çevre Sorunları	24
1.4.1. Hava Kirliliği ve Hava Kalitesinin Düşmesi	27
1.4.2. Su Kirliliği	30
1.4.3. Toprak Kirliliği	33
1.4.4. Flora ve Fauna Konusunda Karşı Karşıya Kalınan Tehlikeler	35
1.4.5. Nükleer Enerji ve Radyoaktif Serpinti.....	37
1.4.6. Asit Yağmuru Tehditleri	39
1.4.7. Ozon Tabakasının İncelmesi, Sera Gazları ve Küresel Isınma.....	40
1.4.8. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Transgenetik Kirlilik.....	42
1.4.9. Kültürel Varlıklar, Gürültü/Stres Elektromanyetik ve Işık Kirliliği.....	43
BÖLÜM 2: GENEL OLARAK ÇEVRE KORUMA	48
2.1. Çevrenin Eğitim ve Eğitsel Araçlarla Korunması.....	50
2.1.1. Eğitimin Çevrenin Korunmasındaki Yeri	53

2.1.2. Çevre Eğitimi	55
2.1.2.1. İlköğretim ve Ortaöğretimde Çevre Eğitimi.....	59
2.1.2.2. Yükseköğretimde Çevre Eğitimi	62
2.1.3. Çevre Bilinci Oluşturulması	72
2.2. Çevrenin Ekonomik ve Mali Araçlar Kullanılarak Korunması	75
2.2.1. Ekonomik Araçlar	77
2.2.2. Mali Araçlar	92
2.3. Çevrenin Korunmasında Bilim ve Teknolojinin Yeri.....	101
2.3.1. AR-GE Çalışmaları ve Çevreye Etkileri.....	104
2.3.2. Çevreci Teknolojilerin Kullanılması.....	106
2.3.3. Geri Kazanılabılır ve Dönüştürülebilir Ürünler ve Riskler.....	110
2.3.4. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerin Çevreye Yan Etkisi.....	114
BÖLÜM 3: ÇEVRENİN HUKUKSAL ARAÇLARLA KORUNMASI	117
3.1. Çevrenin Bir Hak Olarak Tanınması.....	119
3.1.1. Çevre Hakkı Kavramı ve Ortaya Çıkışı	119
3.1.2. Hakkın Sahipleri ve Yükümlüleri	124
3.1.2.1. Gerçek ve Tüzel Kişiler.....	125
3.1.2.2. Devletler ve Uluslararası Örgütler.....	128
3.1.2.3. Hayvanlar ve Bitkiler.....	132
3.1.2.4. Gelecek Kuşaklar.....	134
3.1.3. Çevre Hakkının Korunması ve Geliştirilmesi.....	136
3.1.3.1. Çevre Hakkının Ulusal Düzeyde Korunması	137
3.1.3.2. Çevre Hakkının Bölgesel ve Uluslararası Düzeyde Korunması.....	138
3.2. Çevrenin Çevre Hukuku İlkeleri Yoluyla Korunması	140

3.2.1. Kirleten Öder İlkesi.....	143
3.2.1.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı.....	143
3.2.1.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması.....	145
3.2.2. Önleme İlkesi	149
3.2.2.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı.....	149
3.2.2.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması.....	150
3.2.3. İhtiyat (Bilimsel Belirsizlik) İlkesi	152
3.2.3.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı.....	152
3.2.3.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması.....	153
3.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi.....	158
3.2.4.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı.....	158
3.2.4.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması.....	161
3.2.5. Geliştirme İlkesi.....	163
3.2.5.1. Tanımı ve Geliştirme Kavramının Anlamı.....	163
3.2.5.2. Çeşitli Üstünlükleri ve Uygulamaya Aktarılması.....	164
3.2.6. Çevresel Kararlara Katılma İlkesi ve Başvuru Yolları	166
3.2.6.1. Çevresel Demokrasi Anlayışı ve Çevresel Kararlara Katılma	168
3.2.6.2. Başvuru Yolları	173
3.2.7. Entegrasyon İlkesi ve Çevre Politikaları.....	175
3.2.8. İnsanlığın Ortak Mirası	177
3.3. Çevrenin Çevresel Etki Değerlendirmesi Yoluyla Korunması	179
3.3.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı.....	179
3.3.2. Hukuksal Altyapısı ve Niteliği.....	183
3.3.3. Uygulanması ve Aşamaları	184
3.3.3.1. Ön İnceleme Aşaması.....	188

3.3.3.2. Kapsam Belirleme Aşaması	191
3.3.3.3. Rapor Hazırlama Aşaması	193
3.3.3.4. Raporun Yetkili Mercilerce İncelenmesi Aşaması	195
3.3.3.5. Nihai Kararın Verilmesi	197
3.3.3.6. İzleme ve Denetleme Aşaması	198
3.4. Düzenleyici Ölçütler	201
3.4.1. Standart Ölçü Belirleme	202
3.4.2. Toprak Kullanımı ve Kamulaştırma	208
3.4.3. Özel Koruma Alanları Oluşturulması ve Milli Parklar	212
3.5. Yargısal Denetim ve Yurttaş Davaları	217
3.6. Çevre Hukukunun Çevrenin Korunması Açısından Değerlendirilmesi	220
3.6.1. Anayasal Açından	223
3.6.2. Yasal Açından	228
3.6.2.1. Çevre Kanunu ve Çevreyle İlgili Diğer Kanuni Metinler	229
3.6.2.2. Ceza Kanunu ve İlgili Diğer Hukuk Kuralları	234
3.6.2.3. Çevre Ceza Hukuku ve Kanunu Çalışmaları	247
3.6.3. İdari Açından	250
3.7. Yargı Organlarının Çevrenin Korunmasına Yaklaşımı	256
3.7.1. Türk Hukuk Sisteminde	259
3.7.1.1. Anayasa Mahkemesi'nin Yaklaşımı	263
3.7.1.2. Yargıtay'ın Yaklaşımı	271
3.7.1.3. Danıştay'ın Yaklaşımı	279
3.7.2. Uluslararası Hukuk Sisteminde	297
3.7.2.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı	301

3.7.2.2. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yaklaşımı	314
3.7.2.3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yaklaşımı	315
3.7.2.4. Uluslararası Adalet Divanı'nın Yaklaşımı	323
3.7.2.5. Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin Yaklaşımı	329
3.7.2.6. Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin Yaklaşımı	331
3.7.3. Uluslararası Çevre Mahkemesi	337
SONUÇ	341
KAYNAKÇA	351
ÖZGEÇMİŞ	376

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET/EURATOM:	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu/European Atomic Energy Community
AB	: Avrupa Birliği/European Union
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM/ECHR	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi/European Court of Human Rights
AİHS	: İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi
Bkz.	: Bakınız
BM/UN	: Birleşmiş Milletler/United Nations
BMDHS/UNCLOS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi/United Nations Convention on the Law of the Sea
C. D.	: Ceza Dairesi
C. G. K.	: Ceza Genel Kurulu
ÇED/EIA	: Çevresel Etki Değerlendirmesi/Environmental Impact Assessment
dB	: deci-bell/desibel
DSİ	: Devlet Su İşleri
E.	: Esas
EEA	: European Environment Agency/Avrupa Çevre Ajansı
EMAS	: The Eco-Management and Audit Scheme/Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi
ESPOO	: Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context/Sınırlarötesi Bağlamda ÇED Sözleşmesi
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
H. D.	: Hukuk Dairesi
H. G. K.	: Hukuk Genel Kurulu
IEEP	: International Environmental Education Program/Uluslar arası Çevre Eğitim Programı
ISO	: International Standart Organisation/Uluslar arası Standartlar Örgütü
İDDK	: İdari Dava Daireleri Kurulu
İYUK	: İdari Yargılama Usulü Kanunu

K.	: Karar
K. T.	: Karar Tarihi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
km	: kilometre
LEED	: International Environmental Education Program/Uluslar arası Çevre Eğitim Programı
m.	: madde
MIT	: Massachusetts Institute of Technology
NEPA	: US National Environmental Policy Act/ABD Ulusal Çevre Politikası Kanunu
NGO	: Non-Governmental Organizations/Hükümet-Dışı Örgütler
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development / Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OSPAR	: The Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic/Kuzey-Doğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Sözleşme
ÖÇKB	: Özel Çevre Koruma Bölgesi
ÖÇKKB	: Özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı
PEI	: Princeton Environmental Institute
R. G.	: Resmi Gazete
s.	: sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Merkezi
UAD/ICJ	: Uluslararası Adalet Divanı/International Court of Justice
UDHM/ITLOS	: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi/International Tribunal for the Law of the Sea
UNECE	: UN Economic Commission for Europe/BM Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNEP	: UN Environment Programme/BM Çevre Programı
UNESCO	: UN Educational, Scientific and Cultural Organization/BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
vs.	: ve saire

WEDO	: World Environment and Development Organization/Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü
WHO	: World Health Organisation/Dünya Sağlık Örgütü
WTO	: World Trade Organization/Dünya Ticaret Örgütü
WWF	: World Wildlife Fund/Dünya Yaban Yaşam Fonu
yy.	: yüzyıl

Tezin Başlığı: Hukuksal Araçlarla Çevrenin Korunması

Tezin Yazarı : Mesut KAYAER   **Danışman :** Prof. Dr. Halil KALABALIK

Kabul Tarihi : 08.08.2012   **Sayfa Sayısı :** x (ön kısım) + 375 (tez)

Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi   **Bilim Dalı :** Kamu Yönetimi

İnsanoğlu tarihin her döneminde gelişmek ve daha iyi bir yaşam sürmek istemiştir. Avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçmiş, şehirler kurmuş ve yerleşik hayata başlamıştır. Nüfus artınca ihtiyaçların karşılanması amacıyla sanayi ve endüstri alanları kurulmuş ve kitlesel üretime geçilmiştir. Tüm bu süreçte kaynaklar tüketilmiş ve çevre atık salınımı ile kirlenmiştir. Özellikle sanayi devrimi ile yaşanan ekonomik büyüme yarışı çevre kirliliğinin ve sorunlarının miladı olmuştur. Gittikçe artan, yoğunlaşan, giriftleşen ve içinden çıkılmaz bir hale gelen çevre sorunları karşısında insanoğlu çeşitli çözüm arayışlarına girmiştir.

Çevre ile ilgili ilk ciddi çalışmalar 1970'li yıllarda başlamıştır. 1972'de Stockholm'de düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı ilk önemli adım olmuştur. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz) (1987) ve sonrasında Rio Bildirgesi (1992), çevre konusunda en kapsamlı, en uygun ve en somut sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada dünyayı ve insanlığı tehdit eder hale gelen çevre sorunlarının neler olduğu, nasıl ortaya çıktığı, etkisi, çözümü için yapılan çalışmalar ve yapılması gerekenler ele alınacaktır. Bu çerçevede ekonomik, mali, eğitsel, bilimsel ve teknolojik ve hukuksal araçların çevre korumadaki önemi incelenecektir. Bütün koruma araçlarının birey ve toplum bakımından uygulanabilirliği "hak" temelindedir. Bu bakımdan çalışmanın amacı çevre ve çevre hakkının korunmasında ve geliştirilmesinde hukuksal araçların çeşitli üstünlüklerini kanıtlamaktır.

Bu çerçevede çevre hukuku kaynakları, çevrenin korunmasında hukuksal teknik ve ilkeler ile çevre hukuku ilkeleri ele alınacaktır. Özellikle çevre hukuku ilkeleri, Çevresel Etki Değerlendirme sistemleri ve uygulamada ulusal ve uluslararası mahkemeler ve bu mahkemelerin kararlarının önemi vurgulanacaktır.

Bu bağlamda tez üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde çevre ve unsurları ile sorunlar yasal, kurumsal ve kavramsal çerçevede sunulacaktır. İkinci ve üçüncü bölümlerde çevre koruma araçları ele alınacaktır. Genel araçlar ikinci bölümde, tezin temel tartışma konusu olan hukuksal araçlar ise üçüncü bölümde incelenecektir.

Yazılı ve görsel kaynaklardan elde edilen veriler ve bu veriler kapsamında hukuksal araçların çevrenin korunmasına yaptığı katkılar yansıtılacaktır. Hukuksal araçların çevrenin korunmasında ve toplumsal çevre bilincinin oluşturulmasında oynadığı rolün önemi vurgulanacaktır. Ayrıca bu araçların çevre koruma konusunda getirdiği yeni açılım ve çözüm önerileri de sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kirliliği ve Sorunları, Çevre Hakkı ve Hukuku, Çevre Koruma, Çevresel Etki Değerlendirme, Ekolojik Denge ve Sürdürülebilirlik

Title of the Thesis: Protection of the Environment Through Legal Instruments	
Author : Mesut KAYAER	Supervisor : Prof. Dr. Halil KALABALIK
Date : 08.08.2012	Nu. of pages : x (pretext) + 375 (main body)
Department: Public Administration Subfield : Public Administration	
Throughout history, mankind had always asked for a better life and development. Having passed from hunting and collecting to agriculture, they had built cities and settled. Upon the increase of the population, with the intent of meeting the needs, industrial areas had been established and mass production had started. During this period, resources had been depleted and the environment had been harmed by waste release. The contest of economic growth, especially experienced in the Industrial Revolution, became the turning point of the environmental pollution and problems. Mankind, thus, has been seeking various solutions for the environmental problems which increased, intensified and became complicated. The first serious studies on environment began in the 1970s. The UN Conference on the Human Environment held in Stockholm in 1972 was the first important step. The Brundtland Report (Our Common Future) (1987) and then the Rio Declaration (1992) have revealed the most comprehensive, eligible and concrete results on the issue of environment. In this study, it will be discussed what the environmental problems threatened the world and the humanity are, how they occur, what the initiatives and the requirements to solve these problems are. In this context, the importance of the economic, financial, educational, scientific and technological and legal instruments within the environmental protection will be analyzed. Applicability of all protection instruments on individual and society is based on “right”. In this regard, the aim of the study is to prove the various advantages of the legal instruments for the protection and amelioration of the environment and the environmental rights. Within this framework, the sources of environmental law, technical and legal principles of environmental protection and the principles of environmental law will be studied. Especially the importance of the principles of environmental law, the Environmental Impact Assessment systems and in practice, national and international courts and decisions of these courts will be emphasized. Concordantly, the thesis will consist of three parts. In the first chapter environmental problems will be presented within legal, institutional and conceptual framework. In the second and third chapters environmental protection equipment will be discussed. General instruments will be analyzed within the second chapter and in the third chapter; legal instruments which are the basic discussion issue of the thesis will be studied. The data gathered from the written and visual sources and the contribution of the legal instruments within the gathered data to the environmental protection will be reflected. The importance of the role of the legal instruments to protect the environment and to raise environmental awareness in society will be highlighted. The new initiatives and the solution offer by these instruments for the environmental protection will also be presented.	
Keywords: Environmental Pollution and Problems, Environmental Rights and Law, Environmental Protection, Environmental Impact Assessment, Ecological Balance and Sustainability	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Çevreye birçok anlam yüklendiği için genellikle insanların kullanımına sunulmuş canlı ve cansız “her şey” çevre olarak kabul edilir. Çevre; bir bilim, bir tutku, doğa sevgisi, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkeler için kurduğu bir tuzak, doğal kaynakların tüketilmesinde sınırlılık şeklinde anlamlarla geniş bir tanımlama ve araştırma alanı olarak görülebilir. Hayvanlar, bitkiler, dağlar, ormanlar, kırlar, göller, akarsular, dereler, tarım alanları, kumsallar vs. tüm canlı ve cansız varlıklar çevrenin unsurlarıdır. Bütün yaşam alanları çevrenin bir parçasını oluşturur. Çevre kısaca, tüm canlılarla birlikte ortak yaşama alanlarını oluşturan hava, su ve toprak şeklinde tanımlanabilir. Böylece çevrenin herhangi bir şey değil her şey demek olduğu sonucu çıkarılabilir.

Ancak çevre değerlerinin sınırsız görülerek tüketilmesi ve tüketim sonucu oluşan atıkların doğaya geri verilerek çevrenin kirletilmesi ile oluşan çevre sorunları gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Küresel ısınma başta olmak üzere gıda ve enerji krizleri büyük tedirginliklere sebep olmuştur. Hava, su, toprak, bitkiler, hayvanlar ve insanlar; enerji ve gıda krizleri, asit yağmurları, nükleer ve kimyasal tehditler, küresel ısınma ve ozon tabakasının incelmeye başlaması, transgenetik, gürültü, ışık, stres, elektromanyetik tehditler gibi çeşitli çevre sorunlarından etkilenmişlerdir. Sonuç olarak sorunlar ve olası risklerin boyutları çevre bilincinin yerleşmesini sağlamıştır. Bu çerçevede çevre, çevre hakkı, çevre hukuku, çevre koruma konularının birden ortaya çıktığı iddia edilemez.

Tarihin her döneminde insanlar çevreyi kendi yaşamları için şekillendirmeye çalışmışlardır. Çevre bu baskı karşısında belli bir seviyeye kadar direnç göstermiştir. Kritik eşikler aşıldığında ise çevrenin direnci kırılmıştır. Bu direnci kıran sanayi devrimi olmuştur. Sanayi ve teknoloji geliştikçe tüketim artmış, çevre değerleri çeşitli risklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar da insanları çeşitli şekillerde etkilemiştir. Aralık 1952’de, Londra’da, hava kirliliği nedeniyle yaklaşık 4 bin kişinin ölmesi, çevreye saygının önemini göstermiştir.¹ Böylece insanlar çevre ve çevre sorunları üzerinde düşünmek zorunda kalmış ve yeni açılımlar ve çalışmalar gündeme gelmiştir.

Çevre ile ilgili kapsamlı çalışmalar 1970’li yıllardan sonra başlamıştır. İlk önemli çalışma 1972 Stockholm BM İnsan Çevresi Konferansı’dır. Konferans Bildirisi’nin 1.

---

¹ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, (1993), “Çevrebilim”, İmge Kitabevi, Yayın No: 67, Ankara, s. 86.

m.'sinde çevre ve çevre hakkı kavramlarına yer verilerek çevrenin ve çevre hakkının uluslararası düzeyde korunması gerektiği vurgulanmıştır.² Konferansın önemli sonuçlarından birisi de UNEP'in (BM Çevre Programı-*UN Environment Programme*) kurulması olmuştur.³ 1982'de Dünya Doğa Şartı kabul edilmiş ve daha çok uygulamaya dönük kararlar alınmıştır.⁴ Çevre konusunda en kapsamlı, nitelikli ve somut sonuçları olan anlayış 1992'de Rio Bildirgesi'nde ortaya çıkmıştır.⁵ Bu anlayış daha sonraki çalışmaların dayanağı olmuştur. Çeşitli yollarla çevrenin korunması gerektiği ve bunun için birtakım yapılanmaların zorunluluğu görülmüştür.

Türkiye'de ise Anayasanın 56. m.'sinde "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*" anlayışı getirilerek hem devlete hem de kişilere bir takım hak ve ödevler verilmiştir. Çevre ile ilgili tanımlamalara ve çevrenin korunması hakkında yol ve yöntemlere Çevre Kanunu (m. 2, 3) ve Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği'nde (m. 4) yer verilmiştir. Buna göre çevrenin unsurları; fiziksel unsurlar (hava, su, toprak), üreticiler (bitkiler), tüketiciler (hayvanlar ve insanlar), ayırıştırıcılar (mantar, bakteri vs.) ile ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlar şeklinde sıralanabilir. Fiziksel (cansız varlıklar) çevre, canlı (biyolojik varlıklar) çevre ve sosyal-kültürel (canlı varlıkların karşılıklı etkileşimi) çevre şeklinde üç temel unsur vardır. Ayrıca çevre niteliği bakımından fiziksel (doğal ve yapay) ve toplumsal çevre olarak da ayrılabilir.

Bilim ve teknolojiden aldığı güç ile insanoğlu, sınırsız ve sorumsuz faaliyetlerini daha da artırmıştır. Sorunların giderek büyümesi, çeşitlenmesi, giriftleşmesi ve içinden çıkılmaz bir hal alması insanoğlunu çözüm bulmaya zorlamıştır. Çevreyi kirletenlerin tespiti ve cezalandırılması ile kirliliğin önleneceğini düşünen insanoğlu, yatırımların çevreye etkisi ile ilgili olarak çeşitli önleyici tedbirleri almak ve ihtiyatlı davranmak zorunda hissetmiştir. Bu bakımdan çevrenin korunması ve geliştirilmesi insanoğlunun en önemli yükümlülüğüdür.

Özellikle 20. yy. sonları ile 21. yy. başlarında yapılan araştırmalar insanoğlu çevreye zarar verdiğini göstermiştir. Bu nedenle çevre bilgisi ve bilinci eksikliği önemli bir sorun alanı olarak görülmüş ve çevre ve çevre sorunları hakkındaki araştırma ve eğitim

---

² Shyami F. Puvimanasinghe, (2007), "*Foreign Investment, Human Rights and the Environment: Perspective From South Asia on The Role of Public International Law for Development*", Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, s. 40.

³ Philippe Sands, (2003), "*Principles of International Environmental Law*", Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge, s. 40.

⁴ Sands, s. 45.

⁵ Puvimanasinghe, s. 40.

faaliyetlerine büyük önem verilmiştir. Tüm toplumu kapsayacak bir çevre eğitiminin toplumsal çevre bilincini yükseltmesi ile yönetici/üretici/tüketici üzerinde toplumsal bir baskı oluşturması çevrenin korunmasında oldukça önemli itici güç olmuştur. Çevre bilgisi ve bilinci yüksek birey ve toplumun çevresel kararlarda söz sahibi olma isteği ve baskısı karar alıcıların çevreye zarar vermesi muhtemel karar almalarının önüne geçebilir. Bu durum aynı zamanda yöneticilerin riski dağıtması bakımından da yarar sağlar ve böylece insanoğlu çevresel demokrasi içinde çevreye saygılı politikalar geliştirebilir. Bilim ve teknoloji çevre sorunlarının araştırılması ve çözüm geliştirilmesinde fırsatlar sunmuştur. Teknoloji atık üretiminin düşürülmesini sağlarken atıklar geri dönüşüm ve geri kazanım çalışmaları ile ekonomiye kazandırılmıştır. Çevreci teknolojiler tüketiciler nazarında itibar görünce firmalar da çevreye duyarlı teknolojilere yönelmiş ve çevrecilik bir pazarlama aracına dönmüştür.

Ekonomik faaliyetler, yaşamın vazgeçilmez bir parçası olsa da yaşamın yaşanmaz hale gelmesine sebep olmamalıdır. Zira sürekli ve dengesiz büyümenin çeşitli olumsuz sonuçlar doğurması insanları ekonomik faaliyetleri dışlamayan ve hatta içine alan çevre koruma anlayışlarına yöneltmiştir. Ekonomik ve mali araçların üreticiler ve tüketiciler üzerindeki etkisi çok büyük olduğu için bu araçların çevrenin korunmasına önemli katkıları olmuştur.

Çevre koruma çalışmalarının en önemli ayağını zorlama ve yaptırım gücü olan hukuksal araçların oluşturur. Ancak bunun tek başına çevre kirliliğine çare olması beklenmemelidir. Kirliliği, daha başlamadan kaynağında önlemenin önemli bir alternatif olarak hukuksal sürece dâhil edilmesi, şüpheli ve riskli durumlarda ihtiyatlı hareket edilmesi ve sürecin bir prosedüre bağlanması karar alıcıların elini güçlendirir. Nitekim anlaşmalar, kanunlar, yönetmelikler ve diğer hukuki düzenlemeler çevrenin korunması amacıyla kullanılmaktadır.

Bütün hukuki, ekonomik, siyasi ve toplumsal dinamikleri içine alan ÇED süreci oldukça sağlam, kapsamlı ve sistemli bir çevre koruma anlayışı getirmiştir. Dolayısıyla ÇED iyi bir şekilde işletilirse çevre oldukça verimli bir şekilde korunmuş olur. Özel önem verilmesi gereken bazı alanların diğer koruma tedbirleri dışında özel kurallara bağlanması bir diğer çevre koruma tedbiridir. Çeşitli standartların geliştirilmesi ve bu standartlara uymayanların cezalandırılması yolu da bir çevre koruma tedbiridir.

Çevrenin kirletilmesi, korunması ve geliştirilmesi hususlarındaki anlaşmazlıklarda mahkemelerin kararları ve içtihatları kanun koyucuları yönlendirme, mağdurların mağduriyetlerini giderme ve failleri cezalandırma gibi işlevleri çevrenin korunmasında kilit rol oynar. Bu bakımdan ulusal ve uluslararası mahkemelerin çevrenin korunması konusundaki duruşları büyük önem taşır. Önemli bir nokta da çevre alanında uluslararası mahkemeler arası uyuşmazlıklara mahal verilmemesi ve uyuşmazlıkların çözüm için uluslararası çevre mahkemesinin kurulmasının gerekliliğidir. Son tahlilde çözülmesi gereken asıl konu zihinsel kirliliktir.⁶ İnsanoğlu öncelikle zihinsel kirlilikten kurtulabilir ise çevre koruma çaba ve çalışmalarında başarılı olabilecektir.⁷

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Çevre, çevre hakkı, çevre hukuku ve çevrenin korunması, sorunların gündeme gelmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Sanayileşme, üretim ilişkileri, üretim araçlarının biçimi, kullanımı, mülkiyeti, kentleşme, nüfus, göç, yoksulluk, barınma, açlık, kaynakların bitmeyecekmiş gibi tüketilmesi şeklinde sayabileceğimiz nedenler çevrenin kendi kendini yenileyebilme kabiliyetini ve sürdürülebilirliğini düşürmüş, insanoğlu da çevre korumanın önemini ve gerekliliğini görmüştür. Böylece çevre duyarlılığı ve çevresel değerlere hukuksal güvence kazandırma çabaları gelişmiş/destek bulmuş ve yeni bir insan hakkı olarak “çevre hakkı” kavramı ortaya çıkmıştır. Ulusal ve uluslararası metinlerinde çevreye ve çevre hakkına ilişkin düzenlemelere yer vermeye başlanmıştır.

Çevrenin korunması aslında çevre hakkının korunması ve geliştirilmesidir. Bu nedenle çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi ve çevre ile barışık bir yaşam sürme anlayışının bir sonucu olarak çevrenin, ulusal sistemlerde olduğu kadar uluslararası alanda da korunması zorunludur. Bir bölgede oluşan kirlilik hava, su, toprak, bitkiler, hayvanlar ve insanları tehdit eder hale gelip her alana yayılınca insanlarda çevre konusunda bilinçli ve duyarlı olma ve çevrenin korunması gerektiği düşüncesi yerleşmiştir. Bir yerdeki kirliliğin dünyanın diğer yerlerindeki insanları ve ekolojik dengeyi etkilediği yaşanan felaketlerle görülmüştür. Küresel ısınma, nükleer kazalar, asit yağmuru, yangınlar, petrol kazaları, çeşitli kimyasallar, zehirli gazlar ve yapay

---

⁶ Zihinsel Kirlilik: Tüm çevre unsurları ile birlikte dünyanın kirlenmeyecek kadar büyük zannedilmesi ve yaşanan kirliliklerin olağan ve normal kabul edilmesidir.

⁷ Ahmet Taşkın, (2010): “Çevrenin Hukuksal Yönden Korunması”, Ed. Taşkın, Ahmet, Yalçın Şahinkaya ve Sıddık Güllük, TAAD (Türkiye Adalet Akademisi Dergisi), Sayı: 1, Nisan, Ankara, s. 257.

ürünler yani insan kaynaklı sorunlar; çevrenin temel tüketicisi, yıkıcısı ve yenilenebilir yeteneğinin kaybettiricisi olmuştur.

Sorunlar çok büyük oranda insan kaynaklı olduğuna göre koruma yükümlülüğü de insana düşer ve çözüm için önleyici, koruyucu ve yeniden düzenleyici önlemlerin alınması gerekir. Bu bakımdan sürekli kalkınma yerine sürdürülebilir kalkınma modeli uygulanmalı, geri dönülemez bir duruma gelmeden önce çevre eğitimi verilmeli, teknik destek sağlanmalı, örgütsel yapılanma kurulmalı ve hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

Çevre, çevre hakkı, çevre hukuku, çevre sorunları, çevrenin korunması gibi alanlarda çeşitli araştırma ve çalışmalar mevcuttur. Ancak hukuksal teknik ya da araçlarla çevrenin korunması konusunda yapılanlar, bahsedilen çalışmalar içerisinde parça parça veya bölüm bölüm bulunmaktadır. Bu nedenle bir bütün olarak bu alanda araştırma yapılmasının düşünülmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

İşte bu veriler ışığında çalışmanın temel hipotezi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Geçmişte kirletilen çevre, günümüzde kirletilmektedir. Gelecekte de kirletilmeye devam edecektir. Böyle devam ederse çok daha dramatik sonuç ve sorunlar yaşanacaktır. Çevre sorunları sadece insanoğluna sirayet ettiğinde sorun olarak algılanıp ve anlamlandırılmış, insanlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olmayan sorunlar göz ardı edilmiştir. Sorunların artması karşısında çeşitli çözüm önerileri gündeme gelmiş, çevre farkındalığı ortaya çıkmış ve böylece çevrenin korunması ve geliştirilmesi gerektiği görülmüştür. Ancak çözüm önerilerinin çevrenin geliştirilmesine katkısı, insanların çevreyi kirletme hız ve hırslarının çok gerisinde kaldığı için çok ciddi açmazlara yol açmıştır. Gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakılması bu açmazlara takılmıştır. Sonuç olarak çevrenin korunması ve geliştirilmesinin önemi açıktır ve konu ile ilgili olarak herkese birtakım görevler düşmektedir. Zira her daim yeni sorunlar ve açılımlar ortaya çıkmakta ve çözüm için yeni proje ve projeksiyon gerekmektedir. Bu çerçevede hukuksal araçların diğer koruma araçları ile birlikte çevre sorunlarının çözümü noktasında en önemli sacayağı olduğu söylenebilir.”

Bu hipotezi sınamak için aşağıda belirtilen sorulardan hareket edilmiştir:

1. Çevre kirletildiğine göre koruma nasıl sağlanacak ve sınırlar neler olacak?
2. Koruma için ne tür araçların kullanılması ve önlemlerin alınması gerekecek?

3. Çevrecilik ve çevre koruma anlayışına uygun olmayan ya da ters düşen uygulamalarla ilgili ne tür yaptırımlar uygulanacak?
4. Çevre koruma anlayışının hayatı çekilmez hale getirmemesi ve gelişme ve kalkınmayı durdurucu etki yapmaması nasıl sağlanacak?
5. Çevre korunurken kullanılacak hukuksal araçlar neler olacak ve hangi teknikler daha etkili ve optimal sonuçlar verecek?
6. İnsanoğlu, çevresel yeni şartlara uymak zorunda mı kalacak, yaşamak için yeni savunma mekanizmaları mı geliştirecek?
7. Gelineen noktadan itibaren yapılacak çalışmaların, iyileştirmelerin ya da önlemlerin, çevrenin korunmasına katkıları neler olacak?

Bu sorular ve cevaplarının hukuktaki yeri ve çevrenin korunmasında hukuksal araçlar bu çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır. Çalışmada çevre sorunları, çevre koruma araçları, hukuksal teknikler ile çevre hukuku ilkelerinin çevrenin korunmasındaki yeri ele alınacaktır. Hukuksal bir zemine ve bağlayıcılığa sahip olmayan bir anlayışın sistemli ve caydırıcı olmayacağı düşüncesiyle bu alanda bir çalışma yapılması düşünülmüştür. Bu düşünce çalışmanın oluşturulmasında itici güç olmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada eleştirel literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Sadece kütüphanelerde kitap, dergi, makale gibi basılı kaynaklar araştırılmamış internet, televizyon, bilgisayar ve diğer medya kanalları ve çeşitli belgesellerden elde edilen görsel verilerle genişletilmiştir. Ayrıca çevre ile ilgili etkinlik, konferans ve sunumlar takip edilerek çalışma zenginleştirilmiştir. Örgüt, dernek ve vakıf gibi çeşitli Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) araştırma, rapor, sorun tespiti ve çözüm önerilerine de yer vermeye çalışılmıştır. Ulusal ve uluslararası hukuki düzenleme ve metinlerden de yararlanılmıştır. Mahkemelerin anlaşmazlıkların çözümü noktasındaki önemli rolü görüldüğü için mahkemeler tarafından alınan kararlar incelenerek konunun hukuksal bir temelde değerlendirilmesi düşünülmüştür. Veri, kaynak ve kararların elde edilmesi ile ilgili olarak gazeteler, televizyonlar, üniversiteler, ulusal ve uluslararası vakıf ve dernekler, resmi kurum ve kuruluşların internet sitelerinde de yararlanılmıştır.

Çalışmanın İçeriği

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Yasal ve Kurumsal Çerçeve: Sorunlar, Kavramlar ve Tanımlar başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında çevre, çevrenin unsurları, çevre kirliliği, çevre sorunları ve çevre ile ilgili kavram ve terimlerin ortaya çıkışı, anlamları ve ulusal ve uluslararası metinlerde yer verilen tanım ve ifadeler incelenmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerine ışık tutması ve tanım ve ifadelerin çevre koruma faaliyetlerindeki önemi bakımından kavram ve terimler farklı kaynaklardan çeşitlendirilmiştir. Bu çerçevede çevre, çevre kirliliği ve sorunları ile ilgili genel hatlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü çevrenin korunmasında kullanılan araçlardan oluşturulmuştur. İnsan yaşamı için vazgeçilmez olan ekonomik-mali araçların ve ekonomik faaliyetlerin çevreye zarar vermesinin yanında çevrenin korunmasında da etkili bir biçimde kullanıldığı gösterilmeye çalışılırken eğitsel araçların ve eğitimin çevrenin korunmasında ve çevre bilincinin yerleşmesindeki önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin çevreye olumlu ve/veya olumsuz etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm çalışmanın ana tartışma alanı olarak tasarlanmış olup çalışmanın asıl amacını oluşturan bölüm olmuştur. Bu bölümde çevrenin hukuksal araçlarla korunması masaya yatırılmış ve hukuksal araçların diğer çevre koruma araçları karşısındaki avantajları ortaya konmaya çalışılmıştır. Hukuksal araçların çevrenin korunmasına katkıları uygulamalardan örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Karşılaşılan Güçlükler ve Sınırlılıklar

Çevre konusu oldukça geniş bir çalışma alanı olup çevrenin korunması ve özelde hukuksal araçlarla çevrenin korunması da bu bakımdan bir güçlük oluşturmaktadır. Bu güçlük, geniş ama bakir bir alanda çalışma yapmanın zorluğu ile daha da artmaktadır. İnsanoğlunun geç kaldığı çevre koruma ve geliştirme konusu ve bu konuda yapılan küçük çaplı araştırma ve çalışmalar söz konusudur ancak daha fazla çaba, çalışma ve özveri gerekmektedir.

Çevre, çevre hakkı, çevre sorunları, çevre hukuku konuları yeni alanlar olduğu için kaynak taraması ve diğer araştırmalarda çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Bu durum çevre ile ilgili kavram ve terimlerin tam anlamıyla tanımlanması ve bir birlikteliğin

sağlanması konusunda handicap oluştururken uygulama örneklerinin de sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca çevre, hukuki düzenlemelerde ikinci plana itilmiş, insan faaliyetlerinde göz ardı edilmiş, “orta malı” sayılmış ve hiç kimse tarafından sahiplenilmemiştir. Dolayısıyla çevreci olmak, çevre değerlerine sahip çıkmak ve çevre ile ilgili çalışmalar yapmak yükselen bir değer olsa da çeşitli güç odakları tarafından engel olarak görülmüştür.

Bütün bunlar çevreciliğin gelişmesine engel olmuştur. Bu nedenle çevre ile ilgili literatür olması gereken seviyenin altında kalmış ve çevre sorunlarının artışı karşısında çevrecilik anlayışı zayıf kalmıştır. Ancak yine de insanların özellikle son dönem çevre sorunları ile yüzleşmeye başlaması çevreye olan ilgiyi ve sahiplenmeyi artırdığı iddia edilebilir.

BÖLÜM 1: YASAL VE KURUMSAL ÇERÇEVE: SORUNLAR, KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1.1. Çevre Kavramı ve Tanım

İnsan-doğa ilişkileri tarihin her döneminde düşünürler tarafından ilgi çekici bulunmuş ve incelenmiştir. Ancak bilimsel çalışmalar 19. yy'dan sonra başlamıştır. 20. yy'da çevre sorunlarının yoğunlaşması ve dünyayı tehdit etmesi çevreye bakışı değiştirmiş ve çevre ile ilgili konular tartışılmaya başlamıştır. Dolayısıyla çevre, özellikle sanayi devrimi sonrası yaşanan sorunların bir sonucu olarak hayatın bir parçası ve en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur.⁸ 21. yy'da nükleer, kimyasal ve biyolojik tesislerin, üretim alanlarının ve silahların kitlesel tehditlere dönüşmesi büyük tedirginliklere sebep olmuştur. Böylece insanoğlu, çevreye meydan okuyan, kendi kendine olduğu kadar kendisi dışında her şeye karşı başat düşman, yok edici ve sömürücüye dönüşmüştür.

Aslında çevre, çevre sorunları ve çevre koruma konularının gündeme gelmesi, doğanın hakimiyetinin insanoğlu tarafından ele geçirilmesi ve insan-doğa mücadelesinin çıkmaza girmesinin bir sonucudur. Tarihin ilk dönemlerinde insanlar doğa karşısında çaresiz göç etme, kısmi önlemler alma ya da zayıfları feda etme gibi refleksler geliştirmişlerdir. Ne zaman ki insanlar doğaya meydan okumuş, yerleşik hayata geçmiş, kalabalık nüfusları beslemek amacıyla kitlesel üretim sistemine geçmiş, sanayi ve endüstri alanları kurmuş ve üşehirleşmiş, işte o zaman çevre adım adım geri çekilmiştir. Atıklar hasıraltına sığmayınca bir yerlerden patlamıştır. Aslında sorunlar çözülmemiş atıklar yok edilememiş, kamufle edilerek bir sonraki kuşağa devredilmiştir.⁹ Hem mekân hem de zaman atıkları insanlara geri vermiştir ve vermeye devam edecektir. Bir bölgedeki kirlilik diğer bölgelerde, geçmiş dönemdeki faaliyetlerin sonuçları da sonraki dönemlerde insanların karşısına çıkacaktır. Bu, umursamazca üreten, tüketen ve kirlüten insan için kaçınılmaz bir sonuçtur.

---

⁸ Bekir Parlak, (2004), “Çevre-Ekoloji-Çevrebilim: Kavramsal Bir Tartışma”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 15.

⁹ Şeref Ertaş, (1997), “Çevre Hukuku”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 78, İzmir, s. 6.

Çevre için öncelikle bir merkez, odak, ‘ben’ ya da ‘şey’ olmalıdır.¹⁰ Dolayısıyla çevre bilimi ve çevre hukuku bakımından önemli olan nokta, bir merkez ve merkezle etkileşimde bulunan muhitin varlığıdır. Etkileşimde merkezin muhit üzerinde olan yoğun baskısı kadar muhitin direnci ve merkezi uyuma zorlaması görülmektedir. Zira hem mikro hem de makro düzeyde merkezler ve çevreler mevcut olup, iç içe geçmiş ‘şeyler’ vardır. Yani bir merkezin çevresi başka çevrelerin merkezi olabilir. Longman Sözlükte¹¹ ise çevre, insanın yaşadığı sosyal ve doğal ortam olarak tanımlanmaktadır.

Çevrenin genel bir tanımının yapılmaması, sınırlarının çizilmemesi, hukuksal açıdan birtakım sorun ya da risk taşıdığı için anlamlı bulunabilir. Tüm çevresel değerleri içerisine alan bir tanım muğlak olup hukuksal kargaşa ve açmazlara yol açabilir. Sınırlı bir tanım ise çevresel birtakım öğelerin dışarıda kalması riskini doğuracaktır. Bu çerçevede bir unsurun diğer unsura sıkı sıkıya bağlı olması, çevrenin bir bütün olarak düşünülmesini gerektirir.¹²

Çevre, unsurları ile birlikte daha anlaşılır ve somuttur. Tanımlarda kesin bir fikir birliği bulunmasa da yukarıda da belirtildiği üzere çevre kelimesinin kullanım alanı çok geniştir. Çevre, ekolojiden zoolojiye, sosyolojiden psikolojiye her bilim dalında ayrı tanımlanır. Bilim ve teknoloji sayesinde çok uzak olmayan gelecekte uzayın da insan çevresinin bir parçası haline gelmesi hayal değildir. Gezegenler ve uydular, insanlar tarafından yerleşim ve yaşam alanları yapılabilecektir.¹³ Çevre genellikle insanların kullanımına sunulmuş olan ‘canlı ve cansız şeyler’ çerçevesinde düşünülmektedir. Çevre; bir bilim, bir tutku, doğa sevgisi, siyaset, doğal kaynaklar, doğanın tüketilmesi ve tükenmesi, çevresel sorunlara dikkat çekme şeklinde çok daha fazla anlam yükleyebileceğimiz alan olarak 1970 sonrası, özellikle artan sorunlar çerçevesinde, sıkça konuşulmaktadır.¹⁴ Böylece bütün yönleri ile birlikte çevrenin gündelik yaşamın bir parçası haline geldiği söylenebilir.

İnsanlar, bitkiler, hayvanlar, dağlar, ormanlar, kırlar, göller, akarsular, dereler, tarım alanları, kumsallar yani tüm canlı ve cansız varlıklardan oluşan çevre, canlıların ortak yaşama alanlarını oluşturan hava, su ve toprak ile bunlar üzerinde etkisi olan iklim ve

¹⁰ Nükhet Y. Turgut, (2009), “Çevre Politikası ve Hukuku”, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 1.

¹¹ Della Summers, Adrian Stenton, Adam Gadsby, Michael Upshall ve Janet Whitcut, (1989), *Longman Active Study Dictionary of English*, (Ed.), Longman House, Eighteenth Impression, Essex, s. 200.

¹² Nükhet Turgut, (1998), “Çevre Hukuku”, Savaş Yayınevi, I. Baskı, Ankara, s. 69.

¹³ David Wilkinson, (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York, s. 44.

¹⁴ Keleş ve Hamamcı, s. 18-19.

kültürel miras unsurlarından müteşekkildir.¹⁵ Bir başka boyutunda ise insan ve diğer canlılar üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkide bulunan şeylerdir. Karşılıklı etkilenme ile çevre; insanlar dâhil bütün canlıların, varlıklarını muhafaza etme, yaşamlarını devam ettirme ve gelişmeleri için oluşmuş bulunan ortam olarak görülebilir.¹⁶

Tanımlamalar odak alınan merkeze göre değişir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda¹⁷ ve ÇED Yönetmeliği'nde¹⁸; “*Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlama canlı merkezlidir. Yani merkez ‘canlılar’ özel de ise ‘insanlar’dır. Tanım insan merkezci bir bakış çerçevesinde düşünülmüş ise sorun yoktur.¹⁹

A. Einstein’ın ‘*benim dışındaki her şey çevredir*’ sözüne göre ‘ben’ ya da ‘şey’ dışındaki her şey çevredir.²⁰ Türk Dil Kurumu’nun ‘ben’ merkezci bir tanımlamasına göre çevre; ‘*bir organizma ya da organizmanın bir parçası üzerine etki yapan dış etkenler topluluğu*’ olup ‘*canlıların içinde yaşadıkları ortam ve bu ortamlardaki çeşitli faktörlerin bütünü*’dür. Bunlar tam anlamıyla canlı merkezli bir tanımlamadır. İnsan merkezci tanım ise; *insanla onun yarattığı kültürün coğrafyasal ve yaşambilimsel dış çevresi*’dir.²¹ Buna göre insanın oluşturduğu ve doğrudan baskın unsur olarak belirleyici ve şekillendirici olduğu merkezci bir anlayış söz konusudur. Yani insanın sınırlarını belirlediği, kurallarını koyduğu ve yaşadığı ortamdır. Ancak insan burada bağlı konumundadır. Zira verilmiş bir ortam yeniden insan eliyle düzenlenmiştir.

Şehircilik ve gelişim açısından çevre; *kişiyi etkileyen, maddi ve manevi gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, biyolojik, iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin*

---

¹⁵ Jack Rostron, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry ve P. J. Regan, (2001), “*Environmental Law For The Built Environment*” (Ed.), I. P., Cavendish Publishing, London, s. 63.

¹⁶ Ertuş, s. 56.

¹⁷ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m. Değişiklik öncesi kaleme alınan birçok eserde, Çevre Kanunu’nda “çevre” kavramının tanımına yer verilmeyip ÇED Yönetmeliği’nde verilmesi eleştirilmekteydi. Değişiklikle birlikte aynı ifade Çevre Kanunu’nda yer almış oldu.

¹⁸ m. 4, R. G.: Tarih: 17.07.2008 ve Sayı: 26939.

¹⁹ Ancak Kanunda canlılardan kastedilen tüm canlılar ise bir anlam kargaşası vardır. Çünkü etrafın *biyolojik ortamı* tüm canlıları kapsar. Oysa “*canlıların...içinde buldukları biyolojik...ortam*” tanımlaması vardır. Yine sosyal ve kültürel ortam bakımından hayvanların da sosyal ilişkilerinin varlığı kabul edilmektedir. Özellikle gelişmiş kayıt cihazlarıyla gözlemlenen hayvanların sosyal davranışları tespit edilmiştir (BBC). Bitkiler için henüz böyle bir veri tespit edilmemiştir. Ekonomik ortama gelince insan dışı canlılar için hiçbir anlamı yoktur. Dolayısıyla tanımlama ‘canlılar’ yerine ‘*insanlar*’ şeklinde başlamalıydı.

²⁰ ‘The environment is everything that is not me’ Wilkinson, s. 41.

²¹ Türk Dil Kurumu, çevre, <http://www.tdk.gov.tr/>, 15.06.2009.

tümü'dür.²² Bu tanım, genel haklar kategorisinde yer alan gelişim hakkıyla ilgili bir tanımdır. Gelişme ve kişinin gelişme, barış ve çevre hakkı kapsamında ise insan merkezli bir bakış açısı söz konusudur. Buna göre insan dışında her şey çevredir sonucu çıkarılabilir. Burada toplum da çevrenin bir parçası olmaktadır. Yine benzer bir başka tanıma göre çevre; “*ayırıcı toplumsal özellikleri bulunan ve bireyleri kuşatarak biçimlenmelerinde köklü bir rolü bulunan kültürel ya da arzi alan*”dır.²³ Bireyin kuşatılarak biçimlenmesi baskın çevrenin, çekinik merkezin varlığının kabulü sonucunu doğurmaktadır. Aslında dış etkenlerin öne çıkarılarak merkezin etraf dolayısıyla yeniden şekillenmesine vurgu yapılmaktadır. Kültürel, sosyal, tinsel, manevi tüm güç ve uyarımlar da ruhbilim açısından çevreyi oluşturmaktadır.

1.2. Çevrenin Unsurları

Çevrenin unsurları temelde canlı ve cansız varlıklar ve kültür olarak üçe ayrılabilir.²⁴ Hava, su ve toprak gibi fiziksel unsurlar; bitkiler (üreticiler), hayvanlar, insanlar (tüketiciler) ve ayrıştırıcılar (mantar, bakteri vs.) gibi biyolojik unsurlar; gelişimi sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlar da bu ayrım içindedir.²⁵ Ayrıca niteliği bakımından fiziksel (doğal ve yapay) ve toplumsal çevre olarak da ayrılabilir.²⁶ Türk Dil Kurumu doğal çevreyi ‘*insan ile kültürün dışında kalan doğa ve tüm canlılar*’ şeklinde tanımlamaktadır.²⁷ Doğal çevre kısaca; insan elinin değmediği ya da değmiş olsa da sürdürülebilirliğini yitirmemiş çevredir.

İnsanların daha iyi yaşam sürme idealleri ve hayat standartlarını yükseltme hırsları, çevre tarafından karşılanamayacak kadar yüksektir. Bu durum, insanların yeni çevre oluşturması sonucunu doğurmuştur. Yapay olan bu çevre aynı zamanda yıkıcı ve yalancıdır da. Çünkü her yapay çevre bir yıkım sonrası oluşabilmekte ve sürdürülebilirliği, dengesi ve döngüsü bulunmamaktadır. Doğal çevre değiştirilmediği sürece yapay çevre oluşturulamaz. Hayatı kolaylaştırmak amacıyla oluşturulan yapaylık, insanları yalan üzerine kurulu sanal bir ortama itmiş, doğal olan her şey farklı, değerli

---

²² Türk Dil Kurumu, çevre, 15.06.2009.

²³ Türk Dil Kurumu, çevre, 15.06.2009.

²⁴ Canlı: Yaşamını idame etmek için enerji kullanan, bilgi ve birikim yapabilen ve çoğalma yeteneğine sahip bitkiler ve hayvanlar. Cansız: Hava, su ve toprak. Kültür: Sevgi, sosyallik, doğruluk gibi insanların her türlü gelişiminin sağlanması amacıyla oluşturulan ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlar. Wilkinson, s. 41.

²⁵ Ertaş, s. 57.

²⁶ Keleş ve Hamamcı, s. 21-22.

²⁷ Türk Dil Kurumu, doğal çevre, 15.06.2009.

ve güzel olarak algılanmaya başlamıştır. Yapay yaşam insanları öylesine kuşatmıştır ki; kaçış için doğal çevre aranır olmuştur.

Sosyal yaşam ve toplumsal kurallar hayvanlar âleminde de belirleyici faktörlerdendir. Özellikle son dönem yapılan araştırma ve gözlemler göstermektedir ki; hayvanlar da toplumsal kuralların olduğu, hiyerarşik yapılanmanın ve sosyal bağların kuvvetli bulunduğu topluluklar halinde yaşamlarını sürdürmektedirler.²⁸

En önemli çevre unsurlarından olan hava ve su, klasik ekonomi kuramları tarafından sınırsız görüldüğü için serbest mal olarak kabul edilmiştir. Toprak ise sınırlı ve ekonomik faaliyetler açısından gerekli görülmüştür.²⁹ Topraktan sonra su da zamanla ekonomik değer ifade etmeye başlamıştır. Yakın gelecekte temiz havanın ekonomik değer taşıdığı kabul edilecektir. Hatta koruma alanları, parklar, plajlar, ormanlar gibi kaliteli ve temiz hava barındıran özel alanlara girişlerin ve bu alanların kullanımının ücrete tabi olmaya başlaması havayı, dolaylı da olsa, ekonomik bir değer yapmıştır. Endüstrileşme, sanayi şehirlerinin yaygınlaşması, nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler gelecekte doğal ve temiz havayı sıradan alınıp satılan ekonomik mala dönüştürecektir.³⁰

Yaşam döngüsü solunum ve fotosenteze dayanır. Tüm canlılar için temel unsur olan *hava* olmazsa insan ve hayvanlar solunum, bitkiler ise fotosentez yapamaz. Su, mineral ve besinlerden farklı olarak oksijen kesintisiz alınmalıdır. İnsanlar susuz ve besinsiz uzun süre hayatta kalabilirken 30 dakikadan fazla oksijensiz kalamaz.³¹

Hukuki anlamda ve insanların kullanım sınırları düşünüldüğünde uçakların çıktığı 85 km maksimum yükseklik ya da uyduların yörüngeye girdiği 100 km minimum alt yükseklik atmosferin “hava” tanımı içinde kabul edilir.³² Uzayı keşfetme dürtüsü ve bilim ve teknoloji atmosferin dışına çıkmaya olanak sağlamış ve sınırları kaldırmıştır.

Havanın kirlenmesi kalitesini düşürür. Çevre sorunları bölümünde de inceleneceği üzere havanın varlığı kadar kalitesi de önem taşır. Hava çok kolay kirletilen, zor temizlenen

---

²⁸ BBC.

²⁹ Keleş ve Hamamcı, s. 105.

³⁰ 1848 yılında J. Stuart Mill havanın serbest mal ve herkesin kullanımına açık olduğunu söylerken, serbest mal olarak görülen ancak evlere taşınması ile ekonomik mala dönüşen su gibi havanın da ekonomik mala dönüşebileceğini ve kitleşebileceğini monopollerle yüksek değerlere ulaşabileceğini belirtmiştir. Bruce Yandle, (1999), “*Grasping for The Heavens: 3-D Property Rights and The Global Commons*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Vol. 10/13, s. 17.

³¹ Yusuf Güneş ve Aynur Aydın Coşkun, (2004), “*Çevre Hukuku*”, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul, s. 8.

³² Wilkinson, s. 48.

ve sınır tanımayan özellikleri dolayısıyla büyük yıkımlara ve kitlesel felaketlere yol açabilir.³³ Kirlilik oranı yüksek ve kalitesi düşük hava uzun süreli olumsuz değişimlere ani ve yoğun kirlilikler ise zehirlenmelere ve kitlesel yıkımlara sebep olacaktır.

Okyanus, deniz, göl ve nehir olmak üzere tüm tatlı ve tuzlu suları içine alan, iki hidrojen ve bir oksijen atomundan (H₂O) oluşan ve kokusuz, renksiz ve tatsız bir madde olan su, canlı hayatının devamı açısından ikame edilemez kimyasal bir bileşendir. Niteliği itibarıyla canlılığın devamı sağlayan fiziksel ve kimyasal olayların temel katalizörüdür.³⁴ Dünyada tüm yaşam formlarının suya ihtiyacı vardır. Bu nedenle 'yaşam sıvısı' olarak adlandırılmıştır. İnsanların su ihtiyacı; nüfus artışı, şehirleşme, sanayileşme ve hayat standartlarının yükseltilmesi için girişilen faaliyetlerin yanında kıt tatlı su kaynaklarının hissedilir biçimde azalmaya başlaması sebebiyle, daha da artmıştır.³⁵ Dolayısıyla su günümüzde değeri hızla artan hatta stratejik önem kazanan bir madde haline gelmiştir.

"Dünya yüzeyinin sıvı ve gaz katmanlarla karşılaştırıldığında katı toprak kabuğu"³⁶ olan ve kayalar, toz, madenler vs. gibi katı maddelerden oluşan litosfer yüzeyden yaklaşık 80 km derinliğe inmekte, kimyasal özellikler ve yoğunluk bakımından granitik ve bazaltik olarak ikiye ayrılmaktadır. Minerallerden oluşan toprak; kayaçların çeşitli nedenlerle fiziksel ve kimyasal olarak parçalanarak toz haline gelmesi ile meydana gelir. İçinde organik maddeler (organo-mineral)³⁷ bulunur ve gevşek bir yapıya sahiptir. Canlılara yaşam ortamı sağlayan toprak litosferin en üst katmanını oluşturur.³⁸

Çevre unsurlarından olan toprak bitkilerin ana beslenme kaynağı ve yaşamın devamı açısından vazgeçilmezdir. Fiziksel, kimyasal, biyolojik etmenlerin kayaçları parçalamasıyla oluşur. Oluşumda aktif (iklim ve canlılar) ve pasif (ana materyal-kayaçlar, topoğrafya ve zaman) etkenler şeklinde ikili bir ayrım söz konusudur.³⁹ Toprağın oluşması en uygun koşullarda bile yüzyıllar almakta, kullanılabilir toprak ise binlerce yılı gerektirmektedir. Bir cm kalınlığındaki toprağın oluşumu için bu kadar

³³ NTV, "Big Ideas For A Small Planet-Küçük Gezegen İçin Büyük Fikirler", Belgesel, 27.06.2009.

³⁴ Richard Franceys, (2008), "Water and Sanitation for the Urban Poor", Ed. Franceys, Richard ve Esther Gerlach, Regulating Water and Sanitation for The Poor: Economic Regulation for Public and Private Partnerships, I. P., Earthscan, MPG Books, London, s. 10.

³⁵ Ferruh Müftüoğlu, (1997), "Ortadoğu Su Meselesi ve Türkiye", Marifet Yayınları, İstanbul.

³⁶ Türk Dil Kurumu, litosfer, 15.06.2009.

³⁷ Koray Haktanır, (1997), "Doğal Kaynak Olarak Toprak", Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 195.

³⁸ Türk Dil Kurumu, toprak, 15.06.2009.

³⁹ Haktanır, s. 196-197.

uzun sürelerle ihtiyaç varken çeşitli çevre sorunları nedeniyle kaybı çok daha hızlı ve ani olmaktadır. Toprak aynı zamanda insanların oluşturduğu yapay çevrenin ana kaynağı olarak kullanılmaktadır. İnşa edilen yollar, köprüler, fabrikalar, evler, kurulan şehirler yani insan yapısı olan her şey toprak ve topraktan çıkan madenlerden yapılmıştır. Yani modern hayatın temel taşlarını sunmuştur.

Canlı hayatı anlamına gelen biyosfer “*canlı organizmaların birbirleriyle ilişkilerinin sürdüğü kayaç, su ve hava katmanlarından oluşan yeryüzü örtüsü*”dür. Genellikle bitki, hayvan ve mikroorganizmaların yaşam alanı olarak tanımlanır.⁴⁰ Bir bölgedeki bitki topluluklarını ifade etmek üzere flora, aynı bölgede yetişen, benzer ekolojik yapı ve ayırt edici özellikler taşıyan bitki topluluklarını ifade etmek üzere ise “vejetasyon” terimi kullanılır. Bitkiler; ağaçlar, ormanlar, meralar, çayırlar, çiçekler, sazlıklar, endemik bitkiler⁴¹ şeklinde sıralanabilir ve temel üretici unsur olması açısından önemli bir yere sahiptir. Bitkiler besin zincirinin en altında olup temelini oluşturur. Tüm yaşam döngüsü üreticiler-ayrıştırıcılar-tüketiciler dengesinin devamına bağlıdır. Besin zincirinde meydana gelecek herhangi kopma onarılması güç sorunlara yol açar. Birçok mikro dünya besin zincirinin kırılması nedeniyle yok olmuştur.⁴² Fauna; bir ülke, bölge ya da özel bir çevreye has tüm hayvanlar topluluğu olup belirli bir coğrafi alanda bulunan hayvan türlerinin tümünü ifade eder.⁴³

Sosyal (toplumsal) yapı “*içinde sosyal ilişkilerin, sosyal olayların meydana geldiği, sosyal grupların ve kurumların yer aldığı toplumun şekil ve çerçevesiyle ilgili dış görünüşe sahip olan bir sosyal varlık*”tır.⁴⁴ Sosyal yapı içerisinde geçmişten geleceğe bilgi ve birikimler aktarılır, içindeki bileşenler bireylerin gelişmesine katkıda bulunur. Türk Dil Kurumu, tümü ile insan eseri olan kültürel çevreyi, “*büyüklik ve niteliği ne*

⁴⁰ Türk Dil Kurumu, biyosfer, 15.06.2009.

⁴¹ “*sadece bir bölgede bulunan, diğer bölgelerde bulunmayan türler*” m. 3, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik (R. G., Tarih: 08.11.2004 ve Sayı: 2563).

⁴² Bayley Silleck’in yönetmenliğini üstlendiği, The National Science Foundation (NSF) ana sponsorluğunda 2001 yılında çekilen, Amanda McConnell ve Sugith Varughese yazdığı ve Paulina B. Abarca ve Harrison Ford’un sesiyle aktarılan “Lost Worlds: Life in the Balance” (Kayıp Dünya: Dengedeki Yaşam) belgeselinde gözlemlenen bir olay biyolojik çeşitliliğin önemine vurgu yapmaktadır. Kaliforniya Sahillerinde yaşayan Su Samuru’nun en önemli besin kaynaklarından birisi Deniz Kestanesi Varek adı verilen dev Su Yosunu’nu yemektedir. Ekolojik denge açısından bu canlıların sayıları önem arz etmektedir. Çünkü Varek bölgesi diğer canlılar için de yaşam alanıdır. Ancak kürkü ve derisi için avlanan Su Samurlarının özellikle 1970 sonrası nüfusu çok fazla azalmıştır. Deniz Kestanelerinin sayısı artmış ve Varekler yok olmaya başlamıştır. Dolayısıyla diğer canlıların yaşam alanı kalmamış ve sahiller bir anlamda çölleşmiştir. Bunun için insanlar Su Samurlarının çiftliklerde üretilerek sahile bırakılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Yapılan çalışmalar sonucunda ekosistemdeki dengenin yeniden düzelmeye başladığı görülmüştür.

⁴³ Türk Dil Kurumu, fauna, 15.06.2009.

⁴⁴ Türk Dil Kurumu, sosyal yapı, 15.06.2009.

olursa olsun her toplumun yarattığı kendine özgü kültürü” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁵ İnsanların tarih boyunca geliştirdiği kültürel ve sosyal ilişkiler (bilim, sosyal tabakalar, uygarlıklar, medeniyetler vs.) diğer canlılardan farklı olarak sadece insana özgüdür. Ancak hayvanlar arasında da birtakım sosyal ilişkilerin, hiyerarşilerin, statülerin ve rollerin varlığı özellikle son dönem yapılan çalışmalar (belgesel, deney, araştırma vs.) sonucunda ortaya çıkarılmıştır. İnsan dışı canlıların (hayvanlar) sosyalleşme ve toplumsal bir yapı anlamında insanla bazı benzerlikler taşımasına karşın bir medeniyet ve uygarlık kurmaları ya da kültürel gelişimleri söz konusu değildir. Dolayısıyla kültürel çevre insan merkezidir.

Kültürel çevre insanların oluşturdukları yapay çevrenin de sınırını oluşturur. Güvenlik, gelişim, sağlık, eğitim, daha iyi yaşam sürme isteği gibi talepler, insanların yollar, köprüler, evler, binalar, fabrikalar, şehirler, uygarlıklar ve medeniyetler kurmalarını sağlamıştır. Bu sayede bilim, kültür ve sanatta ilerlemeler kaydedilmiş ve birçok eser ortaya çıkmış ve bu eserlerin korunması gerektiği görülmüştür.

İnsanın tarihsel süreç içinde kendi kültür değerlerini yansıttığı fiziksel eserler tarihsel çevreyi oluştururken din, bilim, kültür ve güzel sanat eserleri tarihsel çevre çerçevesinde düşünülmüştür. Tarih ve kültür varlıklarının, zaman içerisinde yıkılma, kırıma ve bozulma gibi sebeplerden ötürü koruma altına alınmaları gerekmiştir. Dolayısıyla çevrenin bir unsuru olarak sosyal ve kültürel değerlerin de varlığı kabul görmüştür.

Kültürel çevre dış etkilere maruz kalan, yaşayan ve devamlılığı olan bir çevredir.⁴⁶ Sosyal yaşam ve kültürel çevre, aktörler arası ilişkiler, karşılıklı etkileşimlerle değişim ve dönüşüm yaşanan bir çevredir. Bu iletişimler hem bölgelerarası hem de kuşaklar arasındadır. Bir alandaki bir medeniyetin başka bir alandaki medeniyetin sosyal ve kültürel çevresine birtakım etkileri olurken aynı şekilde etkilenmesi de söz konusudur. Sosyal ve kültürel birikimler zamanla oluşmuş ve gelecek bir sonrası kuşağa geçmiştir. Böylece bu miras kuşaktan kuşağa geçerek ve değişikliklere uğrayarak günümüze gelmiştir.

---

⁴⁵ Türk Dil Kurumu, kültürel çevre, 15.06.2009.

⁴⁶ Keleş ve Hamamcı, s. 122.

Bir önceki kuşaktan geçen değerlerin korunması, bilim ve sanayide meydana gelen gelişmeler, kentleşme oranının yüksekliği, ekonomik nedenler, hızla gelişen teknoloji, kültürel çevrenin korunmasında güçlükler sebepleri olmuştur.⁴⁷

Hayvanlar arasında da bir sosyal yapının ve yaşamın olduğu kabul edilmektedir. Bu tespit hayvanlar arasında sosyal çevrenin varlığına işaret etmektedir. Hatta daha ileri giderek bitkilerin, özellikle çiçeklerin, yapılan bakım kadar müzik ve güzel sözlere de tepki verdikleri ve bu sayede normal süreçten hızlı büyüdükleri ve güzel görüntüler verdikleri görülmüştür. Yani sosyal yaşam, kültürel çevre, iletişim ve etkileşim bitkiler açısından da anlamlı kabul edilebilir.

1.3. Çevre Kirliliği ve Çevrenin Korunmasının Gerekliliği

İnsanların hayat standartlarını yükseltme, daha iyi yaşam sürme ve kaynak tüketimindeki paylarını artırma çabaları ile doğanın verdikleri arasında oluşan denge nüfus artışı ile kırılma haline gelmiştir. Bu kırılma, insanların tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve çeşitlenmesiyle keskin bir hal almıştır. Doğal kaynaklar (hava, su, toprak, flora ve fauna) bitmeyecekmiş gibi tüketilmeye ve kullanılmaya başlamıştır. Tüketim, tükenmez sanılan kaynakları kurutmuş, kullanım ise kullanılan kaynaklardan artakalan atıkların geri verilmesiyle doğanın süregitmesini ve yenilenebilmesini engellemiştir.

İnsanların rahat bir yaşam sürme, yaşamlarını mükemmel hale getirme, daha sağlıklı ve uzun yaşam sürme istekleri havada, suda, toprakta, diğer canlıların yaşamlarında ve aynı zamanda diğer insanlar üzerinde birtakım olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu etkiler tepkiler doğurmuş, doğal işleyişin dışında yeni durumlar oluşturmuştur. Rahatsızlık veren, bozan, yıkan, bir şekilde düzeltilmesi gerektiği düşünülen bu durum, kirlilik göstergesi olmuştur.

Bu Çerçeve Çevre Kirliliği: Çevre unsurlarının tehlikeli derecede, kullanıma uygun olmayacak biçimde ya da sağlıksız hale getirecek şekilde bozulmasıdır.⁴⁸ Türk Dil Kurumu çevre kirliliğini “doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanılması, tahrip edilmesi sonucunda çevrede dengenin olumsuz yönde bozulması⁴⁹ ve birtakım sorunların ortaya çıkması” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca “üretim ve tüketim etkinlikleri sonucu ortaya

---

⁴⁷ Ertaş, s. 17.

⁴⁸ Summers ve diğ., s. 461.

⁴⁹ Zaten olumsuzluk ifade eden bozulma, Türk Dil Kurumu’ndan aynen alınmış olup düzeltme yapılmamıştır.

çıkan katı, sıvı veya gaz biçimindeki atıkların fiziksel ve biyolojik ortamı olumsuz yönde etkilemesi sonucu insanla, içinde yaşadığı doğal çevre arasındaki dengenin bozulması” tanımını vermiştir.⁵⁰ Kanaatimizce kirlilik, istenmeyen, rahatsızlık veren, bozan ve muhtemel zararlı etkileri olan şeylerin doğal olmayan süreç içerisinde varlığı ya da değişiklikler sonucu ortaya çıkmasıdır.

2872 sayılı Çevre Kanunu’nda; *“insanların her türlü faaliyetleri sonucu, havada, suda ve toprakta meydana gelen olumsuz gelişmelerle ekolojik dengenin bozulması ve aynı faaliyetler sonucu ortaya çıkan koku, gürültü ve atıkların çevrede meydana getirdiği arzu edilmeyen sonuçları ifade eder”* şeklinde verilen çevre kirliliği tanımını 2006’da⁵¹ *“çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etkiyi ifade eder”* olarak değiştirilmiştir.⁵²

Değişiklik öncesi çevre kirliliğinin sadece insan faaliyetleri sonucu meydana gelen olumsuz gelişmeleri kapsamı söz konusuysen bu ibare çıkarılmıştır. Hava, toprak ve su gibi çevresel unsurların belirtilmesi yerine çevresel değerler şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır. Koku, gürültü ve atıkların çevrede meydana getirdiği arzu edilmeyen sonuçlar çıkarılarak yerine *“her türlü olumsuz etki”* şeklinde genel bir ifade eklenmiştir.

En önemli değişiklik ise insan faaliyetleri sonucu meydana gelen olumsuz gelişmelerin sebep olarak gösterilmesi yerine meydana gelecek her türlü olumsuz etki sebep sayılmıştır. Dolayısıyla ekolojik dengenin bozulmasının bağlı sebepler yerine daha net ve geniş ifadesini bulan sebeplerle oluştuğu anlatılmak istenmiştir.

Kirliliği; doğanın verdiklerinin kalitesinin düşmesi ve miktarının azalması gösterir. Dolayısıyla kirliliğin, bozulmanın ve zararın görülebilmesi için çok fazla ölçümler, deneyler ya da araştırmalar yapmaya gerek yoktur.⁵³ Doğa lisansı hali ile anlatılmaktadır.

Kirliliğin Unsurları: Kirlilikten bahsetmek için kirleten, atık ve alıcı ortam bulunmalıdır. Kirleten çeşitli sebeplerden ötürü doğayı kullanır ve kullanım sonucunda birtakım atıklar ortaya çıkar. Atıkların alıcı ortama deşarj edilmesi ekolojik dengenin

⁵⁰ Türk Dil Kurumu, çevre kirliliği, 15.06.2009.

⁵¹ Çevre Kanunu’nda değişiklik çalışmaları tamamlanıp 13.4.2005 tarihinde Çevre Komisyonunda görüşülmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kuruluna sevk edilmiş; ancak gündeme alınmamış yaklaşık bir yıl sonra (26.04.2006) TBMM’de görüşülerek kabul edilmiştir. Kanun’un Genel Kurula getirilmesi, özellikle Tuzla’da toprağa gömülü halde zehirli varillerin tespit edilmesi sonrasında rastlaması ve çevreyi kirletenlere verilecek cezalarla ilgili maddeler tartışma konusu edilmiştir. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 118, Yasama Yılı 4, 94. Birleşim, 26.04.2006.

⁵² Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

⁵³ Burada değişimin ve bozulmanın açıkça görülebileceği anlatılmak istenmiştir.

bozulmasına sebep olur. İşte bu devinim ve döngünün çevrenin aleyhine geliştiği sürece çevre kirliliği denir.

“Kirleten” kirliliğe sebep olan kişi ya da şeydir. 1975’te yapılan toplantıda Avrupa Topluluğu Konseyi “kirliteni”, “*çevreye doğrudan ya da dolaylı olarak zarar veren ya da çevresel bozulmaya yol açan koşulların ortaya çıkmasına sebep olan kişi*” olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Bu tanıma göre kirliten kapsamına girmek için kirliliğin oluşmasında doğrudan etkili olmaya gerek yoktur. Hatta tanımlamada kirlenmenin oluşmasına yol açacak koşulların da sorumluluk kapsamında düşünülmesi çevreye verilen önem bakımından dikkat çekicidir. Öyle ki üreten, tüketen herkes bir şekilde çevre kirliliğinden sorumlu/kirliten olabilir. Ancak hukuksal açıdan ne kadar kirliliğin kirlilik olduğu ve kirlitenin tespiti konusundaki belirsizlik toplumsal, ekonomik ve siyasal bakımdan birtakım açmazlar içermektedir.⁵⁵

2872 sayılı Çevre Kanunu’na göre kirliten; “*fiilleri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişiler*”dir. 2006’da yapılan değişiklikle “*faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler*” şeklinde değiştirilmiştir.⁵⁶ Kanun’un önceki halinde verilen tanımlama fiilin ortaya çıkması yani fiilin gerçekleşmesi sonrasında anlam ifade etmekte iken yeni düzenleme ile faaliyetin devam ettiği süreç de dâhil edilmiştir. Dolayısıyla kirliten kavramı daha geniş bir kapsama ulaşmış ve AB Konseyi’nin verdiği tanıma da yaklaşmıştır. Sadece kirliliğe sebep olmak değil aynı zamanda ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmak da kirliten kapsamına girmeye yetecektir. Bu yönü ile AB Konseyi’nin verdiği tanımdan ileri ve kapsamlıdır. Fakat çevre kirliliğinin oluşmasına neden olacak koşullar tanımda geçmemektedir. Bu bir eksiklik olarak görülmeyebilir zira “dolaylı fiil” oldukça kapsamlı bir ifade olarak düşünülebilir.

Kanun’da belirtilen bozulma ve olumsuz gelişmeler hukuki açıdan tam olarak anlaşılmasa da hem hakime verilen takdir yetkisinin genişliği hem de bilimsel sınırların çizilebilmesinin zorluğu bakımından geniş ancak somut düşünmeyi gerektirir. Bu nedenle çevre unsurları üzerinde yapısal bir değişikliğe sebep olması, bu değişikliğin

---

⁵⁴ Wilkinson, s. 123.

⁵⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 118.

⁵⁶ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

önemli olması ve çevresel etkileşimi sınırlandırması ya da kaynakların kullanıma izin vermeyecek şekilde yoğun olması (ekolojik dengeyi bozması) kirletenin tespitinin hukuki boyutunu gösterecektir.⁵⁷

Atık; çevrenin kirlenmesinde deşarj edilen tüm katı, sıvı, gaz hatta gürültü ve görüntü kirlilikleri ve kirleticiler kaynaklı “şeyler”dir. Dolayısıyla atık kavramı oldukça kapsamlıdır. Türk Dil Kurumu atığı, genel anlamda, “*bir fiziksel ya da kimyasal süreçte işlenen maddelerin, artakalıp işe yaramayan bölümü*” olarak tanımlamaktadır.⁵⁸ Buna göre oluşan maddelerin atık tanımına girmesi için çevreye salınmasına gerek yoktur. Ancak fiziksel ya da kimyasal süreçten bahsedilerek tanıma sınırlama getirilerek işe yaramayan eklemesiyle tanımı daha da daraltılmıştır. Buna göre herhangi bir şekilde fiziksel ya da kimyasal sürece tabi olmayan “artakalanlar” atık olmayacaktır. Yani biyolojik atıklar kapsam dışıdır. Yine işe yaramaması gerekmektedir. Çünkü işe yarayan atıkların olmayacağı varsayılmıştır. Oysa geri dönüşüm tesislerinde bazı atıkların tekrar kazanılması söz konusu olabilmektedir.

Çevre Kanunu atık terimini 2. m.’de “*herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan zararlı maddeler*” şeklinde tanımlamıştır. Buna göre her türlü zararlı madde atık sayılmıştır. Dolayısıyla çevreye deşarj edilen maddelerin çevreye zarar vermesi durumunda atık sayılabileceği, zararlı olmayanların atık sayılamayacağı sonucunu çıkartabilir.⁵⁹ Bu eksikliği gören kanun koyucu 2006’da yapılan değişiklikle “*herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü maddeyi*” ifade eder diyerek atık teriminin kapsamını genişletmiştir.⁶⁰ Zararlı olan maddeler yerine her türlü madde eklenmiştir. Aslında zarar kavramı da görecelidir. Çünkü hiçbir atık ya da artığın zarar vermediğini iddia etmek mümkün değildir. Belli sınırlar içerisinde “zarar” çevresel yaşam döngüsünün devamına engel olmadığı için zararlı sayılmayabilir. Yine eski tanımlamada çevreye atılan ya da bırakılan maddeler tanımlamasına ek olarak faaliyet sonucu oluşan maddeler de eklenmiştir. Böylece kirletenin atığı çevreye salması zorunluluğu gerek şart olmaktan çıkmıştır. Yaptığı faaliyetin bir sonucu olarak da kirlilikten sorumlu olacaktır. Kanun yapıcılar hukuksal açıdan kaçış noktalarını engellemeye daha uygun bir tanımlama vermeye çalışmışlardır.

⁵⁷ Aynur Yongalık, (1998), “*Çevre Sorumluluk Sigortası*”, Sözkese Matbaacılık, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 328, Ankara, s. 32-33.

⁵⁸ Türk Dil Kurumu, atık, 15.06.2009.

⁵⁹ Ertaş, s. 72.

⁶⁰ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

Katı (iri katı atık, arıtma çamuru, kompost, evsel katı atık, asfalt atığı, yıkıntı atığı, inşaat atığı, evsel nitelikli, ambalaj atığı), sıvı (atıksu, evsel atıksu, endüstriyel atıksu, kentsel atıksu, ötrofikasyon, fekal atık, atık yağ, bitkisel atık yağ, gaz (duman, egzoz gazı), tıbbi atık, tehlikeli atık, enfeksiyöz atık, patolojik atık, kesici-delici atık, farmasötik atık, genotoksik atık, kimyasal atık, ağır metal içeren atık, tehlikeli atık, inert atık, organik atık, patojen atık, çevresel gürültü şeklinde pek çok atık çeşidi mevcuttur.

Üretilen bu atıkların salındığı ortama alıcı ortam denilmektedir. 2872 Sayılı Kanun'da alıcı ortam teriminin tanımı "*atıkların bırakıldığı yakın veya uzak çevre*" iken yapılan değişiklikle birlikte "*hava, su, toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili ekosistemler*" olmuştur.⁶¹ Kanun'un ilk halinde basit ve yalın bir ifade söz konusu iken değiştirilmesiyle daha teknik ve kapsamlı bir tanımlamaya gidilmiştir. Alıcı ortam tanımlaması konusunda ikili bir ayırım yapılabilir. Birincisi hukuksal açıdan alıcı ortam; kamu gücü tarafından tespit edilen, kontrol mekanizmasının ve denetimin onlarda olduğu alanlardır. Bu alanlar, atıkların depo edilmesi amacıyla, zorunlu olarak oluşturulan alanlardır. İkincisi ise atıkların herhangi bir şekilde salındığı, bırakıldığı ve deşarj edildiği hava, su ve topraktır.⁶²

Bu iki ayırımın dışında kontrollü alıcı ortam şeklinde de tanımlayabileceğimiz ikisinin karışımından oluşan üçüncü bir ayırım vardır. Bu ayırımı birinci ayırımıda olduğu gibi alan belirlenmemiş olup alan ikinci ayırımıdaki gibi tüm çevredir. Ancak ikinci ayırımıda kontrol edilemeyen salınım ve deşarj yerine belirli standartların olduğu ve birinci ayırımıda olduğu gibi belirleme yetkisinin ve kontrol mekanizmasının bulunduğu bir ayırımıdır. Buna göre birinci ayırımıda örnek: belediyelerce belirlenen çöplük, arıtma ve geri dönüşüm tesisleri; ikinci ayırımıda örnek: kaçak ya da denetim dışı deşarjlar ve üçüncü ayırımıda örnek ise: standartları belirlenen kirlilik oranları, izin verilen sınır değerler içinde yapılan kirletmedir.

Ekoloji ve Ekolojik Denge: Ekoloji; canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevreleriyle olan ilişkilerini tek tek veya birlikte inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Kimya sözlüğünde ise "*organizmaların çevre ile ilişkilerini ve davranışlarını konu edinen bilim dalı*" ekolojinin alanı olarak verilmiştir.⁶³ Ekoloji

---

⁶¹ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

⁶² Ertaş, s. 76.

⁶³ Türk Dil Kurumu, çevrebilim, 15.06.2009.

benzer bir ifadeyle Longman Sözlükte “*bitkiler, hayvanlar ve insanların kendi aralarındaki ve çevrelerindekiyle olan ilişkileri inceleyen bilim dalı*” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁴ Tanımı yapılarak ilk kez 1866 yılında Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından kullanılan ancak 1858’de Henry Thoreau tarafından ilk defa kullanılan ekoloji, tüm canlı ve cansız çevreden oluşan ekosistemi inceleyen bilimdir.⁶⁵ Dolayısıyla abiyotik (hava, su, toprak, iklimsel olaylar) ve biyotik (üretici, tüketici ve ayrıştırıcılar) faktörlerin birbirleri arasındaki ilişki ve etkileşim ekolojinin kapsamındadır.

Çevrenin umursamazca tüketilmesi nedeniyle ortaya çıkan çevresel sorunlar, çevrenin korunması ve birtakım önlemler alınması gerektiğini göstermiştir. Özellikle 20. yy’ın ortasından itibaren konu yoğun bir şekilde gündemi meşgul etmiştir. Sorunların tespiti ve çözümü noktasında bilimsel çalışmaların önemi görülmüştür. İlk başlarda her bilim dalı çevreye kendi penceresinden bakarken ekolojinin ortaya çıkışı görülmüştür. Bu bilimin amacı durum tespiti iken çevreciler daha ziyade çevrenin korunmasına odaklanmışlardır. Bu ayrımla birlikte çevreci ve çevrebilimci ayrımı ortaya çıkmıştır.⁶⁶ Görmez⁶⁷ ise ekoloji teriminin çevreye göre daha geniş bir anlam ve kavrayış getirdiğini belirtmektedir. Görmez’e göre günümüz ekoloji sorunlarının çözümü çevreci akımlarla ve önerileri ile çözülemez. En temel problem insanın doğaya hükmetmesinin olağan karşılanmasını sorgulamamasıdır. Hatta çözüm önerileri insan merkezidir ve bu üstünlüğün devamının gerekliliği üzerine kuruludur. Ekoloji bir unsur olmaktan çok bilim dalı ve çevreyi inceleme alanıdır. Ancak kirliliğin muhatabı çevre, alıcı ortam olarak kirletenin (insan) karşısındadır.

Çevrenin korunması aslında ekolojik dengenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Ekolojik denge tüm çevre unsurlarını içerisine alan, herhangi birisini daha az önemli görmeyen ve bir unsurda meydana gelecek bir kirlilik ya da sorunun tüm denge üzerinde olumsuz etkisi olabilecek bir bütündür. Ekolojik denge, 2872 sayılı Kanun’da “*insan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü*” şeklinde verilmiştir (m. 2).⁶⁸ İnsan

---

⁶⁴ Summers ve diğ., s. 191.

⁶⁵ Haeckel oldukça geniş bir tanım vermiştir. Buna göre, ekosistemi inceleyen bilimdir. Ekosistem ise tüm canlı ve cansız çevredir. Ekosistemle ilgili olarak Bkz. Sven Erik Jorgensen, (1997), “*Ecosystems*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 93-115.

⁶⁶ Keleş ve Hamamcı, s. 30-31.

⁶⁷ Kemal Görmez, (2007), “*Çevre Sorunları*”, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 5-6.

⁶⁸ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

ve diğ er canlıların, varlıklarının devamı ekolojik dengenin devamına bağı ldır. Kanun'un eski şeklinde olmayan "...doğ al yapılarına uygun bir şekilde..." ifadesi ile bir eksiklik giderilmiştir. Zira varlık ve gelişmelerini sũrdũrmeleri her nası l olursa olsun deę il doğ al yapıları korunarak olmalıdır. Buna gũre Kanun'un eski şeklinin ekolojik denge tanımını tam olarak vermediğ i sũylenebilir. Ćũnkũ ekolojik denge kendi iĉinde doğ al olan yapıyı barındırmaktadır. Ekolojik denge; herhangi bir tũr ya da ĉevre unsurunun olaę anũstũ artması ya da azalmamasının engellenmesidir.

Ćevrenin Korunmasının Gereklilię i: İnsanlar ilk ĉaę larında doğ a karşısında savunmasız bir şekilde gũĉ ederek yaşam mũcadelesi vermiştir. Bu mũcadelede ilk bũyũk başarı ateşin bulunması ve tarım ve yerleşik yaşama geĉilmesi olmuştur.⁶⁹ Tarım, ĉevrenin insan karşısında teslimiyetinde sonun başlangıcı olmuş, insanlar binlerce yıl tarımla ĉevreyi kendi istedikleri şekilde dũzenlemeye hırs ve istekleri kırılmadan sũrmũřtir.

Nũfus artışı ile kalabalık insan topluluklarını beslemek zorlaşmış ve insanları yeni ĉareler aramaya itmiştir. Kitlesele üretim ve endũstri devrimi ĉevrenin direncini kırmıştır. Üretim, kaynak kullanımı, enerji ihtiyaçı, nũfus ve tũk etim artarken doğ al kaynaklar azalmıştır. Umursamazca tũk etilen ĉevreye artakalan atıklar geri verilmiştir.⁷⁰ Her daim bũyle sũreceę ini dũřũnen insana ĉevrenin cevabı kimi zaman ani ve acımasız kimi zaman uzun sũrele ama yine acımasız olmuştur.

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile ĉevre sorunları da başlamış denilebilir.⁷¹ Zira insan mũdahalesi ĉevresel dũng yũ her zaman sekteye uę ratmıştır. Ćevre sorunlarının kamuoyuna gelmesinin öncesinde de ĉevre sorunları var olmuş ve insanlar bunu sorun etmeden yaşamıştır. Yani ĉevre sorunları birden bire ortaya ĉıkmıř deę ildir. Biriken sorunlar bir yerde patlamıştır. Nesiller boyunca tũk etilen doğ al kaynaklar ve biriktirilen sorunlar aslında ĉevrenin kendini yenileyebilme yeteneğ i sayesinde hasıraltı edilmiştir. Öyle ki ĉevrenin tũm sorunları zaman iĉerisinde yok edeĉ eđ i dahi dũřũnũlmũřtur.⁷²

Ćok bũyũk yıkımların yaşandığ i, deprem, yanardağ patlaması, bũyũk orman yangınları, ĉeřitli iklimsele olaylar da ĉevresel sorunlara, ekosistemin dũzeninin deę işmesine ve birĉok tũrũn yok olmasına sebep olmuştur. Ancak hiĉbirisi insan kadar etkili

---

⁶⁹ Ertaş, s. 6.

⁷⁰ Keleş ve Hamamcı, s. 39.

⁷¹ Ertaş, s. 6.

⁷² Ruřen Keleř ve Birol Ertan, (2002), "Ćevre Hukukuna Giriř", İmge Kitapevi, Ankara, s. 20-21.

olamamıştır. Bahsedilenler sonucunda ekosistemin kendisini yenilemesi, uzun zaman alsa da, mümkün olabilmiştir. Ancak insan müdahalesi sonrası dönüşüm olamayabilir.⁷³

İnsan merkezci düşüncenin ürünü olan çevresel değerlerin tükenmeyeceğinin düşünülmesi ve sınırsız görülmesi 20. yy.'a gelinceye kadar kabul görmüştür. Bu anlayış sürekli üretim ve kalkınmayı getirmiştir. Çevrenin tükenmeye başladığının farkına varılması ve çevresel sorunların baş göstermesi ile sıfır büyüme tezi ortaya atılmıştır. Ancak kabul görmeyince Sürdürülebilir Kalkınma ve sürdürülebilir çevre anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Aslında sürdürülebilir bir çevre sanayileşmenin devam etmesine engel değildir. Çevreye duyarlı teknoloji ve üretim araçları ile de üretim, gelişim, tüketim ve çevre hassasiyeti mümkündür.

1.4. Çevre Sorunları

Çevre sorunlarının temel nedeni nüfustur. Diğer nedenlerin tümünün kaynağı nüfus artışıdır. Sanayileşme ve kentleşme nüfus artışı sonucu ortaya çıkmıştır. Önceleri avcılık ve toplayıcılık yaparak küçük topluluklar halinde yaşayan insanlara buldukları alanlar yetmemiştir. Göç olgusuyla tanışan insanlar daha fazla besin bulabileceği bölgelere göç etmiş, son olarak tarım ve yerleşik hayata geçilmiştir. Tarım alanları oluşturulmuş, üretilenlerin işlenmesi amacıyla değirmenler, atölyeler ve küçük işletmeler kurulmasıyla üretim ilişkileri gelişmiştir. Bu alanların yakınlara ise sosyal hayatın sürdüğü küçük yerleşim alanları kurulmuş ve şehir hayatına adım atılmıştır. Süreç nüfus artışı oranında katlanmış ve kasabalar şehirlere, şehirler günümüzde metropollere dönüşmüştür.

Dünya nüfusu sırasıyla; 1 milyar (1804), 2 milyar (1927), 3 milyar (1959), 4 milyar (1974), 5 milyar (1987), 6 milyar (1999) ve 2011 yılı⁷⁴ itibariyle 7 milyar olmuştur.⁷⁵ BM'nin Mayıs 2011'de yayınladığı "Dünya Nüfusu Öngörülere: 2010" a göre 2050 yılında 9.3 milyar, 2100 yılında ise 10 milyardan fazla olacağı öngörülmektedir.⁷⁶ Bu istatistiklere göre; dünya nüfusu 20. ve 21. yy'da katlanarak artmıştır. Böyle devam ederse yakın gelecekte şimdiki nüfus ikiye katlanacaktır.⁷⁷ Nüfus artış oranı dünyanın her tarafına eşit değildir. Az gelişmiş ülkelerde oran daha yüksektir. Bu durum başlı başına ayrı bir problemi de ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki; nüfus artış oranı bir problem

⁷³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 9.

⁷⁴ BM 2002 Tahminlerine göre 2010'da 7 milyar sınırının aşılabacağı öngörülmüştü (7.2 milyar).

⁷⁵ UNFPA, <http://www.unfpa.org/public/>, 26.06.2009.

⁷⁶ N. Tavlaş, "Dünya Nüfusunun Durumu 2011", UNFPA Türkiye, www.unfpa.org.tr/turkeytr, 19.09.2011, s. 2.

⁷⁷ Franceys, s. 2.

olarak görülürken gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerdeki hızlı artışı sağlıksız toplumsal yapıların ve nesillerin oluşmasına, çarpık kentleşmeye ve eski ekonomik modellerin yoğun kullanılması sonucu oluşan çevresel bozulmalara sebep olmaktadır. Yani gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arası ekonomik ve refah seviyesi farkı, çevre kalitesi bakımından da açılmaktadır.⁷⁸ Aslında sorun sadece nüfusun hızlı artması değil azgelişmiş ülkelerde çok daha fazla artmasıdır.

Nüfus artışı hızlı ancak düzensiz kentleşmelere de sebep olmaktadır. Hızlı kentleşme bir problem iken kentleşmenin getirdiği başka problemlere de kaynaklık etmektedir. Kentli bir insanın ihtiyaçları ile kırsal kesimde yaşayan bir insanın ihtiyaçları farklıdır. Çevreye verilen zarar konusunda ise ikisi arasında uçurum vardır. Kentleşme nüfus artışı kadar sanayileşmenin de bir sonucudur. Fabrikalar, tesisler ve üretim bölgeleri insanları bir arada yaşamaya itmiştir. Sanayileşme hızlandıkça kentler ve kentliler çoğalmıştır. Çekici güç olarak göçlere ve diğer toplumsal hareketlere sebep olmuştur. Kentleşme bağlı bir çevre sorunu değişkenidir. Bu bakımdan fabrikaların, işletmelerin ya da tesislerin çevresel ve ekonomik performansları arasındaki ilişki iyi analiz edilmeli ve doğru anlaşılmalıdır.⁷⁹

2008 yılı itibari ile dünya nüfusunun yarısı kentlerdedir. BM Nüfus Fonu'nun (UNFPA- *United Nations Population Funds*) verilerine göre 3.3 milyar insan kentlerde yaşamaktadır.⁸⁰ Gelişmeler kentlerin artacağını, sorun olmaya ve oluşturmaya devam edeceğini göstermektedir. Dolayısıyla üretim-tüketim-kaynak kullanımı-Sürdürülebilir Kalkınma-çevresel duyarlılık dairesine nüfus artışı baskısı da eklenince daha çok tüketim olur. İhtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla üretim gerekirken üretimin yeterli seviyeye çıkabilmesi için kaynak (hammadde, enerji vs.) kullanımı artar. Kullanılan kaynakların tükenme sınırlarına yaklaşması birçok bitki ve hayvan türünün ve ekosistemlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olacaktır.⁸¹

Kalabalıkların talep ve ihtiyaçlarının artması sadece günlük ihtiyaca cevap veren kişisel ve yerel üretim anlayışının terk edilmesine sebep olmuş ve kitlesel ve global üretim modelinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece kömür ve demirin yoğun kullanıldığı

---

⁷⁸ Görmez, s. 12.

⁷⁹ Nicole Darnall, G. Jason Jolley ve Bjarne Ytterhus, (2007), "Understanding the Relationship Between a Facility's Environmental and Financial Performance", Ed. Johnstone, Nick, Environmental Policy and Corporate Behaviour, OECD, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 213-214.

⁸⁰ UNFPA, 26.06.2009.

⁸¹ Görmez, s. 12.

fabrikalarda çalışanların yaşadığı sanayi kentleri kurulmuş, tarım işçilerinin yerini sanayi işçileri almıştır. Üretilen atıkların çevreye zarar vermeye başlamasıyla çevre sorunları baş göstermiştir. Aslında sorgulanması gereken sanayileşmenin kendisi değil hızı, modeli (kapitalizm)⁸² ve teknolojisidir.⁸³ Sanayileşmenin birinci ayağını oluşturan bu değişim ve dönüşüm kentleşmeyi de hızlandırmıştır. Bilim ve teknolojik gelişmeler ironik olarak çevresel koruma araçları (çevreci teknolojilerin kullanılması, bilimsel araştırma ve çalışmaların çevre koruma amacıyla yapılması, eski teknik ve uygulamalar yerine yeni tekniklerin uygulanması vs.) arasında sayılabildiği gibi çevresel tehdit olarak da algılanabilmektedir.⁸⁴

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler refahın artırılmasına dayanır. İnsan için iyi olan her şeyin çevre için de iyi olacağı düşünülmesi insafsızlık olur. Bilim ve teknoloji sayesinde hayat daha hızlanmış, tüketim inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca çevresel sorunlar için hırs, doğaya hakim olma isteği⁸⁵, fakirlik⁸⁶, turizm⁸⁷ gibi pek çok bağlı sebep üretilebilir.

Çevresel sorunlar karmaşık ve iç içedir. Herhangi bir çevre sorunu tek sebeple açıklanamaz. Çevre sorunlarında sebep sonuç iç içe geçmiş bir görünüm arz eder. Bir sorun bir başka sorunun sebebi olabileceği gibi sonucu da olabilir. Yani çevre sorunları karmaşık, birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içindedir.⁸⁸ Çevre sorunlarının hem mekân hem de zaman bakımından sınırlarının çizilmesi çok kolay değildir. Dolayısıyla çok eski zamanlardan kalan bir sorunun günümüzü hatta gelecek kuşakları da etkilemesi ihtimal dâhilindedir. Yine bir bölgede oluşan sorunun yakın ve uzak bölgeleri etkilemediğini iddia etmek de mümkün değildir. Bu bakımdan çevresel sorunların evrenselliği söz konusudur.⁸⁹

Çevresel bir sorun sadece bir sektörü ya da alanı değil tüm toplumu ve her şeyi etkilemektedir.⁹⁰ Hiçbir toplumsal tabaka, grup ya da kişi çevresel bir sorundan

---

⁸² Sosyalist anlayışın da, SSCB yıkıldıktan sonra ortaya çıkan çevresel bozulmaların görülmesiyle birlikte, iyi bir karnesi olmadığı ortaya çıkmıştır.

⁸³ F. Y. Özdek, (1993), “İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı”, TODAİE Yayınları, Yayın No: 249, Ankara, s. 60-63.

⁸⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 9.

⁸⁵ Güneş ve Coşkun, s. 22.

⁸⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 11.

⁸⁷ Görmez, s. 17.

⁸⁸ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 6.

⁸⁹ Ayşegül Kaplan, (1999), “Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları”, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Yayın No: 19, Tezler Dizisi: 3, Ankara, s. 36-38.

⁹⁰ Bahattin Duman, (2002), “Çevre Hukuku”, Sakarya Üniversitesi, Yayın No: 47, Sakarya, s. 36.

kendisini soyutlayamaz. Genel olarak çevre sorunları her sektörü etkiler. Bir sektörün uğradığı büyük çevresel zarar diğer sektörleri de bir şekilde etkileyecektir. Dolayısıyla çok yönlü bir yapıda olan çevre sorunları bir bütün olarak düşünülerek çözülebilecektir.

Unutulmaması gereken bir nokta da şudur: her ne kadar sorunları çözmeye, oluşan kirliliği temizlemeye ve eski haline getirmeye çalışmak gerekse de asıl olan, sorun oluşturmadan yaşam ve gelişimin süregitmesidir. Çünkü bir bozulmanın etkisinin hem büyük hem de kalıcı olma riski oldukça yüksektir. Eski hale getirme kimi zaman mümkün olamamakta ve sorunun kalıcı olmasına sebep olabilmektedir.⁹¹

Günümüzde çevre sorunları artmış, çeşitlenmiş ve kullanılabilir alanları daraltmıştır. Hava, su ve toprağın kirlenmesi ilk defa fark edilen çevre sorunları olmuştur. İnsanların daha çok ve lüks tüketim için üretimi artırma çabaları nedeniyle başvurdukları yollarla birlikte nükleer kirlilik, radyoaktif sızıntılar, ozon tabakasının incilmesi, GDO'lu ürünlerin çoğalması gibi sorunlar ortaya çıkmış, yoğun enerji talebinin karşılama zorluğu hem doğal kaynakların tükenmesine hem de kirliliğe ve küresel boyutlarda ısınma ve iklim değişikliklerine neden olmuştur. İnsan yaşam sahasının genişlemesi flora ve faunanın mikro düzeyde neredeyse birçoğunu yok etmiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*OECD-Organisation for Economic Co-operation and Development*) çevresel sorun alanları olarak gördüğü çevre unsurları hakkında yaptığı çalışmalarda bu gerçekleri ortaya koymuştur.⁹²

1.4.1. Hava Kirliliği ve Hava Kalitesinin Düşmesi

Çevre sorunlarının başında hava kirliliği ve hava kalitesinin düşmesi gelmektedir. Hava kirliliğinin birinci göstergesi doğal olarak havada bulunmayan gazların varlığıdır. İkincisi ise istenmeyen gazların oranının yüksek olması ve denge açısından önem arz eden hayati gazların oranının değişmesidir. Buna göre hava kirliliği; istenmeyen gazlarla (kükürtdioksit, karbonmonoksit, vs.) toz, duman, is gibi kirleticilerin varlığı ve havada sürekli bulunan gaz oranlarının dengesinin bozulmasıdır.⁹³ Bunun sonucunda canlıların solunum ve fotosentez yapmaları zorlaşır ya da imkânsız hale gelebilir. Hava, kolay

---

⁹¹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 8.

⁹² OECD, (2005), *Environment at a Glance OECD Environmental Indicators*, OECD Publishing, Paris, s. 14-35.

⁹³ Hüseyin Özdilek, (2004), "*Hava, Su ve Toprak Kirliliği*", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 76.

kirlenmesine karşın en zor temizlenen çevre unsurdur. Hava kirliliği en kolay yayılan ve sınır tanımayan kirliliktir.⁹⁴

Hava kirliliğini “*canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve/veya maddi zararlar meydana getiren havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerindeki miktar ve yoğunluğa ulaşması*” şeklinde tanımlayan Çevre ve Orman Bakanlığı⁹⁵ “*havada katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin insan sağlığına, canlı hayatına ve ekolojik dengeye zarar verecek miktar, yoğunluk ve sürede atmosferde bulunmasıdır.*” şeklinde açıklamıştır.⁹⁶ Yabancı maddeler katı, sıvı ve gaz olarak sınıflandırılarak her türlü madde kapsam dâhilinde düşünülmüştür. Türk Dil Kurumu en genel ve kısa tanımlamalardan birisini vermiştir. Buna göre hava kirliliği “*doğal olarak havada bulunmayan gaz ve parçacıkların havanın bileşimine katılması sonucu havanın yapısının bozulması*”dır.⁹⁷

Gürültü, hava bileşenlerine bir etkisi olmasa da bir kirliliği olarak kabul edilir. Atmosferde dağılması ise hava kirliliğinin bir boyutu olarak düşünülmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak genel görüş ayrı bir kirlilik türü olduğu yönündedir.⁹⁸ Bazı tanımlarda⁹⁹ yabancı maddenin “*yeterli bir zaman diliminde bulunması*” varsayılır. Buna göre kirliliğin olması için yabancı maddelerin varlığı yetmemekte belli bir süre içerisinde havada bulunmaları gerekmektedir.

Hava kirliliğinin temel kaynakları sanayileşme (petrokimya, gübre, çimento, demir-çelik, enerji, kağıt, şeker, deri, tarım ilaçları, tekstil işletmeleri vs.) ve kentleşmedir (ısınma, temizlik, taşıma, motorlu taşıt, fosil yakıt, lüks tüketim, kozmetik vs.).¹⁰⁰ Karbonmonoksit (% 70-90), azotmonoksit (% 40-70), hidrokarbon (% 50) ve egzost nedeniyle oluşan kurşun birikmesinin tamamına yakını şehirlerde saptanmıştır.¹⁰¹ Yani antropojenik hava kirlenmesi sanayi/kent yaşamının bir sonucudur.¹⁰² Bu kirlilik türü

---

⁹⁴ Ertaş, s. 14-15.

⁹⁵ İmar ve İskan ve Çevre ve Orman Bakanlıkları kaldırılmıştır. Bu bakanlıkların görev ve yetkileri Çevre ve Şehircilik (644 sayı ve 29.06.2011 tarihli KHK) ve Orman ve Su İşleri (645 sayı ve 29.06.2011 tarihli KHK) Bakanlıklarına devredilmiştir. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

⁹⁶ Çevre ve Orman Bakanlığı, <http://www.cevreorman.gov.tr>, 30.06.2009.

⁹⁷ Türk Dil Kurumu, hava kirliliği, 15.06.2009.

⁹⁸ Yongalık, s. 37.

⁹⁹ Özdilek, s. 77.

¹⁰⁰ Keleş ve Ertan, s. 27.

¹⁰¹ Güneş ve Coşkun, s. 32.

¹⁰² Özdilek, s. 78.

büyük oranda yeryüzü kaynaklıdır.¹⁰³ Yapay kirleticilerin (fosil yakıtlar; petrol, kömür, egzost gazları, sanayi kaynaklı zehirli ve/veya zararlı gazlar, kozmetik ürünlerde kullanılan gazlar vs.) yanında doğal kirleticiler (yanardağ püskürmeleri, yangınlar, metan, deniz yosunlarının sebep olduğu bileşikler vs.) hava kirliliğine sebep olmakta ve bu kirlilik dolaylı olarak suya ve toprağa da işlemektedir.

Gazların doğrudan salınım sonrası kirletici olmaları söz konusuysen salınım sonrası atmosferde birleşerek/reaksiyona girerek ikincil kirletici (kükürt trioksit, sülfürik asit, hidrokarbon, azotmonoksit, duman vs.) olabilmeleri de söz konusudur.

Kirlilik birtakım faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Sıcaklık, basınç, rüzgar, yağış, nem ve radyasyon oranları kirliliğin artması ya da azalmasına sebep olur.¹⁰⁴ Hava kirliliği ile ilgili radyasyon (Londra tipi hava kirlenmesi), çökme (Los Angeles tipi hava kirlenmesi) ve adveksiyon inversiyonu şeklinde üçlü bir ayırım da yapılmaktadır.¹⁰⁵ Konutlar, endüstri kuruluşları, motorlu taşıtlar, santraller, enerji üretim tesisleri gibi yerlerde fosil yakıt nedeniyle oluşan duman ve kirli havanın yer seviyesine yakın sisle karışması ve yer ile güneş ışınları arasında bir tabaka oluşturması sonucunda oluşan hava kirliliğine Londra tipi hava kirliliği denir.¹⁰⁶ 5-10 Aralık 1952 tarihleri arasında Londra'da oluşan radyasyon inversiyonu sonucu 4000'den fazla kişi ölmüştür.¹⁰⁷

Çökme inversiyonu daha çok dağ eteklerinde ve vadilerde oluşur. Los Angeles tipi hava kirlenmesinin temeli özellikle egzost ve ısınmak için kullanılan kükürt ve nem oranı yüksek ancak kalorisi düşük yakıtlardan kaynaklanan karbonmonoksit ve hidrokarbon gibi gazların güneş ışığı girdiği reaksiyonla karbondioksite dönüşmesine dayanır. Egzost ve baca gazları okyanustan gelen rüzgarın etkisiyle kent üzerinde yoğunlaşır ve hava kirliliği oluşur. Çökme inversiyonunda sıcaklık değişimlerine bağlı olarak inversiyon bir tabaka gibi hareket ederek yere yakın gazların yükselmesini ve dağılmasını engeller. Los Angeles dağlarla çevrili okyanus kıyısı kenti olması dolayısıyla bu kirlenme türü bu adı almıştır.¹⁰⁸ Adveksiyon inversiyonu ise; çökme inversiyonuna benzer şekilde genellikle yüksek dağların eteklerinde ve kıyı şeridindeki

---

¹⁰³ Sands, s. 437.

¹⁰⁴ RSHM, "Hava Kirliliğine Genel Bakış", Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü, www.rshm.gov.tr/hki/pdf/hava.pdf, 03.05.2009, s. 8.

¹⁰⁵ M. Öztürk, (2005), "Hava Kirliliğini Artıran Sıcaklık İncersiyon", Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara, s. 3.

¹⁰⁶ Bilgi Ustam, Londra Tipi Hava Kirlenmesi, <http://www.bilgiustam.com>, 30.06.2009.

¹⁰⁷ Keleş ve Hamamcı, s. 86.

¹⁰⁸ Bilgi Ustam, Los Angeles Tipi Hava Kirlenmesi, 30.06.2009.

kentlerde görülür ve deniz esintinin egzost ve baca gazlarının oluşturduğu tabaka tarafından tutulması sonucu oluşur.¹⁰⁹ Dolayısıyla çökme-adveksiyon (Los Angeles) ve radyasyon (Londra) inversiyonu şeklinde ikiye de ayrılabilir.

Hava kirliliğinin bir göstergesi olmak üzere hava kalitesi terimi kullanılmaktadır. Çevre Kanunu'nda yapılan değişiklik sonrası “*insan ve çevresi üzerine etki eden hava kirliliğinin göstergesi olan, çevre havasında mevcut hava kirleticilerin artan miktarıyla azalan kaliteleri*” şeklinde hava kalitesi tanımına yer verilmiştir.¹¹⁰ Hava kalitesi kirlilik artıkça düşer. Öyleyse hava kalitesi kirlilikte alt ve üst eşik değerlerini gösterir. Kaliteli havanın, bulunması gereken gazların oranlarının dengede olması ve bulunmaması gereken gaz ve yabancı maddelerin olmaması, durumunda var olduğu söylenebilir.

Kirli ve kalitesiz hava, iklim ve atmosfer bileşenlerinde değişikliklere (küresel ısınma, sera etkisi, ozon tabakasının incilmesi), bitki ve hayvanların solunum ve fotosentez yapmalarına engel olarak nesillerinin tehlikeye girmesine neden olur. Hava kalitesi doğrudan sağlıkla ilgilidir¹¹¹ ve kalitesi düşük havanın insanlarda alerjik hastalıklar, nefes darlığı, solunum yetmezliği, cilt ve deri kanseri, kalp ve damar hastalıkları, akciğer rahatsızlıkları, halsizlik, gibi birçok olumsuz etkisi vardır. Kükürt içerikli maddelerin nem ile birleşmesiyle oluşan sülfirik asit mal ve eşyalarda ise çürüme, doğal eskime sürecinin hızlanması ve pis görünüm gibi bir takım zararlar vermektedir.¹¹²

1.4.2. Su Kirliliği

Su, medeniyetlerin kurulması, gelişmesi ve yer değiştirmesinde etkili olmuştur. Tarih boyunca yerleşim alanları ve kentler çoğunlukla suya yakın yerlerde kurulmuştur. Su hayatın her alanında her daim kullanılmış ve tüketilmiştir. Öyle ki suya “yaşam sıvısı” adı verilmiştir. Besin azlığına bir şekilde mukavemet gösterebilen insanoğlu su yokluğuna dayanamamıştır. Dolayısıyla insanoğlu suya her zaman müdahale etmiştir. İnsanın su kullanımı artıkça suyun doğal döngüsüne müdahalesi de yoğunlaşmıştır. Tatlı su kaynakları azalmaya hatta yok olmaya başlamıştır.

¹⁰⁹ Öztürk, *Hava Kirliliğini Artıran Sıcaklık İncersiyan*, s. 3.

¹¹⁰ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m. Değişiklik öncesi hava kalitesi ile ilgili bir tanımlama bulunmamaktaydı.

¹¹¹ Richard Helmer, (1997), “*Human Health*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 576-578.

¹¹² Keleş ve Hamamcı, s. 88-90.

Su, hava gibi kolay kirlenen, geniş alanlara yayılıp diğer çevre unsurlarını etkileyebilen ancak temizlenmesi zor olan çevre unsurlarındandır. Su konusunda kuraklık, taşkın, sel, kirlilik ve kullanıma uygun olmaması ya da kullanım maliyetlerinin yüksek olması gibi önemli sorunlar vardır. Suyun hidrolojik döngüyü kırarak biçimde yoğun tüketilmesi kuraklığa, barajlar ve enerji santralleri kurarak suya müdahale edilmesi, şehirleşme ile iklimsel değişimler ve dengesiz gelişme suyun da dengesinin bozulmasına dolayısıyla taşkınlara, evsel, endüstriyel, tarımsal, çeşitli deşarjlarla kirliliğe sebep olmaktadır.¹¹³

Su kirliliği, “*su kaynağının kimyasal, fiziksel, bakteriyolojik, radyoaktif ve ekolojik özelliklerinin olumsuz yönde değişmesi şeklinde gözlenen ve doğrudan veya dolaylı yoldan biyolojik kaynaklarda, insan sağlığında, balıkçılıkta, su kalitesinde ve suyun diğer amaçlarla kullanılmasında engelleyici bozulmalar yaratacak madde veya enerji atıklarının boşaltılması*” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁴ Su kirliliği kısaca suyun yapısında meydana gelen sapmadır. Bu sapma suyun kullanımını sınırlayan ve kalitesini düşüren bir sapmadır. Kirliliğin suyun yapısında meydana gelen olumsuz değişim ya da bozulma şeklinde tanımlanması katı atıklar açısından anlam ifade etmeyecektir. Her katı atık ya da artığın suyun kimyasal yapısını bozması söz konusu değildir. Dolayısıyla suyun kimyasal yapısının bozulması temelli tanımlamalar eksiktir.

Yönetmeliğe göre sıralanacak olursa suda kimyasal, fiziksel, bakteriyolojik ve radyoaktif bozulmalar görülebilir. Kaliteli suyun içerisinde doğal olarak bulunan, azot, karbondioksit, tuz, kireç (sertlik derecesi) gibi kimyasal etmenler normal değerlerinden farklı olduğunda (yüksek ya da düşük) kimyasal olarak su kirliliğinden bahsedilebilir. Burada gemi kaynaklı kirlilikler, petrokimya sanayinin atıkları, deterjanlar, plastik maddeler, yağlı boyalar gibi çoğaltabileceğimiz kirletici maddelerin suda fiziksel birtakım etkileri de söz konusudur. Suyun fiziksel olarak görünüm, tat, koku ve rengindeki saflık derecesi kalitesini ve aynı zamanda kirliliğini gösterir. Su içerisinde istenmeyen bakteri, mantar, alg ve virüs gibi patojenik¹¹⁵ küçük canlı organizmaların varlığı da özellikle bakteriyolojik açıdan kirliliğe sebeptir.¹¹⁶ Bu organizmalar ishal, kolera, tifo gibi hastalıklara neden olabilmektedir.

---

¹¹³ Özdilek, s. 84.

¹¹⁴ Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği (m. 3), R. G., Tarih: 31.12.2004 ve Sayı: 25687.

¹¹⁵ Patojenik: Hastalık yapan, hastalığa neden olan. Türk Dil Kurumu, 15.06.2009.

¹¹⁶ Güneş ve Coşkun, s. 30-31.

Kanalizasyon atıkları, daha çok evsel ve endüstriyel deşarjlarla suya karışıp çözünen ve sudaki oksijen değerlerini düşüren atıklardır. Sedimanlar olarak da bilinen katı maddeler ağır metallere reaksiyona girerek suyun dip kısmındaki canlıların güneş ışığı ve enerjisi almasını engellerler. İnorganik maddelerden olan asitler, bazlar; kurşun ve cıva gibi ağır metal kaynaklı kirlilik en tehlikeli kirlilik türlerinden olup temizlenmesi oldukça güçtür. Organik madde kirliliğinde çoğunlukla zehirli ve kanserojen özellikli pestisidlerden herbisid, fungusid, rodentisid gibi maddeler hastalığa sebep olabilir.¹¹⁷ İnorganik bitkisel ve algal besin maddeleri kirliliğinde ise azot ve fosfor yönünden yoğun olan kentsel atıksular; yosun, nilüfer gibi su bitkilerinin aşırı büyümesine ve oksijen değerinin düşmesine neden olur.¹¹⁸

Radyoaktif kirlilik ise su kaynaklarının nükleer tesisler, endüstri kuruluşları, tarım ilaçları, evsel temizlik ürünleri kullanımı yollarıyla doğrudan ve yine aynı şekilde havaya karışan radyoaktif maddelerin yağışlarla suları dolaylı olarak kirlenmesidir. Radyoaktif maddeler suyun kimyasal yapısında bozulmalara da sebep olur.¹¹⁹ Radyasyona uğramış maddeler flora ve faunada olduğu kadar insan genetiği üzerinde de bozulmalara yol açar. Besin zinciri ile bir türden diğerine geçme riski oldukça yüksektir. Bu kirlilik türünün tüm çevre unsurları üzerinde büyük ve yıkıcı etkileri vardır.

Bir diğer kirlilik türü, su sıcaklığında aşırı derecede değişim yaşanmasıdır. Termal kirlilik olarak adlandırılan bu kirlilik insan faaliyetlerinin bir sonucudur.¹²⁰ Endüstri kuruluşlarında soğutucu olarak kullanılan suyun sıcak olarak deşarj edilmesi ile deşarj edilen suda oksijen azalır, su kirlenir, canlılar zarar görür ve ekolojik denge bozulur.

Taşınma olasılıklarının kısıtlı olması dolayısıyla durağan sulardaki kirlilik ekosistem açısından dar bir alanda olmasına karşın daha etkili olabilir. Atıkların akarsularla taşınabilmesi, kirlilik oranını düşürürken ve toptan yok olma riskini azaltırken geniş ekosistemleri etkileme ve yayılma riskini artırmaktadır. Öyle ki deniz ve okyanusa dökülen akarsuların oldukça geniş ekosistemleri etkilemesi söz konusu olabilecektir.

---

¹¹⁷ Pestisid: Bitki ve hayvanları zararlılardan korumak için mücadele amacıyla kullanılan kimyasal ilaçlar, böcek zehri, öldürücülerin genel adı. Herbisid: Yabani otlara karşı kullanılan öldürücü maddeler. Fungusid: Mantarları ve onların sporlarını öldürme özelliği taşıyan madde. Rodentisid: Fare, sıçan ve diğer kemiricileri kontrol etmek için kullanılan biyosidal ürünlerin genel adı. Hemen tümü insan ve hayvanlar için de zehirli etki gösterir. Türk Dil Kurumu, 15.06.2009.

¹¹⁸ Özdilek, s. 86-88.

¹¹⁹ Keleş ve Hamamcı, s. 103.

¹²⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 3.

Çok geniş havzalar olan deniz ve okyanusların kirliliği absorbe etme gücü vardır. İnsan merkezli çevreci yaklaşıma göre dolaylı zarar olduğu için atıklar deniz ve okyanuslara deşarj edilmiştir/edilmektedir. Bu kirlilik ekosistemde ve besin zincirinin kırılmasında büyük zararlara yol açmaktadır. Üstelik kirlilik alt ve üst deniz akıntılarıyla bölgeler arası geçişi yapmakta ve büyük alanları öngörülemeyen biçimde etkileyebilmektedir.

Aşırı kullanım sonucu yeraltı su kaynakları ya yok olmakta ya da kıyı bölgelerde olduğu gibi azalan suyun yerine deniz suyunun girmesi ile sudaki tuz oranının yükselmesi sonucu su kalitesi düşmektedir. Su kirliliği yer altı ve yüzey suları kirliliği şeklinde ikiye ayrılrsa da yerüstü suların sızarak yer altı su kaynaklarını, yer altı sularının da yüzeye çıkarak yerüstü suları kirletmesi mümkündür. Zira Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) Massachusetts eyaletinin Woburn bölgesinde meydana gelen bu olay bunun göstergesi olmuştur.¹²¹

1.4.3. Toprak Kirliliği

Toprak kirliliği; insan unsurunun ortaya çıkardığı atıklarla toprağın yapısında meydana gelen fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulma sonucu kalitesinde düşme ya da doğal özelliklerinin optimum düzeyin altına inmesidir.¹²² Toprak kirliliği tanımlamaları genellikle; insan unsuru dışındaki kirleticiler yok sayılarak yapılmaktadır. Yanlış tarım teknikleri¹²³, tarımda kullanılan kimyasallar, evsel ve endüstriyel atıklar, kent ve sanayi kuruluşlarının tarım arazilerinde kurulması (tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı¹²⁴), tarla, konut, fabrika kurulması amacıyla tarım ve orman arazilerinin işgal edilmesi, erozyon¹²⁵, verim artırımı amacıyla gübre ve diğer kimyasal bazlı destek ürünleri kullanılması, böcek, haşere ve yabancı otların temizlenmesi amacıyla kimyasal ilaçlar (pestisid) kullanılması, toprakta radyoaktif özellikler taşıyan ağır metallerin oranının kritik değerlere ulaşması, arıtım yapılmaksızın kanalizasyon atıkların toprağa deşarjı edilmesi, çöplerin dönüşüm merkezleri yerine doğrudan çöp depolarına gönderilmesi gibi pek çok faaliyet sebebiyle toprak kirliliği ortaya çıkarmaktadır.¹²⁶

---

¹²¹ Özdilek, s. 86.

¹²² Keleş ve Ertan, s. 29; Güneş ve Coşkun, s. 33; Özdilek, s. 91; Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 3.

¹²³ Ertaş, s. 16.

¹²⁴ Haktanır, s. 226-229.

¹²⁵ Güneş ve Coşkun, s. 33.

¹²⁶ Olle Pettersson, (1997), "Impact and Sustainability of Agriculture", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 186-206.

İnsanların yerleşik hayata geçmesi ve tarım toprak kirliliğinin de başlangıcıdır. Tarihsel en önemli kirlilik faaliyeti tarımdır. Bir üst aşama ise yanlış ve/veya yoğun tarımdır. İnsanlar artan besin ihtiyaçları karşılamak amacıyla toprağı tarım faaliyetleri için kullanmışlardır. Yanlış ekim ve dikim, sulama ya da gübreleme toprak kaybına sebep olmuştur. Erozyon sebebiyle topraklar kaybedilmiş, iklimsel etkenler başta olmak üzere çeşitli insan faaliyetleri nedeniyle çölleşme yaşanmış, aşırı sulama yapılarak topraklar çoraklaşmış ve gübreleme ise toprağın kimyasal ve biyolojik yapısını bozmuştur.¹²⁷

Nüfusun aşırı derecede artmasıyla daha çok alan tarıma açılmış ve kullanılan topraklar da yoğun bir şekilde üretime zorlanmıştır. Aynı alanda benzer ürünlerin uzun süreli yetiştirilmesi anlayışı toprağın aynı mineral ve organik maddelerinin azalmasına hatta yok olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle mineral ve organik madde eksikleri gübrelerle desteklenmeye çalışılmış, ilaçlama ile istenmeyen bitki ve hayvanların zararsız hale getirilebileceğı düşünölmüştür. Ancak aşırı gübre ve ilaçlama toprağın yapısını bozmuş, verimini düşürmüştür. Pestisid kullanımının minimum düzeyde zarar verecek biçimde tutulmaya çalışılması temenniden öteye gitmemiştir. Bu durum kullanılan pestisidlerin, besin zinciri içinde değışerek/dönüşerek kalıntı halinde ya da konsantre şeklinde, tekrar insana gelmesine sebep olmuştur.¹²⁸ Nüfus artışı aynı zamanda kentleşmeyi de ortaya çıkararak toprakların betonlaşması sürecini hızlandırmıştır.

Toprak, tarımın yanında hammadde olarak da kullanılır. Tuğla, kiremit, çimento, seramik endüstrilerinin hammaddesi olan toprak işlenmek üzere yüzeyden alınınca ortaya kayaçlar çıkar ve toprak kaybolur. Kullanılan toprağın dışarıya ise kirliliğe sebep olur. Maden ocakları toprak örtüsünün kaldırılması, yeraltından maden çıkarılması ve atıklarla çevrenin kirletilmesi işlemleri sebebiyle ekolojik sistemin işleyişini bozar.¹²⁹ Bu nedenle madenlerin çıkarılma yöntemleri çevres açısından her zaman tartışılmıştır.¹³⁰

Sanayi atıkları, nükleer atıklar, füze denemeleri, nükleer, biyolojik ve kimyasal silah çalışmaları sonucu ortaya çıkan atıklar sebebiyle oluşan toprak kirliliğı, hem zaman hem de toprağın temizlenmesi ve eski hale getirilmesi bakımından en tehlikeli ve zararlı

---

¹²⁷ Görmez, s. 32.

¹²⁸ Özdilek, s. 92.

¹²⁹ Keleş ve Hamamcı, s. 110-111.

¹³⁰ Mesela siyanür kullanılarak altın çıkarılmasına karşı Bergama/Ovacık Köylülerinin gösterdiği çabalar.

olanıdır. Öyle ki toprağın kullanımı mümkün olmayabilir. Bu kirlilik fiziksel olarak toprağı bozar ve havayı, suyu ve canlı yaşamını da büyük oranda etkiler.¹³¹

Evsel ve endüstriyel atıkların, özensiz ve önlem alınmadan doğaya bırakılması, bu kirlilik türünü büyüklük ve etki alanı bakımından en fazla sorun oluşturan kirliliklerden birisi yapmıştır. Yüzlerce yıl yok olmadan doğada kalması toprağı kirletmenin ötesinde ekosistemin işleyişini de engellediği için bu tür atıklar filtre edilmeli, süzülmesi, dönüştürülmeli ve uygun biçimde depolanarak saklanmalı ya da deşarj edilmelidir.¹³²

1.4.4. Flora ve Fauna Konusunda Karşı Karşıya Kalınan Tehlikeler

Flora ve fauna dinamik, değişen/gelişen ve uyum gösteren çevre unsurlarıdır. Buna karşın inorganik unsurlardan farklı olarak dış etkenler bu unsurlar üzerinde daha baskın olduğu için hava, su ve toprak kirliliğini hisseder. Flora ve fauna hava, su ve topraktan bağımsız düşünülemez. Hava kirliliği bitkilerin fotosentez ve hayvanların solunum yapmalarını zorlaştırır. Hatta yok olmalara sebep olabilir. Suda yaşayan, sudan mineral ve besin alan bitki ve hayvanların toplu ölümleri sıkça görülmeye başlamıştır. Bitki ve hayvanların büyük çoğunluğunun toprağına bağlı olması ve topraktan beslenmelerine karşın toprakta meydana gelen sorunlar nedeniyle kuruyan bitkilere, açlık ve kıtlıktan kırılan hayvanlara hatta açlık sorunu sebebiyle, başka önemli birçok sebep dâhil, ölen insanlara şahit olunmaktadır.¹³³

Tropik yağmur ormanlarının yok edilmesi biyolojik çeşitliliğin ve türlerin varlıklarının devamının önündeki en büyük handikaptır. Dünyadaki türlerin büyük çoğunluğunu barındıran ormanların ekosistemin sürekliliği bakımından önemi yadsınamaz.¹³⁴ Yaşam alanları daralan canlılar yavaş yavaş yok olmaktadır. Bir asır öncesine oranla orman alanları yaklaşık yarı yarıya azalmıştır. Besin değeri taşıyan avlanmaya müsait deniz canlılarının birçoğunun türleri tehlike altındadır. Kuşlarda, sürüngenlerde, diğer kara

---

¹³¹ 1986'da Çernobil'de meydana gelen nükleer sızıntının bölgede ve Karadeniz çevresinde toprakta, havada, suda ve canlılar üzerinde olan olumsuz etkisi halen devam etmektedir.

¹³² Keleş ve Hamamcı, s. 108.

¹³³ Görmez, s. 33-34.

¹³⁴ Lawrence S. Hamilton, (1997), "Current Human Impacts on Forests", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 231.

canlılarında da durum pek iç açıcı değildir. Hayvanların yok olması bitki türlerinin yok olması ve besin yok azlığı nedeniyle katlanarak artmaktadır.¹³⁵

Dünyanın birçok yerinde birbirlerine bağımlı endemik türler bulunur. Bu döngü besin zincirinin en üstünde bulunan insana kadar uzanır. Besin zinciri içerisinde türlerin birbirlerinin besini olmaları şeklindeki süreçte varlıklarını ve misyonlarını devam ettirir. Bir türün yok olması hatta etkinliğinin azalması bile bu süreci aksatacaktır.

Tarih boyunca doğal afetler, tarım, nüfus artışı, kentleşme, sanayi, besin sorunu, avcılık gibi nedenlerle bitki ve hayvan türleri yok olmuştur. 16. ve 17. yy'den sonra tespit edilen yaklaşık 700 tür artık yoktur.¹³⁶ Biyolojik çeşitlilik bakımından türlerin yok olması bir süreç olarak kabul edilebilir. Ancak en önemli sorun olan insan unsuru nedeniyle birçok tür süratli bir şekilde yok olma potasına girmektedir.¹³⁷ Bu yok oluş öylesine kritik değerlere ulaşmıştır ki dünyada canlı hayatı ile ilgili üretilen komplo teorilerinin aslında fantezi olmadığını ve gerçeklik payı bulunduğunu gösterir olumsuzluklar yaşanmıştır.

Sonuç olarak flora ve fauna; çevrenin atıklarla kirlenmesi, nüfusun aşırı derecede artması ve insan yaşam alanlarının genişlemesi sonucu diğer türlerin yaşam alanlarının daralması, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi, ekosistemlerine müdahale edilerek farklı türlerin o alanlarda yetiştirilmeye çalışılması, insan için zararlı olduğu düşünülen türlerin azaltılması nedeniyle o türe besin kaynağı olan bir başka türün aşırı artmasına karşın bahsedilen ikinci türün yok olma eşiğine gelmesi gibi nedenlerle yok olmuş/olmaktadır. Fakat en önemli unsur insan faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı sonuçlar olmuştur.

Ortaya çıkan durum insanların birtakım düzenleyici önlem almalarını gerekli kılmıştır. ABD'de, Yosemite Milli Parkının (Kaliforniya) dünyada koruma bölgesi ilan edilen ilk alan olması biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından bir milat kabul edilebilir.¹³⁸ Yine ABD'de, 1969 yılında Tehlikedeki Türlerle ilgili yasal düzenlemelerle biyolojik çeşitliliğin korunması amaçlanmıştır.¹³⁹ Türkiye'nin taraf olduğu "Avrupa'nın Yaban

---

¹³⁵ Fikret Mazı, (2004), "*Biyolojik Çeşitliliğin Azalmasını Etkileyen Faktörler ve Sonuçları*", Ed. Marn, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 171-172.

¹³⁶ Güneş ve Coşkun, s. 34.

¹³⁷ Mazı, *Biyolojik...*, s. 171.

¹³⁸ Sands, s. 499.

¹³⁹ Güneş ve Coşkun, s. 34.

Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi”nin¹⁴⁰ amacı (m. 1) da flora ve faunanın geniş kapsamlı olarak korunmasıdır.¹⁴¹ 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Bildirgesi’nde ise Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi imzalanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve tehditlerin minimize edilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır.¹⁴²

1.4.5. Nükleer Enerji ve Radyoaktif Serpinti

Enerji açığının kapatılabilmesi ve enerji talebinin karşılanabilmesi amacıyla alternatif enerji kaynağı olarak sunulan nükleer enerjinin karbondioksit üretmemesi fosil yakıtlara göre daha çevreci olduğunu düşündürmüştür. Ancak kaza ve sızıntıların etkisinin uzun süreli, büyük çapta ve kalıcı olması nükleer enerji konusunda şüpheler doğurmuştur.¹⁴³

Nükleer enerji santrali atıkları başlı başına bir problem kaynağıdır. Üretimden, atıkların depolanmasına kadar tüm süreçler büyük riskler taşır. Atıkları saklama maliyeti, teknolojik eksiklikler ve çevre ve insan yaşamı açısından taşıdığı riskler bakımından bazı güçlükleri ve açmazları vardır.¹⁴⁴ Nükleer tesislerde reaktör soğutmada kullanılan alet, parça, filtre ve makinelere bulaşan radyoaktif madde kaynaklı sıvı ve gaz radyoaktif madde atıklarının kısa ömürlü olanları aktiviteleri azalınca kadar, uzun ömürlü olanları ise yayılmalarının engellenmesi amacıyla çimento ve asfaltla karıştırılarak depolanır. Reaktörlerde kullanılan yakıtlar bir kez daha kullanılmak üzere tesislerde değerlendirilebilir. En son aşamada ortaya çıkan yüksek seviyeli atık camlaştırılarak depolanır. Tekrar kullanılmayacaksa ara depolama sonrası nihai depolama tesislerine gönderilir. İşlevini yitiren ya da fayda maliyet açısından karlı olmayan nükleer santrallerin sistem dışına çıkarılması, sökülmesi, doğrudan ya da dolaylı olarak radyoaktif maddelerle temas etmemiş malzemelerin ekonomiye kazandırılması da bu bağlamda mümkündür.¹⁴⁵ Londra Sözleşmesi’nin¹⁴⁶ eklerinde belirtildiği üzere radyoaktif atıklar; yüksek, orta ve düşük seviyeli radyoaktif atıklar olmak üzere üç şekilde kategorize edilmiştir.¹⁴⁷

---

¹⁴⁰ 19.09.1979 tarihinde Bern’de kabul edilmiştir. Bern Sözleşmesi diye de bilinmektedir.

¹⁴¹ R. G., Tarih: 20.02.1984 ve Sayı: 18318.

¹⁴² Sevim Budak, (2004), “*Uluslararası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Katılım*”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 419-420.

¹⁴³ Görmez, s. 37.

¹⁴⁴ Keleş ve Hamamcı, s. 74.

¹⁴⁵ TAEK, <http://www.taek.gov.tr>, 30.06.2009.

¹⁴⁶ 1972 Atıklar ve Öteki Maddelerin Batırılmasından Doğan Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Londra Sözleşmesi.

¹⁴⁷ Sands, s. 420.

Radyoaktif madde ve teknikler kaynak olarak endüstride (x ve gama ışınları-radyografi), tıpta (teşhis ve tedavide x ışını ile radyoloji), tarım ve hayvancılıkta (daha verimli üretim, zararlı bitki ve hayvanların bertaraf edilmesi vs.), bilimsel araştırmalarda, cep telefonu, bilgisayar, televizyon, buzdolabı, mikrodalga fırın gibi pek çok elektronik eşyada¹⁴⁸, çevreci teknoloji geliştirmede yaygın olarak kullanılır. Ancak enerji üretimi amacıyla nükleer enerji yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve çevresel riski düşük yeni enerji kaynaklarına yönelim artmıştır. 1979 yılında ABD’de *Three Miles Adası* nükleer tesisindeki sızıntı ve 1986’daki Çernobil Nükleer Faciası nükleer enerji üretimine ilgiyi azaltmıştır.¹⁴⁹

Özellikle nükleer füze denemeleri, nükleer enerji tesislerinin çıkardığı atıklar ve tesislerde meydana gelen sızıntı ya da kazalar sonucu oluşan nükleer serpintiler önemli çevresel problemler çıkarır. Buna göre radyoaktif serpinti “*bir nükleer patlama sonucu atmosfere yayılan radyoaktif artıkların, rüzgâr ya da yağmurla tekrar yeryüzüne inmesi*”dir.¹⁵⁰ Ancak çevresel kirliliğe sebep olması için yeryüzüne inmesi gerekmez. Çünkü radyoaktif parçacıkların havada asılı kalarak çeşitli şekillerde insan ve çevresine olumsuz etkisi söz konusudur. Dolayısıyla serpintinin çevre üzerinde kalıcı ve yıkıcı pek çok zararı vardır.

Nükleer denemeler, Çernobil Kazası sonrası oluşan nükleer sızıntısının etkilediği alanın genişliği ve risk büyüklüğü, nükleer kaynaklardan enerji elde edilmesi hususunda ciddi şüphe ve korkular uyandırmıştır. Enerji sektöründeki büyük açıkların kapatılabilmesi için çok önemli bir kaynak olarak görülen nükleer enerji aynı zamanda bütün kazanımların bir anda yok olmasına sebep olabilecek derecede risk taşımaktadır. Güvenliğin maksimum seviyeye çıkarılması bile “nükleer etki riski” varlığının yadsınamaz bir gerçeklik olarak kabul edilmesini zorunlu kılar. Zira her düzenin sorunsuz işlemesi teorik olarak mümkünse de gerçek hayatta birtakım problemlerin ortaya çıkması olağan olarak görülmektedir.

---

¹⁴⁸ Buna rağmen Kanser, Parkinson ve Alzheimer gibi ağır hastalıkların yanında unutkanlık, baş ağrısı gibi günlük yaşamı zorlaştıran rahatsızlıkların kaynaklarından birisi de bu aletlerdir.

¹⁴⁹ Chester R. Richmond ve Andrea A. Richmond, (1997), “*Radionuclides*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, 1997, s. 508-509.

¹⁵⁰ Türk Dil Kurumu, radyoaktif serpinti, 15.06.2009.

1.4.6. Asit Yağmuru Tehditleri

Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte artan fosil yakıt kullanımı (termik santraller, egzoz gazı, konutların ısıtılması vs.) sonucu kükürdioksit, azotoksit, hidrokarbon ve partiküllerin salınım miktarında yoğun artışlar görülmüştür. Atmosferde 2-7 gün asılı kalabilen ve su partikülleri ile kimyasal tepkimeye giren bu kirleticiler havada sülfürik asit ve nitrik asit oluşturur ve yağış olarak yeryüzüne döner.¹⁵¹ Yağışlar toprağa, ırmaklara, göllere, sızarak yeraltı sularına, ormanlara, hayvanlara, şehirlere ve tarihsel dokulara büyük zararlar verir.

Eski teknolojinin kullanıldığı, filtre ve arıtım sistemlerinin yaygın olmadığı, kalitesiz yakıt (kükürt açısından zengin kömür ve iyi rafine edilmemiş petrol ürünleri) kullanımının yoğun olduğu ve kalkınmaya öncelik verirken çevresel duyarlılığın geri plana itildiği ülkelerde oluşan hava kirliliği alçak/yüksek basınç hava hareketleriyle yer değiştirebilmektedir. Şehirleri tehdit eden bu kirlilik bacaların yükseltilmesi ile daha geniş alanlara yayılmıştır. Dolayısıyla yerel bir sorunu çözmek için geliştirilen formül kirliliğin yayılmasına ve daha geniş alanları etkilemesine sebep olmuştur.

Rüzgarlarla kirliliğin taşınması ilk kez İngiltere ve Almanya sanayi kuruluşlarının sebep olduğu kirliliğin etkilerinin, İsveç ve Norveç'te görülmesi ile olmuştur.¹⁵² Bazı yerlerde bu kirlilik türü ekosistemlerin direnç ve nötralize güçlerine göre kolay tespit edilememektedir. Kalsiyum ve magnezyum açısından zengin topraklarda asit yağmurlarının görülen etkisi çok daha düşük olmaktadır.¹⁵³ Norveç'te 13 bin km²'lik bir alanda göllerdeki balık neslini yok etmiş, İsveç'te ise 20 bin km²'lik bir alandaki sular asitlenmiştir. Yine ABD kaynaklı yağışlarla Kanada'da 140 kadar gölde balık nesli tükenmiştir.¹⁵⁴ Özellikle Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülen ve son yıllarda artış gösteren asit yağmurları Türkiye'de de kısmen ve etkisiz olarak Muğla (Yatağan Termik Santrali) ve Murgul'da (Bakır Madeni) görülse de gelecekte önemli sorunlara yol açacağı muhakkaktır.¹⁵⁵ Bahsedilen sorunlara çözüm bulmak için Cenevre Uzun

¹⁵¹ Çevre ve Orman Bakanlığı, 30.06.2009.

¹⁵² Bengt J. Nihlgard, (1997), "Forest Decline and Environmental Stress", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 434.

¹⁵³ Turgut, Çevre Politikası..., s. 6-7.

¹⁵⁴ Görmez, s. 37.

¹⁵⁵ Güneş ve Coşkun, s. 35.

Menzilli Sınırışan Hava Kirliliği Sözleşmesi (1979) kabul edilmiş olup amacın hava kirliliği ve asit yağmurlarının önlenilmesi olduğu söylenebilir.¹⁵⁶

1.4.7. Ozon Tabakasının İncelmesi, Sera Gazları ve Küresel Isınma

Ozon tabakasının incelmesi, güneşten gelen zararlı ışınları absorbe edebilme özelliğinin azalması ya da kaybolmasıdır.¹⁵⁷ 1930'larda kloroflorokarbonların keşfi ile ozon tabakası incelmeye başlamış, bu gazların kullanım alanı yaygınlaşınca incelme hızlanmıştır.¹⁵⁸ Ekvator bölgesine göre Antarktika ve Arktik üzerinde kalın olan ozon tabakasının, 1960-70'li yıllar itibariyle hızlı bir şekilde incelmeye başladığını 1985'te tespit edilmesiyle, 'incelme' bilimsel bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Bu gazların % 90'ı gelişmiş ülkelerde üretilip tüketildiği için Avrupa ve Amerika ülkeleri gibi orta iklim kuşağında bulunan sanayileşmiş ülkelerde incelme oranı daha yüksektir.¹⁶⁰ Son dönem hızlı gelişme gösteren Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler de ozon tabakasının incelmesinde etkilidir.

İncelmeye; kloroflorokarbon ihtiva eden klor bileşenleri, strafor malzeme, sprej, aerosol püskürtücü, yangın söndürücü, buzdolabı ve klima gibi soğutucular sebep olurken delinme durumunda güneşten gelen zararlı ışınlardan korunma ve sıcaklık dengelemesi sağlanamaz ve küresel ısınma ortaya çıkar. Ayrıca kanser, cilt hastalıkları, tahrişler, bağıışıklık sisteminde zayıflama gibi sorunlar artar. Sadece basit bir çevre unsuru olarak görülmeden bütün olarak çözülmesi gereken bir anlayış gerektirdiği için bununla ilgili olarak Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi (1985) ve Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Montreal Protokolü (1987) imzalanmıştır.¹⁶¹

Dünya, Güneş'ten gelen ışınların yansımasıyla ısınır. Karbondioksit, metan, su buharı gibi ısıyı tutabilme özelliği olan gazlar sayesinde sıcaklık dengesi korunabilir ve ısı kaybı engellenebilir. Bu duruma sera etkisi denir. Bu gazların azlığı ısı kaybını artırırken sıcaklık değerlerinin farklılaşmasına sebep olur. Yaz-kış ya da gece-gündüz sıcaklık farkları artar. Bu gazların fazla olması ise ışınları daha fazla tutarak Dünya'yı

---

¹⁵⁶ Wilkinson, s. 47.

¹⁵⁷ Özellikle kentlerde azotoksit ve karbon kaynaklı olan ozon oluşumunu, güneş ışığı ve sıcaklık tetikleemektedir. Mustafa Öztürk, (2004), "*Kentsel Bölgelerde Ozon Kirliliği: İstanbul Örneği*", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 125.

¹⁵⁸ Güneş ve Coşkun, s. 35.

¹⁵⁹ Kaplan, s. 43.

¹⁶⁰ Özdek, s. 61-62.

¹⁶¹ Sands, s. 388.

daha sıcak hale getirir.¹⁶² Küresel iklim olaylarının dengesizleştiği, mevsimler arası geçişlerin keskinleştiği, sıcaklıkların ani düşüş ya da yükseliş gösterdiği ve meteorolojik tahminlerin beklentilerin ötesinde kaldığı duruma kısaca küresel ısınma denmektedir.¹⁶³

Sera gazları¹⁶⁴ atmosferde doğal olarak bulunmakla birlikte insan faaliyetleri sonucu artış göstermiştir. Son yarım asırda karbondioksit oranı % 35 artmıştır. Sera gazlarının yaklaşık % 70'i fosil yakıt kullanan enerji santralleri ve sanayi kuruluşları, % 18'i ise motorlu taşıt kaynaklıdır. Enerji üretimi (% 49), endüstri kuruluşları (% 24), ormanların yok edilmesi (% 14), tarım (% 13) temel küresel ısınma sebepleridir. Ormanların yok edilmesiyle günümüze kadar karbon kararlılığı ve gaz dengesi bozulmuştur.¹⁶⁵ Sera etkisi yapan gaz salınımının azaltılması amacıyla 1997'de İklim Değişikliği Sözleşmesine Dair Kyoto Protokolü kabul edilmiştir. Buna göre sera etkisi yapan gaz salınımı % 5 seviyesine çekilecektir.¹⁶⁶ Sözleşmenin ekinde (Ek-A) karbondioksit başta olmak üzere metan, nitröz oksit, hidroflorokarbonlar, perflorokarbonlar ve sülfür heksaflorür sera gazları sayılmıştır.¹⁶⁷

BM'nin 2001'de açıkladığı çevre raporuna göre; 21. yy'da sıcaklığın 1.4-5.3 C° arasında artacağı, buzulların erimesiyle okyanus ve denizlerin 88 cm yükseleceği, kutuplara yakın flora ve fauna türlerinin yok olmaya başlayacağı, geri dönüşü olmayan değişimlerin yaşanacağı, sahil kentlerinin sular altında kalacağı, tarım alanlarının kuraklık nedeniyle kullanılamayacağı, göçler ve birtakım başka toplumsal sorunların yaşanacağı, seller ve toprak bozulmalarının görüleceği, tropik fırtınaların artacağı, yağışların düzensizleşeceği, ateşli humma, sıtma, kolera gibi bazı hastalıklarda artış yaşanacağı öngörülmüştür. Deniz yaşamının tehlike altına girmesi, tatlı su kaynaklarının tükenmesi, buzulların erimesi, bitki türleri ve ormanların yok olması, tarım ve

---

¹⁶² F. Demir Yaşamış, (1995), “Çevre Yönetiminin Temel Araçları”, İmge Kitabevi, Yayın No:123, 1. Baskı, Ankara, s. 23.

¹⁶³ Sera Gazları ve Küresel ısınmayla ilgili olarak Bkz. Bo R. Döös, (1997), “Greenhouse Gases and Climate Change”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 319-351, Etkisi ile ilgili olarak Bkz. Rik Leemans, (1997), “Impacts of Greenhouse Gases and Climatic Change”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 352-368.

¹⁶⁴ Döös, s. 320-329.

¹⁶⁵ Çevre ve Orman Bakanlığı, 30.06.2009.

¹⁶⁶ Yasuko Kameyama, (2004), “The IPCC: Its Roles in International Negotiation and Domestic Decisionmaking on Climate Change Policies”, Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 137.

¹⁶⁷ İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü: *Kyoto Protocol on CCC*, Dec. 10, 1997. Türkiye Kyoto Protokolü'ne imza atmış ve kabul etmiştir (2009).

hayvancılığın krize girmesi, insan sağlığından tüm çevresel dengelerin bozulması gibi pek çok sorun ve tehlike bulunmaktadır.¹⁶⁸

1.4.8. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Transgenetik Kirlilik

Genetik bilimi, teknoloji ve diğer bilim dalları sayesinde kısa sürede olgunlaşabilen, besleyici, kalorisi düzenlenebilen, istenmeyen verileri atılabilen, yeniden tasarlanabilen ve sorunsuz organizmalardan ürünler elde edilmesi mümkün olmuştur. Mevsimlerin (yaz-kış), toprağın yapısı ve türünün (humuslu, killi, kumlu) ve meteorolojik olayların (sıcaklık, yağmur, nem) etkisinin istenilen seviyeye kadar azaltılabildiği genetik (kalıtım, soya çekim, köken) yapısı değiştirilmiş organizmalar tüketime sunulmuştur. GDO¹⁶⁹; organizmanın bir parçasının çıkarılması, değiştirilmesi, bir başka organizmadan kesip yapıştırılması, yama yapılması şeklinde adeta yeniden ortaya konmasıdır.

Temel gıda ürünlerinden zararlı virüs ve böceklere karşı korunabilen, daha hızlı olgunlaşan, raf ömrü uzun buğday, pirinç, mısır, patates, soya, kabak, ayçiçeği, domates, pamuk, bazı balık türleri vs. ürünler, GDO olarak yetiştirilmektedir. GDO'da iki temel amaç bulunmaktadır. Birincisi hastalıklara ve zararlı organizmalara karşı ürünlerin dirençli hale getirilerek korunması, ikincisi besin değeri açısından iyileştirilerek zenginleştirilmesidir.¹⁷⁰ Böylece tıp, tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, temiz teknoloji, kirliliğin azaltılması konularında gelişmelerin bu yöntemle mümkün olabileceği savunulmaktadır.¹⁷¹ Çünkü eksiklikleri tamamlanmış, sorunlarından arındırılmış, kısa sürede sonuç alınan ve dayanıklı ürünlerle istenilen talep istenilen ölçüde karşılanabilecektir. GDO'yu, açlık sorunu için ideal çözüm olarak sunanlar olduğu kadar bu sava karşı çıkarak "*frankeştayn ürünler*" olarak gören ve yeni bir tür sömürgecilik adlandıranlar da bulunmaktadır.¹⁷²

GDO; bitki, bakteri ve virüslerle gen aktarımı ile oluşur. Bu nedenle taşınma sırasında bağışıklık sisteminin zafiyete uğraması riski vardır. GDO kanalıyla, tespit edilemeyen ya da hastalık yapma riski olan virüslerin, bitki, hayvan ve insanlara geçme ve vücutta

¹⁶⁸ Fikret Mazı, (2004), "*İklim Değişikliği Sorunu ve Uluslararası Alanda Çözüm Arayışları*", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 151-152.

¹⁶⁹ Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmelik'te ise (m. 4/p) "*modern biyoteknolojik yöntemler kullanılmak suretiyle gen aktarılarak elde edilmiş, insan dışındaki bitki, hayvan ve mikroorganizma dâhil canlı organizma*" tanımlaması verilmiştir. (R. G., Tarih: 13.08.2010 ve Sayı: 27671).

¹⁷⁰ Orgüder, <http://www.orguder.org.tr>, 30.06.2009.

¹⁷¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 199.

¹⁷² Orgüder, 30.06.2009.

bulunan diğ er kimyasallarla etkileş ime girerek istenmeyen semptomların yaşanmasına sebep olma ihtimali vardır.¹⁷³ Bir diğ er ş üphe konusu biyogüvenliktir. Ülkeler istedikleri ÷ lke insanların vüc ut yapısı, gü ç ve özellikle zeka geliş imi gibi biyolojik yapılarına müdâhil olabilecektir.¹⁷⁴

Laboratuar ortamında kontrol altında tutulan bakteri ve virüslerin büyük riskler taşıması ve yeniden oluşturulan organizmaların gelecekte insan ya da diğ er yaşam formları bakımından tehlike oluşturacak düzeyde geliş me göstermesi ve transformasyon geçirmesi olasıdır. Bu riskler öngörülemez ve ölçülemez bir durum arz eder. Zira çalışmaların istem dış ı kontrolünün kaybedilmesi ya da iyi niyetli olmayan kişilerce istenilerek çıkarılması riski her zaman söz konusudur. Atomu keş feden insanoğ lu atom bombasını da yapmış ve sonuçları ağır olmuştur. Biyolojik silahların çok daha ağır sonuçlar doğ uracağı açıktır.

Ayrıca GDO'dan etkilenen toprağ ın yapısında birtakım istenmeyen değ iş imlerin yaşanması, çapraz tozlaş ma ile endemik pek çok floranın karış ması ve özelliklerini yitirmesi, dolayısıyla benzer organizmaların çoğ alması, organizmaların özelliklerinin benzeş mesi ve biyolojik çeş itliliğ in azalması risk dâhilindedir. Doğ al ve organik tarım ve hayvancılık çalışmalarının sekteye uğ raması da bir diğ er olumsuzluktur.¹⁷⁵

1.4.9. Kültürel Varlıklar, Gürültü/Stres Elektromanyetik ve Iş ık Kirliliğ i

İnsanlık tarihi içinde üretilen kültürel varlıkların birtakım dış etmenler tarafından olumsuz biçimde etkilenmesi kirlenmeyi ifade ederken, bu etkilerin durdurulması korumayı ifade eder.¹⁷⁶ Çevre bir bütün olarak korunması ve bir unsurunun diğ er unsura tercih edilmemesi gereken, girift sorunları olan ve karmaş ık bağ ların olduğı , geçmiş ten geleceğ e kültürle tamamlanan bir durum arz etmektedir. Kültür bu büt ünün parçalarından bir tanesidir. Kültürel çevre tarih boyunca oluş an kültürel birikimin ve insanların geliştirdikleri medeniyetlerin eş yaya ve fiziksel çevreye yansıması ile tarihsel çevreye dönüşür. Tarihsel çevre kültürel çevrenin fiziksel olarak ortaya konmuş halidir.¹⁷⁷ İnsanların geçmiş e özlem duymaları ve geçmiş ten gelen değ erleri korumaya

---

¹⁷³ Mesela Filipinlerde Bt mısır tarlaları yakınlarındaki köylülerde solunum, sindirim, cilt ve ateş li hastalıkların mısır polen saçtığı dönemlerde arttığı gözlenmiştir. Örgüder, 30.06.2009.

¹⁷⁴ Güneş ve Coş kun, s. 38.

¹⁷⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 200.

¹⁷⁶ Keleş ve Hamamcı, s. 122.

¹⁷⁷ Keleş ve Ertan, s. 32.

meyilli olmalarına karşın değişim, gelişim ve yeni şeyler isteme arzu ve istekleri de vardır. Karşıt iki dürtü gibi algılanması aslında gerçekçi değildir. Zira bu iki dürtü insanı ve çevresini dengede tutar.¹⁷⁸

Kültürel ve tarihsel varlıkların yok edilmesinde de nüfus artışına bağlı olarak artan şehirleşme ve sanayileşme en önde gelen sebeplerdir. Halihazırda şehirlerin büyük çoğunluğunun tarihi eski zamanlara dayanmaktadır. Dolayısıyla modern şehirlerin büyümesi ve gelişmesi demek kültürel ve tarihsel yapıların yıkılması demektir.¹⁷⁹ Tarihi ve kültürel olarak değer ifade eden mekânların şehirleşmenin getirdiği rant kavgasının bir parçasına dönüşmesi karmaşık sorunlar yumağının sarmalını artırmaktadır.

Tarihsel ve kültürel varlıkların korunmasına dair çalışma ve düşüncelerin geçmişi 19. yy. öncesine dayanır. Korunması gereken kültürel varlıkların çokluğu korunma bakımından öncelik ve değer sıralamasının yapılmasını gerektirmiştir. Bu durum bazı kültürel varlıkların terk edilmesine sebep olurken zaman ve para dengesi ile uzman eksikliği de eklenince bu değerlerin arka planlara atılmaları kaçınılmaz olmuştur.¹⁸⁰ Dolayısıyla sit alanı ve özel koruma bölgeleri oluşturularak kıymetli kültürel varlıklar, koruma altına alınmıştır. Modern dünyada kültürel, tarihsel ve doğal değerlere verilen önem medeniyet göstergesi sayılır.

Gürültü; hangi kaynaktan çıkarsa çıksın istenmeyen, rahatsız eden, beğenilmeyen ve aralarında uyum bulunmayan her türlü seslerdir.¹⁸¹ Titreşim ise maddelerin hızlı ve küçük salınımlar yaparak devinmesidir.¹⁸² Ses ve titreşim uzun süre ya da belirli bir şiddetin üzerinde olduğunda birtakım rahatsızlıklara sebep olur. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda¹⁸³ gürültü ve titreşim dolaylı olarak tanımlanmış ve yasaklanmıştır (m. 14). Buna göre; *“kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde...gürültü ve titreşim oluşturulması”*tır. Dolayısıyla insanların huzurunu, sükununu, beden ve ruh sağlığı bozan ses ve titreşimler gürültü ve titreşim kirliliğidir. Gürültü ve titreşimle ilgili kesin sınır çizilmesi kolay değildir. Bir ses birisi için

---

¹⁷⁸ Ertaş, s. 18.

¹⁷⁹ Ertaş, s. 17.

¹⁸⁰ Ertaş, s. 17.

¹⁸¹ Bkz. Truls Gjestland, (1997), *“Sound and Noise”*, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 610-624.

¹⁸² Türk Dil Kurumu, titreşim, 15.06.2009.

¹⁸³ Değişik: 26.04.2006-5491/11 m.

gürültüyü bir başkası için müziği ifade eder. Ortalama alt ve üst değerlerle sesin ve titreşimin kirlilik oluşturup oluşturmadığı tespit edilir.

Uluslararası Standartlar Örgütü (*ISO-International Standart Organisation*), 58 desibeli (*dB-deci-bell*) normal kabul eder.¹⁸⁴ 70 dB üzeri rahatsız edicidir. Uzun süreli 85 dB üzerinde seslere maruz kalma, işitme kayıplarına yol açabilir. 140 dB üzeri sesler (jet motoru, roketler vb.) kalıcı hasarlar verir ve maruz kalınması önemli sağlık sorunlarına sebep olur.¹⁸⁵ Gürültülü işlerde çalışanlarda sürekli duyma kayıpları yaşanabilir. Bu tür sağlık sorunlarının kesin bir çözümü olmayıp çeşitli ilaç tedavileri yapılır.¹⁸⁶

Gürültü insanların hem fiziksel hem de ruhsal yapılarında birtakım olumsuzluklara yol açar. Özellikle işitme bozuklukları başta olmak üzere davranış bozuklukları, kan basıncı yükselmesi, aşırı heyecan, refleks değişiklikleri, konsantrasyon eksiklikleri ve iş veriminin düşmesi gibi pek çok sorunun en önemli sebeplerinin birisi gürültüdür.¹⁸⁷ Gürültü, özellikle çocuklarda, işitsel ve zihinsel becerilerin ve okuma ve anlama kabiliyetlerinin gelişmesine engel teşkil eder. Yapılan bir araştırmada raylar bakan taraftaki öğrencilerin, sestem nispeten daha az etkilenen öğrencilere kıyasla daha kötü okuma yaptıkları tespit edilmiştir. Yine gürültü insanların sosyal davranışlarını etkilemekte insanları saldırgan yapmaktadır.¹⁸⁸ Gürültü hayvanlar hatta bitkiler üzerinde bile olumsuz etkiler bırakabilmektedir.

İnsan sağlığı üzerinde ruhsal olarak gerilimin ortaya çıkması durumuna stres denir.¹⁸⁹ Stres tehlikeli bir olgudur. Öyle ki kronik stres oluşumunun, beynin bazı hücrelerinin ölümüne sebep olduğu tespit edilmiştir. Beynin küçülmesi, göbeğin büyümesi ve hatta kromozomları bozan etkileri söz konusudur. Atardamar tıkanıklıkları, kan dolaşımının engellenmesi, kalp krizi, ülser, beyin gelişiminin yavaşlaması, aşırı kilo alımı, vücut yapısının bozulması hatta hamilelik döneminde anne karnındaki bebeklere geçmesi gibi pek çok hastalığın sebeplerindedir. Araştırmalara göre stres altındaki insanların o an için hayati olmayan sistemlerini, bağışıklık sistemi dâhil, kapattıkları keşfedilmiştir.

---

¹⁸⁴ Keleş ve Hamamcı, s. 92.

¹⁸⁵ GATA, http://www.gata.edu.tr/cerrahibilimler/kbb/gurultu_isitmekaybi.htm, 30.06.2009.

¹⁸⁶ Mustafa Aydın, “Gürültü Kirliliği, İşyerinde Strese Evde Huzursuzluğa Sebep Oluyor”, <http://www.zaman.com.tr>, 16.04.2009.

¹⁸⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı, 30.06.2009.

¹⁸⁸ O. İmamoğlu, (1997), “Psikolojik Açıdan İnsan-Çevre İlişkileri”, Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 293-294.

¹⁸⁹ Türk Dil Kurumu, stres, 15.06.2009.

Dolayısıyla vücut bakteri ve virüslerin saldırılarına karşı savunmasız duruma düşer. Yüksek seviyede stres hormonları üretilmesi yaşam süresinin kısılmasına yol açar.

R. Sapolsky stres hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda insanların sosyal statülerine göre stresten etkilenme oranlarının değişebileceğini göstermiştir.¹⁹⁰ Aynı araştırmanın devamında sosyal olanların, sakin ve daha az stresle yaşayanların diğer hastalıkların etkisine maruz kalma riskinin düşük olduğu gözlenmiştir. Stresten arındırılmış insanların iş verimlerinin arttığı, sosyal yaşamlarının düzenlendiği, alan değil veren kişiliklere dönüştükleri ve yaşadıkları topluma katkı sağladıkları ortaya çıkarılmıştır.

Stresin oluşmasında iki tür hormon etkilidir. Birincisi adrenalın ikincisi ise glikokortikoiddir. Stres tepkisinin temeli buna dayanır. Stresin bir seviyeye kadar yaşam için gerekli olduğu belirtilir ki buna uyarılma denir. Modern çağda insanların stresten kurtulmak yerine doğru stresi yaşamak için çalışmalarını asıl amaçları olmalıdır. Çünkü stres, günümüz insanların en büyük sorunlarından birisi olmasına karşın stresin doğru yönetilememesi ya da doğru stresin yaşanmaması temel açmazdır.¹⁹¹

Elektromanyetik ve ışık kirliliği, yeni sorunlardandır. Bilgisayar, televizyon, buzdolabı, mikrodalga fırın ve cep telefonları gibi ürünler genellikle elektrik enerjisi ile çalıştığı için oluşturdukları elektromanyetik alanlarla hem insan sağlığına hem de çevreye zarar verir. Cep telefonları için kurulan baz istasyonlarının önemli tehditleri vardır.¹⁹²

Işık, güneş ya da başka bir kaynaktan gelen gözde uyarıcı etkisi olan enerjidir. Bu enerji nesnelerin görülmesi ve renklerin ayırt edilmesini sağlar. Yeterli ışıktan fazlası modern çağın çevre sorunlarından birisidir. Işığın yanlış yerde, miktarda, yönde ve zamanda kullanılması kirliliktir. Farklı bir çevre kirliliği olan ışık kirliliği, doğrudan olduğu kadar boşa enerji tüketilmesi nedeniyle dolaylı olarak da kirlilik sayılır.¹⁹³

Sokak, ev ve güvenlik lambaları, reklam panoları, turistik ve eğlence mekânı aydınlatması şeklinde her yerde ışık kullanılır. Aşırı ve gereksiz kullanım¹⁹⁴ yoğun ışığa

---

¹⁹⁰ National Geographic, “*Stress: Portrait of a Killer*” Belgesel, National Geographic Television and Stanford University, (director/producer/writer: John Heminway narrator: Marcus Lovett, editor: David Klagsbrun, researcher: Robert Sapolsky) National Geographic Television NGHT Inc. 2008.

¹⁹¹ National Geographic.

¹⁹² Wilkinson, s. 48.

¹⁹³ TÜBİTAK, <http://www.tubitak.gov.tr>, 15.06.2009.

¹⁹⁴ Üretilen ışığın dış aydınlatma amacıyla kullanılmasında neredeyse % 30'a varan kayıplar söz konusudur.

maruz kalma, fizyolojik ve psikolojik kamaşma¹⁹⁵ yaşama ve gözlerde tahrişe sebep olur. İstenmeyen yerlere ışık yansıtılması hem rahatsızlık vermesi hem de üretilmesi amacıyla harcanan enerjinin boşa gitmesi bakımından çevreye zarar verir. Bir diğer ışık zararı ise tam anlamıyla boşa giden (gökyüzüne ve uzaya giden) ışıktır. Gökyüzünün doğal görünümünü bozan bir ışık kirliliğidir. Bu durumun bir diğer sonucu da insanların kültürel olarak yaşam şekillerinin belki de istenmeyen biçimde değişmesine sebep olur.

Işık da gürültü gibi sadece insanlar için sorun oluşturmamakta aynı zamanda bitki ve hayvanların doğal yaşam süre ve kalitesini etkileyerek bozulmalara sebep olabilir. Mesela göçmen kuşların doğal göç yollarını bulmalarını, deniz ile kara arasındaki ışık farkına göre denize ulaşan deniz kaplumbağalarının ışık kirliliği sebebiyle denize ulaşabilmelerini ve mercanların aşırı ışık sebebiyle beyazlaşarak kendilerine renk veren bitkileri reddetmesi nedeniyle yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırır.¹⁹⁶ Bitkilerin fotosentez dengelerinin bozulmasına, erken çiçek açma ve zamanından önce olgunlaşmalarına sebep olur. Bu durum besin zinciri ve dağılımını da kısmen etkiler.

Gürültü insanları etkileyen ve özellikle büyük kentlerde ciddi sorun oluşturan bir kirliliktir. Sanayi makineleri, taşıtlar, eğlence yerleri, çeşitli ses cihazları gürültünün kaynaklarıdır.¹⁹⁷ Kentleşme, sanayileşme ve teknoloji bu tür sorunları artırmıştır.

---

¹⁹⁵ M. Alp Batman ve Duygu Çetegen, “*Işık Kirliliği*” Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Merkezi http://www.tug.tubitak.gov.tr/isik/Astronomi_Semp_isik_kirliligi_2005.htm, 15.06.2009.

¹⁹⁶ TÜBİTAK, 15.06.2009.

¹⁹⁷ Görmez, s. 59.

BÖLÜM 2: GENEL OLARAK ÇEVRE KORUMA

Mikroorganizmalardan bitkilere, hayvanlardan insanlara tüm canlılar yaşamlarını idame ettirmek ve enerji ihtiyaçlarını karşılamak için cansız çevre unsurlarını ve diğer canlıları besin olarak kullanır. Bu durum tüketime, tüketim kirliliğe yol açar. Çevre unsurlarını yöneterek ve kullanarak yaşayan insanlar çevreden yiyecek bulmak ve toplamak, yakıt ve su depolamak, barınak ve ev yapmak başta olmak üzere çeşitli şekillerde faydalanır. İnsanoğlu nerede yaşarsa yaşasın çevreye karşı en önemli sorumluluğu, çevreyi kullanma şekli ve çevreye bıraktığı etkiler üzerinedir.¹⁹⁸ Bu bakımdan insan çevrenin ana kirleticisi olarak koruyucusu da olmalıdır. Çevrenin korunması demek çevre unsurlarının korunması demektir. Toprağın, suyun, havanın, flora ve faunanın ve kültürel çevrenin bir bütün olarak düşünülmesi demektir.¹⁹⁹ Havada meydana gelecek herhangi bir kirliliğin suyu ve toprağı, sudaki kirliliğin hayvan ve bitkileri kirleteceğini öngörmek çok zor değildir.

Çevre sorunları insanlar ilgilendiği zaman sorun olarak algılanmaktadır.²⁰⁰ Gündeme gelmeyen ya da çok az gelen birçok çevre sorunu vardır ve hem insanlığı hem diğer çevre unsurlarını hem de gelecek kuşakları tehdit etmektedir. İnsanoğlunun çevrenin korunması hususunda unutmaması gereken temel düstur şudur: çevre varlıkları; gelecek kuşaklardan ödünç alınan ve yedeğı bulunmayan çok değerli bir hazinedir.

İnsanoğlu çevre kaynaklarının sonsuz olduğunu düşünerek tüketmeye, çevreyi kirlletmeye başlamış ve sonsuza kadar süreceğı yanlışına düşerek büyük bir hata yapmıştır. Yaptığı hatayı sürdüren insanoğlunun bu yanlışlığı devam ettirdiğı ve yeni hatalara düştüğü kolaylıkla söylenebilir. İnsanların bir kısmının çevrede meydana gelen zararları fark etmesi üzerine çevrenin korunması gerektiğı düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Çevre koruma; Çevre Kanunu'nda (m. 2/2). *“çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların*

---

¹⁹⁸ Peter Martin, (1997), *“Environmental Education”*, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1146.

¹⁹⁹ Ertaş, s. 58-64.

²⁰⁰ H. Demirkaya, (2006), *“Çevre Eğitimin Türkiye'deki Coğrafya Programları İçerisindeki Yeri ve Çevre Eğitime Yönelik Yeni Yaklaşımlar”*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, Elazığ, s. 217.

bütününi” olarak tanımlanmıştır.²⁰¹ Buna göre kirlilik ve bozulma öncesi, mevcut kirliliklerin giderilmesi ve muhtemel sorunların önüne geçilmesi ve daha iyi bir çevre için yapılacak geliştirme ve iyileştirme çalışmalarının tamamı çevre koruma kapsamındadır. Kısaca; çevre kirliliğinin önlenmesi ve/veya iyileştirilme amacıyla alınan tedbirler bütünüdür.²⁰² Anayasa’da da (m. 56) çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve kirliliğin önlenmesi hem devlete hem de vatandaşa/herkese verilmiş bir ödevdir. Buna göre çevresel duyarlılık herkesin üzerinde vazgeçemeyeceği hem bir hak hem de bir ödevdir.

Çevre; sadece kanun, ekonomik tedbir, kararlara katılma veya karar süreçlerinde yer alma, eğitim, bilim ve teknolojiye yararlanma, ya da bir başka araç ya da teknikle tam anlamıyla korunamaz. Çünkü karmaşık sorunlar geniş kapsamlı ve katılımlı çözümler ister. Zira bir koruma tedbirinin o alan, o sorun, o mekân ve o zaman için yeterli olması her sorun için her zaman çözüm oluşturacağı anlamına gelmez. Hatta çevre sorunlarının çoğaldığı ve karmaşıklaştığı günümüzde birçok araç ve tekniğin yetersiz kaldığının görülmesi, kritik eşiklerin aşılması sonrası yapılacaklar bakımından bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla bireysel, toplumsal ve uluslararası anlaşma, uygulama, çalışma ve eylemler çevreyi yaşanabilir kılacaktır. Çevre koruma bir bütün olarak düşünülmesi gereken, geçmişten geleceğe, bölgeselden dünya geneline sorumluluk ve duyarlılık gerektiren bir durum arz eder. Çünkü çevre, sınırları çizilen sorunların ötesinde anlamlar ifade eder.²⁰³

Çevre koruma konusunda ekonomik ve mali birtakım önlemler alınması, eğitimle çevresel değerlerin gelecek nesillere aktarılması gerektiği ve yaşanabilir bir çevre için bu değerlerin korunması gerektiği düşüncesinin öğretilmesi, toplumsal bilinci ve buna katkı sağlayacak medya ve kamuoyu baskısının geliştirilmesi, çevresel karar süreçlerinde halkın doğrudan ya da dolaylı olarak yer alması, bilim ve teknoloji ve hukuki düzenleme ve araçların işlerlik kazanması gerekir. İnsanların aslında çevreyi korurken kendilerini, ailelerini, dostlarını, tüm insanlığı ve hatta gelecek kuşakları korudukları açıktır. Sonuç olarak bu durumun farkında olmak ve bunu algılayabilmek oldukça önemli bir aşamanın geçilmesini sağlayacaktır.

---

²⁰¹ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

²⁰² Ertaş, s. 57.

²⁰³ Alexandre Kiss, (2005), “*Course I: Introduction to International Environmental Law*”, 2. Edition, UN Institute for Training and Research, Geneva, s. 7; Güneş ve Coşkun, s. 39.

2.1. Çevrenin Eğitim ve Eğitsel Araçlarla Korunması

İnsan yaşamını biçimlendiren eğitim, çevrenin korunmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Çevre eğitimi ile çevre için eğitim tartışmalarında farklı görüşler²⁰⁴ ve çevre eğitimi ile Sürdürülebilir Kalkınma için eğitim arasında kavramsal eksiklik²⁰⁵ olduğu iddia edilebilir. Ancak amaç çevrenin korunması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakılması olduğuna göre en önemli araçlardan birisi de çevre eğitimidir. Çevre eğitimi yaşam boyu sürdürüğü için diğer koruma araçlarından farklıdır. Çevre koruma araçları arasında kesin sonuç elde etme bakımından mali riskler, düzenleyici ve denetleyici iş ve işlemler ve hukuki araçlar kadar etkisi olmayan çevre eğitimi; katılım, bütünsellik, sorgulayıcılık, doğa merkezli, esnek ve verimli bir anlayış içerisinde sürdürülürse istenilen amaç ve hedeflere ulaşılabilecektir.²⁰⁶

1949 BM Kaynakların Korunması ve Kullanılması Konferansı'nda (UNCCUR-1949 *UN Conference on the Conservation and Utilisation of Resources*) çevre ile ilgili konular; mineraller, yakıtlar ve enerji, su, ormanlar, toprak ve yaban hayatı ve balık şeklinde altı başlık altında ele alınmış, bunları destekleyici unsurlardan birisi olarak da 'koruma için eğitim' zikredilmiştir.²⁰⁷ 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı'nda "insanoğlunun en önemli ve zorunlu amaç ve hedeflerinden birisi olan şimdiki ve gelecek kuşaklar için çevrenin korunması ve geliştirilmesi" sonucuna varılmıştır. 1975 Belgrad ve sonrasında 1977 yılında Tiflis'te yapılan Çevre Eğitimi Konferansı'nda bu amaç ve hedefe ulaşmada eğitimin rolü açıkça tanımlanarak yol haritası çizilmiştir. Konferansta çevre eğitiminden tam olarak anlaşılması gereken; hızlı değişim gösteren dünyada değişikliklere cevap verebilecek kapsamlı bir yaşam boyu eğitim şeklinde verilmiştir. Bu eğitimin bireyler için ömür boyu önemli çevre problemlerine karşı hazır tutan, yaşamın iyileştirilmesini ve etik değerleri gözetten bir anlayışla çevre korumaya yönelik işe yarar ve verimli bir anlayış ve beceri isteyen gösteren bir altyapı kazandırdığı belirtilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Cevat Geray, (1997), "Çevre İçin Eğitim", Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 325.

²⁰⁵ OECD, (2007), "OECD Policies For a Better Environment: Progress in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia" OECD Publishing, Paris, s. 86.

²⁰⁶ F. Sancar Ozaner, (2004), "Çevre (Doğa) Eğitimi", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 586-588.

²⁰⁷ Sands, s. 32.

²⁰⁸ Martin, s. 1141.

1972 Stockholm, 1975 Belgrad ve 1977 Tiflis sonrası²⁰⁹ birçok anlaşma ve belgede²¹⁰ çevre eğitimi ile ilgili konular yer almıştır. 1977 yılında Tiflis'te alınan kararlar doğrultusunda çevre eğitimi konusunda kurallar, hedefler ve eylemler için oluşturulacak uluslararası stratejinin ana hatları çizilmiştir. 1987 yılında Moskova'da BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO-UN *Educational, Scientific and Cultural Organization*) ile UNEP tarafından ortaklaşa düzenlenen 'Uluslararası Çevre Eğitim ve Yetiştirme Kongresi'nde 1990'lı yıllar için çevre eğitimi bu çerçevede ele alınmıştır. Öncelikle bilgi edinme, bilgilere erişim ve bilgi alışverişinin önemi ortaya konulmuştur. Son yıllarda, özellikle UNESCO ve UNEP, çevre eğitiminde yeni bilgi ve fikirlerin yayılmasını teşvik etmek için önemli çabalar göstermiştir. Böylece UNESCO/UNEP işbirliği ile ortaya çıkan IEEP'nin²¹¹ bilgi ve deneyimlerinin uluslararası alanda paylaşılmasının güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu çerçevede IEEP, çevre eğitimi alanında, altı dilde üç ayda bir bülten çıkarmış ve bu en etkili uluslararası bilgi kaynaklarından birisi olmuştur. İkincisi IEEP'nin önem verdiği araştırma ve deneyler sayesinde sorunların tespiti ve çözümü noktasında rasyonel analiz ve çıkarımlar yapılabilmektedir. Üçüncüsü eğitim programları ve eğitim-öğretim materyalleri olup, tek bir program ya da materyal olmadığı belirtilmiştir. Dördüncüsü çevre eğitiminin geliştirilmesinde personelin, özellikle öğretmenlerin, eğitilmesinin anahtar rolü olduğu belirtilmiştir. Beşincisi bu eğitim yaygın, örgün ve hizmet içi, teknik ve mesleki anlamda bir eğitim olarak kabul edilmiştir. Altıncısı çeşitli kanallarla halkın eğitilmesi ve bilgilendirilmesi oldukça önemli bir başlık sayılmıştır. Yedincisi yükseköğretimde çevre ile ilgili araştırma, geliştirme, personel eğitim merkezleri oluşturulmasına, sekizincisi uzmanlık gerektiren belirli sorunların çözümünü mümkün kılacak becerilerin kazanılması için profesyonellerin eğitilmesine ve sonuncusu çevre eğitiminde hem gelişmiş hem de gelişmemiş ülkelerin yararına olacak uluslararası ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır.²¹²

---

²⁰⁹ M. Anne Blackburn, (1983), "Steps Along The Path: The UNESCO/UNEP International Environmental Education Program", The Environmentalist, Volume: 3, Number: 4, s.270-271.

²¹⁰ 1980 Dünya Koruma Stratejisi, 1987 Brundtland Raporu, 1987 UNESCO-UNEP Moskova Uluslararası Çevre Eğitim ve Yetiştirme Kongresi (UNESCO-UNEP), 1988, 1992 ve 1994 AB Statüleri, 1992 Rio, Biyolojik Çeşitlilik ve Ajanda 21 vs.

²¹¹ Uluslararası Çevre Eğitim Programı/International Environmental Education Program

²¹² UNESCO-UNEP, (1988), "International Strategy For Action in The Field of Environmental Education and Training For The 1990s", De. Cialley, Philip and Michael Atchia, UNESCO-UNEP Congress Environmental Education and Training, Moscow 1987, s. 7-21.

Çevre eğitimi, yükselen bir değer olarak birçok uluslararası belgenin konusu olmuştur. Bu belgelerde daha dikkatli ve sürdürülebilir çevre yönetimi hedefine ulaşmada eğitimin önemi vurgulanmıştır. Çevreyi koruyucu, kollayıcı ve geliştirici çalışmaların eğitsel araçlarla renklendirilmesi, insanların bitki, hayvan ve diğer çevre unsurlarını kucaklamasını sağlayıcı bir anlayış benimsemeleri ve esenlik dolu bir yaşam sürmenin asgari şartının doğa ile uyumlu davranışlar geliştirmesine bağlı olduğu belirtilmiştir.²¹³ Buradan hareketle çevre eğitiminin pedagojik kaynakları; doğal ortamdan alınarak incelenen gerçek nesnelere, ders kitapları, broşür ve afiş gibi yazılı-basılı olan gereçler, çeşitli işitsel kaynaklar, film ve belgesel gibi işitsel görsel kaynaklar ve eğitim yazılımları ve internet üzerinden elektronik olarak aktarılabilen multimedya kaynaklar şeklinde beş kategoride değerlendirilmiştir.²¹⁴

BM'nin 2005 ile 2014 yılları arasını kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma için On Yıllık Eğitim Stratejisi 2005 yılında Kiev'de yapılan ve ana teması çevre eğitimi olan Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya Çevre Stratejisi'nde gündeme gelmiş ve Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Bildirimi kabul edilmiştir. Ayrıca BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE-UN Economic Commission for Europe) Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Stratejisi de onaylanmıştır. Çevre eğitiminin başlamasının 1990'lara kadar götürülebileceği bu ülkelerde eğitim sistemleri iyi adapte edilerek kurulmuştur. Çevre ve Eğitim Bakanlıklarına yansıtılan bu anlayış çerçevesinde çevre eğitimi programları çevre eğitimi üzerine eğitim almış öğretmen ve uzmanlar tarafından yürütülmüş/yürütülmektedir.²¹⁵ Türkiye'de ise Bakanlık düzeyinde çevre eğitimi, 1991 yılında çıkarılan 443 sayılı KHK (Kanun Hükmünde Kararname) ile Çevre ve Orman Bakanlığı bünyesinde bir Çevre Eğitimi ve Yayın Dairesi Başkanlığı²¹⁶ kurularak başlatılmıştır.²¹⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında 1999 yılında "Çevre Eğitimi Konularında Yapılacak Çalışmalara İlişkin İşbirliği Protokolü"

---

²¹³ Martin, s. 1141-42; Sevil Ünal ve Ebru Dımişki (1999), "UNESCO-UNEP Himayesinde Çevre Eğitiminin Gelişimi ve Türkiye'de Ortaöğretim Çevre Eğitimi", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 16-17, s. 143; Wilkinson, s. 155; Sands, s. 88; Ozaner, s. 588-90.

²¹⁴ Evren Küçükçankurtaran, (2008), "Çevre Eğitiminde İnternetin Kullanımı: Çevreye Karşı Olan Sorumluluklarımızın Farkına Varmamızda İnternet Nasıl Etkili Olabilir?", XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri, ODTÜ, Ankara, s. 177.

²¹⁵ OECD, *OECD Policies...*, s. 86.

²¹⁶ Bu Başkanlık, 657 sayılı ve 10.10.2011 tarihli KHK'nin 3. m.'si uyarınca Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. R. G., Tarih: 02.11.2011 ve Sayı: 28103.

²¹⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı, (2004), "Türkiye Çevre Atlası" Ankara, s. 16.

imzalanmış, artan çevre sorunları hususunda bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması, sistemli ve düzenli bir şekilde çevre eğitiminin yürütülmesi amaçlanmıştır.²¹⁸

Çevreye karşı duyarlı davranışları teşvik eden eğitim su kaynakları, atıklar gibi çevresel duyarlılık gerektiren konularda iyileştirme, çalışma ve politika geliştirmede etkilidir.²¹⁹ Çevre eğitiminde “çevre yönetimi ve kontrolü için eğitim”, “çevre bilinci ve yorumu için eğitim” ve “sürdürülebilirlik için eğitim” yaklaşımlarından uygulama ve gerçek hayata uygunluk bakımından Sürdürülebilir Kalkınma için eğitim en gelişmiş bileşen denilebilir.²²⁰ Buna göre bu eğitim, diğer unsurlarla birlikte Sürdürülebilir Kalkınma’nın sıkı bir çevre yönetiminin ötesine geçmesini sağladığı söylenebilir.

Bireyler, kurumlar ve toplumlar insan faaliyetlerinin ekolojik dengenin sürdürülebilirliği üzerindeki olumlu ya da olumsuz etki ve sonuçlarını öğrendikçe çevre ile daha uyumlu ve sorumlu davranışlar sergileyeceklerdir. Resmi ya da gayri resmi kanallarla verilen çevre eğitiminin önemi görüldüğü için son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalarla ilgili hedef ve amaçlar daha yüksek tutulduğu görülmektedir.²²¹

2.1.1. Eğitimin Çevrenin Korunmasındaki Yeri

Çevre koruma konusunda özellikle son 40 yıllık süreçte çeşitli çevre koruma sistemleri ve araçları üretilmiştir. Bu araçlardan bilgi edinme, eğitim, katılma ve kirlilik ve çevre sorunları odaklı araştırma çalışmalarının önemi gittikçe artmıştır. Bu araçlardan eğitim, çevre sorunlarının çözülmesinde, çevre değerlerinin korunmasında ve çevresel standartların geliştirilmesinde bütünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.²²² Wilkinson’a göre çevre eğitimi oldukça önemli bir yere sahiptir. Hatta çevresel bilgiye erişim hakları oluşturmak yerine daha proaktif bir strateji olarak çevre eğitiminin yaygınlaştırılması gerekir.²²³ Bu proaktif strateji, duyarlı ve aynı zamanda katılımı sağlayıcı olmalıdır. Katılım olmaksızın çevre eğitiminin istenilen başarıyı yakalaması söz konusu değildir.²²⁴

²¹⁸ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 456.

²¹⁹ OECD, *OECD Policies...*, s. 86.

²²⁰ Demirkaya, s. 210-211.

²²¹ Ozaner, s. 586.

²²² R. Kenneth Richards, (2000), “*Framing Environmental Policy Instrument Choice*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 10/415, s. 231-232.

²²³ Wilkinson, s. 155.

²²⁴ Murat Kayıkcı, (2003), “*Türkiye’de ‘Çevre İçin Eğitim’ ve Katılım*”, Mülkiye, Sayı: 240, Cilt: XXVII, s. 248.

Doğayı anlamaya çalışan, anladıkça korunması gerektiğini düşünen, düşündükçe birçok çevresel sorunun ‘çevre bilgisi cahilliği’ ve uzun vadeli sonuçlarının öngörülememesinden kaynaklandığının farkına varan, farkında oldukça da bu sorunların çözümünde bilgi ve bilinç seviyesinin yükselmesinin yani eğitimin önemini gören insanoğlu, çevre eğitime hayatın her alanında fırsat ve imkânı vermeye başlamıştır.

Çevre sorunlarının karmaşık bir yapısı vardır. Bu nedenle herhangi bir yol ya da yöntemle üstesinden gelinmesi söz konusu değildir. Bu sorunların çözüme kavuşturulması ya da çözümü için ortam hazırlanması ve insanların çevre bilinciyle yetiştirilmesi açısından eğitim tartışmasız en önde gelen çevre koruma araçlarından birisidir. Dolayısıyla eğitimin çevre korumadaki başat yerinin sağlamlaştığı ve öneminin giderek yaygınlaştığı söylenebilir.²²⁵

İnsanoğlunun asıl amacı, mutlu, huzurlu, refah düzeyi yüksek ve daha iyi bir yaşam sürmektir. Bu yaşam ancak sağlıklı bir çevrede mümkündür. Birçok ulusal ve uluslararası belgede yer alan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, bireylerin bu hak konusunda yeterli bilgiye sahibi olması halinde savunabileceği bir haktır. Dolayısıyla bu bilgiler sayesinde çevre sorunlarının sadece çevre kirliliğinin önlenmesi olarak algılanması yanılığına düşülmez. Böylece çevreye rağmen yatırım, kalkınma ve gelişmeyi reddeden bu anlayış, toplumsal ilişkilerde kar-zarar ve ekonomik çıkar dışında dayanakların olduğunu gösterir.²²⁶

Daha iyi bir yaşam sürme mücadelesi, çevreye saygılı ve çevre ile uyumlu bir yaşam ve kalkınma anlayışının benimsenmesini zorunlu kılar. Bu bakımdan eğitim, Sürdürülebilir Kalkınma anlayışının teşvik edilmesinde ve insanların çevre ile kalkınma arası uyum kurabilmesi konusunda kritik öneme sahiptir. Bu denli öneme sahip çevre eğitiminin temel amacı; birey ve birey gruplarını çevreyi koruyucu tutum ve davranışlarında desteklemek ve üzerlerine düşen sorumlulukları almaları konusunda cesaretlendirmektir.²²⁷

ABD, İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri dâhil birçok ülkede çevre eğitiminin yasal olarak zorunlu hale getirilmesi bu eğitime verilen önemi göstermiştir. Çevre eğitiminin uzun vadeli, yaygın, etik değerlerle uyumlu ve tüm eğitim kurumlarında öncelikli

---

²²⁵ Geray, s. 323.

²²⁶ Geray, s. 327-328.

²²⁷ Martin, s. 1141-1142.

konuma getirilmesi, ön planda kalmasını sağlamıştır.²²⁸ Bütün uluslararası belge ve çalışmalarda çevrenin korunması konusunda örgün ve sistemli eğitime önemli roller biçildiği vurgulanmıştır. AB ülkeleri 1988’de mesleki eğitim ve yetişkinlerin eğitimi dâhil tüm sektörlerde çevre eğitimi verilmesi konusunda anlaşmışlar ve bunu desteklemek amacıyla 1992 ve 1994 yıllarındaki AB Statülerinde çevre eğitimi konusuna yer vermişlerdir. Çevre bilincinin gelişmesinde eğitimin göz ardı edilemeyeceği dolayısıyla örgün eğitim içerisinde ilk basamaktan itibaren müfredatlarda çevre eğitime yer verilmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır. Böylece eğitim çevre koruma faaliyetlerinin ayrılmaz bir unsuru olarak kabul edilmiştir.²²⁹

Tüm dünyada destekleyici çalışmalara rağmen bazı ülkelerde çevre eğitimi genişlik ve nüfuz alanları bakımından sınırlı kalmıştır. AB ülkeleri arasında ‘okul içi’ ve ‘okul dışı’ çevre eğitime en fazla önem veren ülkelerin başında gelen İngiltere’de 1988’de çıkartılan Eğitim Reformu Kanunu ile 5-16 yaş arası zorunlu eğitim döneminde ekoloji ve çevre ile ilgili uygulamalı müfredat programı izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.²³⁰ Bu kanun ile çevre eğitimi, İngiltere ve Galler’de ilk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik çapraz müfredat sistemi şeklinde uygulanmak üzere belirlenmiştir.²³¹ Ayrıca çevre eğitimi politikası ve yaşam boyu çevre için sorumluluk konularına yer verilmiştir.²³² Ancak 1990’lı yıllarda çevrecilik hareketi ve çevre eğitimi desteği ile ilgili yapılan bir araştırmada okulların sadece % 7’inde yazılı çevre eğitimi politikası olduğu ortaya çıkmıştır.²³³ Günümüzde çevre eğitimi daha iyi duruma gelmiştir. Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin çoğunda ilk, orta ve yüksek öğretimde çevre eğitimi, okul zamanının en az % 6’sını kapsamış ve zengin bir deneyim, gelenek, öğretmenlerin coşkusu ve sivil toplum desteği ile hızlı bir gelişme göstermiştir.²³⁴

2.1.2. Çevre Eğitimi

Çevre eğitimi “*toplumun tüm kesimlerinde çevre bilincinin geliştirilmesi, çevreye duyarlı, kalıcı ve olumlu davranış değişikliklerinin kazandırılması ve doğal, tarihi,*

---

²²⁸ Wilkinson, s. 156.

²²⁹ Martin, s. 1141-1142.

²³⁰ Ozaner, s. 589.

²³¹ Wilkinson, s. 186.

²³² Martin, s. 1145.

²³³ Martin, s. 1142.

²³⁴ OECD, *OECD Policies...*, s. 86.

kültürel, sosyo-estetik değerlerin korunması, aktif olarak katılımın sağlanması ve sorunların çözümünde görev alma”dır.²³⁵ Çevre eğitimi; öğretmen ve öğrenci arasındaki doğayı keşfetme işbirliği ve insanoglu ile doğal, sosyal, lokal ve global çevresi arasındaki ilişki ve etkileşimi eleştirel analizler yaparak anlama sürecidir.²³⁶ İlk önce ailede başlayan daha sonra yakın çevre ve okulda sürdürülen çevre eğitiminin sağlanmasında bu unsur temel etkiye sahiptir. Bunun yanında çevreci vakıflar, dernekler ve örgütler kanalıyla kamuoyu oluşturulması da çevre bilincinin artırılmasına katkı sağlamaktadır.²³⁷ Dolayısıyla çevre eğitimi, örgün eğitim içinde okul çocuklarına ya da gençlere yönelik olarak sınırlandırılacak bir eğitim değildir. Bu, yaşam boyu devam eden bir eğitim olup her yaşta kamu bilinçlendirmesi, çevre yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma eğitimini içerir.²³⁸

Çevre eğitimi kısa, orta ve uzun vadede sonuçlar doğurur.²³⁹ Tüm toplumun yaşama hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı, bilgi edinme hakkı bakımından oldukça önemli bir yeri olan çevre eğitiminin çevre bilincinin geliştirilmesi için, çok ciddi bir şekilde uygulanması gerekir.²⁴⁰

Çevre eğitiminin önemli bir yönü de çevre hukuku eğitimidir.²⁴¹ Diğer bilim dalları ile birlikte çevre hukuku eğitimi çevre koruma anlayışında önemli bir yere sahiptir.²⁴² Çevre hukuku dokümanlarının yeterliliği ve çevre bilgisi ve bilinci yüksek öğreticilerin istekleri öğrencilerin gayretiyle birleştiğinde doğanın anlaşılması, sorunların tespit edilmesi, koruyucu ve geliştirici önlemlerin alınması ve çözümler üretilmesi daha kolay olacaktır. Dolayısıyla çevre hukuku eğitimi çevre eğitiminin bir parçasıdır ve ondan bağımsız düşünülmemelidir.

Çevre eğitimi zamanla insanların çevre hakkında bilgilendirmesinin ötesine geçmiş ve toplumun çevre yönetim sistemi içerisine sokulması şekline bürünmüştür. Böylece çevre eğitiminin hedefi, gönüllü çalışan, katkı sağlayan ve sorumluluk bireyler yetiştirmek olmuştur. Tiflis Konferansı ile yapısal ve hedefsel nitelik kazanan çevre eğitiminin,

---

²³⁵ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 452.

²³⁶ Martin, s. 1142.

²³⁷ Özgün Bener ve Müberra Babaoğul (2008), “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı ve Çevre Bilinci Oluşturmada Bir Araç Olarak Tüketici Eğitimi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, s. 5.

²³⁸ OECD, *OECD Policies...*, s. 86-87.

²³⁹ Martin, s. 1141-1142.

²⁴⁰ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 452.

²⁴¹ Wilkinson, s. 157.

²⁴² J. Guillermo Cano, (1981), “Education on Environmental Law”, The Environmentalist, Vol. 1, No. 4, Lausanne, s. 259-261.

çerçevesi, niteliği, pedagojik esasları gibi özellikleri de tartışılmaya ve belirlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla Tiflis Konferansı çevre eğitimi konusunda bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Zira tüm dünyada çevre eğitimi ile ilgili olarak uygulanan eğitim programlarının genel çerçevesi Tiflis'te çizilmiştir. Çevre eğitimi çalışmaları, programları ve uygulamaları Bildirgenin hedef, amaç ve esasları üzerine kurulmuştur.²⁴³

Çevre eğitiminin amacı çevre bilinci oluşturmak ya da bilinç seviyesini yükseltmektir. Bu bilgi ve bilinç en alt seviyede çevrenin kirletilmemesi şeklinde tezahür ederken daha etkin ve baskın durumlarda koruma, kollama, destekleme ve geliştirme boyutları ortaya çıkmaktadır. Çevre bilinci, eğitimi ve öğretiminin geliştirilmesinde araştırmalar, yeni stratejilerin iletilmesi görevini üstlenirler.²⁴⁴

Bireyler çeşitli kanalları kullanarak çevresel bilgilere erişebilme ve bilgi ve bilinç seviyelerini yükseltme imkânına sahiptir. Çevresel bilgilere erişim çevre eğitiminde önemli bir yere sahiptir.²⁴⁵ Çevre bilinci hususunda ilk adım çevre, çevre değerleri ve sorunları, gelecekte oluşabilecek muhtemel diğer kirlilik ve sorunlar, çözüm önerileri, alınacak önlemler vs. konularında doğru bilgi, tanım ve açıklamalarla bireyleri hazır tutmaktır.²⁴⁶ Eksik ya da yanlış bilgilendirme çevreye duyarlı bireyler yerine çevre bilincinden uzak bireyler yetiştirilmesi sonucunu doğuracaktır. İdeal çevre için eğitim istenmeli ancak var olan gerçekler göz ardı edilerek çevre eğitimi verilmemelidir. Mesela ekonomik yaşamı dışlayan bir çevre eğitimi ve bilinçlendirmenin gerçek yaşamdaki yansımaları sınırlı kalacaktır.

Çevre eğitimi ve çevre bilinci oluşturulmasında genellikle yaygın, örgün ve hizmet içi eğitim ya da internet kanalı kullanılmaktadır. Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemi içerisine dâhil olmamış bireylerin çevre bilinci kazanmalarını sağlamayı, olumlu davranış değişiklikleri geliştirmeyi, sınırsız-sorumsuz tüketim nedeniyle kirlilik oluşmasının engellenmesini ve ekonomik ve sosyal yönden dinamik birey ve toplum oluşturmayı amaçlar.²⁴⁷ Yaygın eğitim '*yaşam boyu öğrenme*' ile toplumun tüm katmanlarına yönelik olup her daim var olan bir süreçtir.²⁴⁸ Günümüzde gönüllü çevre

---

²⁴³ Ünal ve Dımışkı, s. 142-144.

²⁴⁴ UNESCO-UNEP, s. 10.

²⁴⁵ Sands, s. 852-854.

²⁴⁶ Geray, s. 331.

²⁴⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 453.

²⁴⁸ Geray, s. 334.

kuruluşlarının faaliyetleri²⁴⁹ ve internet²⁵⁰, çevre eğitimi ve bilinci oluşturulmasında yaygın eğitimin önde gelen araçlarındandır.

Örgün eğitim sisteminde yer alan her seviyedeki okulda çevre ile ilgili eğitim programlarının konulmasının amacı, çevre bilinci yüksek, bilgili, duyarlı, olumlu davranışlar sergileyen ve sorumluluk alan bireyler yetiştirmektir.²⁵¹ Bunun için uygulamaya dönük çalışmaların önemi yadsınamaz. Almanya Heidelberg Eğitim Yüksek Okulu'nda öğrencilerin basit deney ve gözlemler yapabilmesi için geliştirilen Minilabor çevre koruma anlayışında uygulamaya dönük bir çalışma örneğidir. Yine yeşil sınıf uygulaması çevrede deney yaparak doğayı ve çevre ekolojisini öğretmeyi amaçlamaktadır. Disiplinlerarası anlayışla çevreyi ve toplumu ilgilendiren ve teknik olarak çevre korumaya yönelik yeni uygulamaların, araştırmaların planlanması kültürel, toplumsal aktivitelerin yapılması bir diğer proje örneğidir.²⁵²

Eğitim, toplumda sorun alanı olarak görülen konulara ilgi duymayı gerektirir. Bu bakımdan çevre sorunlarına öğrencilerin daha çok ilgi duyması ve eğitim seviyesi yükseldikçe ilginin artması eğitim ile çevre bilinci bağının gücünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çevre eğitiminin çevre sorunlarına duyarlılığı artırdığı açıktır.²⁵³ Böylece örgün eğitim içerisinde yer verilerek çevre bilinci yüksek bir toplum oluşturabilecektir.

Hizmet içi eğitim kamu ya da özel sektörde ilgili kurum içerisinde çalışanların eğitilmesidir. Çevre eğitiminin hizmet içi eğitim yoluyla verilmesi doğrudan ya da dolaylı olarak toplumla ilişki içinde olan, yönetimin her kademesinde bulunanların çevre konusunda eğitilmesi şeklindedir. Topluma hizmet veren kişiler çevre konusunda bilgilendirilir ve bilinçlendirilirse toplum çevre konusunda bundan olumlu yönde etkilenecektir.²⁵⁴ Gündem 21'de (m. 36) belirtildiği üzere çevre eğitiminin yaygın, örgün ya da hizmet içi eğitim süreçlerinde etkili olabilmesi için çevre-kalkınma dengesi, fiziksel, sosyo-ekonomik, biyolojik ve insani gelişim dinamiklerinin gözetilerek tüm disiplinlere entegre olması gerekir. Ancak çevre bilgi ve bilinci arzu edilen düzeyin

---

²⁴⁹ Bülent Duru, (1995), *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye'de Gönüllü Çevre Kuruluşları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.

²⁵⁰ Küçükçankurtaran.

²⁵¹ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 452.

²⁵² Ayhan Yılmaz, İnci Morgil, Pınar Aktuğ ve İsmail Göbekli, (2002), "*Ortaöğretim ve Üniversite Öğrencilerinin Çevre, Çevre Kavramları ve Sorunları Konusundaki Bilgileri ve Önerileri*", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, s. 157-158.

²⁵³ Kayıkçı, s. 251.

²⁵⁴ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 454.

altındadır. Dolayısıyla bu eğitimin en kısa sürede her aşamadaki eğitim kurumunda yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesini gerektirir.²⁵⁵

2.1.2.1. İlköğretim ve Ortaöğretimde Çevre Eğitimi

İnsanlar bütün yaşamları boyunca öğreneceklerinin çok önemli kısmını okul öncesi çağda öğrenmektedir. Dünyada nüfusunun yaklaşık üçte biri 15 yaş altındadır. Bu nedenle ilköğretimde çevre eğitimi hedef kitle açısından oldukça geniştir.²⁵⁶ Modern yaşam ve şehirleşme çocukların doğadan izole edilerek büyümeleri sonucunu doğurmuştur. Özellikle çarpık ve plansız kentleşmenin getirdiği olumsuzluklar çocukların zamanlarının çoğunu iç mekânlarda geçirmelerine, bu durum fiili olarak çevreyi tanıma ve anlama fırsatı bulamayan çocukların çevre unsurları ile olan ilişkilerinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Okul öncesi dönemin çocuğun duygusal ve sosyal gelişimi ile kişiliğinin oluşumundaki en önemli safha olması da okul öncesi çevre eğitimini zorunlu kılmıştır.²⁵⁷

Çevre eğitimi okul öncesi (kreş ve anaokulu) ve ilkokuldan yani birinci basamaktan itibaren okul müfredatlarında yer almalıdır. Çevre eğitimi tüm dünyada etkin, etkili, yaygın ve başarılı bir biçimde örgün eğitim içerisinde verilmeye çalışılmaktadır. Ancak yeterlilik, bütünsellik ve tutarlılık açısından istenilen seviyeye ulaşamadığı açıktır.²⁵⁸

Çevre eğitiminin amacına ulaşabilmesi için başta gelen etken öğretmenlerdir. Çevre bilgisi yeterli ve çevreye karşı duyarlı öğretmenler, çevre eğitiminin geliştirilmesinde önemli roller oynamaktadır. Bu nedenle öğrencileri bilgilendirecek ve yetiştirecek olan öğretmenlerin çevre eğitimi konusunda yetiştirilmesi gerekmektedir.²⁵⁹ Mesela, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin bu konuda zengin deneyimleri ile hem öğretmenlerin eğitimi hem de çevre eğitimi alanında başarılı sonuçlar alınmaktadır.²⁶⁰

---

²⁵⁵ Martin, s. 1141-1142.

²⁵⁶ Bener ve Babaoğlu, s. 8.

²⁵⁷ İlkden Talay, Füzün Aslan ve Nur Belkayalı, (2010), "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Doğa Dostu ve Çocuk Katılımı Temelli Dış Mekan Tasarım Yaklaşımları Bir Proje Önerisi", Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, Kastamonu, s. 318.

²⁵⁸ Martin, s. 1145-1146.

²⁵⁹ A. Kadir Maskan, Rıfat Efe, Selahattin Gönen ve Medine Baran, (2006), "Farklı Branşlardaki Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarının Nedenleri, Eğitimi ve Çözümlerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 32, Adana, s. 2.

²⁶⁰ OECD, *OECD Policies...*, s. 86.

Türkiye’de öğretmenlerin yetiştirilmesi görevi Eğitim Fakültelerine verilmiş olmasına karşın çevre eğitimi dersleri verilmemektedir. Mühendislik ve Fen Edebiyat Fakültelerinde verilen çevre ile ilgili derslerin içerikleri okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumları öğrencilerine uygun değildir. Hatta yapılan bazı araştırmalar göre üniversite öğrencilerinin bile yeterli çevre bilgi ve bilinci bulunmamaktadır. Bu bakımdan eğitimcilerin çevre eğitimi almaları bir zorunluluktur. Çünkü bu durum çevre eğitiminde önemli bir aşama sayılmalı ve ona göre çalışma yapılmalıdır.²⁶¹

Çevre eğitimi daha çok çevreyi tanıma, anlama ve sevmeye odaklanmalıdır.²⁶² Böylece çocuk kendisinin de çevrenin bir parçası olduğunu öğrenir ve benimseme duygusu gelişir. Sorumluluk duygusunun aşılması ile çocuk çevreyi koruyucu davranışlara yönelir. Okulda çocuklar; oyun, deney, kitap, çizgi film gibi özellikle görsel ve katılımlı etkinliğe dayanan araç ve yöntemlerle çevre konusunda eğitilmelidir.²⁶³ Okullarda veya sınıflarda çevre öğrenme merkezleri, çevre köşeleri veya doğa ve bilim köşeleri oluşturulmalı, çevre eğitimi programlarına öğrencilerin yanında ailelerin katılımı sağlanmalı ve hem öğrencilerin hem de ailelerin çevre dostu ürünleri kullanmaları teşvik edilmelidir.²⁶⁴ Çevre eğitiminin bir başka boyutu da çocuğa doğru tüketim davranışları ve alışkanlıklarının kazandırılmasıdır.²⁶⁵ Ancak bu eğitim imkânını elde eden kısıtlı sayıdaki çocuğun eğitim kurumlarında istenilen seviyede çevre eğitimi aldığı söylenemez. Yeterli bir çevre eğitimi için bilimsel, sistematik ve araştırmaya dayanan programlar gerekir. Çünkü bu dönem çocuğun fiziksel, sosyal, duygusal gelişiminin hızlı olduğu ve kişiliğinin temellerinin atıldığı bir dönemdir ve gelecekteki yaşamını büyük ölçüde etkilemektedir.²⁶⁶

Çevre eğitimine okul öncesi eğitimden sonra ilköğretimde devam edilir. Çevre bilgisi ve bilincinin kalıcı olması çevre eğitiminin uygun bir şekilde devamına bağlıdır. Okul öncesi eğitimde kazanılan bilgi ve özellikle davranış değişiklikleri ilköğretimde pekiştirilir.²⁶⁷ Uygulamaya dönük arazi çalışmaları bu dönem daha yoğun olarak

---

²⁶¹ Maskan ve diğ., s. 2.

²⁶² Kayıkçı, s. 259.

²⁶³ Recep İleri, (1998), “Çevre Eğitimi ve Katılımın Sağlanması”, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı (ÇEVKOR), Ekoloji Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 28, s. 3-4.

²⁶⁴ Demirkaya, s. 220-221.

²⁶⁵ Bener ve Babaoğlu, s. 8.

²⁶⁶ Talay ve diğ., s. 318-319.

²⁶⁷ Hasan Yaylı ve Zübeyde Berk, (2009), “Çevre Sorunları Dersinin Çevre Koruma Bilinci Oluşturma Düzeyinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma: Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta, s. 7.

uygulanmalıdır. Mesela İngiltere’de okul bahçelerinin çevre eğitimi amaçlı düzenlenmesi, öğrencilere ekolojik bahçeler tahsis edilmesi, ABD’de tüm düzeylerde olduğu gibi ilk ve orta eğitime yönelik ekoloji eğitimi projelerinin desteklenmesi, test ve deneylerle uygulamalı çevre eğitimi verilmesi ilköğretim yaş grubu öğrencilerinin çevre bilgi ve bilinci kazanmasında önemli roller oynamıştır.²⁶⁸ Yine Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde de bu yaş grubuna yönelik çevre eğitimine önem verilmiş ve uygulamaya konmuştur.²⁶⁹

Rio Bildirgesi sonrası Türkiye’de Ulusal Gündem 21 hazırlanmış ve çevre eğitiminin amaçları ve uygulamalarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.²⁷⁰ Ancak çevreye ve çevre korumaya verilen değer, verilmesi gereken değer çok altında kalmış ve ders kitaplarına bu amaç yeterince yansıtılmamıştır.²⁷¹ İlköğretimde çevre eğitimi Türkiye’de Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Coğrafya dersleri çerçevesinde verilir.²⁷² Müfredata göre çevre ile ilgili bilgiler 4. ve 5. sınıflar daha çok Sosyal Bilgiler, 6., 7. ve 8. sınıflar Fen Bilgisi derslerinde yoğunlaşmıştır. Bu derslerin çevre sorunları hakkında bilgi verilmesi, çevre değerlerinin korunması ve korunmasının gerekliliği, kullanılabilir ve uygulamaya dönük olması açısından öğrencilerin bilgi ve bilinç düzeylerini artıracığı açıktır.²⁷³

Ortaöğretim öğrencilerinin hayata ve çevreye bakışları ilköğretimden farklıdır. Bu dönem kişiliğin kazanıldığı ve geliştiği dönem olduğu için çevresel faaliyetlere etkin katılım söz konusudur. Ortaöğretimde Fen Bilgisi, Çevre ve Sağlık Bilgisi, Coğrafya, Biyoloji gibi derslerde çevre eğitimi ile ilgili konular ele alınır.²⁷⁴ Sorunların kökenine inilmediği, derinlemesine irdelenmediği, sağlıklı ve yeterli bir çevre eğitimi verilmediği ve çevre bilinci ve sorumluluğu oluşturulmadığı hususlarında eleştiriler olsa da temel ekoloji bilgisi, çevre bilinci, yaşadığımız çevre, çevre ve sağlık, yapay çevre, afetler, nüfus hareketleri, sosyal çevre ve bozulan çevrenin yeniden düzeltilmesi, çevre sorunlarının araştırılması, değerlendirilmesi ve çözümü, ekoloji ve çevre kirliliği,

---

²⁶⁸ Ozaner, s. 589-590; Demirkaya, s. 209.

²⁶⁹ OECD, *OECD Policies...*, s. 86-87.

²⁷⁰ Yılmaz ve diğ., s. 157.

²⁷¹ Kayıkçı, s. 259.

²⁷² İleri, s. 4.

²⁷³ Yaylı ve Berk, s. 7.

²⁷⁴ Yaylı ve Berk, s. 7.

erozyon, kumullar, bataklıklar, rüzgar perdeleri, şehirlerde açık ve yeşil alanlar ve milli parklar gibi konularda bilgiler verilir.²⁷⁵

Rio Bildirgesi'nde, çevre eğitiminin etkili olabilmesinin en başta gelen şartının bilgi ve tecrübelerin, örgün eğitim içerisinde çeşitli eğitim-öğretim teknikleriyle öğrencilere aktarılması olduğu belirtilmiş ve özellikle ilk ve ortaöğretimde çevre eğitiminin geri planda bırakılmaması şiddetle tavsiye edilmiştir.²⁷⁶ Zira çevre eğitimi ile ilgili yapılan, başta Tiflis olmak üzere, uluslararası konferans ve araştırmalara göre çevre eğitiminin en verimli olduğu dönemin ortaöğretim kurumları dönemi olduğu ortaya çıkmıştır.²⁷⁷

Ortaöğretim döneminin çevre eğitimi hususundaki yüksek verimliliği nedeniyle IEEP himayesinde ortaöğretim için üç yıllık çevre eğitimi programı önerilmiştir. Tiflis Bildirgesi'nin genel amaçlarına cevap verecek bir şekilde ilk yılda bilgilendirme ve bilinçlendirme, ikinci yılda bu faaliyetlere devam etmekle beraber çevreye dönük tutumlar geliştirme ve son yılda ise beceri ve katılım üzerinde durulmuştur.²⁷⁸

Geleceğin yönetici ve karar vericileri bugünün öğrencilerdir. Bu öğrenciler çevre üzerinde etki yapabilecek politika ve uygulamalarda söz sahibi olacaklardır. Gelecekte doğal kaynakların kullanılması, kullanılma yöntemi ve kullanım sonucu ortaya çıkan sonuçlar öğrencilerin çevre bilgisi, bilinci, hassasiyeti ve sorumluluğu ile doğrudan bağlantılı olacaktır. Çünkü eğitim gibi çevre sorumluluğunun da sürekliliği ve geleceğe dönük özelliği olan bir yapısı vardır. Dolayısıyla geleceğe yapılacak en önemli yatırım öğrencilere verilecek çevre eğitimi olacaktır.²⁷⁹

2.1.2.2. Yükseköğretimde Çevre Eğitimi

Çevre eğitiminin önemli dönemlerinden birisi de yükseköğretim dönemidir. Bu dönem daha bilgili öğrencilerin olduğu ve ayrıntılı, derinlemesine ve uzmanlık gerektirecek çevre eğitiminin verildiği, toplumsal katılım ve eylem süreçlerinin aktif olarak işlediği, çevre bilinci teşviklerinin üst seviyelerde olduğu ve gerçek anlamda çevreci olunan dönemdir. Ancak çevre eğitiminin, bilinç düzeyinin ve aktif çevreci olma anlayışının

²⁷⁵ İleri, s. 4; Ünal ve Dımişki, s. 150-153; Kayıkçı, s. 260; Demirkaya, s. 210.

²⁷⁶ Martin, s. 1141.

²⁷⁷ Ünal ve Dımişki, s. 142.

²⁷⁸ Ünal ve Dımişki, s. 146-147.

²⁷⁹ İleri, s. 4.

üniversitelerde yaygın olduğu söylenemez. Yapılan araştırma ve çalışmalar bunu göstermektedir.²⁸⁰

Üniversiteler sadece lisans eğitimi veren kurumlar değildir. Üniversiteler araştırma, eğitim ve öğretim merkezleridir. Soran ve sorgulayan bir anlayışın ifadesi olan üniversiteler sorunlara geniş perspektiften bakmakta ve toplumun her kademesinde bulunan insanları eğitmeyi hedeflemektedirler. Dolayısıyla toplumsal yaşam ve gelişme açısından son derece önemli işlevleri vardır. Tüm sorun alanları ile ilgili çözüm arayışlarında üniversitelerin yaptığı araştırma ve çalışmalar yol gösterici olmaktadır.²⁸¹

Üniversiteler çevre bilimci ve çevre mühendisi gibi çevre eğitimi verecek profesyonel çevreciler ve yaşam boyu eğitimin bir sonucu olarak anaokulundan liseye kadar yükseköğretim öncesi öğrencilere çevre eğitimi vermek üzere çevre bilimleri öğretmeni yetiştirmektedirler. Bunun yanında çevre ile ilgili yapılan bilimsel araştırma ve çalışmalara öncülük etmekte ve uygulamada da bunu göstermektedirler.²⁸²

Üniversitelerdeki öğretim yöntem ve yaklaşımları öğrencilerin daha fazla ve derinlemesine çevre bilgi, deneyim ve bilinci kazanmalarını sağlayarak çevre sorunlarına karşı farklı ve yeni bakış açıları getirmelerini sağlamaktadır. Bu aktif öğrenme süreci karmaşık çevre sorunlarının algılanmasında ve çözümünde köklü değişikliklere ve ilerlemelere vesile olacaktır.²⁸³ Yükseköğretimde çevre eğitimi yalnızca öğretim üyelerinin anlatıp öğrencilerin not aldığı bir sistem şeklinde sürdürülmemelidir. Zira geleneksel pasif öğrenme süreci terk edilerek aktif öğrenme sürecine geçiş desteklenmektedir. Türkiye’de ise yükseköğretimde aktif öğrenme sürecinin tam anlamıyla yerleştiği ve yaygınlaştığı söylenemez.²⁸⁴

Önemli bir uygulama örneği olarak ABD Yeşil Binalar Konseyi tarafından verilen Enerji ve Çevre Tasarımında Liderlik (*LEED-Leadership in Energy and Environmental Design*) Sertifikası, üniversitelerin çevreye karşı duyarlılıklarını ve sürdürülebilir gelecek için alınacak sorumluluklarını gösterir. Bu sertifika yeşil

---

²⁸⁰ Yılmaz ve diğ., s. 157; Dilek Özmen, A. Çakmakçı Çetinkaya ve S. Nehir (2005), “Çevre Eğitimi ve Katılımın Sağlanması”, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 4 (6); Neslihan Sam, Sevda Gürsakal ve Rıza Sam, (2010), “Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Risk Algısı ve Çevresel Tutumlarının Belirlenmesi”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademi Bakış Dergisi, Sayı: 20, Celalabat.

²⁸¹ UNESCO-UNEP, s. 16.

²⁸² İleri, s. 5.

²⁸³ Demirkaya, s. 218.

²⁸⁴ Demirkaya, s. 217.

üniversite anlayışının göstergesi olarak ABD’de Harvard²⁸⁵, Chicago²⁸⁶, Cornell²⁸⁷ ve Kanada’da Waterloo²⁸⁸ gibi üniversitelerde vardır. İngiltere’de ise Oxford²⁸⁹ ve Cambridge²⁹⁰ üniversiteleri İngiltere Yeşil Binalar Konseyi ile ortaklaşa ‘Çevre Programları Oluşturmada Sürdürülebilir Liderlik’ programı uygulanır. Türkiye’deki yeşil üniversite anlayışının yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir.²⁹¹

Üniversitelerde öğrencilerin ve akademisyenlerin katılımıyla ya da desteğiyle oluşturulan öğrenci kulüpleri ya da toplulukları, çevre ile ilgili proje ve faaliyetler yoluyla çevre eğitime katkı sağlamaktadır. TEMA, Çevre, Çevre Mühendisliği, Çevre ve Atık Yönetimi, AKUT, Ekoloji, Sağlıklı Yaşam, Biyoloji, Coğrafya, Kuş Gözlem, Doğa ve Hayvan Hakları, Çevre ve Teknoloji, Doğa ve Çevre Araştırmaları şeklinde çoğaltılabilecek topluluklar/kulüpler yükseköğretimde çevre eğitiminin ve bilincinin en önemli destekçilerindedir.

Günümüzün önemli sorunlarının başında gelen çevre sorunları için çözüm arayışlarında üniversitelerin çalışmaları bir değer ifade etmektedir. Bu değer, üniversitelerin uzmanlık gerektirecek konularda profesyonelce yaptığı çalışmalara dayanır. Üniversite düzeyinde çevre eğitimi, çevre sorunlarının tespiti ve çözümünde olduğu kadar çevre eğitiminin didaktik yönlerinin gerekliliğini ortaya koyar. Bunun nedeni çevre sorunlarının büyük ölçüde insanoğlunun tercih ve faaliyetlerinden kaynaklanmasıdır.²⁹²

Çevre eğitimi, hem fen hem de sosyal bilimleri ilgilendiren disiplinlerarası bir anlayışı yansıtır. UNESCO ve UNEP’in Moskova’da aldığı karara göre disiplinlerarası çevre programlarının gelişimi için köklü çevre kurum, program, merkez ve enstitülerinin kurulmasını desteklemelidir.²⁹³ Dolayısıyla yükseköğretimde çevre eğitim, sadece çevre mühendisliği kapsamında kalmamalı, biyoloji, tıp, hukuk, ekonomi, coğrafya ve sanat alanlarında da bu eğitime yer verilmelidir.²⁹⁴ Tiflis’te genel üniversite eğitimi başlığında konuya yer verilmesi yükseköğretimde çevre eğitime verilen önemi göstermektedir.²⁹⁵

---

²⁸⁵ Harvard University Office for Sustainability, <http://green.harvard.edu/>, 21.01.2011.

²⁸⁶ University of Chicago Green Campus Initiative, <http://envirocenter.uchicago.edu/gci/>, 21.01.2011.

²⁸⁷ Cornell University Center for a Sustainable Future, <http://www.sustainablefuture.cornell.edu>, 21.01.2011.

²⁸⁸ University of Waterloo Faculty of Environment, <http://www.environment.uwaterloo.ca/>, 21.01.2011.

²⁸⁹ Oxford University Environmental Change Institute, <http://www.eci.ox.ac.uk/>, 21.01.2011.

²⁹⁰ Cambridge Programme for Sustainability Leadership, <http://www.cpsl.cam.ac.uk/>, 21.01.2011.

²⁹¹ EKOIQ, <http://www.ekoIQ.com/>, 21.01.2011.

²⁹² UNESCO-UNEP, s. 9.

²⁹³ UNESCO-UNEP, s. 19.

²⁹⁴ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 457.

²⁹⁵ UNESCO-UNEP, s. 16.

Yeni bir hukuk dalı olan çevre hukuku disiplinlerarası bir hukuk dalıdır ve özel sorun alanlarını kapsamına alan ve uygulamalı bir anlayışı yansıtır. Genel teori ve karşılaştırmalı olma boyutu diğer hukuk dalları ile bütünlüğünü göstermektedir. Bu bakımdan çevre hukuku alanında üniversitelerin yapacağı katkılar tartışılmazdır.²⁹⁶ Çevre hukuku t erim ve konularının tespiti, derlenmesi, güncellenmesi, çevre mevzuatının sistemleştirilmesi ve kodifikasyon çalışmalarında üniversiteler yönlendirici roller üstlenmektedir.²⁹⁷ Bu çalışmalar sadece konunun uzmanlarına ya da hukuk öğrencilerine yönelik değildir. Genel olarak toplumun çevre hukuku bilgisine katkı sağlamaktadır. Mesela İngiltere’de mevzuatın toplum tarafından anlaşılabilmesi amacıyla düzenlenen ‘*açıklayıcı notlar*’ bulunmaktadır.²⁹⁸ Dolayısıyla çevre hukuku eğitimi, yükseköğretimde çevre eğitiminin önemli bir parçasıdır.

Yükseköğretimde çevre eğitimi ülkelerin çoğunda mevcuttur. Doğu Avrupa, Kafkasya, Orta Asya, Uzak Doğu özellikle ABD ve AB ülkelerinin hemen hepsinde üniversite düzeyinde çevre eğitimi çeşitli kanallarla geniş bir şekilde verilmektedir.²⁹⁹ Üniversitelerde çevre araştırmaları ve çevre eğitimi, çevre sorunlarının artışına paralel bir şekilde artarak devam etmektedir. Bu durum, çevresel kaygıların, IEEP’ye taraf ülkeler tarafından dikkate alındığını göstermektedir. Ancak yükseköğretimde çevre eğitiminin gelişmiş ülkelerde daha gelişmiş ve yaygın, gelişmekte olan ülkelerde ise sınırlı kaldığı söylenebilir.³⁰⁰

Üniversite düzeyindeki öğrencilerde gerekli çevre bilgi ve bilinci verilememiş ise örgün eğitim içerisinde telafi için son fırsattır. Çevre ile ilgili teknik ve uzmanlık gerektirecek bilgiler üniversiteler tarafından geliştirilir ve öğretici, öğrenci ve toplumun hizmetine sunulur. Bunun için öğretim yöntemleri ve bilgi kaynakları güncellenerek ve modern iletişim araçları kullanılarak çevre eğitimi genel üniversite eğitimi adaptasyon süreci hızlandırılmalıdır.³⁰¹ Zira gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakılması isteniyor ise sorunlar çözümlenmeli ve yeni çevre sorunları üretilmemelidir.³⁰²

---

²⁹⁶ Cano, s. 265-266.

²⁹⁷ Cano, s. 260.

²⁹⁸ Wilkinson, s. 157.

²⁹⁹ OECD, *OECD Policies...*, s. 86; Yılmaz ve diğ., s. 157.

³⁰⁰ UNESCO-UNEP, s. 16-17.

³⁰¹ UNESCO-UNEP, s. 17.

³⁰² İleri, s. 4.

Çevre Konusunun Anabilim Dalları Müfredatına Konulması: Disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirdiği için çevre eğitimi adı altında bir anabilim dalı bulunmamakta bunun yerine birçok bilim dalının müfredatında doğrudan ya da dolaylı olarak çevre eğitimi verilmekte ve çevre eğitimine çeşitli bölümlerde belirli derslerin içinde değinilmektedir.³⁰³ Üniversitelerin Mühendislik, İktisadi ve İdari Bilimler, Fen Edebiyat, Eğitim, Hukuk, Ziraat, Orman, Deniz Bilimleri, Su Ürünleri ve Tıp fakültelerinde çevre eğitimi ile ilgili müfredat işlenmektedir. Bu fakültelerde çevre mühendisliği, kimya mühendisliği, gıda mühendisliği, orman mühendisliği, coğrafya, kimya, biyoloji, biyoloji bilimleri ve biyomühendislik, moleküler biyoloji ve genetik, biyokimya, bitki koruma, toprak bilimi ve bitki besleme, zootekni, balıkçılık, tarımsal biyoteknoloji, arkeoloji, çevre tasarım, şehir ve bölge planlama, tıp, hukuk şeklinde çoğaltabileceğimiz bölümlerde çevre eğitimi verilmektedir.³⁰⁴ Anabilim dalı ve/veya ders içerikleri ise ekoloji ve ekolojik denge, çevre sorunları, çevre kirliliği, çevre hakkı, ÇED, Sürdürülebilir Kalkınma, çevre hukuku, çevre felsefesi, ekosistemler, çevre ve insan, yaşanabilir ve sürdürülebilir çevre, çevre biyolojisi, çevre fiziği, çevre kimyası, çevre mimarisi, çevre mikrobiyolojisi, çevre sağlığı, kentleşme ve çevrebilimleri, kentleşme ve çevre sorunları şeklinde sıralanabilir.³⁰⁵

Dünyanın en iyi üniversitelerinin başında gelen Harvard³⁰⁶, Stanford³⁰⁷, Berkeley³⁰⁸, Cambridge³⁰⁹, MIT³¹⁰, Caltech³¹¹, Columbia³¹², Princeton³¹³, Chicago³¹⁴, Oxford³¹⁵, Yale³¹⁶

---

³⁰³ Kayıkçı, s. 261.

³⁰⁴ Yükseköğretim Kurulu, <http://www.yok.gov.tr>, 21.01.2011.

³⁰⁵ Yaylı ve Berk, s. 8; Kayıkçı, s. 261; İleri, s. 6; Cano, s. 260.

³⁰⁶ Harvard Üniversitesi'nde yukarıda da belirtildiği üzere LEED ve yeşil üniversite çalışmalarının dışında çevre mühendisliği ve çevre sağlığı bölümleri müfredatında çevre eğitimi ile ilgili konulara yer verilirken ayrıca hukuk, tasarım, halk sağlığı okullarında da çevre eğitimi verilmektedir (<http://www.harvard.edu/>, 21.01.2011).

³⁰⁷ Stanford Üniversitesi ise doğrudan çevre eğitimi konusuna yerbilimleri fakültesinde dünyamız, enerji ve çevre çerçevesinde, hukuk fakültesinde çevre hukuku adı altında ve inşaat ve çevre mühendisliği bölümünde yer vermektedir. Beşeri ve sosyal bilimler ve tıp fakültelerinde ise çevre eğitimi dolaylı olarak yer almaktadır (<http://www.stanford.edu/>, 21.01.2011).

³⁰⁸ Berkeley Üniversitesi çevresel tasarım, doğal kaynaklar, mühendislik, hukuk, halk sağlığı, fakülteleri bünyesinde çevre hukuku, biyoenerji ve inşaat ve çevre mühendislikleri, çevrebilim, kentleşme ve şehir planlaması bölümlerinde çevre eğitimi sürdürülmektedir (<http://www.berkeley.edu/>, 21.01.2011).

³⁰⁹ Cambridge Üniversitesi'nde çevre eğitimi, hukuk, teknoloji, biyoloji bilimleri, fizik bilimleri, tıp fakültelerinde jeoteknik ve çevre, kimya mühendisliği, biyoteknoloji, çevre, sürdürülebilirlik ve sağlık, biyokimya, genetik, kimya, coğrafya, toprak bilimleri, bitki bilimleri, zooloji, Sürdürülebilir Kalkınma, arkeoloji ve halk sağlığı programlarında verilmektedir (<http://www.cam.ac.uk/>, 21.01.2011).

³¹⁰ MIT, mühendislik, fen, tasarım ve mimarlık, beşeri, sanatsal ve sosyal bilimler fakültelerinde biyomühendislik, inşaat ve çevre mühendisliği, kimya mühendisliği, yapı teknolojisi, şehir planlaması bölümlerinde çevre eğitimi müfredatına yer vermektedir (<http://www.mit.edu/>, 21.01.2011).

³¹¹ Kaliforniya Teknoloji Enstitüsünde mühendislik ve uygulama bilimleri fakültesinde biyoenerji ve çevre bilimleri ve mühendisliği bölümleri ve ayrı bir biyoloji fakültesi bulunan Enstitü'de kimya ve kimya mühendisliği fakültesi altında biyomühendislik, biyokimya ve moleküler biyofizik, çevre bilimleri ve mühendisliği bulunmaktadır. Çevre eğitimi bu bölümlerde disiplinlerarası programlar çerçevesinde verilmektedir (<http://www.caltech.edu/>, 21.01.2011).

çevre eğitimi ile ilgili çalışmalarda da önemli roller oynamıştır. Bu üniversitelerin çevre çalışmaları diğer eğitim kurumlarına örnek teşkil ederken öncülük de etmiştir.

Türkiye’de çeşitli bölümlerde çevre eğitimi ABD ve AB ülkelerinden geri durumdadır. Doğrudan çevre eğitimi bölümlerinin üniversitelerde yer alması çevre eğitiminin yaygın hale getirilmesi, uzman çevre eğitimcilerinin yetiştirilmesi ve çevre bilinci ve bilgisi yüksek gelecek kuşakların oluşturulması için tartışılmaz derecede yapıcı bir etkiye sahiptir. Bu nedenle çevre eğitimiyle ilgili yeni bölümlerin açılması ve/veya mevcut bölümlerdeki çevre eğitimi müfredatlarının sadece çevre ile ilgili bilgi verme, çevre sorunları ile ilgili tespitlerde bulunma ve güncel çevre sorunlarını dışarıda bırakan çözümler bulma noktasından bilinçlendirme, yeni çevre sorunları ile ilgili öngörülerde bulunma ve güncel ve gelecekte ortaya çıkması muhtemel çevre sorunlarının farkına varma noktasına ulaşması gerekir.

Çevre Eğitimi Bölümlerinin/Enstitülerinin Kurulması: Artan ve yaygınlaşan çevre sorunlarına karşı çözüm arayışlarında daha etkili bir çevre eğitimi verilmesinde ve çevre bilinci oluşturulmasında doğrudan çevre eğitimi ile ilgili bölümlerin olmaması bir eksikliktir. Bu bölümde çevre eğitiminin sadece mühendislik boyutuyla değil, diğer yükseköğretim programları öğrencilerine bölümlerinin ilgi alanlarını da kapsayacak şekilde çevre eğitimi müfredatı hazırlanmalıdır. Böylece tüm yükseköğretim öğrencileri kendi bölümleri müfredatında olmasa bile çevre eğitimi alabileceklerdir. Hatta kendi bölümleri ile ilgili olan konularda derinlemesine çevre eğitim de verilebilecektir.

---

³¹² Columbia Üniversitesi halk sağlığı, mühendislik, fen edebiyat, tıp, hukuk ve uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi, mimarlık, planlama ve korumacılık fakülteleri bünyesindeki çevresel sağlık bilimleri, biyokimya ve moleküler biyofizik, çevre hukuku, enerji ve çevre, yerbilimleri ve çevre mühendisliği, biyoloji, biyomühendislik, biyokimya ve moleküler biyofizik, kimya mühendisliği, ekoloji, evrim ve çevre biyolojisi, çevre sağlığı bilimleri, tarihi eserleri koruma, kentsel planlama ve tasarım bölümlerinde çevre eğitimi ile ilgili müfredat uygulanmaktadır (<http://www.columbia.edu/>, 21.01.2011).

³¹³ Princeton Üniversitesi, çevre eğitimine, ekoloji ve evrim biyolojisi, yerbilimleri, moleküler biyoloji, inşaat ve çevre mühendisliği, kimya ve biyoloji mühendisliği, atmosfer ve okyanus bilim çerçevesinde yer vermektedir (<http://www.princeton.edu/>, 21.01.2011).

³¹⁴ Chicago Üniversitesi sosyal bilimler, biyoloji ve fizik bilimleri, hukuk, Harris Kamu Politikaları Okulu ve tıp fakülteleri bünyesinde karşılaştırmalı insani gelişim, mikrobiyoloji, biyokimya ve moleküler biyofizik, kimya, jeofizik, ekoloji, çevre hukuku, çevre ekonomisi, çevre sağlığı ve güvenliği, dünya ve yaşam ders programları içinde çevre eğitimine değinilmektedir (<http://www.uchicago.edu/>, 21.01.2011).

³¹⁵ Oxford Üniversitesi’nde matematik, fizik ve yaşam bilimleri, fizik ve yaşam bilimleri, hukuk, girişimcilik ve çevre okullarında kimya, bitki bilimi, zooloji, yerbilimleri, biyokimya, moleküler biyoloji, halk sağlığı, coğrafya ve çevre, arkeoloji, çevre hukuku, sürdürülebilir gelecek ve ekosistem konularında verilen eğitim çerçevesinde çevre eğitimi verilmektedir (<http://www.ox.ac.uk/>, 21.01.2011).

³¹⁶ Yale Üniversitesi’nde çevre eğitimi orman ve çevre, mühendislik ve uygulama, hukuk, yönetim, tıp, halk sağlığı fakülteleri bünyesinde iş ve çevre, çevre hukuku ve politikası, yeşil kimya ve mühendisliği, endüstriyel ekoloji, çevresel liderlik ve çevre eğitimi girişimi, küresel sürdürülebilir ormancılık, kentsel ekoloji, tropik kaynaklar, iklim değişikliği, çevre mühendisliği, çevre hukuku, iş ve çevre yönetimi, hayvan kaynakları, küresel sağlık eğitimi, çevresel tıp eğitimi, moleküler biyofizik ve biyokimya, çevresel sağlık bilimleri programlarında verilmektedir (<http://www.yale.edu/>, 21.01.2011).

Yükseköğretimde çevre eğitimi, öğretmenlerin çevre konusunda eğitimini de kapsadığı için okulöncesi öğretim, ilköğretim ve ortaöğretimde verilen çevre eğitimini de doğrudan etkilemektedir. Çünkü üniversiteler çağdaş düzeyde eğitime öncülük etmekte ve bireylerin ve toplumun çevre bilgisi, sevgisi ve bilinci kazanmasında çevre eğitimini disiplinlerarası biçimde sürdürebilmektedir. Zaten çevre tek bir anabilim dalı ya da ders müfredatı çerçevesinde incelenmemektedir. Çevre unsurları ve sorunları o kadar karmaşık, girift, yaygın ve hayatın her alanına nüfuz etmiştir ki tüm anabilim dallarında çevre eğitime yer verilse bile aykırı durmayacaktır. Bütün bölümlerde çevre eğitimi seçmeli ders olarak olsa bile verilmelidir.³¹⁷ Zaten çevre eğitiminin disiplinlerarası özelliği bunu gerektirir.³¹⁸

Türkiye’de çevre eğitiminin verildiği temel bölüm çevre mühendisliğidir. İlk kurulan çevre mühendisliği, Dokuz Eylül Üniversitesi Çevre Mühendisliğidir.³¹⁹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi bünyesinde açılan çevre mühendisliği bölümleri ilk faaliyete giren çevre mühendislikleridir. Ayrıca TÜBİTAK bünyesinde kurulan Çevre Araştırma Grubu, çevre sorunları ve çevre eğitimi alanında oluşturulan kurumsal yapıların başında gelmektedir.³²⁰ 128 üniversiteden 34’ünde lisans düzeyinde çevre mühendisliği eğitimine devam edilmektedir. Ayrıca çevre eğitimi verilen bazı bölümlerin sayısı: 73 kimya, 71 biyoloji, 23 coğrafya, 30 gıda mühendisliği, 28 kimya mühendisliği, 21 bitki koruma, 17 toprak bilimi ve bitki besleme, 21 zootekni, 5 tarımsal biyoteknoloji, 8 orman mühendisliği, 11 moleküler biyoloji ve genetik, 12 biyokimya, biyomühendislik ve biyosistem mühendisliği, 12 mimarlık ve çevre tasarım, 12 şehir ve bölge planlama, 47 hukuk, 59 tıp, 19 arkeoloji ve 56 kamu yönetimi şeklinde sıralanabilir.³²¹

Bu bölümlerde çevre eğitimi daha ziyade bölümlerin ilgi alanında teknik ve profesyonel açıdan verilmektedir. Bu sınırlılık çevreci çevre mühendislerin, kimyagerlerin, biyologların, coğrafyacıların, doktorların, hukukçuların, arkeologların, ziraat mühendislerinin, orman mühendislerinin, mimarların, şehir planlamacıların vs. yetişmesi için yeterli değildir. Bu nedenle çevre eğitimi disiplinlerarası bir şekilde yürütülmelidir. Mesela kamu yönetimi eğitimi gören bir öğrenci kentsel çevre sorunları,

³¹⁷ İleri, s. 5.

³¹⁸ Blackburn, s.272.

³¹⁹ <http://web.deu.edu.tr/cevre/>, 21.01.2011.

³²⁰ Kayıkçı, s. 261.

³²¹ Üniversitelerin akademik birimlerinin tamamı tek tek incelenerek bu veriler elde edilmiştir.

çevre hukuku, çevre politikaları gibi derslerin yanında ekoloji ile çevreye ve topluma bakışına yeni boyutlar kazandıracaktır.³²²

Çevre eğitimi konusunda bir diğer önemli nokta da çevre hukuku eğitimi bölümlerinin kurulması ve yaygınlaştırılmasıdır. Wilkinson'a göre çevre eğitiminin en önemli boyutlarından birisi de çevre hukuku eğitimidir.³²³ Zira diğer hukuk dallarına nazaran oldukça genç bir hukuk dalı olan çevre hukukunun altyapısının sağlam bir şekilde kurulabilmesinde ve hızlı bir şekilde insanlığı etkisi altına alan çevre sorunlarına karşı refleksler geliştirilebilmesinde ve hukuki çözümler üretilebilmesinde istenilen başarının yakalanması çevre hukuku eğitimi ile mümkün olacaktır.

Lisans düzeyinde verilen çevre eğitimi, Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Sağlık Bilimleri gibi enstitülerde yüksek lisans düzeyinde de verilmektedir. Ayrıca çevre ile ilgili enstitüler de kurulmuştur. Doğrudan çevre ile ilgili kurulan ilk ve tek enstitü Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü'dür.³²⁴ 1970'li yılların sonlarında oluşturulan Çevre Araştırma Grubu'nun genişletilmesi ve yeniden düzenlenmesi ile kurulan Enstitü, Çevre Bilimleri ve Çevre Teknolojisi dallarında yüksek lisans ve doktora dereceleri vermektedir. Türkiye'de sadece yüksek lisans düzeyinde çevre araştırmaları yapması ve çevre eğitimi vermesi amacıyla kurulan tek enstitü olan Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü çevre çalışmaları ve eğitiminde çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Enstitü, disiplinlerarası çevre araştırmaları ve eğitime yer veren tek kurumdur. Diğer çevre mühendisliği bölümlerinden ya da enstitülerden farklı olarak çevre ile ilgili çeşitli bölümlerden araştırmacılar bu enstitüde, çevre mühendisliği, çevre temel bilimleri, ekoloji ve çevre sosyal bilimler alanında çalışma yapabilmektedir. Benzer bir yapılanma 2009 yılında TÜBİTAK'a bağlı Marmara Araştırma Merkezi bünyesinde Çevre Enstitüsü adı altında bir birim kurularak oluşturulmuştur.³²⁵ Merkez bünyesinde ayrıca enerji, gıda, kimya ve gen mühendisliği ve biyoteknoloji enstitüleri de araştırma ve eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Bu merkezde araştırma ve eğitim faaliyetleri daha çok çalışma grupları şeklinde yürütülmektedir.³²⁶

---

³²² İleri, s. 5.

³²³ Wilkinson, s. 157.

³²⁴ <http://www.esc.boun.edu.tr>, 21.01.2011.

³²⁵ TÜBİTAK-MAM Çevre Enstitüsü, <http://www.mam.gov.tr/ce/index.html>, 21.01.2011.

³²⁶ TÜBİTAK-MAM, <http://www.mam.gov.tr/>, 21.01.2011.

Bunların yanında Ankara Üniversitesi bünyesinde moleküler biyoloji ve genetik alanlarında araştırmalar yapmak için Biyoteknoloji Enstitüsü³²⁷, su konusunda Su Yönetimi Enstitüsü³²⁸ ve radyasyon ve çevresel radyasyon alanında araştırma ve ölçümleri yapmak amacıyla Nükleer Bilimler Enstitüsü³²⁹ kurulmuştur. Yine Süleyman Demirel Üniversitesi'nde kurulan Su Enstitüsü'nde araştırmalar yapılmaktadır.³³⁰ Karbon bazlı enerji kaynaklarına alternatif olarak Balıkesir Üniversitesi bünyesinde Jeotermal Enstitüsü³³¹, Güneş Enerjisinin araştırılması amacıyla Ege Üniversitesi bünyesinde Güneş Enerjisi Enstitüsü³³² ve ayrıca Nükleer Bilimler Enstitüsü³³³ kurulmuştur. Bir başka Nükleer Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi bünyesinde faaliyet göstermektedir.³³⁴ Yine yenilebilir enerji kaynakları, enerji planlaması ve enerji araştırmaları yapılması amacıyla İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü çeşitli araştırmalara ev sahipliği yapmaktadır.³³⁵ İstanbul Üniversitesi bünyesinde Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü adıyla kurulan enstitünün adı Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. Her türlü iklimsel unsurları etkileyen, çok çeşitli flora ve faunaya ev sahipliği yapan ya da etkileyen deniz çevresinin akılcı, hakkaniyetli ve geleceğe yaşanabilir bir deniz çevresi yönetimi bırakılması amacıyla faaliyette bulunur.³³⁶ Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü³³⁷ ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü³³⁸ benzer hedeflere ulaşmak amacıyla kurulmuştur.

Yükseköğretim kurumlarının bünyesinde çevre sorunları ile ilgili araştırmaların yapıldığı, çeşitli çözüm önerilerinin uygulandığı ve profesyonel düzeyde ve uzmanlık gerektirecek çevre eğitiminin verildiği merkezler kurulmuştur. Toplam 30 üniversite Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi araştırma, geliştirme, uygulama ve eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Ayrıca Çevre Eğitimi, Çevre Bilimleri, Çevre, Enerji ve Sürdürülebilirlik, Bölgesel Kalkınma, Kent ve Çevre, Enerji Çevre Sistemleri,

---

³²⁷ <http://www.biotek.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

³²⁸ <http://su.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

³²⁹ <http://nukbilimler.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³⁰ <http://sue.sdu.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³¹ <http://www.balikesir.edu.tr/ens.gonen.jeotermal.php>, 21.01.2011.

³³² <http://www.eusolar.ege.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³³ <http://www.nbe.ege.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³⁴ <http://www.nukleerbilimler.hacettepe.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³⁵ <http://www.energy.itu.edu.tr/>, 21.01.2011.

³³⁶ <http://www.istanbul.edu.tr/enstituler/denizbilimleri/denizbilimleri.htm>, 21.01.2011.

³³⁷ <http://web.deu.edu.tr/deuimst/>, 21.01.2011.

³³⁸ <http://www.ims.metu.edu.tr/>, 21.01.2011.

Enerji Kaynakları, Temiz Enerji, Yenilenebilir Enerji, Güneş Enerjisi, Rüzgâr Enerjisi, Biyolojik Çeşitlilik, Fauna-Flora, Biyolojik Kaynaklar, Doğa Bitkileri, Ağaçlandırma Projeleri, Ormancılık, Orman Yangınlarıyla Mücadele Eğitimi, Botanik Bahçesi, Deniz Kaplumbağaları, Su, Sualtı, Akarsu, Göl, Deniz, Su Ürünleri, Su Kaynakları, Deniz Ekolojisi, Deniz Çevresi Sorunları, Tabiat Tarihi, Arkeolojik Çevre Değerleri, Moleküler Biyoloji, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Gıda Teknolojisi, İnsan Hakları ve Hukuku, Deniz Hukuku, Tarihsel Çevre Değerleri, Biyoyakıtlar, Enerji, Çevre ve Ekonomi adı altında çevre ve çevre değerleri ile ilgili birçok araştırma, geliştirme, uygulama ve eğitim merkezleri kurulmuştur.

Çevre ile ilgili bölüm, enstitü, merkez ve projeler çevre eğitiminin geliştirilmesinde ve bilinçli bir toplum oluşturulmasında önemli katkılar sağlar. Çünkü bu kurumlar, yükseköğretim düzeyinde, çevre mühendisleri, profesyonel ve amatör çevreciler ve öğrencilerin yanında çevre eğitimi verecek eğitimcilerin yetiştirilmesi hususunda önemli işlevler görür. Bu işlevler örgün ve yaygın çevre eğitiminin ayrılmaz bir parçasıdır.

Gelişmiş ülkelerde çevre araştırmaları ve eğitimi kalkınmışlığın avantajları çerçevesinde düşünüldüğü için bu ülkeler çevreci kalkınma, yeşil ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınma, sürdürülebilir çevre gibi kalkınma-çevre uyumlu ekonomi modelleri ve buna uygun çevre eğitim sistemleri geliştirmiştir. Gelişmemiş ülkelerde ise kalkınma ve ekonomik kaygılar öncelik olduğu için bu konuda çevreci bir eğitim sistemi oluşturulamamıştır.

Yükseköğretimde çevre araştırma merkezleri, fakülteleri ve enstitüleri kanalıyla çevre eğitimine katkı sağlama noktasında olumlu sonuçların alındığı söylenebilir. Çevre ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olan araştırma merkezleri spesifik konularda derinlemesine araştırma yaparak çevre eğitimine katkı sağlarken enstitüler ve fakülteler araştırmacı ve öğrenci yetiştirmektedirler.

Genel olarak dünyada çevre araştırma ve eğitim merkezleri yaygındır. Çevre enstitüleri ise yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak çevre fakülteleri sınırlı olup sadece çevre, çevre değerleri ve çevre sorunları alanında uzman, öğrenci ve çevreci yetiştirecek çevre üniversitesi kurulmamıştır. Türkiye’de ise çevre araştırma ve eğitim merkezleri oldukça yaygındır. Buna karşın çevre enstitüsü adı altında yapılanma sadece Boğaziçi Üniversitesi ve TÜBİTAK-MAM bünyesinde vardır. Türkiye’de çevre fakültesi ve çevre üniversitesi adı altında bir eğitim birimi ya da kurumu bulunmamaktadır.

2.1.3. Çevre Bilinci Oluşturulması

Çevreci Vakıf ve Dernekler: Gönüllü çevre kuruluşları genellikle çevre kirliliğinin artmasına, doğanın bozulmasına, sınırsız sorumsuz tüketime, çevresel duyarsızlığa karşı tepki olarak ortaya çıkmış ve çevre duyarlılığının gelişmesine ve çevre politikalarının oluşturulmasına öncülük etmişlerdir.³³⁹ İnsanlar, tepkinin örgütlü olduğunda daha etkili ve güçlü olacağını bildikleri için bir araya gelmiş ve bu tür yapılanmalara gitmişlerdir. Dolayısıyla çevreci STK'ların, artan, yoğunlaşan ve giriftleşen çevre sorunları hakkında eğitim, eylem ve çözüm noktasında çok kritik işlevler üstlendiği iddia edilebilir.³⁴⁰

Son yıllarda çevre sorunları ile ilgili bilgilere ulaşmak ve çevre eğitimi almak için artan talep karşısında yerel, ulusal ve uluslararası STK'lar kurulmuş ve çevre ve çevre sorunları ile ilgili veriler toplanmıştır. Bu bilgi, veri ve tecrübelerin topluma aktarılması dernek ve vakıfların düzenlediği çeşitli eğitim faaliyetleri ile olmaktadır.³⁴¹ Dolayısıyla çevre eğitiminin sadece örgün eğitim sistemi içinde verildiği söylenemez. Zaten çevre eğitimi sadece resmi öğretim kurumlarının görevi değildir. Çünkü çevre, bir bütün olarak herkesin sorumluluk alması gereken bir değer ifade eder.³⁴²

Çeşitli çevreci kuruluş, dernek ve vakıflar öğrencilere ve topluma çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakılması gerektiği fikrini aşlamak amacıyla çevre eğitimi çalışmaları yapmaktadır. Çünkü toplumun her kesimi örgün eğitim sistemi içinde yeterli çevre eğitimi alma imkânı bulamamaktadır. Çevre eğitimi yaşam boyu devam ettiği için dernek ve vakıflar toplumsal çevre bilincini yüksek tutmayı hedeflemektedir. Bunun yanında öğrenci grupları dernek ve vakıflar tarafından özellikle uygulamalı çevre eğitimi faaliyetleri konusunda desteklenmektedir. Amaç toplumda olumlu davranış değişiklikleri meydana getirmek ve toplumu çevre refleksi yönünden dinamik tutmaktır.³⁴³

Ulusal ve uluslararası çevre politikaları ve yönetiminde önemli aktörler olarak kabul edilen çevreci örgütler karar alıcıları etkileyerek küresel çevre politikalarının belirlenmesinde ve mahkemelerde taraf kabul edilerek çevrenin korunmasında kritik

³³⁹ Keleş ve Hamamcı, s. 237.

³⁴⁰ Duru, s. 2-3.

³⁴¹ Veerle Vandeweerd, (1997), "Global Monitoring and Reporting: A New Paradigm?", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 978.

³⁴² Geray, s. 328-329.

³⁴³ İleri, s. 7-8; Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 453.

roller üstlenirler.³⁴⁴ Daha çok sağlık, sosyal refah, yoksulluk, insan hakları, çevre koruma ve çevre eğitimi gibi sorun alanlarına odaklanan çevreci örgütlerinin en önemli işlevleri sürdürülebilir ve yaşanabilir bir çevre hedefine ulaşmada çevre eğitimi ve araştırmaları yapmaktır.³⁴⁵

Dünyada özellikle ABD ve Avrupa’da çevre ile ilgili eğitim, araştırma, uygulama ve eylem faaliyetleri gerçekleştiren *Greenpeace*, *Friends of the Earth*, *World Wide Fund Nature*, *Conservation Society*, *Sierra Club*, *Wilderness Society*, *Audubon Society*, *National Wildlife Federation*, *The Environmental Defence Fund*, *Worldwatch Institute*, *World Resources Institute* gibi kuruluşlar bulunmaktadır.³⁴⁶ Türkiye’de de gönüllü çevreci kuruluşlar faaliyet göstermektedir. Tüm bu STK’ların temel amacı birey, toplum ve tüm insanların çevre eğitimi alması ve çevre bilinci yüksek davranış geliştirmesinin sağlanması ve böylece çevrenin korunmasıdır.³⁴⁷ Bu dernek ve vakıflar çevre eğitimi çalışmalarını proje, alan araştırması, milli ve doğal park alanlarında inceleme, katılımlı eylem, pasif direniş, protesto gibi çok çeşitli kanallardan sürdürmektedirler.

STK’ların zengin deneyimleri sayesinde çevre eğitiminin hızla geliştiği Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde verilen destek oranında faaliyetler yürütülür. Yerel düzeyde çevre araştırma merkezleri bile STK’lar tarafından kurulabilmiştir. Bu nedenle çevreci STK’ların eğitim çalışmaları hükümetler tarafından desteklenmektedir.³⁴⁸

Türkiye’de milli parklarda uygulamalı çevre eğitimi çalışmaları yapılmaktadır. TÜBİTAK bu konuda uyguladığı proje ve gerçekleştirdiği faaliyetlerle öncüdür. TEMA’nın, üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı ve kurumlarla işbirliği içerisinde başlattığı çevre eğitimi faaliyetleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır.³⁴⁹ Greenpeace başta olmak üzere uluslararası çevre örgütleri, Türkiye’de temsilcilikleri aracılığı ile çevre eğitimine katkı sağlamaktadır.

Okul dışı uygulamalı, alan araştırmasına dayanan, gezi ve gözlem yapabilme imkânı olan çevre eğitimi çalışmalarının daha verimli sonuçlar vermesi dernek ve vakıfların bu

---

³⁴⁴ Kiss, s. 57; Kate O’Neill, (2009), “*The Environment and International Relations*”, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 48.

³⁴⁵ Peter P. Rogers, Kazi F. Jalal ve John A . Boyd, (2008), “*An Introduction to Sustainable Development*”, (Ed.), I. P., Earthscan, Glen Educational Foundation, London, s. 233; Mary M. Shirley, (2008), “*Institutions and Development: Advances in New Institutional Analysis*”, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 72.

³⁴⁶ Duru, s. 44-49.

³⁴⁷ Görmez, s. 147-152.

³⁴⁸ OECD, *OECD Policies...*, s. 86-87.

³⁴⁹ Ozaner, s. 592-610.

alanda yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde en etkili öğrenme şekli olarak kabul gören uygulamaya dayanan (yaşayarak) öğrenme, kişilerin öğrendiklerinin kalıcı ve anlamlı olmasını sağlamaktadır. Sorunlarla yüzleşmek ve bunlara çözümler üretmeye çalışmak insanların, verilen çevre eğitimi özümsemelerine de yardımcı olacaktır.³⁵⁰

STK'lar çevre koruma faaliyetleri konusunda insanların bir araya geldikleri, organize etme ve faaliyetler yaptıkları ve çevre eğitimi aldıkları merkezlerdir. Bu merkezler sadece bilgi ve tecrübeleri topluma aktarmazlar aynı zamanda karar alıcılar üzerinde kamuoyu baskısı oluşturulmasını da sağlarlar. Bu nedenle yaşam boyu süren çevre eğitiminin toplumu kuşatması için çalışan çevreci STK'lar çok önemli katkılar yaparlar.

Toplumsal Çevre Bilinci ve Kamuoyu Baskısı: Son yıllarda çevresel bozulmanın durdurulması için yapılan çalışmaların etkisiz kalması küresel çevre yönetim tartışmaları ve toplumsal çevre bilinci oluşturma çabalarını yeniden gündeme getirmiştir. UNEP çeşitli verilere dayanarak durumun daha da kötüleştiğini vurgulamıştır.³⁵¹ Bu nedenle UNEP bünyesinde bulunan Hukuk Çalışmaları Uzman Grubu, çevre eğitimi ve toplumsal çevre bilinci oluşturulması hususlarında ulusal bazda çeşitli kural, kanun ve standartlar geliştirme çalışmalarını desteklemekte ve yeni çalışmalar yapılmasını teşvik etmektedir.³⁵² Çevre bilinçlendirmesi konusunda halk eğitiminin önemi görüldüğü için bazı uluslararası çevre anlaşmalarında devletlere toplumsal çevre eğitimi ile ilgili pozitif yükümlülükler getirilmiştir. Mesela Rio Bildirgesi'nde toplumsal bilincin artırılması ve halk eğitiminin (m. 10) ve Gündem 21'in 36. bölümünde Sürdürülebilir Kalkınma çerçevesinde öğretimin sürdürülmesi ve teşvik edilmesi ve halkın bilinçlendirilmesinin artırılması istenmiştir. Aarhus'ta (m. 5) ise bu konulara açıklık getirilmiştir.³⁵³

Tüketicilerin özellikle çevreye duyarlı tüketim alışkanları geliştirmeleri ve bu davranışların teşvik edilmesi toplumsal çevre bilinci ve çevresel kamuoyu oluşturulması yönünden büyük önem arz etmektedir.³⁵⁴ Zira tüm dünyayı saran tüketim toplumu anlayışı içinde çevre bilinci düşük tüketicilerin çevreye verdiği zarar günümüz modern

³⁵⁰ Oğuz Özdemir, (2007), "Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim", Eğitim ve Bilim, Cilt: 32, Sayı: 145, s. 35.

³⁵¹ Satoko Mori, (2004), "Institutionalization of NGO Involvement in Policy Functions for Global Environmental Governance", Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 157.

³⁵² Sands, s. 827.

³⁵³ Sands, s. 860.

³⁵⁴ Sands, s. 167.

toplumlarının en dikkat çekici sorun alanlarından birisi olarak görülmektedir. Bu sorun alanı toplumsal çevre bilincinin bir yansıması olarak bireylerde çevre baskısı oluşturacaktır. Toplum tarafından ayıplama, kötüleme, toplumsal soyutlama ve kamuoyu baskısı çevre bilinci yüksek kişilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Böylece bireyler çevre bilinci kazanacaklardır.

Çevre bilinci kazandırılması aslında tüketici davranışlarının yönlendirilmesine yöneliktir. Çünkü insanlar ihtiyaçları için çevre kaynaklarını rasyonellikten uzak bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu durum çevre kaynaklarının tükenmesi ve/veya kirlenmesi sonucunu doğurduğu için bireylerde ve toplumda olumlu davranış değişiklikleri meydana getirilmesi gerekmektedir. Topluma kentsel ve kırsal ayrımı yapılmaksızın yaygın çevre eğitimi çerçevesinde çevre bilinci kazandırılmalıdır.³⁵⁵

Günümüzde kitle iletişim araçları hayatımızın her alanında kendisini hissettirir. Bu araçlar bir güç merkezi olarak günlük hayata, politik ve hukuk hayatına yön verir. İletişim araçları sadece bir haber ya da bilgiyi topluma ulaştırmak amacıyla kullanılmaz. Aynı zamanda toplumu etkileyerek destek sağlamak için de kullanılır.³⁵⁶ Çevre bilincinin artırılması ve çevresel kamuoyunun oluşturulması hususunda kamu yönetiminin yanında çevreci STK'lar ve radyo, televizyon, gazete başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının bilgilendirme, haber verme ve kamuoyu oluşturma bakımından önemli işlevleri vardır.³⁵⁷

2.2. Çevrenin Ekonomik ve Mali Araçlar Kullanılarak Korunması

Kıt kaynakların verimli kullanılması, kaynak paylaşımı ve rekabet konularını inceleyen ekonomi bilimi geleneksel olarak emek, sermaye ve hammaddeye odaklanmıştır. Günümüzde ise ekonominin ilgi alanına giren kıt kaynaklar temiz hava, temiz su ve verimli topraklardır. Zira çevresel bozulma insanoğlunu birbirleri ile bağlı bu konuları ekonomik değerlendirmeye mecbur bırakmıştır. Çevre ekonomisi, ekonominin merkezine oturmuş ve etkinliğini hızla artırmıştır.³⁵⁸ Böylece kamu ve özel sektör doğal kaynakların temiz, verimli ve makul kullanılması gerektiğini görmüştür. Doğal

---

³⁵⁵ Çevre ve Orman Bakanlığı, s. 453.

³⁵⁶ Güneş ve Coşkun, s. 20.

³⁵⁷ Geray, s. 328-329.

³⁵⁸ Martin Linde-Rahr ve Thomas Sterner, (1997), "Environment and Economics", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 671.

kaynakların korunması ve ekonomik faaliyetlerin devam ettirilmesi denkleminde toplumsal taleplerin karşılanması çevre ile uyumlu ekonomi modelleri ve kalkınma öncelikli çevre politikaları arasında kalmıştır.³⁵⁹

Çevre ile ekonomi arasında çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla yapılması gereken harcamaların etkisi, çevreye verilmiş olan zararların giderilmesi için ekonominin yükleneceği harcamalar ve bunlar yapılmadığı takdirde çevrenin ve ekonominin göreceği olası zararlar şeklinde bir ilişki bulunmaktadır.³⁶⁰ Bu ilişki ve etkileşim çok sıkı ve karşılıklıdır. Çünkü mikro ekonomik açıdan üretim-tüketim, makro ekonomik açıdan ise büyüme-kalkınma bağlamında ekonomik faaliyetler bir neden, çevre sorunları da bir sonuç olarak görülmektedir.³⁶¹ Bu bakımdan çevresel bozulmanın en önemli ve güçlü çıkış noktası ekonomik faaliyetlerdir. Daha doğrusu çevre sorunlarının ortaya çıkmasının temel nedeni çevre etiğinden yoksun insanoğlunun ekonomik faaliyetleri için çevreyi acımasızca kullanması ve tüketmesidir.³⁶² Bunun yanında ekonomi ile çevre koruma arasındaki ekonomik araçların çevrenin korunması amacıyla geliştirilmesi bakımından bir bağlantı vardır ve bu bağlantı uygulamada en önemli bağlantılardan birisidir.³⁶³

Daha fazla gelir elde etmek ve mutluluk için çevre ve gelecek projeksiyonlarından yoksun ekonomik büyüme ve kalkınma anlayışı insanoğlunu daha çok üretmeye ve tüketmeye yöneltince birtakım çevre sorunları baş göstermiştir. Sanayileşme, ekonomik büyümenin anahtarı olarak görüldüğü ve büyümenin mutlak bir değer artışı sağlayacağı düşünüldüğü için verimli tarım arazileri, ormanlar, göller, akarsular, denizler ve diğer çevre unsurları bu uğurda harcanmıştır. Bu nedenle hava, su ve toprağın niteliğinin düşmesinin en önemli sebebi olarak ekonomik büyüme çabaları gösterilebilir.³⁶⁴

Çevre koruma arayışlarında ekonomik araçların kullanılması uzun bir süre tartışılmış ve bu araçların çevresel bozulmanın en önemli müsebbibi olarak görülen ekonomik faaliyetlere karşı çevreyi korumak için kullanılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Çünkü ekonomik kazanç ve kar amacı güden işletmelerin çevre hukuku alanında

³⁵⁹ Ian Bowles, David Downes, Dana Clark ve Marianne Guerin-MCmanus, (1998), “*Economic Incentives and Legal Tools for Private Sector Conservation*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 8/209, s. 209.

³⁶⁰ Keleş ve Hamamcı, s. 130.

³⁶¹ Uğur Yıldırım, (2004), “*Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar*”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 189-191.

³⁶² Wilkinson, s. 171.

³⁶³ Wilkinson, s. 181.

³⁶⁴ Kaplan, s. 49-50.

yapılan düzenlemelere göre ekonomik tedbirler karşındaki tepkileri daha hızlı, net ve etkin olmuştur. Serbest piyasa koşulları çerçevesinde şekillenmeyen düzenleme ve ekonomik tedbirler istenilen sonuçları verememiştir. Bu nedenle ekonomik araçların, tüketicileri çevre hassasiyetini gözeten pazarlara yönlendirecek bir şekilde kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.³⁶⁵

Çevre duyarlılığı olan bir kalkınma modeli olarak eko-kalkınma (eco-development), vergi uygulamaları (çevresel vergiler), sübvansiyonlar, ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortası, mülkiyet hakları ve alınır-satılır permiler, Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi (EMAS-*The Eco-Management and Audit Scheme*), ISO standartları ve uluslararası destekler ve dış yardımlar çevrenin korunmasında ekonomi temelli çözüm önerileridir.³⁶⁶

Günümüzde serbest piyasa mekanizması içerisinde maliyet ile elde edilen fayda sadece kişisel veya toplumsal kazanç çerçevesinde görülmeyip çevre için olumlu davranışları etkileyen ve çevresel hassasiyetleri sonuçlara dâhil eden bir mahiyete bürünmüştür. Kaynakların kullanım maliyeti sürdürülebilirlikle ifade edilmiştir. Sonuçta ekonomik araçlar serbest piyasa mekanizması içerisinde çevresel maliyetleri içselleştirmiştir.³⁶⁷

2.2.1. Ekonomik Araçlar

Eko-Kalkınma: Ekonomi, yaşam kalitesi ve refahın geliştirilmesi amacıyla çevrenin sınırsızca kullanılması olarak görüldüğü için çevreye herhangi bir ekonomik değerden öte anlam yüklenmemiştir. Ancak ekonomi hayatının uzun yıllar boyunca büyümesi ve gelişmesi sonucu oluşan çevre sorunları için ekonomistlerin sunduğu çözüm önerileri çerçevesinde çeşitli ekonomi modelleri ve çevre politikaları oluşturulmuştur.³⁶⁸ Özellikle 1960'lı yıllarda, yoğunlaşan kirliliğin getirdiği sorunlar nedeniyle, ekonomistler bu fikrin göz ardı edilemeyeceğini görmüşlerdir. Piyasa mekanizması dengeye dayandığına

---

³⁶⁵ Sands, s. 159.

³⁶⁶ O'Neill; Rogers ve diğ.; Simon Marsden, (2008), "*Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide*", Earthscan, Dunstan House, I. P., London; Jane Holder, (2008), "*The Prospects for Ecological Impact Assessment*", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon; Shirley; Gerlach ve Franceys; Michael Faure, Marjan Peeters ve Andri G. Wibisana (2006), "*Economic Instruments: Suited to Developing Countries?*", Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham; Sands; Wilkinson; Rostron ve diğ.; Linde-Rahr ve Sterner.

³⁶⁷ Sands, s. 159.

³⁶⁸ Faure ve diğ., s. 218.

göre maliyet fayda denkleminin, çevre koşulları gözetilerek, her ekonomik faaliyette olması gerektiği, bu mekanizmanın kendi içinde uygulanabilir olması nedeniyle, savunulmuştur.³⁶⁹

Bu ekonomi modeli çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olunca çevreyi dışlamayan ekonomi ve kalkınma modelleri arayışları başlamıştır. Büyümeden farklı olarak Sürdürülebilir Kalkınma, kabul edilebilir maliyetler anlamında ekonomik sürdürülebilirlik toplumsal özellik, kapasite ve talebe uygun toplumsal sürdürülebilirlik, kentsel alanlarda yaşam kalitesinin geliştirilmesi anlamında kentsel sürdürülebilirlik, kaynak kullanımı ve atık yönetiminin tümünü kapsayacak çevresel olumsuzlukların en aza indirilmesi anlamında çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunarak geliştirilmesi anlamında ekolojik sürdürülebilirlik modelleri gündeme gelmiştir.³⁷⁰

Çevreyi dışlamayan kalkınma, ilk kez 1972 yılında Stockholm Konferansı'nda Konferansın Genel Sekreteri Maurice Strong tarafından kullanılmıştır.³⁷¹ Yerel kaynakların adaletli kullanılmasına dayanan bu model, 1974 yılında, Cocoyoc Bildirgesi'nde, her sistem kendi içinde eğitim ve örgütlenmeyi de içine alarak genişletilmiştir.³⁷² Bu model, çevre kalkınma çıkmazında ekonomik gelişme ile sağlıklı çevre oluşturma ve koruma amaçlarının çelişmediği varsayımına dayandığı için ekonomik faaliyetlerin çevre koruma aracı olarak kullanılabilmesi düşünülmüştür. Mesela tarım ve orman alanlarını koruyan politikalar aynı zamanda uzun dönemde tarımsal kalkınmayı da desteklemiş olacaktır. Enerji ve hammadde başta olmak üzere ekonomik alanda verimi artırıcı çalışmaların çevreye verilen zararın azaltılmasının yanında ekonomide maliyeti düşürücü etkisi de olacaktır.³⁷³

Eko-kalkınmanın ortaya çıkış nedeni özellikle üçüncü dünya ülkelerinde kalkınma ve çevre sorunlarının çözümünde yaşanan açmazlardır. Zira temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik üretim ve tüketim, bu modelin sürdürülebilirliği açısından toplumsal, ekonomik ve ekolojik değerlerin uzlaşmasına dayanır. Buna göre gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir çevre bırakabilmek üç önemli noktadadır. Birincisi tüm

---

³⁶⁹ Linde-Rahr ve Sterner, s. 673.

³⁷⁰ Hamit Palabıyık, (2004), "*Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine Açıklamalar*", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 254.

³⁷¹ Norichika Kanie, (2004), "*Global Environmental Governance in Terms of Vertical Linkages*", Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 99.

³⁷² Keleş ve Hamamcı, s. 139.

³⁷³ Ertaş, s. 23.

insanların temel gereksinimlerinin karşılanması, varlıklarının güvence altına alınması, ikincisi toplumsal yükümlülük ve kazancın dağıtılmasında barışı ve adaleti sağlayacak eşitlik ve dengede bir paylaşımın gerçekleştirilmesi ve üçüncüsü çevrenin de korunması ve geliştirilmesine katkı sağlayan bir üretim-tüketim dengesinin sağlanmasıdır.³⁷⁴

Toplumsal ve ekonomik kalkınma hedefleri ile çevre koruma arasında uyum sağlanması temeline dayanan eko-kalkınma yoksul kesimler başta olmak üzere temel ihtiyaçların karşılanmasına önem vermeyi gerektirir. Eko-kalkınmanın amacı kaynakların verimli ve makul kullanılması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakılmasıdır. Ekonomisiz şehir yaşamının sürdürülebilir ve toplumsal taleplerin karşılanabilmesi mümkün olmadığı için çevre ile uyumlu bir kalkınmanın yeğlenmesi adına eko-kalkınma önemli bir alternatiftir.³⁷⁵ Eko-kalkınma vergi, teşvik, yardım gibi ekonomik enstrümanları da içine alan somut bir anlayışın yanında genel ve soyut hususları içeren bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak insan merkezli bir çevreciliğe dayanması önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

Ortak Tazmin Fonları ve Kirlilik Sigortası: Kirletenlerin tespit edilememesi, belirlenmiş olsa da iflas etmiş olması ya da zararı karşılayacak mali gücünün olmaması, kirleten-kirlilik arası illiyet bağının ispatlanamaması veya davacının yokluğu nedenleriyle kirlilik oluştuğundan sonra kirletenlerin maliyetleri karşılamasına dayanan sistemin işletilmesi zordur. Bu durum ortak tazmin fonlarının ve kirlilik sigortasının uygulanmasını gerekli kılmıştır.³⁷⁶

1976'da Almanya'da yapılan düzenleme ile hafifletme bankaları olarak da bilinen 'tazminat havuzları' oluşturularak yaşanabilecek zararları telafi etmek ve çevrenin geliştirilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu uygulamanın kazanımları ABD, Hollanda, İsveç ve İngiltere gibi diğer ülkelerin de benzer şekilde sistemler oluşturmalarına önyak olmuştur.³⁷⁷ Uluslararası alanda kirliliğe sebep olanların sorumluluğu ve bu çerçevede uygulanacak tazminat konusu çeşitli anlaşmalarla güvence altına alınmıştır.³⁷⁸

---

³⁷⁴ Kaplan, s. 152-153.

³⁷⁵ Keleş ve Hamamcı, s. 139-140.

³⁷⁶ Turgut, *Çevre Politikası*..., s. 133.

³⁷⁷ Carys Jones, Stephen Jay, Paul Slinn ve Christopher Wood, (2008), "Environmental Assessment: Dominant or Dormant?", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 42.

³⁷⁸ Sands, s. 861-862.

Rio Bildirgesi'nde (m. 13) çevresel zararlardan etkilenenlerin uğradıkları zararların tazmini ve çevresel zarara sebep olanların sorumlu olmaları konuları yer almıştır. Dolayısıyla bu ilkede ülkelerin çevresel zararlarda sorumluluk ve tazminat hususlarını içeren ulusal çevre mevzuatı hazırlamaları ya da var olan mevzuatı geliştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.³⁷⁹ Önemli bir diğer gelişme de Global Çevre Fonu (GEF- *Global Environment Facility*)'dur. Bu fon, faaliyetleri nedeniyle çevreyi kirleten ve genellikle gelişmiş ülkelere oluşmuş kaynaklarından uluslararası alanda, özellikle çevresel sorunların çözümü konusunda finansal sıkıntı çeken ülkelere çevre koruma ve geliştirme çalışmalarının finansmanında destek olma amacıyla oluşturulmuştur.³⁸⁰ Ortak tazmin fonlarının çıkışının esin kaynağı ise doğal afetler, büyük çevresel felaketler ve savaşlar gibi ulusal ve uluslararası dayanışma düşüncesidir. Bu fon 'ortak dünyamız' için birlikte hareket etme ihtiyacının bir sonucudur.³⁸¹

Yaşanan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla belirli kaynaklardan oluşturulacak fonlarla çevre koruma ve geliştirme çalışmalarının yürütülmesi sağlanacaktır. Bu fonların özellikle kirletenlerden alınacak paralarla oluşturulması daha yerinde olacaktır.³⁸² Ancak ABD'de Superfund olarak bilinen Kapsamlı Çevresel Sorumluluk ve Tazmin Kanunu ile sorumluluğun bütün sektörlere yayıldığı genel bir fonun daha işlevsel olacağı açıktır.³⁸³

Kirlilik sigortası, kirletenlerden alınıp zarar görenlerin zararlarının giderilmesi amacıyla yapılan ödeme şeklinde uygulanır. Genel olarak sigorta uygulamaları risk hesaplamalarına dayanır. Çevre açısından risk değerlendirmesinin yapılmasındaki güçlük ve genellikle oluşan zararların boyutlarının çok geniş olması ise karşı karşıya kalınan riski büyütür.³⁸⁴

İsteğe bağlı sigorta sisteminde satın alınacak 'çevresel risk'in yüksekliği sigortacıların ve maliyetlere ortak olma konusundaki isteksizlikler de diğer sorumluların çevre

---

³⁷⁹ Marsden, *Strategic...*, s. 62-63.

³⁸⁰ F. Demir Yaşamış, (2004), "*Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı*", Bilgi Edinme Hakkı Paneli, TBB Yayınları No: 62, Ankara, s. 170.

³⁸¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 133.

³⁸² Ali Değirmendereli, (2004), "*Çevrenin Korunmasında Özel ve Kamu Girişimi ya da Çevre Koruma Araçları*", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 497, s. 510.

³⁸³ Michael Faure ve Gerrit Betlem, (2008), "*Applying National Liability Law to Transboundary Pollution: Some Lessons from Europe and The United States*", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 175.

³⁸⁴ Yongalık, s. 157-158.

inisiyatifi almalarına engel teşkil edebilir. Dolayısıyla isteğe bağlı sigorta sisteminin istenilen sonuçları verdiği söylenemez. Bu nedenle zorunlu çevre sorumluluk sigorta sisteminin kurulması ve işletilmesi gerekir. Özellikle çevresel riski yüksek petrol, kimya, madencilik, enerji, nükleer yakıtlar ve zehirli ve tehlikeli atıkların bertarafı gibi alanlarda çevresel zararların tazmini fonu şeklinde bir yapılanma ile sorunların çözümüne katkı sağlanabilir.³⁸⁵

Sorumluluk ve sigorta sisteminin potansiyel kirleticileri tazminat ödeme korkusuyla engellemesi söz konusudur. Zira sorumluluk ve sigorta sistemine dâhil olunmadığında ödenecek yüksek miktarlardaki tazminatlar firmaları, zorunlu sigortaya zorlayacaktır.³⁸⁶ Sigortacıların kar amacı gütmemesi, çok yüksek risk taşıyan faaliyetleri sigorta etmek istememeleri ya da yüksek primler talep etmeleri ve çevresel standartları gevşek tutma çabaları zorunlu sigorta sisteminin olumsuzlukları olarak sayılabilir.³⁸⁷ Sigorta sisteminin işletilmesi ile bir çevre sigorta pazarı kurulur, primler ise riske ve hasarın büyüklüğüne göre piyasa şartlarına uygun olarak olur. Ancak çevresel hassasiyetler, piyasa şartlarının üstünde kamu otoritelerinin bazı eşikler belirlemesini zorunlu kılar.³⁸⁸

Çevrenin korunması açısından sigorta sistemi kaynak oluşturma amacına dayanır. Bu kaynaklar zararların tazmini, çevresel yatırımlar ve iyileştirmeler için kullanılabilir. Dolayısıyla çevre kirliliği ve diğer çevresel zararlarda sorumluluk ve sigorta bir bütün olarak devlet, işletmeler ve kişilerce benimsenmeli ve çalışmalarda ortak hareket edilmelidir. Çevrenin hiç kimsenin tekelinde olmadığı herkes tarafından bilinmelidir. Gerçek sigorta ve koruma fonlarının kirleten kirletmeyen tüm insanoğlunda olduğunun farkına varılmalıdır.³⁸⁹

Mülkiyet Hakları Yolu ve Alınır-Satılır Permiler: Çevre koruma, tek boyutlu düşünce ve uygulamalarla gerçekleştirilebilecek bir konu olmadığı için ekonomi-çevre dengesinin iyi kurulması gerektiği görülmüştür. Bu çerçevede çeşitli ekonomik araçlar zaman zaman çevre koruma amacıyla kullanılmıştır. Ancak uygulanan her ekonomik

---

³⁸⁵ Canfa Wang, Yu Wen-xuan, Li Dan ve Li Jun-hong, (2008), “*Pondering Over The Incident of Songhua River Pollution From The Perspective of Environmental Law*”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 304-305.

³⁸⁶ Faure ve diğ., s. 242.

³⁸⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 135.

³⁸⁸ Harry Albinsson, (1997), “*Legal, Economic and Administrative Instruments*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1136.

³⁸⁹ Yongalık, s. 256-266.

sistemde ya da ekonomik ve mali araç bazı eksiklikler de içerdği için alternatif araçlar geliştirilmiştir. Dolayısıyla mülkiyet hakları ve uygulamadaki karşılığı olan alınırsatılır permiler daha önce uygulamaya konulan ekonomik araçlara alternatif olmak ve görülen çevre duyarlılığı eksikliklerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir.

Günümüzde çevre kaygısı sınırları aşmış ve bütün milletleri ve devletleri ilgilendirir hale gelmiştir. Çünkü türlerin yok olması, ozon tabakasının incelmeye, küresel ısınma gibi çevre sorunları küresel bir belirleyici olmuştur. Dolayısıyla hem yerel hem ulusal hem de uluslararası çevre sorunları insanlara bir sosyal maliyet çıkarmıştır. Sosyal maliyetle ilgili olarak R.H. Coase tarafından Pigou anlayışına karşı alternatif oluşturmak amacıyla öne sürülen ‘Mülkiyet Hakları Kuramı’, Sosyal Maliyet Sorunu (The Problem of Social Costs) adlı eserinde yer almıştır. Bu kuram daha çok ulusal sınırlar çerçevesindeki çevre sorunlarına karşı etkin bir şekilde kullanılmıştır. Coase Mülkiyet Hakları Kuramının uluslararası alanda kullanılabilirliği ayrı bir sorun alanıdır.³⁹⁰

Çevrenin herkese açık ortak mal kabul edilmesi, özel mülkiyete konu edilmemesi ve çevre kullanılmasında herhangi bir sorumluluk ya da bedelin söz konusu olmaması çevre koruma bakımından birtakım zorlukları beraberinde getirir.³⁹¹ Temel düşünce çevrenin sahipsiz kabul edildiği için çevre sorunlarının yaşandığıdır.³⁹² G. Hardin, çevre kaynaklarının sürdürülebilirliği ve korunmasında mülkiyet haklarının kullanılması konusunda, 1968 yılında, çok iyi bilinen eseri ‘Ortak Malların Trajedisi’ ile yeni bir anlayış getirmiştir. Hardin’e göre çevre sorunları, temelde mülkiyet hakları sorunu olduğu için çevre sorunlarının çözümü de mülkiyet haklarının tanımı, temdidi ve savunulması ile sağlanır.³⁹³ Dolayısıyla dünya çapında çevre sorunları ile ilgilenen karar alıcıların özel mülkiyet kurumunu kullanmalarının çözüm arayışları noktasında etkin bir yol olacağını söylenebilir. Ancak küresel çevre sorunlarının çözümünde mülkiyet haklarının kullanılabilirliği için küresel ortak malların belirlenmesi gerekmektedir.³⁹⁴

---

³⁹⁰ L. Terry Anderson ve J. Bishop Grewell, (1999), “*Property Rights Solutions For The Global Commons: Bottom-Up or Top-Down?*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/73, s. 73-74.

³⁹¹ Carol M. Rose, (1999), “*Expanding the Choices for the Global Commons: Comparing Newfangled Tradable Allowance Schemes to Old-Fashioned Common Property Regimes*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/45, s. 46.

³⁹² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 136.

³⁹³ H. Jonathan Adler, (2001), “*Stand or Deliver: Citizen Suits, Standing, and Environmental Protection*” Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 12/39, s. 70-71.

³⁹⁴ Yandle, s. 14.

Hardin'in klasik analizine göre çevre sorunlarının ortaya çıkış sebebi insanoğlunun doğuştan gelen ortak kaynakları daha fazla tüketme/sömürme eğilimidir. Bu eğilimin çevre unsurlarının sahiplenerek özel mülkiyete konu edilmesi ya da karşılıklı zorlama tedbirlerinde mutabık kalınması ile aşılacağı söylenebilir. Sahiplik, kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda mülkiyetlerini aşırı kullanmayacağı beklentisini oluşturacağı için çevre sorunlarının önlenmesinde bir yol olarak kabul edilebilir. Ancak bu yolun da başkalarına maliyet getirme ve çevre sorunlarını önleme garantisinin olmadığı açıktır.³⁹⁵

Alınır-satılır permiler, mülkiyet haklarının uygulamaya geçirilmesi şeklindedir. Ticarete konu olan sistemlerle ilgili öncü çalışmalara imza atan J. Dales, alınır-satılır permileri, devlet tarafından belirli süreler için, kirleticilere ücretli ya da ücretsiz olarak dağıtılan daha sonra piyasada dengesini bulacak olan çevre koruma aracı olarak önermiştir. Böylece devletin bir broker olarak yer alacağı sistemde kirleticiler daha fazla maliyete katlanmamak adına çevre için en iyi üretim yöntemlerini seçeceklerdir. Bu sistemde amaç kirliliğin bir maliyetinin belirlenmesi ve firmaların da bu maliyetten kurtulmak için çevreyi daha az kirletmeye yönlendirilmesidir.³⁹⁶ Bunun için az kirleten ile çok kirleten arasında belirli fiyattan permi alışverişi yapılır. Sistem permilere piyasa koşulları içinde kirleticiler arası nispi bir değişim özgürlüğü izni verme şeklinde işler. Buna göre permiler ilgili sektör içinde en az toplam maliyet ile çevre koruma ve çevresel gelişim konusunda belirli bir düzeyin yakalanmasını sağlayacaktır.³⁹⁷

Alınır-Satılır Permiler uygulamasının yaygınlaştırılması konusunda uluslararası hukuk alanında temel dayanak 1990'da değiştirilen 1970 tarihli ABD Temiz Hava Kanunu ve bu çerçevede yapılan çalışmalardır. Ancak uluslararası ilk düzenleme 2002 yılında AB tarafından yapılmıştır. Üyeler, çevreyle ilgili yapılan anlaşmalar çerçevesinde Alınır-Satılır Permilerle ilgili ortak programlar geliştirme çabası içinde olmuşsa da başlangıçta ülkeler arası permi alışverişinde harekete geçme niyeti yoktur.³⁹⁸ Bu sistem, herhangi bir yerdeki atmosferin tek bir hava kabarcığı olarak kabul edilmesi anlamında Kabarcık (bubble theory) Kuramı ile açıklanmaktadır. Buna göre hava kalitesinin korunması için

---

³⁹⁵ Wilkinson, s. 190.

³⁹⁶ Faure ve diğ., s. 244-245.

³⁹⁷ Wilkinson, s. 188.

³⁹⁸ Sands, s. 161-162.

alınır-satılır permilerin sınırlı sayıda dağıtılması ve belli bir oranın altında tutulması amacıyla verilen izinlerin sabitlenmesi ile kirlilik belli bir seviyede tutulur.³⁹⁹

Mülkiyet hakları sahihsiz görülen çevre unsurlarının sahiplenmesini sağlarken, permiler çevre unsurlarına bir değer biçerek kirleticileri maliyet yükü ile korkutarak kirletme eyleminden vazgeçirmeyi amaçlamaktadır. Piyasa koşullarının hem mülkiyet haklarını hem de uygulama anlamında permileri çevresel optimum değerde tutması kirliliği görece olarak azaltır. Bunun da daha az kirliliği, daha az temizleme maliyetini, daha uygun çevresel koşulları ve daha çok çevresel gelişimi sağlayacağı varsayılmaktadır.

Çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak devlet gücünün vergi şeklinde kullanılmasına dayanan Pigou yaklaşımı dışsallıklara devlet müdahalesini haklı görmektedir.⁴⁰⁰ Dışsallık kirleten ile mağdur arasındaki etkileşim nedeniyle ortaya çıkan sonuçlardır. Mağdurun rızası olmadan kirletenin ekonomik faaliyetlerinin topluma yansıyan sonuçlarının zararlı ve olumsuz olması dışsallığa negatif bir görünüm kazandırır. Kısaca negatif dışsallık, üretici tarafından üstlenilmesi gereken maliyetlerin toplumun diğer kesimlerine yüklenmesidir.⁴⁰¹ Bu durumda maliyet toplum tarafından karşılanır. Karşılığı olmayınca da çevre sorunları olarak ortaya çıkar. Bir fabrikanın orada yaşayanlardan izin almadan çevreyi kirletmesi ve yaşanan olumsuzluğun orada yaşayanlara yansması bir negatif dışsallıktır.⁴⁰² Dolayısıyla dışsallığın etkisinin (negatif dışsallık) sadece ilgili taraflara değil toplumun geneline etkisi olduğu unutulmamalıdır. Zira insanoğlu önemli bir yanlış yaparak yüz yüze kalınan birçok çevre sorununun çözümü noktasında negatif dışsallığı tam anlamıyla idrak edememiştir.⁴⁰³

İngiliz ekonomist R. H. Coase, Pigou yaklaşımına tepki olarak mülkiyet hakları kuramını önermiştir. Kuram sosyal maliyet sorununa farklı bir yaklaşım getirmiştir.⁴⁰⁴ Kurama göre dışsallık, kirleten ile mağdur arasında pazarlıkla etkin bir çözüme kavuşturulur. Piyasa koşulları içinde oluşacak dengede kirleten ve mağdur herkes çevre

---

³⁹⁹ Yaşamış, *Anayasa...*, s. 165.

⁴⁰⁰ Anderson ve Grewell, s. 75.

⁴⁰¹ Wilkinson, s. 190.

⁴⁰² Adler, s. 42.

⁴⁰³ Andri G. Wibisana, (2006), "*Three Principles of Environmental Law: The Polluter-Pays Principle, The Principle of Prevention and The Precautionary Principle*", Ed. Faure Michael ve Nicole Niessen, Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 26.

⁴⁰⁴ Anderson ve Grewell, s. 74-75.

sorunlarının çözümünde birlikte hareket edecektir.⁴⁰⁵ Üreticilerin sebep olduğu sosyal maliyet ve çevresel adaletsizliğin giderilmesi ve oluşan kirliliğin minimize edilmesi sağlanacak, böylece sosyal refahın maksimum seviyeye çıkması mümkün olacaktır.⁴⁰⁶

İnsanlar çevre sorunları konusunda mülkiyet hakları yolunu kullanırken karşılıklı müzakere ve anlayış çerçevesinde hareket ettiği, iyi kurulmuş bir mülkiyet hakları sistemi geliştirdiği ve sistem içinde bu hakların alınıp satılabilme imkânı olduğu sürece bu hakların kimde olduğunun bir önemi olmayacaktır. Çünkü dışsallıklar bu sayede içselleştirilmiş olacaktır.⁴⁰⁷

Mülkiyet haklarının sahiplenmesi, dışsallıkların içselleştirilmesini sağlayacağı için piyasada bu hakların hareket halinde olması gerekir. Mülkiyet haklarının kirletende olması durumunda kirliliğe maruz kalacakların satın alması ile kirliliğe maruz kalanlarda olması durumunda ise kirletenlerce satın alması ile piyasa koşulları içinde bir dengeye ulaşacaktır. Her iki durumda da piyasa dengesi kirliliği önlemenin marjinal maliyetinin marjinal zararlara denk olduğu noktada optimum olacaktır.⁴⁰⁸

Mülkiyet hakları kuramı, kirliliğin firmalara zararı, zarara katlanmanın maliyeti ile kirliliğin azaltılmasının maliyetinin katlanılabilirliğine, Sürdürülebilir Kalkınma'ya ve toplumsal maliyete dayanarak çevre korumada çok geniş bir anlayışı yansıtır.⁴⁰⁹ Buna göre sistemin işlemesi için kirleten ve mağdur olmak en az iki aktörün var olması gerekir.⁴¹⁰ Ancak mülkiyet hakları konusunda dört önemli nokta vardır. Bunlar: çevre varlıklarını kullanan ve bunun sonucunda atık üreten kirleten (firmalar); kirletenin sebep olduğu kirliliğe maruz kalan mağdur (tüketiciler); sürdürülebilirlik ve sosyal adalettir.

Toplumsal yaşamın devamının mihenk taşlarından birisi ekonomik yaşamın devamıdır. Üreticiler (kirleticiler), tüketiciler (kirliliğe maruz kalanlar), ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik toplumsal yaşamın temel taşlarıdır. Toplumsal sürdürülebilirlik ise sosyal adalete dayanır. Bu nedenle mülkiyet haklarının kirletenlere verilmesi sosyal adalet açısından sorun oluşturabilir. Zira güçlü üreticilerin zayıf bireyler karşısında

---

⁴⁰⁵ Rogers ve diğ., s. 24-25.

⁴⁰⁶ Wilkinson, s. 190-191.

⁴⁰⁷ Rogers ve diğ., s. 277.

⁴⁰⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 136.

⁴⁰⁹ Wibisana, s. 26.

⁴¹⁰ Tarık Jamali, (2007), *“Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri)”*, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara, s. 77.

piyasada daha kolay hareket etmesi mümkündür. Hakkın tüketicilere verilmesi durumunda ise pazarlık süreci ve sistemin işleyişi ile ilgili sorunlar çıkabilecektir.⁴¹¹

Mülkiyet haklarının uygulamada başarılı olabilmesi üç temel koşula bağlıdır. Birincisi bu hakların iyi tanımlanması, yürürlüğe konulabilmesi ve devredilebilmesi, ikincisi tarafların haklar konusunda müzakere yapabilmesi ve görüşebilmesine imkânı veren etkin ve rekabetçi bir sistemin kurulması ve üçüncüsü mülkiyet haklarının amacına uygun piyasa sisteminin tam olarak işletilmesidir.⁴¹² Mülkiyet hakları, sosyal ve çevresel adaletin piyasa koşullarında optimal değerde tutulmasını sağlama işlevi gördüğü ve insanların da 'homo-economicus' olduğu için önemli bir çevre koruma aracı olarak ABD başta olmak üzere batı dünyasında kullanılmaya devam etmektedir.

J. Dales tarafından geliştirilen alınırsatılır permi sistemi devlet eli ile (kirlilik denetim kurulu gibi) bir bölge için toplam kirlenme miktarının saptanarak kirletme izinlerinin açık artırma ya da bir başka şekilde dağıtılmasıdır. Dales'e göre; optimal düzeyde bir vergi düzenleme imkânı olmadığı için fayda-maliyet analizinde basit modellerle devlet kontrolünde bir denge kurulabilecektir.⁴¹³ Devletin sistemin kuruluşu ve uygulamanın başlatılmasından sonra permi ticaretinde ve sistemin işleyişinde denetleyici rolünü sürdürmesini önermiştir.⁴¹⁴

Bu sistemin uygulamaya konulmasının arka planında kirlilik sorununda mülkiyet haklarının kullanılmasında çıkan sorunlar üzerine bu hakların hayata geçirilmesi yatmaktadır. Bunun için bu hakların tanımlanması ve yaygınlaştırılması gerekir. Böylece sistem piyasa içinde gelişerek denge bulacaktır. Oluşan fiyat takasla atık üretiminin fırsat maliyetlerini gösterecek ve kirliliğin azaltılmasını sağlayacaktır.⁴¹⁵

Permi sistemine göre öncelikle kabul edilebilir bir kirlilik seviyesinin saptanması gerekir. Bu seviyeye uygun pay belirleme işlemi sonrası payların dağıtımı gerçekleştirilerek sistem piyasaya bırakılır. Böylece serbest piyasada (devletin kısmi kontrolü ile) permiler alınıp satılır ve firmalar yüksek miktarda ödeme yaparak üretim maliyetlerinin yükselmesini istemedikleri için daha az kirlilik üretirler.⁴¹⁶ Dolayısıyla

---

⁴¹¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 136.

⁴¹² Yıldırım, s. 196.

⁴¹³ Jamali, s. 136.

⁴¹⁴ Faure ve diğ., s. 244-245.

⁴¹⁵ Linde-Rahr ve Sterner, s. 685.

⁴¹⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 137.

bölgeye göre permilerin marjinal fiyatları değişse de serbest piyasa, kirleticiler arasında, kirliliğin ve sera gazları emisyonlarının düşürülmesinin maliyetlerini dengeleyecektir.⁴¹⁷ Bunun temel mantığı karbon yoğun ekonomik yaşamdan vazgeçilmesinin teşvikidir.⁴¹⁸

Permi sistemi, ABD’de Temiz Hava Kanunu ve Programı (1990) çerçevesinde uzun bir süredir kullanılmaktadır. Sisteme göre bir kirleten, çevreye, belirlenen standartlara göre daha az atık deşarjı yaparak Emisyon Azaltım Kredisi (Emission Reduction Credit) almak için başvurabilir. Elde edilen kazanç kirleten için daha az maliyet anlamını taşır. Zira aynı kirletici bu kredileri daha yüksek bedeller ödeyerek alacağı farklı alanlarda kullanabilir ya da yüksek fiyatlara başka kirleticilere satabilir.⁴¹⁹ Sistem, permilerin eyaletler veya bölgeler arası ya da kamu hizmetleri bakımından sınırlı bir dağıtımına dayanmaktadır. Belirlenen düzeyin altında kullanım söz konusu olduğunda diğer eyaletler veya bölgelere satabilme ya da diğer kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kullanabilme imkânı doğmaktadır.⁴²⁰

1997’de Kyoto Protokolü ulusal düzeyde kullanılan permi uygulamasının uluslararası alana taşınmasını sağlamıştır. Ancak daha önce balıkçılıkla ilgili çeşitli anlaşmalarda ve Montreal Protokolü’nün (1987) ozon tabakasına zarar veren maddeler konusunu düzenleyen 2/7 m’.sinde bazı kriterler belirlenerek ilk adım atılmıştır. Avrupa’da ise bu anlaşmalara paralel olarak 2002’de bir düzenleme yapılmış ve önceki düzenlemelerde yer almayan kirlilik limitleri ve ticareti, Avrupa sistemindeki yerini almıştır.⁴²¹

Çevre koruma ve geliştirme programlarının ve küresel ısınma sorununun en önemli noktalarından birisi sera gaz emisyonudur. Kyoto ile gelişmiş ülkelerin, 2012’ye kadar emisyon oranlarını 1990 seviyesinin en az % 5 altına indirmesi planlanmıştır.⁴²² Böylece belgelenmiş azaltım kredileri sağlanıp Kyoto yükümlülükleri karşılığı kullanılabilir. AB, emisyon ticareti hakkındaki 2003/87/EC sayılı Direktif ile CO₂ seviyesini düşürmeyi öngörmüş ve bu çerçevede işletmelere paylar tahsis etmiştir.

---

⁴¹⁷ O. Nathaniel Keohane, (2000), “*Evaluating Instruments of Environmental Policy: A Comment on Professor Richards*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 10/389, s. 397.

⁴¹⁸ G. David Victor, (1999), “*Enforcing International Law: Implications For an Effective Global Warming Regime*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/147, s. 179.

⁴¹⁹ Wilkinson, s. 188.

⁴²⁰ Sands, s. 161.

⁴²¹ Sands, s. 161-162.

⁴²² Kameyama, s. 137.

Emisyonları belirlenen seviyenin altına çekenler artan paylarını AB içerisinde diğer işletmelere satabilmiştir.⁴²³

Böylece serbest piyasanın kendi işleyişi içinde mülkiyet haklarının uygulanması sorununa permi ticareti ile zarif bir çözüm sunduğu söylenebilir. Çünkü piyasada öngörülebilir bir sonuç olarak pazara uymama riski firmaları optimal davranış ve fiyat çizgisinde kalmaya teşvik edecektir. Ancak liberal dünyada oluşacak büyük pazar güçlü firma ve ülkelerin pazara hakim olması sonucunu doğurabilecektir. Bu handikap ulusal hukuk kurumlarının refleksini geliştirecek ve bu da uluslararası işbirliğinin en çetin sorunu olan uygulama sorununu çözüme kavuşturacaktır. Bu alanda ortaya çıkacak diğer ciddi sorun alanları olan izin tahsisi, uyum ve genişleme, işlem maliyetleri ve küresel ısınma gibi önemli çevre sorunları ile temel uyumsuzluklar konularında çözümler bulunabilecektir.⁴²⁴

Firmalar açısından en önemli avantajı maliyetlerin düşürülmesi ile kazancın korunması ve yeni teknoloji kullanımının teşvikidir. Bunun topluma yansması ise kirliliğin azaltılması ve çevre sorunlarının olumsuzluklarının daha hafif hissedilmesidir.⁴²⁵ Firmalar serbest piyasa koşullarının getirdiği şartlar ve kar maksimizasyonu çabaları ile toplumsal baskı sonucu ideal üretim biçimlerini kullanmaya çalışırlar. Bu politika ekonomik büyüme ve ilerleme ihtiyacı ile düşük düzeyde kirlilik hedefini dengeler.⁴²⁶

OECD'nin alınırsatılır permilerin coğrafi olarak farklı uygulamaları hakkındaki raporuna göre ticari anlamda genel olarak kazançlı bir sistem olan permi uygulaması idari maliyetleri düşük olması ve süreç ve formların basit ve kolay uygulanabilir olması öne çıkan sonuçlardır. Bu durum işletmelerin permi kullanmasını teşvik etmektedir.⁴²⁷

Alınırsatılır perminin piyasada çözüm üretmesi ve bazı kazançlar sağlaması söz konusu olsa da halkın katılımının etkisizleşmesi, emisyonların genel düzeyinin düşmemesi hatta yoksul kesimlere kirlilik transferi ile artması ve bir çevresel adalet ve hakkaniyet sorununun ortaya çıkması, güçlü ülke ve firmaların sistemi lehlerine kullanması ile diğerleri üzerinde baskı oluşturması ve oluşan bu baskı sonucu çevre ile uyumlu

---

⁴²³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 137-138.

⁴²⁴ Victor, s. 174-179.

⁴²⁵ Richard T. Drury, Michael E. Belliveau, J. Scott Kuhn ve Shipra Bansal (1999), "Pollution Trading and Environmental Injustice: Los Angeles' Failed Experiment in Air Quality Policy", Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 9/231, s. 233.

⁴²⁶ Wilkinson, s. 188.

⁴²⁷ Faure ve diğ., s. 246.

ekonomik sürdürülebilirliğin zayıflaması ve sonuçta çevre direncinin kırılması gibi olumsuz sonuçları da vardır.⁴²⁸ Türkiye’de ise bu yöntemlerin kullanılması için özellikle AB’nin etkisi ile çeşitli düzenlemeler yapılmış ve doğrudan alınır-satılır permi sistemi olmasa da Çevre Kanunu’nda (m. 3/h)⁴²⁹ çevrenin korunması amacıyla ekonomik araçların kullanılabilmesi mümkün kılınmıştır.⁴³⁰

EMAS ve ISO 14001 Standartları: Çevre koruma amacıyla geliştirilen ekonomik araçların bir sistem dâhilinde kullanılması gerektiği görülmüş ve yönetim ve denetim sistemi ortaya çıkmıştır. İlk kez, Avrupa’da gönüllülük esasına göre uygulamaya konulan EMAS, firmalara, para ve zaman israfını önleyerek, çevre performansını artırma ve mevzuatla uyumlu kalite kontrol mekanizmalarını uygulama imkânı sunmuştur. Sistem, firmaların periyodik, sistematik ve objektif biçimde tüm çevre performansının değerlendirilmesini sağlayan bir araç şeklinde değerlendirilmiştir. Sistemin sağlıklı bir şekilde işletilebilmesi için idarenin yönetim ve denetim süreç ve prosedürlerini net bir şekilde tanımlaması ve sağlaması gerektiği belirtilmiştir.⁴³¹

Uluslararası alanda atılan ilk adım AB EMAS Düzenlemesi⁴³² olmuştur. Özellikle sanayi sektöründeki firmaların çevre performansını artırmak ve çevre hassasiyetini geliştirmek amacıyla yürürlüğe konulmuştur. EMAS; firmaların kendilerine özgü bir çevre program ve yönetim sistemi oluşturması ve denetlenmesi, üretim sürecinin çevresel etkilerinin gözden geçirilmesi, çevre performansının değerlendirilmesi, topluma çevre performansı hakkında bilgi verilmesi ve çalışanların bu sistemin bir parçası olmasının teşvik edilmesi şeklinde uygulanır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ise EMAS’ın çevresel zarar, proje tasarlama, sponsorluklar, kredi verilmesi, yönetim ve denetleme uygulamalarının geliştirilmesi gibi yükümlülükler hakkında mali kaynak tesis edilmesinden sorumludur.⁴³³

EMAS çevre performansının geliştirilmesine önemli katkılar sağlar. Firmaların çevre stratejileri belirleyerek üretim faaliyetlerini sürdürmeleri kar-maliyet analizinde sistemin oldukça faydalı olduğunu ve çevre performansını artırarak çevre bilincinin

---

⁴²⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 138.

⁴²⁹ Değişik: 26.04.2006-5491/3 m.

⁴³⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 146.

⁴³¹ Wilkinson, s. 150.

⁴³² EMAS, Nisan 1993 tarihinde çıkarılan 1836/93/EC sayılı Direktif ile uygulamaya konulurken, Mart 2001’de 761/2001/EC sayılı Direktif ile revize edilmiştir.

⁴³³ Sands, s. 866.

gelişmesinde belirleyici rol oynadığı görülmüştür.⁴³⁴ Çeşitli ekonomik araçların çevre koruma amacıyla kullanılması bir yandan maliyetlerin düşürülmesini teşvik ederken diğer yandan da esnek uygulamalara izin verir. Bu bakımdan klasik komuta-kontrol yöntemlerinden çevre koruma konusunda üstün olduğu söylenebilir.⁴³⁵

Çevre sorunları ile ekonomik faaliyetler arasında doğrudan ilişkiler vardır. Bu durum, AB Çevre Eylem Planlarına yansımış ve çevre sorunlarının çözümü konusunda ekonomi ve denetim araçlarının birlikte kullanılması ile ilgili formüller geliştirilmiştir. Bu formüllerden gönüllülük esasına dayandırılarak yürürlüğe konulan EMAS, 1998’de alınan bir kararla Komisyon gerekli gördüğü takdirde, uygulanması zorunlu bir süreç olmuştur.⁴³⁶ EMAS’ın uygulanmasında Almanya’nın büyük rolü ve katkısı olmuştur. EMAS’ı, kabulünden iki yıl sonra 1995’te bir kanun ile Almanya iç hukukuna uyarlayarak sistemi hayata geçirmiştir.⁴³⁷

Sistemin işleyişi, üreticiler, aracılar, tüketiciler, kullanıcılar, tüketici grupları, test ediciler, karar vericiler, mühendisler ve araştırma kuruluşları gibi üretim sürecinin başından tüketim sürecinin sonuna kadar olan bütün faktörler arası uzlaşımın temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz ISO 14001 standartlarında belirtilen süreçlere dayanır. Bu süreçlerin ilk adımı EMAS uygulaması şeklinde hayata geçirilen prosedürlerdir. Buna göre firmaların öncelikle sistemin Ek-I ile getirdiği şartları kabul etmesi ve yerine getirmesi gerekmektedir. Şartları yerine getiren firma sisteme dâhil edilir. Böylece firma resmi üyelik amblemini kullanabilir ve sistemin sağladığı avantajlardan faydalanabilir.⁴³⁸

Firmaların sisteme girebilmesi ve kabul edilebilmesi için öncelikle ürün, hizmet ve faaliyetlerinin EMAS çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi ve çevresel hassasiyetlere uygun hale getirilmesi gerekmektedir (Ek-I, VI ve VII). Sistemin yürütülmesi ile ilgili hususlar Ek-II’de düzenlenirken, Ek-III’te ise firmaların bir çevre beyanı ve programı hazırlanması, yönetim ve denetim prosedürlerini belirlemesi, yetkili

---

⁴³⁴ Nick Johnstone, Matthieu Glachant, Céline Serravalle, Nicolas Riedinger ve Pascale Scapecchi, (2007), “*Many a Slip twixt the Cup and the Lip: Direct and Indirect Public Policy Incentives to Improve Corporate Environmental Performance*”, Ed. Johnstone, Nick, Environmental Policy and Corporate Behaviour, OECD, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 94.

⁴³⁵ Faure ve diğ., s. 219.

⁴³⁶ Lars Ericsson, (1997), “*International Law and Conventions*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1101.

⁴³⁷ Değirmendereli, s. 508.

⁴³⁸ Wilkinson, s. 150.

organlarca incelenen ve kabul edilenlerin kaydının alınması ve son olarak sonuçların kamuya açık hale getirilmesi konuları yer almıştır. Gerekli şartları yerine getirerek sisteme kabul edilen firmanın, sisteme dâhil edilerek tescillenmesi ise Ek-VIII’de düzenlenmiştir. Birçok ülkede uygulanan ISO 14001 standartları ile de uyumlu olan bu süreçler sonunda belirli şartlar altında kayıtların reddi, askıya alınması ya da silinmesi söz konusu olabilmektedir.⁴³⁹

Çevre yönetim sistemine yönelik ilk uygulama 1992 yılındaki İngiliz Standardı BS 7750 olup EMAS’ın ve ISO 14001 standartlarının dayanağıdır. 1996’da ISO 14001 standartları kabul edilince BS 7750 yürürlükten kaldırılmıştır. EMAS, 2001’de revize edilmiş ve ISO 14001, EMAS’ın bir parçası olarak sayılmıştır.⁴⁴⁰

Genellikle sanayi kuruluşlarından oluşan firmalar, üretim süreçleri ile ilgili çeşitli standart belirleyen bir kuruluş olan ISO’ya katılmak için belirlenmiş standartlara uymak ve katılım şartlarını kabul etmek zorundadır. Çevreyle ilgili en önemli standart 1996’da kabul edilen ISO 14001’dir. Bu standart, ISO’ya firmalar üzerinde en üst düzeyde çevresel yönetim, denetleme ve inceleme hakkı verir. Denetimler, akredite olmuş ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülür.⁴⁴¹ Mesela Türkiye’de, Akreditasyon Kurumu’nun akredite ettiği Türk Standartları Enstitüsü tarafından verilen ISO 14001 Belgesi’nin uluslararası düzeyde geçerliliği vardır.⁴⁴² Dünya çapında elektronik, kimya ve mekanik sektörleri dâhil birçok sektörde ‘çevresel iyileştirme’ konusunda ISO 14001 Belgesi alınması, istenilen seviyede olmayıp düzensizdir. 2005 yılı sonu itibariyle 150’ye yakın ülkede 110 binden fazla firma bu belgeyi almıştır. Bunun yaklaşık % 90’ı AB ve Asya-Pasifik firmalarıdır. Bu konuda diğer yerlerde ise zayıf kalınmıştır.⁴⁴³

Çevre bilincinin gelişmesiyle EMAS ve ISO standartları (14001, 14004, 14010, 14011 vs.) firmaların tercihte öncelik almalarını sağlayacağı gibi sigortalama ve kredi temininde de avantajlar elde etmesine yardım edecektir. Çevre zararlarının sistem içinde minimize edilmesi ile risk faktörünün düşeceği, bunun da sigorta maliyetlerini düşüreceği ve kolay ve avantajlı kredi bulma olanağını artıracacağı söylenebilir.⁴⁴⁴

---

⁴³⁹ Sands, s. 866-867.

⁴⁴⁰ Ferda Ulutaş, (2008), “Çevre Yönetimi: Yönetim Sistemleri, Standartlar”, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Eskişehir, s. 15.

⁴⁴¹ O’Neill, s. 180.

⁴⁴² Ulutaş, s. 19.

⁴⁴³ O’Neill, s. 180.

⁴⁴⁴ Değirmendereli, s. 508.

Böylece firmaların çevre performansının artması sağlanarak sistematik ve planlı çevre uygulamalarının hayata geçirilmesi teşvik edilebilecektir. Atık miktarının ve ürün maliyetlerinin düşürülmesi enerji ve hammadde tasarrufuna imkânı verecek bu da karlı ve verimli üretim yapabilme olanağı sağlayacaktır. Bunun pazarlama aracı olarak kullanılması ile çevre bilinci yüksek tüketiciye ulaşmak kolay olacaktır. Sonuç olarak firmaların ve tüketicilerin imajları zenginleşecektir. Çevre mevzuatı çerçevesinde belirlenen kurallara uyum sağlanması çeşitli cezai uygulamalara maruz kalma riskini engelleyecek ve hatta ödül alma şansını yükseltecektir. Bu durum firmaların karar verici birimlerle iletişimini kolaylaştıracak ve çevre ile ilgili süreçlerde kontrol ve hakimiyet tesis edilecektir. Temiz üretim ve çevreye saygılı verimlilik içinde çevre dostu ürünlerin piyasada yer almasına imkânı verilmiş olacaktır. Ayrıca yasal açıdan açmazlara sebep olan ve çevresel maliyetleri artıran unsurların görülmesi ile bunların karar vericilere aktarılması ve önceliklerin belirlenmesi sağlanacaktır.⁴⁴⁵

2.2.2. Mali Araçlar

Vergiler Yoluyla (Çevresel Vergiler): Ekonomik kalkınma yarışı ülkeleri, enflasyon ve işsizlik gibi kısa vadeli sorunlara yöneltmiştir. Çevreye yansıyan olumsuzluklar bu anlayışın değişmesi gerektiğini göstermiştir.⁴⁴⁶ İnsan yaşamının idamesi ekonomik faaliyetlere bağlı olduğuna göre çevreyi en az kirleten ekonomik anlayışların etkin olması ve bu anlayış çerçevesinde bazı ekonomik tedbirlerle kirliliğin en aza indirilmesi gerektiği görülmüştür. Bu tedbirlerin hem çevre hem de ekonominin sürdürülebilirliği bakımından önemi açıktır.

Çevresel vergilerin toplum tarafından kabul edilebilirliği, çevre sorunlarının çözümünde, vergilerin başarı derecesi ve toplumsal bilinç düzeyi ile ilişkilidir. İrlanda'daki plastik çöp torba üzerinden katkı payı alınması ile ilgili olarak kamuoyunda çok odaklı tanıtım ve bilinçlendirme uygulaması ile İsviçre'de 2001 yılından itibaren uygulanan ağır vasıtaların verdiği rahatsızlığın giderilmesi amacıyla mesafe bazlı yol ücreti uygulaması örnekleri bu ilişki ve algının toplumun büyük kesimi tarafından doğru anlaşıldığını ve kabul edildiğini göstermektedir. Doğrudan ve açık bir tehdit olarak algılanan çevre sorunları karşısında verilen bu tepkinin, iklim değişikliği, ozon

---

⁴⁴⁵ Ulutaş, s. 34-36.

⁴⁴⁶ Jamali, s. 77.

tabakasının incelenmesi ve uzak sulak alanların ötrofikasyona uğraması gibi çevre sorunları karşısında, doğrudan toplumun büyük kesimlerine nüfuz etmemesi nedeniyle, gösterilmesi daha zor olacaktır.⁴⁴⁷

Kirliliğin önlenmesi ve çevre koruma politikalarının uygulanması bakımından en etkin ve verimli⁴⁴⁸, en güçlü⁴⁴⁹ ve en yaygın⁴⁵⁰ mali tedbir çevresel vergi uygulamaları olup amaç kirleticilerin kirliliğin çevreye ve maliyetlere etkisinin bir yansıması olarak masrafları dikkate almalarını teşvik etmektir. Buna göre çevresel vergiler, çevreye zararlı ürünlerin fiyatlarının artmasını, talebin düşmesini ve böylece çevrenin geliştirilmesini sağlayacaktır.⁴⁵¹ Çevresel vergilerin diğer ekonomik tedbirlere göre daha bağımsız uygulanabilirliği ve verimliliği ise çevre kirliliğinin istenilen ve doğru (optimal) bir seviyede tutulmasına yardım edecektir. Bu kirlilik seviyesi toplam sosyal ve özel maliyetlerin toplam fayda ile karşılaştırıldığında kirliliğin ve maliyetlerin minimize edilmesine dayanır.⁴⁵²

Çevre kirliliğine vergi uygulama düşüncesini ilk kez 1920 yılında Refah Ekonomisi (The Economics of Welfare) adlı eseriyle İngiliz ekonomist Arthur C. Pigou gündeme taşımıştır. Pigou'ya göre kirlilik seviyesinin optimum düzeyde olması, klasik çevre vergisi anlayışının (marjinal fayda-marjinal sosyal maliyet) temelidir.⁴⁵³ Bu anlayışı daha sonra, çevre vergileri ile ilgili fizibilite çalışmaları yapan Paulus, 'tüm vergi sisteminin ekolojik olarak yeniden yapılandırılması gerektiği' görüşünü belirterek bir adım ileri götürmüştür.⁴⁵⁴

Çevre vergisi, çevresel vergi, yeşil vergiler, ekolojik vergiler (akaryakıt tüketim, çevre temizlik, karbon, enerji) adlarıyla anılan bu vergilerin geliri çoğaltıcı özelliğinin olmaması, birey ve firmaların davranışlarında sadece ufak değişiklikler sağlama amacı gütmemesi gerekir.⁴⁵⁵ Bunun yanında sadece çevresel zararı azaltma amacı gütmek de çevre vergisi uygulamasının eksik kalmasına sebep olacaktır. Çevresel vergilerin uygulanmasında asıl amaç; çevreye zararlı emisyon salınımı, atık üretimi ve doğal

---

⁴⁴⁷ OECD, (2006), "The Political Economy of Environmentally Related Taxes" OECD Publishing, Paris, s. 152.

⁴⁴⁸ OECD, *The Political...*, s. 10.

⁴⁴⁹ Wilkinson, s. 182.

⁴⁵⁰ Değirmendereli, s. 497.

⁴⁵¹ OECD, *The Political...*, s. 10.

⁴⁵² Wilkinson, s. 183.

⁴⁵³ Faure ve diğ., s. 225.

⁴⁵⁴ Faure ve diğ., s. 247-248.

⁴⁵⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 131.

kaynakların aşırı kullanımı gibi faaliyetlerin kısıtlanmasını teşvik ederek çevre kirliliğinin azaltılması, ‘temiz’ ve ‘kirli’ ürünlerin ayrılarak temiz üretim ve tüketimin yaygınlaştırılması, çevre koruma politikalarının sürdürülebilmesi ve sosyal refahın artırılması olduğuna göre bu vergilerin ‘çifte’ kazanç sağladığı söylenebilir.⁴⁵⁶

Teorik bazı zorlukları olan çevre vergileri, uygulamada her zaman istenilen sonucu vermeyebilir. Kirliliğin optimum seviyede tutulması amacıyla vergi uygulanması sanayide marjinal maliyet ve kirliliğin ortaya çıkardığı marjinal maliyet ikileminde idarenin bilgi verme ve düzenleme yapmasını zorlaştıracaktır. En verimli vergisel düzenlemelerin paradoksal olarak en karmaşık ve adaletsiz olması muhtemeldir. Vergilerin her zaman kirleticilerin davranış değişikliklerini sağladığı, teknolojik yenilikleri desteklediği, yenilikçi gelişmeleri teşvik ettiği ve temiz ile kirli teknoloji ayrımı yaptığı söylenemez. Tek taraflı, karmaşık ve yoğun vergi uygulamaları üretimin sürdürülebilmesi bakımından yerli sanayiye olumsuz etkileyerek firmaların vergiler açısından daha uygun ortamların olduğu ülkelere kaçmasına sebep olabilir. Vergi uygulamaları sosyal adaleti gözeten ve zengin karşısında fakiri koruyan bir anlayışı yansıtmalıdır. Bu, tüm vergi sistemlerinin önemli bir açmazıdır.⁴⁵⁷

Bütün OECD ülkelerinde çevre koruma amaçlı enerji vergileri (150), motorlu taşıt vergileri (125), atık vergileri (50), üretim ve atık yönetimi vergileri (35) ve atık geri dönüşüm, yakma ve depolama vergileri (15) gibi çeşitli doğrudan ve/veya dolaylı vergiler uygulanmaktadır.⁴⁵⁸ Ancak ulusal düzeyde yaygın bir çevre koruma tedbiri olarak kullanılmasına rağmen uluslararası alanda henüz genel kabul gördüğü söylenemez. 1998 yılında James Tobin tarafından önerilen ve Tobin vergisi olarak bilinen sınırlar ötesi kur değişimleri üzerine ticaret yapanlara vergi getirilmesi ise uluslararası çevre vergileri bakımından bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede 2002 yılında Meksika’da yapılan organizasyonda bu vergi uygulamasından elde edilen gelirin küresel öncelikli sorunlara (küresel ısınma, işsizlik, nüfus artışı vs.) özellikle çevresel sorunlara harcanması kabul görmüştür.⁴⁵⁹ Bunun yanında ilk kez 1992 yılında AB, CO₂ seviyesinin düşürülmesi ve dengelenmesi amacıyla, özellikle fosil

---

⁴⁵⁶ Linde-Rahr ve Sterner, s. 683-684; Sands, s. 161; OECD, *The Political...*, s. 12; Jamali, s. 84-89.

⁴⁵⁷ Wilkinson, s. 185-186.

⁴⁵⁸ OECD, *The Political...*, s. 26.

⁴⁵⁹ Jamali, s. 286-288.

yakıt ürünlerine, uluslararası çevre vergisi konulmasını önermiştir.⁴⁶⁰ Bu uygulama 2003 yılında 2003/87/EC sayılı Direktif ile hayata geçirilmiştir.⁴⁶¹

AB Adalet Divanı verdiği bir kararda⁴⁶² çevresel vergi ve bu alanda çıkarılması düşünülen Direktif önerilerine atıf yapmıştır. Anlaşmazlık, Finlandiyalı elektrik şirketi Outokumpu Oy'un, İsveç'le kontrat imzalaması üzerine çıkmış ve AB Adalet Divanı'na gelince ulusal düzeyde olduğu kadar Topluluk düzeyinde de çevresel vergi çalışmalarının eksikliği görülmüştür. Bu vergilerin yararları belirtilirken atıklarla ilgili çeşitli düzenlemeler bulunduğu ancak bu alanda bir boşluk olduğu kabul edilmiştir.⁴⁶³

Çevre vergileri çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Emisyon (atık ve emisyon azaltılmasına yönelik) vergileri, havaya, suya ve toprağa salınan atık miktarı baz alınarak hesaplama yapılmaktadır. Üretici ve tüketiciler çevreye bıraktıkları atık miktarına göre vergi öderler. Bu alandaki en önemli vergi karbon vergisidir. Ürün temelli vergiler ortama bırakıldığında çevreye zarar veren maddelerden alınan vergilerdir. Gübre, böcek ilaçları, naylon poşetlerden alınan vergiler buna örnektir. Kullanım temelli vergiler genellikle çevre temizliği ve diğer hizmetlerden yararlanma karşılığında ödenen ve genellikle yerel yönetimler düzeyinde uygulanan vergilerdir. Bu vergiler doğal kaynakların korunmasına yöneliktir. Bu konuda su çıkarma, atıksuların uzaklaştırılması, arıcılık ve balıkçılık ve agrega vergileri daha çok kaynak oluşturmak için uygulanmaktadır. Yeni bir vergi konulması yerine mevcut vergilerin farklı şekilde uygulanmasına dayanan vergisel farklılaştırmalar çevresel vergi örneği kabul edilebilir. Mevcut bazı vergisel avantajlardan yararlanma bir diğer çevresel vergi kaynağı kullanılarak çevrenin korunmasının sağlanması yoludur. Turizm, yeşil bina, gürültü, gayrimenkul vergileri de ekonomik çevre koruma araçları olarak kullanılmaktadır.⁴⁶⁴

Türkiye'de vergiler fiskal amaçla ihdas edildiğinden doğrudan kirliliğin önlenmesi amacıyla konulmuş bir vergi yoktur.⁴⁶⁵ Yerel yönetimlerin çevre hizmetlerinde kaynak oluşturmak amacıyla konulan Çevre Temizlik Vergisi, doğrudan çevre ile ilgili bir düzenleme olarak görülebilir. Ancak çevre sorunlarının çözümünde kaynak olma noktasında olduğu söylenemez. Gelirler, Kurumlar, Katma Değer, Özel Tüketim,

---

⁴⁶⁰ Sands, s. 161.

⁴⁶¹ Faure ve diğ., s. 239.

⁴⁶² AB Adalet Divanı, Case C-213/96 Reference for a preliminary ruling: Outokumpu Oy [1998] ECR I-1777.

⁴⁶³ L. Kramer, (2002), "Casebook on EU Environmental Law", Hart Publishing, 2. Rev. Edition, Oxford, s. 120-127.

⁴⁶⁴ Albinsson, s. 1134-1135; Sands, s. 161; Değirmendereli, s. 498-499; Jamali, s. 219-285.

⁴⁶⁵ Değirmendereli, s. 500.

Motorlu Taşıtlar vergileri ise dolaylı bazı vergi düzenlemeleridir. Bu vergilerin amacı çevre kirliliğinin önlenmesi olmamasına rağmen çevre sorunlarının çözümüne katkı verdiği söylenebilir.⁴⁶⁶

Destekleme Alımları (Sübvansiyonlar), Teşvikler ve Ödüller: Sübvansiyon, hibe, yardım, esnek ve düşük faizli kredi ya da finansal garantiler şeklinde devletin özel kişi ve kuruluşlara sermaye ya da mal transfer etmesidir. Bu tanımlama OECD tarafından “*tüketiciler açısından fiyatların piyasa fiyatının altında tutulması, üreticiler açısından fiyatların piyasa fiyatının üstünde tutulması ya da hem üreticiler hem de tüketiciler açısından maliyetlerin doğrudan ya da dolaylı desteklerle düşürülmesi*” şeklinde açıklanmıştır. Bu tanımlamada tüm finansal destekler, mali düzenlemeler bulunduğu için sübvansiyon kavramı ve kullanımı basit olmayıp kullanım amacı çok çeşitlidir.⁴⁶⁷

Çevresel sübvansiyonlar, çevre politikalarının gerektirdiği emisyon azaltımı maliyetlerinin düşürülmesi ve emisyon azaltımı için inisiyatif sağlanması amacına dayanmaktadır.⁴⁶⁸ Dolayısıyla asıl amaç eski ve fazla kirlilik üreten uygulama ve teknolojilerin bırakılarak yerine yeni ve gelişmiş uygulama ve teknoloji kullanımını özendirmek ve çevreye duyarlı üretim ve tüketim yapılmasını teşvik etmektir.⁴⁶⁹ Birçok ülkede vergilerin yanında ve daha etkili olarak eğitim, teçhizat alımı, denetim, doğrudan yardım alanlarında kullanılmak üzere sübvansiyon uygulaması söz konusudur.⁴⁷⁰

Müdahale edilmediğinde çeşitli zararlara sebep olacak piyasa eksikliklerinin giderilmesi amacıyla uygulanan sübvansiyonlar, davranış değiştirme açısından vergi uygulamalarının karşısındadır. Bu nedenle sübvansiyonların vergiler gibi her zaman çevre koruma amacına hizmet etmez. Ulusal ve uluslararası ticari dengeleri bozması ve eşitsizliğe sebep olması ve firmaların kar amacıyla kullanması söz konusudur.⁴⁷¹ Nitekim bazı sübvansiyonların ekonomik açıdan etkisiz olması ve çevresel açıdan olumsuz sonuçlar doğurması nedeniyle EEA, 2005 itibariyle sübvansiyon konusunda yeniden düzenleme önermiştir.⁴⁷²

---

⁴⁶⁶ Jamali, s. 322-331.

⁴⁶⁷ OECD, *The Political...*, s. 173.

⁴⁶⁸ Jamali, s. 105.

⁴⁶⁹ Wilkinson, s. 186.

⁴⁷⁰ Albinsson, s. 1135.

⁴⁷¹ Wilkinson, s. 186-187.

⁴⁷² Jamali, s. 149.

Olumlu davranış değişiklikleri oluşturmak amacıyla kullanılan sübvansiyonlar firmaları çevreci birtakım standartlara uygun davranmaya yönlendirir.⁴⁷³ Bu davranış değişiklikleri ekonomik faaliyetlerin sadece insan ve şehir yaşamına zararlı olanlarının sınırlandırılması şeklinde olmayıp yaban hayatı, biyolojik çeşitlilik ve diğer vahşi yaşam alanları bakımından muhtemel zararların giderilmesini de kapsamalıdır.⁴⁷⁴ Tarım ve sanayi sübvansiyonlarının ve oluşturulan kuralların, gereksiz ya da aşırı kaynak kullanımının önüne geçilmesini sağlaması ve savurganlığı önlemesi sayesinde çevre üzerinde derin etkisi olabilir.⁴⁷⁵

Su gibi temel ihtiyaçlarda sübvansiyonlar kritik önemdedir. Konu ekonomik boyuttan çok insani ve ekolojik boyutla ön plandadır. İhtiyaca göre dengeli ve adaletli bir su politikası oluşturmak ekolojik sübvansiyon uygulamasına güzel bir örnektir.⁴⁷⁶ Tarım, sanayi, ticaret ayrımı yerine tüm üretim/tüketim süreçlerini içine alan çapraz sübvansiyonlar uygulanır.⁴⁷⁷ Çünkü bir sektörün sübvansiyon edilmesinin hem rekabet hem de bağlı diğer sektörlerin çevre duyarlılığı açısından adaletsiz ve dengesiz bir durum oluşturma riski ortaya çıkar.

Kirletenlerin sebep oldukları kirliliğin maliyetlerinin karşılanması ya da muhtemel kirliliğin önlenmesi amacıyla önlerine konulan vergi uygulamaları ve ödemeler ekonomik açıdan kaygılara ve girişimciliği zora sokacak için birtakım açmazlara sebep olabilir. Bu nedenle istisna olmak üzere teşviklerin kullanılması söz konusudur. Ancak özü itibariyle kirletenlerin devlet tarafından sübvansiyon edilerek kirlilik maliyetlerine bütün toplumun katlanması bir çelişki olduğu söylenebilir. İstisnalar, genellikle kirliliğin azaltılmasına yönelik geçiş dönemlerinde, kirleticilerin yeni sisteme uyum sağlamasına yöneliktir.⁴⁷⁸

Teşviklerin uzun süreli uygulanması hem ekonomi hem de çevre açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurabilir. Zira teşviklerin, ticaret ve rekabeti bozan bir yapısı vardır. Hükümetlerin firmaları çevresel fayda zeminine çekmek amacıyla sübvansiyon

---

⁴⁷³ Albinsson, s. 1135.

⁴⁷⁴ Bowles ve diğ., s. 243.

⁴⁷⁵ Rogers ve diğ., s. 208.

⁴⁷⁶ Shirley, s. 102.

⁴⁷⁷ Esther Gerlach, (2008), "*Regulating for The Poor*", Ed. Franceys, Richard ve Esther Gerlach, *Regulating Water and Sanitation for The Poor: Economic Regulation for Public and Private Partnerships*, I. P., Earthscan, MPG Books, London, s. 46.

⁴⁷⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 140.

etmesi, haklı gerekçeler olarak gösterilebilir.⁴⁷⁹ Bu bakımdan vergilerle birlikte teşviklerin kullanılması, çevresel amaçları gerçekleştirme düşüncesinin hayata geçirilmesidir. Çevresel vergilerle oluşturulan fonların çevre koruma ve geliştirme amacıyla sübvansiyon olarak kullanılması bu anlayışın çıkış noktasıdır.⁴⁸⁰

Türkiye’de çevresel sübvansiyonlar Çevre Kanunu’nda (m. 29) düzenlenmiştir. Kirliliğin önlenmesi ve giderilmesine yönelik faaliyetler teşvik kapsamında değerlendirilmiştir. Ek fıkra⁴⁸¹ ile getirilen düzenlemeye göre arıtma tesisi kuran işletmelerin tesislerde kullandığı enerjiyi % 50 ucuza elde etme imkânı vardır. Bunun yanında başka teşvik olanakları da bulunmaktadır (m. 3/h ve 18). Dolayısıyla Kanun’da teşvik konusunun geniş bir çerçeveye ilişkin olduğu söylenebilir.⁴⁸² Ancak genel olarak Türk vergi sisteminde çevre korumaya yönelik bir teşvik unsuru ve davranış değişikliğine yönelik mali bir mekanizma yoktur.⁴⁸³

Çevre etiketi uygulaması şeklinde üretimden tüketilip tamamen yok edilmesine kadar geçen süreçte çevresel zararı minimize edilmiş ürünlere ‘çevre etiketi’ verilmesi bir ödül sistemidir. Bir çeşit teşvik olan sistem, çevre duyarlılığı bulunan üretim-tüketim piyasasının oluşturulmasına katkı sağlarken çevre dostu ürünlere ve bu ürünleri üreten ve tüketenlere ödül verilmesi firmaların üretim davranışlarını etkileyecektir.⁴⁸⁴ Çevre politika araçlarından sayılan çevre etiketi, eko-etiket olarak da adlandırılır.⁴⁸⁵ Sistem, mal ve hizmetlere çevreye karşı duyarlı olduğunu gösteren bir etiket verilerek firmaların taltif edilmesi şeklinde yürütülür. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Dünya Ticaret Örgütü (*WTO-World Trade Organization*) ve OECD gibi uluslararası örgütlerin çalışmaları ve Aarhus Sözleşmesi, bu sürece katkılar yapmıştır. AB’nin, 1992 yılında kabul ettiği (92/880/EC sayılı Direktif) ve 2000 yılında revize ettiği (1980/2000/EC sayılı Direktif) Çevre Etiketleri Düzenlemesi, uygulamada uluslararası alanda ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu düzenleme, çevreye olumsuz

---

⁴⁷⁹ Sands, s. 164-165.

⁴⁸⁰ OECD, *The Political...*, s. 171.

⁴⁸¹ Değişik: 26.04.2006-5491/20 m.

⁴⁸² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 146-147.

⁴⁸³ Jamali, s. 331-332.

⁴⁸⁴ Değirmendereli, s. 506.

⁴⁸⁵ Marsden, *Strategic...*, s. 161.

etkileri azaltmak, kaynakları verimli kullanmak ve bu sayede yüksek düzeyde çevre korumayı sağlamak amacıyla yapılmıştır.⁴⁸⁶

Uluslararası Destekler ve Dış Yardımlar: Çevre sorunlarının çoğunun, kaynaklandığı bölgenin ötesinde alanları etkilemesi, sınır aşan özellikler göstermesi ve çözümünde ülkelerin tek başına yetersiz kalması uluslararası alanda işbirliğini gerektirmiştir. Ülkelerin sorunları çözmek ya da olası sorunların önüne geçmek için kurdukları uluslararası örgütlerin çevre ile ilgili konularda da sorumluluğu olduğu kabul edilmiştir.

Bir ülkenin tek başına üstesinden gelemeyeceği bir çevre sorunu ile karşı karşıya kalması durumunda diğer ülkelerin yardıma koşması, sosyal sorumluluğun ötesinde kendilerini ve bir bütün olarak dünyayı etkilemesi açısından önemlidir. Küresel ısınma, ozon tabakasının incelmeye başlaması, nükleer sızıntılar, tanker kazaları, çeşitli kimyasal atık sorunları, eski teknoloji ve sistemlerle yapılan üretimin ortaya çıkardığı kirlilik gibi sorunların tüm dünyayı etkilemiştir. Dolayısıyla sorun karşısında duyarsız ve eylemsiz kalınması söz konusu değildir.

Adaletsizlik ve adaletsiz kaynak paylaşımını sonucunda ortaya çıkan yoksulluk, çevre sorunlarına; çevre sorunları ile adaletsizlik yoksulluğa ve çevre sorunları ile yoksulluk da adaletsizliğe sebep olduğu için ülkeler arasında çevre ile ilgili kaygılar ve çözüm önerileri çeşitlenmiştir.⁴⁸⁷ Bu önerilerden birisi de uluslararası destek ve dış yardımlardır. Kaygıların ise çevresel adaletsizliğe yol açtığı ve gelişmiş-az gelişmiş ülkeler arasında (kuzey-güney) çevresel risk taşıyan yatırım, tehlikeli tesis ve diğer ekonomik faaliyetlerin fakir ve güçsüz ülkelere kaydırılması anlamında çevresel sömürgeciliğe sebep olduğu söylenebilir.⁴⁸⁸ Güney ülkeleri, kuzey ülkelerinin çevre politikalarını, gelişme çabalarını sekteye uğratma aracı olarak algıladığı için neden güney ülkeleri küresel çevre politikalarına kuzey ülkelerinden farklı bakar sorusunun cevabını kendi içinde vermektedir. Zira hükümetler, iç siyasi ve ekonomik faktörlerden, uluslararası çevre müzakerelerinde etkilenmektedir.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁶ Sands, s. 861-862.

⁴⁸⁷ Yusuf Şahin, (2004), “Çevre Yoksulluk ve Adale””, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 439-441.

⁴⁸⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 12.

⁴⁸⁹ O’Neill, s. 69.

Gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelere çeşitli yatırımlar kanalıyla kirlilik ihraç etmektedir.⁴⁹⁰ Tehlikeli sektörlerin gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere kaydırılması zayıf ve yetersiz çevre anlayışı olan bu ülkelerde ekonomik getiri nedeniyle sorun oluşturmamaktadır. Çevreye zarar vereceği gerekçesiyle yasaklanan ürünlerin az gelişmiş ülkelerde üretilmesi kısa vadeli ekonomik kazanç sağlayacağı için az gelişmiş ülke yönetimleri tarafından kabul edilmekte ve zararlar göz ardı edilmektedir. Kendi ülke topraklarında depolama risklerinin ve maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle gelişmiş ülkeler kendi sanayi atıklarını az gelişmiş ülkelere gönderir.⁴⁹¹ Bunun yanında eski teknoloji ve üretim teknikleri ile üretim yapılması bu ülkelerde büyük çapta çevre sorunlarına sebep olur. Ancak bu ülkelerin bu sorunların tek başına üstesinden gelmesi olanaksız görünmektedir. Bu nedenle uluslararası işbirliği çerçevesinde gelişmiş ülkelerin desteği ve yardımları, uluslararası çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli bir ekonomik araç olarak görülebilir.⁴⁹²

Az gelişmiş ülkelerde çevre koruma ve geliştirme çabaları, temel ihtiyaçların karşılanması çerçevesinde yapılan ekonomik faaliyetlerin gölgesinde kalmıştır. Çevre koruma kurumları yokluğu, bozuk ve verimsiz bürokrasi, yasal zayıflıklar, mülkiyet haklarının korunmasında gevşeklik, sorumlu tutulamayan bürokrat ve politikacılar, denetim mekanizmalarının yokluğu ve yüksek işlem maliyetleri gibi eksiklikler söz konusudur. Dış yardımların bu kısır döngüyü kırarak ve sistemi değişime ve gelişmeye teşvik edecek nitelikte olması gerekir.⁴⁹³ Buna göre dış yardım ve yabancı yatırımların gelişmiş ülke standartlarında teknoloji çerçevesinde yapılmasının çevre kalitesini geliştireceği iddia edilebilir.⁴⁹⁴

Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere yapacağı ekonomik yardım ve yatırımların hem yatırımcı ülke ve firma hem de yatırım yapılan ülkeye olumlu yansımaları olmalıdır. Çünkü kuzey-güney çekişmesine sebep olan en önemli çevre sorunlarından birisi kirlilik ihracıdır. Bu da yabancı yatırımlarla gelir.⁴⁹⁵ Bu nedenle uluslararası hukuk açısından insan hakları ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi kapsamında yabancı yatırımların ekonomik kalkınma boyutunun bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı önemli bir

⁴⁹⁰ Ö. İbrahim Kaboğlu, (1996), “Çevre Hakkı”, İmge Kitabevi, Yenilenmiş 3. Basım, Ankara, s. 149.

⁴⁹¹ Kaplan, s. 86-87.

⁴⁹² Kaplan, s. 154-155.

⁴⁹³ Shirley, s. 47.

⁴⁹⁴ O'Neill, s. 158.

⁴⁹⁵ Mikoto Usui, (2004), “The Private Business Sector in Global Environmental Diplomacy”, Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 217-218.

açmazdır. Bu açmazın adaletli paylaşım, Sürdürülebilir Kalkınma, kaynakların verimli kullanımını ile çevresel hassasiyet arası bir denge unsuruna dönüştürülmesi güney ile kuzey arası kalkınma-çevre uyumuna katkı sağlayabilir. Bu çerçevede BM, AB, EEA, WB, IMF, WTO, UNEP, UNDP, OECD, ISO, ILO, FAO gibi uluslararası örgütlere ve gelişmiş ülkelere önemli roller düşer.⁴⁹⁶ Geçmişte yabancı yardım ve yatırımların kötü bir sicilinin olması nedeniyle çevre ile uyumlu büyüme ve gelişme konusunda gelişmiş ülkelerin sömürge anlayışını terk ederek çevreci sorumluluk rollerini üstlenmeleri ve az gelişmiş ülkelerin de bu destek, yardım ve yatırımları çevre kurumları dışında kullanmayı bırakarak bu rollerle uyumlu davranışlar geliştirmeleri gerekir.⁴⁹⁷

WB'nin öncülüğünde UNEP ve UNDP'nin katılımıyla biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, kirlilikler gibi küresel çevre sorunlarına çözüm bulmak ve küresel çevreyi koruyup geliştirmek amacıyla 1990'da GEF kurulmuştur. Bu çerçevede GEF'e, az gelişmiş ülkelere çevreye zararsız teknoloji transferi, yatırım projeleri, teknik ve araştırma yardımları ve hibeler sağlama misyonu yüklenmiştir.⁴⁹⁸

Uluslararası örgütler, gelişmiş ülkeler ve hükümet-dışı örgütlerin (*NGO-non-governmental organizations*) destek ve yardımlarının adalet, hakkaniyet, dengesizlikleri giderici ve kalkınmayı sağlayıcı özelliklerinin yanında çevreyi koruyucu ve geliştirici özellikleri de olmalı ve çevreyi gözetken kalkınma amacı gütmelidir.

Sonuç olarak bu yardımların amacı az gelişmiş ülkelerin ulusal çevre politikalarının uygulanmasına destek olmak, ekonomilerinin çevre ile uyumlu gelişmesini sağlamak ve doğal kaynaklarının ve çevrelerinin korunmasını özendirmek, gelişmiş-az gelişmiş farkının minimize edilmesi ile uluslararası çevresel işbirliğini geliştirmek, ulusal ve uluslararası çevre koruma çaba ve çalışmalarına destek olmak şeklinde özetlenebilir.⁴⁹⁹

2.3. Çevrenin Korunmasında Bilim ve Teknolojinin Yeri

Bilim, insanoğlunun merak ettiği şeyleri araştırma isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Teknoloji ise bilimin ve bilimsel verilerin hayata geçirilmesi ile

---

⁴⁹⁶ Alexandre Kiss ve Dinah Shelton, (2007), "*Guide To International Environmental Law*", Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, s. 152-154; Puvimanasinghe, s. 141-159.

⁴⁹⁷ Shirley, s. 52-62.

⁴⁹⁸ Sands, s. 1032-1033.

⁴⁹⁹ Kaplan, s. 155.

yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Tarih boyunca bilim ve teknoloji çalışmaları devam etmiş, yeni gelişme ve buluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bilim, her alanda olduğu gibi çevresel olayların araştırılması ve açıklanmasında ve insan faaliyetleri ile ilişkilendirilmesinde güçlü bir araçtır.⁵⁰⁰ Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü dâhil birçok konuda bilim ve teknolojinin çok önemli bir yeri vardır.⁵⁰¹ Dolayısıyla bilimsel ve teknolojik gelişmeler insan ve ekonomiyi olduğu kadar çevreyi de ilgilendirmektedir. Bilim, genel olarak objektif ve doğrulanabilir bilginin sorgulanması ve araştırılması ve yanlış kılınabilir bir biçimde gerçeği keşfetme ya da gerçeğe ulaşma yöntemidir. Bu çerçevede bilim ve teknoloji çevre konusunda risk sorunu ve değerlendirmesi, nedensellik bağı kurulması ve mahkeme önünde kanıt olarak sunulması gibi üç temel alanda önemli işlevler görmektedir.⁵⁰²

Bilimin ortaya koyduğu bilgiler, ‘kullanılabilir bilgi’ olduğu için karar vericiler tarafından çevre koruma ve çevre sorunlarının çözüm aracı olarak kullanılır. Bilimsel bilgilerin çevre koruma aracı olarak kullanılabilmesi için bu bilgilerin tüm gerçekleri ortaya koyan yeterlilikte olması, yeni anlayışları ortaya çıkarma ve uygulamaya koyma anlamında değerli olması, geliştirilen topluluk dışında da kabul edilecek meşrulukta olması ve çevre kalitesinin geliştirilmesine yarayacak etkinlikte olması gerekir.⁵⁰³

Bilimin en önemli amaçlarından birisi çevresel risk unsurlarını göz ardı etmeden muhtemel sorunları ve olasılıkları değerlendirmek ve sebepleri belirlemektir. Zira özellikle nükleer sızıntı gibi büyük çevre sorunlarının yaşanmaması için yapılacak bilimsel çalışmalar ve geliştirilecek teknolojiler insan ve çevre için hayati önemdedir. Bir sorun çıktığında ise boyutlarının, etki alanının ve faallerinin belirlenmesinde ve sorunun etki alanının minimize edilmesinde bilimsel veriler kullanılır. Mahkemelerde kullanılan deliller de bilimsel verilere dayanır.⁵⁰⁴ Kirliliğe yol açanları tespit amacıyla tayin edilen bilirkişiler, delilleri belirlemede bilimsel verileri ve teknolojiyi kullanır.

---

⁵⁰⁰ Wilkinson, s. 195.

⁵⁰¹ Rogers ve diğ., s. 322.

⁵⁰² Wilkinson, s. 195.

⁵⁰³ Peter M. Haas, (2004), “*Science Policy For Multilateral Environmental Governance*”, Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 115-116.

⁵⁰⁴ Wilkinson, s. 200-214.

Ozon tabakasının incelenmesi, sera etkisi ve küresel ısınma gibi sorunlarda bu tespitler kolay olmasa da bilim, insanoğluna fırsatlar sunar.⁵⁰⁵

Çevre sorunlarının artması ve etki alanının genişlemesi tespit ve çözüm üzerine bilimsel çalışmalar artmıştır. Bütün boyutları ile çevre sorunlarının ciddiyetle ele alınması ve gündeme gelmesi karar vericiler ve toplumda çevre algısının oluşturulmasını sağlamıştır. Bilim insanlarının çaba ve çalışmaları ve bilimsel verilerin ikna ediciliği hem karar vericileri hem de toplumu çeşitli tedbirler almaya yöneltmiştir.⁵⁰⁶ Böylece siyasal iktidarlar, üreticiler, aracılar, tüketiciler ve genel olarak toplum bilimin çevre korumada önemini idrak etmiştir.

İktidarlar, üreticilere bilimsel çalışma yapmalarını ve çevreci üretim teknolojileri kullanmalarını teşvik ederek çevre koruma ve geliştirmede yeni anlayışlar kazandırmaya çalışırlar. Üreticiler, uzun vadede maliyetlerin düşürülmesi için çevre ile uyumlu ve geri dönüşümü olabilecek ürünler üretmeyi amaçlar. Bunun için AR-GE çalışmaları ile çevreci teknoloji ve üretim teknikleri geliştirirler. Aracılar faydalı ve kullanılabilir bilgileri tüketiciye vermek, eğitim ve araştırma kurumları ise yeni fikirleri paylaşmak amacıyla bilimsel toplantılar düzenleyerek çevrenin korunmasında bilim ve teknolojinin önemini ortaya koyarken tüketiciler ve genel olarak toplum ürün ve hizmetlerde 'çevre kalitesi'ne uygun davranışlar geliştirerek çevre duyarlılığının gelişmesine katkı sağlar. Çünkü her konuda olduğu gibi çevre ve çevre sorunları hakkında kullanılabilir bilgilerimiz arttıkça bilim ve teknolojinin küresel anlamda çevre koruma çalışmalarına katkısı olacaktır.⁵⁰⁷

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin birtakım olumsuz sonuçları da vardır. Her yeni gelişme eskinin başka alanlara kaydırılmasına ya da atık olmasına sebep olur. Bu anlamda uluslararası toplumun karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi de gelişmiş ülkelerin eski teknoloji ile üretim yapmaya devam etmesi ve bu eski teknolojilerin az gelişmiş ülkelere transferidir.⁵⁰⁸ Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insanoğlunun doyumsuzluğunu artırması bir diğer açmazdır. Hayatımıza giren yenilikler beraberinde hem sağlık açısından hem de toplumsal ilişkiler açısından bazı sorunlar doğuracaktır.

---

⁵⁰⁵ Kimmo Himberg, (2006), "*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku*", Ed. Badur, Emel, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yetkin Basımevi, İzmir, s. 117-118.

⁵⁰⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 14-15.

⁵⁰⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 60.

⁵⁰⁸ Sands, s. 1038.

Mesela cep telefonu bir yenilik iken insan sağlığı için çeşitli zararları vardır. İnternet bir yenilik iken asosyal toplumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Her üretim atık ve artığı da beraberinde getirdiği için bilim ve teknoloji geliştikçe aynı zamanda yeni ve daha tehlikeli atıklar üretilmektedir. Ayrıca bilim ve teknolojinin kazanımlarından geri dönüşüm ve GDO insan sağlığı açısından çeşitli riskler taşımaktadır.

2.3.1. AR-GE Çalışmaları ve Çevreye Etkileri

AR-GE, bilimsel ve teknik bilgi birikimini artırmak ve yeni teknoloji ve ürünler geliştirmek amacıyla yapılan sistematik çalışmalar, uygulamalar ve bu çalışma ve uygulamaların hayata geçirilmesi sürecidir. AR-GE çalışmaları genellikle üniversiteler ve bağlı araştırma merkezleri gibi eğitim kurumları ile firmaların araştırma ve geliştirme merkezleri tarafından yürütölmektedir. Firmalar, eski ürünleri geliştirmek ve yeni ürünler keşfetmek amacıyla AR-GE hizmetlerine büyük önem vermektedirler. Zira bilimsel ve teknolojik gelişmelerin temeli bu hizmetlerin sürdürölmesine bağlıdır.

Çevre açısından AR-GE çalışmaları çevre sorunları ve oluşturduğu tehditlerin boyutlarının büyümesi ve buna karşı klasik çözüm önerileri dışında tekniklerin de kullanılması gerektiği algısının oluşması üzerine yapılan çalışmalardır. Bilimsel ve teknik bilgi ile teknolojinin karar vericiler ve toplum üzerinde oldukça yüksek bir güvenilirliği bulunduğu için çevre sorunlarının çözümü noktasında çevresel AR-GE çalışmaları ve politikaları geliştirilmesi ve uygulanması bir zorunluluk olarak görölmüştür. Bilim ve bilimsel veriler ile çevre sorunları arasındaki bağın giderek artması özellikle gelişmiş ölkelerde çevresel AR-GE yatırımlarını artırmıştır.⁵⁰⁹ Temel AR-GE çalışmalarının ve yatırımlarının % 85'i, ABD, Japonya ve AB ölkeleri gibi sanayilemiş ve gelişmiş ölkeler tarafından yapılmaktadır. Bu ölkeler, özellikle enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve çevre ile uyumlu enerji kaynakları oluşturmak için yeni enerji teknolojileri merkezleri kurarak bu alanda çalışmalar yapmaktadırlar. Küresel ısınma ve ozon tabakası ile ilgili ciddi kaygıların yaşandığı günümüzde yaşanabilir bir dünya için adımlar atılması gerektiği açıktır.⁵¹⁰ Ozon tabakasının incelmesine sebep olan maddelerle ilgili en kapsamlı uluslararası belgelerden birisi olan Montreal Protokolü

---

⁵⁰⁹ Albinsson, s. 1139.

⁵¹⁰ Victor, s. 180.

(1987), yaşanan bu olumsuzluğun giderilme yollarından birisi olarak AR-GE çalışmalarını göstermiştir.⁵¹¹

Kirliliği azaltmak ve yeni çevre koruma tedbirlerini uygulamaya koymak için mevcut çevresel AR-GE programlarının geliştirilmesi, yenilerinin oluşturulması ve bunlar arasında uyumun sağlanması gerekir. Bu çerçevede yeni bir çevre koruma anlayışının getirilmesine, yeni çevre sorunları karşısında yeni politika ve programların belirlenmesine ve çevresel AR-GE kurumlarının ilgi alanlarına odaklanmasına ihtiyaç vardır.⁵¹² Bunu gerçekleştirmek için kirletenler olarak firmaların en kısa sürede çevresel AR-GE çalışmaları ve çevreci teknolojilere yatırım yapma konusunda teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.⁵¹³ AB'nin bu konuda olumlu bir tavır takındığı ve rekabeti engellemeyecek ölçüde projelere destek verdiği söylenebilir. Mesela AB Araştırma ve Geliştirme ve Yenilik Çerçeve Programları çerçevesinde sosyal fonların kullanılması mümkündür.⁵¹⁴ Yine bununla ilgili olarak Lizbon (Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma-Treaty on the Functioning of the European Union) çerçevesinde AR-GE çalışmalarına (m. 186) katkı verilmesi söz konusudur.⁵¹⁵

Çevresel ve bilimsel AR-GE çalışmalarının teşviki konusunda ilk önemli adım 1972 Stockholm Konferansı'nda atılmıştır. Konferans'ın 20. m.'sinde özellikle az gelişmiş ülkelerin yaşadığı eski üretim teknikleri ve teknolojileri kaynaklı çevre sorunlarının giderilmesine vurgu yapılarak ulusal ve uluslararası çevre sorunlarının sebepleri ve sonuçları konusunda AR-GE'nin önemi ortaya konulmuştur. Gelişmiş ülkelerin bilgi, tecrübe, teknoloji ve ekonomik yük getirmeyecek düzenleme transferleri ile az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵¹⁶ Dünyada çevresel AR-GE çalışmalarının gelişmesi ve teşvikinin yaygınlaşması, gelişmiş ülke sanayi bölgelerinde ve daha sonra bu ülkelere komşu az gelişmiş ülkelere kullanılan fosil bazlı yakıtlardan kaynaklanan kirliliklerin sınır aşan özellikler göstermesidir. Yaşanan sorunlar üzerine gelişmiş ülkelerin kendi ülkelerinde bazı zorlayıcı tedbirler alması hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası alanda çeşitli çözüm arayışlarını da beraberinde

---

⁵¹¹ Sands, s. 689.

⁵¹² Albinsson, s. 1139.

⁵¹³ Faure ve diğ., s. 223.

⁵¹⁴ S. Kaur, (2009), "Using State Aid to Correct the Market Failure of Climate Change" RECIEL 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 282.

⁵¹⁵ Marise Cremona, (2008), "Defining Competence in EU External Relations: Lessons From The Treaty Reform Process", Ed. Dashwood, Alan ve Marc Maresceau, Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 48.

⁵¹⁶ Sands, s. 39.

getirmiştir. Ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışları çevresel AR-GE çalışmaları açısından bir başlangıç olarak kabul edilebilir.⁵¹⁷

Türkiye’de çevresel AR-GE çalışmaları ile ilgili olarak Çevre ve Orman Bakanlığı’na bağlı Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı⁵¹⁸ kurulmuştur. Bu başkanlığın altında çevre ve ormancılık araştırma ve geliştirme şubeleri ile toprak, su, hava etüd ve analizleri şubesi oluşturularak çevresel AR-GE çalışmalarına öncülük etmesi planlanmıştır.⁵¹⁹ AR-GE çalışmaları ile ilgili olarak Çevre Kanunu’nda yer alan Çevre Kirliliğini Önleme Fonu ve bu fonun ‘çevre kirliliğini önleyici araştırma faaliyetleri’nde kullanılmasını düzenleyen 17., 18. ve 19. m.’ler yapılan değişiklikle kaldırılmıştır.⁵²⁰ Çevre ve Orman Bakanlığı’na bağlı Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı’nın yanında üniversiteler, araştırma merkezleri, firmalar da çevre, kirlilik araştırma ve kontrol hizmetleri, petrol ve diğer yakıt sanayi kirlilikleri araştırma ve denetimi hizmetleri, temiz alternatif enerji kaynakları, yakıt pilleri ve yenilenebilir enerji kaynakları gibi alanlarda AR-GE çalışmaları yapmaktadırlar. Böylece sürdürülebilir ekonomi politikası ve çevre sağlama yolunda önemli adımlar atmaktadırlar.

AR-GE, eski ürün ve hizmetlerin yenilenmesine ve yenilerinin keşfedilmesine katkı sağladığı kadar çevrenin geliştirilmesine de katkı sağlar. Önceliği kalkınmaya veren AR-GE çalışmaları, mal ve hizmetlerin ilk aşamasından son aşamasına kadar üreticiler açısından daha az maliyet-daha çok kazanç ve tüketici memnuniyeti, tüketiciler açısından ise daha ucuz ve daha fazla fayda parametrelerine göre yapılır. Çevre ikinci planda kaldığı için AR-GE’nin çevreye etkisi olumsuz da olabilir. Bu nedenle çevresel AR-GE, üretici ve tüketicilerin yanında çevresel etki parametrelerini de hesaba katar.

2.3.2. Çevreci Teknolojilerin Kullanılması

Çevre sorunlarının yıkıcı ve kalıcı özelliklerinin ortaya çıkması eski üretim teknik ve teknolojileri ve yüksek kapasitede üretime dayanır. Bu durumun farkına varan insanoğlu ekonomik faaliyetlerin devam etmesine engel olmayacak, kalabalığa yetecek mal ve

---

⁵¹⁷ Froukje Maria Platjouw, (2009), “Reducing Greenhouse Gas Emissions at Home or Abroad? The Implications of Kyoto’s Supplementarity Requirement for the Present and Future Climate Change Regime” RECIEL 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 254.

⁵¹⁸ Bu Başkanlık, 657 sayı ve 10.10.2011 tarihli KHK’nin 5. m.’si uyarınca kaldırılmış ve tüm yeki ve görevleri Orman Genel Müdürlüğü’ne aktarılmıştır. R. G., Tarih: 02.11.2011 ve Sayı: 28103.

⁵¹⁹ Çevre ve Orman Bakanlığı, 30.06.2009.

⁵²⁰ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

hizmet üretebilecek ve değişime uyum sağlayacak teknoloji kullanılması gerektiğinin farkına varmıştır. Bu nedenle çevrenin korunmasında atık seviyesini minimuma indiren, üretim ve tüketim süreçlerinde kirlilik oluşturmeyen ve en azından eski teknolojilere göre daha az kirlilik üreten teknoloji kullanılmasına büyük önem verilmiştir.

Özellikle gelişmiş ülkelerin eski teknoloji kaynaklı çevre sorunları yaşamak istememesi Sürdürülebilir Kalkınma, ekonomik verimlilik ve yenilikçilik çerçevesinde çevreci teknolojileri çevre koruma konusunda alternatif bir yöntem olarak kullanma ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum eko-verimlilik olarak adlandırılan temiz ve çevreci teknoloji kullanılarak temiz üretim ve ürün, daha az kirlilik ve kaynak kullanımını ortaya çıkarmıştır.⁵²¹ Böylece birçok ülkede sanayiciler, aktivistler ve hükümetler çevre sorunlarına karşı teknolojik çözümlere yönelmiştir. Mesela ABD’de, karbon bazlı fosil yakıtların yerine mısır, şeker ve diğer bitkilerden üretilen bio-yakıtların kullanılması ve hibrid otomobil teknolojisinin yaygınlaşması tartışmaları ekonomik büyüme ve bireylerin yaşam tarzlarına etkisinden çok küresel iklim değişikliğini yavaşlatma üzerindeki etkisine yönelmiştir.⁵²²

Teknolojik gelişim ve dönüşüm uzun çalışmalar sonucunda tecrübe birikimi ile durağan olmayan bir şekilde gerçekleşir. Teknolojik imkânlar uzun yıllar boyunca üretici, tüketici, toplum ve çevre üzerinde belirleyici rol oynamış ve itici güç olmuştur. Sosyo-ekonomik yaşamı güçlendiren teknoloji tarım ve sanayinin lokomotifidir.⁵²³ Teknoloji her alana nüfuz ettiği için insanların çevreyi ve çevre unsurlarını kendilerine uygun bir biçimde şekillendirmelerinin de aracı olmuştur. Bu olumsuzluğa örnek olarak ormanlar verilebilir. Günümüzde ‘el değmemiş’ ormanların büyük bir bölümü de insanlar tarafından yeniden şekillendirilmiş ve kullanıma açılmıştır.⁵²⁴ Bu bakımdan teknolojinin çevre korumada birtakım negatif yanları da bulunmaktadır. Belli bir dönem en yeni teknoloji sayılan teknolojiler daha sonra yaşanan bilimsel gelişmeler ışığında makul görülmemektedir.⁵²⁵

Liberal anlayış çevre sorunlarının müsebbibi olduğu kadar çözümünde de etkili alternatifler sunar. Sorunlara teknolojik çözümler sunması anlamında ekonomi

---

⁵²¹ Rogers ve diğ., s. 360.

⁵²² O’Neill, s. 21.

⁵²³ Pettersson, s. 188.

⁵²⁴ Patrick Ryan Hamilton, (2006), “*Human Rights At The Boiling Point: Human Rights, The Environment, Climate Change in International Law*”, LLM (Master of Laws), University of Toronto, Ottawa, s. 225.

⁵²⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 249.

modelleri O’Riordan’ın tanımlaması ile ‘tekno-merkezci’ anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış çevre kaynaklarının daha verimli kullanılması amacına dayanır ancak çevre merkezci anlayışla uyumlu değildir. Tekno-merkezcilerin gelişmiş teknolojilere sahip kesimler üzerinde teknoloji paylaşımı konusunda baskı kurması, bunu yaygınlaştırması küresel çevre sorunlarının yayılmasını engeller ve çözümünü kolaylaştırır.⁵²⁶ Çünkü uluslararası toplumun önemli sorunlarından birisi de birçok ülkede sanayi kuruluşlarında çevreye zarar veren teknik ve teknolojilerin kullanılmasıdır. Dolayısıyla temiz ve çevreci teknolojilerin belirli faaliyetlerin (tarım, sanayi, enerji gibi sektörlerde ve insan yaşam kalitesini düşüren gürültünün azaltılmasında) etkilerinin azaltılması ve/veya sınırlandırılmasında vazgeçilmez işlevleri bulunmaktadır.⁵²⁷

Küresel çevre sorunlarının en önemli sebebi enerji ihtiyacının karşılanması için karbon bazlı fosil yakıtların kullanılmasıdır. Öyle ki karbon emisyon oranlarının düşürülmesi amacıyla 1997 yılında Kyoto Protokolü kabul edilmiştir. Protokolün 12. m.’sinde temiz teknolojilerin özellikle enerji sektöründe kullanılmasına vurgu yapılmıştır.⁵²⁸

Kyoto’ya rağmen toplamda fosil yakıt kullanımı sürekli artmaktadır. Ancak bu kaynakların zamanla tükenerek olması ABD, AB ülkeleri, Japonya ve Kanada gibi özellikle gelişmiş ülkelerin rüzgar, gelgit ve dalga, güneş, bio-yakıt, hibrid ve temiz enerji kaynağı olup olmadığı tartışılan nükleer enerji kaynakları gibi yeni, temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojileri konusunda araştırma yapmaya ve uygulamaya yönlendirmiştir.⁵²⁹

AB 1996 yılında 96/61/EC sayılı Direktif ile çevrenin korunması hususunda teknolojinin önemine vurgu yapmış ve Mevcut En İyi Teknoloji’nin (*Best Available Technology*) kullanılmasını önermiştir. Buna göre Mevcut En İyi Teknoloji fazladan ve aşırı maliyet getirmeyen, ekonomik koşulları olumsuz biçimde etkilemeyen, kullanılabilir, çevre kirliliğini önlemeye yarayan üretimden tüketime temiz ve çevreci sonuçlar doğuran bir anlayışı yansıtır. Mevcut En İyi Teknoloji, hem Sürdürülebilir

---

⁵²⁶ Wilkinson, s. 249.

⁵²⁷ Sands, s. 1038.

⁵²⁸ Sands, s. 1038.

⁵²⁹ Rogers ve diğ., s. 94-95; Lewis Roberts, (1997), “*Energy Production*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 300-301.

Kalkınma hem de sürdürülebilir çevre açısından ideal bir sistem olduğu için AB’de kullanılan önemli bir koruma aracıdır.⁵³⁰

Birkaç ülkeyi ilgilendiren ya da küresel riskler taşıyan sektörlerde yüksek riskli ve eski teknolojilerin kullanılması ya da endüstriyel kazalar büyük ve kalıcı çevresel zararlara yol açabileceği için uluslararası toplumun buna dâhil olması gerekir. Dolayısıyla çıkabilecek sorunlar herkesi etkileyeceği için teknoloji transferi sorunların önüne geçilmesi bakımından önemlidir.⁵³¹ Bir diğer önemli nokta da insanoğlunun sürekli yeni şeyler öğrenmesi ve yeni teknolojiler üretmesidir. Bu gelişmeler insanların var olan ve zaman içinde farkına varabileceği ya da henüz sorun tanımlaması içine girmeyen çevre sorunlarını daha kısa sürede algılamalarını ve modelleme yaparak olası tehlikelerin önüne geçmesini sağlayacaktır.⁵³² Bilim ve teknolojinin bir diğer faydası çevresel verilerin hızlı bir şekilde elde edilmesini sağlamasıdır. Herhangi bir alanda oluşan kirliliğin belirlenen eşik değerleri aşp aşmadığının izlenmesi, denetlenmesi ve tespitinin kısa sürede yapılması teknolojik imkânlar dâhilinde yapılmaktadır. Bu bakımdan acil durumlar dâhil her çevresel sorunun tespit ve teşhisinde bilim ve teknoloji insanoğlunun en büyük yardımcısıdır.⁵³³

Türkiye’de teknolojinin çevrenin korunmasında kullanılmasında Çevre Kanunu’nun 3/d m.’sinde yer alan ‘*en elverişli teknoloji ve yöntemlerin seçilip uygulanacağı*’ ifadesi 2006’da⁵³⁴ değiştirilerek ‘*her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması*’ şeklinde daha kapsamlı, uygulanabilir ve somut hale getirilmiştir (m. 3/f). Ayrıca Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’ne göre en az katı atık üreten teknolojinin seçilmesi gerekmektedir (m. 4).⁵³⁵ Uygulamada bilim ve teknoloji, henüz gelişmiş bir ülke olmayan Türkiye’de önceliğin kalkınmaya verilmesi nedeniyle, istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ancak eski teknolojilerin terk edilerek özellikle yeni teknoloji

---

⁵³⁰ Wibisana, s. 39-40.

⁵³¹ Gou Haibo, (2008), “*ILC Proposal On The Role of Origin State in Transboundary Damage*”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 116.

⁵³² O’Neill, s. 39.

⁵³³ Daniel A. Farber, (2008), “*Bringing Environmental Assessment into The Digital Age*”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 247.

⁵³⁴ Değişik: 26.04.2006-5491/3 m.

⁵³⁵ Ertaş, s. 79.

ürünlerinin sanayi kuruluşlarında yoğun bir şekilde kirliliği azaltmak ve eko-verimliliği artırmak amacıyla kullanılmaktadır. Zira eko-verimlilik, uluslararası piyasada rekabetin önemli koşullarından birisi olmaya başlamıştır.

Sonuç olarak çevresel kaygılar, bilim ve teknolojinin geliştirdiği yeniliklerin çevre kirliliğini azaltmak amacıyla çevre hukuku düzenlemelerinde de yer almasına vesile olmuştur.⁵³⁶ Küresel çevre yönetimi ve denetiminde bilim ve teknoloji insanoğluna hayal edemeyeceği fırsatlar sunmuştur. Bu fırsatlar, insanoğluna kaynak temini ve çeşitlendirmesi, kalitenin artırılması, üretim ve tüketim süreçleri ile üretim-tüketim süreçleri sonrası ortaya çıkan atıkların bertaraf edilmesinde kullanım açısından kazanımlardır.⁵³⁷ Bu nedenle çevresel sorunların çözümünde bilim ve teknolojinin katkısı yadsınamaz. Ancak teknolojinin olumlu olduğu kadar olumsuz olarak da değerlendirilecek önemli etkilerinden bazıları şunlardır: çevre kaynaklarını insanoğluna yaklaştırması ve doğayı uyum sağlamaya zorlamasına imkânı vermesi, çevreyi açık hale getirmesi, esnek ve çok yönlü kullanım sağlaması ve çevre kaynaklarının birçoğuna erişebilme olanaklarını artırmasıdır.⁵³⁸

2.3.3. Geri Kazanılabılır ve Dönüştürülebilir Ürünler ve Riskler

Geniş çaplı etkisi olan çevre sorunlarının sebeplerinden birisi de bütün dünyada ekonomik faaliyet amaçlı dolaşımda bulunan ham, yarı işlenmiş ve işlenmiş maddelerdir. Bu sorun, hammaddenin kaynaktan çıkarılması sırasında oluşan atıklarla yerel ekosistemin zarar görmesi ile başlar, taşınma ve ticareti ile devam eder ve endüstriyel üretim süreçlerinde katı, sıvı ve gaz atıklar şeklinde sürüp gider. Hammadde olarak bile zararlı olan maddeler işleme sonrası da çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. İşlenmiş madenlerin faydaları ne kadar çok olursa olsun ve kullanım ömürleri ne kadar uzun olursa olsun bir süre sonra atık olacaktır. Dolayısıyla kullanılan bu maddeler her daim çevre için tehdit oluşturacaktır.⁵³⁹

---

⁵³⁶ Rostron ve diğ., s. v.

⁵³⁷ Dag Brune, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, (1997), “*The Global Environment: Science, Technology and Management*” (Ed.), Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim.

⁵³⁸ Kurt Fedra, (1997), “*Assessment and Reporting*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 998-999.

⁵³⁹ Karl Georg Hoyer, (1997), “*Recycling: Issues and Possibilities*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 817.

Kaynakların tükenmeye başlaması, özellikle petrol gibi enerji kaynaklarının üretim-tüketim maliyetlerinin yüksek olması insanları geri dönüşüm, geri kazanım ya da malzemelerin yeniden kullanımı tekniklerine yönlendirmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar henüz yeterli olmasa da uluslararası geri dönüşüm ve geri kazanım anlayışının ve yükümlülüklerinin yerleşmesinin teşvikinde geri kalınmış olsa da bazı çabalar sürmektedir. Atık sonucu oluşan çevre sorunlarının önüne geçilmesi için ilk yapılması gereken tekrar kullanımın teşvik edilmesidir. Ancak geri dönüşüm ve geri kazanım sonraki aşama amaçları olmalıdır. Çünkü geri dönüşümde ve geri kazanımda şüpheler olduğu için tartışmalar sürmektedir.⁵⁴⁰

OECD'ye bağlı Uluslararası Enerji Ajansı, 1974 tarihli program kapsamında (m. 42/c) atık ısı kullanımı ve enerji tasarrufu için evsel ve endüstriyel atıkların kullanılması konusunda araştırmalar yapmaktadır. OECD 1978 yılında aldığı “*İçecek Kutularının Yeniden Kullanımı ve Geri Dönüşümünün Sağlanması Hakkındaki Konsey Tavsiye Kararı*” ve 1980 yılındaki “*Atık Kağıt Geri Kazanımı Hakkındaki Konsey Tavsiye Kararı*” ile kağıt, ambalaj, içecek ve yiyecek kaplarının geri dönüşümü ile ilgili gelişme gösterilmesi önerilerini kabul etmiştir.⁵⁴¹

1987 Montreal Protokolü'nde (Değişik m. 9/1-a, 1990) geri dönüşüm ve geri kazanımla ilgili teknolojilerin geliştirilmesi hedefleri belirlenmiştir. 1989 Basel Sözleşmesi (Ek-IV/B) ise geri dönüşüm ve geri kazanımla ilgili gelecekte çıkabilecek sorunların tanımlanması ve bertaraf edilmesi ile ilgili uluslararası mevzuat temelinde dayanak olacaktır. Bütün bunlara rağmen uluslararası alanda bu konuda bir tanımlama, işbirliği veya uygulanmış bir karar yoktur.⁵⁴²

AB, konuyla ilgili 1994 tarihli ve 94/62/EC sayılı Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Direktifini kabul etmiştir. Direktife göre ekonomik unsurlar da dâhil edilerek çevre için en iyi seçenek seçilmelidir. Bu çerçevede atıkların (karton, kağıt, plastik, cam vs.) güvenli bir şekilde imha edilmesi ya da kurtarılarak yeniden kullanılması mümkündür. Direktifin ilk amacı (m. 1/1) kaynakta ambalaj atık üretiminin düşürülmesi, ürünlerin içerdiği zararlı materyallerin elimine edilmesi, atıkların gübre ve enerji gibi ihtiyaçların

---

⁵⁴⁰ Rostron ve diğ., s. 195.

⁵⁴¹ Sands, s. 688-689.

⁵⁴² Sands, s. 689.

karşılanması amacıyla yeniden kullanılması yollarıyla çevre olan olumsuz etkilerin azaltılması ve en aza indirilmesidir.⁵⁴³

AB düzenlemeleri, üye ülkelerin atıkların geri kazanılması, zararlı ve toksik atıkların geri dönüşümü, atıklardan ikincil hammadde elde etme ve atıkları bir enerji üretim kaynağı olarak kullanma konularında teşvik etmektedir. Ayrıca ulusal geri dönüşüm ve geri kazanım çalışmaları ve düzenlemelerinde devletlerin şirketleri cesaretlendirmek amacıyla sübvansiyon ve hibe vererek teşvik etmesine vize vermektedir.⁵⁴⁴

Geri dönüşüm ve geri dönüşüm malzemeleri biraz karmaşıktır. Çelik, alüminyum gibi kalitesi yüksek malzemelerin her zaman geri dönüşümü yapılır. Ancak bazılarında kalite ve özellikler kaybolmadan geri dönüşüm yapılması zordur. Kamuoyunda küçük çapta bir geri dönüşüm sisteminin bile birçok çevre sorununu çözülebileceğine dair inanç vardır. Ancak kimse kalitesi düşük geri dönüşüm ürünlerini kullanmak istemez. Kabul etmek gerekir ki sağlıksız geri dönüşüm sistemleri ekonomi hayatının işleyişini bozar.⁵⁴⁵

Geri dönüşüm ve geri kazanım için öncelikle üretim ve tüketim süreçlerinde kaynak, hizmet ve enerji kullanımını en aza indirerek israfı önlemek ve ürünleri tekraren ve uzun süreli kullanmak gerekir. Ayrıca zararlı ve toksik madde içermeyen ürün kullanılması, tasarım ve üretim-tüketim sürecinde çevre ile uyumlu tekniklerin uygulanması kullanılan malzemelerin geri dönüşümünün mümkün kılınması, üreticiden tüketiciye atık konusunda duyarlı ve sorumlu davranılması ve 'beşikten mezara' çevresel yaşam döngüsünün sürdürülmesinin sağlanması gerekir. Bu çerçevede metal, plastik, kağıt, karton, cam, pil gibi ürünlerin geri dönüştürülmesi ve kullanıma sunulması hem çevreye verilen atık miktarını düşürecek hem de daha az kaynak ve enerji ile daha fazla ürün ve hizmet sağlayacaktır.⁵⁴⁶

Türkiye'de geri dönüşüm ve geri kazanım konusunda Çevre Kanunu ile (m. 3/f) '*her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması*' esası getirilmiştir.⁵⁴⁷ m. 20/r.'de ise '*Bu*

---

⁵⁴³ Rostron ve diğ., s. 194.

⁵⁴⁴ Sands, s. 689.

⁵⁴⁵ Daina Millers-Dalsjo, (1997), "Waste Handling in the City of Stockholm", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 814.

⁵⁴⁶ Hoyer, *Recycling...*, s. 822-823.

⁵⁴⁷ Değişik: 26.04.2006-5491/3 m.

Kanun'da ve yönetmeliklerde öngörülen usul ve esaslara, yasaklara veya sınırlamalara aykırı olarak atık toplayan, taşıyan, geçici ve ara depolama yapan, geri kazanan, geri dönüşüm sağlayan, tekrar kullanan veya bertaraf edenlere...' idari para cezası verilmesi öngörülmüştür.

Ayrıca Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği⁵⁴⁸, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği⁵⁴⁹, Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵⁰, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵¹, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵², Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵³, Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵⁴, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği⁵⁵⁵, Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik⁵⁵⁶ ve Doğal Mineralli Sular Hakkında Yönetmelik⁵⁵⁷ geri dönüşüm ve geri kazanımla ilgili hükümlerin yer aldığı düzenlemeler olarak sayılabilir. Böylece atıklar ile ilgili tüm süreçlerin kurullarla denetim altına alındığı ve geri dönüşüm ve geri kazanım konusuna önemi verildiği söylenebilir.

Geri dönüşüm ve geri kazanım ile elde edilen ve kullanıma sunulan ürünlerin kalitesinin düşük olması, birçok ürünün kanserojen madde içermesi nedeniyle sağlık açısından birtakım riskler taşıması ve geri dönüşüm ve geri kazanım sürecinde başka alanlarda öngörülemeyen olumsuz sonuçlar doğurma riski insanların istenilen seviyede sorumluluk almasını engellemiştir.⁵⁵⁸ Geri dönüşüm ve geri kazanım karmaşık işlemlerin yapıldığı bir süreçtir. Geri dönüşümü ve geri kazanımı çok zor olan ya da zararlı ve toksikler nedeniyle yüksek risk taşıyan bazı maddelerin bu karmaşık süreç içinde yüksek maliyetlere sebep olma ihtimali vardır. Yüksek maliyetler karşısında atıkların atıl bırakılması ya da daha farklı işlemlerden geçirilmesi çevresel etki bakımından çeşitli riskler taşır. Bu nedenle belirlenen standartlar dışında bir işleme tabi tutulan geri dönüşüm ve geri kazanım süreçlerinin ve ürünlerinin önemli bir çevresel risk unsuru oluşturacağı söylenebilir.

---

⁵⁴⁸ R. G., Tarih: 14.03.1991 ve Sayı: 20814.

⁵⁴⁹ R. G., Tarih: 22.07.2005 ve Sayı: 25883.

⁵⁵⁰ R. G., Tarih: 19.04.2005 ve Sayı: 25791.

⁵⁵¹ R. G., Tarih: 14.03.2005 ve Sayı: 25755.

⁵⁵² R. G., Tarih: 31.12.2004 ve Sayı: 25687.

⁵⁵³ R. G., Tarih: 26.12.2004 ve Sayı: 25682.

⁵⁵⁴ R. G., Tarih: 31.08.2004 ve Sayı: 25569.

⁵⁵⁵ R. G., Tarih: 26.06.2007 ve Sayı: 26562.

⁵⁵⁶ R. G., Tarih: 12.11.2008 ve Sayı: 27052.

⁵⁵⁷ R. G., Tarih: 01.12.2004 ve Sayı: 25657.

⁵⁵⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 248.

Sonuç olarak üretim-tüketim hızının çevrenin kendisini yenileyebilme hızından fazla olması ve atıkların çevrenin kabul edilebilirlik sınırından yüksek olması çözüm arayan insanoğlu için yeni bir toplum anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu toplum, enerji ve kaynak kullanımını ve atık üretimini en aza indiren ve ürün ve atıkların geri dönüşüm ve geri kazanımlarını en üst seviyede tutan ‘*Geri Dönüşüm Toplumu*’dur.⁵⁵⁹ Üretimden tüketime her alanda daha az atık üretilmeli ve üretilen az miktardaki atıkların tekrar kullanılmasının yolları aramalıdır.

2.3.4. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerin Çevreye Yan Etkisi

Çevrenin sahibinin insanoğlu olarak görülmesi ve kontrol ve yönetiminin insanoğlunda olduğunun kabul edilmesi çevre merkezilerin tekno-merkezcilere getirdiği itirazlarından birisidir. Çünkü çevre merkezci anlayışa göre tekno-merkezciler bilim ve teknolojiyi kullanarak çevre kaynaklarını daha yoğun tüketecektir. Zira bu anlayış çevre kaynaklarının kullanılmasında sınırsız olanaklar tanır.⁵⁶⁰ Geliştirilen bilim ve teknoloji, insanların çevre değerlerini kendi amaçları doğrultusunda keşfetmesi ve sömürmesine imkân vermiştir. Çevre üzerindeki insan etkisinin muazzam büyüdüğünü gösteren bu veriler ve sonuçları yeni anlaşılmaya başlamış ve teknolojinin bir sömürü aracı olarak kullanılmasının ekosistemleri istenilmeyen duruma getireceği görülmüştür.⁵⁶¹

Bilim ve teknolojinin özellikle geniş kitlelerin ihtiyaç ve taleplerini karşılamak amacıyla ürün geliştirmede kullanılması sağlık alanında daha önce hiç rastlanılmayan hastalıkların sadır olmasına sebep olmuştur. Yoğun endüstriyel üretim çabaları kaynak arayışını artırırken enerji tüketimini de artırmıştır. Bunun sonucunda büyük miktarlarda katı, sıvı ve gaz toksik maddeler atık olarak geri dönmüştür. Bu endüstri kuruluşlarında çalışanlar, aileleri, yakın yerleşim yerleri hatta geniş bölgeler bundan etkilenirken yaşam kalitesi de düşmüştür.⁵⁶² Böylece teknolojik hastalıklarla mücadele insan yaşamının bir parçası haline gelmiştir.

Daha fazla ürün elde etmek ve haşerelerle mücadele için geliştirilen zirai ilaçların kalıntıları ve olumsuz etkileri insan ve çevre üzerinde önemli sorunlara olmuştur. Yine GDO’lu ürün geliştirme çabalarının temelinde ürün kalitesi ve veriminin ıslah

---

⁵⁵⁹ Hoyer, *Recycling...*, s. 824.

⁵⁶⁰ Wilkinson, s. 249.

⁵⁶¹ Jorgensen, s. 113-114.

⁵⁶² Rogers ve diğ., s. 71.

çalışmaları ile artırılarak kalabalık toplumların gıda ihtiyacının karşılanması olmasına karşın toplumlar arasında biyolojik bir silah olarak kullanılabilme olasılığı ve müdahale edilen genetik yapının ortaya çıkarabileceği öngörülemeyen risk ve tehlikeler bu konuda şüpheleri artırmıştır. Zira GDO'nun mutasyona uğraması ya da yapılan değişikliğin tutmaması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Bilim ve teknoloji ürünlerinin (motorlu taşıtlar, elektronik aletler, cihazlar vs.) işlevlerini yerine getirebilmesi enerji ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda mümkün değildir. Bu nedenle fosil yakıt tüketen motorlu taşıtların son dönemdeki muazzam artışı özellikle petrole olan yatırımı artırmıştır. Petrolün üretiminden tüketimine çevreye verdiği zararlar insanları çareler aramaya itmiştir. Zira karbon bazlı fosil yakıt (petrol ve yan ürünleri ile kömür) kullanımı sera etkisinin temel sebebi olarak görülmüştür. Kara, hava ve deniz ulaşımında kullanılan motorlu araçların saldırdığı gazların çevreye büyük zararlar vermiştir. Yine elektronik alet ve cihazların oluşturduğu elektromanyetik etki kanser başta olmak üzere çeşitli hastalıklara sebep olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'ne (*WHO-World Health Organisation*) göre cep telefonları olmak üzere bilgisayar, mikrodalga fırın, televizyon gibi insan yaşamının vazgeçilmez birer parçası haline gelen elektronik alet ve cihazların kanser riskini artırdığı saptanmıştır.⁵⁶³

Bilim ve teknoloji insan yaşam kalitesinin artırılması amacıyla üretilmiş ancak insanların silah yapma, diğer toplumlar üzerinde hakimiyet kurma ve terör faaliyetleri gibi amaçlarına da hizmet etmiştir.⁵⁶⁴ Teknolojisi üstün olan taraf diğerleri üzerindeki oluşturduğu baskıyı artırmış bu nedenle bilim ve teknoloji insanlığın en büyük felaketleri olan savaşlarda önemli roller oynamıştır. Atomun parçalanması insanlığın hizmetine sunulan buluşlarından birisi olsa da II. Dünya Savaşı'nda yaşananlar bilim ve teknolojinin nelere sebep olabileceğini göstermiştir. İnsanlar teknolojinin verdiği imkânları kullanarak ürettikleri NBC silahlarla diğer insanlara olduğu kadar çevreye de çok büyük zararlar vermişlerdir.

Teknolojinin çevreye verdiği temel zarar insanlarda oluşturduğu zihniyet sorunudur. Bu sorun insanın çevreye karşı hassasiyetini azaltmış ve çevrenin korunması için atılacak adımların atılmasında insanların ikna olması zorlaşmıştır. Çevre üzerinde hakimiyet kurma isteğinin artması ise tehlikeli bir 'kontrol yanılması' yaşamalarına neden olduğu

⁵⁶³ WHO, <http://www.who.int>, 06.06.2011.

⁵⁶⁴ Rogers ve diğ., s. 71.

için her şeyi yapabileceğini düşünen inanan insanoğlu bilimsel verilerle oluşturulan çevre hukuku düzenlemeleri, ekonomik sistem, şehir hayatı, eğitim kurumları, araştırma çalışmaları ve teknolojik gelişmeler ve teknoloji ürünleri ile tüm sorunların üstesinden gelebileceğini inanmıştır. Bu anlayış insanoğlunda çevreyi ve çevre unsurlarını istediği gibi yönetip kullanabileceğini düşündüren bir zihinsel arka plan oluşturmuştur.⁵⁶⁵ Dolayısıyla bilim ve teknoloji insanda, zaman zaman deprem, sel, yangın gibi büyük doğa olayları karşısında çaresiz kalsa da, çevre üzerinde mutlak hakimiyet sağladığı inancını yerleştirmiştir.

---

⁵⁶⁵ Wilkinson, s. 251.

BÖLÜM 3: ÇEVRENİN HUKUKSAL ARAÇLARLA KORUNMASI

En yalın haliyle çevrenin hukuksal araçlarla korunması; kirlilik oluşmadan önce önleme tedbirleri alınmasının, ortaya çıkan durumun eski haline getirilmesinin, olumsuzluğunun giderilmesinin, daha yaşanılır kılınabilmesi amacıyla geliştirici çalışmalar yapılmasının ve kirliliğin en önemli müsebbibi olan insanoğlunun hakkaniyetli davranmasının zor kullanma da dâhil bir şekilde hukuk kurallarına bağlanarak sağlanmasıdır.

Kişiler ve STK'lar çevrenin korunması, geliştirilmesi ve kirlenmesinin durdurulmasında çeşitli kanalları kullanarak kamu otoritelerine aktif rol yükler. Bu rol hukuksal araçlarla sağlanır. Bazı durumlarda yasal sürecin işletilmesi talep çerçevesinde olur. Bu açıdan çevrenin korunmasında hukukun rolü mevcut kurum ve kuralların yürütülmesi ve yorumlanması ile yeni kurum ve kuralların işletilmesi şeklinde geniş bir yelpazede olup yaygın ve etkilidir. Bu kuralların ahlak, inanç, din, kültür, görgü, sosyal kurallara göre en önemli ayırımı kamu otoriteleri tarafından kullanılabilmesi ve bağlayıcı olmasıdır.¹

Hukuksal kuralların uygulanması ile çevrenin korunması üç temelde şekillenir: Çevre kirliliğinin ortaya çıkmasından önce önleyici hukuki tedbirler alınması, çevre kirliliği ortaya çıkmış ise tedavi edici, kirliliği giderici yaptırımların uygulanması ve çevresel gelişimin sağlanması amacıyla hukuksal çalışmalar yapılmasıdır.²

Çevre şartlarının kısıtladığı insanoğlu ve insan faaliyetleri, bu sınırları bir şekilde aşmıştır. Ancak insanlar arası menfaat çatışması ve çevresel duyarlılık, düzeni bozulan ve sınırları aşılan çevreyi koruma kollama ile ilgili birtakım yazılı kuralların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kurallar uyulması zorunlu birtakım kısıtlamalar getirmiş ve çizdiği sınırların dışında hareket alanı bırakmamıştır.³

Kural ve sınırlara uymayanlara yaptırım uygulanması, hukuksal süreçleri oluşturmuştur. Ancak çevre sorunlarının sanayi devrimi ile had safhaya ulaşması karşısında insan ihtiyaçları odaklı düzenlenen hukuk kurallarının yetersizliği, çevre hukukunun önemini kanun yapıcılara göstermiştir. Zira ihtiyaçların karşılanması odaklı olarak ortaya çıkan hukuk kurallarının çevre sorunlarının çıkışına sebep olmaya başladığı görülmüştür.⁴

---

¹ Kiss, s. 6.

² Birol Ertan, (2004), "Çevre ve Hukuk", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 373.

³ Değirmendereli, s. 490.

⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 31.

Bütün alan ve sorunlarda en başta gelen çözüm yollarından biri olan hukuki düzenlemeler, her toplumda önceliği olması gereken çevre sorunlarının çözümü konusunda da caydırıcı, kesin ve herkesi bağlayıcı nitelik taşıyan ve yasaklama, sınır çizme, yönlendirme, teşvik etme ve ödüllendirme bakımlarından başta gelen yöntemdir.⁵ Bu nitelikler uygulamada yetkili merciler aracılığı ile kendisini gösterir. Çevrenin sahip ve yükümlülerinin davranış kalıpları bu çerçevede belirlenir. Aslında bu, hem bireyler hem topluluklar hem de devletler bakımından bir zorunluluktur. Dolayısıyla hukuksal altyapının oluşturulması ve geleceğe ve gelişmelere göre hukuki projeksiyonların oluşturulması elzemdir.⁶

Sürdürülebilir toplumun devamı yazılı hukuk kurallarının varlığına bağlı olduğuna göre çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir çevrenin varlığı da çevre hukuku kuralları ile ilintili olacaktır.⁷ Sürekli artan çevre sorunları karşısında genç bir hukuk dalı olan Çevre Hukuku diğer hukuk dallarıyla birlikte çevresel korumaya temel oluşturmaktadır. Çevre hukuku dalının genç olmasının en önemli göstergesi çevre ile ilgili uluslararası ilk önemli çalışmanın 1970’li yılların başında yapılmış olmasıdır.

Başlangıçta hukuk kurallarının çevre korumada kullanılması ulusal ya da uluslararası alanda daha çok insan odaklı ve mevcut kaynakların korunması ve/veya iyileştirilmesi şeklinde düşünülmüş ve uygulama alanı bulmuştur. Öncelikle uluslararası düzeydeki hukuksal düzenlemelerin esnekliği, bağlayıcılığının ve yaptırım gücünün düşüklüğü ve gönüllülük esasına dayanması, çevrenin korunmasına yetmemiştir. Bir diğer açmaz ise sadece insanoğlunu düşünerek çevre korumada hukuki altyapı oluşturmanın yanlışlığının farkına varılması olmuştur. Zamanla bu anlayışın yetersizliği hatta yanlışlığı anlaşılınca çevrenin diğer unsurlarının dâhil edildiği düzenlemeler yürürlüğe sokulmuştur.⁸ Son zamanlarda uluslararası alanda bağlayıcılığı olmayan ilke, kural, tavsiye veya bildirimler, çevre koruma alanında, kabullenilmesi giderek artmaktadır. Bu anlayış iç hukuk sistemlerinde yeni düzenlemelerin çıkmasına katkı sağlayacaktır.⁹

Hukukun çevre sorunlarına verdiği yanıt kavranabilirse, o zaman sorunların çözümünde en azından bir yol bulunmuş olur. Anahtar düşünce, ütopyik fikirler ile pratik gerçeklik

---

⁵ Kiss, s. 19-20.

⁶ Selim Kılıç, (2006), “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 132.

⁷ Wilkinson, s. 5.

⁸ Kılıç, s. 133-134.

⁹ Kiss, s. 6-7.

arasında bir denge gözeten hukuk anlayışıdır. Pratik yasal problemleri çözmenin yanında halihazırda ve gelecekte nelerin çevre hukukunun gelişimini etkileyeceği siyasi, felsefi, sosyal ve ekonomik tartışmalara bağlı olarak gelişecektir.¹⁰

Türkiye’de çevre mevzuatının, tarih içinde nereden nereye geldiği ve günümüzde çevreye bakışının inceleneceği bu bölümde Anayasal düzenlemeler ile Çevre Kanunu ve çevreyi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirdiği düşünülen diğer kanun, KHK, tüzük, yönetmelik ve daha alt düzenlemeler irdelenecektir. Türk Çevre hukukunun ve politikasının yasal alt yapısı ve buna dayanarak yargı organlarınca geliştirilen çevre koruma hassasiyeti ise daha sonraki bölümlerde incelenecektir.

3.1. Çevrenin Bir Hak Olarak Tanınması

3.1.1. Çevre Hakkı Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Çevre hakkı bireysel bir hak olduğu kadar toplu kullanılabilen bir haktır. Birey olarak tek tek sahip olunabileceği gibi topluluk olarak da sahip olunur. Bu hakkın sınır tanımazlık, dayanışma, eşitlik ve adaletli paylaşım ve ortak payda nitelikleri vardır.¹¹

Ortak değerlerin dayanışma yoluyla korunması amacıyla UNESCO, yeni insan hakları oluşturmak istemiş ve barış hakkı, gelişme hakkı, halkların kendi kaderini belirleme hakkı ve çevre hakkının da içinde bulunduğu “dayanışma hakları” üçüncü kuşak haklar olarak belirlenmiş, insan hakları katoloğu üçüncü kuşak haklarla¹² genişlemiştir.¹³ Dayanışma hakları, “*tüm insanlığın yan yana geldiği takdirde çözebileceği, yoksa tek tek insanların ya da ülkelerin, üstesinden gelemeyeceği sorunları*”dan kaynaklanmıştır.¹⁴

---

¹⁰ Rostron ve diğ., s. 3.

¹¹ Duman, s. 77.

¹² Çevre hakkını da içine alan insan hakları sınıflandırılması üç kuşak olarak incelenir. Birinci (kişisel ve siyasal haklar), ikinci (sosyal, ekonomik ve kültürel haklar) ve üçüncü (dayanışma hakları barış, gelişme, “insanlığın ortak mirası”ndan yararlanma ve çevre hakları) kuşak haklar ortaya çıkmıştır. Çevre; insana sunulan sınırsız kaynaklardan oluşur düşüncesinden hareketle tüketilmiştir. Tükenme ve yok olma çevreye karşı duyarlılığı, ironik bir şekilde, artırmıştır. Bu duyarlılığın bir parçası olmak üzere ‘çevre hakkı’ ortaya çıkmıştır (Kaboğlu, s. 10-19, Özdek, s. 27-50). Çevrenin korunması ve ekolojik dengenin bozulmaması gerektiği, bir insan hakkı olarak görülen, çevre hakkının çıkış noktasıdır (Kiss, s. 104-106).

¹³ Kuşak ayrımı Karel Vasak tarafından yapılmış ve bu şekilde kabul görmüştür. Bkz. Yılmaz Aliefendioğlu, (1999), “*İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*”, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHAK), Ankara, s. 7-8.

¹⁴ Taner Ürkmez, (2006), “Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi”, ÇEKÜD, Nisan-Haziran, s. 104.

Çevre hakkı esasında çevrenin korunmasına yönelik olup ‘sağlıklı¹⁵ ve dengeli bir çevrede yaşama’ ile anlam kazanır.¹⁶ Çevre hakkı konusunda asıl olan insan dışı çevresel değer ve varlıkların varlığının kabulü ve korunmasıdır. Dolayısıyla uzun vadeli projeksiyonlarda çevresel duyarlılık insanın yararınadır.¹⁷

Çevre hakkı ilk kez 1972’de Stockholm’de BM İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi’nde (m. 1) “*insan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren, nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir...*” denilerek uluslararası alanda resmen kayıtlara geçmiştir.¹⁸ Buradan anlaşıldığına göre insanların iyi bir yaşam sürmeye olanak veren yani sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı vardır. Bu tanımlamada çevre hakkının kapsamı insan merkezli çevrecilik anlayışına göre düşünülerek verilmiştir.

Çevre Hakkı Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 56. m.’sinde düzenlenmiştir. Çevre hakkı ve ödevi diğer Anayasal haklarda belirtildiği gibi bir bütünün tamamlayanlarıdır. Sağlıklı bir çevrede yaşayabilmenin ön koşulu çevre konusundaki insanın sorumluluklarıdır. Çevresel duyarlılığı gelişmemiş, çevreyi kirleten, çevrenin gelişmesine katkı sağlamayan insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmeleri söz konusu olamaz. Öyleyse çevre hakkı, insanların ödevleriyle birlikte düşünülmelidir.¹⁹

Çevre hakkının sadece insan hakkı olduğu düşüncesi modern hak anlayışında itibar görmemektedir. Diğer canlılar ve gelecek kuşakların da çevre hakkı bağlamında hak sahibi olduğu belirtilmektedir. Turgut, insan hakkı mı ve çevre için hak mı, sorularının tartışılması gerektiğini belirtmiş ve hakkın öznesinin kim ya da ne olduğu ve gelecek kuşakları kapsayıp kapsamadığı sorularının da önemine vurgu yapmıştır.²⁰ Çevre hakkı sadece insan unsuru çevresinde şekillenmemelidir. Çünkü insan merkezli etik yaklaşım çevre koruma ve çevre hakkı açısından çevrenin yok edilmesinin önüne geçemeyecektir.

Çevre hakkı ile ilgili bir tanım 1982 Anayasası, Çevre Kanunu ve ÇED Yönetmeliği’nde bulunmamaktadır. Bu durumda çevre hakkı Medeni Kanun’da (m. 23 ve 24) verilen genel kişilik hakkına göre sağlıklı çevre üzerinde “özel bir kişilik hakkı”

---

¹⁵ Sağlık bedensel, ruhsal ve kültürel gelişim açısından sağlıktır. Yani yaşanan fiziksel alan, beden sağlığı, sosyo-kültürel ve moral değerlerin yaşatılabilmesi konularının hepsini içermektedir. Ertaş, s. 55.

¹⁶ Ertaş, s. 55.

¹⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 86.

¹⁸ Kaboğlu, s. 18.

¹⁹ Çevre hakkının hak ve ödev şeklinde düzenlenmesi ile ilgili bkz. Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 76-78.

²⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 85.

şeklinde düşünülebilir.²¹ Yine 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesinde de çevre hakkı tanımı yoktur. Bunun nedeni kapsam ve niteliğindeki belirsizlikler ve küresel bir anlam taşımasıdır. Nasıl ki çevre ve çevre koruma tanımları bilim ve teknoloji ilerledikçe ve zaman geçtikçe değişiyorsa çevre hakkı kavramı da buna bağlı olarak değişikliklere uğrayacaktır. “Sağlıklı ve ekolojik dengenin²² sürdürülebilirliği açısından asgari sınırların üzerinde bulunan ve süreç içerisinde insan ve diğer çevresel unsurların zararına olacak çevresel sorunlara sebep olmayan bir çevrede yaşam sürme” şeklinde genel bir tanımlama yapılabilir.

Çevrenin insanlığın ve diğer canlıların ortak malı olması çevre hakkının kapsamını genişletir. Bu genişlik çevre sorunlarının sınır tanımamasından kaynaklanır. Bu çerçevede çevre hakkının uluslararası nitelikleri vardır. Hakkın birtakım belirsizlikler taşıması ve çok geniş anlam ve kapsama sahip olması hukuksal olarak zemin bulamayacağı anlamına gelmez aksine çevre hakkının güçlenmesine katkı yapar.²³

Ekonomik kaygılar, çevrenin kendi kendini yenileyebilme özelliğinin kırılmasına ve çevre sorunlarına neden olmuştur. Böylece çevre kirliliği su, toprak, bitki örtüsü, hayvan toplulukları ve insan neslini tehdit eder hale gelmiş ve her alana yayılmıştır.²⁴ Bu sorunlar ve çözüm çalışmaları çevre bilincinin yerleşmesini ve bir “çevre hakkı” konusunun gündeme gelmesini sağlamıştır. İnsanların kendilerini gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmak zorunda hissetmesi çevreye aşkın bir değer yüklemiştir.

WHO'nun 1946 yılında oluşturulan Anayasası'nın temeli geniş kapsamlı bir sağlık hakkı çerçevesinde oluşturulmuş ve çevre hakkına da çevre sağlığı başlığında yer verilmiştir. Bu nedenle çevre hakkı sağlık hakkının bir uzantısı gibi görülmüştür.²⁵ 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile (İHEB) çevre hakkı sahiplerinin, çevrelerinde meydana gelen olumsuz değişimlerin etkilerden korunma ve olumlu değişimleri de istemeleri mümkün kılınmıştır.²⁶ BM Genel Sekreteri U-Thant 1969'da üye ülkelerin çevreyi korumak amacıyla birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtmiş ve çevrenin ve korunmasının uluslararası alanda ciddi bir şekilde tartışılmasını istemiştir. Bununla ilgili olarak 1970'de ortaya atılan ve ilgi/kabul

---

²¹ Ertaş, s. 56.

²² Özdek, s. 106.

²³ Özdek, s. 106-107.

²⁴ Keleş ve Hamamcı, s. 15.

²⁵ Keleş ve Ertan, s. 78.

²⁶ Ürkmez, s. 105.

görmeyen sıfır büyüme tezinin çevre konusunun gündeme gelmesi bakımından önemli mihenk taşlarından birisi olduğu söylenebilir.²⁷

1970’li yıllarla birlikte, “çevre hakkı”nın insan hakları kataloğunda ayrı bir hak olarak yer almaya başladığı söylenebilir. Çevrenin ve çevre hakkının uluslararası alanda tartışıldığı ilk önemli toplantı 5-16 Haziran 1972’de Stockholm’de yüzden fazla ülke temsilcisinin katıldığı “BM İnsan Çevresi Konferansı” olmuştur. Konferansın toplanma amacı; ülkelerin çevresel sorumluluk alması, insanoğlunun varlığını sürdürebilmesi ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakabilme noktasında birlikte hareket edilmesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uygulayacakları kalkınma politikalarında, çevreye karşı duyarlı olmaya ve çevresel sorunların ortaya çıkmasını önlemeye yöneltmenin önemine vurgu yapılmıştır.²⁸

Zengin-yoksul ülke ayrımı²⁹ giderilmedikçe çevrenin iyileştirilmesinde önemli bir ilerleme beklenmez. Zira az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hem kalkınma çabaları hem eski teknoloji kullanımı hem de gelişmiş ülkelere atık ihracı³⁰ çevresel sorunlarda iyileşme sağlanması zordur. Kalkınma-çevre çelişkisi düşüncesinin terk edilmesi gerektiği ve çevre ile uyumlu kalkınmanın sağlanabileceği görüş ve düşünceleri kabul edilmiştir.³¹

Konferans, çevre, çevre sorunları ve çevre hakkı konularında bir milat olarak kabul edilir. Nitekim konferansın toplandığı tarih (5 Haziran) Dünya Çevre Günü olarak kutlanmaktadır. Çevre hakkıyla ilgili olarak konferansın sonuç metninde (m. 1) “...*bir çevrede yaşamak temel hakkıdır...*” denilerek çevre hakkının önemine vurgu yapılmıştır. Konferansın önemli sonuçlarından birisi de UNEP’in kurulması olmuştur. BM ve diğer uluslararası ve bölgesel oluşumlar da çevre hakkı ile ilgili yeni tanımlar yapmış ya da politikalar geliştirmiştir.

1950 tarihli İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi (AIHS) ve Avrupa Sosyal Şartı’nda (1961) dolaylı olarak çevre hakkı güvence altına alınmış ve hakları korumak amacıyla mahkemeler de kurulmuştur.³² Yine Avrupa Konseyi 1970

---

²⁷ Bu tez 1968 yılında kurulan Roma Kulübü tarafından MIT’ye hazırlatılan “Büyümenin Sınırları” adlı raporda belirtilmiştir. Keleş ve Hamamcı, s. 16-17.

²⁸ Budak, s. 409.

²⁹ Kaynak kullanımı konusunda adalet ve yoksullukla ilgili bkz. Şahin, s. 431-446.

³⁰ Drury ve diğ., s. 233.

³¹ Ürkmez, s. 105.

³² Kılıç, s. 139.

yılında düzenlenen Avrupa Koruma Yılı Konferansında, Avrupa’da çevre ilk kez kapsamlı biçimde tartışılmıştır. Aynı yıl OECD bünyesinde kurulan Çevre Komitesinde, uluslararası ilişkilerde çevrenin gözetilmesi görüşünü benimsenmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) 1973’teki II. Çevre Eylem Programı bu doğrultuda yeni bir gelişme özelliği taşımaktadır. Avrupa Çevre Hukuku Konseyinin 1975’teki Çevre Hukuku Kollokyumu başka bir aşamadır. UNESCO 1980’de Meksika’da Yeni İnsan Hakları Kollokyumu’nu düzenlemiştir. Özellikle 1980 sonrası dünyada ÇED yönteminin geliştirilmesi çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi konularında önemli bir gelişme olmuştur.³³

1981 tarihli³⁴ Afrika İnsan ve Halk Hakları Sözleşmesi soruna yeni boyut getirmiştir. 24. m.’de halkların gelişmelerine olanak veren tatmin edici bir çevrede yaşama hakkından bahseder. Çevre hakkının kalkınmaya bağlı görülmesi az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere sömürge yapıma kaynaklı şüphelere dayanmaktadır.³⁵ Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Protokolünde “sağlıklı bir çevre hakkı”na yer verilmiştir.³⁶ Asya İnsan Hakları Bölge Konseyi ise 1983 yılında kabul edilen bildiri ile çevreyi kirletmeden kullanma ödevini devletlere yüklerken çevre hakkı ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir çevre bırakılması hususlarında kolektif sorumluluğu öngörmüştür.³⁷ 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun deklare ettiği “Ortak Geleceğimiz” adlı raporla “insanların çevre hakkına sahip olmaları gerektiği” görüşü, soruna haklar anlamında yeni boyut getirmektedir.³⁸

Avrupa Parlamentosu Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirisi (1989), çevre korumayı hak gören yükümlülükler getirirken Paris Şartı (1990), halkın bilgilendirilmesini, çevreyi düzeltici girişimlerin ön koşulu saymıştır. Gündem 21 Raporu ise çevre ile ekonomik ve toplumsal kalkınmanın birbirinden ayrı konular olarak düşünülmemeyeceğini, bağlayıcı bir uluslararası belge olarak ortaya koymuştur. Konferans’ta (m. 1) insanların “...doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli bir hayata hakları...” olduğu vurgulanmıştır. Helsinki Nihai Senedi’nde (1992) de benzer görüşler vardır. Çevre ve çevre hakkı konusunda önemli bir belge de 25.06.1998 tarihli Aarhus

³³ N. Ağaoğlu ve diğ., (1996), “Çevre Koruma Rehber Kitabı”, Ö.Ç.K.K. Yayınları, 1. Basım, Ankara, s. 118.

³⁴ Sözleşme 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.

³⁵ Bu şüphelerin nedeni Afrikalı ülkelerin bağımsızlık mücadelelerinin, çevresel duyarlılık konularını gündeme getiren, Batılılara karşı verilmiş olmasıdır. Bkz. Kılıç, s. 139-140.

³⁶ Sözleşme 1969 yılında imzalanmasına karşın Ek Protokolle bu hak 1988 yılında sağlanmıştır. Kaboğlu, s. 18.

³⁷ Kılıç, s. 140.

³⁸ Ağaoğlu ve diğ., s. 119.

Sözleşmesi olarak bilinen *Çevresel Konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme Sözleşmesi*'dir. Herkesin sağlıklı ve refahını geliştirebileceği bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiş ve sorumluluklardan bahsedilmiştir.³⁹ Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002) çevresel değerleri, Sürdürülebilir Kalkınma'nın içinde önemli bir unsur olarak ele almış olsa da çevre hakkı konusunda yetersiz kaldığı görüşü dile getirilmiştir.

3.1.2. Hakkın Sahipleri ve Yükümlüleri

Çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi çevre hakkının bir hak olarak varlığıyla doğrudan ilgilidir. Hak kendi içinde konu, alacaklı ve borçlu şeklinde üç unsuru barındırır. Bu çerçevede çevre hakkının konusu "çevre" daha özel olarak "sağlıklı ve dengeli bir çevre"dir. Çevre hakkının sahipleri ve alacaklıları gerçek ve tüzel kişiler, devletler, özellikle çevresel duyarlılığın artırılması hususunda çaba gösteren uluslararası örgütler, kendilerini ifade şansı olmayan bitki ve hayvanlar ve gelecek kuşaklardır.⁴⁰ Çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi hususunda sahiplerin ve alacaklıların aynı zamanda yükümlü ve borçlu olmaları, hayvanlar, bitkiler ve gelecek kuşaklar hariç, bu hakka özel bir durumdur. Yani herkes hem alacaklı hem de borçludur.

Havanın kirletilmesinin önlenmeye çalışılması daha temiz ve kullanılabilir bir havaya sahip olma hakkının korunması çabasının sonucudur. Çevre hakkı sadece "insan" hakkı olmayıp insan dışı canlı ve cansız varlıkların da hakkıdır.⁴¹ İnsan merkezci anlayışla yapılsa da diğer çevre sahiplerinin hakkı korunmuş olmaktadır. Çevrenin sorunlarının evrensel⁴² olma özelliği nedeniyle çevre hakkı da uluslararası alanda da korunmaya ve işbirliğine ihtiyaç duyar. Çevre konusunda işbirliği artarak devam etse ve gelişse de borçlulara müeyyide uygulanmasının uluslararası alanda çok etkili olduğu söylenemez.⁴³

Çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi toplumsal yaşam anlayışına dayanır. Bu hakları, insanlar arasındaki dayanışma ve birlikte hareket etmeyi

³⁹ Malgosia Fitzmaurice, (2009), "Contemporary Issues in International Environmental Law" (Ed.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 173; Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 84; Marsden, *Strategic...*, s. 80-81.

⁴⁰ Özdek, s. 101-113. Uluslararası örgütler tüzel kişiler başlığı altında incelenebilir. Ancak son dönem çevre konusunda duyarlılığın sürdürülmesine katkılarının çokluğu uluslararası örgütlerin ayrı başlık altında sunulmayı hak ediyor. Yine bitki ve hayvanların çevre hakkı kapsamında sahiplik ve taraflık konularındaki görüşlerin değişmesi gerektiği düşünülmüştür. Sonuç olarak bitki ve hayvanların da sahip oldukları bir çevre ve o çevrede yaşama hakları vardır.

⁴¹ Kaboğlu, s. 55.

⁴² Kaplan, s. 3.

⁴³ Hüsnü Öndül, (1998), *Kentli Haklarının Kavramsal Temelleri*, İnsan Hakları Derneği, Makaleler, s. 4.

geliştirmeye yönelik olup İHEB'in idealini gerçekleştirmeyi amaçlar. Çevre hakkı sahipleri, çevrelerindeki “olumsuz” etkilerden korunma, “olumlu” etkileri de isteme olanağına sahiptirler. Sağlıklı, ekolojik dengesi bozulmamış sürdürülebilir bir çevrede yaşama ve ideal çevresel şartları isteme hakkına sahip olmak aynı zamanda çevresel şartların ideal düzeyde tutulması, bozulmanın önlenmeye çalışılması ve iyileştirme amaçlı çalışılması yükümlülüklerini de kapsar. Bu nedenle sahiplik hakkın olumlu edimini (alacaklı) gösterirken yükümlülük de olumsuz edimini (borçlu) gösterir.

Sahiplik Türk Dil Kurumu tarafından “*kendisinin olan bir şeyi yasa çerçevesi içinde dilediği gibi kullanabilme hakkını taşıma durumu*” olarak tanımlanırken yükümlülük⁴⁴ “*yapılması zorunlu olan iş veya bir işi yapma zorunluluğu*” “*kişiye yükletilen iş, edim, ödev*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵ Çevre hakkı bakımından sahipliğin ve yükümlülüğün birbirinden bağımsız düşünülmemesi “...*dilediği gibi kullanabilme...*” riskini ortadan kaldırır. Çevre hakkının en önemli özelliği dayanışma gerektirmesi ve bütünselliğidir. Öyle ise çevre hakkının birtakım sınırları ve makul elde edişleri söz konusudur. Yükümlülük hem sınırsız hakkı engeller hem de edim ve ödevlerle koruyucu bir hak olması gerektiğini gösterir. Bu çerçevede çevre hakkının sahipleri ve yükümlüleri hem alacaklı ve hem de borçlu konumundadır.

Çevre hakkının sahipleri ve yükümlüleri diğer insan haklarında olduğu gibi en temel çevre hakkı kullanıcıları bireylerdir.⁴⁶ Ayrıca tüzel kişiler, devletler ve uluslararası örgütler, bitkiler ve hayvanlar ve gelecek kuşaklar kullanıcı ve sahiplerdir. Yükümlülük açısından ise hakkın sahip olan, bitki ve hayvanlar ile gelecek kuşakların sorumluluğu söz konusu değildir.⁴⁷

3.1.2.1. Gerçek ve Tüzel Kişiler

Bireylerin çevre hakkının, birçok kanun ya da uluslararası sözleşmede yaşam ve sağlık hakları ile birlikte verilmesi, en temel insan haklarından birisi olduğunu gösterir.

---

⁴⁴ Yükümlülük (Sorumluluk), çevre hukukunda bağlayıcılık bahşeden temel kurumdur. Dolayısıyla yaptırım için hakkın kullanıcıları bilinmelidir. Bkz. Kaboğlu, s. 55.

⁴⁵ Türk Dil Kurumu, yükümlülük, 15.06.2009.

⁴⁶ Keleş ve Ertan, s. 83.

⁴⁷ Almanya'da Hohenheim Üniversitesi tarafından Prof. Dr. Winfried Drochner'e yaptırılan araştırmaya göre küresel ısınmaya sebep olan metan gazının % 4'ü ineklerden kaynaklanmaktadır. Bazı hayvanların bitki örtüsüne zarar verdikleri (keçilerin ormanlara verdiği zararlar) yine bazı bitki türlerinin ekosistemin işleyişini (asalak bitkiler ya da diğer bitkilerin yaşam alanlarını yok eden) olumsuz yönde etkilediği şeklinde haber ve araştırmalar mevcuttur. Ancak ekosistemin bir parçası olduğu göz önüne alınırsa araştırmalarda çıkan sonuçların bitki ve hayvanlara sorumluluk yükleme anlamında geçerliliği yoktur. Yoksa çıkan sonuç ve veriler çerçevesinde iyileştirmeler ve geliştirmeler söz konusu olabilecektir.

Çevrenin kullanıcılarının başında gelen gerçek kişiler, gelecek kuşaklardan ayrı olarak “herkes”, “hiç kimse”, “vatandaş”, “halk”, “kişi” şeklinde uluslararası sözleşme, anayasa ve kanunlarda günümüz insanları için kullanılır.⁴⁸ İnsanların ırk, din, renk, sınıf, cinsiyet vs. ayırım yapılmaksızın sahip olduklarına inanılan haklar çerçevesinde düşünülen hakkının kullanıcıları “herkes”tir.⁴⁹ 1982 Anayasası vatandaş yabancı ayırımı gözetmemiştir. Ancak Yaşamış⁵⁰ Çevre Kanunu’na (m. 30) dayanarak yabancıların çevresel bir sorunla karşılaştığında idareye başvurma hakkının olmadığını ifade eder. Uluslararası sözleşmelerde (özellikle Stockholm Konferansı) çevre hakkının tüm insanları kapsayacak şekilde düzenlenmesi bu hakkın ulusal düzeyde ileri sürülmesinde vatandaş yabancı ayırımını ortadan kaldırmıştır. Hakeza çevre sınır tanımayan ve bir sorun ortaya çıktığında tüm insanlığı, canlıları, ekosistemleri kısaca dünyayı etkileyecek özellikler gösterir. Bu nedenle mütakabiliyet çevre konusunda göz ardı edilmelidir.

Bireylerin çevre hakkı, bir ihlal durumunda, yükümlülere karşı ileri sürülebilmesinin garanti altına almasını gerektirir. Çevresel bir bozulmaya sebep olunması ya da yapılması gereken bir iyileştirmenin yapılmaması/geciktirilmesi bireylerin çevre hakkı çerçevesinde harekete geçebilmelerini özünde barındırır.⁵¹ Çevre Kanunu’nda (m. 30) illiyet bağı aranmadan⁵² “haberdar olan” herkesin idareye başvurma hakkı güvence altına alınmıştır. Yani herhangi bir çevresel sorunda “herkes” bakımından hak doğurur. Buna göre çevre hakkının bireylere çok geniş kullanım alanı sunduğu söylenebilir.

Çevre hakkı sahibi olan birey hakkın gerçekleşmesinde yükümlü tutulmuştur. Dolayısıyla çevrenin korunması, kirlenmesinin önlenmesi ve geliştirilmesi yükümlülüğü bireye de verilmiştir. Çevre hakkı diğer insan haklarından farklı olarak bireylere aktif görev ve sorumluluklar yükler. Hak ihlallerinden kaçınma gibi pasif duruşun ötesine geçilerek hakkın bireylerce korunması ve geliştirilmesi şeklinde ifade edilebilecek, aktif ve olumlu edimlerde bulunma sorumluluğu olan bir yapının varlığı bu hakkın farklılığını gösterir. Etkin katılım hakkın gerçekleşmesi bakımından tamamlayıcıdır.⁵³

---

⁴⁸ Kaboğlu, s. 56.

⁴⁹ Keleş ve Ertan, s. 83.

⁵⁰ Yaşamış, *Anayasa...*, s. 27.

⁵¹ Özdek, s. 107.

⁵² Dava açma ehliyeti olan kişilerin yönetim hukuku açısından dava açabilmeleri için dava ile aralarında belirli bir illiyet bağının bulunması zorunluluğu genel kuralı söz konusudur.

⁵³ Özdek, s. 115.

Uluslararası sözleşmelerde hakla birlikte birtakım ödev ve sorumluluklar verilmiştir.⁵⁴ Türkiye’de de Anayasa’nın 56. m.’sinin birinci fıkrasında herkesin çevre hakkına sahip olduğunu belirtilirken ikinci fıkrasında devlete ve vatandaşa çevre koruma ve kirliliğin önlenmesi hususunda sorumluluk verilmiştir.⁵⁵

Toplulukların çevre hakkına sahip olmaları çevresel varlık ve değerlerin kolektif özellikler taşımasının bir sonucudur. Hava, su, toprak, ormanlar, kıyılar vs. bireyler olarak olduğu kadar hatta daha fazla toplu olarak kullanılan çevresel değerlerdir. Dolayısıyla çevre hakkı toplu kullanılması ağır basan bir haktır.⁵⁶ Anayasa’nın 56. m.’sinde “herkes” şeklinde bahsedilen çevre hakkı kullanıcıları içerisinde bireyler olduğu kadar tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olsun ya da olmasın topluluklar bulunmaktadır.⁵⁷ Yükümlülere karşı yapılan toplu başvurular, toplu açılan davalar hakkın toplu kullanılabilceğini göstermektedir.⁵⁸

Toplulukların bu hakkı öne sürebilmesi hukuksal açıdan zarar-menfaat ilişkisi ve dava ehliyetine sahip olma bakımından kabul edilir. Tüzel kişiliği olmayan toplulukları bu hakkın yararlanıcıları dışında tutmak gereksiz bir sınırlama ve engel ortaya çıkarır.⁵⁹ Çevre hakkının kolektif hak özelliği göstermesi topluluk ve dernek gibi örgütlenmeler aracılığı ile de kullanılabilmesine olanak sağlamıştır. Hatta bireysel başvurunun çok ötesinde anlayış gelişmiştir. Örgütlü ve toplu başvuruların klasik zarar-mağdur anlayışını gevşetmesi “potansiyel” ya da “olası” mağdur anlayışının da ortadan kalkmasına katkı yapmıştır.⁶⁰

Topluluklardan tüzel kişiliğe sahip olanların hak ve ödev bakımından gerçek kişilerden bir farkı olmadığı için hakkın yükümlüsü de olmaktadır.⁶¹ Bu durum çevre hakkının dayanışma niteliğinin ağır basması, toplumda dayanışmayı ve işbirliğini gerektirmesi ve birçok çevresel sorunun ancak kolektif hareket edilmesiyle çözülebilmesi ilintilidir. Hak

---

⁵⁴ Örneğin Stockholm Konferansı Sonuç Bildirgesi (1972) “İnsanın bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır.” (m.21/2), Yine Limoges Bildirgesi (1990) “bugünkü kuşakların, gelecek kuşaklara bugünkünden aşağı olmayan bir biyolojik çeşitlilik ve zenginliği güvence altına alan nitelikli toprağı iletme ödevi vardır.” (m.8/1).

⁵⁵ “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” 56. m., 2. Fıkra, Anayasa (1982), Kanun No: 2709, 18.10.1982.

⁵⁶ Keleş ve Ertan, s. 84.

⁵⁷ Keleş ve Ertan, s. 85.

⁵⁸ Güvenpark ya da Zafer Parkı’nın kaldırılması hususunda Danıştay üyelerinin ortak girişimlerde bulunmaları ve dava açabilmeleri çevre hakkının toplu kullanılabilmesini göstermektedir. Bkz. Özdek, s. 108; Keleş ve Ertan, s. 84.

⁵⁹ Özdek, s. 108.

⁶⁰ Kaboğlu, s. 57.

⁶¹ Keleş ve Ertan, s. 89.

ve ödev bağlamında çevre ile ilgili alınacak kararlarda kişilerin oluşturacağı kamuoyu ve baskının topluluklarının yanında etkisi yoktur. Bu etki çevresel duyarlılığın gelişmesine katkıları yapmıştır. Gönüllü çevre kuruluşlarının hukuksal zeminde olsun ya da olmasın çevre için yaptıkları mücadelelerde karşı duranların çevre hakkı da savunulmaktadır. Özellikle bu alanda gösterilen çaba ve çalışmalar takdire şayandır.⁶²

3.1.2.2. Devletler ve Uluslararası Örgütler

Yeni kuşak insan haklarının öncekilerden farkı, hakların konusunun bireyi aşmasıyla tüzel kişilerin, toplulukların ve devletlerin de hakkın konusu olmasıdır. Çevre ve çevre sorunları tüm insanlığı ortak paydada buluşturan bir nitelik göstermesi bakımından uluslararası işbirliğini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk uluslararası alanda en önemli aktörlerin başında gelen devletlerin hakkın kullanıcısı olarak karşı taraftan birtakım talepleri olabileceğini göstermiştir. Anlaşma hükümlerine uygun davranmayı isteme, aykırı davranışları uluslararası mahkeme ve hakemlere götürebilme hakkının bir uzantısı da çevre hakkı hususundadır. Bu şekilde devletlerin çevrenin sahiplerinden birisi olduğu ortaya çıkar.⁶³ Kuşkusuz devlet insan hakları hususunda taraftır. Bu taraflık yükümlülük çerçevesinde düşünülse de özellikle çevre hakkı bakımından hakkın sahibi niteliğini de göstermektedir.⁶⁴

Atmosferde, deniz ve okyanuslarda, sınıraşan akarsularda, birden çok ülkeye sınır göllerde yaşanan kirliliğin diğer ülkeleri de olumsuz etkileyeceği açıktır. Bu kirlilikler; zehirli atıkların denizlere bırakılması, özellikle sanayi tesisleri kaynaklı zararlı gazların atmosfere salınması, nükleer denemeler, üçüncü dünya ülkelerine çöp ihracı⁶⁵ vs. şeklinde çoğaltılabilir. Dolayısıyla devletlerin bu olumsuz etkilenme karşısında çevre haklarının olduğu ve bu haklarını koruyabilme ve savunabilme adına harekete olanakları, uluslararası hukuk ve uluslararası çevre hukuku ilke ve hükümleri çerçevesinde, mevcuttur.⁶⁶

---

⁶² Özdek, s. 116.

⁶³ Keleş ve Ertan, s. 86.

⁶⁴ Özdek, s. 111.

⁶⁵ Limoges Bildirgesi'ne göre gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri sömürücü faaliyetlerden kaçınması gerekir. Bu sömürü az gelişmiş ülkelerin kaynaklarının gelişmiş ülkelere kullanılması olduğu kadar gelişmiş ülkelerin ürettiği atıkların az gelişmiş ülkelere gönderilmesi şeklinde olabilir. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin kendi kaynaklarının gelişmiş ülkelere aşırı kullanılmamasını isteme ve gelişmiş ülkelerin ürettiği çöpleri ihracıyla oluşacak bir çöplük olmayı reddetme hakları olduğu sonucu çıkarılabilir. Bkz. Özdek, s. 112.

⁶⁶ Keleş ve Ertan, s. 86.

Devletlerin çevre hakkıyla ilgili ilk önemli uluslararası belge Stockholm Konferansı'dır. Buna göre “...*BM kuralları ve uluslararası hukuk prensiplerine göre...*” ülkeler kendi kaynaklarını kendi çevre politikaları çerçevesinde kullanma haklarına sahiptir (m. 21).⁶⁷ Dolayısıyla devletlerin çevre kaynaklarını çevresel duyarlılığa uygun davranarak kullanma hakları vardır. Devletlerin çevre hakkının birinci boyutu budur. İkinci boyutu ise çevrenin kullanılması sonrası ortaya çıkması muhtemel sorunlarda sorumluluğu bulunanlara karşı kirliliğin önlenmesini ve eski hale getirilmesini isteme, olası kirliliklere karşı önlem alma ve çevre hakkına tecavüz edilmesine karşı karşı tarafın düzeltme/iyileştirme yapmaması durumunda yukarıda belirtildiği gibi hakkını uluslararası mercilerde arayabilmedir.

Çevre hakkı devlet açısından hak olma niteliğinden çok sorumluluk, yetki ve görevi ifade eder. Çevre hakkı devlete kaçınma ödevinin yanında hakkın kullanılma koşulları ile ilgili düzenleme yapma, hakkı güvence altına alma, bu amaçla kamusal örgütlenmelere gitme ve yönlendirme şeklinde olumlu edimler yüklemiştir.⁶⁸

Devletin yükümlülüğü genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Çünkü kamu gücünü kullanarak genel belirleyici, kanun ve/veya kural koyucu, yaptırım uygulayıcı olan devlettir. Devletin düzenlemesi ve/veya koruması altında olmayan bir çevre hakkının varlığının devamı söz konusu değildir. Yani devletin çevre hakkının yükümlüsü olması, çevre hakkının kullanıcısı olmasından daha anlaşılır bir durum arz etmektedir.⁶⁹

Çevre hakkının güvencesi olan devletin görev ve sorumluluğu ile ilgili olarak Stockholm Konferansı'nın 21. m.'sinin devamına göre ülkelerin zarar veren taraf (başka ülkelerin kaynaklarını kirletmeme) olmaması gerekir. Dolayısıyla devletlerin çevreyi kullanma hakları bulunduğu gibi çevreyi kirletmeme gibi bir zorunlulukları vardır.

Türkiye'de 1982 Anayasası'na (m. 56) göre çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemek birey ve toplulukların sorumluluğunda olduğundan çok daha fazla bir şekilde devletin sorumluluğundadır.⁷⁰ Bu sorumluluk, devletin sosyal yaşam ve sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde anlamlandırıldığında çok daha geniş alana nüfuz eder.

---

⁶⁷ Özdek, s. 112.

⁶⁸ Kaboğlu, s. 75.

⁶⁹ Keleş ve Ertan, s. 90.

⁷⁰ Kaboğlu, s. 77.

Burada bir çelişkiden bahsedilmesi gerekir. Şöyle ki, devlet ülke içerisinde ve uluslararası alanda en önemli çevre hakkı koruyucusu ve yükümlüsüdür. Ayrıca çevre hakkının kullanıcısı olup çevresel sorunlara sebep olduğu da bilinen bir gerçektir.⁷¹ Soyut olan devletin kurum, kuruluş ve organlarla somutlaşan yapısında bir bütün olarak kirletmeme ve çevre sorunu üretmeme yükümlülüğünün bir parçasıdır. Dolayısıyla çevresel bir soruna sebep olan bir devlet kurumunun devletin yetkili diğer organlarınca düzene sokulması, devletin çevre hakkı ve yükümlüğü konusunda bütünlüğünü yansıtır.

Devletlerin çevre politikalarının çevrenin korunması ve geliştirilmesi çerçevesinde oluştuğu şüphelidir. Zira sosyal yaşamın düzenlenmesinde normlar düzeyinde temel belirleyici olan devletin çevresel duyarlılık konusunda duyarsız olması mevcut sorunların ortaya çıkmasına ve artarak devam etmesine sebep olmuştur.

Çevre sorunlarının global ölçekte risk oluşturduğu, birtakım çevre sorunlarının ancak uluslararası işbirliği ile çözülebildiği ve yerel ve bölgesel bile olsa çevre sorunlarının tüm insanlığın sorunu olduğu gerçekleri karşısında insanların ortak hareket etmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁷² Çünkü ulus devletlerin kendi topraklarında oluşan çevre sorunlarını ülke sınırları dâhilinde tutabilmeleri söz konusu olmadığı gibi diğer ülkelerden gelecek kirliliklere de sınırlarını kapatabilme olanağı yoktur.⁷³ Bu durum, uluslararası örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır.⁷⁴ Örgütlerin çevre konusunda taraf kabul edilmeleri bu örgütleri çevre hakkı sahibi ve yükümlüsü yapmıştır. Dolayısıyla bu örgütlerin daha iyi bir çevre talep etme hatta özellikle devletleri, bağlayıcı anlaşmalarla, daha iyi çevre oluşturma hususunda zorlayıcı tedbirler⁷⁵ alma hakları olduğu görülür.⁷⁶

Tüm canlıların ortak değeri olan çevre, insanların sorunları barışçı yollarla çözüme azmi ve daha iyi bir dünyada yaşama isteği amacıyla kurdukları, uluslararası örgütlerin de taraf olduğu hak/sorumluluk paylaştığı bir alandır. Özellikle BM ve bağlı uzmanlık kuruluşları⁷⁷ ile diğer uluslararası⁷⁸ ve bölgesel⁷⁹ oluşumların çevrenin ve çevre hakkının

---

⁷¹ Özdek, s. 114.

⁷² Keleş ve Hamamcı, s. 147, Can Hamamcı, (1997), “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 396, Kaboğlu, s. 134, Ertaş, s. 6, Mazı, *Biyolojik...*, s. 168, Görmez, s. 112, Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 8.

⁷³ O'Neill, 29.

⁷⁴ Kaplan, s. 37.

⁷⁵ Bir uluslararası örgüt; anlaşma hükümlerine ve diğer kural ve kaidelere uymadığı zaman üye devletleri üyelikten çıkarma, uluslararası alanda tecrit etme (ambargo) gibi uygulamalara gidebilmekte hatta uluslararası mahkeme kararları ile mahkûm edilebilmektedir.

⁷⁶ Haktanır, s. 195.

⁷⁷ BM, ECOSOC, UNEP, UNDP, UNCED, UNESCO, UNCTAD, HABITAT, ILO, FAO, WHO, WB, IMF vs.

korunması ve geliştirilmesi hususlarında çaba ve çalışmaları vardır. Çevre koruma ve ekolojik yaşam konusunda çalışan uluslararası STK'lar⁸⁰ da devletler, devletlerin oluşturduğu bölgesel ve uluslararası örgütler⁸¹ ve özellikle BM ve bağlı kuruluşları nezdinde çevresel yükümlülükler alan ve bu sorumluluk çerçevesinde hareket eden uluslararası örgütlenmelerdir.

Yukarıda bahsi geçen örgütlenmelerin kuruluş anlaşması ya da daha sonra kabul edilen protokollerle çevre ve çevre hakkı konularında söz sahibi olmaları ve yükümlü tutulmaları bu örgütlenmelerin çevre hakkının geliştirilmesine katkılar yapacağı açıktır. Küresel bir köy olan dünyada yerel çevre sorunları uluslararası gündemi meşgul edebilmekte ve çözümü ile ilgili bu örgütlenmelerin harekete geçebilmelerini sağlamaktadır. Konuyla ilgili olarak ulusal çevre dernek ve örgütlerinin oluşturacağı uluslararası oluşumların çevre hakkı konusunda her ülkede söz sahibi olabilmesi ve dava açabilme ehliyeti sağlanmalıdır. Çünkü etkisiz ve yetkisiz oluşumların herhangi bir sorunun çözümüne katkısı ve çözüme yönelik eylemde bulunma isteği zayıf kalacaktır. Çevre duyarlılığı olan uluslararası STK'ların medyatik eylemlerinin de bu duyarlılık çerçevesinde düşünülmesi gerekmektedir.

Uluslararası arenada devletlerin oluşturduğu örgütlenmelerin çevre duyarlılığı hususunda sorumluluğu oldukça yüksektir. Bunun nedeni uluslararası ilişkilerin yönlendirilmesinde rol oynayan en önemli aktörler devletler ve devletlerin oluşturduğu birlikler olmasıdır. Çevre hakkı bağlamında ise sosyal sorumluluk çerçevesinde işleyen yapılanmaların ön plana çıkarılması daha iyi bir gelecek ve yaşanabilir bir dünya için makul görünmektedir.

---

⁷⁸ OECD, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) vs.

⁷⁹ 1963'te Addis Ababa'da 32 bağımsız Afrika Devletinin katılımıyla kabul edilen Afrika Birliği Şartı çerçevesinde kurulan Afrika Birliği Teşkilatı ve 1981'de kabul edilen ve 1986'da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı, 1948'de Kolombiya'nın Bogota şehrinde yapılan Dokuzuncu Amerikan Devletleri Konferansı'nda kabul edilerek 1951'de yürürlüğe giren Amerika Devletler Teşkilatı Şartı ve 1969'da imzalanan Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, Strasbourg'da 1949'da bir araya gelen 10 Avrupa ülkesinin imzaladığı Avrupa Konseyi Statüsü Sözleşmesi ve 1950'de AIHS, Üç kurucu anlaşmayla (AET, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)) ortaya çıkan ve AB 1992'de kabul edilip 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması, 1983'te Cakarta'da kabul edilen Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi için Bkz. Kaboğlu, s. 136-145.

⁸⁰ Avrupa Çevre Ajansı (European Environment Agency-EEA), INEPO, IFOAM, ECEAT, Gaia Trust, CAT, GEN-Europe, FTO, WWF, LEF, BLI, Yeşilbarış (Greenpeace), EEB, FoE, T&E, NFI, CAN-Europe, IULA, EWI, IUCN, FCP, IFPRA, ACTS, enviroLink, WFC, EFI, ITTO, CI, CFA, FPP, GFW, IITF, IIED, IWPA, IUFRO, PEFC, Montreal Process, WRI, TFRG, CFC, The Seacology Foundation, WSPA vs. Bkz. Yeşil Atlas, <http://yesilatlas.kesfetmekicinbak.com>, 01.09.2009.

⁸¹ O'Neill, 48-70.

3.1.2.3. Hayvanlar ve Bitkiler

Uluslararası Hayvan Hakları Birliği ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından 1977 yılında Londra’da yapılan toplantıda kabul edilen ve 1978 yılında Paris’te (UNESCO Merkezi) ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, hayvanların çevre hakkına dolaylı olarak vurgu yapmıştır. 4 Ekim, hayvan hakları dernekleri tarafından 1931’de “Dünya Hayvan Hakları Günü” ilan edilmiştir.⁸²

Hayvanların daha iyi ortamlarda yaşama hakkı çevre hakkının bir uzantısıdır. Çünkü yaşam alanlarının sınırlandırılması, yaşam koşullarının kötüleştirilmesi ya da insan müdahalesi sonrası oluşan durumların düzeltilmemesi sonucu hayvanların yaşam süreleri kısılır, türler yok olur ya da sağlıksız nesil riski ortaya çıkar.

Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin başlangıcında bütün hayvanların kendine özgü haklara sahip olduğu, bu hakların tanınması gerektiği, yaşamın tek olduğu, bu hakların bir arada yaşamanın temelini oluşturduğu, insanoğlunun hayvanlara karşı suç işlediği ve işleme tehlikesinin olduğu, hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiği ve hayvanları sevmeye, gözetmeye, anlama, saygı duymaya eğitiminin çocukluktan itibaren verilmesi gerektiği ilan edilmiştir.⁸³ Buna göre yaşam, tüm formlarıyla bir bütündür. Hayvan ve bitki aleminden yok olan her tür, besin zincirinin bozulmasına ve dolayısıyla ekolojik dengenin değişmesine sebep olur. Süreç, insan ırkının kıtlık, açlık, salgın ve genetik bozulma gibi çok geniş kitleleri etkileyecek sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Hayvanların kişilik ve dava ehliyetlerinin olmadığı ve idare karşısında şahsen kendilerini savunabilme olanaklarının bulunmadığı açıktır. Bu bakımdan hayvanların herhangi bir tehdit ya da tehlike karşısında kendilerini otorite karşısında savunabilmesi ya da doğrudan taraf olabilmesi söz konusu değildir.⁸⁴ Dolayısıyla hayvanların otorite karşısında haklarının savunulması hayvanları koruma kuruluşları, hayvan hakları dernekleri tarafından temsil edilmesiyle ve hayvan haklarının da insan hakları gibi yasal

⁸² NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/179940.asp>, 01.09.2009.

⁸³ İsmet Sungurbey, (1999), “Hayvan Hakları”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 4/1, İstanbul, s. 1033.

⁸⁴ Burada şunu belirtmeliyiz ki; gelişen tıp teknolojisi, genetik bilim ve kontrol edilen/edilemeyen deney ve araştırmalar sonucu ortaya yeni türlerin çıkması, yakın gelecekte olmasa bile, mümkün görünmektedir. Bilimkurgu şeklinde de düşünebileceğimiz bu varsayım yapılan çalışmalarla gerçeğe bir adım daha yaklaşmıştır. Mutant yaratıklar, insan gibi düşünebilen hayvanlar, insansı robotlar vs. bir bilimkurgu filminde olduğu gibi hak arayışına girebilecektir. Fantezi, hatta saçmalık olarak da görülebilecek bir durum arz etse de gelişmeler göstermektedir ki bu gelecek kurgusu hiç de yabana atılacak gibi değildir.

düzenlemeler⁸⁵ yapılmasıyla sağlanabilir. “Hayvan Hakları⁸⁶” eseri ve uygulamada yaptığı çalışmalarla hayvan haklarının korunması konusunda oldukça önemli bir yere sahip olan hayvan hakları savunucusu Sungurbey, Hayvanları Koruma Kanunu çıkarılması için önemli çabalar göstermiş ve bu çerçevede bir kanun metni hazırlamıştır.

Bitki haklarını konu eden doğrudan herhangi genel bir anlaşma ya da sözleşme bulunmaz iken ormanlar, ormanların korunması, tropik ormanlar, özel bitki türlerinin korunması hususlarında sözleşme ve Direktifler olduğu gibi Anayasa hükümleri⁸⁷ ve orman kanunları⁸⁸ da mevcuttur. Yaşanılabilir çevre denilince akla ilk gelen çevresel unsurlardan olan bitkiler ekolojik dengenin, canlı yaşamının sürdürülebilmesinin ana dayanağı ve besin zincirinin de temelidir. Buna göre bitkilerin yaşama hakkının ve yaşam koşullarının elverişli olduğu bir çevrede bulunma hakları kabul edilmektedir.

İnsanlar bitki ve hayvanlardan beslenme başta olmak üzere ihtiyaçlarını karşılamak için faydalanır. Ancak bazı hassasiyetleri göz önüne alması ve birtakım kurallar çerçevesinde hareket etmesi gerekir. Bu çerçeve bir taraftan insan haklarını diğer taraftan hayvan ve bitki haklarını gösterir. Zira insanların çevre hakkının gerçekleşebilmesi sağlıklı, temiz, dengeli, sürdürülebilir bir çevrede mümkün olabilir. Böyle bir çevrenin olabilmesi ise hayvan ve bitkilerin sağlıklı, temiz ve dengeli bir yaşam sürmelerine ve yaşam alanlarının var olmasına bağlıdır. Yani insanın çevre hakkı aynı zamanda hayvanların ve bitkilerin de çevre hakkı olduğunu da göstermektedir. Bitkilerin çevre hakkının savunulması da hayvanlarda olduğu gibi dernekler, vakıflar, kuruluşlar vs. tarafından sağlanabilir.

ABD’de, 1970 yılında, Orman İşletmesi, Nevada dağlarındaki vadilerden birisinde tesisler yapılması amacıyla Walt Disney şirketine izin vermiştir. Bunun için ağaçların kesilmesi gerekmiş, buna karşı Sierra Kulübü, ağaçların ve ormanların haklarının savunulması için dava açmıştır. Ancak mahkemenin Sierra Kulübünü taraf görmemesi nedeniyle ağaçların ve ormanların savunulması gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Christopher Stone’dan mahkemeye sunulmak üzere rapor hazırlamasını isteyen Sierra Kulübü, doğal varlıkların da hakları olduğunu göstermek istemiştir. Stone, “*Should Trees Have Standing?*” adlı çalışması ile ağaçlara, vadilere ve nehirlerle hukuki açıdan

---

⁸⁵ Hayvanları Koruma Kanunu, (Kanun No: 5199, 24.06.2006).

⁸⁶ Sungurbey.

⁸⁷ Mesela: 1982 Anayasası m. 169-170, Kanun No: 2709, 18.10.1982.

⁸⁸ Mesela: Orman Kanunu, (Kanun No: 6831, 31.08.1956).

hak tanınması gerektiğini göstermeye çalışmıştır.⁸⁹ Süreç olumsuz sonuçlansa da Stone açık bir şekilde ağaçların hakkını savunmuş ve pek çok hukukçu bu konuda olumlu yaklaşımda bulunmuştur. Pratik açıdan olmasa bile teorik açıdan ilk kez hukuk sistematüğinde ağaçların hakkı olabileceğı tartışılmıştır.⁹⁰ Stone'a göre yasal haklara sahip olmanın üç kriteri bulunur: Kendi adına hukuki girişim ve eylemde bulunma olanağının bulunması, dava esnasında mahkemenin bu varlığın bizzat kendisine yönelik zarar olabileceğı fikrinde olması ve nihai sonuçtan bizzat bu varlığın yararlanabilmesi gerekir. Buna göre temsilcileri kanalıyla ağaçların hak sahibi olduğu ortaya çıkar. Konuşamayan bir bebeğın hakkı mahfuz iken ağaçların, ormanların, denizlerin, ırmakların vs. hakları da mahfuz olmalıdır. Kesilen bir ağacın hakkını savunma için dava açılmış ve ilk kez bir ağaç mağdur durumda gösterilmiştir.⁹¹

3.1.2.4. Gelecek Kuşaklar

Stockholm Konferansı'nın 1. m.'sinin ikinci cümlesinde yer alan "...bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek..." ifadesinden de anlaşılacağı gibi, çevre hakkının yararlanıcılarından birisi de gelecek kuşaklardır.⁹² Çevrenin durağan olmayan yapısı çevre hakkını da dinamik bir yapıya kavuşturmuştur. Zira çevre hakkı sadece şu an kullanılan bir hak olmayıp daha sonraki dönemlere sirayet etmektedir. Çünkü insanlar sahip oldukları doğal ve kültürel değerleri bir sonraki kuşağa aktarır.⁹³ Gelecekte daha güzel ve temiz bir çevrede yaşama idealinin kaygısını bugünkü kuşaklar taşımaktadır. Bu kaygı kendi yarınları için olsa bile sonuçları gelecek kuşakları kapsamaktadır. Yani her halde gelecek kuşakların çevre hakkı saklıdır.

Gelecek kuşakların uluslararası sözleşme ve ulusal metinlerde⁹⁴ çevre hakkına sahip olduğu kabul edilir. Çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir çevre açısından oldukça önemli bir adım olsa da gelecek kuşaklarla ilgili bazı açmazlar da vardır. Birincisi kavramın muğlaklığı ve tanımlama tıkanıklığı, ikincisi gelecekteki insan haklarının tanımlanmamış olması ve içeriğinin belli olmaması üçüncüsü de gelecekteki insan

⁸⁹ Wilkinson, s. 226, Bkz. C. Stone, (1972), "Should Trees Have Standing?-Toward Legal Rights for Naturel Objects", SCLR (Southern California Law Review), vol. 45, s. 450-501.

⁹⁰ Keleş ve Ertan, s. 197-198.

⁹¹ Keleş ve Ertan, s. 308-310.

⁹² Kiss, s. 101.

⁹³ Özdek, s. 108.

⁹⁴ Ülkeler mevzuatlarında çevre, çevre koruma ve çevre hakkı kapsamında gelecek kuşaklara doğrudan ya da dolaylı olarak atıf yapmaktadır. Bkz. Kaboğlu, Özdek, Keleş ve Ertan, Turgut, *Çevre Politikası*....

hakları uygulanmasının yerleşmesinde önemli katkılar sağlayacak olan uluslararası belge ve çalışmaların biraz yavaş kalmasıdır.⁹⁵

Brundtland Raporu'nun ekinde Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu tarafından kabul edilen Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma için Yasal İlkeler başlıklı önerinin 2. m.'sinde, "...gelecek kuşakların yararına olarak kullanması ve korunması gerektiği" belirtilmiştir.⁹⁶ Bu sorumluluk devletlere verilmiş olsa da sadece devletin değil birey ve birey topluluklarının da ödevidir. Yaşayan tüm insanların geleceğe yaşanılabilir bir dünya bırakma yükümlülüğü, gelecek kuşakların yaşanılabilir bir dünya bulma hakkının gereği olup henüz doğmamış insanlar çevre hakkının sahibidir.⁹⁷

1982 Anayasası'nda gelecek kuşaklara dair bir ibare bulunmasa da gelecek kuşakların "herkes" tanımlamasına dâhil edilebilir. İkinci paragrafta yer alan "çevreyi geliştirme" ödevi geleceğe dönük bir eylemi ifade eder. Buna göre dolaylı olarak gelecek kuşaklara yer verildiği söylenebilir. Yine Çevre Kanunu'nun⁹⁸ 1. m.'sinde amaç belirtilirken "...bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin..." şeklinde verilen tanımlama çevre hakkının gelecek kuşakların da hakkı olduğunu göstermektedir.

Çevreye, geçmiş, şimdiki ve gelecek kuşakların, "kuşaklararası eşitlik" ve "çevresel adalet" ilkeleri çerçevesinde, sahip oldukları kabul edilir. Her kuşağın en az bir önceki kuşak kadar sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı vardır. Çevre hakkının kuşaklararası boyutu "evrensel bir dayanışma" ve "dünyasal haklar" şeklinde insan haklarına hak ve borçların birbirini tamamladığı yeni bir anlayış getirmiştir.⁹⁹

Çevrenin korunması hususunda herhangi bir şekilde yükümlülüğü söz konusu olmayan gelecek kuşaklar hukuksal açıdan hak sahibi değildir. Etik ve moral değerler ideal olanla hukuk ise gerçeklikle bağlantı kurar. Hukuksal açıdan hak sahibi olunabilmesi kişiliğin varlığına bağlıdır. Doğmamış ancak ana rahmine düşmüş "gelecek kuşaklar"

---

⁹⁵ Kiss, s. 102-103.

⁹⁶ WCED, (1987), "Our Common Future", Oxford University Press, First Published, Oxford, s. 348.

⁹⁷ Keleş ve Ertan, s. 87.

⁹⁸ Çevre Kanunu'nun 26.04.2006 tarihinde yapılan değişiklik öncesi 1. m.'si (26.04.2006 tarihinde yapılan değişiklikle Çevre Kanunu'nun 2. m.'sinde verilen tanımlar içerisinde ve 4. m.'nin d fıkrasında çevresel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşabilmesi amacıyla Özel Çevre Koruma Bölgeleri kurulabilmesine imkânı verilerek gelecek kuşakların çevre konusunda hak sahibi olduğu kabul edilmiştir.)

⁹⁹ Özdek, s. 109-110.

istisna olmak üzere hukuksal olarak hak sahibidir. Medeni Kanun'a (m. 28/2) göre sağ doğmak koşuluyla ana rahmine düşen çocukların kişiliği başlar ve hak sahibi sayılır.¹⁰⁰

3.1.3. Çevre Hakkının Korunması ve Geliştirilmesi

Çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi çevrenin korunmasından bağımsız değildir. Çevrenin korunması hava, deniz, toprak, göller, akarsular, bitkiler, hayvanların yani çevre hakkının korunması ve geliştirilmesidir. Çevre hakkı korunurken de sağlıklı ve dengeli yaşam korunmaktadır. Çevre hakkının sadece insan hakkı olduğunu düşünmek ve bu çerçevede koruma ve geliştirme sağlamaya çalışmak çevresel eksikliklere sebep olur.¹⁰¹ Ancak çevrenin korunması hak boyutunda anlam kazanır. Uygulamada da çevre ve çevre hakkı konuları birçok önemli davaya konu olmuştur.¹⁰²

Çevresel zarar hususunda sorumluluk ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da vardır. 1938'de Kanada'nın ABD sınırında bulunan bir fabrikanın havayı kirleterek ABD'de zararlar vermesine konu olan *Trail Smelter Davası*'nda hakemlik kararı ile Kanada zarardan sorumlu tutulmuştur. İlk kez bir devlet ülke kaynaklarının kullanılması sonucunda oluşan çevre problemlerinin müsebbibi sayılmıştır. Böylece devletlerin çevreye ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da zarar vermemesi gerektiği ortaya çıkmıştır.¹⁰³ Yine UAD, 1949 yılında İngiliz hükümetinin şikâyeti üzerine görülen *Korfu Kanalı Davası*'nda denize döşenen mayınlardan bilgisinin olmadığı savunmasını yapan Arnavutluk hükümetini sorumlu tutmuştur. *Lac Lanoux Davası*'nda (1957) ise Hakemlik Mahkemesi devletlerin ülkelerinden kaynaklanan nedenlerle komşu devletlerin akarsu ve göllerinin kirlenmesi konusunda ilgili devletlere sorumluluk yüklemiştir.¹⁰⁴ Ülkelerin sınırları dışında kalan uluslararası alanların korunması uluslararası işbirliği ile mümkündür. İşbirliği çevresel sorunların oluşmaması ya da oluşan çevresel problemlerin çözümü bakımından devletlerin birbirlerine bağımlı olmalarını zorunlu kılmıştır.

---

¹⁰⁰ Özdek, s. 110.

¹⁰¹ Hüseyin Pazarcı, (1998), "*Uluslararası Hukuk Dersleri*", 2. Kitap, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 469-470

¹⁰² Bilgi ve Liste İçin Bkz: Wilkinson, s. 15-21.

¹⁰³ Pazarcı, s. 469-470

¹⁰⁴ Wilkinson, s. 92.

3.1.3.1. Çevre Hakkının Ulusal Düzeyde Korunması

Çevre hakkı¹⁰⁵ hukuksal metinlerde dolaylı da olsa bulunan, uygulama alanı olan ve ihlal durumunda mahkemelere başvuru kanalıyla koruma altına alınan bir haktır. Ulusal düzeyde çevre ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi öncelikle Anayasal düzeyde bir çerçeve çizilmesine bağlıdır. Anayasal dayanağı olmayan, yönetmelik ya da diğer zayıf hukuki düzenlemelerle çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi söz konusu olamaz. Çünkü Anayasal dayanaktan mahrum bir hakkın otoriteler tarafından ciddiye alınmaması ya da diğer haklar karşısında önemsiz addedilmesi riski bulunmaktadır.¹⁰⁶

Anayasalarda çizilen çerçevenin uygulamaya aktarılması bakımından çevre, çevre koruma ve çevre hakkı kanunlarının bulunması ve somut olaylar ve faaliyetlere uygulanmak üzere diğer hukuksal dayanakların yazılı kurallar haline getirilmesi gerekir.¹⁰⁷ Zira bir hakkın somut olarak varlığının otorite karşısında savunulabilmesinin koşulu hukuksal karşılıktır. Zayıf hukuksal düzenlemeler çevre hakkını da zayıflatacaktır. Çevre hakkı; seyahat özgürlüğü, haberleşme hürriyeti, basın özgürlüğü, bilim ve sanat hürriyeti, çalışma hürriyeti şeklinde çoğaltabileceğimiz pek çok haktan daha az önemli değildir. Hatta bazı hakların gerçekleşebilmesi çevre ile sınırlıdır. Mesela seyahat özgürlüğünün sağlıklı ve dengesiz bir çevrede gerçekleşmesi zordur. Bu hak, öncelikle “çevrenin hakkına” bağlıdır.

Çevre hakkının gerçekleşmesi sadece olumsuz gelişmeler karşısında hak sahiplerinin haklarının korunması değil aynı zamanda yaşanan çevrenin geliştirilmesini de kapsar. Dolayısıyla hukuksal metinlerle yazılı hale getirilmesi bir hakkın tanınmasında olmazsa olmaz bir koşul iken asıl önemli olan uygulamaya aktarma ve uygulamalardaki

---

¹⁰⁵ Bir hakkın üç önemli ayağı vardır. Birincisi yazılı hukuksal metinlerle tanınması ikincisi hakkın kullanılabilme alanının belirlenmesi ve uygulanması üçüncüsü ise hakkın ihlal edilmesi karşısında hakkın savunulabileceği yolların ve mercilerin bulunmasıdır. Hakkın uygulamaya konulamayan bir nitelik taşıması tanınan hakkı işlevsiz kılacaktır. Bu da hak sahipleri bakımından anlamsızdır. Yine uygulama alanı bulunan ancak gasp edilmesi kolay ve savunulması zor olan bir nitelik de hakkın hak sahibi bakımından anlamsızlığını göstermektedir.

¹⁰⁶ Aslında düz bir mantık ve kötü niyetli bir analizle 1982 Anayasası'nda çevre hakkının düzenlendiği “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümü Anayasa'nın 65. m.'si ile ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali imkânlar çerçevesinde gerçekleştireceği hakları kapsamı dolayısıyla çevre hakkının bir takım zorunluluklar bakımından ikinci plana itilebileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak çevre hakkının sosyal bir hak olmaması ve bireylere ve devlete birtakım ödevler yüklemesi 65. m.'yi çevre hakkına uygulanmasını elverişli kılmamaktadır. Özdek, s. 128.

¹⁰⁷ Türkiye'de 2872 sayılı Çevre Kanunu ve ÇED başta olmak üzere çevre ile ilgili çıkarılan yönetmelik, tebliğler bulunmaktadır. Özellikle Çevre Kanunu'nun gelecek projeksiyonlu olması ve çağdaş bir anlayışla hazırlanması çevre koruma ve çevre hakkı bakımından olumlu bir durum gösterse de doğrudan çevre hakkı ile ilgili hukuki düzenlemelerin bulunmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

hassasiyettir. Kirli, zehirli ve sağlıksız bir hava solunuyorsa, su tüketilyorsa ve toprakta yaşamaya mahkûm olunmuşsa uygulama alanında problemler var demektir.

Çevre hakkı uygulama aşamasında öncelikle haberdar edilme ve bilgi verilmeyi zorunlu kılar. Bilgi edinilmeyen bir konuda hakkın savunulabilmesi pek mümkün değildir. Bir diğer aşama faaliyetle ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olunması, kararlara katılmanın sağlanmasıdır. Bunlar çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesinde temel ilkelerdir. Bir diğer temel ilke ise başvuru hakkıdır.¹⁰⁸ Başvuru hakkı çevre hakkının üç temel ayağının sonuncusudur. Daha iyi bir çevre oluşturulmasını, var olan dengenin devam etmesini ya da bozulan çevrenin eski hale getirilmesini isteme çevre hakkının başvuru boyutunu oluşturmaktadır. Sorun olmadığı, kirlenme yaşanmadığı, bozulma görülmediği sürece çevre hakkının üçüncü ayağının önem derecesi düşecektir. Yargı yoluyla sorun çözme çevre hakkı bakımından çaresizlik göstergesi olacaktır. Yine de mahkemeler kesin çözüm (mahkemelerin işlevi çevre sorununu değil sorun nedeniyle oluşan anlaşmazlığı çözmektir) sunması nedeniyle en önemli mercilerdir.

Denetleme mekanizmaları da çevre hakkının korunması ve geliştirilmesinde etkin rol oynar. Bu mekanizmalar kirleticiler üzerinde baskı oluşturarak caydırıcı etki yapar. Böylece merkezi yönetim, merkezi yönetim birimleri ve yerel yönetimlerin de sorumluluk yüklenerek daha çok tedbir alması sağlanabilir. Küçük çaplı ve belli bölgeyi ilgilendiren bir çevresel sorunda bölgesel yönetimlerin ya da mahalli idarelerin yetkilendirilmesi hem maliyet hem de sorunun kısa sürede çözülebilmesi açısından makul görünmektedir.¹⁰⁹

3.1.3.2. Çevre Hakkının Bölgesel ve Uluslararası Düzeyde Korunması

Hava, su, toprak kirliliği, asit yağmuru, radyasyon gibi birçok sorun yerel olmanın çok ötesindedir.¹¹⁰ Bu nedenle sınırlar dâhilinde koruma tek başına çevre koruma politikalarının gerçekleştirilmesine yetmez. Çevre ile ilgili olumsuz gelişmelerin önüne geçebilmek ya da daha iyi bir çevre oluşturabilmek için uluslararası işbirliği yapma zorunluluğu vardır. Çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi bu bakımdan devletlerin ve uluslararası örgütlerin ortak metinlerde anlaşmasına, ortak paydada buluşmasına ve

---

¹⁰⁸ Özdek, s. 118.

¹⁰⁹ İngiltere örneği, Özdek, s. 121.

¹¹⁰ Kiss, s. 10-12.

ortak tedbirler almasına bağlıdır. Çevre hakkının uluslararası alanda korunması üç temel gerekliliğe bağlıdır: Çevre hakkı ile ilgili uluslararası bir sözleşme, BM bünyesinde ya da BM ile bağlantılı bir uluslararası örgüt ve uluslararası bağımsız bir çevre mahkemesinin kurulmasıdır.¹¹¹

Öncelikle çevre hakkı sahiplerine bu hakkı tanıyan, hakkın sınırlarını ve yükümlülüklerini belirleyen kısaca; hakkın kullanılması ile ilgili genel bir çerçeve çizen uluslararası bir sözleşme yapılmalıdır. Zira doğrudan çevre hakkı ile ilgili bir anlaşma yapılmamış ve uluslararası düzeyde korunması hususunda geniş katılımlı bir zemin oluşturulamamıştır. Koordinasyon merkezi olan, geniş katılımlı ve uzmanların çalıştığı yapılanmada bir örgüt¹¹² kurularak çevre hakkının korunması ve geliştirilmesine temel dayanaklar sağlanmalıdır. Bu örgütün yaptırım gücünün olması gerekir. Bir anlaşmazlık durumunda yaptırım gücünün uygulamaya aktarılması için örgüte bağlı, çevre ve çevre hakkını olumsuz etkileyebilecek faaliyetleri denetleyecek ve tüm devletlerin tanıdığı bir mahkeme kurulmalı ve tüm çevre hakkı sahiplerinin bu mahkemeye başvuruda bulunabilme hakları olmalıdır.¹¹³

Doğrudan çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi konusunda bir sözleşme, örgüt ya da mahkemenin bulunmayışı çevre hakkının uluslararası alanda korunmadığını göstermez. BM düzeyinde olduğu kadar Avrupa¹¹⁴, Amerika¹¹⁵, Afrika¹¹⁶ ve Asya¹¹⁷

---

¹¹¹ Özdek, s. 116.

¹¹² UNEP benzeri bir yapılanma olabileceği gibi UNEP'in sorumluluk alanının genişletilmesi ve daha etkin bir yapılanmaya gidilmesi ile oluşturulabilecek bir örgütlenme şeklinde de olabilir.

¹¹³ Özdek, s. 115-116.

¹¹⁴ İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi (1950), Avrupa Sosyal Şartı (1961), AB Kurucu (AET, AKÇT ve AAET) Anlaşmaları (Hamilton, s. 28-29).

¹¹⁵ Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) Amerika sistemi içinde insan haklarının kurumsallaşması anlamında en önemli adım olarak kabul edilmektedir. Sözleşmeye göre Komisyon ve Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi hakların korunmasında ve denetlenmesinde temel organlardır. Mahkemeye başvuru hakkı 61. m.'ye göre sadece taraf devletlere ve Komisyona tanınmıştır. Yani mahkemeye doğrudan bireysel başvuru söz konusu değildir. Bu anlaşmaya 1988'de San Salvador'da kabul edilen ve iktisadi, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin Protokol eklenmiştir. Bu protokolle tüm Amerika sistemindeki hakların korunması amaçlanmıştır. Bu protokolün 10. ve 11. m.'lerinde sağlık hakkı ve sağlıklı çevre hakkı düzenlenmiştir. Buna göre; herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı vardır. Böylece bu hak bireye uluslararası düzlemde tanınmış olup çevre ile ilgili tüm alanları kapsamaz. Bu maddeler hakkında Komisyona ya da mahkemeye başvuru olanağı olmadığı için uygulamada Komisyon gözlem ve tavsiyelerde bulunabilmektedir. Mahkemenin önüne gelen şikâyetler konusunda tavsiye görüşü şeklinde bir yetkisi (m. 64) ve yargı yetkisi (m. 61) vardır. Bu yargı yetkisi "çekişmeli yargı yetkisi" olarak adlandırılmaktadır (Hamilton, s. 30-32, Kılıç, s. 140, Kaboğlu, s. 137).

¹¹⁶ Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı (1983) 1981'de kabul edilen ve 1986'da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı'na göre, "Bütün halklar gelişmelerine uygun olarak, tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına sahiptir." (m. 24) hükmü getirilerek bireysel bir hak olarak değil kolektif bir hak olarak düzenlenmiştir. 1987'de Şart'ın 30. m.'sine göre Afrika İnsan ve Halk Hakları Komisyonu kurulmuştur. Şart'ın belirlediği çerçevede (m. 45) insan ve halklar haklarının korunmasını sağlama görevi konusunda yetkili kılınmıştır. Çevre ve ilgili diğer haklar açısından en önemli kurumsallaşmış güven ve koruma mekanizması olmuştur. Gelişme hakkı (m. 22) ve barış hakkı (m. 23) dayanışma hakları olarak halkların kalkınmalarına olanak sağlayan genel tatminkar bir çevreye sahip olma hakkı (m. 24) ile birlikte düzenlenmekte olup, gelişmenin vazgeçilmez koşulu olarak görülmektedir. Bu sorunun

devletlerinin yaptığı sözleşmelerde ve oluşturdukları birlik ve örgütlenmelerde yaşama hakkı, sağlık hakkı, mülkiyet hakkı vs. kapsamında çevre hakkının koruma altına alındığı görülmektedir. Ayrıca bahsedilen oluşumlarda genellikle “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı”ndan bahsedilerek çevre hakkının uluslararası korunması güvence altına alınmıştır. Yine bu oluşumlar çerçevesinde kurulan uluslararası mahkemeler sayesinde de çevre hakkı güvence altına alınmıştır. Bu mahkemelere yapılacak başvurularla daha iyi bir çevre oluşturulması, ortaya çıkan sorunların sorumlularının bulunarak cezalandırılabilmesinin ve sorunların giderilebilmesi amacıyla önlemlerin alınması sağlanabilmektedir.

İnsan haklarının evrenselliğinin çevre hakkını da kapsamına almasına bakış, insan merkezci bir bakıştır. Bu bakımdan diğer çevre hakkı sahiplerinin özellikle hayvan ve bitkilerin görmezden gelinmesi önemli bir eksikliklerdir. Yani insan haklarının uluslararası alanda korunması düşüncesi, çevre hakkının uluslararası alanda korunmasını tamamiyle bünyesinde barındırmaz. Fakat birleştirici ve tamamlayıcı rol oynadığı söylenebilir.

3.2. Çevrenin Çevre Hukuku İlkeleri Yoluyla Korunması

İnsanoğlu mevcut sorunları çözmek, yeni sorunlar çıkarmamak, var olan çevresel değerleri korumak ve çevreye yeni değerler katmak amacıyla çeşitli yol ve yönetimler geliştirmiş ve geliştirmektedir. Sorunları bütünüyle çözemiyorsa bile en azından kabul edilebilir seviyede tutmaya ve çevrenin uygun değer kullanımı bakımından dengede kalmasına çalışmaktadır. Böylece çevre sorunlarının çözümü için ulusal ve uluslararası çevre hukukunun gelişmesi ve bu sayede çevre hukuku ilkelerinin ortaya çıkması mümkün olmuştur.¹¹⁸

Çevre hukuku ilkeleri ulusal uygulamalar, uluslararası sözleşme ve örgütlere üyeliğin getirdiği taahhütler, esnek ve bağlayıcı diğer pek çok düzenlemede yer alır.¹¹⁹ Bu ilkeler genel olarak ulusal ve uluslararası düzeyde toplumun yetkili otoriteler tarafından çevrenin tüm yönleri ile korunması bakımından kabul ettiği yol ve yöntemlerdir. Bu

---

çözümü 1998’de bir mahkemenin kurulması ile çözülmüştür. Afrika İnsan ve Halk Hakları Mahkemesinin Kurulması Üzerine Afrika İnsan ve Halk Hakları Protokolünün 3. m.’sine göre sorunların çözümünde karar verme yetkisi mahkemededir (Hamilton, s. 29-30, Kılıç, s. 139-140, Halil Kalabalık, (2004), “İnsan Hakları Hukuku Ders Notları”, Değişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Kasım, s. 181-182, Kaboğlu, s. 136).

¹¹⁷ Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi (1983).

¹¹⁸ Alexandre Kiss ve Dinah Shelton, (1997), “*Anuel of European Environmental Law*”, 2. Edition, Cambridge University Press, s. 89.

¹¹⁹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 89.

ilkeler; kaynak kullanırken diğer ülkelerin egemenlik haklarına saygı ve sınıraşan çevresel sorunlara yol açmama ilkesi, önleme ilkesi, işbirliği ilkesi, ihtiyat ilkesi, kirleten öder ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, ortak mallar üzerinde farklılaştırılmış sorumluluk ilkesidir.¹²⁰

Bu ilkelerin birbirleri ile bağlantılı olduğu ve uygulamada birinin diğer ilkeyi gerektirdiği görülebilir. Önleme İlkesi, geniş kapsamlı bir ilke olup diğer ilkelerle birlikte uygulanır. Faaliyet sahiplerinin oluşacak zararı ödememek için önlem alma ve şüpheli gördükleri yolları kullanmama düşüncelerinin temelini oluşturan Kirleten Öder İlkesi'nin, Önleme İlkesi ve İhtiyat İlkesi'ni gerektirdiği söylenebilir. Bir bütünün parçaları olan ilkeler arasındaki girift ilişkiler ağını çoğaltmak mümkündür. Bu bütünlük, bu ilkelerin çevre hukukunun ayrı bir hukuk dalı olarak gelişmesinde önemli roller oynamıştır.¹²¹ Bu çerçevede ilkelerin ne anlama geldiği ve çıkış nedeni tartışılmalı, hedefleri belirlenmeli ve ulusal ve uluslararası alanda uygulama ve yürürlükle ilgili analizler yapılmalıdır.¹²²

Zamanla ortaya çıkmıştır ki çevrenin korunması bir ilkeler meselesidir. Zira birçok kişi kirliliğinin önlenmesi ve çevrenin korunması hususlarında temel bazı ilkelerin varlığından haberdardır.¹²³ Çevre korumadaki yeri bakımından incelenecek bu ilkeler; çevreye etkisi olabilecek faaliyetlerde gelecek düşünülerek ölçülü hareket edilmesi (İhtiyat İlkesi), kirlilik oluşmadan önleyici tedbirlerin alınması (Önleme İlkesi), kirlilik oluşuktan sonra kirliliğe ve çevresel zararlara sebep olanların bunları giderici önlemler almasının sağlanması (Kirleten Öder İlkesi), çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması ve gelecek kuşakların mağdur edilmemesi esasına dayalı kalkınma ve gelişmenin sağlanması (Sürdürülebilir Kalkınma)'dır.¹²⁴ Ayrıca kirlilik oluşmadan önce ve oluşuktan sonra olmak üzere çevrenin korunması ve geliştirilmesi amaçlı kararlar alınması ve projeler üretilmesi temeline dayanan geliştirme ilkesi¹²⁵ de farklı bir anlayışı yansıtmak üzere ele alınacaktır.

Uluslararası toplumun çevre sorunlarının sınırlı olmadığına farkına varması çözümü noktasında çeşitli önerileri ortaya çıkarmıştır. Bu öneriler, sınırlı çözüm çabaları ile

---

¹²⁰ Sands, s. 231.

¹²¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 109.

¹²² Wibisana, s. 41.

¹²³ Kiss, s. 69.

¹²⁴ Wilkinson, s. 100, Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 90-98.

¹²⁵ Kiss ve Shelton, *Anuel of...*, s. 39.

çevrenin korunmasının yarım kalması ya da çevresel zararın başka yerlere taşınması riskinin görülmesi üzerine çıkmıştır. Bu anlayış, devletler tarafından çeşitli çevre hukuku ilkelerinin geniş kapsamlı olarak uygulamaya konulmasını sağlamıştır.¹²⁶

Her ilkenin çıkış nedeni ve kendi iç işleyişi, hukuk düzeni içinde yeri ve uygulayıcılar nezdinde bir değeri vardır. Bu, ilkelerin uygulama sürecinin temel dayanağı olup yoksun olduğunda anlamsızlaşma riski olduğunda kendi koşulları içinde desteklenmesi ve kabullenilmesi gerekir. Belirli bir faaliyette ilkelerin uygulanması ile somut faaliyetler arasındaki ilişkiler kendi içinde birtakım koşullar içerir. Bu şartlar ilkenin dayanağı, metinsel içeriği ve dili, dava konusu eylem, faaliyetin çevresel ve diğer sonuçları ve tarafların durumu şeklinde sıralanabilir. İlkeler geleneksel hukukun bir parçası, gelişmekte olan yeni yasal düzenlemelerin konusu ya da çok daha alt hukuki statüde olabilir. Ancak her durumda uluslararası hukuk ve uygulama örnekleri bağlamında referans oluştururlar.¹²⁷

Çevrenin korunmasında çevre hukuku ilkelerinin kullanılmasının birçok avantajı vardır. En önemli avantajı kendine özgü ve karmaşık sorunlar karşısında esnek bir kullanımının olmasıdır. Ancak bir anlamda '*yazılmamış genel kural*' olan bu ilkelerin esnek olma özelliği, bazı öngörülemez sonuçlar ve ölçülemez yasal yükümlülükler içerir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler bu ilkelerin olduğu anlaşma ya da diğer düzenlemeleri her zaman desteklememiştir. Mesela ABD, Rio İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne, getirdiği belirsiz yükümlülükler ve istediği taahhütler nedeniyle katılmamış, İngiltere ise Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile ilgili çekincelerini belirtmiştir.¹²⁸ Bahsedilen sözleşmeler gibi bölgesel ve uluslararası birçok metnin temeli bu ilkelere dayandırılmıştır.¹²⁹ Öyle ki bazı sözleşmelerde bu ilkelere ana başlık olarak yer verilmiş ve içerikleri ile ilgili detaylar da düzenlenmiştir.¹³⁰

İlkelerin genel ve soyut olmaları zamanla ortaya çıkabilecek yeni anlayışlarda işlevsel olarak görülse de bunun hukuk sistemleri ve düşünürler arasında farklı algılanması ve benzer sorunlarda farklı uygulanması bir bütün olan çevre ile uyuşmayacaktır.¹³¹

---

¹²⁶ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 90.

¹²⁷ Sands, s. 231.

¹²⁸ Wilkinson, s. 101.

¹²⁹ Mesela AB Anlaşması'nın 174. m.'si, Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 89.

¹³⁰ Jamali, s. 219.

¹³¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 110.

3.2.1. Kirleten Öder İlkesi

3.2.1.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı

Kirleten Öder İlkesi, OECD'nin yaptığı bir toplantıda çevre sorunlarına çözüm arayışları ve çevre politikaları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. 1972 yılında yapılan toplantıda OECD'nin “çevresel politikaların uluslararası ekonomik yönlerine ilişkin rehber ilkeler konusunda konsey tavsiye kararı”na göre çevresel maliyetlerde sorumluluk ve maliyetlerin karşılaması zorunluluğu getirilmiştir.¹³² OECD'ye göre ilkenin amacı; kıt çevresel kaynakların akılcı kullanılmasının, uluslararası ticaret ve yatırımda oluşacak dengesizliklerin önlenmesinin, kirliliğin önlenmesinin ve kontrol edilmesinin teşvikidir. İlke; kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol önlemleri masrafları ile çevrenin makul bir duruma gelmesinin sağlanması maliyetlerinin kirleten tarafından karşılanmasını öngörür. İlke geniş anlamda kişinin kirliliği ve çevreye verdiği zararı gidermesi, çevreyi yenilemesi ve zararı tazmin etmesini zorunlu kılar.¹³³ Kirleten kirlilik nedeniyle ortaya çıkan bütün sosyal maliyetlere katlanır. Dar kapsamlı uygulamada ise tüm sosyal maliyetlerin değil kirliliği önleme ve giderme maliyetlerinin kirletene yüklenmesi söz konusudur.¹³⁴ Her iki halde de üç temel unsur üzerine kurulu bir sistem işletilmektedir. Birincisi masrafların kirletence karşılanması, ikincisi önlemlerin kamu otoritelerince alınması ve üçüncüsü ise alınacak önlemlerin dayanağının çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasıdır.¹³⁵

Ericsson, bir devletin kurduğu bir kimyevi madde fabrikasının kendi ülkesinde bulunan bir nehri kirletmesinin (bu nehir sınır aşan bir nehir ise) komşu ülke açısından ortaya çıkardığı durumun ne ifade edeceği ve yine bir devletin egemenlik haklarını kullandığını iddia ederek başka ülkelerde kirliliğe sebep olması durumunda ne olacağı sorularını sormuştur. Cevapların bu ilkede saklı olduğunu belirtmiş ve ‘*Trail Smelter Davası*’ örneğini vermiştir. Karara¹³⁶ göre hiçbir devletin kendi ülkesindeki faaliyetleri nedeniyle bir başka devlete ya da halka zarar verme hakkına sahip olmadığı ve zarar vermesi durumunda sorumluluktan kurtulamayacağı belirtilmiştir. Bu husustaki en kötü

¹³² Kiss, s. 80-81; Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 121.

¹³³ Wilkinson, s. 120.

¹³⁴ Nühket Turgut, “Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2776.pdf>, 23.07.2008, s. 619-620.

¹³⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 123.

¹³⁶ UNRIAA, (2006), “Trail Smelter Case (United States v. Canada)”, 16.04.1938 and 11.03.1941, (UN Reports of International Arbitral Awards) Vol. III, pp. 1905-1982; Sands, s. 318-319; Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 33.

örnek ise 1986 ‘Çernobil Nükleer Felaketi’dir. Olay güçlü bazı ülkelerin sebep oldukları zararları ödemediğinden dolayı İtalya’nın zayıflığı göstermesi bakımından önemlidir. İroni yapan yazar ‘mağdur öder ilkesi’nin ortaya çıktığını savunmuştur.¹³⁷

OECD ile ortaya çıkması sonrası uluslararası birçok anlaşmada bu ilkeye daha sık rastlamak mümkün olmuştur.¹³⁸ Diğer sözleşmelerde¹³⁹ de ilke yer almış ve Avrupa sistemi içinde temel ilkelerden birisi olarak kabul edilmiştir. 1987 Avrupa Tek Senedi (m. 130.r/2)’nde “*topluluğun çevreyle ilgili faaliyeti.....kirleten öder ilkeleri üstüne kurulmuştur*” ifadesi ile çevrenin korunması çalışmalarında temel ilkelerden birisi olarak sayılmıştır.¹⁴⁰

OSPAR (*The Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*) olarak bilinen 1992 Kuzey-Doğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Sözleşme’de de (m. 2/2b) ilke ile ilgili ifadeler vardır.¹⁴¹ 1992 Rio Bildirgesi ise en geniş katılımlı uluslararası anlaşmadır. “*Ulusal otoriteler “kirleten öder” prensibini dikkate alarak çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye gayret göstermelidirler.*” (m. 16) ifadesi ile ilkeye verilen önem gösterilmiştir.¹⁴²

AB Adalet Divanı¹⁴³, anlaşmalarda uluslararası çevre hukukunun bir ilkesi olarak kabul edilen ve tanımlanan ilkeyi, karar alma süreçlerine dâhil etmiştir.¹⁴⁴ Bazı uluslararası anlaşmalar ise yeni kaideler oluşturarak önemli yere sahip olmuşlardır. Bu çerçevede Kirleten Öder İlkesi, çevreyi önemli ölçüde kirleten nükleer malzeme, petrol, tehlikeli madde ve tehlikeli atıkların sınırlandırılması rejimini belli ölçüde sağlamıştır. Mesela

¹³⁷ Ericsson, s. 1098-1099.

¹³⁸ Bunlardan bazıları şunlardır: 1973 Avrupa Topluluğu I. Programı, 1980 Atina Akdeniz’in Kara Kökenli Kirleticilere Karşı Korunması Hakkında Protokol, 1992 Helsinki Endüstriyel Kazaların Sınırdaşan Etkileri Üzerine Sözleşme, 1992 Helsinki Sınır-aşan Akarsuların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi, 1993 Lugano Çevre İçin Tehlikeli Eylemlerin Sonucunda Meydana Gelen Zararlara İlişkin Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi, Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması Hakkında 1976 Tarihli Milletlerarası Sözleşmeyi Değiştirmek İçin 1996 Londra Protokolü. Wibisana, s. 27.

¹³⁹ 1985 ASEAN (Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği) Anlaşması, 1990 Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İşbirliği İle İlgili Uluslararası Sözleşme, 1991 Alp Sözleşmesi, 1992 Baltık Denizi Çevresi Korunması Sözleşmesi, 1992 Sanayi Kazaları Anlaşması, 1994 Danube Anlaşması, 1994 Enerji Şartı Anlaşması, AB Direktifleri (Atıkların Düzenli Depolanması Direktifi 1999/31/EC m. 10). Sands, s. 284.

¹⁴⁰ Sands, s. 283.

¹⁴¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 95-96.

¹⁴² Kiss, s. 81.

¹⁴³ AB Adalet Divanı, Case C-293/97 R. v. Secretary of State for the Environment and Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte H.A. Standley and Others and D.G.D. Metson and Others [1999] ECR I-2603.

¹⁴⁴ Sands, s. 283-284.

1969 Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Uluslararası Sözleşme petrol tankerleri kaynaklı kirlilikten tanker sahiplerini sorumlu tutmaktadır.¹⁴⁵

3.2.1.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması

İlke ekonomi ve etik olmak üzere iki temel gerekçe üzerine kurulmuştur. Ekonomik gerekçeler kirlenene maliyetlerin yükletilmesidir. Etik konusu ise Aristo'nun sosyal istikrarın temelini oluşturan '*bir kişi yanlışlıkla bile olsa birisine zarar verirse bunu tazmin etmeli*' sözüne dayanır.¹⁴⁶ İlke, zamanla haksız rekabeti önlemek amacıyla ekonomik bütünleşme, kronik kirliliği içselleştirmek amacıyla yeniden bölüşüm, kronik kirliliği durdurma amaçlı önleme ve zararın tazmininin sağlanması amaçlı giderme işlevlerini de kazanmıştır.¹⁴⁷

İlke uygulamada çevreye zarar veren faaliyetler ve bunlarla ilgili sorumluluk ilişkileri, ekonomik araçların kullanımı, rekabet kurallarının uygulanması ve sübvansiyonları da içermektedir.¹⁴⁸ Fakat sorumluluk gereği ortaya çıkan maliyetin karşılanması için yapılacak ödemelerde bazı belirsizlikler söz konusudur. Kirleticiler tarafından yapılan ödemeler ile bölüşümün eşitliği arasındaki bağlantı iki sebepten ötürü belirsizdir. Birincisi ödemelerin çevresel zararlarla eşitlenememesidir. Yani yapılan hiçbir ödemenin flora ve faunanın gördüğü çevresel zararı tam anlamıyla karşılaması söz konusu değildir. İkincisi ve Keohane'ye göre daha önemlisi ise kirleten tarafından yapılan ödemenin, kirliliğe maruz kalanlara tazminatı öngörmemesidir.¹⁴⁹

Dışsallığın tipik örneği olarak kabul edilen çevre sorunları ve diğer çevre dışsallıkları genellikle olumsuzluk ifade eder. Bunun içselleştirilmesi kirleticilerin kaynak kullanımında maliyetlerin tam anlamıyla yansıtılması ile olur. Firmaların karı maksimize ve maliyetleri minimize etme çabalarının bir sonucu olarak topluma yüklenen dışsal maliyetleri (sosyal maliyet) üstlenmeme anlayışlarının değişmesi bu ilke ile mümkün olmuştur. Dışsal maliyet sorunu piyasada verimsizliğe de yol açar. Bu nedenle dışsallıkların içselleştirilmesi ilkenin temel amacıdır.¹⁵⁰ İçselleştirme finansal açıdan kirletenler için bir değer ifade eder. Bu değer çevreyi fazla kirletenlere (yüksek

¹⁴⁵ Wilkinson, s. 121.

¹⁴⁶ Wilkinson, s. 121.

¹⁴⁷ Abdurrahman Saygılı, (2007), "*Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*", İmaj Yayınevi, Ankara, s. 232.

¹⁴⁸ Sands, s. 231.

¹⁴⁹ Keohane, s. 394.

¹⁵⁰ Wibisana, s. 25-26.

seviyede kirliliğe sebep olanlar) ceza olarak, az kirletenlere (düşük seviyede kirliliğe sebep olanlar) ise bir anlamda ödül olarak yansır.¹⁵¹

İlkenin uygulamaya aktarılması ile ilgili olarak pek çok yöntem kullanılabilir. Öncelikle karar verici idarenin belirlediği sınırlara göre hareket edilmesi gerekir. İkincisi ağırlıklı olarak ekonomik etkenlerin rolünün olması uygulama aşamasında piyasa koşulları, kirlilik ücretleri, ortak tazmin fonları gibi yöntemlerin kullanılması sonucunu doğurur.¹⁵² Bu yöntemlerin ÇED sürecine entegre edilebilmesi bu anlamda mümkündür.¹⁵³

Türkiye’de Kirleten Öder İlkesi ile ilgili hükümler yoğun eleştiri aldığı için 2006’da Çevre Kanunu’nda yapılan değişiklik ile bu eleştiriler giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle eski Kanun’daki “*Ancak kirletenler, kirlenmesinin önlemesi ve sınırlandırılması için yapılan giderleri ödeme yükümlülüğünden söz konusu kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbiri aldıklarını ispat etmek kaydıyla kurtulabilirler.*” (m. 3/e-2) hükmü kaldırılarak İlke’nin içselleştirilmesinin önündeki önemli engellerden birisi aşılmıştır.¹⁵⁴ Zira çağdaş çevre mevzuatlarının kurtuluş beyyinesi bırakmadığı bu alanda kişi, kusursuzluğunu ispatlamak suretiyle bu yükten kurtulabilmekteydi.¹⁵⁵ Eski Kanun’daki çelişkili anlayış terk edilmiştir. Kaboğlu, bu kurtuluş beyyinesinin ‘*kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan giderleri*’ kapsayacağını, kirliliğe sebep olan faaliyetin bu beyyine dışında kalacağını belirtmiştir.¹⁵⁶ Bir diğer ifadeyle maddi olarak zengin (en azından kirlilik masraflarını ödeyebilecek kadar) fakat çevre duyarlılığı bakımından fakir olanların maddi karşılığını ödemek suretiyle çevreyi kirletmeyi sürdürmeleri bu hükme göre mümkün değildir.¹⁵⁷

Bu hususla ilgili olarak yargı kararları da mevcuttur.¹⁵⁸ Yargıtay değişiklik öncesi verdiği bir kararında¹⁵⁹ çevre kirliliğinden zarar gören herkesin dava açabileceğine hükmetmiş; ancak mağdurun zarar gördüğünü ispat etmesi ve kirleticinin fiili ile maruz kalınan zarar arasında uygun illiyet bağı kurulması gerektiğine karar vermiştir. İdari yargıda ise ürün kaybına dayanılarak zararın giderilmesine ilişkin uyuşmazlıklarla ilgili

---

¹⁵¹ Jamali, s. 114.

¹⁵² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 128-129.

¹⁵³ Saygılı, s. 233.

¹⁵⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 142-143.

¹⁵⁵ Ertaş, s. 77-78.

¹⁵⁶ Kaboğlu, s. 79.

¹⁵⁷ Keleş ve Ertan, s. 161.

¹⁵⁸ Bkz. Yargı Organlarının Çevrenin Korumasına Yaklaşımı ve İçtihat Bölümü.

¹⁵⁹ Yargıtay 3. Hukuk Dairesi (H. D.), E. 1997/458, K. 1997/1307, K.T. 06.02.1997. Güneş ve Coşkun, s. 95.

açılan tam yargı davalarında zararın giderilmesi, Kirleten Öder İlkesi gereğince, kirleten tarafından karşılanması düşünülebilir.¹⁶⁰ Değişiklik sonrası çevreyi kirletenin sorumluluktan kurtulması Kanun'un yeni hükmüne göre artık kolay olmayacaktır.

Yeni Kanun'daki (m. 3/g) "*Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır.*" ifadesi Türk Çevre Hukuku'nda ilkenin dar ile geniş yorum arası bir anlayışın olduğunu gösterir. Kirliliğe karşı önlem alma masraflarının ve kirlilik oluştuktan sonra kirliliğin giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi maliyetlerinin kirletence karşılanması ise Türkiye'de Kirleten Öder İlkesi uygulamasının baskın karakterinin geniş anlamda Kirleten Öder İlkesi anlayışına dönük olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili olarak 'orta' Kirleten Öder İlkesi anlayışı, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde (m. 5) "*her türlü çevresel zararın giderilmesi*" amacıyla yapılan masrafların kirleten tarafından karşılanması şeklinde genişletilmiştir. Burada sadece kirliliğin önlenmesi ve giderilmesi masrafları kirletene yüklenmemiş, aynı zamanda ortaya çıkan zararın tazmini de yüklenmiştir.¹⁶¹

Çevre Kanunu'nun 3/g m.'si ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir noktada da maddenin istenen şekilde düzenlendiği hususunda şüpheler bulunmasıdır. Turgut'a göre maddenin ilk cümlesinde birtakım karışıklıklar bulunmaktadır.¹⁶² 'Kirlenme' kavramının yanında 'bozulma' kavramına da yer verilmesi Kanun'da tanımlaması bulunmayan 'bozulma' kavramı bakımından sıkıntılı durumlar ortaya çıkarabilecektir. Zaten Kanun'da 'kirlilik' kavramının içerisinde bozulmaya da yer verileterek geniş bir tanımlama yapılmıştır.

Çevre Kanunu'nun 3/g m.'sinde ilkenin uygulaması hakkındaki kamu otoritesinin alacağı önlemlerin ne şekilde işleyeceği de belirtilmiştir. İkinci cümlede "*Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.*" hükmü

---

¹⁶⁰ S. S. Alica, (2005), *İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, s. 320.

¹⁶¹ Turgut, *Kirleten Öder...*, s. 621-622.

¹⁶² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 143.

getirilmiştir. Buna göre kirletenin önlem alma yükümlülüğünü yerine getirmemesinin yanında yetkili makamların doğrudan harekete geçebilme imkânları da bulunmaktadır.

Çevre Kanunu'na göre (m. 8/2) kirleten ve idareye kirliliğin önlenmesi ile ilgili yükümlülükler verilmiştir. Kirlilik olmadan önce ilgililerin¹⁶³ ve kirletenin, kirlilik sonrası ise kirletenin gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır. Kirletenin yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ne olacağı ise belirtilmemiştir. Karışıklığın giderilmesi için her iki aşamada da kamu otoritesinin yükümlü olması ve devreye girmesi gerekir. Bu durum özellikle ivedi kararların alınması gereken kaza, sızıntı, yoğun ve çok geniş alanı etkileyebilecek kirlilikler olduğunda daha fazla önem kazanır. Zaten çevre sorunlarının kalıcı ve yaygın olması ve her şeyi etkilemesi bunu zorunlu kılar. Kamu otoritesi bu çerçevede yapılan harcama ve masrafları kirletenden tahsil eder. Bu bağlamda idari birimlerin bu alanda hareket kabiliyetinin artırılması için 'acil müdahale fonları' oluşturulması ilke ile uyumludur.¹⁶⁴

Kanun'da (m. 28/1) ayrıca kirletenin sorumluluğu da düzenlenmiştir. Kirletenler "...sebepler oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu..."dur. Bu sorumluluk, objektif (kusursuz) sorumluluk olup kirletene kurtuluş beyyinesi vermemiştir. Hatta ikinci fıkrada "kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu..." saklı tutularak ilkenin geniş anlayışı içerisinde sorumluluğun tazminat boyutuna kadar genişletilmesi söz konusu olmuştur.

Türkiye'de Kirleten Öder İlkesi uygulaması Çevre Kanunu'nun 3/h m.'sinde kayıt altına alınmıştır. Buna göre "Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır." Burada Kirleten Öder İlkesi'nin uygulama yöntemleri ile ilgili olarak uluslararası toplumun kabul ettiği yöntemlerin çoğunluğunun kabul edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Ağırlığın daha çok ekonomik araçlara kayması ise AB süreci ve uluslararası eğilimle açıklanabilir.¹⁶⁵

¹⁶³ Turgut ilgililerden kastın sadece idare olduğunu savunmaktadır (Çevre Politikası..., s. 144).

¹⁶⁴ Turgut, *Kirleten Öder...*, s. 619-620.

¹⁶⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 146.

3.2.2. Önleme İlkesi

3.2.2.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı

Deneyimler göstermiştir ki çevrenin hem ekolojik hem de ekonomik boyutları itibariyle ‘Altın Kural’ı Önleme İlkesi’dir. Bu ilke, çevre koruma konusunda özü itibariyle en önemli ilkedir. Çevre hukuku ilkeleri içinde belirleyici olan ilke tedavi maliyetlerinin önleme maliyetlerinden yüksek olduğunun görülmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kirlilik oluşmadan önlem almak daha rasyonel ve ekonomiktir. Kirlilik sonrası çevrenin eski hale getirilmesinin kimi zaman imkânsız olması ve kirliliğin giderilme imkânı bulunsa bile bunun tam anlamıyla başarılmasının her zaman olanaklı olmaması da bu ilkenin önemli dayanaklarındanır.¹⁶⁶ ‘Önlemek tedavi etmekten iyidir’ sloganı ile doğan ilke önceleri çevre koruma politikalarının kirlilik, çevresel bozulma ve diğer çevresel sorunlar yaşandıktan sonra çözüme ve tedavi edilmesine dayanan anlayışa karşı oluşan bir tepkidir.¹⁶⁷ Dolayısıyla bu ilkenin, telefisi imkânsız zararlar oluşturabilecek eylemlerin önceden önlenmesi bakımından en önde gelen çevre hukuku ilkelerinden birisi olduğu bir gerçektir.¹⁶⁸

İlkeye göre devletlerin veya bireylerin kendilerini kendi toprak ya da mülkiyetlerinin ötesinde çevrenin korunması amacıyla önlem almak zorunda hissetmesi gerekir. Bu ilke, doğrudan ya da dolaylı olarak 1972 Stockholm Konferansı (m. 6, 7, 15, 18 ve 24), 1978 UNEP Taslak İlkeleri (m. 1) ve 1982 Dünya Doğa Şartı’nda geçmiştir. 1992’de Rio Bildirgesi’nin 11. m.’sinde ise devletlerin ‘etkili çevre mevzuatları’ oluşturması istenmiştir. AB düzeyinde I. Çevre Eylem Programı dâhil tüm eylem planlarında yer verilen bu ilke, EEC/85/337 ÇED Direktifi (m. 2)¹⁶⁹ ve Stratejik ÇED Direktiflerinde spesifik olarak bulunurken 1987 Avrupa Tek Senedi (m. 130.r/2) ve yeniden düzenlenerek 1993 Avrupa Topluluğu Anlaşması’nda ‘önleyici eylem alınmalıdır’ (m. 174/2) ifadesi ile hüküm altına alınmıştır. Bu ilkeye verilen önem, çevre unsurlarının korunmasına yönelik olarak imzalanan anlaşmaların hemen hepsinde bu ilkenin yer almasında saklıdır.¹⁷⁰ İlke ilk kez 1938 *Trail Smelter Davası* esnasında kullanılmıştır.

¹⁶⁶ Kiss, s. 78.

¹⁶⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 111.

¹⁶⁸ Ertuş, s. 79.

¹⁶⁹ Wilkinson, s. 107.

¹⁷⁰ Wilkinson, s. 104, Sands, s. 247-248, Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 90.

Daha sonra 1949 *Korfu Kanalı* ve 1957 *Lac Lanoux* davalarının kararlarının gerekçelerinde bu ilkeye yer verilmiştir.¹⁷¹

3.2.2.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması

Stockholm Konferansı'nın Önleme İlkesi ile ilgili önemli maddeleri 2. ve 21. m.'lerdir. Zira bu maddelere göre ülkelerin doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik haklarının çevresel değerler bakımından sınırsız değildir. Ülkeler uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak kendi kaynaklarını kullanabileceklerdir (m. 21). Ülkelerin çevresel hasarın önlenmesi, önlenemiyor ise kirliliğin düşürülmesi, sınırlandırılması ya da kontrol altına alınması yükümlülükleri vardır. Bu maddelerde belirtilen yükümlülük 'önleyici eylem ilkesi' veya 'Önleme İlkesi'dir. Uluslararası alanda ülkelerin egemenlik haklarına saygı gösterilmesi ilkesinden kaynaklanan bir açmaz olduğu kabul edilse de ilke kendi içinde objektif olarak çevresel zararın minimize edilmesi çabasını barındırır. Esas olan ilke çerçevesinde bir ülkenin uluslararası düzenleyici önlemleri kendi hukuk sistemine iktibas ederek çevresel zararları gidermeyi başarabilmesidir. Ülkenin ilk aşamada, mümkünse zarar oluşmadan önce, harekete geçmeyi zorunlu kılması söz konusudur.¹⁷²

Ülkenin uygulamada dikkate değer bir zayıflığının bulunduğunu gösteren faktörler de vardır. Bunlar, *Trail Smelter Davası* ve Stockholm Konferansı'nın 21. m.'si çerçevesinde gelişen bir anlayışı gösterse de ülke dışı çevresel zararlarda mutlak yasakların delinmesine sebep olabilir. Öncelikle, ülkenin zorunlu gördüğü bu yükümlülük kesin olmayan ve kolayca somut standartlara dönüştürülemeyen bir yapıdadır. İkinci olarak, önleme yükümlülüğü tüm çevresel kirliliklerin önlenmesi yerine muhtemelen sadece insan sağlığı, mülkiyet hakkı ya da çevresel zararın önlenmesi bir zorunluluk olarak görür. Bu, düşük seviyede kirliliğin kabul edilebileceği anlamına gelir. Üçüncü ve diğer ilkeler üzerinde de ağırlığı olan nokta kaynakların adil kullanımı ve okyanus ve nehir gibi kaynakların kirliliği ile ilgilidir. Zira adil kullanım bu ilke ile tam anlamıyla uyumsuz. Dördüncü olarak bu ülkenin somut olarak uygulamaya aktarılma limitleri ülkeleri Mevcut En İyi Teknoloji kullanarak kirliliği

---

¹⁷¹ Marsden, *Strategic...*, s. 51.

¹⁷² Sands, s. 246-247.

önlemeye zorlar. Önleyici eylemlerin formüle ettiği bu gibi zorlamalar gelişmiş ülkelerin daha düşük kapasite kullanımını ortaya çıkarmıştır.¹⁷³

Çevrenin gerçek/somut bir tehlike karşısında kalma ihtimalinin ortaya çıkması halinde işlevsellik kazanabilecek olan bu ilke çevre hukukunun maddi ya da usulü normlarının çoğunu doğrudan ya da dolaylı olarak kapsar. Tehlikenin gerçek olması noktasında ilkenin işlevsellik kazanabilmesi aynı zamanda ilkenin bu anlamda zayıflığına da delalet eder. Bunun nedeni bilimsel belirsizliktir. Çevreye zarar vereceği iddia edilen eylemlerin gerçek tehlike oluşturup oluşturmadığının anlaşılabilmesi her zaman mümkün olmadığı için ilkenin uygulanması zora girer ve çözüm yolu olarak bir sonraki bölümde incelenen İhtiyat İlkesi devreye girer.¹⁷⁴ İki ilke arasındaki bu bağ nedeniyle Önleme İlkesi'nin İhtiyat İlkesi'nin farklı bir versiyonu olduğunu düşündürebilir. Ancak benzerlikler bulunsa da önemli bir fark vardır. Önleme İlkesi, gerçek çevresel tehlike halinde işlev kazanabilirken, İhtiyat İlkesi ise, daha sonra ortaya çıkmasa bile, risk bulunması uygulama için yeterli olmaktadır.¹⁷⁵

Bu ilkenin hukuksal açıdan sıkıntı oluşturan en önemli yönü pek çok hususu belirsiz bırakmasıdır. Mülkiyeti kirlilik tehdidi ya da kirlilik riski altında bulunan kişinin mahkeme yoluyla kirletenin faaliyetinin durdurulması ya da faaliyetin gözden geçirilmesini isteme ehliyeti bulunsa da bu durum her zaman mümkün olamamaktadır.¹⁷⁶ Uygulanmasında ÇED süreci dâhil olmak üzere planlama, yasaklama, izin ve ruhsat sistemleri ile uygun teknolojik araçların kullanılması mümkündür.¹⁷⁷ İlkenin, muhtemel kirliliğin daha başlangıç noktasında engellenmesi konusunda ÇED süreci ile yakın bağı vardır. Zaten ÇED sürecinin temel amacı Önleme İlkesi'nin hayata geçirilmesidir.¹⁷⁸

Anayasa'da (m. 56) belirtilen “çevre kirlenmesini önleme” ödevine göre Önleme İlkesi, Türk Çevre Hukukunun temel amacı ve dayanak noktasıdır. Çevre Kanunu'nda, ilke ile ilgili, başta çevre koruma ilkelerinin düzenlendiği 3. m. olmak üzere çeşitli hükümler (2., 8., 9., 11., 18. v e 29. m. 1., 6., 8. ve 9. ek m.) vardır. Anayasa, kanun, KHK ve yönetmelik gibi düzenlemeler bakımından çevre koruma yol, yöntem ve ilkelerinin

---

¹⁷³ Wilkinson, s. 105-106.

¹⁷⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 112.

¹⁷⁵ Wibisana, s. 39.

¹⁷⁶ Wilkinson, s. 108.

¹⁷⁷ Keleş ve Ertan, s. 157.

¹⁷⁸ Saygılı, s. 225.

ortak noktası önlemedir. İlke'ye verilen önem mahkeme kararları bölümünde incelenen kararlarda da görülecektir.¹⁷⁹

3.2.3. İhtiyat (Bilimsel Belirsizlik) İlkesi

3.2.3.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı

Çevre hukuku alanında geliştirilen en yeni ilke İhtiyat İlkesi'dir. Bu nedenle ilke ile ilgili tartışma ve tereddütler sürmektedir.¹⁸⁰ Bununla birlikte koruma politikaları ve çevre kirliliğinin önlenmesinde uygulamaya aktarılan çevre hukuku ilkelerinin en gelişmiş biçimi olduğu söylenebilir.¹⁸¹ Amacı bilimsel belirsizlikler bulunan durumlarda uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesi ve uygulanmasına rehberlik etmek olan ilke¹⁸², “*çevreyi korumak amacıyla alınacak olan tedbirlerin bilimsel belirsizlik olgusu gerekece gösterilerek alınmamasını ve sadece faaliyet ile çevrede ortaya çıkan zararlı sonuçlar arasındaki illiyet bağının kurulabildiği durumlarda harekete geçilmesini esas alan politikaları ve kararları reddeden ilkedir*” şeklinde tanımlanır.¹⁸³ Ancak ilkenin hem yeni olması hem de farklı uygulama örnekleri bulunması bakımından üzerinde anlaşma sağlanmış bir tanım söz konusu olmamıştır. İlke, çevre güvenliği açısından doğal yapıyı bozucu ve uzun süreli geri döndürülemez etkiler bırakan ve doğal sistemlerin ve süreçlerin değişkenliği ve sınırlı öngörülülük nedenleriyle çevresel etkilerin kestirilememesi şeklinde iki temel mantık üzerine kurulmuştur. Öyle ise bu ilke her daim çevreye olumsuz etkilerin oluşmasının engellenmesi amacıyla tedbir alma esasına göre hareket etmeyi gerektirir.¹⁸⁴

İhtiyat İlkesi dikkate değer bir şekilde ancak 1980'li yılların ortalarında kadar götürülebilir.¹⁸⁵ İlkeyi (Vorsorgeprinzip), K. von Molkte, 1988'de, 'Batı Almanya Çevre Politikası'nda İhtiyat' adlı eserinde ilk kez kullanılmış, ilke daha sonra Rio Bildirgesi'nde (m. 15) yer almıştır.¹⁸⁶ Ancak fikrîsel bazda 1970'li yıllardan önce de Almanya'da kullanıldığı bilinen bu ilke asit yağmurları nedeniyle orman varlığının ciddi

¹⁷⁹ Yargıtay'ın gürültü ile ilgili bir davada bu ilkeyi gerekçeleri arasında gösterdiği kararı; Yargıtay 18. H. D., E. 2005/1176, K. 2005/3027, K.T. 31.03.2005. <http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/>, 18.01.2010.

¹⁸⁰ Nükhet Turgut, “İhtiyat İlkesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2735.pdf>, 10.06.2009, s. 67.

¹⁸¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 95.

¹⁸² Sands, s. 246-247.

¹⁸³ Saygılı, s. 230.

¹⁸⁴ Arie Trouwborst, (2009), “*The Precautionary Principle and the Ecosystem Approach in International Law: Differences, Similarities and Linkages*”, RECIEL 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 27.

¹⁸⁵ Sands, s. 246-247.

¹⁸⁶ Wilkinson, s. 111.

tehditlere maruz kaldığının anlaşılması üzerine 1980’li yıllarda daha yoğun kullanılmaya başlamıştır. Hatta o dönem Yeşiller Partisi’nin oy oranında da önemli artışlar yaşanmıştır.¹⁸⁷ İlke, Brundtland Raporu’ndan sonra uluslararası alanda kabul görmüş ve eski çevre politikaları ile karşılaştırıldığında 1990 sonrası için önemli değişikliklere imza atmıştır. Mesela Rio Bildirgesi bu ilkeyi uluslararası alanda devletlere yükümlülük olarak sunan önemli sözleşmelerden birisidir.¹⁸⁸

Rio Bildirgesi’nin İhtiyat İlkesi ile ilgili hükmünü iç hukuk sistemine ilk uyarlayan ülkelerden birisi olan Avustralya, zamanla bu ilkeyi çevre hukuku düzenlemelerinin ayrılmaz bir parçası haline getirince ilkenin ülkede sanayileşme karşıtlarına koz verdiği ve bu nedenle iş yapılamadığı tartışmaları yaşanmıştır. Yargı camiasında en çok ‘*ciddi veya kalıcı çevre zarar tehditleri*’ ve ‘*tam bilimsel belirsizlik*’ tanımlamaları tartışmaya sebep olsa da sonuçta ilkenin uygulanmasında gelişmiş bir anlayış yerleşmiştir.¹⁸⁹ Peel bahsettiği hususlarla ilgili olarak incelediği mahkeme kararlarında da buna vurgu yapmıştır.¹⁹⁰ İlke, UDHM’nin *Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos Davaları (Yeni Zelanda v. Japonya ve Avustralya v. Japonya)* çerçevesinde verdiği kararda da önemli bir dayanak ve gerekçe oluşturmuştur.¹⁹¹

3.2.3.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması

İhtiyat İlkesi’nin temeli bilimsel belirsizliktir.¹⁹² Bilimsel belirsizliğin çözümü ABD’de eskiden beri kullanılan risk değerlendirilmesidir. Riskler arasında en uygununun belirlenmesi ve bir anlamda belirsizliğin azaltılmaya çalışılması, tarafların hesaplama sürecinde yer alarak uygulamaya aktarılacak politik kararlar ile bilim arası boşluğun sistematik bir şekilde giderme çaba ve çalışmasıdır.¹⁹³ Dolayısıyla bilimsel belirsizlik

¹⁸⁷ Turgut, *İhtiyat İlkesi...*, s. 73.

¹⁸⁸ Kiss, s. 79-80, Karl Georg Hoyer, (1997), “*World in Environmental Transition*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 14.

¹⁸⁹ Jacqueline Peel, (2009), “*Interpretation and Application of the Precautionary Principle: Australia’s Contribution*”, RECIEL 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 12-14.

¹⁹⁰ The Leatch Case; The Friends of Hinchinbrook Case; Tuna Boat Owners Case; De Brett Investments Pty Ltd and Lamason v. Australian Fisheries Management Authority Case; The Case of Telstra v. Hornsby Shire Council; Gippsland Coastal Board Case. Bkz. Peel, s. 14-25.

¹⁹¹ Howard S. Schiffman, (1999), “*The Southern Bluefin Tuna Case: ITLOS Hears Its First Fishery Dispute*”, Journal of International Wildlife Law & Policy, Cite as: 2(3), s. 11.

¹⁹² Caroline E. Foster, (2009), “*Precaution, Scientific Development and Scientific Uncertainty under the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures*” RECIEL 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 50.

¹⁹³ Fred Anderson, M. Ann Chirba-Martin, E. Donald Elliott, Cynthia Farina, Ernest Gellhorn, John D. Graham, C. Boyden Gray, Jeffrey Holmstead, Ronald M. Levin, Lars Noah, Katherine Rhyne ve Jonathan Baert Wiener (2000),

aslında ciddi şüphe ve endişe kaynaklıdır. Buna göre bilimsel kesinlik sağlanıncaya kadar eksiklik hatta yokluk bile önlemlerin ertelenmesi için geçerli dayanak oluşturmamalı ve izin verilen faaliyet sonucu oluşacak potansiyel zararın topluma ve doğaya olan etkileri göz ardı edilmemelidir. Çünkü faaliyetle oluşacak belirsizlik kendi içinde zaten riski de barındırır.¹⁹⁴

Bilim, insanlara, çevre sorunlarının çözümü başta olmak üzere bazı soru ve sorunlar karşısında kesin cevaplar vermeyebilir. Buna karşın hukuki anlamda bir karar alınabilmesi için kesinlik gerekir. Bazı sorunlarda çaresiz ve yetersiz kalındığı için hukuk sistemi zorda kalabilir. Bilim dünyasında yaşanan gelişmelerin uygulamaya geçirilmesi ile insanoğlunun doğaya müdahalesi hızlanmış ve çevre sorunlarının çözümünde yeni anlayış ve yöntemler geliştirilmiştir. Ancak yoğunluğu, çeşitliliği, birbirine bağımlılığı, karmaşıklığı ve hayatın her alanında ve her zaman var olması çevre sorunlarının çözümünde bilimsel verilerin çaresiz kalmasında pay sahibi olmuştur.¹⁹⁵

Bilimin diğer hukuk dallarına göre çevre hukuku üzerinde daha etkili olduğunu gösteren unsurlar vardır. Birincisi, hukukun cevap vermek zorunda olduğu ekolojik sorunların tespiti, tanımlanması ve gösterilmesi bilim insanları tarafından yapılır. İkincisi, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incelenmesi gibi çevre sorunlarının artan bir şekilde hissedilmeye başlaması, fiziksel dünyamızın değiştiğini göstermektedir. Bilim insanları tarafından yapılan risk değerlendirmeleri pek çok çevresel düzenleme için mihenk taşı niteliğindedir. Son olarak, bilim genellikle yargısal süreçler üzerinde belirleyici bir rol oynar. Böylece bilim insanları hukuksal disiplin anlayışı ve uygulamasında belirleyici rol üstlenmiş olurlar. İstisnasız bu alanda kabul edilen tüm düzenlemeler, bilim insanlarının hesaplamaları veya kavramlaştırmalarına dayanmaktadır.¹⁹⁶

Sonuç olarak çevre koruma politikalarının ve çevre hukukunun bilimsel verilere bağlılığı yadsınamaz. Hukukun insanın çevreyi olumsuz etkileyen davranışlarına yasaklama veya sınırlamalar getirebilmesi ve oluşabilecek çevresel sorunlara çözüm

---

“Regulatory Improvement Legislation: Risk Assessment, Cost-Benefit Analysis, and Judicial Review”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 11/89, s. 91.

¹⁹⁴ Wibisana, s. 41.

¹⁹⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 182.

¹⁹⁶ Nicolas De Sadeleer, (2009), *“The Precautionary Principle as a Device for Greater Environmental Protection: Lessons from EC Courts”*, RECIEL 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 3.

üretebilmesi bilimsel veriler çerçevesinde mümkündür.¹⁹⁷ Bilimsel belirsizlikte toplumun bir faaliyetin çevresel zararının, şüphe ve endişe duyulsa bile, ispatlanmasına kadar bunların zararsız olduğunu kabul etmesi ve ispat yükünü çekmesi çevre koruma çabaları açısından oldukça önemli bir engel oluşturmaktadır. Bir diğer handikap da ispat sürecinde zararın oluşması riskidir.¹⁹⁸

Bilimsel belirsizlik¹⁹⁹ ve risk²⁰⁰ üzerine kurulan bu ilkeye göre bilimsel açıdan kesin veya belirgin sonuçlar alınıncaya kadar çevresel zararın oluşmaması için ilk aşamada tedbirli hareket etmek gerekir.²⁰¹ Böylece olası çevresel zarar önlenmiş ya da en azından sınırlandırılmış olur. Ekonomik kaygılar ön plana alınarak çevresel risk faktörü ikinci plana atıldığında ise belki onarılamaz ve kalıcı çevre sorunları oluşur belki de öngörülenden çok daha düşük seviyede bir sorun ortaya çıkar.²⁰² Uygulamada katı (düşük bir risk durumunda bile faaliyete izin verilmemesi) ve gevşek (çok önemli riskler içeren faaliyetler dışında hemen her faaliyete izin verilmesi) şeklinde iki uygulama sınırı vardır. Zayıf uygulama formunun dayanağı Rio Bildirgesi (m. 15), güçlü uygulama formunun dayanağı ise “*potansiyel yan etkiler tam anlamıyla anlaşılmadığı/ortaya konulmadığı sürece faaliyetlerin devamına izin verilmemeli*” ifadesi ile Dünya Doğa Şartıdır.²⁰³ Bu ilkenin hem ülkelerde hem de uluslararası sözleşmelerdeki düzenleniş şekli geniş bir yelpazede görünümünde olduğu için ülkeler arasında ‘orta yolun’ genel kabul gördüğü söylenebilir.²⁰⁴

Ekonomik büyüme ve nüfus artışı ile daha fazla enerji ihtiyacı oluşmuş ve fosil yakıtlar tükenmeye başlamış ve rüzgar, güneş, jeotermal ve nükleer enerji kaynakları gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelim artmıştır. Ancak bu kaynaklardan nükleer enerji üretme çabalarına, Rio Bildirgesi’ne (m. 15) dayanılarak, İhtiyat İlkesi çerçevesindeki bilimsel belirsizlikler nedeniyle şüphayla bakılmıştır.²⁰⁵ WTO’ya bağlı Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Komitesi de buna dayanarak yapılacak faaliyetlerde devletlerin ciddi

¹⁹⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 182.

¹⁹⁸ Güneş ve Coşkun, s. 97.

¹⁹⁹ Bilimsel Belirsizlik: Bilimin tam olarak yanıt verememesi, bilimsel verilerin inandırıcı olmayışı, mutlak ve açık bilimsel kanıtın yokluğu, hiçbir bilimsel verinin bulunmaması, inandırıcı hiçbir kanıt olmaması, tam bir bilimsel bilgi noksanlığı, uygun bilimsel bilgi ve belge eksikliği ve bilimin belirsiz, güvenilir ve elverişsiz oluşu.

²⁰⁰ Çevresel Risk: Olası zararlı etkiler, potansiyel zarar verici etkiler, makul dayanaklı zararlar, ciddi veya geri döndürülemez zarar, önemli bir azalma veya kayıp tehlikesi, geri döndürülemez ve yüksek maliyetli zarar ve makul ve öngörülebilir önemli bir olumsuz etki.

²⁰¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 95.

²⁰² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 187.

²⁰³ Fitzmaurice, s. 8-9.

²⁰⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 188.

²⁰⁵ Rogers ve diğ., s. 98.

ya da telafi edilemez zarar öngörüsü bulunduğu ‘tam bilimsel kesinlik yokluğu’ çerçevesinde hareket ederek faaliyeti ertelemelerini isteyebilir. Çıkan anlaşmazlıklarla ilgili olarak da örgüt bünyesinde Daimi Temyiz Organı bulunmaktadır.²⁰⁶

Günümüzde bu ilkenin bulunduğu çok taraflı anlaşma sayısı oldukça fazladır.²⁰⁷ Önemli bir anlaşma olarak 1982 Dünya Doğa Şartı bu hususta öncü olmuştur. Şart’ta (m. 11) ilke ile ilgili üç önemli noktaya değinilmiştir. Bunlar; kalıcı etkiler, ispat yükünün tersine çevrilmesi, belirsizliğin dolaylı olarak kalıcı zararların yan etkilerden kaçınmaya olanak tanınmasıdır.²⁰⁸ İspat yükünün tersine çevrilmesi bu ilkenin mütemim bir cüzidir. Burada faaliyet sahibi çevresel zararsızlığı kanıtlamak durumunda olup diğer kişilerin ispat yükümlülüğü yoktur. Prosedürlerle ilgili, diğer kişiler için bilimsel belirsizlik konularını değerlendirme imkânı ve dayanakları kurulmuş olmalıdır. Her şeyden önce, açıklık gereklidir. Temel mantık, belirsizliğin çevre yararına yorumlanma zorunluluğudur. Bu belirsizlik alelade bir belirsizlik olmayıp bilimsel olan ve geri dönülemez çevresel etki bırakmayan yapıda olmalıdır. Bu gibi birtakım sınırlamalar olmadan pratik olarak uygulanması söz konusu olmaz.²⁰⁹

İlke, Avrupa Ekonomik Alanı kapsamında oluşturulan mahkemece uygulanmış ve ona göre karar verilmiştir.²¹⁰ Avrupa’da bu ilkenin uygulamaya konulması ile ilgili olarak 2000 yılında AB Nice Toplantısı yapılmıştır. Bu anlamda dayanak 1992 Maastricht Anlaşması (m. 174/2) ve AB Adalet Divanı olmuştur.²¹¹ Bu ilke AB düzeyindeki diğer anlaşmalarda tanımlanmamış olsa da çevre korumada kullanılması ile ilgili olarak Divanı’nın verdiği kararlar doğrultusunda birtakım çıkarım ve dersler vardır. Dolayısıyla ilkenin yerleşmesi, uygulanması ve geliştirilmesi hususunda AB yargı sisteminin anahtar rol oynadığı görülmüştür. Burada temel hakların bu ilke çerçevesinde kısıtlanması, AB kurumlarının ve üye ülkelerin takdir yetkisinin durumu bu ilke çerçevesinde önem arz etmektedir.²¹²

Risk değerlendirmesi ile uzun zamandır ABD’de kullanılan İhtiyat İlkesi uygulamada birtakım güçlükleri barındırır da Temiz Hava Kanunu (1970), Federal Su Kirliliği

²⁰⁶ Foster, s. 50.

²⁰⁷ Wilkinson, s. 111-113, Sands, s. 268-271, Fitzmaurice, s. 31-61.

²⁰⁸ Wibisana, s. 41.

²⁰⁹ Hoyer, *World in...*, s. 14.

²¹⁰ AB Adalet Divanı, Case C-180/96, United Kingdom v. Commission [1998] ECR I-2265, Sands, s. 272.

²¹¹ Geniş bilgi için Bkz. T. Christoforou, (2003), “*The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: a European Legal Perspective*”, Science and Public Policy, Beech Tree Publishing, Vol. 30, N. 3, Surrey, June, s. 206.

²¹² De Sadeleer, s. 3-10.

Kontrol Kanunu (1972), Federal Gıda, İlaç ve Kozmetik Kanunu, Toksik Madde Kontrol Kanunu ve Deniz Memelileri Koruma Kanunu gibi metinlerde bulunmaktadır.²¹³ Yaşanan kaza ve kirliliklerin çevre hukuku çalışmaları ve düzenlemelerini zorunlu kıldığı ya da yönlendirdiği ülkelerden birisi de Çin'dir. 13 Kasım 2005'te bir fabrikada meydana patlama sonucu benzen, nitrobenzen ve diğer tehlikeli kimyasal maddelerin sızması ile Songhua Nehri'nde yaşanan kirlilik göstermiştir ki çevresel tehditleri yüksek faaliyetlerde bir bütünlük içinde hareket etmek ve atılacak adımlarda öncelikle durum değerlendirmesi yaparak hertürlü risk hesaplaması yapmak gerekir. Bu olay sonrası İhtiyat İlkesi'nin tüm çevre mevzuatı bakımından uygulanması ve ÇED'in strateji, politika, plan ve çerçevesinde çevre koruma sistemine dâhil edilmesine büyük önem verilmiştir. Yürütülmesi ise çevre sorumluluk sigortası ve çevresel zararın tazmini fonu, acil durum, sınırışan anlaşmazlıkları uzlaştırma gibi sistemlerle Devlet Çevre Koruma İdaresi kanalıyla uygulanmaktadır.²¹⁴

İlkenin uygulanması karar alma sürecinde yasal bir enstrüman olarak özellikle insan sağlığı ve çevrenin korunması amacıyla geliştirilmiştir. İlke çevresel bozulmanın yoğun ve geri dönüşümsüz bir biçimde olması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle büyük ve kalıcı çevresel zarar riski taşıyan faaliyetler, bilimsel olarak belirsizlik taşıyor ise zararın önlenmesi boyutuna göre gözden geçirilmeli ve yeniden düzenlenmelidir.²¹⁵

Türkiye'de bu ilke, mevzuatta doğrudan yer almaz. Rio Bildirgesi, Basel Sözleşmesi, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*CITES-Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*), Biyoçeşitlilik, İklim Değişikliği ve Ozon Tabakası sözleşmeleri gibi taraf olunan uluslararası sözleşmelerde belirlenen tanım, sınırlama ve uygulama yöntemleri çerçevesinde hareket edilir. Açık bir biçimde olmasa da ÇED Yönetmeliği'nin amacı ile özünü ortaya koyan olası olumsuz etkiler, önleme ve değerlendirme kavramları kapsamında somut projelerde bulunabilecek belirsizliklerle ilgili olarak bu ilke uygulanabilir. Yine AB uyum sürecinde yeniden düzenlenen

---

²¹³ Wilkinson, s. 113.

²¹⁴ Canfa ve diğ., s. 292-313.

²¹⁵ Wibisana, s. 41.

kirlilikle ilgili yönetmeliklerde temiz ve ileri teknoloji kullanımı hakkında hükümlerde bu ilkenin etkisinin olduğu söylenebilir.²¹⁶

Türkiye’de ilkenin uygulanması daha çok baz istasyonları ve GDO ile ilgilidir. Bunların olumsuz etkileri ile ilgili tartışmalar devam etmekte olup Yargıtay’ın olası olumsuz etkilere bakışı çevre hassasiyeti taşır. Mahkeme kararları bölümünde incelenen bir Yargıtay kararında²¹⁷ İhtiyat İlkesi’ne doğrudan değinilmese de ispat yükünün tersine çevrilmesine yer vermiştir. Ancak Danıştay son dönem verdiği çevre ve insan sağlığı açısından olumsuz olan kararında baz istasyonlarının bilimsel olarak kanıtlanmış zararlarının olmadığını belirterek ilkeye yabancı kalmıştır. Daha önceki bir kararda²¹⁸ geçen “*çevreyi kirlettiği veya kirletme ihtimalinin olduğu konusunda bilimsel bir tespit bulunmaksızın*” ifadeleri bunu destekler niteliktedir. GDO ile ilgili AB uyum süreci çıkarılan 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair KHK’nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun²¹⁹ ve Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik²²⁰ bulunur. Kanun’un 10. m.’inde “*insan sağlığı üzerinde zararlı bir etkinin olması ihtimalinin belirmesi ve bilimsel belirsizliklerin sürmesi gibi özel durumlarda, kapsamlı bir risk değerlendirmesine imkânı sağlayacak ileri düzeyde bilimsel veriler elde edilinceye kadar, geçici risk yönetimi tedbirlerine başvurulabileceği*” ifadeleri ile ilkeye yer verildiği görülür.²²¹ Kanun’da bununla ilgili usul ve esasların yönetmelikle düzenleneceği belirtilmiş, Yönetmelikte ise risk değerlendirme (m. 4/l) risk yönetimi (m. 4/m) hüküm altına alınmıştır.

3.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi

3.2.4.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı

Sürdürülebilir Kalkınma denilince akla ilk 1987 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” (Brundtland Raporu) adlı rapor gelir. Rapora göre Sürdürülebilir Kalkınma “*bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme*

²¹⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 202.

²¹⁷ Yargıtay 4. H. D., E. 2003/16434, K. 2004/971, K.T. 29.01.2004. Ayrıca Bkz. Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 205.

²¹⁸ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (İDDK), E. 2003/730, K. 2005/284, K.T. 28.04.2005. <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/>, 14.01.2010.

²¹⁹ R. G., Tarih: 05.06.2004 ve Sayı: 25483.

²²⁰ R. G., Tarih: 26.10.2009 ve Sayı: 27388.

²²¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 203-207.

yetilerinin tehlikeye atılmadan karşılanmasını sağlayan kalkınma”dır (m. 27).²²² Çevre Kanunu’na (m. 2) göre; “bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamalarını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişme”dir.²²³ Bu tanımın doğrudan Rapor’dan esinlendiği açıktır. Özellikle çevresel duyarlılığın arttığı ve çevre koruma politikalarının ve ‘çevre kamuoyu²²⁴’ anlayışının geliştiği son dönemlerin bir yansıması olarak, sürdürülebilir çevre tanımlaması verilerek bir adım öteye geçilmiştir. Aynı maddede ‘gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugününün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi süreci’ olarak tanımlanan sürdürülebilir çevre, Sürdürülebilir Kalkınma’dan farklı olarak insan merkezilikten (antroposantrik) uzaklaşır. Çünkü kalkınma modeli anlayışların merkezinde insan bulunur ve çevre, kalkınmanın gölgesinde kalır. Uluslararası alanda üzerinde anlaşmaya varılmış genel bir tanım mevcut olmayıp geniş kapsamlı, bazı ifadelerin somutlaştırılmadığı ve ihtiyacı tam olarak yansıtmadığı tanım bu açıdan eleştirilmektedir.²²⁵ Dolayısıyla Sürdürülebilir Kalkınma, çevreye duyarlı, ekolojik dengeyi gözeten, atıkların minimize edildiği ve çevreye salınım öncesi geri dönüşümde değerlendirildiği ve geleceği düşünen kısaca çevreyle uyumlu kalkınma modelidir.

Sanayi, teknoloji ve bilim ekonomik gelişmeleri sınırsız hale getirmiştir. Ekonomik büyüme çılgınca yarışlara dönüşmüş ve doğada ‘serbest mal’ olarak var olan ve bitmeyeceği düşünülen kaynaklar, hızlı ve yoğun tüketim nedeniyle işlevini yitirmiştir. Çevre sadece kaynak temini için değil atıklara depo olarak da düşünülmüştür. Modernleşme, gelişme, ilerleme, daha iyi bir dünya kurma, refah ve mutluluğu artırma, sosyal adaleti sağlama gibi düşüncelerin temeli ekonomik büyüme ve kalkınmaya dayandırılmıştır. Büyüme ve kalkınma ne kadar büyük olursa refah ve mutluluğun o denli artacağı ve “çevresel adalet²²⁶” temelli bir paylaşımın gerçekleşeceği beklentisi

²²² WCED, s. 8; Sands, s. 10-11; Kiss, s. 97-99.

²²³ Değişik: 26.04.2006-5491/2 m. Kanun’un eski halinde bu Sürdürülebilir Kalkınma tanımlaması bulunmadığı için eleştirilere maruz kalmaktaydı.

²²⁴ İncelenen hiçbir kaynakta ‘çevre kamuoyu’ kavramına rastlanılmamış olup ilk kez kullanılmaktadır.

²²⁵ Saygılı, s. 96.

²²⁶ Çevresel Adalet (Environmental Justice): Tüm insanların çevrenin sundukları konusunda renk, ırk, cinsiyet, köken ya da gelir ve gelişmişlik durumlarına bakılmaksızın adil muameleye tabi tutulması ve kanun, yönetmelik ve politikaların uygulamasında anlamlı katılımının sağlanmasıdır. Çevresel adalet insanlara en yüksek potansiyeli sunar. Adaletsiz ve orantısız paylaşımın ve etkilerin ortadan kaldırılması amacıyla alınacak önlemleri ortaya koyar. Özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı kesimler üzerinde doğal kaynakların dengesiz kullanımı ve atık deşarjının etkilerinin azaltılması amaçlanır. Fitzmaurice, s. 115; J. B. Ruhl, (1999), “The Co-evolution of Sustainable

oluşmuştur. Ekonomik kalkınma, çevre koruma ve sosyal adalet arasında uzun süreli, farklı alanlarda ve karmaşık bağlar olduğu AB Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde de belirtilmiştir.²²⁷ Geç fark edilen gerçek, çevrenin sunduklarının tükenebileceğidir. Bu gerçek çevreyi de hesaba katan bir kalkınma modeli öngörmeyi zorunlu kılmıştır.²²⁸

Gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının yavaşlatılması ve yeni bir sömürgecilik şeklinde menfi algılar da söz konusu olsa Sürdürülebilir Kalkınma çevre koruma ve çevre duyarlılığı bakımından önemli bir mihenk taşıdır.²²⁹ Endüstrileşme ve sanayi devrimi sonrası üretim ve tüketimin artmasıyla daha fazla refah ve mutluluk elde edeceğini düşünen insanoğlu, 1952 kışında Londra'da acı bir tecrübe yaşamıştır. Sürekli üreten, tüketen, kalkınmaya, büyümeye ve maddi bakımdan zenginleşmeye başlayan insanoğlu ekonomik çaba ve çalışmalarında bazı duyarlılıklar taşıması gerektiğini öğrenmiştir. Öyle ki, sıfır büyüme talepleri bile görülmüştür.

Zamanla daha da artacağı öngörülen nüfus projeksiyonları Sürdürülebilir Kalkınma modelini gündeme getirmiştir. Genel kabul edişe göre günümüzü değil geleceği de hesaba katan ekonomik modeller üretim başlangıcından sonuçlandırılmasına kadar çok yönlü (insan ve diğer çevre unsurları) düşünce, planlama ve eyleme dayanır. Sadece insanların değil diğer çevre unsurlarının da isteklerinin yerine getirilmeye çalışılması sürdürülebilirlik ile mümkündür. Kısaca Sürdürülebilir Kalkınma, nüfusun ihtiyaç ve taleplerine yetişebilmek amacıyla sürekli büyüyen ve kaynak kullanan insanların çevresel bozulmalar karşısında duraklaması ve bir adım geri gitmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Roma Kulübü tarafından 1972'de, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) insanlığın sorunları ve bu sorunlara çözümler bulmak amacıyla hazırlatılan "Büyümenin Sınırları" adlı raporda denetimsiz büyümenin durdurulması kapsamında açıklanan "sıfır büyüme tezi" ise ilgi görmemiştir.²³⁰

Sürdürülebilir Kalkınma, BM İnsan Çevresi Konferansı'na dayandırılır. Burada ima yollu geçen model ilk kez 1980 yılında, Küresel 2000 Raporu'nda yer almıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1983), BM Genel Kurulu'na Brundtland Raporu'nu

---

Development and Environmental Justice: Cooperation, Then Competition, Then Conflict, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 9/161, s. 161; B. Joel Eisen, (1999), "Brownfields Policies For Sustainable Cities", Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 9/187, s. 220; Drury ve diğ., s. 244.

²²⁷ Marsden, *Strategic...*, s. 212.

²²⁸ Uğur Yıldırım ve İsmail Göktürk, (2004), "Sürdürülebilir Kalkınma", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 450.

²²⁹ Saygılı, s. 92-95.

²³⁰ Kanie, s. 93.

sunmuştur.²³¹ Model bakımından beklentilerin altında kalan 1992 Rio Bildirgesi ve Gündem 21’de de herhangi bir tanım verilmemiş olup gerçekleştirilme şartları çerçevesinde açıklama ve ifadeler yer almıştır.²³² Model 1992 Rio Bildirgesi (m. 4) ile tüm dünyada duyulmuştur. Gündem 21 Eylem Planının yürütülmesi amacıyla “Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu” kurulmuştur.²³³ 1997’de BM Genel Kurulu 19. Özel oturumunda Rio+5 raporuyla Sürdürülebilir Kalkınma konusunda gelinen son durum ele alınmıştır. Milenyum Zirvesi olarak adlandırılan ve 2000 yılında yapılan zirvede çocuklarımızın esenliği için üretim ve tüketim alışkanlığımızın değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Model adına en kapsamlı zirve 2002’de toplanan “Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10)”dır. Çevresel değerleri, Sürdürülebilir Kalkınma’nın içinde önemli bir unsur olarak ele alınan zirvede Küresel Meydan Okuma, Küresel Fırsat (Global Challenge, Global Opportunity) adıyla bir rapor sunulmuş ve Sürdürülebilir Kalkınma Politik Bildirgesi kabul edilmiştir.²³⁴

3.2.4.2. Bilimsel ve Normatif Temelleri ve Uygulanması

İnsanın yaşam biçimi ve tüketim alışkanlıkları çevrenin geldiği kötü durumu gösterir. Tehlike öyle bir boyuttadır ki; insanoğlu alacağı önlemler konusunda kararsızdır. Algılayabilenlerin, değil sürekli kalkınmaya Sürdürülebilir Kalkınma’ya bile itirazları vardır.²³⁵ Artık sürdürülebilir çevre, yaşam ve gelecek gündemi meşgul etmektedir.²³⁶

Sürdürülebilirlik (sustainability) kendi içinde, kaynakların tükenebileceği gerçeğini kabul eder.²³⁷ Sürdürülebilirliğin sağlanması için Reducing (azaltmak), Reusing (yeniden kullanma) ve Recycling (geri dönüşüm) olarak bilinen ‘3-R’nin hayata geçirilmesi gerekir. Lüks tüketimin azaltılması, kullanılacak malzemelerin tekrar ya da başka amaçlar için kullanılması, yeni ve gereksiz tüketimin önüne geçilmesi ve atıkların geri dönüşüm ile kazanılarak tekrar kullanılacak duruma getirilmesi

---

²³¹ Rogers ve diğ., s. 42.

²³² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 96-97.

²³³ Güneş ve Coşkun, s. 88.

²³⁴ Saygılı, s. 100-101.

²³⁵ Sürdürülebilir Kalkınma, uygulamada olmasa da tanımlamada, çevre değerlerinin ikinci plana atılmasının önemli sebeplerinden birisidir.

²³⁶ Parlak, s. 14.

²³⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 95.

sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir yaşam, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir geleceğin anahtarı olacaktır.²³⁸

Büyümenin (growth-ekonomik büyüme anlaşılmalı) yerine kalkınmanın (development) kullanılması daha insancıl görünse de şüphe uyandırmadığı iddia edilemez. Zira tanımı yapan en çok doğayı kirletenlerdir. Bir sınırlama söz konusu olsa da umursamaz tüketim sonucu bitip tükenen doğanın bu modele dayanacak gücü kalmamıştır.²³⁹

Kalkınma büyümeden farklı olarak sadece niceliği değil niteliği de barındıran bir terimdir. Sadece ekonomik anlam ifade etmemekte ve çevre duyarlılığı bakımından ekonomik anlamda daralmayı gerektirmektedir. Kıt kaynakların verimli kullanılması ancak yenilenebilir enerji ile mümkün olur. Bu temenniden öteye gitmez.²⁴⁰ Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Bahsedilen tanımlama sürdürülebilir çevreyi anlatmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma hem yerel hem de global düzeyde uygulanabilir. Yerele göre global düzeyde atılan adımlar daha önemlidir. Gelişmemiş Güney Yarımküre ülkelerinin gelişmiş Kuzey Yarımküre ülkeleri tarafından ikna edilmesi en önemli eşittir. Zira Rio Zirvesi'nde yaşanan Güney-Kuzey çekişmesi aslında zengin ülkelerin açlık, sefalet ve fakirlik içindeki ülkelere sorunlarından kurtulabilmeleri için destek olmaları ile bu model anlamlı hale gelecektir.²⁴¹ Çünkü genel bir fakirlik ve açlık kader olmadığı için Kuzey insafa gelince adalet ve hakkaniyet sağlanacaktır.²⁴² Bu modelin uygulamaya konması, sözleşmelerde bahsi geçen desteklerin somutlaştırılması ve yerine getirilmesi, fakirlik ve açlık konusunda sosyal adaletle ilgili uygulamaların hayata geçirilmesi, en önemlisi en çok tüketenlerin yaşam şekilleri ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi gerekir. Çevreye duyarlı, çevre kalitesini gözetken ve yapılacak ekonomik etkinliğin çevreye etkisini ölçen ekonomi politikası geliştirilmesi konusunda hukuksal çalışmaların başında ÇED gelir.²⁴³ Tüm dünyada bu uygulamaya Sürdürülebilir Kalkınma'nın ekonomik hayata geçirilmesi bakımından büyük önem verilmektedir.

---

²³⁸ Bener ve Babaoğlu, s. 5.

²³⁹ Saygılı, s. 95.

²⁴⁰ Güneş ve Coşkun, s. 84.

²⁴¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 99.

²⁴² Kaboğlu, s. 33.

²⁴³ Şermin Ataklı, (2004), "Türkiye Uygulamasında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 515, Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 106-107, Keleş ve Ertan, s. 105, Saygılı, s. 102-103, Güneş ve Coşkun, s. 121.

Sonuçta sürekli kalkınma ne kadar süreksiz kalmışsa, Sürdürülebilir Kalkınma da o denli sürdürülemezdir. Ancak Sürdürülebilir Kalkınma’da öncelik çevre ve çevresel değerler sonra insan ve kalkınma olur ise sorun yoktur. Sürdürülebilir çevre anlayışının çıkış noktası budur. Sürekli kalkınmadan Sürdürülebilir Kalkınma’ya, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir yaşama, son olarak sürdürülebilir geleceğe geçiş söz konusudur. Küresel yaşam barışı kalkınma ve çevre anlayışındaki değişimin son noktasıdır.²⁴⁴

3.2.5. Geliştirme İlkesi

3.2.5.1. Tanımı ve Geliştirme Kavramının Anlamı

Koruma, sakıncacı anlayışı gösterdiği için kapsamı sınırlıdır. Bu nedenle çevre ile ilgili düzenlemelerde korumanın yanında iyileştirme ve geliştirme de yer alır.²⁴⁵ Geliştirmenin kapsamı sadece çevresel bozulmanın engellenmesi ya da varolanın muhafazası değil aynı zamanda çevrenin daha iyi duruma getirilmesini içerir. Anayasa’nın 56. m.’sinde de sadece çevreyi korumak değil çevreyi geliştirmek ifadelerine de yer verilmiştir. Bu anlayış Çevre Kanunu’na da “iyileştirme ve geliştirme” şeklinde yansımıştır (m. 2). Geliştirme ilkesinin çıkış noktası ve amacı; çevreyi ve çevresel değerleri insanlardan soyutlayarak, olası tehdit ve tehlikelere karşı savunma mekanizmaları oluşturma ya da önlemler alma değil ekolojik sistem ve denge içinde varlıklarını geliştirmelerini sağlamaktır. Bu çerçevede yabancı dillerde çevre koruma hususunda ‘protect’ anlamında bir koruma yerine iyileştirme ve geliştirme anlamında ‘improvement’ kullanılması yeğlenmiştir.²⁴⁶

Avrupa’da kabul gören geliştirme, çevre koruma çalışmalarında temel bir ilke olmasa da 1987 Avrupa Tek Senedi’nde (m. 130.r/1) çevre kalitesinin yükseltilmesi ve iyileştirilmesi ifadesi ile Avrupa Topluluğu’nun çevre koruma ilkelerine eklenmiştir. Bu anlayış Avrupa Topluluğu’nun Birinci Çevre Eylem Programı’nda (1973-1976) yer alan çevre ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi görevi, Topluluğun temel görevlerinden birisi olarak kabul edilmiştir.²⁴⁷ Buna göre çevrenin geliştirilmesi Avrupa Sisteminde öncelikli çevre koruma anlayışlarından olup eylem programları ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

---

²⁴⁴ Parlak, s. 17.

²⁴⁵ Kiss ve Shelton, *Anuel of...*, s. 39.

²⁴⁶ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 91-92.

²⁴⁷ Kiss ve Shelton, *Anuel of...*, s. 39.

Çevre korumayı sadece çevreye zarar veren faaliyetlerin sınırlandırılması, durdurulması, yasaklanması ya da bu faaliyet sahiplerinin cezalandırılması şeklinde düşünmek aslında kendi içinde bir olumsuzluk taşımaktadır. Çünkü çevre hukuku ilkelerinin hemen hepsinde olumsuz bir durumun ortaya çıkmasının önlenmesi ya da ortaya çıkan olumsuzluğun giderilmesinin sağlanması esası vardır. Önleme İlkesi'nde bile kirlilik oluşmadan engelleme düşüncesi çıkış noktası iken İhtiyat İlkesi'nde ise çevreye zarar verip vermeyeceği kestirilemeyen araç ve yönteme ya da faaliyete başlanılmasının önüne geçilmesi söz konusudur. Bu anlamda zaten Kirleten Öder İlkesi caydırıcılık özelliği bakımından bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla çevre korumada korumacı ilkelere göre daha üst ve ileri hedefler belirleme ve çevrenin iyileştirilmesinde olumlu eyleme geçmeyi gerektirir.²⁴⁸

3.2.5.2. Çeşitli Üstünlükleri Üstünlükleri ve Uygulamaya Aktarılması

Çevre hukuku ilkeleri, geliştirme ilkesi içerisinde mevcuttur. Birinci olarak ilke, diğer ilkelere farklı olarak çevrenin sadece insanların malı olmadığı ve 'sahip' konumunda bulunmadığı noktasından hareket eder. Diğer ilkeler insanoğlunun tükenmez ihtiyaçlarını karşılamak için doğanın umursamazca tüketilmesine tepki olarak bir önlem (kirliliğin önüne geçilmesi) amacıyla gündeme gelmiş ve kullanılmaya başlamıştır. Oysa bu ilke, çıkışı noktası ve amacı itibariyle diğer ilkelere benzerlikler gösterse de önlem ve korumacılık kısmında diğerlerinden ayrılmaktadır. Geliştirme, çevre için sorumluluk almayı ve olumlu katkılar sunmayı bir zorunluluk olarak görmektir.²⁴⁹ Zira bu ilke önlem ve gibi olumsuzluk çağrıştıran bir amaç gütmemektedir. Burada insanoğlunun çevreye entegre olması ve kendisini sanki çevrenin diğer unsurlarından farksız olarak doğal dengenin bir parçası olarak görmesi gerekir. Böylece insanoğlu sahibi olduğu ve kullandığı kaynaklara saygı gösteren bir sahip ya da baskın unsur konumunda olmayacaktır. Özdeşleştiği çevreye gösterdiği özeni kendisine gösterdiğinde aşağı bir seviyede görmeyecektir. Öyle ise çevreyi kendisi olarak görmesi ve çevreyi kirletirse sanki kendisinin kirleneceği ve çevresel hasar ya da bozulma yaşanırsa kendisinin hastalanacağı duygusunu geliştirmelidir.

---

²⁴⁸ Kiss ve Shelton, *Anuel of...*, s. 39.

²⁴⁹ Kiss ve Shelton, *Anuel of...*, s. 39.

İkinci olarak çevreye atılan herhangi bir atığı, kişi kendisine atılmış gib düşünmelidir. Kişi kendisini nasıl savunuyorsa çevreyi de o şekilde savunacaktır. Bu hususta her yol mubah sayılacak hatta ekoterörizm²⁵⁰ ve ekolojik yaklaşıma dayanan ve otoriteyi sorgulayan, insan merkezçiliğe karşı çıkan ekoanarşizm²⁵¹ duruşu ve eylemleri makul görülecektir. Buna göre kişinin yaşama ve kişiliğine dokunulmama hakkını savunmasından hareketle bu davranış cezalandırılmamalı aksine taltif edilmelidir.²⁵²

Üçüncü olarak kişi, mutluluğu ve hazzı çevre ile bir bütün olduğunda duymalı ve kendisini iyi kötü her durumda ve her zaman doğa ile birlikte hissetmelidir. Bu nedenle kendi bakımı, mutluluğu, sevinci ve aldığı diğer hazları çevre ile bir tutmalıdır. Kısaca çevrenin her türlü iyi/kötü durumu insanoğlu ile özdeşleşmesi ve bir şekilde oluşmuş olumsuzluğun tüm yollar denenerek ortadan kaldırılması halinde rahat hissedilmesi bu ilkenin esasını oluşturur.

Dördüncü olarak sıfır kirlilik, sıfır sorun olmayacağı kabullenmeli ve ona göre projeler geliştirilmelidir. Yaşamın devamı enerjiye ve tüketime dayanır. Bu tüketim ihtiyacı, sınırları çizildiğinde çevre için sorun teşkil etmeyebilir. Ancak tüketimin doğal döngüden fazla olması durumunda hem kaynak kıtlığı nedeniyle çevresel sorunlar ortaya çıkar hem de aşırı tüketim sonrası ortaya çıkan atıklar sorun oluşturur. Bu nedenle çevrenin geliştirilmesi, bazı gerçeklerin ve önkabullerin farkında olunduğunu göstermeyi gerektirir.

Teorik, ütöpik ya da sanal dünyanın gerçek dünyaya yansması çevre ile ilgili proje ve eylemlerle gerçekleşir. Bir motorlu taşıtın egzostundan zararlı gazlar çıkması yerine su gibi zararsız hatta çevre için faydalı bileşenlerin çıkmasının sağlanması veya bir fabrikanın bacasından zehirli gazların salınması yerine o gazların bileşenlerinin ayrıştırılarak zararsız hale getirilerek salınması çevre için proje üretmeye birer örnektir. Çevre için en az zararlı yöntemi kullananların ya da kullandığı yöntemin çevreye katkı sağladığı düşünülenlerin ve çevre ile barışık yaşam sürdürenlerin ödüllendirilmeleri çevre için proje üretilmesine ve daha değerli ve kaliteli yaşama imkânı tanıyacaktır.

---

²⁵⁰ Ekoterörizm: Çevrenin korunması için çevreyi kirlettiği düşünülen işletme, fabrika, tesis vs. sabotaj düzenlenerek işlemez hale getirilmesidir. Bu kelime olumsuzluk çağrıştırdığı için kullanılması sakıncalı olabilir. Dolayısıyla bunun yerine radikal çevreci eylem, şiddet içeren çevreci eylem vs. kullanılabilir.

²⁵¹ Wilkinson, s. 260.

²⁵² Mesela doğalgaz çalışmaları nedeniyle ortaya çıkan hidrojen sülfürün insanları zehirlediğini düşünen ve çeşitli protesto eylemleri başlatan Wiebo Ludwig, çevreci bir kahraman olarak kabul edilmektedir. Ludwig, 2001 yılında, doğalgaz boru hattına bombalı saldırı düzenlemiştir. Hürriyet Gazetesi, 11.04.2012.

Singapur'da metro biletinin tekrar kullanılmasına imkânı veren uygulamada iki Singapur Doları olan metro bileti kullanıldıktan sonra bilet makinasına atıldığında bir dolar iade edilmektedir.²⁵³ İnsanların günün belli bir anında sınırsız tüketim ve çevreye zararlı alışkanlıklarını bırakmaları, bir fidan dikmeleri, doğal ortamı tehdit eden bir nesneyi doğa ile uyumlu hale getirmeleri, düşünmeleri, tefekkür etmeleri, kendilerini bir bütünün parçası saymaları çok zor olmasa gerek.

3.2.6. Çevresel Kararlara Katılma İlkesi ve Başvuru Yolları

Çevreci birey ve STK'ların çevre sorunlarının gündeme getirilmesi ve çözümü çabaları yadsınamaz.²⁵⁴ Bilgi ve eğitim ile ekonomik faaliyetlerin çevreye etkileri ve zararları konularında halkın bilinç seviyesinin artırılmasına ve çevre hukukunun geliştirilmesine katkı sağlayan bu örgütlenmeler, bu çalışmaları çevre yönetimi, işbirliği ve koruma bakımından önemli görür. Çünkü çevreye etkisi olabilecek kararların alınmasında söz sahibi olunması toplumsal, bireysel ve kurumsal davranışları etkiler, çevreci kararların alınmasını destekler. Bu alandaki tekniklerden birisi olan ÇED, önemli bir teknik olarak katılım noktasında, özellikle çevreciler tarafından, yoğun bir biçimde işletilir.²⁵⁵

Çevresel kararları etkileme anlamında dolaylı katılım olarak da kabul edebileceğimiz ulusal ve uluslararası karar alıcıları, idareleri, yönetimleri, örgütleri ve firmaları protesto etme anlayışı son yıllarda uluslararası arenada yerini almıştır. Protesto, alınan kararlara karşı bir memnuniyetsizlik göstergesidir. Sivil itaatsizlik, eylem, engelleme, gösteri ve tepkisizlik gibi çevreye zarar vereceği düşünülen kararları protesto etme, yönetimleri, nispeten daha çevreci kararlar almaya sevk eder ve çevreyi ilgilendiren kararlara bu tür bir katılım, gündemi belirleme ve karar süreçlerinde önemli roller oynar. Çevresel kararlara katılımın farklı bir boyutu olan protestolar küresel çevre sorunlarına dikkat çekmeyi ve sorunların çözümü için seferber olmayı gerektirir. Bu durum çeşitli ülkelerden farklı ekonomik güçteki çevrecileri bir araya getiren en önemli faktördür.²⁵⁶

Çevresel kararlarda halkın görüşlerine yer verilmesi ve kararlara katılma 1972 yılına kadar gitse de özellikle 1980'li yıllardan sonra birçok anlaşmada yer almıştır. Bilgi

²⁵³ Kanal Türk, Aş Kendini Programı, "Singapur", 20.06. 2010.

²⁵⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 149.

²⁵⁵ Sands, s. 826.

²⁵⁶ Dana R. Fisher, (2004), "*Civil Society Protest and Participation: Civic Engagement Within The Multilateral Governance Regime*", Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 176.

alışverişi ve danışma konuları açık bir şekilde Rio Bildirgesi'nde (m. 10) yer almıştır.²⁵⁷ Bu konudaki en önemli adım Aarhus olmuştur. Karar süreçlerine katılma, bilgi-belge edinme ve yargısal başvuru hususlarında yeni anlayışlar getiren bu metin üzerinde çevreci birey ve STK'ların oluşturduğu kamuoyu baskısı önemli rol oynamıştır.²⁵⁸

Uluslararası toplumun katılım ve başvuru yollarının yeterli ve etkin bir biçimde kullanılması konusunda bazı çevreci oluşumlar dışında istenilen seviyenin altında kaldığı söylenebilir. Başvuru yollarının daha aktif, kullanılabilir ve katılımcı bir şekilde kullanılması benzer eksikliklerin giderilmesini sağlar. Böylece bu kanallar daha verimli kullanılabilir. Bunun için sivil toplumun dinamiklerinin iyi anlaşılması gerekir.²⁵⁹

Yaşanan çevreyi daha yaşanabilir kılma isteği, toplumda, çevre koruma reflekslerini geliştirmiştir. Bu, çevreyi bozan, onarmaya çalışan ve daha iyi bir çevre umudu taşıyan kaynağın aynı olmasından kaynaklanır. Çevreye verilen zararlardan herkesin sorumlu olması ve etkilenmesi, çevre menfaatinin ortak olması, alınacak tedbirlerin ortak hareket etmeyi gerektirmesi ve uygulamada istenilen başarının yakalanabilmesi katılımındaki başarıya bağlıdır. Katılım en geniş anlamıyla sürecin başından sonuna ve sonrasında denetlenmesine kadar tüm aşamalarda halkın yer almasıdır. Bu süreç; plan, politika, karar ve uygulamayı kapsar. Ancak uygulamanın denetlenmesi ikincil bir öneme sahip olup asıl önemli olan planlama ve karar aşamasıdır.²⁶⁰

Katılım, çevreyi ilgilendiren kararlar üzerinde söz sahibi olunabilmesi yani çevre hakkının gerçekleştirilmesinde tek başına yetersiz kalacağı için haber alma/bilgi edinme ve başvuru hakları katılım hakkını tamamlayacaktır. Bu bakımdan ilk aşama halkın haberdar edilmesidir. Zira hem katılımın sağlanması hem de çeşitli sebeplerle başvuru yapılması bu aşamadan sonra anlam ifade edecektir.²⁶¹ Katılım, kararların alınması ve uygulanması sürecine katılma şeklinde ikiye ayrılabilir. Plan, program, politika ve icra öncesi bütün aşamalar karar alım sürecini oluşturur. Uygulama aşaması ise kararların yerine getirilmesinde aktif olarak bulunma yani icranın içinde yer alma, idarenin vermiş

---

²⁵⁷ Sands, s. 827.

²⁵⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 149-150.

²⁵⁹ Fisher, s. 176-177.

²⁶⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 153.

²⁶¹ Kaboğlu, s. 93.

olduğu kararları şikâyet için bağımsız ve tarafsız bir otoriteye başvurma ve idari süreçlerden sonuç alınamadığında yargıya başvurma şeklinde kademelendirilebilir.²⁶²

Halkın çevresel kararlar üzerindeki etkisi birinci olarak çevre için zararlı olacağı düşünülen kararlara karşı tepki gösterme (gösteri, yürüyüş, protesto vs.) olup en zayıf olanıdır. İkincisi komisyon, kurul ve toplantı gibi çevresel konuların görüşüldüğü esnek katılım biçimi olan birlikte hazırlık çalışması yapılması aşamasıdır. Yönetimlerce en çok uygulanan katılma biçimi olan danışma, sürekli komisyonlara katılma, çeşitli kamuoyu yoklamaları ve ÇED süreci çerçevesinde işlevsel olmasının yanında çok önemli sonuçlar vermektedir. Kararlara katılma, genel nitelikli metinlerin hazırlanması ve plan, program ve diğer mevzuat yapma faaliyetlerine katılma şeklinde olmaktadır. Yönetimler, açıklık ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak çevreyi ilgilendiren düzenlemelerde halkı haberdar ederek ve karar sürecinde halka söz hakkı tanıyarak alınacak kararların meşruiyet zeminini genişletebilmektedirler. Son olarak çevre yönetimine katılım, halkın çeşitli dernek ve vakıf kanalıyla çevre yönetimini doğrudan üstlenmesidir. Halkın çevresel kamu hizmetlerinde ayrıcalıklı konuma sahip vakıf ve dernekler kanalıyla çevresel faaliyetlerde bulunabilmeleri söz konusu olabilmektedir.²⁶³

Katılım, sağlığı, geleceği, ekolojik dengeyi ve çevre ile uyumlu bir yaşam sürmeyi etkileyen kararlarda halkın yer alması ile anlam kazanır ve çevresel kararlarda söz sahibi olunması ve çevre hakkının gerçekleştirilmesi bakımından özel öneme sahiptir.²⁶⁴

3.2.6.1. Çevresel Demokrasi Anlayışı ve Çevresel Kararlara Katılma

Demokrasinin temel ilkelerinden yararlanarak çevre sorunlarına çözüm bulma arayışı bir pragmatizm oluşturmuştur. Çevresel kararların çoğulcu bir yaklaşımla toplumsal taleplere uygun ve işbirliği çerçevesinde alınması esastır.²⁶⁵ Katılım ve demokrasi iç içe olup işlevsel bir demokrasi halkın katılımı ile sağlanır. Dolayısıyla katılım imkânlarının bulunmadığı yerde demokrasi, demokrasinin olmadığı yerde ise istenilen düzeyde katılım olmaz. Demokratikleşme süreci katılım, ekonomi ve çevre değerleri çerçevesinde gelişmelidir. Klasik demokrasilerde sadece oy hakkı ile sınırlı katılım, ekonomik bakımdan güçlü azınlığın karar süreçlerini kontrol ettiği ve eşitsizliğe

²⁶² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 160-162.

²⁶³ Kaboğlu, s. 106-111.

²⁶⁴ Özdek, s. 178.

²⁶⁵ Güneş ve Coşkun, s. 50.

dayanan ekonomik sistem ve çevresel duyarlılığı bulunmayan demokratik işleyiş çevresel demokrasi anlayışı bakımından bir anlam ifade etmeyecektir.²⁶⁶ Bunun için etik kuralların ve ahlak anlayışlarının insanlara yüklediği birtakım ödevlerle bu süreç desteklemelidir. Zira çevresel duyarlılık açısından aşılması oldukça zor bir engel olan demokrasi ile ekonomik kalkınmanın birbirinden bağımsız düşünülmemesidir. Ancak Sürdürülebilir Kalkınma, çevresel demokrasinin gelişmesi bakımından katkılar sağlayacaktır. Brundtland Raporunda yerel demokrasinin güçlendirilmesinin teşvik edilmesi gerektiğinin belirtilmesi bunu desteklemektedir.²⁶⁷

Halkın yönetim birimlerinden önce harekete geçerek onları etkileme gayretleri, farklı görüşler üzerinden öncelikleri belirleme çabaları ve sorunların çözümünde mücadele ile plan ve programları etkileme, değiştirme ve yeniden değerlendirme çalışmaları katılımın anlam ve önemini ifade eder. Bu anlam ve önem yönetim birimlerinin karar, plan, program ve projelerine meşruiyet kazandırırken aynı zamanda bunlara güç de katabilmektedir. Geniş konsensüs çatışan çıkarların azaltılmasına ve farklılıkların ortadan kaldırılmasına yardım ederken kararların elit bir grup (çevrokrat) tarafından alınma riskini önleyebilir.²⁶⁸

Çevreciler ve Yeşiller genellikle demokrasinin ‘kesin iyi’ olduğunu düşünürler. Buna göre daha fazla ve daha iyi demokrasi daha fazla ve daha iyi çevre politikaları ve hukuku ile özdeştir. Demokratikleşme sürecinde boyutları görülen çevre sorunlarına karşı gelişen ve demokratik gelişim süreçlerine katkı sağlayan çevreci hareketler, çevresel demokrasi anlayışının ortaya çıkarmasında ve ilerlemesinde ışık olmuştur.²⁶⁹ Çevre sorunlarının çözümünde demokratik süreç ve kurumların oluşturulması ile katılımcı demokratik değerlerin özümsemesi sihirli bir değnek olmasa da en önemli çözüm adresidir.²⁷⁰

Çevre koruma bağlamında demokrasinin desteklenmesi için halka sadece oy hakkı tanınması bile tanınmamasından daha iyi ve doğru bir konumu gösterir. Çünkü insanlar yanılabilir ya da yanlış yapabilir. Demokrasi bu yanlışların düzeltilmesi, devlet ve

---

²⁶⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 150-152.

²⁶⁷ Karl Georg Hoyer, (1997), “*Sustainable Development*”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1196.

²⁶⁸ Kaboğlu, s. 112.

²⁶⁹ Wilkinson, s. 263.

²⁷⁰ Geray, s. 328-332.

hükümet politikalarının tekrar değerlendirilebilmesi için bir fırsatlar sunar. Dolayısıyla halkın çevresel kararlara katılarak söz sahibi olması çevre oйдаşmasını sağlar. Bu oйдаşma iktidarı, gücü ya da karar mekanizmalarını elinde tutanların bunu kötüye kullanmalarını önleyerek bireylerin hak ve özgürlüklerinin (çevre hakkı) korunmasını sağlar. Demokrasinin bir diğer önemli özelliği rotasyondur. Toplumsal desteği kaybolan iktidar sahiplerinin değiştirilmesini sağlar.²⁷¹

Ancak demokrasi, ekonomik kazanç getirirken çevre için olumsuz sonuçlara sebep olan kararların alınmasında iktidara çıkış yolu sağlar. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümünde demokrasinin her derde deva olarak algılanması doğru değildir. Yerelden küresele kişiden topluma çalışma hayatı ve toplumsal yaşamda çevre korumayı öncelik kabul eden bir anlayış gerekir. Çevre bilinci mevcut standartlardan yüksek olan halk, çevresel demokrasi bağlamında, çevre ile ilgili süreçlere katılmada daha arzulu olur.²⁷²

Karar süreçlerinde halkın yer alması hususunda en önemli adım olan Aarhus, o döneme kadar ortaya çıkan belge ve oluşumlardan etkilenirken çevresel kararlara katılma konusuna getirdiği anlayışla küresel düzeyde bir atılım olarak kabul edilmiş ve tüm sistemleri etkilemiştir.²⁷³ Halkın doğrudan karar mekanizmaları içinde yer alması karar alıcıları çevre kararlarında daha hassas davranmaya itmiştir. Çünkü Sürdürülebilir Kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliğin başarılı olmasının ön koşulu karar süreçlerinde geniş halk katılımıdır.²⁷⁴ Bu katılım, Aarhus Sözleşmesi'ne göre spesifik faaliyetler, planlar ve programlar, politikalar, uygulamaya dönük yönetmelikler ve genel olarak uygulanabilir kurallar olmak üzere dört aşamalı prosedürler şeklindedir.²⁷⁵

Halkın karar süreçlerinde yer almasının desteklenmesi sosyal öğrenme süreçlerini de geliştirecektir. Bu öğrenme halkın çevre hassasiyetinin pekişmesine ve katılımın daha yoğun ve katkı sağlayıcı bir biçimde artmasına zemin hazırlayacaktır.²⁷⁶ Böylece çeşitli kanallarla karar süreçlerinde yer alan halk sayesinde karar alıcıların çevresel risk

---

²⁷¹ Wilkinson, s. 263-264.

²⁷² Wilkinson, s. 264.

²⁷³ Donald McGillivray ve J. Holder, (2008), "Taking Stock", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, 2008, s. 12.

²⁷⁴ Sands, s. 59.

²⁷⁵ Fitzmaurice, s. 173-174.

²⁷⁶ Marsden, *Strategic...*, s. viii.

değerlendirme olanağı artacak ve alınacak kararların çevre ve sağlık açısından oluşturacağı çevresel risklerin dengelenmesi sağlanacaktır.²⁷⁷

Uluslararası toplumsal değerleri ve çeşitliliği ortaya koyan, uluslararası hukuka daha kapsayıcı bir çoğulculuk yaklaşımı kazandıran ve uluslararası hukukun sürekli gelişen yapısının önemli bir parçasını oluşturan halkın karar süreçlerinde yer alması, bir ihtiyaç olarak görüldüğü için uluslararası hukukta yaygın bir biçimde kullanılır.²⁷⁸ Bu konuda uluslararası ve Avrupa bazlı birçok anlaşma, sözleşme, direktif ya da örgüt gibi belge ve oluşumlar vardır. Bunlar: 1972 S tockholm Bildirisi, 1975 H elsinki Bildirisi, 1980 Dünya Koruma Stratejisi, 1982 Dünya Doğa Şartı, AB Direktifleri (85/337/EC, 90/313/EEC), 1987 Brundtland Raporu, 1987 UNEP ÇED İlke ve Hedefleri, 1990 Bergen Konferansı, 1990 EEA'nın kurulması, 1991 Sınırlarötesi Bağlamda ÇED Sözleşmesi (*ESPOO-Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*), 1991 UNECE ÇED Raporu ve 1992 Rio Bildirgesi şeklinde çoğaltılabilir. Bu gelişmeler halkın kararlara katılımı konusunda temel belge olarak kabul edilen Aarhus Sözleşmesi'nin kabul edilmesi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.²⁷⁹ Mesela Bergen Konferansı yöre halkına danışma zorunluluğu ve halk istemediğinde yatırımın yapılmaması ilkesini getirmiştir.²⁸⁰ Anayasa Mahkemesi (Anayasa Mahkemesi) bir kararında²⁸¹ bu konferansta kabul edilen ilkelere atıf yaparak halkın tercihlerinin dikkate alınmasının ve katılımın önemine vurgu yapmıştır.

Türkiye'de ise Çevre Kanunu'nda (m. 3/e) 2006 yılında yapılan değişiklikle katılım, çevre hukuku bakımından ilk hüküm özelliği taşır. Bir diğer hüküm ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ile ilgili hususlarda STK'ların da görüşlerinin alınmasıdır (m. 9/a). Ayrıca Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 17. m.'si (değişik: 14.7.2004-5226/8 m.), Belediye Kanunu'nda öngörülen Kent Konseyi (m. 76) ve Belediye hizmetlerine gönüllü katılım (m. 77) ve ÇED Yönetmeliği (m. 4/n, 9. ve 14.) katılımı ile ilgili önemli adımlardır. Ancak Türkiye'nin Aarhus'a imza atmaması ve AB'nin katılımı ile ilgili yönergesini iç hukuka aktarmaması bir eksikliktir. Zira ÇED başta olmak üzere çeşitli yönetmeliklerde

²⁷⁷ Peel, s. 24.

²⁷⁸ Puvimanasinghe, s. 7-8.

²⁷⁹ Marsden, *Strategic...*, s. 81; Keleş ve Ertan, s. 133.

²⁸⁰ Hoyer, *Sustainable...*, s. 1196-1197.

²⁸¹ Anayasa Mahkemesi, E. 2006/99, K. 2009/9, K.T. 15.01.2009. http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=search&id=24, 04.01.2010.

katılımla ilgili hükümler sınırlıdır. Karar alım sürecine katılım çevre politikalarının oluşumuna katılım şeklinde ifade edilmiştir. İfade tanımlanmadığı için idarenin takdir yetkisinin geniş olduğu bundan dolayı uygulamada ve işlevsellikte birtakım olumsuzluklar olduğu söylenebilir.²⁸² Zaten ÇED sürecinin son aşamaları olan karar ve gözetim ve denetim aşamalarında halkın katılımı yaygın bir uygulama değildir.²⁸³

Sonuç olarak çevresel kararlardan bütün vatandaşlar hatta çevre sorunlarının birçoğunun sınır aşan özellikler göstermesi nedeniyle tüm insanlar ve diğer canlılar da etkilenmektedir. Dolayısıyla çevrenin kirletilmesinde herkesin payı olduğu gibi korunmasında da herkesin hak ve ödevleri vardır. Daha iyi bir çevrede yaşama hakkı tüm herkes için geçerlidir. Genel bir menfaati ifade eden çevresel kararlarda ve bu kararların uygulanmasında halkın yer alması esastır. Ayrıca çevre sorunlarının çok yönlü ve karmaşık bir yapıda olması herkesin görüşlerinin alınmasını gerektirir. Böylece konu hakkında, farklı yönler gözetilerek, daha tutarlı, isabetli ve objektif kararların alınması sağlanacaktır.²⁸⁴ Ancak tek merkez yerine farklı bakış açıları ya da halkın yoğun katılımı özellikle karar süreçlerinde halkın yer alması uygulamalarda verimlilik açısından birtakım sakıncalar doğurabilecektir.

Katılım genellikle usul ve prosedürler çerçevesinde yürütülür ve çeşitli risklerin görülmesini ve minimize edilmesini sağlar. Ancak istenilen seviyede katılım için bazı şartları vardır. Öncelikle mevzuatla ilgili altyapının oluşturulması gerekir. Mevzuat oluşturma süreçlerinde katılım sağlanmalı ve kolektif eylem ve toplumsal birliktelik sorunlarının çözümüne imkânı verecek biçimde olmalıdır.²⁸⁵ Ancak mevzuatın iyi düzenlenmiş olması yeterli olmayıp halkın katılımdan gerçek anlamda bir fayda görmesi ya da bekleme, organize olma ve kurumsallaşma kapasitesinin yüksek olması ve katılımı yürütecek politik ve kurumsal iradenin yeterli olması gerekir.²⁸⁶ Bununla birlikte uluslararası işbirliğine ve ortak paydada uyum ve katılıma dayanan bir anlayış benimsenmelidir. Çünkü çevre için insanlığın genel sorumluluğunu bunu gerektirir.²⁸⁷

---

²⁸² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 169-172.

²⁸³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 227-228.

²⁸⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 153.

²⁸⁵ V. Robert Percival, (1998), "Environmental Legislation and The Problem of Collective Action", Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 9/9.

²⁸⁶ Güneş ve Coşkun, s. 104.

²⁸⁷ Scott Barrett, (1999), "International Cooperation and The International Commons", Duke Environmental Law and Policy Forum, Vol. 10/131, s. 139-140.

3.2.6.2. Başvuru Yolları

Geleneksel ve kapalı sistemlerde bilgi ve belgelere erişim çok kısıtlı olduğu için bilgi edinme ve diğer başvuru haklarının kullanılması, aşılması çok zor engellerle doludur. Bu nedenle geleneksel ve kapalı sistemlerin çeşitli nedenlerle gizlilik esasına dayanması başvuru yollarının genellikle kapalı kalmasına sebep olmuştur.²⁸⁸

Günümüzde bilgi, iletişim, teknoloji, internet vs. yönetimlerin toplumsal konularda şeffaf olmayan bir şekilde karar alma imkânını ortadan kaldırmıştır. Kapalı sistemler ömrünü tamamlamış ve yönetimde gizlilikten şeffaflığa doğru geçiş süreçleri yaşanmıştır. Halkın çeşitli kanalları kullanarak her konudaki istek ve şikâyetlerini sözlü ya da yazılı olarak ilgili makamlara iletebilme hakları tüm dünyada kabul görmüştür.

Yönetimin bilgi ve hesap verme ödevi, yönetimde açıklık ve şeffaflığın ilk adımıdır. Gerekçe belirtme zorunluluğu ise yönetimlerin keyfi uygulamalarının önüne geçilmesinin temelini oluşturur. Bilgi edinme hakkı, tüm toplumsal aktörler tarafından kullanılabilirdiği için en önemli, etkili ve yaygın başvuru aracı olarak kabul edilebilir.²⁸⁹

İnsanların bilgi sahibi olmadıkları konularda yanlış yönlendirilme riski vardır. Hatta eksik ya da yanlış bilgilendirilme sonucu istenmeyen sonuçların ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla öncelikle halkın bilgi edinme hakkını kullanarak bilgi ve belgelere erişebilmesi gerekir. Daha sonra bu bilgi ve belgelere dayanarak toplum, aile, birey, sosyal düzen, çevre ya da bir başka değere zarar verdiği/vereceği düşünülen uygulamalarla ilgili başvuru yapılabilme olanakları sonuna kadar kullanılabilir.

Başvuru hakları ile ilgili olarak imzalanan Aarhus Sözleşmesi²⁹⁰ en önemli uluslararası metin olarak kabul edilmektedir. Sözleşme çevre ile ilgili konularda bilgi edinme hakkı (m. 4 ve 5), kararlara katılma hakkı (m. 6, 7 ve 8) ve yargısal başvuru hakkı (m. 9) olmak üzere üç temel üzerine inşa edilmiştir.²⁹¹ Sözleşme katılım konusunda geniş

²⁸⁸ Musa Eken, (2005), “Yönetimde Şeffaflık”, Sakarya Kitabevi, Birinci Baskı, Sakarya, s. 7-15.

²⁸⁹ Eken, s. 36-41.

²⁹⁰ Demokrasi, yaygın eğitim ve medya sayesinde daha fazla bilgi talebi ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede halkın karar süreçlerine katılımının getirdiği itici güç ve motivasyon çevre ile ilgili oluşumlara katkılar sağlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle birlikte UNECE tarafından 1991 Dobris'te başlatılan süreç 1993 Lucerne ve 1995 Sofya ile sürdürülmüştür. STK'ların katkılarının dâhil edildiği Danimarka'nın Aarhus Kentinde yapılan dördüncü konferansta sunulan sonuç metni, 36 ülke ve AB tarafından 25.06.1998 tarihinde imzalanmış ve 30.10.2001 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir (Marsden, *Strategic...*, s. 80-82). Türkiye'nin taraf olmadığı Aarhus'un, 18.08.2011 tarihi itibarıyla, AB dâhil 44 üyesi vardır (UNECE, <http://live.unece.org/env/pp/ratification.html>, 19.09.2011).

²⁹¹ Aine Ryall, (2008), “Access to Justice and The EIA Directive: The Implications of The Aarhus Convention”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 195-196; Marsden, *Strategic...*, s. 81; Kirstyn Inglis, (2008), “EU Environmental Law and Its

anlamda halk yerine etkilenen ya da etkilenme olasılığı bulunan halk için ‘ilgili halk’ kavramına yer vermiştir. Bu durum katılıma getirilen önemli sınırlama olarak görülebilir.²⁹² Menfaatin bulunması ya da ‘ilgili’ olma zorunluluğunun getirilmediği çevresel bilgilere ulaşabilme konusunda ise geniş anlamda bilgi edinme ve bilgilere erişim olanakları sağlandığı söylenebilir (m. 4).²⁹³

Türkiye’de, Aarhus Sözleşmesi onaylanmamış olsa da sözleşmenin düzenlediği üç temel hak konusunda Anayasa, kanun ve yönetmelik düzeyinde düzenlemeler bulunmaktadır.²⁹⁴ Halka bilgi edinme ve bilgilere erişim hakkı gibi başvuru olanakları ile ilgili olarak Anayasal düzeyde dilekçe hakkı (m. 74) tanınmıştır. Buna dayanarak 1984 yılında 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun²⁹⁵ çıkarılmıştır. Yönetimde açıklık ve şeffaflık alanında ve bilgi edinme konusunda 2003 yılında çıkarılan 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu²⁹⁶ bilgilere erişim hususunda temel kanun olmuştur. 2872 sayılı Çevre Kanunu ise çevresel bilgi edinme ve başvuru hakkını (m. 30) ‘zarar gören veya haberdar olan herkes’ ifadeleri ile geniş bir biçimde düzenlemiştir. Maddenin ikinci paragrafında 4982 Sayılı Kanun’a atıf yapılarak bu kapsamda herkesin çevreye ilişkin bilgilere ulaşabileceği belirtilmiş; ancak üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerler bundan istisna edilmiştir. Konu ayrıca ÇED Yönetmeliği’nde de düzenlenmiştir.

Karar süreçlerine katılma hakkı, Çevre Kanunu’nda “Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır” şeklinde düzenlenmiştir (m. 3/e). Uygulama esasları ile ilgili olarak ÇED Yönetmeliği çıkarılmıştır. Yargısal başvuru hakkı (Anayasa m. 125) konularında ise halka çeşitli olanaklar sağlanır. Anayasa’nın 125. m.’sinin uygulanması amacıyla 1982 yılında çıkarılan 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun (İYUK) 10. m.’si ile “İlgililer, haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara başvurabilirler” hükmü getirilmiştir.

Green Footprints in The World’, Ed. Dashwood Alan ve Marc Maresceau, Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 462; Sands, s. 858.

²⁹² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 165.

²⁹³ Kramer, *Casebook on...*, s. 144.

²⁹⁴ Caner Zambak, (2003), “Avrupa Birliği’nde Çevresel Hukuki Sorumluluk (Environmental Liability) Konusundaki Gelişmeler”, TKSD Çevre Çalışma Grubu, Aralık, s. 4.

²⁹⁵ R. G., Tarih: 10.11.1984 ve Sayı: 18571.

²⁹⁶ R. G., Tarih: 24.10.2003 ve Sayı: 25269.

Sonuçta bireyler çevre hakkında bilgilendirilme, yeterli olmadığında dilekçe ya da başka kanallarla istenen bilgilere ulaşabilme ve son adımda istenilen sonuç alınmadığında yargısal başvuru hakkı kullanma çevre korumada oldukça işlevsel bir sistemdir. Herkes yaşadığı çevre ile ilgili konularda söz sahibi olmayı, fikir belirtmeyi ve verilecek kararda pay sahibi olmayı ister. Dolayısıyla çevresel kararlarda toplumsal konsensüsün sağlanması katılım, risk dağıtımı ve daha isabetli kararlar açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkar.

3.2.7. Entegrasyon İlkesi ve Çevre Politikaları

Çevre sorunlarının karmaşık, girift ve içinden çıkılmaz bir duruma gelmesi insanları çeşitli çözüm arayışlarına itmiştir. Çevre kirliliğinin artmaya devam etmesi çevre koruma araçları konusunda işbirliği ve eşgüdümü zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla işbirliğinin önemi, Rio Bildirgesi başta olmak üzere, uluslararası metinlerde sıkça vurgulanmıştır. Zira koordine olamamış, yarım kalmış ve istenilen seviyede çözüm üretememiş çevre koruma politikaları karşısında işbirliği ve eşgüdümün önemi ortaya çıkmıştır. Rio Bildirgesi'nin “*ekosistemlerin korunması ve iyileştirilmesi*” amacıyla işbirliğini (m. 7) ve ülkelerin sınır aşan ve uluslararası ekonomik ve ticari faaliyetlerde tek taraflı karar ve eylemlerden kaçınarak işbirliği çerçevesinde hareket etmelerini (m. 12) öngörmesi bunu göstermektedir.²⁹⁷

Görüş, bilgi, belge, teknoloji gibi işbirliği, eşgüdüm ve dayanışma konularında paylaşım ve ortak çaba gösterilmesi çevresel sorunların, karmaşıklığı ve disiplinler arası olması nedeniyle elzemdir. İşbirliği ulusal ve uluslararası alanda sağlandığında anlam ifade eder. Çünkü çevre bir bütündür ve çözüm önerileri bu bütün içinde geliştirilmelidir.²⁹⁸

Geleneksel çevre koruma politikalarının kirlilik ve diğer çevresel bozulmaların önlenmesi konusunda yetersiz kalması ya da başarısızlıklar insanları üretim ve tüketim kalıplarının ve geleneksel hukuk anlayışının değiştirilmesi ve çevresel davranış farklılıkları geliştirilmesi gibi yeni çevreci anlayış ve bakış ve çevre politikaları arayışlarına yöneltmiştir. 1990'lı yılların başında bunun farkına varan ülkeler eski çevre koruma yollarının etkili, verimli ve en azından yeterli olmadığını görmüştür. Geleneksel anlayışın odak noktası olan kirlilik kontrolü, kirletenin cezalandırılması ve önleme

²⁹⁷ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 154; Wilkinson, s. 64.

²⁹⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 113.

çabaları çözüm için istenileni vermediği için gerçek hayatta farklı yollar ve eylemler daha etkili bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu nedenle düzenleme ve denetleme sistemlerinin geliştirilmesi, entegrasyon ve çevre politikalarının çevre koruma konusunda kapsamlı bir araç kullanılmasını sağlamıştır. Birçok uluslararası çevre anlaşmasında bu hususta hükümler kabul edilmiştir.²⁹⁹

Entegrasyon, çevre koruma düşüncesi ve bununla ilgili esasların bütün politika oluşturma süreçlerinde dikkate alınması ve belirleyici olmasıdır. Politika ve kararların gözden geçirilerek çevre üzerinde olumsuz etkisi olabilecek yönlerin ayıklanması gerekir.³⁰⁰ Ulusal düzeyde başlayan entegrasyon, 1991 yılında OECD Konseyi tarafından bütün ticari ve çevresel faaliyetlerde çevresel risk değerlendirmesi yapılması, kirlilik sınır değerleri açısından denetlenmesi ve çevre ve yaşam döngüsü üzerindeki etkilerini dikkate alınması çerçevesinde geliştirilen politikalar şeklinde tanımlanmıştır.³⁰¹

AB, 1996 yılında 96/61/EC sayılı Direktifi kabul ederek bütünleştirilmiş kirlilik kontrolü ile ilgili konuları düzenlemiştir.³⁰² Beşikten mezara ilkesi de denilen bütünleştirilmiş kirlilik kontrolünün esası hava, su ve toprak kirliliğinin aynı metinde birlikte düzenlenmesi ve değerlendirilmesidir.³⁰³ Uygulama aşamasında birtakım zorlukların aşılmasında ve çevre politikasının oluşturulmasında bu Direktifin iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilir. AB Adalet Divanı verdiği bir kararda³⁰⁴ Direktife atıf yapmış ve güç yarışından entegrasyona geçilmesinin ve buna göre çevre politikaları oluşturulmasının önemine vurgu yapmıştır.³⁰⁵ Ancak AB 5. Çevre Eylem Planında (1992-1999), çevre mevzuatında sağlanan ilerlemenin çevre politikalarının diğer politikalara entegrasyonu konusunda sağlanamadığı belirtilmiştir. 6. Çevre Eylem Planında (2002-2012) ise çevresel kaygıların enerji, ulaşım, yenilenebilir kaynak kullanımı, tarım ve arazi politikaları gibi diğer politikalara entegre edilmesi ve genel çevre politikalarında değişiklikler gerektiği görülmüştür.³⁰⁶ AB, çevrenin korunmasının

---

²⁹⁹ Sands, s. 167.

³⁰⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 114.

³⁰¹ Sands, s. 167.

³⁰² Sands, s. 754.

³⁰³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 255.

³⁰⁴ AB Adalet Divanı, Case C-262/95 Commission of the European Communities v. Federal Republic of Germany [1996] ECR I-5729.

³⁰⁵ Kramer, *Casebook on...*, s. 75.

³⁰⁶ 7. Çevre Eylem Planı'nın (2013-2020) 2020 Stratejisi ile uyumlu bir şekilde yürütülmesine vurgu yapılmıştır. Bu planda hızla değişen dış koşullar ve çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların birbiriyle artan ilişkisi, doğal kaynaklara

diğer politikalara entegrasyonun önemini AB anlaşmalarında ve 1999 tarihli Amsterdam Anlaşmasının 6. m.'sinde göstermiştir. Avrupa Konseyi, 1998'de Cardiff'te çevre ile ilgili konuların tüm politikalara entegre edilmesinin pratikte uygulanması hususunda strateji ve programların hızlandırılması yolunda adımlar atmıştır.³⁰⁷

Entegrasyon ve çevre politikaları çevre ile ilgili bütün faktörleri göz önüne alan bir anlayışın ürünü olduğu için Sürdürülebilir Kalkınma ile ilişkilendirilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma'nın yerini sürdürülebilir çevre ve gelecek alınca entegrasyon ve çevre politikalarının önemi daha iyi anlaşılmıştır. Çevre, parça parça olarak değil bir bütün olarak kabul edildiğinde entegrasyonun değeri ortaya çıkar. İnsanların çevrenin sahibi olarak değil bir bütünün parçası olarak her politika, karar ya da eylemde bütün olasılıkları, çevresel riskleri ve sonuçları çevresel parametrelere uygun olacak şekilde düzenlemesi gerekir. Zira bu anlayış diğerlerinin temelini oluşturmalıdır.

3.2.8. İnsanlığın Ortak Mirası

İnsanlığın Ortak Mirası (Common Heritage of Mankind) fikri, Kasım 1967'de, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma ile Malta temsilcisi Arvid Pardo tarafından ortaya atılmıştır.³⁰⁸ Bu toplantıdan birkaç ay önce yapılan Dış Uzay Komitesi görüşmeleri sırasında Arjantin temsilcisi Aldo A. Cocca'nın önerisi de dış uzay (Ay), derin denizler (deniz yatağı ve toprak altı) ve Antartika çevresi bakımından insanlığın ortak mirası kapsamında görülmüştür.³⁰⁹ Derin denizler, Antartika ve uzay gibi hiçbir devletin egemenliğinde sayılmayan alanlar ve bu alanlar üzerinde şimdiki ve gelecek kuşakların adalet ve hakkaniyet ilkelerine göre hakları olduğu kabul edilmiştir.³¹⁰ Dolayısıyla bu

---

artan talep ve bu durumun çevreye etkisi, AB'nin genişleme süreci ve ulusal özelliklerin ve koşulların daha da geniş bir yelpazede olması, biyolojikçeşitlilik, su, atık gibi pek çok unsur ve konu başlığı vardır. Ayrıca Planda, Kaynak Verimliliği Yol Haritası çerçevesinde tüketim alışkanlıklarının çevre üzerindeki baskılarını azaltıcı bir anlayışa yönlendirilmesi, daha iyi entegrasyon için politikalar geliştirme, daha iyi bir küresel çevre yönetimi ve küresel yeşil ekonomi, çevre politikalarının finansmanında kamu-özel bütçelerin ortak kullanılması, gelişme için daha geniş kapsamlı çevresel bilgi ve iklim değişikliği, kent ve çevre, halk sağlığı konularına da değinilmesi öngörülmüştür. AB Komisyonu, http://ec.europa.eu/governance/impact/planned_ia/docs/2012_env_013_7th_environmental_action_programme_en.pdf f. 10.08.2012.

³⁰⁷ Hasan Zuhuri Sankaya, (2004), "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları", İstanbul Teknik Üniversitesi, Su Kirlenmesi Araştırmaları ve Kontrolü Türk Milli Komitesi, Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 4-5.

³⁰⁸ Tullio Scovazzi, "The Concept of Common Heritage of Mankind and The Resources of The Seabed Beyond The Limits of National Jurisdiction", IADB (Inter-American Development Bank), <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=35249361>, 24.02.2012, s. 1-2.

³⁰⁹ Rüdiger Wolfrum, (1983), "The Principle of the Common Heritage of Mankind", HJIL (Heidelberg Journal of International Law), Vol.: 43, s. 312-313.

³¹⁰ Marsden, *Strategic...*, s. 67.

anlayış derin denizler, Ay ve Antartika'nın hukuki rejimlerinin düzenlenmesi ihtiyacının bir gereği olarak ileri sürülmüştür.³¹¹

BM Genel Kurulu'nun 2749 sayı ve 1970 tarihli kararı ile derin denizler insanlığın ortak mirası kabul edilmiştir. 1982'de imzalanan BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ise deniz hukuku açısından oldukça önemli adımların atılmasını sağlamıştır.³¹² Dış Uzay (1967), Dış Uzay Tescil (1975), Ay (1979) ve Dış Uzay Prensipleri (1992) Anlaşmaları ile uzay çevresinin yörüngesel uzay enkazları, uzay keşfi faaliyetleri sonucu oluşan zararlar ve insan yapımı uzay nesnelere kaynaklı sorunlar tespit edilmeye/çözülmeye çalışılmıştır.³¹³ Antartika Anlaşmaları Sistemi ile kutup bölgesinin buzullar, deniz ekosistemleri, balıklar, kara ve deniz memelileri, kuşlar, besin zincirinde önemli yerler işgal eden küçük canlılar gibi unsurlarının korunması ve Antartika'nın küresel iklim üzerindeki etkisinin büyüklüğü gösterilmiştir.³¹⁴ En önemli anlaşmalardan birisi de Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Anlaşması (1972) olup bu anlaşma ile uzay, derin denizler ve Antartika dışında insanlığın ortak mirası olan kültürel, doğal ve diğer değerlerin korunması amaçlanmıştır.³¹⁵

İnsanlığın ortak mirasının temelinde barışçıl amaçlar için özel kullanım, koruma ruhuna uygun rasyonel kullanım ve gelecek kuşaklara yaşanabilir ve sürdürülebilir bir çevre/çevre yönetimi bırakma dürtüsü yatar.³¹⁶ Hiçbir devletin ortak miras üzerinde tek başına egemenliği olmayıp ticari faaliyetlerde paylaşım esası vardır. Herkesin eşit haklara sahip olduğu ortak miras alanlarında bilimsel ve barışçıl amaçlarla çeşitli faaliyetler yapılabilir.³¹⁷ Bu alanlarda hiçbir şekilde silah fabrikası ya da askeri tesis gibi oluşumlara izin verilmez. Zira ortak miras gelecek kuşakların yararlanabilmesi için korunarak bırakılmalıdır.³¹⁸

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler kaynakların keşfi, işletilmesi ve tüketilmesinde insanlara büyük güç ve imkân vermiştir. Kaynakları sınırsız/sorumsuz şekilde sömürülme yarışı ise çevre üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Birçok ekosistem insan

---

³¹¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 15.

³¹² Güneş-Anlar, *Birleşmiş Milletler Deniz...*, s. 6-8.

³¹³ Sands, s. 382.

³¹⁴ Sands, s. 711-712.

³¹⁵ Kiss, s. 105.

³¹⁶ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 16.

³¹⁷ P. B. Singh, "Common Heritage of Mankind and International Environmental Law", legal-articles.deysot.com/pdf/article-223.pdf, 24.02.2012, s. 2.

³¹⁸ Wolfrum, s. 319-320.

faaliyetleri sonucu ya yok olmuş ya da büyük zararlara uğramıştır.³¹⁹ Özellikle insanlığın ortak mirası kabul edilen alanların korunması ve çevre-kalkınma kapsamında bir sürdürülebilirlik nesiller arası adalet, eşitlik, hakkaniyet ve çatışan çıkarları dengeleme ilkelerine dayandırılmıştır.³²⁰

Sonuçta insanlığın ortak mirası düşüncesi ortak çevre değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakılması bakımından eşsiz bir anlayış geliştirmiştir. Böylece kuşaklar arası eşitlik, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde istisnaları engellemiş ve bu alanların korunmasını sağlamıştır. Bu anlayış olmasaydı ekonomik, askeri, bilimsel ve teknolojik konularda güçlü olan ülkelerin bu alanları ekonomik egemenlik alanı ilan ederek sömürmesi kaçınılmaz olurdu. Enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla arayışlara giren gelişmiş ülkelerin alternatif kaynaklar kadar alternatif alanlara da yönelerek ortak alanlarda faaliyet göstermek istemeleri çeşitli anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bu nedenle çevre koruma bakımından uluslararası hukuk konusunda yapılması gereken çalışmalar vardır.³²¹

3.3. Çevrenin Çevresel Etki Değerlendirmesi Yoluyla Korunması

3.3.1. Tanımı, Önemi ve Ortaya Çıkışı

ÇED, Çevre Kanunu'nda (m. 2) “gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları ifade eder” şeklinde tanımlanır.³²² Aynı ifade ÇED Yönetmeliği'nde³²³ (m. 4) yinelenmiştir. Türk Dil Kurumu³²⁴ ise “...sürekli veya geçici olası etkilerinin sosyal sonuçlarını saptamaya ve çeşitli çözümler üretmeye yönelik süreç” olarak sosyal ve ekonomik boyutlarına dikkat çekmiştir. ÇED’i tüm yönleri ile inceleyen Saygılı³²⁵ oldukça

³¹⁹ Singh, s. 4.

³²⁰ Puvimanasinghe, s. 76.

³²¹ Singh, s. 5-6.

³²² Değişik: 26.04.2006-5491/2 m.

³²³ 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. m.'sine dayanılarak 1993 yılında, on yıllık bir gecikme olsa da, çıkarılan 21489 sayılı ÇED Yönetmeliği 1997, 2002 ve 2003 yıllarında gözden geçirilmiştir (R. G., Tarih: 07.02.1993). Daha sonra 2004 ve 2008 yıllarında da çeşitli değişikliklere uğramıştır. Yürürlükte olan Yönetmelik (R. G., Tarih: 17.07.2008 ve Sayı: 26939) ise 2009 ve 2011 yıllarında revize edilmiştir.

³²⁴ Türk Dil Kurumu, ÇED, 05.10.2009.

³²⁵ Saygılı, s. 5.

kapsamlı bir tanım vermiştir. Ekonomik gelişmeyi sağlamak için doğal kaynakların kullanılmasında alternatifli çözümlerle çevrenin korunmasının sağlanması ve çevre hassasiyetlerinin dikkate alınması tanımların temelidir. ÇED, çevrede bütün olası etkilerin tüm yönleri ile sistematik prosedüre göre değerlendirilmesidir.³²⁶

Gevşek bir ÇED uygulaması çevrenin korunması bakımından verimli olmayacaktır. Çok sıkı bir ÇED uygulaması ise yatırımların düşmesine ve ekonomik darboğazlara sebep olacaktır. Dolayısıyla ÇED, çevre ile ekonomiyi uzlaştırmaya çalışır. Bu nedenle ÇED uygulamalarının, sadece ekonomik kalkınma kaygısı taşımaması bilakis çok yönlü çevre koruma politikaları bakımından uygulama alanı bulması büyük önem taşır.

Halkın katılımının sağlanmasıyla yönetimlerin kalıplaşmış karar alma süreçlerinden daha demokratik bir karar alma yapısı ortaya çıkmıştır. Herhangi bir faaliyetin çevre üzerindeki olumsuz etkisinin yok edilmesi ya da asgari seviyeye çekilmesi hususunda toplumsal bir konsensüs sağlanabilmesi ve ÇED sürecinin şeffaflığı başarılı bir ÇED sistemi kurabilmenin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmüştür.³²⁷

ÇED aslında “fayda-maliyet analizi” yönteminden farklı olarak gelişmiştir. Sadece zarar ve yararın karşılaştırılmasını, yararların çok olması durumunda yatırıma izin verilmesini, aksi durumda izin verilmemesini içeren durağan bir yöntem değildir. ÇED bütünlük içeren geniş kapsamlı, alternatifler üreten, zararlara karşı önlem alan, teknik ve gelişimlere açık bir yapıdadır.³²⁸ Her noktasında teknik birimlerin ve uzmanların bulunması nedeniyle teknik bir araçtır. Sınırlı süresi olmayan, faaliyetin başından sonuna kadar geçen tüm zaman dilimine yayılan bir süreç olan ÇED, bu yönüyle yönlendirici, yönetici, denetleyici ve teşvik edicidir.³²⁹ Yine de birtakım eksiklikleri bulunan ÇED bir proje ya da politikanın çevreye olan etkileri ile ilgili bilgilerin toplandığı sistematik bir prosedür olarak bu bilgilerin etkisinin ölçülmesinden oluşan değerlendirme prosedürünün önemli bir parçası olarak kabul edilir.³³⁰

---

³²⁶ Rostron ve diğ., s. 62.

³²⁷ Jack Jacobs, (2008), “A New Look at Environmental Impact Assessments: Using Customary Law to Prevent Domestic and Transboundary Environmental Damage”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 228.

³²⁸ Keleş ve Ertan, s. 105-110.

³²⁹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 426.

³³⁰ David Pearce, Giles Atkinson ve S. Mourato, (2006), “Cost-Benefit Analysis and the Environment: Recent Developments” OECD Publishing, Paris, s. 270.

Ekonomik faaliyetler, çevre hesaba katılmadan gerçekleştirildiği zaman birtakım sorunlar baş göstermiştir. Uzun vadede daha fazla maliyet ortaya çıkaran sorunların çeşitlenerek çoğalması insanoglunu çareler aramaya itmiş ve çevre hususundaki duyarsız bakışın 1970’li yıllardan itibaren değişmesine vesile olmuştur. Çevre koruma düşüncesinin ve çevreye verilen zararların minimize edilmesi amacıyla ortaya atılan fikirlerin radikalleri bile mevcut durum karşısında taraftar bulabilmiştir. Bu fikirlerden birisi de ÇED süreci olup ortaya çıkışında birçok sebep rol oynamıştır. Bazıları şunlardır: Ozon tabakasının incilmesi gibi önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak derecede tehlikeli ve kritik çevresel sorunların baş göstermesi, uzun süren çalışmalar sonucunda, sera gazlarının zararlarının tespiti gibi, çok önemli bilimsel veriler elde edilmesi ve Brundtland Raporu başta olmak üzere konuyla ilgili yapılan çalışmalar.³³¹

Hukuki bir araç olan ÇED oldukça etkili ve başarılı sonuçlar verebilecek şekilde uygulanabilir olup süreç olma özelliği ile aslında aşılması gereken idari bir aşama olmayıp geliştirme ve destekleyici bir işlemdir. Dolayısıyla hem yatırımcı hem o yatırım çerçevesinde istihdam edilecek insanlar hem halk hem de çevresel değerler bakımından vazgeçilmez ve oldukça verimli bir çevre koruma enstrümanıdır.³³²

II. Dünya Savaşı sonrası ülkelerin sanayi atılımı amacıyla gerçekleştirdikleri bazı büyük projeler ve daha önceden yapılan uygulamalar çevresel varlıkları ölçsüz bir biçimde etkilemiştir. Bu durum insanlarda çevre bilincinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.³³³ Pek çok ekonomik faaliyet ya da ekonomik faaliyetin sürdürülme şekli sorgulanmaya başlamıştır. Tüm yönleriyle geniş kapsamlı bir süreç ile çevrenin korunabileceği ve bir ekonomik yatırımın uzun vadede insanlara kar mı yoksa zarar mı getireceği tartışmaları ÇED sürecinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Tartışma sadece ekonomik maliyet-kazanç noktasında olmamış, her yönüyle ele alınmıştır.

ÇED ilk kez, 1969 yılında ABD’de yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası Kanunu (NEPA-*National Environmental Policy Act*) kapsamında ortaya çıkmıştır. ABD’de çevre ile ilgili pek çok düzenlemenin hayata geçirildiği o dönemde NEPA, ABD’de ve daha sonra diğer ülkelerde çevrecilik hareketlerinin “Manga Carta” sı olmuştur. NEPA çevresel konularda birey ve gruplara daha önceden olmayan bir dizi yasal hak vermiştir.

---

³³¹ Hoyer, *World in...*, s. 8-9.

³³² Jones ve diğ.

³³³ Güneş ve Coşkun, s. 121.

Buna göre vatandaşlar, eskiden sadece devlet kurumlarının tekelinde bulunan ve hiçbir şekilde halka danışmaya ihtiyaç duyulmayan karar süreçlerine NEPA altında katılabileceklerdir. 1970 yılının başında ise NEPA çerçevesinde Çevre Kalitesi Konseyi (*Council on Environmental Quality*) kurulmuştur.³³⁴ Bütün dünyanın ortak sorunu olan ve artarak devam eden çevre kirliliği sorununun çözüm için ortak hareket edilmesi gereğine inanılarak düzenlenen 1972 BM Çevre Konferansı, ÇED süreci bakımından uluslararası bir milat sayılır.³³⁵

1987 tarihli UNEP ÇED Hedef ve İlkeleri bu alanda dünya standartlarını formüle etmek için oluşturulmuştur. Ancak bu hedef ve ilkeler bağlayıcı olmayan ve düzenleniş biçimi bakımından geleneksel uluslararası hukuk anlayışı çerçevesinde gelişmesi ve etkin olması pek mümkün olmayan bir tarzdadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (*International Law Commission*) 2001 yılında hazırladığı Sınırşan Zararları Önleme Taslak Metninde ÇED hazırlama görevi ile ilgili önemli saptamalar mevcuttur. Uluslararası alanda ÇED düzenlemesi en açık biçimde 1991 ESPOO'da yer almıştır.³³⁶

AB'de ilk düzenleme 1985 tarihinde kabul edilen ve 1988'de yürürlüğe giren 85/337/EEC sayılı "Bazı Kamusal ve Özel Projelerin Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi Hakkında Konsey Direktifi"dir.³³⁷ Bu direktif, 1997'de 97/11/EC Direktifi ile daha fazla açıklık ve ilave kurallar geliştirmek amacıyla revize edilmiştir.³³⁸ Birtakım eksikliklerin görülmesi üzerine 2004'ten itibaren üye ülkeler tarafından kendi ülkelerinde uygulanmak üzere 2001/42/EC sayılı Direktif ile Stratejik ÇED kabul edilmiştir. Bağlayıcı yükümlülükleri bulunan ilk uluslararası enstrüman olma özelliği bulunan bu Direktife göre çevreye önemli etkileri olacak belirli plan ve programlara üye devletlerin ÇED uygulamak zorunda olduğu belirtilmiştir.³³⁹ Çevresel kararlara katılma, Aarhus Sözleşmesinin üç temel ilkesinden birisi olup çevresel konularda bilgi edinmenin devamı niteliğindedir. Aarhus'un getirdiği bir diğer yenilik alınan kararlara

---

³³⁴ Rogers ve diğ., s. 140.

³³⁵ Rostron ve diğ., s. 63.

³³⁶ James Harrison, (2008), "*The Role of International Conventions in Solving Transboundary Pollution Disputes*", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 47-48.

³³⁷ Ludwig Kramer, (2008), "*The Development of Environmental Assessments At The Level of The European Union*", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 132.

³³⁸ Marsden, *Strategic...*, s. 184-185.

³³⁹ Sands, s. 812.

karşı yargıya erişimin sağlanmasıdır.³⁴⁰ Yine ESPOO ve 1992 Rio Bildirgesi'nin 17. İlkesinde³⁴¹ proje düzeyindeki ÇED'in gerekliliği kabul edilirken, 2002 yılında yapılan Johannesburg Konferansında da ÇED'in uygulama alanları belirtilmiştir.³⁴²

Özellikle ABD ve AB ülkeleri ile birlikte diğer ülkelerde³⁴³ de etkin bir çevre koruma aracı olarak kullanılan ÇED, popüler bir yöntem olmuştur. 1993 yılından itibaren, gecikmeli de olsa, Türkiye'de uygulanmaya başlayan ÇED etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanında ÇED kültürünün tam olarak yerleşmemiş olmasının getirdiği birtakım aksaklıklar da bulunmaktadır. ÇED uygulamasının tarihi çok yeni olmasına karşın hızlı bir şekilde yayılarak tüm dünyada, farklı uygulama zemini olsa da, taraftar bulmuştur.

ÇED'in başlangıcı olarak kabul edilen 1969 tarihli NEPA'yı, dünya genelinde devletler kelime kelime³⁴⁴ ve taslak metin³⁴⁵ olarak iç hukuk sistemlerine uyarlamışlardır. Yaklaşık olarak 130 ülkede uygulanan ÇED, 1972'de Japonya'da, 1973'te Kanada'da, 1974'te Almanya ve Avustralya'da, 1976'da Brezilya ve Fransa'da, 1978'de Lüksemburg'da, 1979'da Çin'de, 1981'de İsrail'de, 1983'te Pakistan'da, 1985'te AB ve Rusya'da, 1987'de Portekiz'de, 1986'da İran ve İspanya'da, 1987'de Endonezya'da, 1988'de İngiltere ve İtalya'da, 1989'da Belçika ve Danimarka'da, 1990'da Polonya ve Yunanistan'da, 1991'de Çek Cumhuriyeti'nde, 1992'de Libya'da, 1993'te Avusturya'da, 1994'te Finlandiya ve Mısır'da, 2000'de İrlanda'da ve 2002'de Lübnan ve Suriye'de yürürlüğe girmiştir.³⁴⁶

3.3.2. Hukuksal Altyapısı ve Niteliği

Yatırım ve faaliyetlerle ilgili olarak dikkate alınması gerekli görülen ÇED'in hukuki anlamda bir zayıflığı veya basit bir idari süreç olduğu veya yatırımlar için getirilmiş bir şekil şartı olduğu iddia edilemez. Mevzuatta yer alması, yer almıyorsa bile ayrıntılı

³⁴⁰ Tom Delreux, (2009), "The EU in Environmental Negotiations in UNECE: An Analysis of its Role in the Aarhus Convention and the SEA Protocol Negotiations" RECIEL 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 329.

³⁴¹ "Ulusal bir araç olarak ÇED çevreye önemli derecede zarar verici nitelikteki ve uzman ulusal otoritenin kararına bağlı olan faaliyetler için yapılacaktır." Sands, s. 803.

³⁴² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 211-213.

³⁴³ Mesela İsrail'deki 1982 tarihli Planlama ve İmar (ÇED Mevzuatı) Düzenlemeleri, kalkınma projelerinin yasal statülerinin sorgulama aracı olarak kullanıldığı ilk düzenlemelerdir. Kapsamın oldukça geniş tutulmasına rağmen sadece büyük altyapı projeleri için ÇED öngörülmüştür. Jacobs, J., s. 225.

³⁴⁴ Mesela, 1985 tarihli AB ÇED Direktifi (85/337/EEC). Jacobs, J., s. 227-228.

³⁴⁵ Mesela, Avustralya 1974 yılında, ilk kez benzer bir ÇED programını yürürlüğe koymuştur. Jacobs, J., s. 228.

³⁴⁶ Burada belirtilen tarihler, ÇED süreçlerinin ilgili ülkelerde ilk kez ortaya çıkması anlamındadır. Yönetmelik ya da direktif şeklinde uygulamalara göre kaynaklarda farklı tarihler verilmiştir. Bkz. Jacobs, J., s. 248, Keleş ve Ertan, s. 128-130, Ataklı, s. 515, Güneş ve Coşkun, s. 122, Saygılı, s. 34-76, Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 211-212.

raporların istenmesi ÇED’i güçlü kılmaktadır. Ayrıca zaman harcanan, masraf yapılan, çok sayıda ilgiliyi, kurumu ve sistemi süreç içerisinde meşgul eden bu çalışmaların dikkate alınmaması yapılan çalışmaları anlamsızlaştıracaktır. Her kesimden katılım ortak karar gibi algılanacağı için danışma ve özellikle halkın katılımı bu anlamda bir bağlayıcılık da ortaya çıkarmaktadır. ÇED’in ortaya çıkış sebeplerinin başında gelen Sürdürülebilir Kalkınma anlayışına göre ÇED basit bir şekil unsurunun yerine getirilmesi değil, karar aşamasında etkili bir süreç olarak algılanmaktadır.³⁴⁷

Uluslararası çalışma ve gelişmeleri izlemek ve bunların ulusal düzeyde uygulanmasını sağlamak amacıyla kurulan ve Çevre ve Orman Bakanlığı’nın ana hizmet birimlerinden birisi olan “ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü³⁴⁸” ayrıca EEA ile ilişkilerin yürütülmesinde ve gerekli çalışmaların yapılmasında da önemli bir yere sahiptir. AB uyum süreci çerçevesinde ÇED Yönetmeliği’nin revize çalışmaları bu bahiste değerlendirilebilir. En son 2003’te, AB 97/11/EC ÇED Direktifi dikkate alınarak revize edilen ÇED Yönetmeliği, AB kriterlerine uyum çalışmalarının bir sonucudur.³⁴⁹ ÇED süreçlerinin hukuki boyutlarını açıklamanın ve tahlil etmenin zorluğu teknik nitelikte olmasından dolayıdır.³⁵⁰

ÇED Yönetmeliği çıkarılması konusunda yetkili mercinin Çevre ve Orman Bakanlığı olduğu ile ilgili olarak Danıştay verdiği bir kararda³⁵¹ İSKİ’nin ÇED Yönetmeliği çıkarmasının yasal dayanağı olmadığına hükmetmiştir. Anayasa’ya (m. 124) göre kamu tüzel kişilerinin yönetmelik çıkarabilme yetkileri vardır. Ancak dava konusu Yönetmelik hususunda yetkinin Çevre Kanunu’na (m. 10 ve 31) göre Çevre ve Orman Bakanlığı’nda³⁵² olduğu belirtilmiştir.

3.3.3. Uygulanması ve Aşamaları

Çevreye önemli derecede zarar verir nitelikteki ve uzman otoritelerin kararlarına bağlı olan faaliyetler için yapılan ÇED, uygulamaya yönelik prosedürel bir araç olarak hem

³⁴⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 219-220.

³⁴⁸ ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü’nün görev ve yetkileri, 644 sayılı ve 29.06.2011 tarihli KHK’nin 6/c ve 9. m.’leri ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde kurulan ÇED, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

³⁴⁹ Ataklı, s. 519.

³⁵⁰ Saygılı, s. 163.

³⁵¹ Danıştay 8. D., E. 2000/4696, 2001/2030, K.T. 02.02.2001.

³⁵² Bu yetki, 644 sayılı ve 29.06.2011 tarihli KHK’nin 2/a m.’sinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın görevleri arasında sayılmıştır. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

ulusal hem de uluslararası hukukun önemli bir parçasıdır.³⁵³ ÇED, ekosistemin çeşitli unsurlarının doğal olaylar ve kirleticilerin taşınması ile kirletilmesini izleyen süreçtir. Bu süreç, kirleticilerin hava, su veya toprağa bırakılmasıyla başlar. Bu hususta dikkatle izlenmesi gereken faktörler; doğal çevrenin ve kirleticilerin niteliği, kirleticilerin yayılması, yayılma şekli ve nüfusun nasıl etkileneceğidir. Dolayısıyla emisyonların taşınması ve yayılmasının yanında alıcı ortamlar üzerindeki etkisi de ölçülüp değerlendirilmeli, kirliliğe maruz kalma veya tehlike düzeyi belirlenmelidir. Bu konuda sadece hava kalitesini ölçmek yeterli değildir. Kimlerin maruz kaldığı, ne kadarının etkilendiği ve etkilenme düzeyi bilinmelidir. Ayrıca kirliliğe neyin neden olduğu ve etkilerinin neler olacağı düşünülmelidir.³⁵⁴

1970'lerden itibaren sanayi kuruluşlarının çevre üzerindeki olumsuz etkileri karşısında çevrenin korunması gerektiği düşüncesinin uzantısı olarak kirliliğe sebep olan kuruluşların kurulma kararından önce çevreye yapacakları etkilerle ilgili bir analiz yapmaları hususu gündeme gelmiştir. Bu husus, ekonomik yatırımların çevreye vereceği zararın ölçülmesi şeklinde düşünülmüş olsa da zamanla yapılacak faaliyetin çevreye muhtemel etkilerini öngörerek ve önlemleri belirleyerek yatırım kararlarının ekonomik faydalarının yanında çevreye maliyetlerinin de göz önünde bulundurulmasının ön koşulu haline gelmiştir. Aslında faaliyet öncesi verilen bir rapor olmayan ÇED, kurulma, işleyiş ve faaliyetlerin sonuçlandırılması aşamalarında sürekli denetlemeyi, olumsuz durumlara karşı tedbirler geliştirmeyi ve çevreye duyarlı olan çalışmaların da desteklenmesini içeren bir süreçtir.³⁵⁵

Birçok ülkede proje düzeyinde düşünülen ÇED, zamanla daha geniş kapsamlı olması gerektiği ortaya çıkınca Stratejik ÇED olarak revize edilmiştir. Stratejik ÇED, ÇED'den farklı olarak tek tek proje ve politikaları değil tüm yatırım ve politikaları kapsar.³⁵⁶ Türkiye'de de proje düzeyinde uygulanması düşünülen ÇED, özellikle AB üyeliği çerçevesinde, 1996 yılından sonra Stratejik ÇED ile sadece proje düzeyinde değil politika temelli, planlı ve programlı bir anlayışla sürdürülmeye çalışılmıştır.³⁵⁷ ÇED Direktifi uygulamasında birtakım başarısızlıkların yaşanınca Komisyon, üye ülkelere Stratejik ÇED'in hayata geçirilmesinde yaşanacak gecikmelerin temel sebebi olarak

³⁵³ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 112.

³⁵⁴ Rogers ve diğ., s. 149.

³⁵⁵ Görmez, s. 175-176.

³⁵⁶ Pearce ve diğ., s. 271.

³⁵⁷ Keleş ve Ertan, s. 115.

“uygulamada yaşanan deneyim eksikliği” olduğunu bildirmiştir. Direktifler zaman içerisinde değişikliklere uğradığı gibi Komisyonun Direktif yorumlarına karşı üye ülkelerin başvurusu üzerine AB Adalet Divanı tarafından verilen kararlarla pek çok kez durdurulmuştur.³⁵⁸ Eşikler ve takdir yetkileri hususlarında Direktifin hem ilk hali hem de revize edilen hükümleri mahkeme tarafından durdurulmuştur. Hollanda’da bir bent inşa edilmesi ile ilgili Kraaijeveld davasında da bu görülmüştür.³⁵⁹

Komisyon, icrada AB Adalet Divanı ve ulusal mahkemelerin ortak hareket etmesi gerektiği düşüncesinde olup ve izleme ve değerlendirme raporları ile üye ülkelerin uygulamaları hakkında periyodik raporlar hazırlar.³⁶⁰ Ocak 2003’de Komisyon, üye ülkelere karşı ihlal davaları ile ilgili sekiz adet uygunsuzluk verildiğini bildirmiştir. Bunlardan birisi aşağıda belirtilen ‘*Komisyon v. İrlanda Davası*’dır. Mahkemenin verdiği karara uyulmaması üzerine günlük para cezası olarak vergi getirilmesi önerilmiştir. Haziran 2003’te yayımlanan ve geçen beş yıllık dönemi kapsayan raporda uygulamalarla ilgili birtakım problemler yer almıştır. Ön inceleme, kapsam belirleme, toplam etki, alternatifler belirleme, raporların kalitesi ve izin kararlarının takibindeki başarısızlık buna örnektir. Birçok üye ülke revize edilmiş hükümleri uygulamamaktadır. Bu bakımdan geleneksel ÇED süreci, çevre koruma, atık ve su ile ilgili konularda AB Adalet Divanı’nın katılım ve müdahalesini gerektiren ihlal davalarının çoğunluğunu üretmeye devam etmektedir.³⁶¹

ÇED uygulaması ile ilgili olarak ‘*Komisyon v. İrlanda Davası*’nda³⁶² Direktif’te (m. 4/2 Ek-II) belirlenen şartlara uygun olarak toprak reformu yapılmadığı hususu tartışılmıştır. Direktif’e göre İrlanda’nın mevzuat aktarılması hususunda bir zorunluluk olmasa bile uygulamada ihlallerinin olduğu savunulmuştur. Mahkemenin de belirttiği üzere; düzenlemenin ulusal hukuka aktarılması hususunda eksiklik ya da yetersizlik olup olmadığının kanıtlanması bu konuda gerçek etkilerin görülmesi için gerekli değildir. Mahkeme ayrıca bütün olarak etkilerin değerlendirilmesine dikkati çekmiş ve üye ülkelerin projelerin uygulanmasında Direktifin amacını saptıracak ya da önleyecek

³⁵⁸ AB Adalet Divanı, Case C-392/96 Commission v. Ireland [1999] ECR I-5901. Marsden, *Strategic...*, s. 188.

³⁵⁹ AB Adalet Divanı, Case C-72/95 Kraaijeveld BV v. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland [1996] ECR I-5403. Marsden, *Strategic...*, s. 187.

³⁶⁰ Marsden, *Strategic...*, s. 186.

³⁶¹ Marsden, *Strategic...*, s. 187.

³⁶² Marsden, *Strategic...*, s. 186-187.

biçimde farklı ve daha küçük parçalara ayrılmasına sebep olacak şekilde yorumlamalarının uygun olmayacağına karar vermiştir.

ÇED dünyada genel olarak iki şekilde uygulanır. Birincisi çerçeve yaklaşımı olup ayrı bir düzenleme ile ÇED'in hukuksal zemin bulmasıdır. Buna göre ÇED, ya genel hükümlerin kanunlarda yer bulması ayrıntıların alt düzey düzenlemelere bırakılması ya da ayrıntılı hükümlerin de kanunlara dâhil edilmesi şeklinde olur. İkinci ise sektörel yaklaşım olup çevreyle ilgili değişik mevzuata hükümler konulması şeklinde olur. Çerçeve yaklaşım ABD ve AB, sektörel yaklaşım ise İngiltere ve İrlanda'da uygulama alanı bulmuştur.³⁶³

Yöntem bakımından ise ÇED'e tabi faaliyetlerin liste şeklinde sayılması ve faaliyetlerin idarenin takdirine bırakılması şeklinde ikili bir ayırım yapılır. Türkiye'de ve Fransa hariç AB ülkelerinde liste uygulaması vardır. ÇED Yönetmeliği Ek I'de ÇED Uygulanacak Projeler Listesi başlığı altında bunlar belirtilmiştir: Petrokimya, rafineriler, lastik fabrikaları, çimento, şeker, demir çelik, santraller, limanlar, havaalanları, tersane, maden ocağı gibi alanlar ÇED kapsamına dâhil edilmiştir.³⁶⁴ Daha az risk taşıyan gıda ve içki sanayi kuruluşları, kimyasal ve ara mamul depolama tesisleri, sigara, tekstil, eğitim ve spor kompleksleri seçme-eleme kriterleri uygulanacak projeler listesi başlığı altında Ek II'de belirtilmiştir. Ek I listesinde yer alan alt sınırlar Ek II listesinde üst sınır olarak alınarak uygulanacak şekilde belirtilmiştir. ABD ve Avustralya'da ikinci yöntem yani idarenin takdirine bırakma yöntemi uygulanmaktadır. Ancak her iki yöntemde de idarenin takdir hakkı mevcuttur.³⁶⁵

İlk uygulama örneği ABD'deki 1969 tarihli NEPA olan ÇED, genellikle ön inceleme, kapsam belirleme, rapor hazırlama, raporun incelenmesi, karar verme ve gözetim ve denetleme aşamaları olmak üzere altı aşama şeklinde düzenlenmiştir.³⁶⁶

Faaliyetin başı ile sonu arası bir süreç olarak kabul edilen ÇED'in aşamalarının olması da doğaldır. Bu aşamalar; ön inceleme (screening), kapsam belirleme (scoping), rapor

³⁶³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 211.

³⁶⁴ 26.04.2006 tarihli ve 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un kimi maddelerinin iptali istemi ile dava açılmış ve Anayasa Mahkemesi de 5491 sayılı Kanun'un 7. m.'sinin üçüncü fıkrası ile değiştirilen 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun 10. m.'sinde belirtilen 'petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri'nin ÇED kapsamı dışına çıkarılması düzenlemesinin iptaline karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi, E. 2006/99, K. 2009/9, K.T. 15.01.2009.

³⁶⁵ Saygılı, s. 33.

³⁶⁶ Bkz. Rostron ve diğ., s. 63, Keleş ve Ertan, s. 119-127, Güneş ve Coşkun, s. 127-130, Saygılı, s. 163-193, Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 222-228.

hazırlama, raporun incelenmesi, kararın verilmesi, izleme-denetleme (monitoring-auditing) şeklinde sıralanır ve tüm dünyanın kabul ettiği belli başlı aşamalardır. Ancak her ülkede hepsinin standart olarak kullanıldığı söylenemez. Mesela ÇED'in miladı sayılan NEPA'nın ilk düzenlemelerinde kapsam belirleme ve izleme-denetleme aşamaları bulunmazken sonraki uygulamalarda bu aşamalar sürece dâhil edilmiştir.³⁶⁷ Hollanda ve Almanya hariç AB ülkelerinde ise kapsam belirleme aşaması bulunmaz. Yine ÇED'e kesin olarak tabi olan projelerde ön inceleme söz konusu değildir. Çünkü ön inceleme aşaması bir projenin ÇED'e tabi olup olmadığı hususunda karar verme aşaması olup bir anlamda eleme yapılan aşamadır.³⁶⁸ ÇED'in aşamaları hususunda bir birliğin olmadığı söylenebilir.³⁶⁹ Kısaca ÇED süreci, izin (inceleme, kapsam belirleme, rapor hazırlama ve raporun incelenmesi), karar (kararın verilmesi) ve denetim (izleme-denetleme) olmak üzere üç ana aşamadan oluşur.

ÇED sürecinde olmazsa olmaz bir koşul olan katılımı ilgili olarak ESPOO'ya uygun olarak UNECE tarafından bir kılavuz hazırlanmıştır. Özellikle yerel halkın katılımı, kimi zaman uzmanların göremediği ya da önemsiz olduğunu düşündükleri hususların sürece dâhil edilmesini sağlayacaktır. Zira uzmanların yerel çevre üzerinde farklı bakış açıları bakımından yerel düzeyde geniş katılımı desteğe ihtiyaçları vardır. ÇED sürecinin teknik birtakım unsurlar ve usuller üzerinden yürütülmesi söz konusu olduğu gerçeğinden hareketle katılımın esas bakımından oldukça önemli bir yeri vardır. Halkın katılımı genellikle nihai karar öncesi aşamada uygulandığı görülmektedir.³⁷⁰

3.3.3.1. Ön İnceleme Aşaması

Bu aşama bir faaliyetin ÇED'e tabi olup olmadığının tespiti amacıyla yapılan inceleme olup ÇED'e tabi olmayanlar süreçten çıkarılır. Bu sayede bir taraftan birçok faaliyetin gereksiz yere değerlendirmeye sokulması engellenirken bir yandan da çevre üzerinde olumsuz etkisi olabilecek faaliyetlerin de kapsam dışı kalma riskini ortadan kaldırır. Projelerin ÇED'e tabi olup olmadığının belirlenmesinde kanun ya da yönetmelik ve yönerge gibi alt düzey hukuki düzenlemeler kullanılabilir.³⁷¹ Ön incelemenin esası projenin çevrede oluşturacağı olumsuz etkilerin ÇED gerektirecek ölçüde "önemli" olup

³⁶⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 221.

³⁶⁸ Saygılı, s. 163.

³⁶⁹ Keleş ve Ertan, s. 118.

³⁷⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 221.

³⁷¹ Keleş ve Ertan, s. 119.

olmadığının belirlenmesidir. Buna göre yetkili makamlar muhtemel etkileri çok yönlü olarak hesaplamak zorundadır. İnceleme ve değerlendirme sonucunda idare “çevresel etkileri önemlidir” veya “çevresel etkileri önemsizdir” kararı verir. İkinci karar için bazı olumsuz etkileri giderecek önlemlerin almasını önkoşul olarak sunar. Hatta Kanada’da uygulanan ÇED’e göre bilinmeyen etkiler söz konusu olduğunda bile yetkili mercilerin bilgilendirilmesi zorunlu tutulmuştur.³⁷²

Bu aşamada genel kural yaklaşımı ve zorunlu ÇED olmak üzere iki sistem vardır. Birincisi çerçeve yaklaşımı, ikincisi ise liste sistemi olan ülkelerde uygulanır. Bu aşama liste sistemi olan ülkelerde sadece ÇED yapılıp yapılmayacağını belirlemek için projeler için geçerlidir. Bu konuda katı ve kesin kurallı sınırların çizildiği uygulamalar³⁷³ olduğu gibi idareye geniş takdir yetkisinin tanındığı uygulamalar vardır.³⁷⁴ Ayrıca mahkeme kararlarıyla yetki sınırının değişkenlik gösterdiği ülkeler de bulunur.³⁷⁵ Türkiye’de ise idareye takdir yetkisi tanınmamıştır.³⁷⁶ ÇED Yönetmeliği kapsamında bir proje gerçekleştirmek isteyenler, ÇED Raporu veya Ek-II’de belirtilen projeler için proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlüdür (m. 6). Yetkili idari birim ise Çevre ve Orman Bakanlığı’dır (m. 16).³⁷⁷

Türkiye’de ÇED Yönetmeliği hükümlerine göre ön inceleme aşaması tamamlanmadan diğer aşamalara geçilebilmesi teknik olarak mümkün değildir. Bu aşamanın tamamlanması idari birim tarafından sürecin devamına karar verildiğini gösterir. ÇED’in başlatılabilmesi başvuruya bağlıdır. Faaliyet sahibinin yaptığı başvurunun işleme konulması ile süreç başlamış olur.³⁷⁸ Danıştay 8. Dairesi aldığı bir kararda³⁷⁹ diğer kanun ve yönetmeliklerin yanında Çevre Kanunu (m. 10) ve ÇED Yönetmeliği’ne (m. 6) de atıf yapmıştır. Kararda “...*bu Yönetmeliğe tabi projeler için “ÇED olumlu” kararı veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı alınmadıkça bu projelere hiç bir teşvik onayı, izin, yapı ve kullanım ruhsatı verilmeyeceği, proje için yatırıma başlanmayacağı kurala bağlanmıştır.*” denmiştir. Yerel idare mahkemesinin verdiği kararı, yeniden

---

³⁷² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 222.

³⁷³ Hollanda örneği.

³⁷⁴ Avustralya örneği.

³⁷⁵ ABD örneği.

³⁷⁶ Keleş ve Ertan, s. 120.

³⁷⁷ Bu yetki, 644 sayılı ve 29.06.2011 tarihli KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na verilmiştir. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

³⁷⁸ Saygılı, s. 164-165.

³⁷⁹ Danıştay 8. D., E. 2007/4362, 2008/417, K.T. 25.01.2008.

görülmek üzere mahkemeye iade etmiştir. Bu kararlarla ön inceleme aşamasının ÇED sürecinin bir parçası olduğu sonucu çıkarabilir.

Danıştay, 23 Haziran 1997 günlü, 23028 sayılı R. G.,’de yayınlanarak yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliği’nde (m. 4, 5, 6, 17, 27 ve 28) yer alan “ÇED Olumlu Görüşü ve ÇED Olumsuz Görüşü” kavramlarının tamamı ile 15/a ve 24/a m.’lerinin ikinci cümleleri ve geçici 3. m. hakkında verdiği ve “...düzenleyici olma niteliğine ve idare hukuku esaslarına aykırı düşme...” gerekçelerine dayandığı iptal kararında³⁸⁰ ön incelemeye vurgu yapmıştır.

Danıştay³⁸¹, ön incelemeye tabi faaliyetler hakkında “Çevresel Etkileri Önemlidir ya da Önemlidir Kararı” verme yetkisinin Mahalli Çevre Kuruluna ve “ÇED Olumlu ya da Olumsuz Kararı” verme yetkisinin Bakanlığa ait olduğunu 1997 tarihli ÇED Yönetmeliği’ne (m. 5) dayandırmış ve faaliyete geçilmeden önce proje sahiplerinin Ek-I deki faaliyetler için ÇED Raporu, Ek-II’deki faaliyetler için ise ÇED Ön Araştırma Raporu hazırlama, ilgili makamlara sunma ve verilecek karara göre hareket etme yükümlülüğünde olduğunu belirtmiştir. Çamlıhemşin Hidroelektrik Santrali ile ilgili olarak “‘Gerilimi 154 kilovolt ve üstü enerji nakil hatları ve 27/g alt başlığında ‘nehir tipi santraller’ (kurulu gücü 50 MW ve üzeri) ÇED uygulanacak faaliyetler olarak belirlendiğine” vurgu yapılmıştır. Kararda “...üretim yapabilecek aşamaya ulaşması mümkün olmadığından Elektrik Satış Anlaşması imzalanmamasında kamu yararı ve hizmet gereklerine aykırılık bulunmamaktadır” denilmiştir. Danıştay daha sonra aynı konu ve aynı yönde bir başka karar daha vermiştir.³⁸²

AB üyesi ülkelerde bu aşama hususunda, Stratejik ÇED Direktifinde liste usulünü kabul eden sistemde, sektörel bazda plan ve programların yasal olarak hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır (m. 4/1). Genel ayırım “bir plan ve program hazırlayabilir (Ek-II)” ya da “bir plan ve program hazırlamak zorundadır (Ek-I)” şeklindedir. Bu ayırım çevreye önemli etkisi olup olmadığına göre yapılmıştır (m. 4/2). Buna göre; önce plan ve program hazırlanmalı ve bir kamu kurumu tarafından kanuna, yönetmeliğe veya idari işleme dayanarak kabul edilmelidir. Kamu ile özel sektör proje sahipleri ayrımı olan bir

³⁸⁰ Danıştay 6. D., E. 1997/4497, 1998/5629, K.T. 19.11.1998.

³⁸¹ Danıştay 10. D.,E. 2003/2628, 2003/5289, K.T. 22.12.2003.

³⁸² Danıştay 10. D., E. 2001/598, 2004/5220, K.T. 28.05.2004.

uygulama örneği '*Foster v. British Gas Davası*'nda³⁸³ görülmüştür.³⁸⁴ Üye ülkelerin, Ek-I listesine tabi projelerde ÇED sürecini işletmeleri zorunlu tutulurken Ek-II'ye tabi projeleri ise kendi iç düzenlemelerinde zorunlu listelere aktarabilmektedirler (m. 4/2-b). Üye ülkeler ayrıca istisnai durumlarda, eşik ve kriterlerin altında ÇED uygulamayabilir ya da basit bir sistem geliştirebilirler. Son olarak proje herhangi bir listede bulunmuyor ise yetkili birim tarafından somut durum gözetilerek karara varılır. Buna göre bazı ülkelerde ön inceleme yapılırken bazılarında ise uygulanmamaktadır. Dolayısıyla, Direktif ülkelerdeki yetkili makamların, Ek-III kriterlerini baz alarak somut durumda ön inceleme kararını vermesi şartını koymuştur.³⁸⁵

3.3.3.2. Kapsam Belirleme Aşaması

ÇED sürecinde ikinci aşama kapsamın belirlenmesidir. Ön inceleme sonrasında çevresel etkileri önemli görülen bir proje ÇED sürecinin ikinci aşamasına tabi tutulur. Taraflar arasında görüş alışverişleri ve müzakerelerin yapıldığı bir aşamadır. Bu aşama eksik ya da yanlış bilgi oluşmaması bakımından en temel aşamadır.³⁸⁶ Bu aşamada henüz yaygın bir uygulama olmayan katılım, bazı ülkelerde yetkili birimlerin takdirine bırakılmıştır.³⁸⁷

Liste sisteminde listelerde belirtilen faaliyet, zorunlu ÇED gerektiriyor ise ön inceleme aşaması doğrudan geçilmiş olur.³⁸⁸ Yönetmelikte ÇED raporu hazırlama zorunluluğu bulunan faaliyetler Ek-I'de belirtilmiştir (m. 7/a-c). Formata (Proje Tanıtım Genel Formatı) göre istenilen bilgilerin doldurulması zorunludur (Ek-III).³⁸⁹ Takdir yetkisinin geniş olduğu ülkelerde yetkili birimler özel format geliştirebildikleri için bu listede bulunan faaliyetlerle ilgili projelere ön inceleme aşaması yapılmaz. Projeler, genel kural sisteminde yetkili birim tarafından başvurular esas alınarak ayrı ayrı değerlendirilir.³⁹⁰

ÇED Raporlarında; projenin tanımlanması, çevre üzerindeki olası olumsuz etkilerinin belirtilmesi, olumsuzlukları azaltmak ya da gidermek için alınacak önlemler, projeye ilişkin alternatifler ve teknik terimler nedeniyle herkesin anlayamayacağı metnin özetinin sunulması yani sadeleştirme konuları kapsam belirleme bakımından tüm

³⁸³ AB Adalet Divanı, Case C-188/89 Foster v. British Gas [1990] ECR I-3313.

³⁸⁴ Marsden, *Strategic...*, s. 214-215.

³⁸⁵ Saygılı, s. 166.

³⁸⁶ Saygılı, s. 170.

³⁸⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 224.

³⁸⁸ Saygılı, s. 167.

³⁸⁹ Keleş ve Ertan, s. 121.

³⁹⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 223.

sistemlerde bulunmalıdır.³⁹¹ Türkiye’de ÇED Yönetmeliği’nin ilk halinde kapsam belirleme aşamasından bahsedilmezken, 2003 ve 2008 yıllarında yapılan değişiklikle kapsam belirleme aşaması yönetmelikte yerini almıştır.³⁹² Bu aşama, ÇED’in yönetsel (politik, sosyal ve ekonomik unsurlar), proje (proje konumu ve etki süresi), ekolojik (doğal çevre ve ekolojik sistem) ve teknik (değişimlerin bilimsel yöntemlerle saptanması) sınırlarını oluşturur.³⁹³

Madencilik çalışmalarında ekonomik olmayan rezerv bulunması durumunda rehabilite çalışmaları yapılmadan arazinin terk edildiği düşüncesinden hareketle bu faaliyetler yeni ÇED Yönetmeliği Ek-II m. 42 ile ÇED süreci kapsamına alınması sağlanmıştır (eski Ek-II m. 18). Danıştay verdiği kararlarda³⁹⁴ ve sonrasında temyiz kararında³⁹⁵ bu gerekçeyi haklı bulmuştur. Buna göre Danıştay “...*maden rezervinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılacak olan arama faaliyetleri sırasında maden arama alanı olan arazilerin tahrip olduğu, rezervin ekonomik olmadığı durumlarda yeterli rehabilite yapılmadan arazilerin terk edildiği bilinen bir gerçektir.*” diyerek bu hükmün iptali istemini reddetmiştir. Maden arama faaliyetlerinin ÇED sürecine dahil edilmesinde hukuka aykırılık bulunmadığına karar vermiştir.

İpekyolu Vadisi Serbest Bölgesi kurulması kararında³⁹⁶ ise “...*serbest bölge kurulup işletilmesinin ÇED Yönetmeliği’ne tabi olmamakla birlikte, bu bölgede yapılması planlanan faaliyetlerin ÇED Yönetmeliği kapsamında yer alması durumunda ÇED prosedürünün uygulanması gerektiğinin bildirildiği... serbest bölge kurulması, yer ve sınırının tespiti için yasalarda öngörülen araştırma, inceleme ve değerlendirme süreçlerinin uygulanmadığı...*” gerekçelerine dayanarak yapılan işlemi iptal etmiş ve araştırma, inceleme ve değerlendirme süreçlerinin yapılmadığına vurgu yapmıştır. Daha sonraki süreçte bu karardaki “*iptal gerekçelerinin dikkate alındığının ileri sürülmesi nedenleriyle, Dairemizin anılan kararının gerekçesi ile kararın gerekçelerinin yerine getirilip getirilmediği...*” incelemesi sonrası “*Sakarya İpekyolu Serbest Bölgesi’nin Yer ve Sınırlarının Belirlenmesi ve Kurulup İşletilmesine Dair Karar*”ın yürürlüğe

³⁹¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 223-224.

³⁹² ÇED Yönetmeliği, 10. m.’si 2. fıkrası (c) bendi “*Projenin hangi kapsamda ele alınmasının gerektiğini...konular detaylandırılır, kapsam belirlenir*”

³⁹³ Saygılı, s. 168.

³⁹⁴ Danıştay 6. D., E. 1997/4495, K. 1998/5630, K.T. 19.11.1998. ve Danıştay 6. D., E. 1997/4496, K. 1998/5631, K.T. 19.11.1998.

³⁹⁵ Bkz. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu (İDDGK); E. 1999/272, K. 1999/704. Alica, s. 126.

³⁹⁶ Danıştay 10. D., E. 1999/474, K. 2005/3949, K.T. 05.07.2005.

konulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararının yürütmesini durduran Danıştay'ın konu hakkında ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁷

Bir başka kararda³⁹⁸ ön inceleme aşamasının geçildiği “...ÇED raporu ile ilgili başvurusu sonucunda Bursa İl Mahalli Çevre Kurulunun 26.12.2001 günlü kararı ile işletilmek istenen mermer ocağının ‘Çevresel Etkileri Önemsizdir’ kararı verildiği...” ifadesinden anlaşılır. İşletme, süresinde faaliyete geçmediği için ruhsatının iptal edilmesinde hukuki isabet gören mahkeme Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın temyiz talebini kabul etmiştir.

AB'de ise bu aşamanın uygulanması üye ülkelere göre değişiklik gösterir. 97/11/EC Sayılı Direktif'e göre zorunlu olmasa da üye ülkelerde en azından asgari düzeyde bir uygulama alanı bulmuştur. Direktifte kapsam belirlemenin zorunluluğu (m. 5/1) ve şartları (m. 5/2) ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu aşamada halkın katılımı ile ilgili düzenlemeler de vardır. Ancak herhangi bir zorunluluk ya da rol model bulunmamaktadır (m. 6/3).³⁹⁹

3.3.3.3. Rapor Hazırlama Aşaması

ÇED sürecinin şekillenmesi teorik olarak bu aşamaya göre olacağı için sürecin en önemli aşamasının bu aşama olduğu kabul edilebilir. Bu aşamada çevresel etkiler belirlenir, alternatifler ortaya konulur ve muhtemel olumsuzlukların giderilmesi için tedbirler alınır. Raporun hazırlanış şekli yani nasıl hazırlanacağı sorusunun iki cevabı vardır. Rapor genel veya özel sisteme göre hazırlanabilir. Birincisinde rapor hazırlayanın ya da ilgili birimin takdirine bırakılmıştır. İkincisinde ise belirlenmiş formatlara uygun olarak hazırlanır.⁴⁰⁰ Kim hazırlayacak soruna ise idare (ABD uygulaması) ya da proje sahibi (AB vd.) şeklinde iki cevap verilebilir. ÇED'in teknik bir süreç olması uzmanlarca hazırlanmasını ve tarafsız ve yeterlilik koşullarına uyulmasını gerektirmektedir. ÇED sürecinin teknik olma niteliği ve geniş kapsam ve katılım özellikleri göstermesi titiz davranmayı zorunlu kılar. Dolayısıyla raporun hazırlanıp sunulması aşaması disiplinlerarası bir yaklaşımla ve dikkatlice

³⁹⁷ Danıştay 10. D., E. 2007/6032, K.T. 30.4.2008.

³⁹⁸ Danıştay 8. D., E. 2004/2122, K. 2005/2529, K.T. 30.05.2005.

³⁹⁹ Marsden, *Strategic...*, s. 219-220.

⁴⁰⁰ Keleş ve Ertan, s. 122-123.

sürdürülmelidir.⁴⁰¹ Aksi halde rapor hazırlama aşamasında dikkatli olunmaz ise olumsuz çevresel etkileri olabilecek faaliyetlere izin verilmiş olunacak ve bu nedenle çevrenin korunması gerçekleştirilememiş olacaktır.⁴⁰²

Çevre Kanunu'nda (m. 10/1) ÇED raporu hazırlama yükümlülüğü, ÇED Yönetmeliği'ne ise raporun hazırlanması ve sunulması hususları düzenlenmiştir (m. 11/1). Bir diğer yükümlülük de rapor hazırlayacakların Bakanlıktan Yeterlik Belgesi alması yükümlülüğüdür (m. 26). Buna göre Türkiye'de, formatı belirlenmiş ÇED raporunu, proje sahibi doğrudan doğruya kendisi hazırlayamamakta yeterlilik belgesi almış olanlara hazırlatılabilmektedir.⁴⁰³

Raporun içeriğinin ne şekilde yapılacağı Ek-III'te altı bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu bölümler: projenin tanımı ve gayesi (I), proje için seçilen yerin konumu (II), proje yeri ve etki alanının mevcut çevresel özellikleri (III), projenin önemli çevresel etkileri ve alınacak önlemler (IV), halkın katılımı (V) ve yukarıda verilen başlıklara göre temin edilen bilgilerin teknik olmayan bir özeti (VI)'dir.

Raporu hazırlayacak uzman kişilerin yöre halkı ve çeşitli şekillerde etkilenmesi muhtemel diğer gruplarla görüş alışverişi yaparak raporlarını tanzim etmeleri büyük önem arz eder. Yetkili birimler de bir zorunluluktan ziyade çevresel koruma refleksi ile çalışmalar hakkında yönlendirici öneriler sunabilir.⁴⁰⁴ Dolayısıyla katılım sürecinde bilgilendirmeler, uygun olduğu sürece, kamuya açık geniş katılımlı olacak şekilde yapılır.⁴⁰⁵ Bu aşamanın ÇED sürecinde ne zaman başladığı ise genellikle yetkili birimce yapılan duyuru ile gerçekleşir. Böylece ilgili birimler tarafından çeşitli iletişim kanalları vasıtasıyla yapılan duyurular ile ÇED raporu halkın görüşüne açılmış olur.⁴⁰⁶

Danıştay, Çevre Kanunu ile ÇED Yönetmeliği hükümlerine göre yapımı planlanan mobil santralin kurulacağı yer açısından çevre üzerinde olumlu ve olumsuz bütün etkiler tespit edilip değerlendirilmeden olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi amacıyla ÇED raporu hazırlanmadan, mobil santrallerin konuşlandırılması yolunda tesis edilen Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Yönetim Kurulu kararlarında çevre mevzuatına, kamu yararına ve

---

⁴⁰¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 224-225.

⁴⁰² Saygılı, s. 172.

⁴⁰³ Keleş ve Ertan, s. 123.

⁴⁰⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 225.

⁴⁰⁵ Marsden, *Strategic...*, s. 222.

⁴⁰⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 236.

hukuka uygunluk görülmediği hakkında verdiği kararda⁴⁰⁷ Çevre Kanunu'na (m. 10) atıf yapmıştır. Kararda “...gerçekleştirilmesi planlanan tüm faaliyetler nedeniyle çevreye yapılabilecek tüm etkilerin gözönünde bulundurularak çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla ilgili kurum, kuruluş ve işletmeler için ÇED Raporu hazırlamanın zorunlu olduğu, söz konusu faaliyetler için tüm idari ve teknik usul ve esaslar yerine getirildikten sonra alınacak ‘Çevresel Etkileri Önemsizdir’ kararı veya çevresel etkileri önemli görülenler için alınacak ‘ÇED Olumlu Kararı’ üzerine faaliyete başlanacağı, anılan Yönetmelik hükümlerinde belirtilen bu kararlar alınmadan faaliyete başlandığı tespit edilirse faaliyetin durdurulacağı” belirtilmiştir.

3.3.3.4. Raporun Yetkili Mercilerce İncelenmesi Aşaması

Raporların hem içerik bakımından mevzuata ve prosedüre (yönetmelik, yönerge, direktif vs.) hem de ÇED’in amacına uygunluğu bakımından incelendiği aşamadır.⁴⁰⁸ Bu aşamada bir önceki aşamada belirtilen kriterlere göre faaliyetle ilgili bilgi ve belgeler derlenir. Eksik, hata ya da düzeltilmesi gereken başka hususlar varsa nihai karar öncesi bunlar raporu hazırlayanlara bildirilerek giderilmesi istenir. Bu süreç yetkili birimlerin doğrudan ya da dolaylı olarak oluşturdukları organ, kurul ya da komisyonlar aracılığıyla ya da uzman kişi ya da kuruluşlardan görüş alarak karar vermeleri şeklinde işler. Uygulamada özel olarak ÇED Komisyonu ya da atanmış ÇED Komiseri⁴⁰⁹, özel birimler⁴¹⁰ ve Çevre Bakanlıkları bünyesinde oluşturulan karar organları⁴¹¹ şeklinde çok çeşitli örnekler bulunmaktadır.⁴¹²

ESPOO’ya göre faaliyetten etkilenmesi muhtemel devletlerin ve halkın görüşünün alınması bu aşamada gerçekleşir. Raporların ilan edilmesi ile halkın katılımı artacak, itiraz ve çekinceleri olanların da bu haklarını kullanabilme imkânları sağlanmış olacaktır. Nihai karar öncesi bilgi ve belgelerin doğrulanması amacıyla sürecin objektif olarak işletilmesi büyük önem taşır. Önceki aşamalardan farklı olarak katılım hususu bu aşamada oldukça yoğun ve etkili kullanılmalıdır. Çünkü önceki aşamalarda belirtilen

⁴⁰⁷ Danıştay 10. D., E. 2004/9540, K. 2006/60, K.T. 25.01.2006.

⁴⁰⁸ Saygılı, s. 188-189.

⁴⁰⁹ Hollanda ve Kanada örneği.

⁴¹⁰ ABD ve Belçika örneği.

⁴¹¹ Türkiye, Fransa, İngiltere, Kanada vs. örneği.

⁴¹² Keleş ve Ertan, s. 124.

görüşlerin yansımalarının görülmesi ve varsa eksik ya da yanlışların tespiti bu aşamada olur. Gerekiyorsa yeniden düzenleme yapılarak nihai rapor şekillenir.⁴¹³

AB’de ise danışma ve katılım, Stratejik ÇED Direktifinin 6. m.’sinde; bilgi edinme ve sağlama da Direktif Rehberinin 7/8 paragrafında hüküm altına alınmıştır. Direktifin 6. m.’si katılım ve istişare ile ilgili olup, bu düzenleme Direktif üzerinde önemli etkileri olan Aarhus Sözleşmesinin 7. m.’sinin uygulanması amacıyla yapılmıştır. Ayrıca ESPOO’ya uygun olarak Direktifte (m. 7) kaynak ve etkilenecek ülke ayrımları yapılarak üye ülkeler arasında bilgi alışverişinin önemi belirtilmiştir.⁴¹⁴

Türkiye’de, ÇED Yönetmeliği ile halkın katılımı “...*kapsam belirleme toplantısından önce... halkın katılımı toplantısı düzenlenir.*” ifadesiyle hüküm altına alınmıştır (m. 9). Bu konuda maddenin ileri bir seviyeyi gösterdiği iddia edilebilir. Ancak halkın katılımı toplantısının sürecin hızlandırılması amacıyla sadece bir defaya mahsus olmak üzere ‘*bilgilendirme toplantısı*’ şeklinde yapılması, uygulamada katılımın sınırlı kalmasına sebep olmuştur.⁴¹⁵

Danıştay, 3621 sayılı Kıyı Kanunu (m. 7) uyarınca dolgu alanında plan yapılabilmesi için ilgili idarenin planı hazırlaması ve bu yolda valiliğe teklifte bulunması veya uygun görüşünün olması, bu usul uygulanmadan doğrudan üçüncü kişinin hazırlayarak sunduğu planın Bakanlıkça onaylanmasının planın usul yönünden iptalini gerektirdiği hakkında verdiği kararda⁴¹⁶ “...*Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’nca anılan planın onaylanmasından sonra verilmesi anılan Yasa maddesinin özüne ve sözüne açıkça aykırıdır.*” diyerek imar planını oyçokluğu ile iptal etmiştir. Ancak bu kararda ‘karşı oy’ birtakım dayanaklar sunularak verilmiştir. Bu dayanaklardan birisi de “...*ayrıca, yönetmeliği yayımlayan ve uygulamasından sorumlu olan Çevre ve Orman Bakanlığı’nca dava konusu faaliyet alanı için hazırlanmış olan iki adet ÇED Raporuna ÇED Olumlu Belgesi verildiği...*”dir. Yapılan itiraza da “...*olan etkilerinin Çevre ve Orman Bakanlığı, ÇED ve Planlaması Genel Müdürlüğü tarafından 08.08.2005 tarihinde onanmış olan ÇED Raporunda ayrıntılı bir şekilde incelendiği...*” gerekçe gösterilmiştir. Buna göre yetkili mercilerce raporların incelenmesi bu kararda olduğu gibi birçok dava konusunda da gündeme gelebilmektedir.

⁴¹³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 225-226.

⁴¹⁴ Marsden, *Strategic...*, s. 221-222.

⁴¹⁵ Ataklı, s. 522.

⁴¹⁶ Danıştay 6. D., E. 2005/5259, K. 2008/2218, K.T. 04.04.2008.

3.3.3.5. Nihai Kararın Verilmesi

Bu aşamada yetkili birim faaliyetin yapılmasına onay verir ya da reddeder.⁴¹⁷ ÇED raporu hazırlayan birimle karar verici birimin farklı olması objektif karar alınabilmesi için önemlidir. ÇED raporu hakkında karar verilirken sadece hukuksal dayanaklar değil aynı zamanda ekonomik, politik, kültürel, toplumsal faktörler gibi diğer faktörlerin de göz önünde bulundurulması ÇED sürecinin özüne uygundur. Bu nedenle kararın gerekçeli olması gerekir.⁴¹⁸ Hukuki bağlayıcılık anlamında bu faktörlerin ne ölçüde dikkate alınacağı hususlarında bazı açmazları vardır. Sayısal değerlerle eşik belirleme uygulamada kolaylık sağlasa da çevresel değerlerin fayda-maliyet analizine konu edilerek parayla ölçülmesi çevreci bakışa uygun düşmemektedir. Aslında ÇED süreci Sürdürülebilir Kalkınma'nın bir sonucu olarak ekonomik hayatın düzenlenmesi ve kontrol altına alınması amacıyla geliştirilen bir süreçtir. Öyle ise çevre ile uyumlu ekonomik kalkınmanın bir parçası olan ÇED sürecinde ekonomik kaygıların tekrar edilmesi doğru değildir.⁴¹⁹ Dolayısıyla ÇED sürecinin inceleme ve karar aşamalarında sürecin çok uzun ya da karmaşık olması durumunda yatırımcıların yatırımdan vazgeçmeleri söz konusu olabilecektir. Sürecin çok kısa ya da basit olması ise süreci anlamsız kılacaktır. Çevre-ekonomi dengesi üzerine kurulan ÇED, çevre ile uyumlu ekonomik kalkınma modelinin temeli olmuştur.⁴²⁰

ÇED sürecinde alınan kararlar proje sahibi, bağımsız bir otorite, proje sahibi ile yetkili idari birimler ortaklaşa ya da yetkili idari birimler tek başına olmak üzere birçok şekilde alınmaktadır. Son demde nihai karar idareye bırakılır. İki şekilde tezahür eden nihai karardan ret verilen karar, süreci keser. Onay kararı ise sürecin diğer aşamalarının (izleme-denetleme) devam edeceği anlamına gelir.⁴²¹

Türkiye'de, ÇED Yönetmeliği'ne göre, ÇED Raporu verilmesi hususunda Çevre ve Orman Bakanlığı⁴²² yetkili kılınmıştır (m. 5). Bakanlığın 'ÇED Gereklidir' veya 'ÇED Gerekli Değildir' kararını beş işgünü içinde vermesi ve ilgili proje sahibine valilik kanalıyla bildirmesi hüküm altına alınmıştır (m. 17/2). AB'de ise nihai kararın verilmesi

⁴¹⁷ Rostron ve diğ., s. 67.

⁴¹⁸ Keleş ve Ertan, s. 126.

⁴¹⁹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 226-227.

⁴²⁰ Ataklı, s. 522.

⁴²¹ Saygılı, s. 190.

⁴²² Bu yetki, 644 sayılı ve 29.06.2011 tarihli KHK'nin 9. m.'si ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

Direktifin 8. ve 9. m.'leri birlikte düşünülürken şeffaf ve hesap verilebilir bir niteliktedir.⁴²³ ÇED süreçlerine katılım demokratik hakların geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu aşamada yaygın uygulama halkın katılımının olmaması yönündedir. Sonuçların gerekçelerle birlikte ayrıntılı bir şekilde açıklanması veya duyurulması alınan kararın nedenlerini, hangi şartlar gözetilerek alındığını ve bu sayede sürece katılanların fikir ve önerilerinin karara yansıyor yansımadığını göstermesi bakımından önemlidir.⁴²⁴

Nihai kararın verilmesi hususunda yukarıda belirtilen Danıştay kararında⁴²⁵ “...projesine verilen ÇED olumlu kararı Çevre mevzuatı gereği başlatılan bir sürecin sonucu olup...” ifadesiyle ÇED sürecindeki nihai kararın verilmesi aşamasının çevre mevzuatının bir parçası olduğunu göstermektedir. Buna göre çevrenin korunması hususunda son dönem önemli bir politik, ekonomik ve ekolojik bir enstrüman olan ÇED’de, nihai kararın verilmesi ile projenin faaliyete geçmesine onay vermiş olmaktadır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na göre (m. 51) kurulan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu⁴²⁶ ile Koruma Bölge Kurulları sit alanı ilan edilmiş bölgelerde yapılacak faaliyetlerde yetkilidir. Bir sit alanında, ÇED olumlu kararı alınmış olsa bile koruma kurullarında onaylanmadan, faaliyete geçilmesi mümkün değildir (m. 57/g). Bu bahiste Danıştay kararı⁴²⁷ “...Çevre Bakanlığınca kabul edilen ve ÇED Olumlu Belgesi verilen sit alanı içinde yapılması planlanan Hidroelektrik Santrali Projesinin ise henüz Koruma Kurulunca onaylanmadığı...”na vurgu yapılarak “...I. derece doğal sit alanlarının bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlar olduğu ve bu alanlarda kesin yapı yasağının bulunduğu da dikkate alındığında bu gibi yerlere enerji santralleri yapılması olanağı bulunmadığı gerekçesiyle davanın bu kısmı...” iptal edilmiştir.

3.3.3.6. İzleme ve Denetleme Aşaması

ÇED Olumlu Kararı sonrası bu aşamaya geçilir ve onay alan projelerin prosedürlere uygun olarak yürütülüp denetlendiği bir aşamadır. Bütün ÇED uygulamalarında görülen

⁴²³ Marsden, *Strategic...*, s. 223.

⁴²⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 227.

⁴²⁵ Danıştay 6. D., E. 2005/1682, K. 2005/1740, K.T. 11.05.2005.

⁴²⁶ Bu Kurul, 648 sayı ve 08.08.2011 tarihli KHK'nin 41. m.'si uyarınca Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu olarak değiştirilmiştir. R. G., Tarih: 17.08.2011 ve Sayı: 28028.

⁴²⁷ Danıştay 10. D., E. 2001/598, 2004/5220, K.T. 28.05.2004.

aşamanın mantığı; projeye uygulama izni verilmesinin ÇED sürecinin bittiği ve denetim yapılmadan projenin sürdürüleceği anlamına gelmediğinin gösterilmesidir.⁴²⁸ ÇED'in anlam ve işlevi bütünlüğünde olup faaliyetin başlangıcından sona erdirilmesine kadar her aşama dikkat ve titizlik gerektirir. Bu anlamda izleme ve denetleme ÇED sürecinin emniyet sübabıdır.⁴²⁹

Bu aşamada ilk olarak süre koşuluna uygunluk incelenir. İstenilenler yerine getirilmiş ise süreç inşaat, işletme ve işletme sonrası döneme ilişkin izleme raporlarının ilgili birimler tarafından denetlenmesi şeklinde devam eder. Bu koşula uyulmaması raporun reddini gerektirir. Zira süre aşımı yeni koşullar getireceği için verilen 'ÇED Olumlu Kararı'na karşı zaman karinesi oluşur.⁴³⁰ Bu aşamada öngörülemeyen sonuçların gözlenmesi ve benzer durumdaki projelere örnek teşkil edecek veriler elde edilmesi gibi birtakım önemli sonuçlar çıkar. Faaliyete geçildiği için de somut veri ve eylemler üzerinden sonuçlar elde edilebilir.⁴³¹

Türkiye'de ÇED Yönetmeliği'nin beşinci bölümünün (izleme ve kontrol) yatırımın izlenmesi ve kontrol edilmesi başlığı altında (m. 18) bu aşamanın yapılacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu süreç Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kontrolünde⁴³² olup (m. 18/1) gerektiğinde ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği de yapılabilmektedir (m. 18/2).

AB ÇED Direktifi bu aşamayı doğrudan düzenlememiş, ESPOO'nun 7. m.'sinde "proje sonrası analiz" başlığı altında sınıraşan etkiler bakımından taraflara bırakılan hükme atıf yapılmıştır. Direktif'te (m. 10) plan ve projelerin uygulamada ortaya çıkabilecek ve önceden belirlenip önlem alınabilecek beklenmeyen etkilerin tespit edilmesi bakımından izlemeye tabi tutulacağı öngörülmüştür. İzleme denetleme tedbirlerinin ÇED sürecinin ve çevre raporunun bir parçası olduğu kabul edilmiştir (m. 9/1-c ve Ek-I/i). Ancak Direktif'te izleme ve denetlemenin anlamı, sorumlu kişi ya da kurumların kimler olduğu, izleme süresi ve sıklığı, yöntem ya da sonuçlar hakkında bir hüküm ya da düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle Direktif'in 10. m.'si yönetmelik, yönerge gibi alt düzenlemelere engel teşkil etmektedir. Yine Direktif'e göre izleme ve denetlemenin

---

⁴²⁸ Keleş ve Ertan, s. 127.

⁴²⁹ Rostron ve diğ., s. 67.

⁴³⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 228.

⁴³¹ Saygılı, s. 192.

⁴³² Bu yetki, 644 sayılı ve 29.06.2011 tarihli KHK'nin 9. m.'si ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. R. G., Tarih: 04.07.2011 ve Sayı: 27984 Mük.

bir sonucu olarak bu süreçte plan ve projelerin değiştirilmesi hususunda üye devletlerin desteğine ihtiyaç duyulmaz.⁴³³

Katılım hususunda bu aşamanın ÇED sürecinin en zayıf halkasını oluşturduğu söylenebilir. Zira en iyi ÇED uygulamalarında bile bu aşamada zayıf kaldığı görülmüştür. Ancak ÇED süreci dışında genel denetim ve katılım yolları ile birey ve toplulukların idari ya da yargısal denetleme yapabilmeleri pekala mümkündür.⁴³⁴

Danıştay verdiği bir kararda⁴³⁵ “...çevre mevzuatına uyulması, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından yürürlükteki mevzuat uyarınca diğer önlemlerin alınması kaydıyla izin verilmesine ilişkin Çevre Bakanlığı işlemini...” iptal etmiş olsa da “...taahhütname koşullarının yerine getirilmesi, işletme öncesinde, işletme sırasında ve işletme kapandıktan sonra firmanın sorumluluğunun sona ermesine kadar geçecek süre içerisinde..... oluşturulacak İzleme Denetleme Komisyonunca faaliyetin taahhütname çerçevesinde izlenmesi ve denetlenmesi...” ifadesiyle izleme ve denetlemenin ÇED sürecinin projenin başlatılmasının öncesinden işletmenin kapatılması ve ilgili firmanın sorumluluğunun bitmesine kadar tüm aşamalarında görülebileceğini teyit etmiştir.

İptal kararında “...faaliyetin taahhütname çerçevesinde izlenmesi ve denetlenmesi kaydıyla altın madeni işletmeciliğine izin verilmesine ilişkin işlemin, insanın yaşama hakkını ve devletin de çevre sağlığını koruma, çevre kirlenmesini önleme, herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içerisinde sürdürmesini sağlama ödevlerini dikkate...” alındığında “...olası risk faktörleriyle çalışan ve bu riskin gerçekleşmesi halinde doğrudan veya çevrenin bozulması ile dolaylı olarak insan yaşamını etkileyeceği kesin olan siyanür liçi yöntemiyle altın madeni işletilmesine izin verilmesinde kamu yararına uygunluk bulunmadığı...” gerekçesi sunulmuştur. Siyanür liçi yöntemi ile altın madeni aramaya ÇED olumlu kararı verilmesine karşı açılan en önemli ve popüler dava olan Bergama Davası⁴³⁶ aynı zamanda AIHM’ne de giden bir davadır.⁴³⁷ Siyanür liçi yöntemi ile altın madeni işletilmesi yönteminin uygun bulunmadığı hakkında mahkeme kararını 30 gün içinde uygulamayan yöneticiler hakkında açılan tazminat davasında Yargıtay,

⁴³³ Marsden, *Strategic...*, s. 223-224.

⁴³⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 228.

⁴³⁵ Danıştay 8. D., E. 2005/2927, K. 2006/1138, K.T. 22.03.2006.

⁴³⁶ Danıştay 6. D., E. 1998/512, K. 1998/1830, K.T. 01.04.1998.

⁴³⁷ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 174.

ilgili yöneticileri tazminata mahkûm ettiği kararında⁴³⁸ Anayasa'nın 112. ve 138. m.'lerine dayanmıştır. Bu kararda esas üzerinde durulması gereken nokta Danıştay'ın izleme ve denetlemeyi oldukça geniş olarak yorumlamasıdır. Proje aşamasından faaliyetin sona erdirilmesi ve firmanın sorumluluğunun bitmesine kadar geçen sürede izleme ve denetleme olmaktadır.

ÇED Yönetmeliği'nin 28. m.'sinde yapılan değişikliği yerinde bulmayan Danıştay⁴³⁹, Anayasa (m. 56) ve Çevre Kanunu'na (m. 10) dayanarak “...çevresel etkileri gözönüne alınmadan faaliyette bulunulması durumunda çevreye verilen zarar ile faaliyet ÇED olumsuz kararı verilecek türden ise faaliyete son verilmesinin sonuçları değerlendirilmeden kamu yararına ve hukuka aykırı düzenleme...” gerekçesiyle iptal etmiştir. Kararda izleme ve denetleme ile ilgili olarak firmaların ÇED süreci işletilmeden faaliyete başlayabildiği bir düzenleme söz konusu olup “...faaliyet sahibine sınırı belirlenmeyen süre (yeteri kadar) tanınarak, Yönetmelikte belirlenen prosedürün yerine getirilmesine olanak sağlayacak düzenleme getirilmiş olduğundan, anılan düzenlemenin üretim esnasında ÇED gözönüne alınmadan faaliyette bulunulacağından çevreye verilecek olan zarar...” gerekçesi mahkeme tarafından makul bulunmuş ve düzenleme iptal edilmiştir.

3.4. Düzenleyici Ölçütler

Uluslararası anlaşmalar, yasalar, yönetmelikler ya da diğer düzenlemeler çeşitli politika, kural, teknik, standart ve uygulamaları çevre koruma aracı olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede ekonomik faaliyetler, uluslararası ticari ilişkiler ve yatırımların bölgesel, ulusal ve sınıraşan çevre sorunlarının çıkış noktalarından olması bütün süreçlerde çevrenin zarar görmesinin engellenmesi için çaba göstermeyi gerektirir.⁴⁴⁰

Özellikle uluslararası anlaşmaların çeşitli standart ve kriterler düzenleme, sınır ve yasaklar koyma, ruhsat ve lisans sistemleri belirleme ya da başka teknik ve uygulamalar geliştirme yoluyla hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çevre hukuku ve çevre koruma çalışmalarına katkısı vardır. Bu tekniklerin hukuki, ekonomik, düzenleyicilik,

⁴³⁸ Yargıtay 4. H. D., E. 2001/3884, K. 2001/8478, K.T. 25.09.2001.

⁴³⁹ Danıştay 6. D., E. 2000/3626, K. 2001/5220, K.T. 06.11.2001.

⁴⁴⁰ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 120.

özel sektör, kamu gücü, toplumsal ve çevresel bakımlardan dayanakları uygulanabilirliğini artırır.⁴⁴¹

3.4.1. Standart Ölçü Belirleme

Standart, hem nicelik hem de nitelik tanımlamasında kullanılan bir kavramdır. Yetkili idari birimlerin çevre kirliliği ile ilgili bazı standartlar geliştirilebilmesinin yanında bağımsız araştırma merkezleri ya da üniversitelerin de birtakım standart ölçüler belirlemesi söz konusu olabilir. Bir denizin yüzülebilir olması, havanın normalde hastalık oluşturmeyecek nitelikte olması ya da toprağın özellikle civa ve kurşun gibi ağır metaller açısından durumu standartların oluşturulmasındaki ayrımı göstermektedir.⁴⁴² Öyle ise standartlar; kirleticilerin çevre unsurları üzerindeki miktarının, yoğunluğunun ya da sürdürülebilir yaşam ve çevre kalitesinin belirlenmesi ve kanun gücü ile desteklenen zorunlu performans düzeyleridir.⁴⁴³

Giderek artan, çeşitlenen, yoğunlaşan ve önüne geçilemeyen çevre kirliliklerine karşı önlem alınması şarttır. İdare, çevre kalitesinin korunması için başta insanoğlu olmak üzere diğer ekosistemler üzerinde zararlı etkilerin saptanması ve belirlenen eşik değerlerin⁴⁴⁴ aşılmasının engellenmesi amacıyla standart ölçüler, emisyonlar, deşarj oranları gibi birtakım parametrik ölçüler belirler. Böylece sağlıklı, kaliteli ve en azından yaşanabilir bir çevresel ortam oluşturma sağlanabilecektir.⁴⁴⁵

Standartlar, alt ya da üst eşiklere göre belirlenir.⁴⁴⁶ Hava ve sudaki zararlı partiküllerin belirli bir miktar veya yoğunluğun üzerinde olmaması ya da bir çevre unsurunun varlığının devamı açısından gereken asgari bazı şartlar gerekir. Hava, su ya da toprakta bulunan oksijen miktarı, atıkların çevre unsurlarını etkileme düzeyi, süresi veya çevre unsurlarının kirlilik faktörlerini tolere gücü gibi şartlar çevre kalite standartları bakımından temel dayanaklardır. Standartların, belirli alt ve üst eşikler içinde kullanılması bilim ve teknolojinin son derece geliştiği günümüzde büyük önem arz eder.

---

⁴⁴¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 121.

⁴⁴² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 245.

⁴⁴³ Değirmendereli, 2004, s. 491.

⁴⁴⁴ Eşik Değer: Zararlı ve tehlikeli etkilerin başlayabilmesi için gerekli asgari maruz kalma miktar ve süresinin belirlenmesine yarayan sınır değerdir. Bu değerlerin belirlenmesinde bilimin sunduğu veriler, araştırma sonuçları ve alınacak risk oranları önem arz etmektedir. Yaşamış, *Çevre...*, s. 146-147.

⁴⁴⁵ Yaşamış, *Çevre...*, s. 141.

⁴⁴⁶ Belirlenen alt ya da üst eşiklerin endüstrilemiş, kalabalık ve belirli oranda kirletilmiş alan ve şehirler baz alınarak yapılması henüz kirliliğe maruz kalmamış bölgelerin kirletilmesine yol açma riski bulunmaktadır. Yani bir anlamda bu alanların kirletilmesine yeşil ışık yakılmaktadır. Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 246.

Çevre sorunlarına ilişkin olarak mevzuat uygulamasında en geniş biçimde kullanılan kirlilik standartları oluşturulması tekniğinin, çevreyle ilgili düzenleyici birimlerce⁴⁴⁷ (kamu otoritesini kullanan kişi, kurul ya da mahkemeler⁴⁴⁸) kirleticilere dikte edilmesi çevre mevzuatının pratik yönünü gösterir.⁴⁴⁹ Buna göre standart ölçü belirleme çevre hukukunun temelini oluşturur. Önemli olan, standartların uygun bir şekilde ve yeterli sıklıkta uygulanması ve denetlenmesi ve temel yaklaşım olan ‘eşik’in kullanılmasıdır. Bilim ideal olarak kirleticilere hastalık ya da çevresel hasar oluşmaya başlamadan önce aşılması gereken eşikler gösterir. Genellikle yasal standartlar bilimsel verilere göre belirlenen bir düzeyde ya da belirlenen düzeye yakın bir şekilde ayarlanır.⁴⁵⁰

Standartlar genellikle ‘çevre kalite standardı’, ‘ürün ve üretim standardı’, ‘emiyon standardı’ ve ‘teknoloji veya süreç standardı’ şeklinde dörtlü bir kategoriye ayrılır.⁴⁵¹ Uluslararası anlaşma, protokol ve diğer düzenlemelerde en yaygın kullanım alanı bulan ‘kalite standardı’, bir kirletici maddenin alıcı ortamda ortaya çıkaracağı kirlilikle ilgili üst eşikleri göstermek üzere geliştirilmiştir. Dolayısıyla üst eşığe kadar kirliliğe izin verilmiş olmaktadır.⁴⁵² Buna göre nehirdeki civa, havadaki kükürt dioksit ya da yerleşim yeri yakınındaki uçakların gürültüsü ile ilgili maksimum seviyeler belirlenerek kalite standartları oluşturulabilir. Bu seviyeler çevresel kaynağın kullanılma amacına göre değişebilir. Mesela su kalite standardı içme suyu ya da banyo için farklı olabilir.⁴⁵³

Ürün ve üretim standartları ile ilgili öncelikle ürünlerin çevreye etkilerinin hangi yoldan geçtiği bilinmelidir. Üretim, tüketim ve kullanım ile tüketim ve kullanım sonrası atıkların bertaraf edilmesi aşamaları olmak üzere üç aşamada ortaya çıkar. Her üç durumda da ya ürünlerin istenilen çevresel özelliklerle ilgili eksikliklerinin kısıtlanması ya da daha az müdahale için çevresel performans etiketlemesi yapılmalıdır.⁴⁵⁴

Ürün standartları, üreticiler için ürünün tasarımdan emisyonuna, imalattan üretim yollarına kadar teknik unsurlarla ilgili bir zemin oluşturur. Sık uygulanmasa da son

---

⁴⁴⁷ Sands, s. 155.

⁴⁴⁸ Mahkemelerde dava açılarak emisyonların azaltılması ve bu sayede çevre sorunlarının genişleme hızının yavaşlaması ve iklim değişikliği de dâhil olumsuz etkilerin azaltılması sağlanabilir. Bunun bir hak olarak öne sürülebilmesi mümkündür. Marilyn Averill, (2009), “*Linking Climate Litigation and Human Rights*” RECIEL 18 (2), Blackwell Publishing, Oxford, s. 140.

⁴⁴⁹ Wilkinson, s. 134-135.

⁴⁵⁰ Wilkinson, s. 141-142.

⁴⁵¹ Süreç, ürün, emisyon ve kalite şeklinde bir dörtlü ayrım da yapılabilir. Bkz. Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 121.

⁴⁵² Sands, s. 155.

⁴⁵³ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 123.

⁴⁵⁴ Wilkinson, s. 139.

zamanlarda uluslararası ticaret ve sanayi faaliyetlerinin artması ile bu yaklaşıma yönelim de artmıştır. Bu standartlar anlaşmalarda; ozon tabakasının incelmeye sebep olan maddelerin emisyonlarının sınırlandırılması⁴⁵⁵, tehlike altında bulunan türler dikkate alınarak üretim yapılması⁴⁵⁶ ve petrol tankerlerinin inşasında çift gövdeli sistem kullanılması⁴⁵⁷ gibi çevre hassasiyetlerini gözetilen bir biçimde yer almıştır. Ürün standartları aynı zamanda test etme, paketleme, işaretleme, etiketleme ve taşıma özelliklerini de içermektedir.⁴⁵⁸

Emisyon standartları yasal olarak izin verilmiş en yüksek emisyon oranını belirleyen standartlar⁴⁵⁹ olup atıkların içereceği nicel ve nitel koşulları belirler.⁴⁶⁰ Kirleticilere göre belli bir alıcı ortamda belli bir sürede bulunan kirletici maddelerin metre-küp, miligram, desibel vs. miktarını gösteren ölçüler baz alınarak maksimum değerler belirlenmektedir.⁴⁶¹ Bu nedenle örneğin uçak ve diğer hava araçları, otomobiller başta olmak üzere motorlu taşıtlar ve çok geniş alana yayılmış olan sanayi kuruluşlarının faaliyetleri sonucu salınan kirletici maddelerle ilgili⁴⁶² ortak sınır değerler bulunmalıdır.⁴⁶³ Farklı alıcı ortamlar için farklı eşiklerin belirlenebildiği bu standartlarda birim zamanda bir kaynaktan salınan kirletici miktarının tespit edilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Mantık olarak kalite standardı ile emisyon standardı benzerlikler gösterse de ikisi arasındaki temel ayrım, birincisi çevrenin kalitesine yönelik iken, ikincisi kirleticilere yönelik olarak geliştirilmiştir.⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁵ 1987 Montreal Protokolü, m. 3. Bu hususla ilgili olarak Danıştay 10. Dairesi “*usulüne uygun olarak onaylanan ve Türkiye'nin çekincesiz taraf olduğu sözleşme ve protokoller ve yasal düzenlemeler uyarınca ozon tabakasında değişikliğe yol açan olumsuz etkileri önlemek amacıyla soğutma cihazlarında kullanılan kompresörlerin ithalinin yasaklanabileceği*” hakkındaki davada BM İnsan ve Çevre Konferansı (BM İnsan Çevresi Konferansı) Beyannamesi ile UNEP'in Dünya Ozon Tabakası Eylem Planı sonucunda, 3656 sayılı Kanunla onaylanan Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü'ne atıf yaparak 01.10.2002 günlü ve E. 2000/6065, K. 2002/3460 sayılı kararı vermiştir.

⁴⁵⁶ 1973 CITES, Ek-I, II ve III.

⁴⁵⁷ 1973 Denizlerin Gemilerle Kirletilmesinin Önlenmesine ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL), yeniden düzenleme 1991, Ek-I.

⁴⁵⁸ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 149-150; Sands, s. 156-157.

⁴⁵⁹ Bununla ilgili olarak Danıştay verdiği bir kararda “*...ruhsat almak için başvuruda bulunduğu ve ruhsatın verilebilmesi için emisyon izin belgesinin alınmasının şart olduğu...*” ifadesiyle emisyon standartlarının yasal düzenleme yönüne dikkat çekmiştir. Danıştay 8. D., E. 2003/2342, K. 2002/4458, K.T. 21.05.2003.

⁴⁶⁰ Yaşamış, *Çevre...*, s. 148.

⁴⁶¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 245.

⁴⁶² Baca gazı arıtma tesisinin termik santralden ayrı olmayıp onun arıtma tesisi niteliğinde olduğu nedeniyle ruhsata tabi olmadığı hakkında verilen Danıştay kararında “*...Termik Santralında bacagazından çıkan kükürtdioksit miktarının bu limitlerinin üzerinde kalması nedeniyle yönetmelikte öngörülen emisyon sınır değerlerine ulaşılabilmesi için baca gazı kükürt arıtma tesisinin kurulmasının gerekli olduğu...*” kanaatiyle baca gazı arıtma tesisinin santralin bir parçası olduğu hükmü verilmiştir. Danıştay 6. D., E. 1992/3816, K. 1993/4114, K.T. 12.10.1993.

⁴⁶³ Sands, s. 157.

⁴⁶⁴ Değirmendereli, 2004, s. 492.

Emisyon standartları çeşitli varsayımlara dayanır. Birincisi bazı kirletici maddelerin belli bir seviyede istenmeyen etkiler oluşturmadığı varsayılır. İkincisi her ortamın çevresel sürdürülebilirlik açısından bir kapasitesi vardır. Üçüncüsü ise özümseme kapasitesi nicelik ve nitelik olarak kullanım ve etkilenme bakımından herkes için ortak paydadır.⁴⁶⁵ Ayrıca bu standartların bazı avantaj ve dezavantajları vardır. Avantajları; bu standartların uyarlaması, denetlemesi ve uygulaması kolaydır. Kirleticilerin çizilen sınırlar içerisinde kalmak koşuluyla özgür hareket etme olanakları bulunmaktadır. Dezavantajları; öncelikle çevre kalitesinin korunması ve geliştirilmesi kaygıları ve bu hususta çaba harcanmasını gerektirecek bir zorlama söz konusu olmayacaktır. İkinci olarak kirliliğin kaynağı ve yayılması ile ilgili teorik durumun pratikte idealin çok uzağında kalacağıdır. Örneğin tarım alanlarına karışan nitratın kaynak ve yayılma hususundaki tespiti kolay değildir.⁴⁶⁶

Teknoloji/süreç standartları ise sabit ya da mobil tesislerin faaliyetlerinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Süreç standartları belirli teknolojileri, teknikleri ve uygulamaları kapsar. Bu standartlarda teşvik edici ve yasaklayıcı olma özelliklerine göre ayırım yapılır. Birçok çevre anlaşması bunların kullanılmasını gerekli kılar.⁴⁶⁷ Uluslararası anlaşmalarla bu standartların kullanılmasına ilişkin olarak belediye ve şehirlerde arıtma işlemleri ve tehlikeli atık yakma ile ilgili süreçler ve balıkçılık faaliyetleri (driftnet balıkçılığı gibi) yürütülmesi metodları ve biyoteknolojinin gelişmesi örnek verilebilir.

Standartlar kimi zaman sınırlama ve yasaklama şeklindedir. Herhangi bir ekonomik faaliyet, ürün ya da sürecin çevresel zarar tehdit olasılığı yüksek ise bunun azaltılması sıkı tedbirlerin uygulanmasını gerektirir. Hatta riskin çok yüksek olması durumunda yasaklama da söz konusudur.⁴⁶⁸ Anlaşmalarda genellikle tehlikeli faaliyet, ürün ve süreçler sınırlama ve yasaklama kapsamında düşünülmüştür.⁴⁶⁹ Atıkların kontrol altına alınması, tehlikeli maddelerin kullanımının kontrollü ve sınırlı tutulması, özellikle tehlike altındaki türler⁴⁷⁰ olmak üzere flora ve fauna ile diğer tüm canlı ve cansız çevrenin korunması amacıyla üretim ve ticaret başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerin

---

⁴⁶⁵ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 122.

⁴⁶⁶ Wilkinson, s. 137.

⁴⁶⁷ Wilkinson, s. 138-139.

⁴⁶⁸ 1972 Londra (Atıkların ve Başka Maddelerin Boşaltılmasından Kaynaklanan Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi), UNECE 1979 Cenevre (Uzun Menzilli Sınırtaşan Hava Kirliliği Sözleşmesi).

⁴⁶⁹ 1989 Basel (Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi), 1992 Helsinki (Baltık Denizi Deniz Çevresinin Korunması Üzerine Sözleşme).

⁴⁷⁰ 1979 Bern (Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi), 1979 Bonn (Hayvanlarından Göçmen Türlerin Korunmasına Dair Sözleşme).

her aşamasında sınırlama ve yasaklamalar büyük oranda kabul görmüş ve yaygın olarak uygulamaya konulmuştur.⁴⁷¹

Ruhsat ya da lisans sistemi ise düzensiz ve kontrolsüz uygulamalar ile mutlak yasakları bağdaştırmaya çalışan ve iki uç nokta arası bir orta yol oluşturmaya çalışır. Bu sistem çevre açısından öngörülebilir riskler taşıyan ve bu nedenle ruhsat ya da lisans gerektiren ekonomik faaliyetler temeline dayanır.⁴⁷² Bu sistem kar amacı güden ya da gütmeyen her türlü faaliyeti kapsayabilir. Ayrıca balıkçılık ve tatlı su gibi doğal kaynakların paylaşımı ve kullanımını konuları da bu sistem içerisinde düşünülebilir. Mesela ruhsat ya da lisans sistemi ile ilgili olarak AB'de 85/337/EEC sayılı Direktif önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷³

Ülkelerin çevre koruma aracı olarak ilgili firmalardan talep edebileceği ya da yaptırma tabi tutulabileceği bazı yöntemler vardır. Bunlar: 'Mevcut en iyi teknikler ve en iyi çevresel uygulama'⁴⁷⁴, 'Mevcut En İyi Teknoloji'⁴⁷⁵, 'aşırı maliyet getirmeyen en iyi teknoloji'⁴⁷⁶, 'temiz üretim yöntemleri'⁴⁷⁷, 'çevresel yönetim'⁴⁷⁸ veya 'ekonomik durumun elverdiği en iyi teknoloji'⁴⁷⁹. Ülkelerin kendi hukuk ve yargı sistemlerinin verdiği izin ölçüsünde oluşturulan ulusal standartların uygulanması da WTO kuralları kapsamına dâhildir.⁴⁸⁰

Bu standartlarda genellikle montaj tasarım standartları ve işletme standartları olmak üzere iki tip standart kullanılır. Birincisi ekipman, tasarım ve inşaa gibi montaj ve yapım önlemleri kapsamında alınacak gereksinimleri belirlemek suretiyle çevre koruma amaçlanır. İkincisi faaliyetlerin başlaması ve tesislerin işletilmesi esnasında yerine getirilecek gereksinimleri belirler.⁴⁸¹ Bu standartların bazı dezavantajları vardır. Bunlar; üretim sürecinin kendisinin aşırı kuralcı ve çevresel etkilerle ilişkilendirilmesinin zor olmasıdır. Eğer ki belirli teknolojiler yenilikler karşısında kendisini yeniliklere kapatırsa hızlı bir şekilde sistem dışı kalacaktır. Birçok süreç standardı bunlardan etkilenir. Başka

⁴⁷¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 123-125.

⁴⁷² 1998 Rotterdam (Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Sözleşme), 1977 Uluslararası Balıkçı Gemilerinin Güvenliği Sözleşmesi.

⁴⁷³ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 126-127.

⁴⁷⁴ 1992 OSPAR m. 2/3-b.

⁴⁷⁵ 1992 Baltık m. 3/3.

⁴⁷⁶ 1984 AB 84/360/EEC sayılı Konsey Direktifi m. 4.

⁴⁷⁷ 1991 Bamako m. 4/3-g ve 1992 OSPAR m. 2/3-b.

⁴⁷⁸ 1989 Basel m. 2/8 ve 4/2-b.

⁴⁷⁹ 1979 LRTAP m. 6 ve NOx Protokolü m. 2.

⁴⁸⁰ Sands, s. 157-158.

⁴⁸¹ Sands, s. 157-158.

bir deyişle teknolojinin en iyi olarak kabul edilen teknik özelliklerinden kaçınırlar. Zira bu da başka açmazlara sebep olacaktır.⁴⁸²

Bu standartların merkezi bir kontrol mekanizması kanalıyla yürütülmesi esastır. Kamu otoritesinin yetki, izin, lisans, ruhsat, sınırlama ve yasaklama ve potansiyel kullanıcılardan bilgi alma süreçlerini işletmesinin yanında çevre anlaşmalardan doğan yükümlülükleri, uygun idari, adli ve diğer süreçler bakımlardan uygulaması gerekir. ÇED, bilgilerin geniş kitlelere duyurulması, katılımın yaygınlaştırılması da çevre kalitesinin yükseltilmesi, süreç ve ürün standartlarının uygulanmasının sağlanması için kullanılan diğer yöntemlerdir.⁴⁸³

Türkiye’de hava, su, toprak ve diğer çevre unsurlarının korunması amacıyla çıkarılan yönetmeliklerde belirlenen standartlar ile bu unsurların kalite standartlarının korunması güvenceye alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca her türlü katı, sıvı ve gaz atıklarla ilgili düzenleme yapılarak birtakım emisyon sınırları belirlenmiştir. Bununla ilgili olarak izin belgesi alınması öngörülmüştür.⁴⁸⁴ Gürültü ve kamuoyunda GDO Yönetmeliği olarak bilinen yönetmelikler çıkarılmıştır. Dolayısıyla standart ölçülerin belirlenmesi ile çevre koruma hususunda Türk mevzuatının eksiklikleri bulunmasına karşın bir seviyeyi yakaladığı söylenebilir. Bunda özellikle AB uyum sürecinin katkısı yadsınamaz. Bu yönetmeliklerde belirlenen eşik değerlerin aşılması durumunda uygulanacak cezai işlemler de, özellikle para cezalarının zamanla caydırıcılığını kaybetmesine rağmen, bu yönetmeliklerde hüküm altına alınmıştır.

Çevre kalitesi hususunda Çevre Bakanlığı’nı yetkili gören Danıştay⁴⁸⁵ Karayolları Trafik Kanunu’na atıf yapmış, “*egzoz gazı ölçümü konusunda yetkili kurum ve kuruluşlar açıkça belirtilmiş*” ifadesi ile uygulayıcı birimlerin farklı olduğuna hükmetmiştir.

Danıştay “*ısınmada petrol koku kullanımının yasaklanmasına ilişkin Çevre Bakanlığı Genelgesinde mevzuata aykırılık bulunmadığı*” hakkında verdiği bir kararda⁴⁸⁶ özellikle

---

⁴⁸² Wilkinson, s. 138-139.

⁴⁸³ Sands, s. 158, Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 121.

⁴⁸⁴ “...yıl süreyle deşarj ve emisyon izin belgesi verilmesine ilişkin...” konu ile ilgili Danıştay Kararı, Danıştay 1. D., E. 2005/1377, K. 2006/83, K.T. 24.01.2006.

⁴⁸⁵ “...yasalar ve Yönetmelik ile Çevre Bakanlığı’na genel olarak çevrenin korunması, iyileştirilmesi, su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi, bunun için gerekli politikaların belirlenip tedbirlerin alınması, uygulama esaslarının belirlenmesi ve denetlenmesi yetkisi verilmiştir. Buna göre Çevre Bakanlığının egzoz gazlarının yol açtığı hava kirliliğinin önlenmesi amacı ile ölçüm tespit, kalite (kriterler ve standartlarını) belirleme, kirlilik halinde uygulanacak yaptırım konularında düzenleme yapmaya yetkili olduğu açıktır...” konu ile ilgili Danıştay Kararı, Danıştay 6. D., E. 2002/468, K. 2003/2524, K.T. 22.04.2003.

⁴⁸⁶ Danıştay 6. D., E. 1995/5023, K. 1996/2558, K.T. 28.05.1996.

hava kalitesine vurgu yapmış ve kükürt, karbonmonoksit, polisiklik aromatik hidrokarbon, kül gibi pek çok zararlı madde ve partiküllerin çevreye vereceği zararın yanında “...az miktardaki avantajlarına karşı yüksek oranda zehirli maddeler içerdiği, bu nedenle kullanımının da toksikolojik nedenlerden dolayı sorumluluğu altına girilemeyecek kadar tehlikeli olması...” dayanakları ile elde edilen fayda ile çevreye verilen zarar karşılaştırması yaparak çevreye duyarlı bir duruş sergilemiştir. Karar temyiz edilmiş ve Danıştay İDDK da aynı yönde karar vermiştir.⁴⁸⁷ Hava kalitenin korunması bakımından çevreye en az zarar veren uygulamalardan birisi olan doğalgaz kullanımına geçmeye yanaşmayan işletmeye faaliyetten men cezası verilmiştir. Kararda⁴⁸⁸ “...işyerinin, ısıtma sisteminde mazot kullanıldığı ve mazot brülörünün rahatsız edecek şekilde ses ve gürültü çıkardığı ve bina içerisinde mazot ve duman kokusu yayıldığı” tespit edildiği raporu etkili olmuştur.

3.4.2. Toprak Kullanımı ve Kamulaştırma

Toprak kullanımının kontrol edilmesi ve bir plan dâhilinde sürdürülmesi, özellikle imar ve kentsel ve kırsal alan planlaması, özel alanlar oluşturulması bakımından çevre hukuku ve çevre koruma politikalarında önemli bir yere sahiptir. Bu politikalar sosyal, ekonomik ve çevresel bütünlük çerçevesinde ülke düzeyinde altyapı ve kent planlamasında birleşir. Dolayısıyla bu sistemin etkin kullanımı kapsamlı koruma ve yönetim planlarını gerektirir.⁴⁸⁹

Devletler, toprak ve arazileri satın alarak yani kamulaştırarak yaparak çevrenin korunmasını sağlayabilirler. Bu yöntemin çevre koruma amacıyla toprak kullanımının düzenlenmesi kadar sık kullanıldığı söylenemez. Ancak devletlerin yatırım yapmak ya da hizmet götürebilmek için oldukça sık başvurdukları bir sistemdir. Özel koruma alanları oluşturulması ile bağlantılı olarak küçük alanlar, arazi fiyatlarının da makul olması durumunda kamu malı yapılarak korunabilir. Özellikle ABD’de 20. yy. başlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu satın alma politikası sistemi 1960’lı yıllara kadar kullanılmış ancak yoğun sanayileşme faaliyetleri nedeniyle arazi fiyatlarının artmasıyla oluşan ekonomik açmaz sistemin cazibesini kaybettirmiştir.⁴⁹⁰ Ayrıca özel

⁴⁸⁷ Danıştay İDDK, E. 1996/714, K. 1998/615, K.T. 27.11.1998.

⁴⁸⁸ Danıştay 8. D., E. 2004/4902, K. 2005/3296, K.T. 29.06.2005.

⁴⁸⁹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 125-126.

⁴⁹⁰ Güneş ve Coşkun, s. 60.

olarak korunması gereken bölge oluşturulması anlayışı da bu sistemin çevre koruma amacıyla kullanılmasını azaltmıştır.

Toprak kullanımı, kamulaştırma ve imar düzenlemeleri genellikle değişiklik yapma, çeşitli yasaklar getirme ve arazi kullanım kısıtlanmaları gibi olumsuzluk içerir. Bu uygulamalar bir planlama olarak düşünüldüğünde sağlanan ekonomik faydadan çok çevresel hedeflerin gerçekleşmesini sağlayacağı söylenebilir. Çünkü kamulaştırma, toprak kullanımı ve imar düzenlemeleri çevre koruma programları açısından son derece karmaşık olabilir.⁴⁹¹

Türkiye’de Anayasa’ya (m. 46) göre kamu yararının gerektirdiği hallerde kamulaştırma yapılabilmektedir. Buna dayanarak çıkarılan 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun amacı “*gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların, Devlet ve kamu tüzelkişilerince kamulaştırılması*”dır (m. 1). Burada çevrenin ortak mal olarak kabul edilmesi durumunda bile özel mülklerin çevre koruma amacıyla kamulaştırılabilmesi söz konusu olabilecektir. Zira *kamu yararı* oldukça geniş anlam ifade eden bir kavram olup çevrenin korunması da bu çerçevede düşünülebilir. Dolayısıyla kamulaştırmanın çevreye yansımaları bireysel yarar, kamu yararı ve toplum yararı çerçevesinde şekillenir.⁴⁹²

Kanunun 27. m.’sinde düzenlenen ‘*acele kamulaştırma*⁴⁹³’ teorik olarak kamulaştırma yöntemi ile çevrenin korunmasında çevreci bir yönetimi güçlü kılabilir. Çevresel acil eylem gerektiren konularda Bakanlar Kurulu karar alarak çevrenin korunmasına katkı yapabilir.⁴⁹⁴ Ancak bu hüküm tersi durumlarda çevre koruma politika ve çalışmalarına engel teşkil edebilir. Zira uygulamada ekonomik kaygıların çevre koruma politikalarının önüne geçtiği ve özel şirketlerin lehine kararlar alındığı görülmüştür. Çevre açısından olumsuz olan bu kararlar özellikle turizm ve madencilik sektörlerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Başta madencilik olmak üzere pek çok alanda bu yöntem kullanılmıştır. Zaten madenciliğin ÇED kapsamı dışında tutulması ile milli parklar, özel koruma

⁴⁹¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 126.

⁴⁹² A. Mengi ve B. Duru “*Kamulaştırmanın Çevreye Etkileri Üzerine Değerlendirme*”, Ankara Üniversitesi <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/Duru%20Mengi%20kamulastirma%2019Ekim.pdf>, 12.07.2010, s. 3-4.

⁴⁹³ Acele Kamulaştırma ile ilgili Danıştay Kararları: 10. D., E. 1990/2278, K. 1992/1672, K.T. 28.04.1992; 1. D., E. 1996/49, K. 1996/58, K.T. 15.03.1996; 6. D., E. 1998/872, K. 1999/934, K.T. 15.02.1999; 6. D., E. 2004/1179, K. 2006/5503, K.T. 09.11.2004; 6. D., E. 2004/2887, K. 2006/2789, K.T. 24.05.2006; İDDK, E. 2008/691, K.T. 08.07.2008. Acele Kamulaştırma ile ilgili Yargıtay Kararları: 5. H. D., E. 2008/1494, K. 2008/3602, K. T. 24.03.2008; 18. H. D., E. 2005/287, K. 2005/750.

⁴⁹⁴ Trabzon-Of-Solaklı Vadisi Taşkın Koruma, Rehabilitasyon ve Çevre Düzenlemesi, Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 2012/2766, Karar Tarihi: 30.01.2012.

bölgeleri, tabiat alanları, sulak alanlar, doğal ve kültürel sit alanları ve ormanlar gibi özel olarak korunması gereken yerler bu faaliyetlere açılmıştır. Dolayısıyla bu yöntemin çevre koruma amacından çok ekonomik kalkınma amacıyla kullanıldığı söylenebilir.⁴⁹⁵

Acele kamulaştırma yöntemi ile özellikle hidroelektrik santral kurulması amacıyla yapılan kamulaştırmalar önemli itirazlara sebep olmuştur. Hidroelektrik santrallerinin diğer enerji santrallerine göre daha çevreci olduğu düşünüldüğü için yoğun bir kamulaştırma ve santral kurma çalışması sürdürülmüştür. Ancak hidroelektrik santrallerinin düşünüldüğü kadar çevreci olmadığı artık kabul edilmektedir. Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu kadar hidroelektrik santral kurma amacıyla yapılan acele kamulaştırmalar da çevre koruma politikaları açısından olumsuz sonuçlar doğurmuş ve çeşitli tepkiler almıştır.⁴⁹⁶

6831 sayılı Orman Kanunu'na göre mevki, doğal özellikleri, kamu yararı, genel sağlık, kültürel ve tarihi özellikleri, sahip olduğu estetik değerler ve turistik amaçlarla kamu ve özel mülklerin orman rejimine alınabilmesi Bakanlar Kurulu Kararı ile mümkündür (m. 3). Çeşitli nedenlerle yok olan ormanların tekrar kazanılmasını sağlamak ve “*orman sahasını ve ağaç servetini çoğaltmak*” (m. 1) amacıyla 4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu çıkarılmıştır. 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nun amacı “*toprağın doğal veya yapay yollarla kaybını ve niteliklerini yitirmesini engelleyerek korunması*”dır(m. 1). “*Arazi kullanımını gerektiren her türlü girişim ve yatırım sürecinde toprakların korunması...*” (m. 9) kamulaştırma politikalarının kapsamının genişliğini gösterirken tarımsal faaliyetlerin bir düzen çerçevesinde yapılabilmesi amacıyla “*...bu Kanun kapsamında değerlendirmek üzere kamulaştırabilir*” (m. 17). Böylece devlet arazi satın alarak çevreyi korumuş olmaktadır.

Kamulaştırma ile ilgili Danıştay⁴⁹⁷, “*çöp dökme depolama ve arıtma sahası teşkiline dair davalı idare işlemi ile bu hususa yönelik olarak tesis edilen kamulaştırma işlemlerinin iptali istemiyle*” açılan davada “*ÇED Raporuna dayanılarak belirlenen çöp dökme yeri konusunda aynı üniversiteye mensup öğretim üyelerinden oluşan başka bir mahkemeye verilen bilirkişi raporunda anılan yerin uygun olmadığı belirtildiğinden, bu konuda başka bir üniversite öğretim üyelerinden oluşan ve içinde jeoloji konusunda*

---

⁴⁹⁵ Mengi ve Duru, s. 6-9.

⁴⁹⁶ Mengi ve Duru, s. 12.

⁴⁹⁷ Danıştay 6. D., E. 1993/3894, K. 1993/4975, K.T. 19.11.1993.

uzman bir kişinin de bulunduğu bir kurulca yeniden inceleme yapılması gerektiği hakkında” verdiği bir kararda “uyuşmazlık konusu alanın çöp dökme yeri olarak tahsisine ilişkin işlemlerde hukuka uyarlık bulunmadığı gerekçesiyle davanın kamulaştırmaya ilişkin bölümünün...” reddedilmesine karşı yapılan temyiz başvurusunu değerlendirmiş ve verilen kararı onamıştır.

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’nda da kamulaştırma ile çevre koruma söz konusu olabilecektir (m. 8/j). 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda kamulaştırma başlığı altında taşınmaz kültür varlıkları ve bunların korunma alanlarının kamulaştırma esasları hüküm altına alınmıştır (m. 15). “...taşınmazın Turizm Kongre Merkezi, Ticaret ve Kültürel Tesis alanı ile kısmen yeşil alan olarak belirlenmesine ilişkin...koruma amaçlı nazım imar planı değişikliğinin iptali istemiyle açılan davada yürütmenin durdurulması...” istenmiştir. Danıştay ise verdiği kararda⁴⁹⁸ 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu (m. 4, 8 ve 9), 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu (m. 4), 2960 sayılı İstanbul Boğaziçi Kanunu ve 5216 sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun’a dayanarak verdiği kararda yapılan işlemin yürütmesini durdurmuştur. Burada Danıştay davalı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın “özelleştirme yetkileri dâhilinde olduğu” savını kabul etmemiştir.

Ankara Tarihi Kent Merkezi kapsamında yer alan Ulus, Hacıbayram Camii ve Civarı, Bentderesi İle Ankara Kalesi ve Civarını kapsayan alanın ilgili mevzuat gereğince kamulaştırılması kararında ise Danıştay “Tarihi ve kültürel değerlerin yok olmalarının önlenmesi, bu değerlerin korunması ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun uyarınca yıprandığı ve özelliğini kaybetmeye yüz tuttuğu tespit edilen tarihi ve kültürel değerlerin bulunduğu taşınmazların 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun 27. maddesinde yer alan koşullarla acele kamulaştırılmalarında kamu yararının bulunduğu tereddüt olmamakla birlikte” ifadesine karşın diğer mevzuat gereklerine göre idarenin işleminin yürütmesini durdurmuştur.⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Danıştay 6. D., E. 2007/4055, K.T. 25.04.2008.

⁴⁹⁹ Danıştay İDDK, E. 2008/691, K.T. 08.07.2008.

3.4.3. Özel Koruma Alanları Oluşturulması ve Milli Parklar

Uluslararası Doğa Koruma Birliği, özel koruma alanı tanımını “*özellikle biyolojik çeşitliliği korunması gereken ve doğal ve kültürel kaynaklar bakımından yasal veya diğer etkin koruma araçları yoluyla yönetilen toprak parçası ve/veya deniz alanlarına koruma alanı denir*” şeklinde vermiştir. Koruma alanlarının en yaygın ve uzun süre kullanılan şekli ‘*dış koruma sistemi*’ oluşturulması olmuştur. Bu, hayvanat bahçeleri, botanik bahçeleri, gen bankaları ve bilimsel akvaryumlar olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁰

Özel olarak korunması gereken alanlar dünyanın her yerinde oluşturulabilir. Bu alanlarla ilgili uluslararası düzeyde Antartika Anlaşmaları Sistemi (1961-2001) oldukça önemli bir yere sahiptir. 1959’da Washington’da imzalanıp 1961’de yürürlüğe giren anlaşma ile uluslararası düzeyde bir koruma alanı oluşturularak çevrenin korunması amaçlanmıştır.⁵⁰¹ Bir bölge, geleneksel araçlarla korunmadığında bu yola başvurulabilir. Çünkü bu bölgelerin korunması daha sıkı tedbirler gerektirir. Çevrenin korunması amacıyla getirilen standartların uygulanması bu bölgeler bakımından çok katı kurallara tabi tutulmaktadır. Öyle ki tarım, ticaret, yerleşme, trafik ve diğer pek çok alanda yapılacak faaliyetlerle ilgili kesin sınırlama ve doğrudan yasaklamaların⁵⁰² yapıldığı ve hatta girişlerin bile yasaklandığı bu bölgelerin özel önemleri dolayısıyla kamuoyu ve yönetsel birimlerde olduğu kadar işletme sahipleri nezdinde de hassasiyetleri kabul görmektedir.⁵⁰³

Bu bölgeler daha çok biyolojik çeşitlilikleri, endemik türleri, doğal ve tarihi zenginlikleri ile anılırlar. Bu itibarla korunması hususunda özel kurallar getirilen doğal park, milli park, tabiat anıtı, tabiat parkı ve tarihi sit alanları özel koruma alanlarıdır. Koruma alanları arası koridor oluşturulması özellikle genetik değişimler açısından gerekebilir. Koridorlar⁵⁰⁴ nehir kıyıları, hayvanların hareket ve göç alanları ve doğal bitki örtüsünün dizeleri ya da parçaları şeklindedir. Bu alanların zararlı dış etkilere

⁵⁰⁰ Sands, s. 503.

⁵⁰¹ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 115.

⁵⁰² Anayasa Mahkemesi, Gelibolu Milli Park Alanı’nda ateş yakan kişilerle ilgili karar veremeyen yerel mahkenin başvurusu üzerine aldığı bir kararında Milli Park Alanlarında ateş yakmanın yasak olduğuna dikkat çekerek iptali istenen 4533 sayılı Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu’nun 6. m.’sinin birinci fıkrasının (b) bendi ile ikinci fıkrasının Anayasa’nın 10. ve 38. m.’lerine aykırı olmadığına hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi, E. 2001/143, K. 2004/11, K.T. 10.02.2004. <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=26&lang=0>, 04.01.2010, Danıştay ise Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu çerçevesinde verdiği kararda “Gelibolu Yarımadasının tarihi, kültürel değerleri ile orman ve bitki örtüsünün korunması, geliştirilmesi amacı” vurgulanmıştır. Danıştay 6. D., E. 2003/3737, K. 2004/5894, K.T. 23.11.2004.

⁵⁰³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 250.

⁵⁰⁴ Örneğin, 1996 Mesoamerican Biyolojik Koridor Anlaşması Bkz. Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 126.

korunmasına yardımcı olmak üzere “tampon bölgeler” oluşturulur. Özel koruma alanları üzerinde olumsuz etkisi olmayacak faaliyetlere de izin verilebilir.⁵⁰⁵ Çevre Kanunu’na (m. 9/d) göre Türkiye’de bu bölgeler “*ekolojik önemi olan, çevre kirlenmeleri ve bozulmalarına duyarlı toprak ve su alanlarını, biyolojik çeşitliliğin, doğal kaynakların ve bunlarla ilgili kültürel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşmasını*” sağlamak amacıyla Özel Çevre Koruma Bölgeleri olarak ilan edilebilir.⁵⁰⁶

Dünyadaki ilk örneği ABD’de 1872’de kurulan Yellowstone Milli Parkı olan milli park, tabiat parkı veya doğal park alanları, koruma alanı uygulamasının temelini oluşturmuştur. Türkiye’de ise ilk kez 6831 sayılı Orman Kanunu’nda (m. 25) yer alan bu anlayış Çevre Kanunu’ndan hemen sonra çıkarılan 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu’nda daha kapsamlı uygulama alanı bulmuştur. Buna göre; milli parklar (m. 2/a), tabiat parkları (m. 2/b), tabiat anıtı (m. 2/c) ve tabiatı koruma alanı (m. 2/d) tanımları verilerek bu alanların karakteristik özelliklerinin bozulmadan korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesi amacıyla bu kanunun çıkarıldığı belirtilmiştir (m. 1). Şu an Türkiye’de 40’in üzerinde milli park bulunmaktadır.⁵⁰⁷

Bu tür bölgelerin Türkiye’yi de ilgilendiren bölgesel ve uluslararası düzeyde oluşturulması da yapılan anlaşmalarla mümkün hale gelmiştir. Akdeniz’de özel koruma alanlarına ilişkin olarak Barselona Protokolü⁵⁰⁸; Akdeniz, Baltık Denizi, Karadeniz, Kızıldeniz ve Körfezler ise MARPOL ile uluslararası düzeyde özel koruma alanlarına örnek olarak gösterilebilir.⁵⁰⁹

Sulak alanlar ve su kuşlarının korunması amacıyla kabul edilen Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme’de (RAMSAR- *Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat*) de uluslararası özel çevre koruma alanları oluşturmanın önemine vurgu yapılmıştır.⁵¹⁰ Danıştay bir kararında buna değinmiştir.⁵¹¹ 1971 yılında imzalanan ve 1994 tarihinden itibaren Türkiye’nin taraf olduğu bu anlaşma çerçevesinde Gökusu

⁵⁰⁵ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 125-126.

⁵⁰⁶ Ertaş, s. 75.

⁵⁰⁷ Bu alanlarla daha geniş ve tafsilatlı bilgi için Bkz. DKMPGM (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü), <http://www.milliparklar.gov.tr/DKMP/AnaSayfa.aspx?sflang=tr>, 15.06.2009.

⁵⁰⁸ Danıştay bir davada bu sözleşmeye atıf yapmış ve deniz kaplumbağaları koruma ve üreme alanında yapılaşma yasağı konulmasında mevzuata aykırılık görmemiştir. Danıştay 6. D., E. 1991/88, K. 1992/253, K.T. 28.01.1992.

⁵⁰⁹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 251.

⁵¹⁰ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 125.

⁵¹¹ Danıştay 10. D., E. 2009/1730, K.T. 16.10.2009.

Deltası, Burdur Gölü, Seyfe Gölü, Manyas Kuş Gölü, Sultan Sazlığı, Kızılırmak Deltası, Akyatan Lagünü, Uluabat Gölü, Gediz deltası, Meke Gölü, Yumurtalık Lagünleri, Kızören Obruğu ve son olarak Kuyucuk Gölü RAMSAR Alanı olarak ilan edilmiştir.⁵¹² Türkiye’deki bir diğer önemli koruma alanı oluşturma çalışması, UNESCO tarafından Dünya Miras Listesine İstanbul’un Tarihi Alanları, Göreme ve Kapadokya Milli Parkı, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, Hattuşaş (Boğazköy), Nemrut Dağı, Xanthos-Letoon, Pamukkale-Hierapolis, Safranbolu Şehri ve Truva Arkeolojik Kenti’nin alınması olmuştur.⁵¹³

Türkiye’de “*bazı alanların "Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇKB)" olarak tespit ve ilan hakkındaki ekli Karar'ın yürürlüğe konulması; 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 9 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 12.06.1988 tarihinde kararlaştırılmıştır.*” denilerek on dört alan ÖÇKB ilan edilmiştir. Bu bölgeler; Belek, Foça, Datça-Bozburun, Fethiye-Göcek, Gökova, Göksu Deltası, Gölbaşı, Ihlara, Kaş-Kekova, Köyceğiz-Dalyan, Pamukkale, Patara, Tuz Gölü, Uzungöl ÖÇKB’dir.⁵¹⁴ Son olarak Saroz Körfezi ÖÇKB ilan edilmiştir.⁵¹⁵

Danıştay ÇED Yönetmeliği hakkında açılan iptal davasında, ‘hassas yöreler’in korunması ile ilgili olarak kanunlarda hükümler bulunduğu vurgu yapmıştır. Kararda⁵¹⁶ “...*Hassas Yöreler’in öncelikli olarak özel yasalarla koruma altına alınmış olduğu anlaşıldığından anılan yerlerin ayrıca adı geçen dava konusu Yönetmelikte yer almamasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Diğer taraftan söz konusu yönetmeliğin 8. maddesinde yer alan ‘...Valilik...planlanan faaliyetin belirtilen yerde gerçekleştirilmesinin mevzuat açısından uygun olup olmadığına karar verir.’ hükmü ile mülki amirlere geniş bir yetki tanındığından ‘Hassas Yöreler’e ilişkin sakıncalı durumlar yaratılması riski de ortadan kaldırılmıştır.*” ifadesiyle halihazırda yasalarla bu alanların korumaya alındığını kabul etmiştir.

Danıştay bir diğer kararında⁵¹⁷ “...*Fırtına Havzasının canlı ve cansız doğal kaynaklar ile kültürel değerler açısından doğal tahribata maruz kalmamış en hassas ve nadir*

⁵¹² Bu alanlarla ilgili daha geniş ve tafsilatlı bilgi için Bkz. ÖÇKKB, <http://www.ockkb.gov.tr>, 15.06.2009.

⁵¹³ UNESCO, <http://www.unesco.org.tr/index.php>, 15.06.2009.

⁵¹⁴ Bu alanlarla ilgili daha geniş ve tafsilatlı bilgi için Bkz. ÖÇKKB, 15.06.2009.

⁵¹⁵ 22.12.2010 tarih ve 27793 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, <http://www.ozelcevre.gov.tr>, 02.04.2012.

⁵¹⁶ Danıştay 6. D., E. 1997/4497, K. 1998/5629, K.T. 19.11.1998.

⁵¹⁷ Danıştay 10. D., E. 2003/2628, K. 2003/5289, K.T. 22.12.2003.

ekosistemlerden olduğu, ormanlar; sahip olduğu özellikler ve çeşitlilik dolayısıyla ılıman iklim kuşağı yağmur ormanları niteliği taşıdığı, Ülkemizin taraf olduğu Bern Sözleşmesine göre koruma altında olup Avrupa Konseyi tarafından özel önem verilen Su Samuru'nu barındırdığı, Fırtına Deresi'nin sucül ekosistem olarak özellik arz ettiği, endemik balık türlerini içerdiği, Dünya'da İsveç ve İskoçya dışında Deniz Alası adlı balığın yalnızca ülkemizde bu havzada görüldüğü, aynı zamanda 27.12.1996 tarihinde taraf olduğumuz Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gereğince Fırtına Vadisinde biyolojik çeşitliliğin sağlanmasının taahhüt edildiği, Kültür Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğünce 1. ve 3. derece doğal sit alanı ilan edilen Fırtına Vadisinden ağaç kesimi, bina inşaatı, yol açılması uygulamalarının durdurulmasına yönelik karar verildiği belirtilmek suretiyle Fırtına Deresi üzerinde ikinci bir hidroelektrik santralinin yapılmasının uygun bulunmadığı bildirilmiştir.” Ayrıca “...Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararları ve Yargı kararları birlikte değerlendirildiğinde Fırtına Havzasında hidroelektrik santrali projesinin gerçekleştirilmesi olanağı bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.” dayanakları bölgenin özel olarak korunması gerektiğini göstermiştir.

Aynı yönde bir diğer karar ise yukarıda verilen karara atıf yapılarak verilmiştir. Kararda⁵¹⁸ “...Danıştay 6. Dairesince; 1.derece doğal sit alanlarının bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak alanlar olduğu ve bu alanlarda kesin yapı yasağının bulunduğu da dikkate alındığında...” ifadesiyle kararın gerekçesi güçlendirilmiştir. Yargıtay da “Bu alanlarda, bitki örtüsü, topografya, siluet etkisini bozabilecek, tahribata yönelik hiçbir eylemde” bulunmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Karara göre koruma kurulundan izin almak koşulu ile bazı küçük yapılar (büfe, wc, gezi yolu, otopark vs.) ve o bölgenin korunmasına yönelik yapılar (iskele, bekçi kulübesi, balıkçı barınağı vs.) kurmak mümkündür.⁵¹⁹

Munzur Milli Park Alanı içerisinde ‘Munzur Projesi’ çerçevesinde yapılması düşünülen Konaktepe I ve II Barajı ve Hidroelektrik Santral inşaatlarının “...projenin bulunduğu yerin milli park sınırları içerisinde olması nedeniyle bu konudaki mevzuat da gözönünde bulundurulmak suretiyle kapsamlı bir çalışma yapılmaksızın, Konaktepe I ve

⁵¹⁸ Danıştay 10. D., E. 2001/598, K. 2004/5220, K.T. 28.05.2004.

⁵¹⁹ Yargıtay 11. Ceza Dairesi (C. D.), E. 2004/11227, K. 2006/4307, K.T. 16.05.2006, 18.01.2010, Daha önceden verilmiş kafeterya ve WC gibi küçük tesislerin yapılmasının çevre dengesini bozacağı ile ilgili Danıştay kararı, Danıştay 6. D., E. 1992/1691, K. 1993/1639, K.T. 21.04.1993.

II Barajı ve Hidroelektrik Santralleri projesinin uygulamaya konulmasında ve dolayısıyla davacıların Konaktepe I ve II Barajı ve Hidroelektrik Santralleri inşaatlarının durdurularak yapımından vazgeçilmesi isteminin zımnen reddine ilişkin işlemde ve de dava konusu işlemin dayanağı Bakanlar Kurulu Kararında hukuka...” uygunluk görülmediği için durdurularak yapımından vazgeçilmesinin gerektiğine karar verilmiştir. Danıştay bu kararda⁵²⁰ “...*milli park sınırları içerisinde...*” yer alma ifadesiyle bu alanlara ilişkin hassasiyetini göstermiştir. Muğla’da çimento fabrikası kurulması isteğinin Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı ile olumsuz sonuçlanmasına yapılan itirazın reddi hakkında aşağıda belirtilen gerekçelere dayanarak verdiği bir kararında⁵²¹ Danıştay, bu alanlarla çevre koruma duyarlılığını bir kez daha göstermiştir. Yargıtay ise bir davada⁵²² 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu’na muhalefet etme (m. 21) gerekçesine dayanarak kararı vermiştir.

Ankara 3. İdare Mahkemesince verilen karara⁵²³ yapılan itiraz sonucunda Danıştay⁵²⁴ tarafından onanan ve ÖÇKB ilan edilmeden önce “...*Gölbaşı, İncek-Hacılar Kızılcaapan Köyü ortak sınır noktasında Akkaya mevkiinde işletilen taşocağı...*” ile ilgili verdiği kararının Gölbaşı Bölgesi’nin ÖÇKB yapılması dolayısıyla bu bölge içinde kalacak olan İncek Köyü Havzası’nın koruma altına alınması nedeniyle değişeceği düşünülebilir. Buna göre verilen kararlarda karar verilen bölgenin koruma bölgesi olup olmadığı oldukça önemli görülmektedir. Zira Gölbaşı Bakanlar Kurulu tarafından özel koruma alanı olarak ilan edilmiş bu karara karşı açılan davada Danıştay⁵²⁵ “*Gölbaşının ÖÇKB olarak tesbit ve ilanına ilişkin kısmında mevzuata aykırılık bulunmadığı*” şeklinde karar

⁵²⁰ Danıştay 10. D., E. 2002/2180, K. 2005/3958, K.T. 05.07.2005, Milli Park sınırları içerisinde kalma gerekçeli bir başka karar için Bkz. Danıştay 6. D., E. 1981/1652, K. 1982/4031, K.T. 25.11.1982.

⁵²¹ “...*söz konusu alanın genel koruma verileri açısından, Karya’nın önemli antik yerleşme bölgeleri olan Alabanda, Hyllaryma, Pisy, Stratonikeia, Alinda, Gerga, Mobolla, Panamara ve Lagina gibi tarihi ve antik kentlerle oluşan çok özel ve önemli bir bölgenin merkezinde ve her açıdan etkilenme interlandı içerisinde kaldığı; böyle bir yörede kurulacak tesisin sadece kendi yakın çevresine değil, özellikle hammadde taşınması ve üretilen materyallerin nakliyesi sırasında geniş bir çevrede ulaşım ve kullanım yoğunlukları açısından olumsuz yönde etkili olabileceği ve bu etkiyle yüz yüze kalacak bölgelerin de doğal ve kültürel değerlerinin gözetilmesinin yasal bir sorumluluk ve zorunluluk olduğu; aynı tesisin ilave iskan alanları, yan ilişkiler ve diğer etkileri ile de yöredeki korunması gerekli peyzajı ve doğal-kültürel dokuyu zedeleyici ilave yapılanmalara neden olacağı; genelde, ülkenin en zengin doğal, ekolojik, tarihsel, kültürel ve arkeolojik zenginlikleriyle, önemli orman ve kıyı dokusunu barındıran Muğla ili için öngörülen kültür-turizm ağırlıklı kalkınma ve koruma hedefleri ile de bu tür sanayi tesislerinin çalışmakta olduğu; ayrıca aynı bölgede daha önce öngörülen toplu konut alanı gibi doğrudan kirlilik yaratmayacak bir uygulamanın bile Danıştay’ın 13.9.1999 günlü, 1999/3889 sayılı kararı ile tarım topraklarının korunması gerekçesiyle uygun görülmemiş olmasının, bu tesis için yer seçiminde karar verilirken dikkate alınması gereken bir hukuksal veri olduğu ve bilimsel bilirkişi raporlarına dayalı olarak alınmış yargı kararı olduğu için de kurulca önem taşıyan bir içerik taşıdığı...*” konu ile ilgili Danıştay Kararı, Danıştay 6. D., E. 2005/7663, K. 2006/1042, K.T. 13.03.2006.

⁵²² Yargıtay 3. C. D., E. 2006/2919, K. 2006/6984, K.T. 28.09.2006.

⁵²³ Ankara 3. İdare Mahkemesi; E. 1995/255, K. 1995/1087, K.T. 17.05.1995. Alica, s. 231.

⁵²⁴ Danıştay 6. D., E. 1995/7283, K. 1996/4652, K.T. 25.10.1996. Alica, s. 232.

⁵²⁵ Danıştay 6. D., E. 1990/3026, K. 1992/870, K.T. 03.03.1992.

vermiştir. Bu kararda çevre hakkı (m. 56), Çevre Kanunu'ndaki (m. 9) çevrenin korunması hükmü ve Bakanlar Kurulu'nun özel çevre koruma bölgeleri ilan edebilme yetkisi gerekçeleri dayanak olarak kullanılmıştır. Ayrıca ÖÇKB'de yapılaşma yasağı nedeniyle tatil köyü yapmanın mümkün olmadığı hakkında da Danıştay kararı⁵²⁶ vardır.

3.5. Yargısal Denetim ve Yurttaş Davaları

Yargısal denetim tekniği danışma ve denetim yönleri bakımından önemli bir çevre koruma tekniğidir. Yargı denetlemesi; yönetsel birimler tarafından verilen kararların hukuka uygun usullere göre verilip verilmediğinin sorgulanabilme imkânı ve sürecidir. Yargısal denetim; verilen kararlara erişimin usul ve esaslarının, prosedürler ile 'başvuran hakkı' sınırlarının belirlenmesi ve maliyet ile ilgili analizlerin yapılması süreçlerini yani sınırlılıkları içerir.⁵²⁷

İdarenin siyasi, mali, bilgi ve belge gücü karşısında zayıf kalan çevrecileri çevre davalarında bu maliyetlerin (mahkeme masrafları) getirdiği baskı daha sonra ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda dava açmadan alıkoyabilir. Çevrecilerin maddi bir kazanç peşinde koşmamaları, samimiyetleri, ciddiyetleri, uzman üyeleri yoluyla zaman ve para kaybını önleyerek mahkemelerin hızlı karar almalarını sağlamaları gibi hasletleri dava sürecinde ortaya çıktığında davayı kaybetmiş olsalar bile masrafları onlara yüklemeyen ya da az bir kısmını ödeten mahkemeler bu açmazı aşma yolunu bulmuşlardır. Aarhus Sözleşmesine göre başvuru yolları, bu yolları kullanacak halkı engelleyecek derecede pahalı olmasıyla sakıt kalması sonucuna sebep olmamalıdır (m. 9/4).⁵²⁸ Fakat bu hakkın kişilerin 'işgüzarlık' yaparak hukuk sisteminin tıkamasına sebep olmalarının önüne geçecek bir yargı güvencesini de içerisinde barındırması gerekir.⁵²⁹

Yargısal denetim yoluyla çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevrenin korunmasının sağlanması geleneksel dava ehliyeti anlayışına göre birtakım farklılıklar göstermektedir. Kişilerin, geleneksel hak anlayışında menfaatlerinin doğrudan ve güncel bir zarara uğramaması durumundan dava açabilme imkânları bulunmamakta iken özellikle ABD ve kısmen Avrupa'da uygulamaları bulunan bu anlayışta çevreci bireylerin ve örgütlerin

⁵²⁶ Danıştay 6. D., E. 1992/4912, K. 1993/3976, K.T. 05.10.1993. Tatil Köyü yapılması ile ilgili daha önceden verilmiş benzer bir karar, Danıştay 6. D., E. 1980/651, K. 1983/2282, K.T. 24.05.1983.

⁵²⁷ Wilkinson, s. 158-161.

⁵²⁸ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 165.

⁵²⁹ Wilkinson, s. 158-159.

çevre ile ilgili yargısal süreçlere müdâhil olması ve etkin roller üstlenmesi imkânı vardır.⁵³⁰

1970’li yıllardan sonra yapılan düzenlemelerin hava, su, toprak, denizler, madencilik, emisyon vs. konularında geniş yetki ve alanları kapsayan hükümler getirmesi çevrecilerin yurttaş davalarında özel rol üstlenmelerinin önünü açmıştır.⁵³¹ Bu düzenlemelerin getirdiği imkâna dayanarak çevreciler çevreci hareketin yaptığı en önemli işin dava açmak ve bu yolla çevreyi korumak olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla günümüzde yurttaş davaları ABD çevre hukuku ve yargısı alanında merkezi eleman konumuna gelmiştir.⁵³²

Yurttaş davaları, kişi ve gruplara kamu çıkarı adına çevre mevzuatı çerçevesinde denetleme yapma, uygunsuzluk tespit edilmesi halinde ise harekete geçme imkânı ve kabiliyeti vermektedir. Yurttaşların hem idareyi hem de özel kişi ve kuruluşları kontrol edip denetlemesi temeline dayanan bu sistemde idarenin hareketsizliği yani alması gereken önlemleri almaması ve atması gereken adımları atmaması ya da ilgili mevzuatı ihlal etmesi ile özel kişi ve kuruluşların ilgili mevzuatı ihlalleri halinde dava açabilme yolları açık tutulmuştur. Bu yolların kullanılması idareyi faaliyette bulunmaya zorlama (harekete zorlama davası-action forcing suits) ve özgün bir uygulama olan özel kişilere karşı kamu adına dava açma (özel takibat-private enforcement) şeklinde olmaktadır.⁵³³

Belirlenen prosedürlere göre sürdürülen davalar sonucu verilen kararlar, faaliyet yapılması ya da yasaklanması veya oluşan zarara karşılık para cezası uygulanmasıdır. Bunlardan ‘yapma kararı’ idarenin birtakım hukuki düzenlemeler yapmasının istenmesini, ‘yasaklama kararı’ çevreye zarar verici faaliyetin durdurulmasını ve ‘para cezası kararı’ ise idare ya da özel kişi bakımından olsun para cezası uygulanmasını ifade eder. Mahkemenin, kesilen para cezasının genel bütçeye aktarmak, oluşturulan çevre fonuna göndermek ya da dava konusu bölgedeki çevre faaliyetinde kullanılmak üzere çevre örgütlerine bırakma yetkisi vardır. Dava konusu bölgede kullanılması hem davacı hem de davalı bakımından daha faydacı bir yaklaşım olarak görülür. Ayrıca mahkeme kararı beklenmeden taraflar arası uzlaşma yolu da kullanılır. Amerikan sistemi olarak

---

⁵³⁰ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 163-164.

⁵³¹ Percival, s. 11.

⁵³² Adler, s. 42.

⁵³³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 166.

bilinen yurttaş davaları Avrupa’da da etkili bir çevre koruma aracı olarak benimsenmiş ve uygulamaya başlamıştır.⁵³⁴

ABD’de Yüksek Mahkeme’nin (*Supreme Court of The United States*) kararlarının değişimi ve Laidlaw kararı olarak bilinen kararın yurttaş davaları üzerindeki etkisi birçok araştırma ve incelemeye konu olmuştur.⁵³⁵ Temiz Su Kanunu’na (*The Clean Water Act*) göre açılan dava sonucu Yüksek Mahkeme, 2000 yılında verdiği ‘*Friends of the Earth, Inc. v. Laidlaw Environmental Services, Inc.*’ Kararının⁵³⁶ çevrecilerin (yurttaşların) tam anlamıyla kazandığı bir zafer karar olduğu inancı vardır.⁵³⁷ Fabrikanın sebep olduğu kirlilik nedeniyle bölge sakinlerinin dinlenme ve eğlence faaliyetleri için gittikleri nehrin kullanılamaz hale gelmesine tepki gösterilmiş ve dava açılmıştır. Bu karar, önceki kararlardan farklı olarak çevreci örgütlerin dava ehliyetlerinin ve mahkemelere erişim haklarının yurttaş davaları çerçevesinde kabul edildiği bir dava sonucu alınmıştır.⁵³⁸ Kararın daha sonra ortaya çıkması muhtemel sorunların önüne geçmesi ve caydırıcı olması da söz konusu olacaktır.

Bu karar öncesi kısmen ‘*Lujan v. National Wildlife Federation*⁵³⁹’ ile ‘*Lujan v. Defenders of Wildlife*⁵⁴⁰’ davalarında 1960 itibariyle uyguladığı katı anlayıştan vazgeçerek bu anlayışı yumuşatmaya başladığı görülmüştür. *Lujan I Kararı*’nda ABD Arazi Yönetim Bürosu’nun aldığı bir kararla dava konusu alanda madencilik faaliyetlerinin başlayacağını öne süren çevreci örgütün başvurusu Yüksek Mahkeme tarafından iki bakımdan reddedilmiştir. Birincisi bölgede yaşayan ve çevreci örgüt üyelerinin ‘faaliyetten etkilenmesi’ yani dava konusu alanının yakın çevresinin etkilenmesi söz konusu olacaktır. İkincisi ise toptan Arazi Yönetim Bürosu’nun programına itiraz edilmesi ve politik unsurlar taşınmasıdır. *Lujan II Kararı*’nda ise çevreci örgüt tehlike altındaki türlere ve yok olma tehditi sınırındaki habitatlara zarar vereceğini iddia ettiği projeye karşı dava açsa da Yüksek Mahkeme, proje nedeniyle

⁵³⁴ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 166-167.

⁵³⁵ Bkz. V. Robert Percival ve Joanna B. Goger, (2001), “*Escaping The Common Law's Shadow: Standing in The Light of Laidlaw*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 12/119, s. 119-154.

⁵³⁶ Supreme Court of The United States (2000), “*Friends of the Earth, Inc., et al. v. Laidlaw Environmental Services (TOC), Inc.*”, U.S. 167, Vol. 528, No. 98-822.

⁵³⁷ D. John Echeverria, (2001), “*Critiquing Laidlaw: Congressional Power to Confer Standing and The Irrelevance of Mootness Doctrine to Civil Penalties*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 11/287, s. 287.

⁵³⁸ JR. Pierce, Richard J., (2001), “*Issues Raised by Friends of the Earth v. Laidlaw Environmental Services: Access to the Courts for Environmental Plaintiffs*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 11/207.

⁵³⁹ Supreme Court of The United States (1990), “*Lujan, Secretary of the Interior v. National Wildlife Federation et al.*”, U.S. 871, Vol. 497, No. xx-xx.

⁵⁴⁰ Supreme Court of The United States (1992), “*Lujan, Secretary of the Interior v. Defenders of Wildlife et al.*”, U.S. 555, Vol. 504, No. 90-1424.

çevreci örgüt üyelerinin zarar görme riskinin olmadığı ve konunun onların ilgi alanı dışında kaldığı gerekçelerine dayanarak başvuruyu kabul etmemiştir.⁵⁴¹

Emlak sahiplerinin ilgili düzenlemelerden kaynaklanan uyuşmazlık için 1997 tarihinde yüksek mahkemeye başvurması üzerine ‘*Bennett v. Spear*’ Davası⁵⁴² görülmüştür. Bu karar daha önce verilen iki karar sonrası oluşan çevresel düzenlemenin uygulanmasında ortaya çıkan olumsuz etkiyi güçlendirmiştir. Bir yıl kadar sonra 1998 yılında ‘*Steel Company v. Citizens for a Better Environment*’ Davasında⁵⁴³ ise daha muhafazakar anlayışta bir karar alınmıştır.⁵⁴⁴ Fakat mahkeme, Anayasa ve ihtiyatlılık sınırlarında kalarak yukarıda bahsedilen yurttaş davalarında başvuru sahiplerinin iddiaları hususunda kendisini görevli görmemiş ve yetkisizlik kararı vermiştir.⁵⁴⁵ Laidlaw kararı yurttaş davaları bakımından bir dönüm noktası kabul edilmiş ve sonraki kararlar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Öyle ki karardan bir ay sonra çevreyi zorlayıcı anlayışlar dağılmıştır.⁵⁴⁶

3.6. Çevre Hukukunun Çevrenin Korunması Açısından Değerlendirilmesi

Çevre hukuku çalışmaları; çevre sorunlarının artması ve bu sorunlara çözüm arayışları sonucu yoğunlaşmış özellikle ABD ve Avrupa öncü olmuştur. Çevre hukukunun gelişmesi mülkiyet hakları bağlamında başlamış zamanla insan ihtiyaçları ve kamu sağlığı gibi çevreyi ikinci planda bırakan anlayışla devam etmiştir. 1945 sonrası ortaya çıkan ekolojik açıdan ürkütücü tablo bu anlayışların değişmesine vesile olmuştur.⁵⁴⁷

AB’nin geniş kapsamlı ve zamanla daha çevreci olan çevre mevzuatının uluslararası çevre anlaşmaları üzerinde aktif rolü olmuştur. AB; yönetmelik, yönerge, direktif ve karar vs. şeklinde çevre hukuku düzenlemeleri yapmıştır. Bu kapsamda hava ve gürültü kirliliği, tatlı su ve tehlikeli maddeler ve faaliyetlerle ilgili çeşitli yönetmelik ve direktifler çıkarılmıştır.⁵⁴⁸ Yine de AB ülkeleri çevre ile ilgili olumsuz sonuçların ortaya çıkmasında da rol oynamıştır. Zira çevre sorunlarının en önemli çıkış noktası olan

⁵⁴¹ Wilkinson, s. 159-160.

⁵⁴² Supreme Court of The United States (1997), “*Bennett et al. v. Spear et al.*”, U.S. 154, Vol. 520, No.95-813.

⁵⁴³ Supreme Court of The United States (1998), “*Steel Co., aka Chicago Steel & Pickling Co. v. Citizens for a Better Environment*”, U.S. 83, Vol. 523, No. 96-643.

⁵⁴⁴ H. A. Barnett ve Timothy D. Terrell, (2001), “*Economic Observations on Citizen-Suit Provisions of Environmental Legislation*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 12/1, s. 1-2.

⁵⁴⁵ Adler, s. 39.

⁵⁴⁶ Percival ve Goger, s. 143.

⁵⁴⁷ Rostron ve diğ., s. 4.

⁵⁴⁸ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 229-236.

ekonomik faaliyetlerin çoğunlukla Avrupa kaynaklı olduğu ve çevre ile barışık bir nitelik göstermediği görülmüştür.⁵⁴⁹

Avrupa’da çevre ile ilgili düzenlemelerde İngiltere başta gelmektedir. Çünkü sanayileşme ve sanayileşme nedeniyle ortaya çıkan kirlilik, bozulma, gürültü gibi çeşitli çevre sorunları ile bu sorunlara çözüm arayışları konularına, dünyada ilk kez, 1945’te kurduğu çevre ajansı ile öncülük eden ülkelerden birisi olmuştur.⁵⁵⁰ Bu ajansın 1990’da kurulan ve 1994’te faaliyete geçen EEA’nın kuruluşunda da etkisi olmuştur.⁵⁵¹

ABD ise özellikle NEPA ile çevre hukuku alanında ve çevrenin korunmasında önemli bir yere sahip olan ÇED sisteminin öncülüğünü yapmıştır. Hatta birçok ülke NEPA’da yer alan hususları iç hukuk sistemlerine doğrudan aktarmıştır. Böylece NEPA ile ÇED sistemi ulusal ve uluslararası bir çevre koruma aracı olarak kabul edilmiştir. Temiz Hava, Temiz Su ve Tehlike Altındaki Türler Kanunları da çevre hukuku çalışmaları bakımından uluslararası boyutta etkiler göstermiştir.⁵⁵²

Türkiye’de de bağımsız bir çevre hukukunun ortaya çıkmasından önce insanlar arası ilişkilerin çevresel boyutları ve insan-çevre ilişkileri dolaylı düzenlemelerle yürütülmeye çalışılmıştır. Eski Türk geleneğinin doğa anlayışı ile İslam Kültürü’nün doğa anlayışının harmanı bir çevre politikası güden Osmanlı, çevreye özel önem göstermiştir.⁵⁵³ 1858’de Arazi Kanunnamesi ile ülke topraklarının kullanım esasları belirlenirken 1870 yılında ormanların korunması ve ne şekilde işletileceği ile ilgili olarak Orman Nizamnamesi çıkarılmıştır.⁵⁵⁴ Mecellede “şirketi ibah” başlığı altında (m. 1234) dolaylı olsa da çevrenin unsurlarından bahsedilmiştir. İmar ve sağlık konularında yapılan düzenlemelerin de çevresel hassasiyetlere uygun olmasına özen gösterilmiştir.⁵⁵⁵

Türkiye’de çevrenin korunması hususunda yapılan hukuki düzenlemelerin dağınık bir yapı arz ettiği söylenebilir. Çevre Kanunu dışında birçok kanunda⁵⁵⁶ doğrudan ya da

---

⁵⁴⁹ Inglis, s. 429.

⁵⁵⁰ Rostron ve diğ., s. 4.

⁵⁵¹ Sands, s. 739.

⁵⁵² Bradley C. Karkkainen, (2008), “*NEPA and The Curious Evolution of Environmental Impact Assessment in The United States*”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 45-49.

⁵⁵³ Görmez, s. 118.

⁵⁵⁴ Güneş ve Coşkun, s. 149.

⁵⁵⁵ Aydın Aybay, (1997), “*Çevre ve Hukuk*”, Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 319.

⁵⁵⁶ 167 Sayılı Yeraltı Suları Hakkında K., 180 Sayılı Bayındırlık ve İskan Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, 181 Sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, 442 Sayılı Köy K., 618 Sayılı Limanlar K., 775 Sayılı Gecekondu K., 1380 Sayılı Su Ürünleri K., 1580 (5215, 5272, 5393) Sayılı Belediye K.,

dolaylı çevre ve çevre koruma ile ilgili hükümler bulunmaktadır.⁵⁵⁷ Çevre Kanunu'ndan önce, ilk düzenlemelerde “malikin sorumluluğu” ve “komşuluk hukuku” çerçevesinde özel hukuk sorunu olarak algılanan insan-çevre ilişkileri, bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Komşuluk ilişkileri çerçevesinde çevrenin korunması konusu, Medeni Kanun'un 730. ve 737. m.'lerinde (eski 656. ve 661. m.'ler) dolaylı olarak mevzuatta yer almıştır.⁵⁵⁸ Kusura dayanmayan sorumluluğu kabul eden Medeni Kanun'a göre (m. 737); “Herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür. Özellikle, taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel adete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır.”

Dünya ölçeğinde çevre sorunlarının tartışıldığı 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de de çevre konusu dikkat çekmeye başlamıştır. Ancak yeterince anlaşılama nedeniyle bu dönemde çevreye dair yeni düzenlemelerin çıkarılması söz konusu olmamıştır. Var olan mevzuatla çevre koruma sürdürülmeye çalışılmıştır. 1980'li yıllar Anayasal düzeyde çevre hakkı konusunun düzenlendiği ve buna dayanarak bir Çevre Kanunu'nun

---

1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha K., 2464 Sayılı Belediye Gelirleri K., 2577 Sayılı İYUK, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik K., 2690 Sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu K., 2692 Sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı K., 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma K., 2873 Sayılı Milli Parklar K., 2918 Sayılı Karayolları Trafik K., 2942 Sayılı Kamulaştırma K., 2960 Sayılı Boğaziçi K., 2985 Sayılı Toplu Konut K., 3143 Sayılı Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında K., 3194 Sayılı İmar Kanunu, 3202 Sayılı Köye Yönelik Hizmetler Hakkında K., 3213 Sayılı Maden K., 3218 Sayılı Serbest Bölgeler K., 3348 Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında K., 3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında K., 3621 Sayılı Kıyı K., 3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında K., 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında K., 4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında K., 4122 Sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik K., 4283 Sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında K., 4342 Sayılı Mera K., 4562 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri K., 4628 Sayılı Elektrik Piyasası K., 4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri K., 4706 Sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında K., 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında K., 4721 Sayılı Türk Medeni K., 4734 Sayılı Kamu İhale K., 4745 Sayılı Denizcilik Müsteşarlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK, Devlet Memurları Kanunu, Harcırah Kanunu ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında KHK'de Değişiklik Yapılmasına Dair K., 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında K., 4915 Sayılı Kara Avcılığı K., 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı K., 4999 Sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair K., 5176 Sayılı Kamu Etik Kurulu K., 5199 Sayılı Hayvanları Koruma K., 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi K., 5225 Sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik K., 5237 Sayılı Ceza K., 5302 Sayılı İl Özel İdaresi K., 5312 Sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair K., 5326 Sayılı Kabahatler K., 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri K., 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında K., 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı K., 5442 Sayılı İl İdaresi K., 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında K., 5521 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu K., 5543 Sayılı İskân K., 5553 Sayılı Tohumculuk K., 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem K., 6098 Sayılı Borçlar K., 6200 Sayılı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında K., 6831 Sayılı Orman K., 6968 Sayılı Zirai Mücadele ve Zirai Karantina K.

⁵⁵⁷ Jamali, s. 297.

⁵⁵⁸ Ertan, s. 380.

yürürlüğe girdiği yıllar olmuştur. Bu çerçevede bazı yönetmelikler⁵⁵⁹ ve çevrenin çeşitli unsurları ile ilgili kanunlar⁵⁶⁰ ve uygulama yönetmelikleri çıkarılmıştır. 1990'ların başında ÇED başta olmak üzere önemli yönetmeliklerin çıkarılmasının ya da var olanlarda birtakım değişikliklerin⁵⁶¹ yapılmasının yanında uluslararası ve bölgesel sözleşmelere taraf olunmuştur. 2000'lerde ise daha çok AB etkisiyle ortaya çıkan çevre politikası kapsamında mevzuat çalışmaları yapılmıştır. Ancak çevre koruma çalışmaları, dağınık hukuki yapılanma ve düzenlemelerle parçalanmış bir şekilde yürütülmüştür. Bu durum mevzuat açısından zaman zaman güçsüz ve yetersiz çevre politikalarının ortaya sebep olmuştur. Hem mevzuat kaynaklı eksiklikler hem de yöneticiden çalışana ve üreticiden tüketiciye tüm toplumun çevre anlayışı, çevre politikalarının uygulanmasında sorun alanları olmuştur.⁵⁶²

3.6.1. Anayasal Açıdan

Anayasa'ya göre kanun ve alt mevzuatın bir üst mevzuata aykırı olmaması ve bağlı olması gerekir.⁵⁶³ Bu bağlayıcılık bütün hukuk kuralları için geçerlidir. Dolayısıyla çevre ile ilgili yapılan ve/veya yapılacak düzenlemeler de Anayasa'da doğrudan ya da dolaylı olarak çevreyi ilgilendiren hususları belirten maddelere uygun olmak zorundadır.

Anayasal düzeyde çevreye ilişkin ilk düzenlemenin 1961 Anayasası'nın 'sağlık hakkı' başlığı altındaki 49. m.'si olmuştur. Bu maddeye göre bir çevre hakkından söz edildiğini iddia etmek güçtür. Ancak sağlık ile çevre hakları arasındaki sıkı bağ dolayısıyla Anayasal düzeyde dolaylı da olsa çevre hakkı ile ilgili bir korumanın olduğu görülmektedir. 1961 Anayasası sağlık hakkından bahsederken 1982 Anayasası (m. 56) çevre hakkından bahsetse de iki Anayasa'da da bir tanımlama bulunmamaktadır.⁵⁶⁴

1982 Anayasası'nın çevre hakkı bakımından birtakım açmazları da vardır. Öncelikle çevre hakkı Anayasa'nın ikinci kısmının 'Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler'

---

⁵⁵⁹ Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği (1985), Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği (1986), Gürültü Kontrol Yönetmeliği (1986) (25862 sayılı Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği'nin 57. m.'sine göre mülga, 2005), Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği (1988).

⁵⁶⁰ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983), Milli Parklar Kanunu (1983), Boğaziçi Kanunu (1983).

⁵⁶¹ Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (1991), Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (1993), ÇED Yönetmeliği (1993), Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği (1991), Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (1995).

⁵⁶² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 42-44.

⁵⁶³ 11. m., 91. m., 115. m., 124. m., Anayasa (1982), Kanun No: 2709, 18.10.1982.

⁵⁶⁴ Kaboğlu, s. 43.

başlıklı üçüncü bölümünde yer alır. 65. m'.ye göre açıkça bir açmaz vardır. Devletin sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasal görevlerini ekonomik istikrar ve mali yeterlilik ölçüsünde yerine getirebileceği belirtilmiştir. Bir diğer sınırlama Anayasa'nın 91. m.'nde Bakanlar Kurulu'nun KHK çıkarma yetkisi ile ilgilidir. KHK ile düzenleme yapılabilmesine sınırlama Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümleri dâhil edilirken çevre hakkının düzenlendiği üçüncü bölüm dışarıda bırakılmıştır. Böylece Anayasa'nın 13. m.'nde öngörülen “*yasa güvencesi*” çevre hakkı bakımından yumuşatılmıştır. Her düzenleme sınırlama anlamına gelmese de çevre hakkı bakımından 91. m.'nin bir açmaza yol açtığı ya da açabileceği açıktır. Son olarak 1982 Anayasası'nın bütün hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, birtakım şartlara bağlanması ve devletçe sıkı kontrollere tabi tutulan yapısının olması bakımından bir açmazı söz konusudur.⁵⁶⁵ Ancak çevre hakkının sadece sosyal bir hak olmadığı ve daha aşkın hak olduğu kabul edilmektedir.⁵⁶⁶

Doğrudan çevrenin korunması hususunda Anayasal düzeyde çevre koruma; Anayasa'nın 56. m.'sinde Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması başlığı altında “*herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*” cümlesiyle hak boyutunda verilmiştir. İkinci paragrafta çevre sağlığının korunması⁵⁶⁷ çevrenin geliştirilmesi ve kirlenmesinin önlenmesi konularında hem devlet hem de vatandaş yükümlü tutulmuştur.⁵⁶⁸ Dolayısıyla çevre kirliliğinin önlenmesi, çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi Anayasal bir zorunluluktur.⁵⁶⁹ Buna göre; çevrenin korunması sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıyla bir bütünlük arz edecek şekilde anlaşılmalıdır. İstenilen bir çevrede yaşama hakkının birtakım sorumluluklar ve ödevler içermesi tüm haklarda olduğu gibi çevre hakkında da mevcuttur. Yaşanılan çevrenin geliştirilmesi ve korunması konusunda devletin ve vatandaşın⁵⁷⁰ yükümlü

---

⁵⁶⁵ Kaboğlu, s. 45-47.

⁵⁶⁶ Özdek, s. 125.

⁵⁶⁷ ‘Çevre sağlığının korunması’ ibaresinden ‘sağlıklı bir çevre’, ‘ekolojik dengenin sürdürülebilmesi için gereken asgari sağlık şartları’ ya da ‘insanın yaşamını idame ettirebilmesi bakımından çevresel koşulların sağlıklı ilgili uygunluğu veya elverişliliği’ anlaşılmalıdır. Böyle bir karışıklığın nedeni çevrenin korunması ve sağlık hizmetlerinin birlikte zikredilmesi olabilir.

⁵⁶⁸ Danıştay, çevrenin korunması hususunda Anayasa'nın 56. m.'sine atıf yaptığı 10. D., E. 2009/14562, K.T. 20.11.2009 ve 10. D., E. 2009/14646, K.T. 20.11.2009 kararlarında bu maddenin güncel bir şekilde kullanıldığını göstermiştir.

⁵⁶⁹ “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” 56. m., Anayasa (1982), Kanun No: 2709, 18.10.1982.

⁵⁷⁰ Vatandaş kelimesi kullanılmasına rağmen burada ‘herkes’ kastedildiği açıktır. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi hususunda yabancıların ödevlerinin ya da sorumluluklarının olmayacağını düşünemeyiz. Öyle ki, uluslararası pek çok konuda geçerli olan müttekabilyet (karşılılık) ilkesi insanlığın ortak mirası olan çevre konusunda göz ardı edilmektedir.

tutulması çevresel değerlerin sahiplenilmesi bakımından önem taşımaktadır.⁵⁷¹ Zira çevrenin en büyük kirleticileri olan devlet ve insanlar tarafından sahiplenmesi aslında başlı başına bir önlem ve geliştirme çabasının ürünüdür.

Sağlık hakkı, çevre hakkı ya da sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı adı altında tanımlansın bu hakların temel dayanağı aslında yaşama hakkıdır. Tüm haklar yaşama hakkının uzantısıdır. Zira yaşama hakkı her hakkı kuşatmıştır. Öyle ki; yaşama hakkı sadece insanoğlu için değil diğer canlılar için de çevreyi sahiplenmeyi gerektirir.⁵⁷² Yaşama hakkının düzenlendiği 17. m. göre herkesin kişiliğini koruma ve geliştirme hakkı vardır. 5. m. ise bunun gerçekleşmesi için devleti gerekli koşulları hazırlamakla yükümlü tutmuştur.⁵⁷³ Uluslararası pek çok metinde çevre hakkı ve çevrenin korunması hususunun yaşama hakkı ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bütün dünyada çevre hakkı yaşama hakkıyla birlikte düşünülür ve yaşama hakkının bir parçası olarak görülür.

Konut dokunulmazlığı Anayasa'nın 21. m.'sinde belirtilen sebepler dışında güvence altına alınmıştır. Bu sebeplerden "*genel sağlığın korunması*" amacıyla konuta dokunulması çevre koruma kapsamında düşünülebilir. Kamuoyunda "*çöp ev*" olarak bilinen ve içerisine çeşitli çöp depolayanların konutlarına dokunulması bu çerçevede olanaklıdır. 23. m.'de herkesin yerleşme ve seyahat özgürlüğünün olduğu belirtilirken "*düzenli ve sağlıklı kentleşme*" sağlamak amacıyla bu hürriyete sınırlamalar getirilebilir. Bu çerçevede 57. m.'ye (konut hakkı) göre bu hakkın kullanılması çevre şartları ve planlama dâhilinde mümkündür.⁵⁷⁴ Mülkiyet ve miras haklarının Anayasa'nın 35. m.'sine göre kamu yararı bakımından sınırlandırılabilmesi söz konusudur. Ayrıca mülkiyet hakkının kullanılmasında toplumun yararının gözetilmesi gerektiği ve toplumun yararına aykırı olamayacağı belirtilmektedir.⁵⁷⁵

Gelişmeyi, ekonomik büyümeyi destekleyen devlet anlayışının kamu yararının gözetilmesi gerektiğini belirten başlık altında kıyılardan yararlanmada (m. 43), toprağın verimli kullanılmasında (m. 44) ve tarım ve hayvancılığın korunması ve geliştirilmesinde (m. 45) çevrenin korunmasına dayanak oluşturacak sınırlamalar mevcuttur. Kamulaştırma ve devletleştirme/özelleştirme (m. 46-47) hususlarında

---

⁵⁷¹ Mustafa Taşkesen, (2006), "*İnsan Hakları*", El Kitabı, Matus Basımevi, 1. Baskı, Ankara, s. 100.

⁵⁷² Jamali, s. 298.

⁵⁷³ Keleş ve Ertan, s. 273.

⁵⁷⁴ Kaboğlu, s. 47.

⁵⁷⁵ Duman, s. 43.

idarenin tasarruf ve uygulamalarının olumlu ya da olumsuz çevresel sonuçlar ortaya çıkarması kaçınılmazdır.⁵⁷⁶ Özelleştirmenin her durumda çevreye zarar vereceğini iddia etmek doğru değildir. Bazı durumlarda özelleştirme çevre koruma anlayışını destekleyen sonuçlar da verebilir.⁵⁷⁷

Çevrenin unsurlarından olan tabiat ve kültürel varlıkların korunması da unutulmamış ve Anayasa'da (m. 63) tarihsel süreç içinde oluşan miras ile ilgili özel mülkiyete konu olsa dahi bazı sınırlamalar getirilebileceğini belirtmiştir. Bu hususta devlet bir hak değil ödev ile yükümlü tutulmuştur. Dolayısıyla "insanlığın ortak mirasının korunması" görev şeklinde belirtilmiştir. Bu görev de "imkânlar" dâhilinde yerine getirilebilecektir.⁵⁷⁸

Başvuru ve dilekçe hakkı da çevresel konularda geçerlidir. Anayasa'da yargı önünde (m. 36) ve dilekçe ile başvurarak (m. 74) hak arama yolları düzenlenmiştir. Kişiler, mahkemede dava açabilir ve dilekçe ile çeşitli başvurular yapabilir. Çevresel değerler bir bütün olduğu için başvuru ile ilgili olarak mütakabiliyet ilkesi, bu konuda göz ardı edilmelidir. Ancak uluslararası sözleşmelerle uyumlu olmayan hükümlerin, iç hukuk içerisinde çatışan kanunların ve yetki ve görev alanları iç içe geçmiş kurum ve mercilerin varlığı çevre politikaları hususunda soru işaretlerine yol açmaktadır.⁵⁷⁹ Çevresel bir soruna yol açan bir konuda vatandaşın başvuru hakkı ne denli önemli ve önleyici bir etki ortaya çıkaracak ise bir yabancı'nın başvurusu da 'Tek Dünya' için farklı değildir.

Gelişmiş çevre koruma araç ve anlayışlarının iç hukuka uyarlanmasına imkânı tanıyan 90. m. de oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira uluslararası anlaşmaların çevrenin korunmasına hem ulusal hem de uluslararası düzeyde katkıları vardır. Usulüne göre yürürlüğe giren anlaşmalar kanun hükmündedir (m. 90). Hatta m.'nin son fıkrasına göre "... Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine..." başvuru yapılamaması bu anlaşmaların kanundan daha güçlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu anlaşmalar ulusal düzeyde çevre koruma politikalarına yön verebilmektedir.

Devlet kurumları aracılığı ile yapılan faaliyetten etkilenenlerin başvuru yapabilmesi en kapsamlı şekilde "*idarenin her türlü iş ve eylemlerine karşı yargı yoluna açıktır*"

---

⁵⁷⁶ Keleş ve Ertan, s. 274.

⁵⁷⁷ H. Daniel Cole, (1999), "Clearing The Air: Four Propositions About Property Rights and Environmental Protection", Duke Environmental Law and Policy Forum, Vol. 10/103, s. 109.

⁵⁷⁸ Jamali, s. 301.

⁵⁷⁹ Ali Okumuş, (2008), "Türkiye'de Çevrenin Hukuk Yoluyla Korunması: Türk Ceza Kanundaki Çevre Suçlarının İncelenmesi", e-akademi Hukuk, Ekonomi, Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Mart, Sayı: 73, pag. 8.

denilerek 125. m.'de düzenlenmiş ve başvurunun kapsamı hukuka uygunlukla sınırlandırılmıştır. Sonraki paragrafta hukuka uygun olup çevresel sorunlara yol açacak uygulamalara karşı “...uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması.....durumunda gerekçe gösterilerek yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir.” denilerek böyle bir durumun ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir. Bu madde, çevre kirliliğine sebep olan sorumluların başında devletin gelmesi açısından Anayasal düzeyde 56. m.'den sonra en önemli maddedir. İdarenin iş ve eylemlerden doğan sonuçlardan sorumlu tutulması ve tazminle yükümlü tutulması çevresel koruma bakımından ayrı bir destek noktasıdır.

Aslında çevresel sorunların ortaya çıkışında önemli bir etken de plansız yapılan ekonomik yatırımlar, kurulan kentler, artan nüfustur. Dolayısıyla plansız yaşam kurulması yerine planlı her türlü ekonomik ve sosyal yapıların kurulması pek çok sorunun önüne geçeceği için planlı faaliyetlerin önemini görülmüştür. Anayasa'da (m. 166) planlamaya kaynakların verimli kullanılması ve özellikle kalkınma ile ilgili faaliyetlerin başından sonuna kadar düzenlenmesi açısından vurgu yapılmış ve önem verilmiştir. Çünkü çevre problemlerinin temeli artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan ekonomik çalışmalardır.

Anayasa'da tüm tabii servetler ve kaynaklar devletin tasarrufuna bırakılmıştır (m. 168). Madenler, yer altı suları gibi doğada var olan kaynakların çıkarılması ve/veya işletilmesi devletin izin ve denetimine tabidir. Buna göre tabii servetler hiçbir şekilde mülkiyet hakkına konu edilemez.⁵⁸⁰ “hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzelkişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzelkişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.” cümlesiyle, tehlike oluşturması muhtemel madenler de dâhil, madenlerin denetimsiz olarak çıkarılmasının önüne geçilmiştir.

Çevre unsurlarından hem yabani hayat hem diğer türlerin yaşamlarını idame ettirmeleri bakımından büyük önemi bulunan ormanların korunması doğrudan Anayasa'da koruma altına alınmıştır. Hatta öyle ki ormanlarla ilgili suçların özel veya genel affa konu olamayacağı hükmü vardır (m. 169). Ormanlar, “...ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz...” gibi keskin ve kesin ifadelerle hem idareyi hem orman köylüsünü hem de diğer kişi ve kurumları bağlayan hükümlerle koruma altına alınmıştır.

---

⁵⁸⁰ Güneş ve Coşkun, s. 149.

3.6.2. Yasal Açıdan

1982 Anayasası'ndan yaklaşık 10 ay sonra bir Çevre Kanunu çıkarılmıştır.⁵⁸¹ Bu kanun eksikliklerin görülmesi, yeni gelişmeler ve ihtiyaçların ortaya çıkardığı sorun alanları⁵⁸² karşısında tıkanıklığın giderilmesi amacıyla birtakım değişikliklere uğramıştır.⁵⁸³ Çıkarılış amacını düzenleyen 1. m.'sinde geçen "...ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu..." ifadesi aslında çevreci bir zihinsel yapının değil çevreyi ekonomik gelişmenin önünde engel gören bir düşüncenin yansımasıdır.⁵⁸⁴ Çevresel değerlerle kalkınma çabaları arasında bir çatışmaya dayandığını belirten Kaboğlu'na göre de Çevre Kanunu, kalkınmayı kayırmaktadır. Yine Kanun hak ve ödev boyutunda Anayasa'nın "...çevrede yaşama hakkı" (m. 56) hususuna da yabancı kalmıştır.⁵⁸⁵

Anayasa'nın 56. m.'sine sınır çizen 65. m burada da ön koşuldur. Bu ön koşul devletin çevresel duyarlılığa aykırı uygulamalarına kılıf oluşturur ve bunun sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile uyumlu olmadığı açıktır. Çevre hassasiyeti gözetilerek yapılan yatırımlar, kısa ve orta vadede ekstra bir maliyet getirir ya da üretimde birtakım kısıntılara sebep olur.⁵⁸⁶ Uzun vadede çevreye duyarlı ekonomik faaliyetler; çevrenin kirlenmesinin, kullanılamayacak duruma düşmesinin ve yatırım bölgesinde kaynakların tüketilmesinin önüne geçilmesini sağlar ve büyük çevresel bozulmaları engeller. Dolayısıyla gelecek kuşaklar düşünüldüğünde, ekstra bir maliyet çıkarmamış, aksine sürdürülebilir çevre adına daha az maliyetli bir sonuç ortaya çıkarmış olur. Bu bakımdan işletmelerin kendi çevre koruma performansları çeşitli yollarla doğrudan ya da dolaylı olarak finansal fayda sağlama imkânlarını ortaya çıkar.⁵⁸⁷

Anayasa'da "herkes" kavramı kullanılırken Kanun'da "vatandaş" kavramının kullanılması insan hakları bağlamında bir eksikliklerdir. İster temiz ve sağlıklı olsun isterse kirlili ve sağlıksız olsun çevre, vatandaş-yabancı ayırmadan gelecek kuşaklar, hayvanlar, bitkiler vs. dâhil canlı cansız herkesi ve her şeyi etkilemektedir. Bu nedenle herkesi etkileyen ve herkesten etkilenen çevre vatandaşlık çerçevesinde düzenlendiği için

⁵⁸¹ Çevre Kanunu, K. No: 2872, K. T. : 09.08.1983, R. G., Tarih: 11.08.1983 ve Sayı: 18132.

⁵⁸² ÇMO, "5491 Sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hakkında TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Çalışma Raporu" <http://www.cmo.org.tr/yayin/rapor/cevrekan0606.php?altm=0606>, 30.11.2006.

⁵⁸³ 1984 tarih ve 222 sayılı KHK, 1986 tarih ve 3301 sayılı Kanun, 1988 tarih ve 3416 sayılı Kanun, 1990 tarih ve 409 sayılı KHK, 1991 tarih ve 443 sayılı KHK ve 26.04.2006 tarihinde kabul edilen 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile neredeyse baştan sona yeniden düzenlenmiştir.

⁵⁸⁴ Keleş ve Hamamcı, s. 275.

⁵⁸⁵ Kaboğlu, s. 50.

⁵⁸⁶ Özdek, s. 134.

⁵⁸⁷ Darnall ve diğ., s. 214-216.

amacın eksik kaldığı söylenebilir.⁵⁸⁸ Kanun'un önceki halinde belirtilen amaca getirilen eleştirilerden sonra 2006 yılında yapılan değişiklikle "...çevrenin, sürdürülebilir çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma ilkeleri doğrultusunda..." şeklinde sade, daha kapsayıcı ve en önemlisi kalkınma öncelikli olması yerine çevre-kalkınma uyumu gözetecek biçimde yeniden düzenlenmiştir.

3.6.2.1. Çevre Kanunu ve Çevreyle İlgili Diğer Kanuni Metinler

Çevre Kanunu'nun birinci bölümünde amaç, tanımlar ve ilkeler yer almaktadır. Uzun ama dar kapsamlı 1. m.'si (amaç) değiştirilmiş, eksiklikler olduğu düşünülen tanımlar (m. 2) konusunda da pek çok değişiklik yapılarak boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır.

Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine (eski kanunda iyileştirme geçmemekte) ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler başlığı altında ise; herkesin çevre hususunda görevli olduğu ve Kanun'da belirtilen esaslara uymakla yükümlü tutulduğu belirtilmiştir (m. 3). Burada da "vatandaş" kavramının yerine "*başta idare, meslek odaları, birlikler ve STK'lar olmak üzere*" herkese çevreyi koruma ve kollama yükümlüğü getirilerek daha rasyonel ve geniş katılımlı bir çevre anlayışı getirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede "*işbirliği*" yapılacağı belirtilmiştir. İdare bu işbirliği ve katılım anlayışının bir sonucu olarak katılım ortamını yaratmakla yükümlü tutulmuştur.

Kanun'un önceki halinde bulunmayan "*...vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti ...teşvikler...*" (m. 3/h) gibi ekonomik ve mali araçlara yer verilerek verimli kaynak kullanımı, en az atık üretme ve geri kazanım sağlayan çevreye uyumlu teknolojiler kullanılması esası getirilmiştir. Böylece ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak yetkili mercilerin Sürdürülebilir Kalkınma ilkesini gözetken, çevresel fayda-maliyet analizli ve uzun vadeli düşünmeyi gerekli kılan bir şekilde değerlendirme yapması gerektiği ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁹

Bir bütün olarak çevrenin yapısı, çevre sorunlarının sınır tanımaması uluslararası işbirliği ve anlaşmaların yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede yapılacak teknik, idari, mali ve hukuki düzenlemelerin herkes üzerinde bağlayıcılığının olacağı belirtilmiştir. Bir diğer önemli husus ise 'Kirleten Öder İlkesi'nin kabul edilmiş

⁵⁸⁸ Duman, s. 47.

⁵⁸⁹ Anderson ve diğ., s. 92-93.

olmasıdır.⁵⁹⁰ Kanun'un önceki halinde kirletenin gerekli tedbirleri aldığını ispat etmesi durumunda *“yapılan giderleri ödeme yükümlülüğünden”* kurtulabilme imkânı bulunmazken ortaya çıkacak sonuçlardan sorumlu tutulmaktaydı. Yeni düzenleme ile kirleten her iki halde de sorumlu tutulmuştur. Kirliliğin bertaraf edilmesi ile ilgili yapılan harcamaların *“6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun”* hükümlerine göre kirleten tarafından karşılanması esası getirilmiştir. Konu bir önceki ana başlık altında incelendiği için burada detaya girilmemiştir.

Yüksek Çevre Kurulu'na ve görevleri ile ilgili hususlara ikinci bölümde, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu ile ilgili detaylara dördüncü bölümde yer verilirken kirlenme yasağı (m. 8), çevrenin korunması amacıyla yapılacaklar (m. 9), ÇED (m. 10), izin alma, arıtma ve bertaraf etme yükümlülüğü (m. 11), denetim, bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü (m. 12), tehlikeli kimyasallar ve atıklar (m. 13), gürültü (m. 14) ve faaliyetlerin durdurulması (m. 15) hususlara ise Çevre Korunmasına İlişkin Önlemler ve Yasaklar adlı üçüncü bölümde yer verilmiştir. Bir diğer önemli bölüm ise Cezai hükümlerin düzenlendiği beşinci bölümdür. Bunlar; İdari nitelikteki cezalar (m. 20), fiillerin tekrarı (m. 23), idari cezalarda yetki (m. 24), idari yaptırımların uygulanması, tahsil usûlü ve itiraz (m. 25), adli nitelikteki cezalar (m. 26), diğer kanunlarda yazılı cezalar (m. 27) şeklinde sıralanmıştır. Çeşitli hükümler başlığı altında kirletenin sorumluluğu (m. 28), teşvik (m. 29), bilgi edinme ve başvuru hakkı (m. 30), yönetmelikler (m. 31), uygulanmayacak hükümler (m. 32) konuları düzenlenmiştir.

Öncelikle Kanun'un amacında belirtilen *“vatandaş”* ve *“...ülkenin... zenginliklerinin korunarak”* ifadelerinin dava açma ehliyeti açısından ortaya çıkardığı vatandaş-yabancı ayrımı bu ifadelere yeni düzenlemede yer verilmeyerek ortadan kaldırılmıştır (m. 1).⁵⁹¹ Çevre ortak varlık olarak kabul edilecek ise herkesin olmalı tezine dayanan *“bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin”* ifadesiyle de uyumlu hale getirilmiştir.

Kirlilik sonrası çözüm amacıyla medeni hukuk doktrini ve hukuk mahkemelerinin uzun yıllar Çevre Kanunu'nu ihmal etmesi ve/veya yok sayması medeni hukuk ilke ve kurallarının çevresel sorunların çözümü için yeterli olacağı görüşlerini güçlendirmiştir. Ancak çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda mahkemelerinin Çevre Kanunu'nu uygulamaları

---

⁵⁹⁰ Yaşanmış, *Çevre...*, s. 34.

⁵⁹¹ Alica, s. 58.

gerektiğine karar verme ihtiyacı hisseden Yargıtay⁵⁹² bir anlamda Kanun'un fiili olarak unutulmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Hatta Yargıtay Başkanı, 1990-1991 Adli Yılı Açılış Konuşması'nda buna vurgu yaparak Çevre Kanunu'na işlerlik kazandırılması gerektiğini belirtmiştir.

Çevrenin, kirletilmesinin yasaklandığı 8/2. m. "*kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler*" şeklinde değiştirilerek kirliliği, kirlilik ihtimali ve kirlenmenin meydana geldiği hal olmak üzere iki aşamada değerlendirmiştir. İlgililer ilk aşamada kirlenmeyi önlemekle, kirletenler ise ikinci aşamada kirlilikle ilgili gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur.⁵⁹³ Bu çerçevede Kanun'da öngörülen usul ve esaslara uygun davranmayan kurum, kuruluş veya işletmelere çeşitli cezai müeyyide ve yaptırımlar uygulanacağı hükmü getirilmiştir.⁵⁹⁴

Medeni Kanun'un 730. ve 737. m.'lerine (eski m. 656 ve 661) ve Borçlar Kanunu'na (eski m. 41, yeni m. 49) göre kirletenin hukuka aykırı fiillerden sorumlu olması kusurlu olmasına bağlıdır.⁵⁹⁵ Tüm insanları ve diğer canlı ve cansız çevre değerlerini doğrudan etkilemesi nedeniyle çevre kirliliği hususunda bütün çağdaş hukuk sistemleri kusursuz sorumluluğu benimsemiştir.⁵⁹⁶ Çevre Kanunu'nun çevre koruma ile ilgili en önemli hükümlerinden birisi çevreyi kirleten ya da çevreye zarar verenlerin "*kusursuz sorumlu*" tutulmasıdır (m. 28). Hatta Yargıtay, kamu kurum ve kuruluşlarının da eylemleri dolayısıyla kirliliğe sebep olmaları durumunda Çevre Kanunu uyarınca sorumlu tutulacaklarını hükme bağlamıştır.⁵⁹⁷ Kusursuz sorumluluk Kanun'da ağırlaştırılmış kusursuz sorumluluk⁵⁹⁸ sonuçları doğuracak biçimde yer almıştır. Kusurlu ve/veya

⁵⁹² Çevre Kanunu uygulanmasını isteyen Yargıtay Kararı: Yargıtay 4. H. D., E. 1988/7660, K. 1989/1046, K.T. 09.02.1989. Refet Erim, (1997), "*Türkiye'de Yasama, Yürütme ve Yargının Çevre Yaklaşımları*", Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 372-394, s. 391.

⁵⁹³ Çevrenin kirletilmesine yol açabilecek faaliyetlerin sayılmasının yanında "...ve benzeri" ifadesiyle çevreye zarar verebilecek her türlü faaliyetin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu ifadenin muğlak olması ve keyfiliğe yol açma riski bulursa da teknolojik gelişmeler, hızla artan, değişen ve çeşitlenen insan ihtiyaçları ve çevresel sorunlar karşısında yeni düzenlemelere dayanak oluşturabileceği de göz ardı edilmemelidir. Alica, s. 62.

⁵⁹⁴ Erim, s. 381.

⁵⁹⁵ Borçlar Kanunu'nda kusursuz sorumluluk düzenlenmiştir. Buna göre başkalarını istihdam edenin istihdam ettiği kişilerin (eski m. 55, yeni m. 66) ve hayvan sahiplerinin de hayvanlarının (eski m. 56, yeni m. 67) çevreye verdikleri zarardan sorumlu tutulabilmesi mümkündür. Güneş ve Coşkun, s. 159.

⁵⁹⁶ Sorumluluğun Hukuki Niteliği ile ilgili Bkz. Yongalık, s. 63-68.

⁵⁹⁷ Yargıtay 3. H. D., E. 1997/458, K. 1997/1307, K.T. 06.02.1997. Güneş ve Coşkun, s. 95.

⁵⁹⁸ İlliyet bağı gerçekleşmiş ise sorumluya gerekli tedbirleri aldığı ya da özeni gösterdiğini kanıtlaması halinde dahi sorumluluktan kurtulma imkânı vermeyen bir sorumluluk türüdür. Bkz. Ertaş, s. 87.

kusursuz sorumluluğun söz konusu olduğu durumlarda mağdur lehine olan hükümlerin dayanak kabul edilmesi esastır.⁵⁹⁹

Çevreyi kirletenlere birtakım idari yaptırımlar da uygulanabilir. Bunlar; işletme ve kullanım izni vermeme, faaliyetin geçici veya sürekli olarak kısmen veya tamamen durdurulması, para cezası ve teşviklerden yoksun bırakmadır. Anayasa Mahkemesi verdiği bir kararda⁶⁰⁰ idari yaptırımı; “*idarenin, bir yargı kararına gerek olmaksızın yasaların açıkça verdiği yetkiye dayanarak idare hukukuna özgü yöntemlerle, doğrudan doğruya bir işlemi ile uyguladığı yaptırımlar*” olarak tanımlamıştır. İdari cezaların yanında 26. m.’de adli cezalara da yer verilmiştir. Buna göre; bildirim ve bilgi verme yükümlülüğüne (m. 12) aykırı yanlış ve yanıltıcı bilgi verenlere altı aydan bir yıla kadar hapis cezası öngörülürken yanlış ve yanıltıcı belge düzenleyen ve kullananlar hakkında ise 5237 sayılı Kanun’un belgede sahtecilik suçuna (m. 204, 207) ilişkin hükümlerinin uygulanacağı hükme bağlanmıştır.

Faaliyetin durdurulması cezası Çevre Kanunu’nun 15. m.’sinde düzenlenmiştir. Buna göre mevzuata uygun olmayan faaliyetlerde bulunanlara ilk olarak durumun düzeltilmesi ile ilgili olarak bir defaya mahsus ve bir yılı aşmayacak şekilde yetkili mercilerce süre verilir. Süre sonunda uygunsuzluk giderilmediği takdirde faaliyet kısmen ya da tamamen süreli ya da süresiz durdurulur, süre verilmez ise faaliyet derhal sonlandırılır. Ayrıca “*çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratan faaliyetler*”de süre verilmez. Maddenin son paragrafında süre verilmesinin ya da faaliyetin durdurulmasının öngörülen cezaları kesmeyeceği vurgulanmıştır. Uygulamada oldukça önemli bir cezai müeyyide olan faaliyetin kısmen ya da tamamen durdurulması yaptırımında ÇED yapılmadan başlanan faaliyet Bakanlıkça ya da mahallin en büyük mülki amirince süre verilmeksizin durdurulması hükme bağlanmıştır.

Bir diğer yaptırım idari nitelikteki cezalar başlığı altındaki para cezalarıdır. Buna göre motorlu taşıtlar emisyon ölçümü yapılmaması (m. 20/a), hava kirliliği yönünden önemli etkileri olan ve izne tabi tesislerin kanuna uygun olmayan faaliyetlerde bulunması (m. 20/b), hava kirliliği yönünden izne tabi olmayan tesislerin kanuna uygun olmayan faaliyetlerde bulunması (m. 20/c), hava kirliliği yönünden özel öneme sahip bölgelerde kanunlara aykırı faaliyette bulunulması (m. 20/d), ÇED süreci tamamlanmadan faaliyete

⁵⁹⁹ Kaboğlu, s. 83.

⁶⁰⁰ Anayasa Mahkemesi, E. 1996/48, K. 1996/41, K.T. 23.10.1996. Ayrıca Bkz. Alıcı, s. 221.

geçilmesi (m. 20/e), 11. m.'ye göre kurulması zorunlu atık artma sistemlerinin kurulmaması (m. 20/f), 12. m.'ye göre bildirim ve bilgi verme yükümlülüğünün yerine getirilmemesi (m. 20/g), 14. m.'sine göre çıkarılan yönetmelik standartlarını aşan gürültü, titreşim ve sese neden olunması (m. 20/h) ve ülke egemenliği dâhilinde bulunan deniz, göl, gölet ve akarsu gibi su alanlarında petrol ve türevleri (m. 20/ı-1), kirli balast tahliyesi (m. 20/ı-2), petrol türevleri (m. 20/ı-3), katı atık bırakan veya evsel atıksu deşarjı (m. 20/ı-4) yapılması durumlarında idari para cezaları verileceği belirtilmiştir.

Kanun'un ek 8. m.'si uyarınca yürürlüğe giren yönetmeliklere aykırı davrananlara (m. 20/i), toprağa, kanun ve yönetmelikler çerçevesinde getirilen standartlar dışında önlem almadan atık deşarjı yapanlara (m. 20/j), Kanun'un 9. m.'sinde belirtilen biyolojik çeşitliliği tahrip edenlere, ÖÇKB koruma ve kullanma esaslarına aykırı davrananlara, sulak alanlar usul ve esaslarına ve (f) bendinde belirlenen esaslara ve yasaklamalara aykırı davrananlara (m. 20/k) yine ek 1. m.'sine aykırı anız yakanlara, deniz, göl ya da akarsulardan kurallara aykırı bir biçimde kum, çakıl vb. alanlara (m. 20/l), ek 2. m.'sinde belirtilen çevre yönetim sistemini kurmayanlara (m. 20/m), 9. m.'sinde belirtilen içme ve kullanma suyu esaslarına uygun davranmayanlara (m. 20/n) idari para cezaları uygulanır. Ayrıca içme ve kullanma suyu alanlarına, kanun ve yönetmeliklere aykırı yapılan yapılar 3194 sayılı İmar Kanunu'nda belirlenen esaslara göre yıktırılır.

Kanun'un 11. m.'sinde öngörülen acil durum planını belirlenen usul ve esaslara uygun hazırlamayanlara (m. 20/o), 13. m.'sinde belirtilen mali sorumluluk sigortası yaptırmayanlara (m. 20/p), kanun ve yönetmeliklerde belirtilen kurallara aykırı atık (m. 20/r) ve tehlikeli atık (m. 20/v) toplayan, taşıyan, depolayan, geri kazanan, geri dönüşüm sağlayan, tekrar kullanan ya da bertaraf edenlere, her ne şekilde olursa olsun umuma açık yerlerde çevreyi kirletenlere (m. 20/s) ve tehlikeli atıkların ülkeye girişini sağlayanlara (m. 20/t), ön bildirim yapmadan tehlikeli atıkları ihraç eden ya da transit geçiş sağlayanlara (m. 20/u) belirlenen standartların dışında tehlikeli kimyasallar ve bu kimyasalları ihtiva eden malzemeleri üreten, ithal ve ihraç eden, depolayan, kullanan, etiketleyen, ambalajlayan, satanlara (m. 20/y) idari para cezası verilir.

Fiilin suç oluşturması durumunda verilecek cezalarla ilgili olarak "Türk Ceza Kanunu" hükümleri saklı tutulmuş ve Bakanlar Kurulu'na cezaları on kat artırma yetkisi verilmiştir. Kurum, kuruluş ve işletmelere idari para cezalarının üç kat uygulanabilmesi

(k, l, r, s, t, u, v ve y bentleri) ve fiillerin tekrarı durumunda (m. 23) ise idari para cezaları katlanır.

İdari para cezalarında yetki Çevre Kanunu'nun eski haline göre o mahallin en büyük mülki amiri olarak ilde valiye ve ilçede kaymakama verilmiştir. Valinin ilde olduğu kadar ilçede de en büyük mülki amir olarak ceza vermeye yetkili olduğu hakkında Danıştay kararı⁶⁰¹ da mevcuttur.⁶⁰² Ancak Kanun'un yeni halinde yetki Bakanlığa verilmiş olup bu yetkinin kullanılması denetim yetkisinin devredildiği kurum ve merciler tarafından yerine getirilecektir (m. 24). Kanun'un 25. m.'sinde idari para cezasının uygulama usulleri ve verilecek cezalara itiraz hakkı düzenlenmiştir. Danıştay verdiği bir kararda itiraz süresinin yedi gün olduğuna vurgu yapmıştır.⁶⁰³ İdari para cezasının "6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun" hükümlerine göre yapılması öngörülen tahsilatına karşı belirlenen süre zarfında (tebliğ tarihinden itibaren 30 gün) idareye karşı mahkemelere itiraz yapılabilmektedir.⁶⁰⁴ Ancak dava açmış olmanın idarece verilen cezanın tahsilini durdurmayacağı hükmü bulunmaktadır (m. 25/2).⁶⁰⁵ İtirazda yetkili mahkemenin hangisi olacağı Uyuşmazlık Mahkemesinin "*idarenin organları eliyle idari usullere göre uygulanması ve idare hukukunun bir müeyyidesi olması nedeniyle, idari işlem niteliğini taşıyan ve bu yönüyle adli cezalardan ayrılan idari cezaların yargısal denetiminde, kural olarak, idari yargı yerleri görevli bulunmaktadır*" kararıyla⁶⁰⁶ idari yaptırımların yargısal denetiminde idare mahkemelerinin görevli olacağı belirtilmiştir.

3.6.2.2. Ceza Kanunu ve İlgili Diğer Hukuk Kuralları

Medeniyetler doğrudan ya da dolaylı olarak çevre unsurlarının korunması ile ilgili olarak çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bunlardan birisi de cezai yaptırımlardır. Ceza normları bir fiili suç saymış ise bu suçu işleyenlere toplumsal yapının, toplum vicdanının ve ahlak düzeninin korunması bakımından cezai işlem uygulanmalıdır.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Danıştay 6. Daire, E. 1994/2737, K. 1995/267, K.T. 18.01.1995. Duman, s. 54.

⁶⁰² Danıştay Dergisi, Sayı: 91, Mayıs 1996, s. 566.

⁶⁰³ Danıştay 6. Daire, E. 2000/4171, K. 2001/5114, K.T. 01.11.2001.

⁶⁰⁴ Danıştay genel düzenlemeye dayanarak faaliyetinin durdurulması cezası ile ilgili olarak verdiği kararda bir işleme karşı iptal davası açma süresi olan 60 günü baz almıştır. 6. Daire, E. 1996/3874, K. 1997/3898, K.T. 24.09.1997.

⁶⁰⁵ Duman, s. 53-55.

⁶⁰⁶ Uyuşmazlık Mahkemesi, E. 2001/49, K. 2001/61 K.T. 09.07.2001. Alıca, s. 234.

⁶⁰⁷ Ersan Şen, (1994), "*Çevre ve Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli bir Çevrede Yaşama Hakkı)*", Kazancı Yayınları, İstanbul, s. 60.

Çevre korumada ceza hukuku normlarının kullanılması çevrenin önemi kadar toplum vicdanının da gereğidir. Öyle ise çevreyi kirletenlerin suç işledikleri kabul edilir.⁶⁰⁸ Ceza hukukunun çevre korumada kullanılmasında asıl önemli nokta toplumsal destektir.⁶⁰⁹

Ceza hukukunun temel amacı ve fonksiyonu toplumsal değerlerin korunmasını ve toplumsal düzenin bozulmasının önlenmesini sağlamaktır. Bu değerlerin ve düzenin devamı için çeşitli kurallar oluşturulması ve kurallara uymayanlara ceza kesilmesi değerlerin korunması ve düzenin sürdürülebilmesi için bir zorunluluktur.⁶¹⁰ Çevre toplumsal düzenin en önemli unsurlarından birisi olduğuna göre ceza hukukunun en önemli fonksiyonlarından birisi de çevreyi korumadır. Dolayısıyla ceza hukukunun temel amacı çevreye karşı işlenecek suçların önüne geçilmesidir.⁶¹¹ Bu nedenle çevreyi somut olarak tehlike altında bırakan kural dışı emisyonlar ile soyut tehlike (mesela ruhsat ya da lisansı olmadan faaliyete geçen bir fabrika için ille de somut tehlike aranmaması) altında bırakanların cezai olarak sorumlu tutulması gerekir. Bu fiilerin ceza hukukunda suç kabul edilmesi ve karşılığının cezai işlem gerektirmesi çevre korumaya katkı sağlayacaktır.⁶¹²

Çevre açısından ceza hukuku normları 1980’li ve 1990’lı yıllarda ağırlık kazanmış ve pek çok çevre unsuru bu kapsama alınmıştır. Çevrenin korunmasında ceza hukukunun yeri hususunda iki model geliştirilmiştir. Birincisi idare hukukuna bağlı olarak ceza hukukuna yer verilmesi, ikincisi ise çevrenin korunmasında ceza hukukunun bağımsız olarak yer almasıdır.⁶¹³ Şen⁶¹⁴ ise çevrenin korunmasında ceza hukuku normlarının vasıtalı ya da doğrudan kullanılması şeklinde ikili bir ayırmadan söz etmiş ve doğrudan düzenlemenin yerinde olacağını belirtmiştir. Ceza hukukunun çevrenin korunmasında kullanılması yeni bir anlayışı yansıtmaları bakımından önemli görülürken etkili bir ceza hukuku için çeşitli hükümlerin bir arada olması gerektiği savunulmuştur.⁶¹⁵

Ceza hukuku normlarının çevre mevzuatı dâhilinde düzenlenmesini benimseyen birinci modelde çevreye verilen zararın suç sayıldığı ceza uygulaması, idari süreç sonrası

---

⁶⁰⁸ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 148.

⁶⁰⁹ Şen, s. 61-62.

⁶¹⁰ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 148.

⁶¹¹ Şen, s. 70.

⁶¹² M. Faure ve N. Niessen (2006), “Towards Effective Environmental Legislation in Indonesia?”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 281.

⁶¹³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 307.

⁶¹⁴ Şen, s. 83-91.

⁶¹⁵ Faure ve Niessen, s. 280.

yerine getirilmeyen fiiller bakımından düşünüldüğünde cezai sorumluluk idari birimlerin tutumları çerçevesinde hem muğlak bir uygulama alanında kalır hem de oldukça sınırlı bir rol üstlenir. İkinci modelde ise idari süreçten bağımsız olarak hukuka aykırı fiilin ceza hukuku normlarıyla suç sayılması ve ceza kanunlarında bunlara yer verilmesi şeklinde olur. Çevrenin özgün yapısı nedeniyle hukuki düzenlemelerde bu hassasiyet gösterilmelidir.⁶¹⁶

Çevresel suçların cezai sorumluluğunun tespitinde yaşanan veya yaşanabilecek zorluklar nedeniyle ceza hukuku normları, 2000’li yıllardan önce çevre koruma ve geliştirme hususunda fazla kullanılmamıştır. Zira uluslararası çevre sorunlarında kirliliğin kaynağı, meydana geldiği yer ve boyutları bakımından birtakım zorluklar olacağı düşünülmüştür.⁶¹⁷

Genç bir hukuk dalı olması nedeniyle ceza hukuku normlarının çevre suçlarında yeri ve işlevi kestirilememiş, atıkların birleşmesi ile kirliliğin yoğunluk kazanması durumunda nedensellik bağının kurulmasında açmazlar yaşanabileceği tartışılmıştır. Yine aynı tür atığın birden fazla kişi tarafından ayrı ayrı atılması sonucu oluşan kirlilik halinde her bir kişinin ne derece sorumlu olacağı (failin belirlenmesi) hususu başka bir açmazdır.⁶¹⁸

Hem idari hem de adli yargı sonucu verilecek cezalarda “uygun illiyet bağının” kurulması da çevre uyumsuzluklarında tam olarak yerleşebilmiş değildir. Zira sorumlulukla birlikte bir illiyet bağının bulunması gereklidir. Dolayısıyla uygun illiyet bağının kurulamaması durumunda çevresel zarar konusu zora girse de çevre kirliliğinde illiyet bağının ispatı davacıdan beklenmemelidir.⁶¹⁹ İlliyet bağı kurulduktan sonra ceza hukuku doktrini her atık ve kirleten için ayrı ayrı bağımsız sorumluluk ya da iştirake dayalı sorumluluk yüklenmesi çözümlerini öngörmektedir. Bağımsız sorumluluğun kabul edilmesi durumunda, eğer ki bir kirletici tek başına zararı oluşturmaya elverişli ve/veya yeterli değilse, uygun illiyet bağı kurulamayacağı için kişiler sorumlu tutulamayacaktır. Maddi suç unsuru oluşmayacağı için bu sorumluluğun çözüm olarak pratik yararı olmayacaktır. Ayrıca, kirlenmiş olan herhangi bir çevre unsurunda

---

⁶¹⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 305-306.

⁶¹⁷ Michael Faure ve Song Ying, (2008), “*Introduction and Editorial Preface*”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 4.

⁶¹⁸ A. D. Ulusoy, (1993), “*Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış*”, AÜHF Dergisi, İnternet Baskısı, Cilt: 43 Sayı: 1-4, s. 129.

⁶¹⁹ Ertaş, s. 102.

kirlenme oluştuktan sonra başka atıkların atılması durumunda işlenemez suçun oluşup oluşmayacağı ve kirletenlerin karşılaşacağı yaptırımların manevi unsuru birer sorun alanıdır.⁶²⁰ İştirakli sorumlulukta ise örneğin bir göle, bir akarsuya ya da havaya üç fabrikadan atılan atıklar tek başlarına belirlenen standartların altında bir çevresel etki ortaya çıkarıyorsa ve bu durum hukuksal açıdan bir sorun yaratmıyorsa fakat birleştiklerinde çevre kirliliğine sebep oluyorsa maddi sorumluluk yüklenebilmektedir.

Bununla ilgili olarak Yargıtay 4. Hukuk Dairesi (H. D.) 19.09.1977 tarihinde verdiği kararla birbirinden habersiz olsa bile nakıs (eksik) teselsülün ortaya çıkacağına karar vermiştir. Bu örnekte üç fabrika da çevresel zararın tamamından sorumlu tutulmuştur.⁶²¹

Sorumluluk hususunda bireysel failer ve tüzel kişi failleri ayrımı da bir diğer önemli ayrımdır. Ceza hukukunda temel ilke bireylerin cezalandırılmasında kişisel sorumluluktur. Tüzel kişi sorumluluğunda yaşanan güçlükleri aşabilmek adına işletmelerde üst düzey görevli/sorumlu kişilerin, işletmelerin doğrudan tüzel kişilik olarak ve her ikisinin de birlikte sorumlu tutulacağı modeller geliştirilmiştir.⁶²² Kamu görevlileri ise doğrudan çevreyi kirleterek, çevreyi koruma görevlerini yerine getirmeyerek ve bireysel işlemlerde hukuka aykırı işlem tahsis ederek kirleten/sorumlu konumunda bulunabilirler.⁶²³

Ceza hukukunun temeli fail ile mağdur arası ilişkiye dayansa da çevre suçlarında durum biraz farklılık gösterir. Zira çevresel zararlar, çok uzun zamanda ve geniş alanda etkilerini sürdürebilir. Bu bakımdan çevre suçları geleneksel olarak yaşam, sağlık ve mülkiyet çerçevesinde düzenlenebileceği gibi çevreye karşı yeni suçlar geliştirilebilir. Geliştirilecek bu suçlar, belirli mağdurlar bakımından kanıtlanabilir bir zarar gerektirmeden çevre unsurlarını korumak için uygulanabilir. Her iki yaklaşımın da ceza hukuku sisteminde yer alması mümkündür.⁶²⁴

Çevrenin idari kararlarla, çevre hukuku kurallarıyla ya da yönetsel düzenlemelerle korunması yaptırımlarla desteklendiği ölçüde etkili olmuştur. Zamanla cezai yaptırımların etkisi ceza hukuku normlarının çevre hukukunun ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamıştır. Böylece çevrenin korunması hususunda ceza hukuku ilkeleri

---

⁶²⁰ Ulusoy, s. 129-131.

⁶²¹ Ertaş, s. 104.

⁶²² Kaboğlu, s. 89.

⁶²³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 307-309.

⁶²⁴ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 148.

gündeme gelmiştir. Önceleri para cezası sonrasında ise ağırlaştırılmış para cezasının hatta hürriyeti bağlayıcı cezaların da verilmesi aşama aşama çevre koruma anlayışı içerisinde kabul görmeye başlamıştır.⁶²⁵ İdari cezaların yaptırım gücünün zayıf kalmasının yanında kirliliğin sınır aşan özelliği karşısında çözüm, çok fazla gündemi meşgul etmeyen ve fazla tercih edilmeyen, ceza hukuku normlarının hem ulusal hem de evrensel düzeyde kullanılmasının bir zorunluluk olarak ortaya çıkması olmuştur.⁶²⁶

Nitekim Avrupa Konseyi, 4 Kasım 1998’de, Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Sözleşmesi’ni kabul etmiştir. Buna göre herhangi bir kişinin ölüm veya ciddi yaralanması ya da ölüm veya ciddi yaralanma riski oluşturacak şekilde havaya, toprağa veya suya iyonize radyasyon miktarı fazla olan maddelerin deşarjı “*ciddi kirliliğe sebep olan bağımsız bir suç*” olarak değerlendirilmiştir (m. 2/1).⁶²⁷ Ayrıca çevresel hasarda “*ağır şekilde ihmali olanlar*”a (m. 3) hapis ve para cezası verilmesi ile çevrenin eski haline getirilmesi ve çevresel hakların iadesi zorunluluğu gibi çeşitli cezalar düzenlenmiştir (m. 6-9).⁶²⁸ Bu bakımdan çevrenin korunması için ceza hukuku normlarının her alanda ve her türde kullanılması elzemdir. Dolayısıyla farklı türdeki ceza hukuku araçlarının bir arada kullanılması ya da düşünülmesi gerekir.⁶²⁹

Devletler, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda sorumludurlar. Çevre sorunlarının evrensel özelliği, bu sorumlulukların kapsamını, çözüm amacıyla cezai hükümler konulan anlaşmalara göre ihmali olan devletlerin suçlu görülerek cezalandırılmasına kadar genişletebilir. Bu anlayışın kabul edilmesi, yerleşmesi ve geliştirilmesi, etkin uygulamaya geçmeyi ve uluslararası işbirliğini gerektirir. Devletlerin evrensel düzeyde kabul ettiği şartların iç hukuk sistemlerine uyarlanması, çevre suçlarının ve cezalarının ceza hukuku sistemi içinde bir bütünün parçaları olarak görülebilir.⁶³⁰ Mesela İngiltere ve Galler’de 1990 tarihli Çevre Koruma Kanunu ceza gerektiren çevre suçlarında sıkı bir sorumluluğu kabul etmiş ve

---

⁶²⁵ Keleş ve Ertan, s. 66.

⁶²⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 303.

⁶²⁷ Michael Faure, (2006), “*Towards a New Model of Criminalization of Environmental Pollution: The Case of Indonesia*”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 202-203, Sands, s. 896.

⁶²⁸ Sands, s. 896.

⁶²⁹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 303-304.

⁶³⁰ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 148-149.

her türlü ihmali suç sayılmıştır. Buna göre mağdur kişinin bir hata ya da kusuru kanıtlanması gerekmediği hüküm altına alınmıştır.⁶³¹

Kirliliğin ciddi bir hal almasına ve “*çevrenin somut olarak tehlike altında*” kalmasına sebep olmanın bağımsız bir suç olarak kabul edilmesi cezayı gerektirir. Ancak Ceza hukuku doğrudan “*çevrenin soyut olarak tehlike altında*”⁶³² olması bakımından (potansiyel tehlike) da ceza hükmü tesis edememektedir. Bu modelde ceza hukuku normları bakımından idari kararlarla oluşturulan çevre kalitesi ve çevreye salınan emisyon miktarlarının kontrolü gibi hususlar, cezai işlem uygulamalarına dayanak oluşturacaktır. Nitekim idari yapılanmalar, belirli standartlar altında çevrenin kirlenmesine izin veren koşulların düzenlenmesi, sürecin izlenmesi ve denetlenmesi sorumlulukları çerçevesinde oluşturulmuştur. Böylece herhangi bir olumsuz çevresel etki ortaya çıkmasa bile cezai işlem uygulanarak potansiyel tehlikenin önüne geçilmesi çevrenin özgünlüğünün bir sonucudur.⁶³³ Bu durum Önleme İlkesi ile de uyumludur. Ayrıca özellikle 1980’lerden sonra Almanya’da bu konuda bir başlangıç doktrin olmak üzere çevre ceza hukuku fikirlerinin gelişmeye başladığı görülmüştür.⁶³⁴

Çevre kirliliğine sebep olan ve/veya çevreye zarar vermesi muhtemel fiiller sonucu oluşan suçlar, AB Konseyi’nin 27.01.2003 tarih ve 2003/80-JHA sayılı “*Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Hakkındaki Yönerge*”si ile ceza hukukunun ilgi alanında yer almıştır.⁶³⁵ Türkiye de hem çevre hem de ceza mevzuatında yaptığı ve/veya yapacağı değişikliklerle AB ile uyumlu ve çevreye karşı duyarlı hukuki alt yapı oluşturmalıdır.

Çevre ile ilgili para cezalarının; enflasyon ve çevreye zarar veren büyük işletmelerin elde ettikleri yüksek karlar karşısında etkisiz kalması nedeniyle caydırıcılığının kalmaması yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.⁶³⁶ 4421 Sayılı Kanunla⁶³⁷ Ceza Kanunu’nda yapılan değişikliğin amacı, yürürlükte olan kanunlarda yer alan para cezalarının, ülkede yaşanan enflasyon nedeniyle caydırıcılığını yitirmesinin önüne geçmektir.⁶³⁸ Ayrıca para cezalarının kirletenin ihlal dolayısıyla elde ettiği kazanımları

⁶³¹ Rostron ve diğ., s. 22-23.

⁶³² Çevrenin soyut ve somut tehlike altında kalması ve kirlilikle ilgili çok ciddi durumlara ilişkin bağımsız bir ceza hukuku normu geliştirilmesi ile ilgili Bkz. Faure, s. 195-199.

⁶³³ Faure, s. 195-196.

⁶³⁴ Faure, s. 195.

⁶³⁵ Okumuş, parag. 37.

⁶³⁶ Şen, s. 73.

⁶³⁷ K. T. 28.07.1999, R. G., Tarih 01.08.1999 ve Sayı: 23773.

⁶³⁸ Alica, s. 245.

ve ihlalin tekrarının önlenmesi bakımından hakkaniyetli ve makul olması gerekir. Ceza ne ekonomik faaliyeti ve istenilen amacın hâsıl olmasını anlamsız kılacak derecede ağır ne de caydırıcılığı olmayacak derecede hafif olmalıdır. Amaç çevrenin korunması olup kişileri ve/veya firmaları çevreye karşı duyarlı olmaya yönlendirmektir. Zira tekrar edilmesi ya da kirliliğin sürdürülmesi durumunda cezanın katlanması söz konusu olacaktır.⁶³⁹ Çevre Kanunu'nda tekrar durumu (m. 23) ve Bakanlar Kurulu'nun cezaları artırma yetkisi (m. 20) bu bahiste düşünülebilir.

765 sayılı Ceza Kanunu'nda yer almayan ancak 5237 sayılı Ceza Kanunu'nun amaç m.'sinde; "...*kamu sağlığını ve çevreyi... korumak...*" (m. 1) ifadesi ile çevrenin doğrudan korunması konusu da düzenlenmiştir.⁶⁴⁰ Çevre koruma, amaçlardan birisi olarak kabul edilmiş ve çevre suçlarının yer aldığı yeni bir bölüm eklenerek eksiklik giderilmiştir. Kanun'da çevreye ilişkin cezai hükümlere; genel tehlike yaratan suçlar (m. 172, 173 ve 174), çevreye karşı suçlar (m. 181, 182, 183 ve 184) ve kamunun sağlığına karşı suçlar (m. 185, 186 ve 193) şeklinde üç bölümde yer verilmiştir.⁶⁴¹ Bu durumun uygulamada birtakım güçlüklerle sebep olacağı düşünülse de çevreye karşı suçlar bölümü dışında kalan ancak çevre ile ilgili olduğu belli olan suçların dolaylı çevresel suçlar olmadığı da açıktır. Zaten bahsedilen suçlar, üçüncü kısımda topluma karşı suçlar başlığı altında verilmiştir.

Radyasyon yayma suçu; bir kişinin sağlığını bozmak ve bu amacı gerçekleştirmeye elverişli olacak surette radyasyon veren kişi üç yıldan on beş yıla kadar, belirsiz sayıda kişi olur ise en az beş yıl olmak üzere hapis cezası alır (m. 172). Bu iki hükümde iki nokta tam olarak açık değildir. Birincisi kişi diğer kişi ya da kişilerin sağlığını bozma amacıyla değil sağlık gibi başka amaçlarla radyasyona tabi tutmuş ve/veya bu amacı gerçekleştirmeye elverişsiz surette yapmış ise ne olacak sorusunun cevabı net değildir. İkincisi ise Turgut'a⁶⁴² göre radyasyondur. Kanun'da konu açık olarak bulunmadığı için, Çevre Kanunu'nda belirtilen iyonlaştırıcı olmayan radyasyona maruz bırakmanın bu çerçevede düşünülüp düşünülemeyeceğidir. Radyasyon, Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği'ne⁶⁴³ göre (m. 4/g) "*iyonlaştırıcı radyasyonu*" ifade etmektedir. Maddenin üçüncü ve dördüncü paragraflarına göre "*bir başkasının hayatı, sağlığı veya*

⁶³⁹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 316.

⁶⁴⁰ Alica, s. 254-255.

⁶⁴¹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 321.

⁶⁴² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 323.

⁶⁴³ R. G., Tarih: 24.03.2000 ve Sayı: 23999.

malvarlığına önemli ölçüde zarar vermeye elverişli olacak biçimde radyasyon yayan veya atom çekirdeklerinin parçalanması sürecine etkide bulunan kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis” ve “radyasyon yayılmasına veya atom çekirdeklerinin parçalanması sürecine, bir laboratuvar veya tesisin işletilmesi sırasında gerekli dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı olarak neden olan kişi, fiilin bir başkasının hayatı, sağlığı veya malvarlığına önemli ölçüde zarar vermeye elverişli olması halinde, altı aydan üç yıla kadar hapis” cezaları ile cezalandırılır.

Son dönem gündemi meşgul eden baz istasyonu konusu ile ilgili olarak Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (İDDK) verdiği kararlar⁶⁴⁴, Anayasa'nın 2. ve 138. m.'leri ile 2577 sayılı İYUK'un 28. m.'sinden de bahsederek, 10. Daire'nin 06.10.2003 günlü, E: 2001/968, K: 2003/3791 sayılı “*Mobil Telekomünikasyon Şebekelerine Ait Baz İstasyonlarının Kuruluş Yeri, Ölçümleri, İşletilmesi ve Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik*”in yürütmesini durdurma kararını onamıştır. Karara göre baz istasyonlarının kurulmasına yönelik düzenlemenin yürütmesi durdurulmuştur.

Ayrıca Yargıtay⁶⁴⁵ “...yönetmeliğe uygun bir işlem yapılırsa bile, buna karşın çevreye verilen zarardan, eylemde bulunanın sorumlu olmayacağı sonucu doğmaz. Ayrıca yargıç, uyuşmazlığın çözümünde yönetmeliğe değil yasaya, genel hukuk kurallarına ve bu bağlamda sorumluluk hukukunun ilkelerine göre karar vermek zorundadır. Bunun içindir ki, yerel mahkemenin yönetmeliğe ve yönetmeliğe göre verilen sertifikayı bağlayıcı olarak kabul etmemelidir.” ifadesi ile apartmanına komşu apartmana dikilen baz istasyonunun, bilirkişi raporunda da yer alan, “...davacının da bulunduğu binada uzun süreli kalındığını ve böylece kısa sürede etkili olmasa da yıllar itibariyle zarar doğurmasının her zaman olanaklı bulunduğunu belirtmişlerdir” riskini ve “...yararlı bir hizmetin karşılığı olarak insanın ölümü uygun bir sonuç olarak kabul edilemez” tespitlerine rağmen “...dar anlamda ve para ile ölçülebilen bir zarar yok ise de, çevre binalarda ve bu bağlamda davacının oturmakta olduğu binada yaşayanlar için sağlık bakımından büyük endişeler taşıdığı, bu yerde oturanların psikolojik olarak yaşamını olumsuz biçimde etkilemekte ve bunun da psikolojik yapısında tedirginlik ve ümitsizlik yaratacağı, bu haliyle de yaşamdaki sağlık değerleri düşünüldüğünde o yerde oturma olumsuz hale geleceği göz önünde tutulduğunda, davacının, zarar gördüğü

⁶⁴⁴ Danıştay İDDK, E. 2004/643, K. 2007/851, K.T. 03.05.2007.

⁶⁴⁵ Yargıtay 4. H. D., E. 2004/2954, K. 2004/10516, K. T. 27.09.2004.

kabul edilmeli ve davanın kabulüne karar verilmelidir” yönlerine vurgu yaparak istasyonun kaldırılması gerektiğine hükmetmiştir.

Meskun mahalde baz istasyonu kurulmasının insan sağlığına yapacağı etki ile ilgili Anayasa'nın 56. m.'sine atıf yapılarak verilen Danıştay kararında ise “...*bilirkişilerce tespiti yapılmadan, salt meskun mahalde baz istasyonu kurulamayacağından bahisle verilen mahkeme kararında hukuki isabet...*” bulunmadığı belirtilmiştir. Karşı oy yazısında ise Yargıtay'ın yukarıda belirtilen kararı gerekçe gösterilmiştir.⁶⁴⁶ Ancak Danıştay'ın baz istasyonlarının kanserojen etkisinin sadece saç kurutma makinası veya mutfak robotu kadar olduğunu ifade eden kararı ve kararda geçen “*cep telefonunun bugüne kadar kanıtlanmış tek etkisi, araç kullanırken konuşmanın trafik kazasına neden olması*” ifadesi ilginç bulunmuştur. Fakat Yargıtay'ın baz istasyonlarının kansere yol açması nedeniyle meskun mahal dışına çıkarılması kararı vardır.⁶⁴⁷ Danıştay kararda kanıtlanmış zararlı, tehdit edici ve kanser yapıcı etkisi olmadığına vurgu yapmıştır.⁶⁴⁸

Dolaylı da olsa çevreye zarar vermesi kuvvetle muhtemel bir suç olan ve 173. m.'de düzenlenen atom enerjisi ile patlamaya sebebiyet verme suçu işlendiğinde beş yıldan az olmamak üzere hapis cezası verilirken kusurlu olunması durumunda cezanın iki yıldan beş yıla kadar hapis şeklinde uygulanması hükmü bulunmaktadır.

Tehlikeli maddelerin izinsiz olarak bulundurulması veya el değiştirmesi suçunun düzenlendiği 174. m.'ye göre tehlikeli maddeleri *imal, ithal veya ihraç eden, ülke içinde bir yerden diğer bir yere nakleden, muhafaza eden, satan, satın alan veya işleyen kişi, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası ile beş bin güne kadar adli para cezası* verilir. Bu cezanın faaliyet için izin alınmadığı takdirde uygulanabilmesi söz konusu iken işlenen suçun örgütlü olması halinde ceza ikiye katlanır. Tehlike arz eden maddeler ise; *patlayıcı, yakıcı, aşındırıcı, yaralayıcı, boğucu, zehirleyici, sürekli hastalığa yol açıcı nükleer, radyoaktif, kimyasal, biyolojik* maddelerdir. Maddenin son paragrafında önemsiz tür ve miktar belirlemesiyle cezanın, kullanılış amacı da gözetilerek, bir yıla kadar hapis olacağı hükmü vardır. Cezai hüküm alanının daraltılması ve en küçük bir

⁶⁴⁶ Danıştay İDDK, E. 2005/3419, K. 2008/966, K.T. 03.04.2008.

⁶⁴⁷ Yargıtay 4. H. D., E. 2007/14402, K. 2008/13542, K. T. 06.11.2008.; Ancak Yargıtay, 06.06.2011 tarihinde verdiği kararla bu kararını revize etmiş ve yeterli sinyal için çok yüksek elektromanyetik alan oluşturması gerektiği için baz istasyonlarının şehir dışına taşınmasının insan sağlığı açısından riski daha da artıracığına hükmetmiştir. Selim Kuvel, “Yargıtay: Baz İstasyonlarının Şehir Dışına Taşınması Sağlığa Zararlı”, Zaman Gazetesi, 20.08.2011. Son olarak Ankara 1. Asliye Hukuk Mahkemesi, Yargıtay'ın bozma kararına uymayıp direnme kararı alınca dosya Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'na geldi ve oyçokluğu ile direnme kararı onandı.

⁶⁴⁸ Zaman Gazetesi, 16.06.2010.

faaliyete bile geniş çaplı bir zarara yol açacak faaliyete verilecek cezanın benzerinin uygulanmasının, hakkaniyet ölçüleri dâhilinde, önüne geçilmesi düşünülmüş olabilir.

Çevre Kanunu'nda da (m. 20/y) tehlikeli kimyasallarla ilgili yasaklamalar ve cezalar öngörülmüştür. Ceza Kanunu ile Çevre Kanunu arasında verilecek cezalarla ilgili bir uyumsuzluk vardır. Bu maddenin ayrıca m. 181 ve 193 ile de birtakım uyumsuzlukları mevcuttur.⁶⁴⁹ Bunlar, öngörülen cezaların Çevre Kanunu'nda idari para cezası, Ceza Kanunu'nda ise adli para ve hapis cezası şeklinde düzenlenmesidir.

Kanun'da çevre ile ilgili suçlar, çevreye karşı suçları bölümünde çevrenin kasten kirletilmesi (m. 181), çevrenin taksirle kirletilmesi (m. 182), gürültüye neden olma (m. 183) ve imar kirliliğine neden olma (m. 184) olmak üzere dört maddede düzenlenmiştir.

Çevre suçlarının kendine özgü bir bölüm altında düzenlenmesi çağdaş ceza hukukunun bir gereğidir. Çevre ve çevrenin unsurları hava, toprak, su, bitki örtüsü, hayvanlar ve insanların soyut (genel) ve/veya somut tehlike ve kirlilik tehlikesi karşısında korunması, hukuksal yarar açısından önem arz etmektedir. Bu değerlerin bir haksızlığa uğraması ise başlı başına suç olarak tanımlanabilmesini sağlamıştır.⁶⁵⁰

Çevre Kanunu'nun 8. m.'sinde belirtilen kirletme yasağı ile uyumlu olan atıkların havaya, suya ve toprağa verilmesi, mevzuata aykırı olmak ve çevreye zarar vermek şartıyla, suç sayılmıştır. Faaliyetin çevreye zarar verip vermeyeceği teknik bir konu olduğu için uzman bilirkişi raporları bu konuda yol göstericidir. Sanayileşme ile özellikle büyükşehirlerde bulunan sanayi tesislerinin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atıkların en az zararlarla bertaraf edilmesi ve mümkün olan en iyi şekilde izale edilmesinde teknik bazı usuller geliştirilmiştir. Bu teknik usullerin mevzuatta yer alması çevrenin korunabilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.⁶⁵¹ Bu suçu işleyen cezası ise altı aydan iki yıla kadar haptir (m. 181/1). Atık veya artıkların izin alınmadan ülkeye sokulmasının cezası ise bir yıldan üç yıla kadar hapse mahkûm olmadır (m. 181/2). Atık veya artıkların havada, suda ve toprakta kalıcı özellik göstermesi cezanın iki kat artırılmasının sebebidir (m. 181/3).

İzin alınmadan atıkların ülkeye sokulması, çevreye herhangi bir zarar verip vermediğine bakılmaksızın, suç sayılmıştır. Bu hüküm 1992 tarihli "*Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi*

⁶⁴⁹ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 323.

⁶⁵⁰ Okumuş, parç. 39.

⁶⁵¹ Okumuş, parç. 39.

Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi” ile Çevre Kanunu ve Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’ndeki⁶⁵² ithal yasağının temel yaptırımıdır.⁶⁵³

Çevrenin kirletilmesinde ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesine özel önem gösterilmiştir. İstenmeyen sonuçtan sorumlu tutulma halleri, taksirle işlenen suçlarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla ağırlaşmış suçlar yerine, ağırlaştırıcı nedenler, suçun oluşmasında dayanak noktası olarak alınması öngörülmüştür. Eylemlerin “*insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvan veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla işlenmesi*” ağırlatıcı neden olarak verilmiştir (m. 181/4).⁶⁵⁴ Bu fıkrada belirlenen cezai yaptırım beş yıldan az olmamak üzere hapis ve bin güne kadar adli para cezasıdır.

Maddenin son fıkrasında ise bahsedilen fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirleri uygulanacağı öngörülmüştür (m. 181/5). Bunun sebebi Kanun’un “*Ceza sorumluluğu şahsidir. Kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz. Tüzel kişiler hakkında ceza yaptırımı uygulanamaz. Ancak, suç dolayısıyla kanunda öngörülen güvenlik tedbiri niteliğindeki yaptırımlar saklıdır.*” hükmüdür (m. 20). Bir özel hukuk tüzel kişinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle tüzel kişi yararına suç işlendiğinde ilgili tüzel kişiler hakkında maddede yazılı güvenlik tedbirleri uygulanabilecektir (m. 60).⁶⁵⁵ Çevrenin taksirle kirletilmesi suçu, 181. m.’de belirtilen fiillerin taksirli şekilde işlenmesi durumunda olur. Adli para cezası verilen bu suçta kalıcı etki halinde ceza iki aydan bir yıla kadar hapse dönüşür (m. 182/1). Yine aynı maddenin dördüncü fıkrasında belirtilen suçun taksirli işlenmesi durumunda ise bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir (m. 182/2).

Gürültüye neden olma suçu, mevzuata aykırı olarak “*başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli*”⁶⁵⁶ bir şekilde gürültüye neden olma” şeklinde belirtilmiştir (m. 183). Çevre Kanunu’nun gürültü başlıklı 14. m.’si ve bu kapsamda çıkarılan Yönetmelik’te⁶⁵⁷ belirlenen standartların üzerinde gürültü yapılması yasaklanmıştır. Bu

⁶⁵² R. G., Tarih: 14.03.2005 ve Sayı: 25755.

⁶⁵³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 322.

⁶⁵⁴ Okumuş, parç. 43-44.

⁶⁵⁵ Okumuş, parç. 50.

⁶⁵⁶ Elverişli kelimesi olumlu durumların nitelendirilmesinde kullanılır. Dolayısıyla burada olumsuz bir durumu belirtmek amacıyla kullanılması yerinde olmamıştır. “...sebeb olacak derece...” ifadesi daha uygun olacaktır.

⁶⁵⁷ Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği, R. G., Tarih: 07.03.2008 ve Sayı: 26809.

çerçevede Gürültü Kontrol Yönetmeliği'nin 15. m.'sine dayanarak verilen bir ceza dolayısıyla yönetmeliğin bu maddesinin iptal edilmesi istemi ile açılan davada Danıştay, ret kararı⁶⁵⁸ vermiştir. Bahsedilen yönetmelik daha sonra yürürlükten kaldırılarak gürültü ile ilgili sınır değerlerin belirlendiği yeni yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla gürültünün zarar vermeye elverişli olup olmadığı konusu yeni yönetmelik hükümlerine göre tespit edilebilecektir. Bu suçu işleyen kişilere iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası verilebilmektedir.

İmar kirliliğine neden olma suçunda (m. 184) yapı ruhsatı almadan veya ruhsata aykırı bina yapan veya yaptıranlar ile yapı ruhsatı olmadan inşasına başlanılan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verenler bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilir. Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai faaliyete izin verenlere ise iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilebilir. Üçüncü fıkra dışındaki hükümler sadece belediye sınırları veya özel imar rejimine tabi yerlerde uygulanabilir. Mesela organize sanayi bölgeleri, özel imar rejimine tabi bölge niteliği taşır. Sınai ürün üretiminin yapıldığı tesisler açısından bu sınırlama kabul edilmediği için köy sınırları içinde inşa edilen bu tesislerde bu madde hükümleri uygulanır.⁶⁵⁹

Danıştay kararlarında⁶⁶⁰ teyit edildiği gibi Çevre Düzen Planı ile Nazım ve Uygulama İmar Planları düzenleyici idari işlem sayılmıştır.⁶⁶¹ İmar kirliliğinin önüne geçilmesi bakımından bu planların önemi yadsınamaz. Bu iki şekilde ortaya çıkar. İdare, planlar yaparak çevresel koruma sağlayabilirken planların idari işlem sayılması nedeniyle idari davaya konu oluşturması yoluyla da imar kirliliğinin önüne geçilebilme imkânı vardır.

Maddenin son fıkrası ruhsata veya imar planına aykırı yapılan ya da yaptırılan binalarla ilgili aykırılığın giderilmesi halinde kamu davası açılmayacağını, açılmışsa da davanın düşeceğini ve cezanın bütün sonuçları ortadan kalkacağını öngörmektedir. Ceza hukuku öğretisinde bu hükmün genel af ile aynı paralelde sonuçlar doğurduğu söylenebilir.⁶⁶²

İçilecek sulara veya yenilecek, içilecek, kullanılacak veya tüketilecek her çeşit besin veya şeylere zehirli madde katma suçunu (m. 185) işleyenlere iki yıldan on beş yıla

⁶⁵⁸ Danıştay 6. D., E. 2000/2381, K. 2001/2822, K.T. 23.05.2001.

⁶⁵⁹ Okumuş, parç. 58.

⁶⁶⁰ Danıştay 6. D., E. 1997/4802, K. 1998/4766, K.T. 21.10.1998, 1. D., E. 1995/203, K. 1995/204, K.T. 06.10.1995, 6. D., E. 1993/1302, K. 1994/97, K.T. 18.01.1994. Halil Kalabalık, (2008), "*İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları*", Kateks Ltd. Şti., Sakarya, Eylül, s. 342.

⁶⁶¹ Kalabalık, *İdare Hukukunun...*, s. 342.

⁶⁶² Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 323.

kadar hapis cezası verilir. Bir kişinin bu eylem nedeniyle suçlanabilmesi için fiili “*kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye düşürecek*” şekilde işlemesi gerekir. Hükümde bulunan “*başka suretlerle bozma*” ifadesi Turgut’a göre sulara atık veya artıkların bırakılması (m. 181/1) ile örtüştüğünden aynı husus iki ayrı hüküm ve suç ile düzenlenmiş olmaktadır.⁶⁶³ Bu fiillerin dikkat ve özensiz (taksirli) işlenmesi ise üç aydan bir yıla kadar hapis cezasını gerektirir.

Bozulmuş veya değiştirilmiş gıda veya ilaçların ticaretinin yapılması yasaklanmıştır. Cezası bir yıldan beş yıla kadar hapis ve bin beş yüz güne kadar adli para cezasıdır. Bu suç, izne tabi bir faaliyet kapsamında işlenmişse ceza üçte bir oranında artırılabilir. Ayrıca ürünlerin genetik yapısının değiştirilmesi konusu da önemli bir sorun alanıdır. Konuyla ilgili, kamuoyunda GDO Yönetmeliği olarak bilinen, Yönetmelik⁶⁶⁴ çıkarılmıştır. Bu Yönetmelik oluşan tepki nedeniyle çok kısa bir süre sonra değişikliğe uğramıştır. Hatta yönetmeliğin değiştirilmiş halinin yürürlüğe girdiği gün Danıştay’a açılan yönetmeliğin iptali ile 11. ve 20. m.’lerinin yürütülmesinin durdurulması davasının⁶⁶⁵ sonuçlandığı gün aynı olmuştur.

Ceza Kanunu’na göre, çevreye dolaylı olarak zarar verebilecek fiillerden olan, zehirli madde imal ve ticareti yasaktır (m. 193). İçinde zehir bulunan ve üretim, bulundurma veya satış eylemlerinin izne bağlı olduğu maddeleri üreten, bulunduran, satan veya nakleden kişiler iki aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

Çevre Kanunu ile Ceza Kanunu’nda (diğer kanunlarda var olan cezai hükümler de dâhil) düzenlenmiş olan aynı suça cezanın nasıl uygulanacağı hususunda Çevre Kanunu’nun 27. m.’si “*...diğer kanunlarda yazılı cezaların uygulanmasına engel olmaz*” ifadesiyle açıklık getirmiş olsa bile bir suça bir ceza verilmesi kaidesi (ne bis in idem) gereği ne yapılacağı tartışmalıdır. İster adli ister idari yaptırım olsun tek ceza verilmesi gerekir. Cezanın amacı, toplum sağlığı ve çevrenin korunması olduğu için tek ceza verilmesi doğru olacaktır. Burada suçun (cürüm ile kabahat) tanımına vurgu yapılmalıdır.⁶⁶⁶ Bir fiil ile birden fazla kabahat işlenmesi durumunda idari para

⁶⁶³ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 323.

⁶⁶⁴ R. G., Tarih: 26.10.2009 ve Sayı: 27388’li “Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik” Tarih: 20.11.2009 ve Sayı: 27412 ile birtakım değişikliklere uğramıştır.

⁶⁶⁵ Danıştay İDDK, YDK E. 2009/1042, K.T. 24.12.2009, 10. D., E. 2009/14562, K.T. 20.11.2009.

⁶⁶⁶ 765 sayılı Ceza Kanunu’nda (eski Ceza Kanunu) suç, cürüm ile kabahat şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulurken 5237 sayılı Ceza Kanunu’nda kabahatlere yer verilmeyerek ayrı bir kanunla düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu

cezalarının en ağır olanı uygulanırken bir başka idari ceza öngörülmüş ise her ikisinin de uygulanabilmesi söz konusu olacaktır (m. 15/1). İşlenen fiil suç ve kabahat olarak düzenlenmiş ise sadece suç ile ilgili cezai işlemin uygulanabilmesi gerekir (m. 15/3).⁶⁶⁷ Ceza Kanunu'nun, Çevre Kanunu ya da diğer çevre mevzuatında bulunan idari düzenleme ile getirdiği ve/veya getirebileceği cezaların verilmesinin önüne geçebilecek bir hükmü bulunmaktadır (m. 2/2). Buna göre “*idarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza*” konulamamaktadır. Dolayısıyla idarenin pek çok idari kararlara dayanan cezai işlemlerinin bu hükme göre dayanağı sakattır.

Ancak bundan önce farklı bir uygulama olmak üzere 5237 sayılı Kanun ile kaldırılan 765 sayılı Ceza Kanunu'nun 526. m.'sine dayanarak Trakya'da bir köyde anız yakan ve doğal dengeyi bozan köylüye kaymakamca anız yakma yasağına uymadığı gerekçesiyle ceza verilmiş ve bu ceza Yargıtay tarafından onanmıştır. Verilen kararla⁶⁶⁸ çevrenin bu yöntemle korunmasının da mümkün olabileceği gösterilmiştir.

3.6.2.3. Çevre Ceza Hukuku ve Kanunu Çalışmaları

Çevre korumada hukuksal araçların rolü öncelikle düzenleyici işlemler ve idari yaptırımlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bazı eksikliklerin ve yetersizliklerin görülmesi ile birlikte çevre koruma konusunda yaptırımlar daha sert ve şiddetli bir şekilde bürünmüştür. Cezai şartların çevrenin korunmasına uyarlanması düşüncesi sonucunda çevre ceza hukukundan bahsedilmeye başlanmıştır.⁶⁶⁹ Çevre sorunlarının çözümü ve bu sorunlara sebep olanların sorumlu tutularak cezalandırılmaları ceza hukuku normları kapsamında kullanım alanı bulmuştur.⁶⁷⁰ Bu anlayışın kapsamının genişlemesi ile yeni bir model olarak ceza hukuku çerçevesinde bağımsız bir çevre ceza hukuku dalı ortaya çıkmıştır.

İdari düzenlemelerin ve idari cezaların makul ve yeterli düzeyde etkili bir koruma aracı olarak kullanılması kirliliğin önlenmesinde temel katkı sağlayıcı olsa da ek olarak çevre ceza hukuku, soyut ya da somut tehlike altında olsun, daha caydırıcı ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda etkin bir cezalandırma yöntemidir.⁶⁷¹ Çevre korumada

---

ayırım ile ilgili olarak 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nda kabahat “*kanunun, karşılığında idari yaptırım uygulanmasını öngördüğü haksızlık*” şeklinde tanımlanmıştır (m. 2). Dolayısıyla suç daha ağır ceza gerektiren fiil ve eylemler kapsamında düşünülmüştür.

⁶⁶⁷ Alıca, s. 257-258.

⁶⁶⁸ Yargıtay CDGK, E. 1982/2-453, K. 1982/526, K.T. 27.12.1982. Yaşamış, *Çevre...*, s. 33.

⁶⁶⁹ Okumuş, parç. 34.

⁶⁷⁰ Faure ve Niessen, s. 281.

⁶⁷¹ Faure, s. 195.

idari, siyasi ve iktisadi önlemlerin yetersiz kalması bu tedbirlerin zorlayıcılık mekanizmalarının ceza hukuku normları kadar kuvvetli olmamasındandır. Kamunun ortak malı olan çevrenin korunması bu önlemlerle sağlanamayınca çevre suçları ve bu suçlara karşı müeyyide uygulayan ve toplumun menfaatini koruyan bir çevre ceza normu ortaya çıkmıştır. Bu cezai işlem toplumsal menfaat olan çevre adına yapılmaktadır. Dolayısıyla ceza hukuku normlarının çevreyi kirletenlere karşı uygulanabilirliğinin sürdürülmesi toplumda oluşan bir inancın varlığına bağlıdır. Çevre ceza hukuku normlarının toplumsal destek olmadan çevre suçlarına karşı bir direnç göstermesi ve kullanılması da mümkün olmaz.⁶⁷² Çevre ceza hukuku normlarının temeli çevrenin kirletilmesinin ve bozulmasının önlenmesidir. Asıl amaç sorun ortaya çıkmadan önlemektir. Ancak kirlilik oluştuğundan sonra suç sayılan fiilin faillerinin de cezalandırılması esastır. Özellikle para cezalarının önleyici özelliğinin yanında mağdurun uğradığı zararları telafi edici özelliği de vardır.⁶⁷³

Çevre ceza normları ile ilgili olarak gelinen nokta pek çok ülkenin mevzuatında benzer tarihsel evrim süreçleri yaşanmıştır. Bu süreçler idari cezalarla başlamış, daha ağır çevre suçları ortaya çıktıkça ceza hukuku normları kısmen kullanılmış ve son olarak çevre ceza hukuku anlayışının yerleşmesi ile önemli aşamalar kaydetmiştir. Uluslararası alanda çevre koruma duyarlılığı arttıkça etkisi kendisini göstermiştir. Avrupa Konseyi'nin "*Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Sözleşmesi*"ne taraf birçok devlet kendi ceza hukuku normlarına çevrenin korunmasına yönelik özel hükümler koymayı kabul etmiştir. Buna göre bu sözleşmenin çevre ceza hukuku hususunda asgari hükümler içerdiği söylenebilir.⁶⁷⁴

İdare hukuku ve çevre ceza hukuku arasında güçlü bir ilişki vardır. Birçok ülkede çevre ceza hukuku idari bağımlı karakterdedir. İdari nitelikli olan kirletme izni veya kirlilik izin koşullarının ihlal edilerek kirliliğe sebep olmanın cezai müeyyidesi vardır. İdare hukuku büyük ölçüde bireylerin ve şirketlerin uyması gereken normlar ortaya koyar. Bir kimse çevresel idari düzenlemeler ile belirlenen yasal statülere uymaz ise ceza hukuku normları çerçevesinde belli yaptırımlarla cezalandırılır.⁶⁷⁵

---

⁶⁷² Şen, s. 82.

⁶⁷³ Şen, s. 80-81.

⁶⁷⁴ Faure, s. 202.

⁶⁷⁵ Faure, s. 190.

Çevre ceza hukuku oluşturma çalışmalarının önemli bir dayanağı, ekolojik değerlerin doğrudan doğruya ceza hukuku ile korunamamasıdır. Gerçekten de, ceza hukuku ile pratik olarak, örneğin toprak ve su kirlenmesinin cezası her zaman mümkün değildir. Ceza verilebilmesi bahsedilen fiillerin idari bir yükümlülüğü ihlalinin dava ile tespit edilmesi durumunda mümkün olacaktır. Bu anlamda çevre ceza hukukunun yapısı, kişilerin hayatı, sağlığı ve mülkiyet haklarını koruyan geleneksel suç kavramından oldukça farklıdır. Geleneksel bireysel hak ve değerlerin ihlali ya da tehlikeye maruz kalması doğrudan idari makamların bir müdahale olmadan suç sayılır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, çevre ceza hukukunun idari bağımlılığının sonucunun kişi menfaatinin kanun ile korunmasının 1997 tarihli Endonezya Çevre Yönetimi Kanunu ile ilgili davanın çevreyi korumasında yerinin farklı olduğunu düşünmüşlerdir. Gerçekten de çevre sadece idare hukukunun sağladığı alanda korunabilmektedir. Buna göre her çevre kirliliğine sebep olan fiil otomatik olarak suç sayılmayacak, belirli bir faaliyetin benzer idari bir yükümlülüğün ihlal edilmesi durumunda dava sonucu suçlu olunacaktır.⁶⁷⁶

Etkili bir çevre ceza hukukunun ihtiyaç duyacağı çeşitli dayanakların çevre kirliliğine karşı yeterli bir çözüm sağladığını gösterme ve böylece sürdürülebilir kalkınma'ya (sürdürülebilir çevreye) katkıda bulunma düşüncesi temel alınmalıdır. Yeni anlayışların pratik olarak hayata geçirilmesi, çevre ceza hukuku kodifikasyonları ve var olanlarla ilgili reform tartışmaları için verimli olacağı için daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde geliştirilecek doktrinler ve uluslararası antlaşmalardaki eğilimler çerçevesinde olmalıdır. Bununla ilgili olarak Endonezya'yı örnek gösteren Faure⁶⁷⁷, 1997 tarihli Endonezya Çevre Yönetimi Kanunu'nun ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini zira bu sayede çevre ceza hukuku normları oluşturma hususunda dikkat çekici sonuçlar elde edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁷⁸

Önceki dönemlerde uygulanan bazı önlemlerin, büyük ölçüde “*ideal bir çevre kirliliği suçu modeli*” kaynaklı, sorun alanı anlamında çevre kirliliğine karşı etkili bir çözüme katkı sağlamayacağına görülmesi nedeniyle alternatif formüller geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Endonezya örneği sadece kanun yapma ve teorik model önerilerinin daha canlı ve net sunulması amacıyla spesifik bir örnek oluşturmuştur. Yine bu kanun hükümlerinin ceza hukuku ile bağlantılarının diğer mevzuatlarla sorunluymuş

---

⁶⁷⁶ Faure, s. 190-191.

⁶⁷⁷ Faure, s. 189.

⁶⁷⁸ Faure ve Niessen, s. 281.

gibi karşılaştırılması hiçbir şekilde ima edilmemiştir. Çünkü önceki uygulamaların sorunlu olması değil gelişmeler karşısındaki yetersizliği söz konusudur. Dolayısıyla kolayca herhangi bir başka gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkedeki çevre ile ilgili normlar da örnek olarak verebilir.⁶⁷⁹

Çevre ceza hukuku; idari düzenlemelerin çevre problemlerini geniş bir şekilde tanımlama ve sorunu ortaya çıkarma özellikleri bulunsa da yaptırım konusundaki zayıflık veya eksiklikleri nedeniyle olduğu kadar ceza hukukunda sadece ciddi çevre ihlallerine yer verilmesi sonucu oluşan daralma nedeniyle de öne çıkmıştır. Yine uzun sürede çevresel herhangi bir soruna yol açmayan ihlallerin mevcudiyeti de bir başka açmazdır. Dolayısıyla suç kapsamında tanımlanması söz konusu olamamaktadır. Buna göre çevre ile ilgili olarak idare ve ceza hukuku ayrımı yapılarak sorumluluk sınırları çizilebilir.⁶⁸⁰ İdare ve ceza hukuku çevrenin her anlamda korunmasının hem yatırım ve gelişme hem de her alanda sürdürülebilirlik bakımından bir bütün olduğu noktasında ortaktır. Öyle ise çevreyi kirletme ihtimali olan fiil oluşmadan önce caydırıcılık her iki hukuk dalı için de asıl hedef olmalıdır.

3.6.3. İdari Açıdan

İdari işlemler; idarenin tek yanlı irade açıklaması ile hukuksal sonuç doğurur ve/veya hukuk düzeninde değişiklik yapar ve tek yanlı olup icraya yöneliktir. Bir hukuki işlemin idari işlem olmasının; idare hukukuna tabi olma ve uyuşmazlık halinde idari yargının yetkisi dâhilinde çözüm aranması şeklinde iki önemli sonucu vardır. Yargı tarafından iptal edilene kadar hukuka uygun ve geçerlidir. İdarenin yetkisi dâhilinde kanunlarda yazılı yetki ve görevlere dayanılarak re'sen icra edilir.⁶⁸¹ Danıştay bir kararında⁶⁸² “idarenin kamu hukuku alanında yaptığı tek yanlı kesin ve doğrudan uygulanabilen işlemler olup en belirgin özelliği, konu ile ilgili bulunanın isteğine bağlı olmaması ve idarenin tek taraflı iradesi ile ilgili hukuksal duruma etki edebilmesi yani icrai nitelik taşıması” şeklinde tanımlamıştır.

Çevre ile ilgili idari iş ve işlemler, idarenin doğrudan hizmet ya da yatırım işlerini yerine getirmesi ve özel hukuk çerçevesinde izin ya da onay yetkilerini kullanması

⁶⁷⁹ Faure, s. 189.

⁶⁸⁰ Şen, s. 105.

⁶⁸¹ Kalabalık, *İdare Hukukunun...*, s. 261-264.

⁶⁸² Danıştay 8. D., E. 2001/3116, K. 2002/3745, K.T. 24.06.2002.

şeklinde tezahür eder. Buna göre idarenin çevre konusunda, merkez ve yerinden yönetim birimleri dâhil tüm birimlerinin, kirlenme nedeniyle idari sorumluluğu bulunur. Faaliyet öncesi ilgili mevzuatta belirlenen sınırlar içinde izin, onay, ruhsat, lisans gibi idarenin takdirinde olan sürecin asgari denetim şartlarının yerine getirilmemesi durumunda bir sorumluluk oluşur. İzin-onay-ruhsat sürecinde yapması gereken denetlemeyi yapmama ya da zamanında yapmama, kirlilik oluştuğunda ya da öncesinde faaliyetin durdurulmasını sağlama konusunda aldığı eksik ya da yanlış idari yaptırımlar bakımından da sorumluluğu vardır.⁶⁸³

İdari iş ve işlemlerin, çevre ile ilgili olsun ya da olmasın, hukuka aykırılığını iddia eden kişiler süresi içinde (İYUK 7. m) görevli mahkemeye başvurarak iptalini isteyebilir. Danıştay “Çevre Kanunu’nun 15. maddesi uyarınca tesis edilen faaliyetin durdurulmasına ilişkin işleme karşı 2577 sayılı yasa’nın 7. maddesinde düzenlenen genel hükümler uyarınca tebliğ tarihinden itibaren 60 gün içinde dava açılması gerektiği” hakkında verdiği bir kararla⁶⁸⁴ çevresel idari işlemde başvuru süresinin 60 gün olduğunu teyit etmiştir. Başka bir kararda⁶⁸⁵ süresi içinde yapılmayan başvuru, süreaşımı nedeniyle, reddedilmemiştir. Anayasa’ya göre (m. 138/4) iptal edilen idari işlem tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kalkmış sayılır.⁶⁸⁶ Herkes, çevrenin kirlendiği veya kirlenileceği muhtemel durumlarda idareyi dava etme ve çevre korumaya katkı verebilme imkânına sahiptir.

İdare hem işlemleri hem de faaliyetleri ile çevrenin kirlenmesi veya korunması noktasında kamu gücünü kullanması bakımından en önde gelen aktördür. Çevre kirliliğine sebep olduğu ölçüde kirlen sorumluğu; aldığı koruyucu önlemler, verdiği izin-onay-ruhsatların denetimi, kirlenlerin idari ya da adli mercilerce cezalandırılması ve ortaya çıkan diğer durumlarla ilgili yatırımların uygulanması bakımından da görev ve sorumluluk taşır.⁶⁸⁷

İdarenin Anayasa ve kanunlardan aldığı yetkiye dayanarak çevrenin korunmasına yönelik kararları hem idareyi hem de diğer kişi ve kurumları bağlar. Ancak çevrenin korunmasına katkısı bakımından idarenin çevre hususundaki duyarlılık derecesi önem

---

⁶⁸³ Ulusoy, s. 134.

⁶⁸⁴ Danıştay 6. D., E. 2003/1756, K. 2004/5882, K.T. 22.11.2004.

⁶⁸⁵ Danıştay 6. D., E. 2005/1682, K. 2005/1740, K.T. 11.05.2005.

⁶⁸⁶ Kalabalık, *İdare Hukukunun...*, s. 317.

⁶⁸⁷ Ulusoy, s. 134.

taşımaktadır. Zira önceliği kalkınma olan, işsizliğin önüne geçmeye çalışan yönetimler çevre hassasiyetlerini ikinci plana itebilmektedir. Çevreye duyarlı yönetimlerde ise idari süreç ve işlemler, çevre koruma ilk şart olarak göz önünde bulundurularak gerçekleştirilir. Buna göre idari iş ve işlemler, takdir yetkisinin genişliği çerçevesinde bir koruma aracı olarak etkili, kısmen etkili ya da etkisiz olacaktır. Hatta idare önemli kirleticilerden birisi haline de gelebilecektir.

Bu durum iki seçenektan birisini seçme zorunluluğu olarak da idarenin karşısına çıkabilir. Mesela bir kamu hizmetini götürmesi gereken ancak bunun sonucunda da çevreye zarar vermesi kaçınılmaz olan idarenin yapması gerekenle ilgili olarak Danıştay örnek bir karar vermiştir.⁶⁸⁸ Mahkeme, Maltepe-Karatepe yolu ve çevresinde açıktan akarak çevreyi tehdit eden pisuların kapalı bir sistemle en yakınındaki Büyükdere'ye verilmesine ilişkin davalı İdare işleminin iptali isteğiyle açılan davada 6785 sayılı İmar Kanunu'nun 51. m.'si ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 20. m.'sine atıf yapmıştır. Belediyenin kanalizasyon bulunmayan bir mahallede fosseptik sızıntıları nedeniyle yol ve boş alanlarda meydana gelen ve halkın ve özellikle çocukların, sağlık açısından istenmeyen durumlara düşmemesi amacıyla fosseptikleri geçici bir kanalizasyon sistemi ile denize vermesinin hukuka aykırı olduğuna karar verilmiştir. Bir plaj sakininin belediyeyi dava etmesi üzerine Danıştay belediyenin sağlıklı bir kanalizasyon sistemi kurmakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Maddi imkânların yetersiz kalması durumunda ise bina sahiplerine fosseptik çukuru yaptırtması, bunu denetlemesi ve atık suları denize vermemesi gerektiğine karar vererek idari bir iş ile çevre koruma arasındaki bir çatışmada çevre korumaya öncelik verdiği söylenebilir.

Çevrenin korunmasında Merkez Yönetim (Hükümet)⁶⁸⁹, İl Yönetimi⁶⁹⁰, İl Özel İdaresi⁶⁹¹, Köy Yönetimi⁶⁹², Belediye⁶⁹³ ve Büyükşehir Belediyesi⁶⁹⁴ ile Özelleştirme İdaresi⁶⁹⁵,

⁶⁸⁸ Danıştay 6. D., E. 1981/1903, K. 1984/1754, K.T. 18.04.1984. Ayrıca Bkz. Ulusoy, s. 135.

⁶⁸⁹ 1982 Anayasası'nın 8. ve 112. m.'leri.

⁶⁹⁰ 3., 4., 11/E ve 12. m. İl İdaresi Kanunu: K. No: 5442, K.T. 10.06.1949, R. G., Tarih: 18.06.1949 ve Sayı: 7236.

⁶⁹¹ 6., 7. ve 10. m. İl Özel İdaresi: K. No: 5302, K.T. 22.2.2005, R. G., Tarih: 04.03.2005 ve Sayı: 25745.

⁶⁹² 8., 13., 14., 36., 37., 43. ve 44. m. Köy Kanunu: K. No: 442, K.T. 18.03.1924, R. G., Tarih: 07.04.1924 ve Sayı: 68.

⁶⁹³ 14., 15., 18., 24., 25., 38., 51., 52., 53., 57., 69., 73., 76., 77., 79., ve 80. m. (Kanun'un eski halinde ise; 15., 19., 104., 115., 116., 157., 158. ve 159. m.) Belediyesi Kanunu: K. No: 1580, K.T. 03.04.1930, R. G., Tarih ve 14.04.1930, Sayı: 1471. (9.7.2004 tarih ve 5215 sayı, 07.12.2004 tarih ve 5272 sayı ve 03.07.2005 tarih ve 5393 sayı ile üç kez değişikliğe uğramıştır.)

⁶⁹⁴ 7., 8., 9., 11., 15., 18., ve 27. m. Büyükşehir Belediyesi Kanunu: K. No: 5216, K.T. 10.07.2004, R. G., Tarih: 23.07.2004 ve Sayı: 25531.

⁶⁹⁵ 2., 3., 4., 15. ve 19. m. Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun: K. No: 4046, K.T. 24.11.1994, R. G., Tarih: 27.11.1994 ve Sayı: 22124.

Toplu Konut İdaresi (TOKİ)⁶⁹⁶, Türkiye Atom Enerji Kurumu (TAEK)⁶⁹⁷, Kamu İhale Kurumu⁶⁹⁸ gibi kurum ve kuruluşların Anayasa ve kanunlarda belirtilen görev, yetki ve sorumlulukları vardır. Dolayısıyla bu kurum ve kuruluşların yapacağı veya yapmayacağı, uygulayacağı veya uygulamayacağı, engelleyeceği veya engellemeyeceği her iş ve işlem bu çerçevede bir bütün olarak düşünülmeli ve özellikle sorumluluk bakımından değerlendirilmelidir.

İdari işlemlerin basitleştirilmesi ve maliyetlerinin azaltılması çevre korumaya önemli katkılar sağlar. Bu çabalara önyak olan AB de amaca uygun olarak daha iyi hukuki düzenlemeler yapmak istemektedir. İdari işlemlerin basitleştirilmesi ve maliyetlerinin azaltılması konusunda AB programları mevcuttur. 2006'da, AB Komisyonu, AB'nin kendi idari maliyetlerini üye ülkelerin işbirliği ile % 25 azaltacağı hedefini belirlediğini duyurmuştur. Çevresel idari kararlara Avrupa'dan örnek olarak Hollanda'da yönetim maliyetlerini ölçmek amacıyla standart maliyet modeli geliştirilmesi, İngiltere'de bürokrasinin azaltılması, Almanya'da alt bürokratik yapı ölçümlerinin yapılması, Fransa'da 2006'da düzenlenen idari işlemlerin basitleştirilmesi ile ilgili konferans verilebilir. Çevre koruma çalışmaları çerçevesinde idari maliyetlerin azaltılması ve basitleştirilmesi, özellikle geçmiş ipotekli kodifiye edilmemiş kuralları olan bürokrasi nedeniyle kolay olmayabilir. Buna göre arzulanan amaca ters düşmeyen, sosyal maliyet ve fayda açısından değerlendirilen işlem, kurum ve kuruluşlar tesis edilmelidir.⁶⁹⁹

Kamu otoritesinin düzenleme yapabilme gücü, bir arada toplumsal yaşamın bir gereği olarak, denetleme yetkisi de toplumsal yaşam sürecinin daha iyi yönetilmesi ya da çıkması muhtemel sorunlara karşı geliştirilecek refleksler şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomi alanında olmak üzere pek çok alanda düzenleyici ve denetleyici kurum kurulmuştur.⁷⁰⁰ Çevre ile ilgili olarak da idarenin iş ve işlemlerinde bir uzmanlık kuruluşu Özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı⁷⁰¹ (ÖÇKKB) 1976 tarihli "Akdeniz'in

⁶⁹⁶ 2., 4., ek m. 1 ve ek m. 7, Toplu Konut Kanunu: K. No: 2985, K.T. 02.03.1984, R. G., Tarih: 17.03.1984 ve Sayı: 18344.

⁶⁹⁷ 4., 8., 10. ve 11. m. TAEK Kanunu: K. No: 2690, K.T. 09.07.1982, R. G., Tarih: 13.07.1982 ve Sayı: 17753.

⁶⁹⁸ 53. m. Kamu İhale Kanunu: K. No: 4734, K.T. 4.1.2002, R. G., Tarih: 22.01.2002 ve Sayı: 24648.

⁶⁹⁹ Jonathan B. Wiener, (2008), "*Better Regulation in Europe*", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 111-112.

⁷⁰⁰ Bilal Eryılmaz, (2007), "*Kamu Yönetimi*", Erkam Matbaacılık, Genişletilmiş ve Güncellenmiş Yeni Baskı, İstanbul, s. 207.

⁷⁰¹ ÖÇKKB, 648 sayı ve 08.08.2011 tarihli KHK'nin 15. m.'si ile kaldırılmıştır. ÖÇKKB'nin görevlerinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından uygun görülen birimlere yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. KHK'nin 10. m.'si ile kurulan Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü bu görevleri yerine getirmektedir. R. G., Tarih: 17.08.2011 ve Sayı: 28028.

Kirliliğe Karşı Korunması” Barselona Sözleşmesi’ne dayanarak bir KHK⁷⁰² ile kurulmuştur. Kuruluşun amacı; “*ilan edilmiş bulunan Özel Çevre Koruma Bölgeleri’nde doğal güzelliklerin, tarihi ve kültürel kaynakların, biyolojik çeşitliliğin, sualtı, suüstü canlı ve cansız varlıkların korunmasını ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını, sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde bölgelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak ve çevre bilincini arttırmak*” olarak belirlenmiştir.⁷⁰³ Danıştay, bazı kararlarını ÖÇKKB’ya atıf yaparak vermiştir.⁷⁰⁴

Düzenleme, kanun yapma gücünü elinde bulunduran organların kural koymalarını ifade ve yasama işlerini ifa etmek anlamında kullanıldığı gibi idari makamların Anayasa ve kanunlara dayanarak ve/veya Anayasa ve kanunlara aykırı olmamak kaydıyla yaptıkları işlemlerin bütününe verilen addır. Düzenlemeler, nesnel ve geneli ilgilendiren tükenmez kural işlemler niteliğindedir. İdarenin bu tür işlemleri yapma gücü ya da yetkisi ise düzenleme yapma yetkisi olarak adlandırılmakta olup Türkiye’de bunun kaynağı ve dayanağı Anayasa’dır.⁷⁰⁵ İdare yaptığı düzenlemeler ve düzenleyici işlemlerle, çevreye zarar vermesi muhtemel faaliyetleri belirli kurallara bağlayarak sınırlar. Dolayısıyla yapılacak faaliyetin gerçekleştirilmesi bu kurallar çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Bu düzenlemeler, dikkat ve özen gösterilmediği zaman zarar vermesi kesin olarak görülen faaliyetler olabileceği gibi belli çevre koruma yaklaşımları çerçevesinde, benzer sorunlar da hesaba katılarak, önceden öngörme şeklinde ortaya çıkabilmektedir.⁷⁰⁶

Çevrenin korunmasında idari düzenlemelere dayanak olmak üzere çerçeve kanun şeklinde hazırlanan Çevre Kanunu’nda uygulamalar, yönetmeliklere bırakılmıştır.⁷⁰⁷ Mevzuatla ilgili yapılan çalışmalar, öngörülen sürede gerçekleştirilemese de, özellikle AB müktesebatı uyum süreci içinde düşünülmüş ve hem her alanda bir yönetmelik çıkarılarak çıkan veya çıkması muhtemel sorunlara karşı tedbir alınmaya çalışılmıştır. Ancak sorun çözmesi için çıkarılan bu yönetmeliklerin uygulamada sorunlara neden olduğu görülmüştür. Dolayısıyla zaman içerisinde pek çok değişikliklere uğramışlardır.

---

⁷⁰² Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı Kurulmasına Dair KHK: KHK. No: 383, KHK T.: 19.10.1989, R. G., Tarih: 13.11.1989 ve Sayı: 20341.

⁷⁰³ ÖÇKKB, 15.06.2009.

⁷⁰⁴ Danıştay 6. D., E. 2001/65, K.T. 31.05.2001; E. 2001/65, K. 2002/3681, K.T. 25.06.2002; E. 2001/3041-3042-3043-4196-4197, K. 2002/5000-4999-4998-5002-5001, K.T. 12.11.2002. Alica, s. 158-159.

⁷⁰⁵ Alica, s. 116.

⁷⁰⁶ Güneş ve Coşkun, s. 60.

⁷⁰⁷ Keleş ve Ertan, s. 277.

Yine eksiklikler ve kurumlar arası yetki çatışması nedeniyle yönetmeliklerin birçoğu için iptal davaları açılmıştır.⁷⁰⁸

Uluslararası bütünlük arz eden anlayış, idarenin düzenleme yapabilme yetkisi çerçevesinde iç hukukta yer almalıdır. Dolayısıyla her ülkede idarenin düzenleme yapma yetkisi ve bu yetkinin kullanılması ile ortaya çıkan kanun gücünün altında olan yönetmelik ve benzeri hukuki metinler çevrenin korunması amacıyla yürürlüğe sokulmaktadır. Ülkelerin siyasi ve ideolojik farklılıklarının bulunması buna engel değildir. Teknolojik gelişmeler, hızla değişen yaşam tarzı, tüketim eğilimlerinin değişmesi, tüketimin artması ve kısa zamanda sonuç almak amacıyla üretim tekniklerinin kullanılması ülkelerin çevre politikaları oluşturma konusunda ikilem yaşamasına sebep olur.⁷⁰⁹

Toplumsal yaşamın tümüyle Anayasa ve kanunlarla düzenlenmesi mümkün olmadığı için alt düzenlemeler mevzuatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Zaten Anayasa ve kanunlar güncel yaşamın birçok alanında düzenlemelerle yer bulur. Çevrenin korunması konusunda idarenin düzenleme yapma yetkisi oldukça önemli bir yer tutar.

Yönetimde bütünlüğün uzantılarından birisi de idarenin cezai işlem uygulayabilmesidir. İdarenin yerine getirmesi gereken görevler Anayasa ile belirtilmiştir (m. 5). Kendisine verilen görevlerin bir bütünlük içerisinde yürütülmesinden ve ortaya çıkan sorunların çözümünden de sorumlu tutulmuştur. Kuruluşu ve görevleri ile bir bütün olan idarenin (m. 123) uygulayacağı cezai işlemler, kişi hürriyetlerini kısıtlayıcı müeyyideler içeremez. Zira Anayasa'da bu hususta kesin hüküm bulunmaktadır (m. 38). Bunun dışında idarenin idari ceza işlemleri hakkında yargısal denetim imkânı da vardır (m. 125). İdarenin cezai işlemlerinin sınırı Anayasa, kanun ve yönetmeliklerle çizilmiştir. Ancak yukarıda da incelendiği üzere Danıştay, yönetmeliklerle cezai işlem yapılmasının uygun bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla idare Anayasa'ya ve kanunlara göre idari cezalar tesis edecek, ayırntı ve teknik konuları da yönetmeliklerle düzenleyecektir.

İdare, çevrenin kirlenmesinden sorumlu olanlara uygulayacağı cezai işlemler konusunda üç ilkeye uygun hareket etmek durumundadır.⁷¹⁰ Birincisi, cezai hükümlerin her halükarda Anayasa ve kanunlara dayanması ve yönetmeliklerin belirlenen idari

---

⁷⁰⁸ Alica, s. 117.

⁷⁰⁹ Sands, s. 154-155.

⁷¹⁰ Ertaş, s. 135-136.

cezaların uygulama esasları, teknik ayrıntılarını belirleme dışında cezai hüküm tesis etmemesidir. İkincisi, idarenin hürriyeti bağlayıcı ceza dışındaki cezalarla ilgili olarak yetkili kılınması çözüm noktasında etkinlik sağlayacaktır. İdarenin hürriyeti bağlayıcı ceza vermesi Anayasa'ya aykırı olduğu için hapis cezaları mahkeme kararı ile uygulanır (m. 19). Üçüncü ilke ise, kirlilikle mücadelede kaynak oluşturulması açısından uygulanacak idari para cezalarından oluşan meblağın bir kısmının bu konuda çalışan idare birimlerine bırakılmasıdır.

İdarenin ceza vermesinin temeli çevreye zarar veren faaliyetlerin yasaklamasıdır. Amaç çevreyi kirleten eylemlerin yasaklanarak çevrenin korunmasının sağlanmasıdır. Çevreyi kirleten bir işletmenin idari para cezalarının yanında faaliyetinin belli süre durdurulması hatta faaliyet izninin iptali bu idari ceza işlemlerine birer örnektir. Yine çevreye ve halk sağlığına zararlı ürün satanların mallarına el konulabilmesi de mümkündür. İdari cezalarla ilgili olarak Çevre Kanunu'nda ve ilgili yönetmeliklerde hüküm vardır.⁷¹¹

Ceza verme yetkisi ödetme ve zararın tazmini kadar aynı zamanda önleme tedbirlerini de içerir. Keyfi uygulamalara mahal vermeyecek ceza verme yetkisinin idareye çevre kirliliğini önlemede güç katacağı açıktır.⁷¹²

3.7. Yargı Organlarının Çevrenin Korunmasına Yaklaşımı

Mahkemelerin görevi toplumda çıkan uyuşmazlıkları önceden belirlenmiş kurallara uygun olarak çözmektir. Bu işlev sadece anlaşmazlığın çözümü şeklinde ortaya çıkmaz. Bir boşluk varsa kural koyucu gibi hareket ederek genel kuralların çizdiği sınırlar içerisinde kalmak koşuluyla yorum yoluyla yeni kurallar getirir. Bu, durağan olan hukuk düzeninin hareketli yönüdür. Öyle ki, yargı, Türkiye'de yasama ve yürütmenin çevre konusunda ağır kalmasına karşın çevre hukuku ve çevre koruma alanında önemli misyonlar yüklenmiş ve çevreye sahip çıkmıştır.⁷¹³ Buna göre etkili bir çevre hukuku geliştirmenin yollarından birisi de ilke, süreç, standart ve çeşitli düzenlemelerin yanında mahkemeler ve dava yoludur.⁷¹⁴ Ayrıca üst siyasi yönetimlerin idare üzerindeki gücü ve etkisi nedeniyle çevreye ilişkin olumsuz kararların sorgulanması zordur. Bu açıdan

---

⁷¹¹ Güneş ve Coşkun, s. 75.

⁷¹² Şen, s. 80-81.

⁷¹³ Keleş ve Ertan, s. 389.

⁷¹⁴ Sands, s. xiv.

mahkemeler, verilen kararların çevre açısından ikinci bir kontrole tabi olması gibi önemli bir görevi üstlenmektedirler.⁷¹⁵

Mahkemelerin başvuru kanalı olarak kullanılması idari ve adli olmak üzere iki şekildedir. Vatandaşlar, idarenin iş ve eylemlerinden memnun kalmadıklarında dilek ve şikâyet başvuruları yoluyla haklarını arayabilirler. İstenen cevap ya da sonuç alınmadığında Anayasa ile koruma altına alınan haklarını korumak için Anayasa (m. 74 ve 125) ve diğer kanunlarda (Bilgi Edinme Hakkı Kanunu gibi) güvence altına alınan yollarla idareyi dava edebilirler. Hukuk devleti olmanın bir gereği olan idari başvuru genellikle birtakım şekil şartları dışında çok yoğun ve karmaşık değildir.⁷¹⁶ Başvuruların genel ilkeler çerçevesinde yapılabilme olanağı olduğu gibi özel usuller de geliştirilebilir. Bireysel başvuru ve özellikle Doğu Avrupa’da ve eski Sovyetlerde yoğun olarak kullanılan toplu şikâyetler de çevre koruma kararları üzerinde etkili olmuştur. Rio Bildirgesi’nin 10. ilkesi de idari ve adli davaların güvence altına alınması ile ilgili olup bireysel başvuruya imkânı vermektedir.⁷¹⁷

Menfaat çatışmaları her zaman yaşanır. Mahkemeler de mevcut yazılı kuralların yorumundan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturur. Böylece çıkması muhtemel sorunlarda tutarlılık ve bütünlük oluşturur. Mahkemelerin kararlarını bir bütünlük içerisinde değerlendirme gayretleri ile içtihatlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle mahkeme kararları aynı zamanda hukukun kaynakları arasında da sayılmaktadır.

Davalar, iklim değişikliği, kirlilik, çevre kalitesinin düşmesi gibi çevresel tehditlerden insanları korumak için kullanılabilecek bir araç olabilir. Bu konu hakkındaki mahkeme kararları hususunda ABD başı çekmektedir. ABD’de NEPA’nın sağladığı esnek yapı ve standartlar mahkemelerin çevre koruma konusunda oldukça önemli bir konuma gelmesini mümkün kılmıştır. Mahkeme kararları zorlama tedbiri olarak NEPA prosedürleri içinde yer almıştır. Mahkemelerin karşı çıkması ve verilen kararları düzeltme istemiyle geri çevirmeye başlamasıyla ortaya çıkan bu durum dava açarak çevreyi koruma kültürünü destekleyici, yeni, karmaşık, genişletilmiş bir hukuk sisteminin oluşmasına vesile olmuştur.⁷¹⁸

---

⁷¹⁵ Anderson ve diğ., s. 109.

⁷¹⁶ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 228.

⁷¹⁷ Kaboğlu, s. 116.

⁷¹⁸ Karkkainen, s. 55-56.

Bunun yanında özellikle iklim davalarında başta Avustralya olmak üzere Kanada, Yeni Zelanda, Nijerya gibi pek çok ülkede bir yargı geleneğinin oluştuğu söylenebilir. Bu davaların çoğu kez doğrudan insan haklarını ilgilendirdiği dolaylı olarak da hepsinin insan hakları bağlamında değerlendirildiği iddia edilebilir.⁷¹⁹ Örneğin ABD’de çevre hususunda emsal ve değişim sürecin önemli aşamaları olarak kabul edilen ‘*Lujan v. Defenders of Wildlife*’ ve ‘*Friends of the Earth v. Laidlaw Environmental Services, Inc.*’ davaları insan hakları bağlamında çevre hukuku doktorininde yaşanan değişim için fırsatlar sunmuştur.⁷²⁰

Bu davalar; spesifik olarak çoğu zaman iklim değişikliğinden etkilenen kıyı bölgelerde bulunan, erozyon veya fırtına tehlikesi bulunan yaşam alanları ile sıcaklık ve yağış azlığı ve/veya düzensizliği sonucu yeterli gıda alınabilme imkânının ve temiz, güvenli ve içilebilir su temininin çok zor olduğu bölgeler gibi korumasız alanları ve mağdurların haklarını korur. Bunun için her türlü hukuki imkânın kullanılması ve yeni teoriler geliştirilmesi esastır. Sorunların baş müsebbibi olan yönetsel birimlerin engellenmesi, durdurulması en azından yavaşlatılması bu yöntemle kesin olarak sağlanır. Böylece idarenin iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunlarının çözümü için yatırım yapması, çevreye zarar verecek yatırımlardan vazgeçmesi hatta bunun için zorlanması, çevresel zarar dolayısıyla oluşan kaybın tazmininin sağlanması şeklinde çeşitlendirilecek amaçlar gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu nedenle davanın açılma amacı, kurulacak bağ ve kullanılacak hukuki teknik ve teoriler uygun seçilmeli, mevzu hukuka ve belirlenen süreçlere dikkat edilmelidir.⁷²¹ Mahkemelere her zaman kendi başlarına bağımsız olarak hukuk ihlallerini önleme ve sorunları çözme konusunda doğrudan yetki verilmesi söz konusu değildir. Böylece mahkeme kararlarının, hukuki düzenlemelerin yapılma amacı ve kanunların lafzına riayet edildiği ölçüde, meşruiyet kazanacağı açıktır.⁷²²

Önemli bir nokta da davalarda nedensellik (illiyet) bağı kurulmasıdır. Zira çevre davalarında, mekân, zaman ve emisyonlarla ilgili bağ kurulması ve bunların kanıtlanması çok zor olmaktadır. Mahkemelerin, verilen kararların uygulamasının

---

⁷¹⁹ Averill, s. 140.

⁷²⁰ L. Maxwell Stearns, (2001), “*From Lujan to Laidlaw: A Preliminary Model of Environmental Standing*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 11/321, s. 322.

⁷²¹ Averill, s. 140.

⁷²² William W. Buzbee, (2001), “*Standing and The Statutory Universe*”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 11/247, s. 285.

çoğalmasi ile birlikte çevrenin korunması hususundaki etkisinin daha da artacağı kabul edilmektedir.⁷²³

Mahkeme içtihatları ile çevrenin korunması ve geliştirilmesi hem ulusal hem de uluslararası yargı organları bakımından sınırlılıklar içinde yürütülse de bu içtihatların çevre hukuku ve hakkı hususlarında yeri oldukça önemlidir. Mahkeme kararları somut olaya dayandığı için çevre tartışmaları ve sorunlarında inceleme ve dayanak olarak gösterilebilir. Bu anlamda çevre için olumsuz olduğu kabul edilen kararların bile geleceğe dönük olumlu sonuçları ortaya çıkabilecektir. Bunlardan ders çıkaran insanoğlu, geleceğe daha ‘umutlu’ bakabilmek için eylemde olmasa da anlayışta fikir dünyasını devşirebilmelidir.

3.7.1. Türk Hukuk Sisteminde

Yargı kararları çevre koruma konusunda önemli bir göstergedir. Türkiye Barolar Birliği’nin yaptığı değerlendirme toplantısında çevre sorunları içerikli yargı tartışılmış ve çevrenin korunmasındaki rolü örnek kararlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak bu kararların mevzuat altyapısına ve zihniyetine bağlı kaldığı gerçeği de gözler önüne serilmiştir.⁷²⁴ Kalkınma öncelikli ekonomik model nedeniyle yargı kararlarında çevre koruma anlayışı istenilen düzeye gelememiştir. Ulusal ve uluslararası alanda oluşan kamuoyu baskısı ve çevreci akımlar ile yaşanan çevre kirlilikleri ise bu durumu değiştirmiştir. Mahkemelerin zamanla çevre ile ilgili kararlarında daha hassas ve koruyucu tutum aldıkları görülmüştür.

İdari başvuru ve idari yargı ile ilgili olarak Türkiye’de, idarenin her türlü iş ve eylemlerine karşı yargı yolunun açık olması (m. 125) ve dilekçe hakkının (m. 74) Anayasa tarafından teminat altına alınması idarenin iş ve eylemleri kaynaklı çevresel uyumsuzlukların adli başvurulardan fazla olmasına neden olmuştur. Yine Çevre Kanunu kişilere mağdur olsun ya da olmasın çevreye zarar veren faaliyetle ilgili olarak idareye başvuruda bulunabilme hakkı tanımıştır. Buna göre faaliyetle ilgili önlemlerin alınması ya da durdurulmasını talep edebileceklerdir (m. 30). Öyle ise çevre ile ilgili idari başvuru hakkı ‘herkes’ bakımından geçerlidir. Yine 2577 sayılı İYUK’a göre “*ilgililer*,

---

⁷²³ Averill, s. 142.

⁷²⁴ TBB, (2008), “Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, TBB Yayınları: Yayın No: 149, Kuşadası.

haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara...” yapacakları başvuru ile haklarını savunabilme imkânına sahiptirler (m. 10).⁷²⁵ Bu Kanun’a göre gerçek ve tüzel kişilerin idareye başvurularının reddi durumunda idari yargıda dava açabilme hakları vardır. Çevreci örgütler de bu bağlamda çevre kirliliğine sebep olanlara karşı dava açabilirler.⁷²⁶

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama herkesin hakkı olduğuna göre idarenin çevreye zarar veren bir faaliyete izin veren işlemine karşı ilgili mercilere başvurarak işlemin yürütmesinin durdurulmasını⁷²⁷, işlemin iptalini ve zararın giderilmesini isteme herkesin hakkıdır. Özellikle çevre kirliliğinin yaşandığı ve kirlilikten etkilenen bölge halkının bu hakkı kullanması çevre koruma bakımından özel öneme sahiptir. Türkiye’de bu tür başvuruların 1980’li yıllardan sonra ivme kazandığı söylenebilir. Hatta Kocaeli’de yaşanan çevre kirliliği nedeniyle 3975 kişi toplu olarak yargıya başvurarak kirliliğe sebep olan fabrikaların kapatılması talep edilmiştir. İlk kez toplu olarak yargıya başvurma çevre koruma konusunda başlayan çevre kamuoyunu göstermektedir.⁷²⁸

Adli yargı hususunda idari yargıdan farklı olarak mağdur olma ve zarar görme önkoşulları olduğu için adli yargı önüne ‘herkes’in gitme olanağı mümkün değildir. Çevre davalarında ise “*olası ya da potansiyel mağdurların*” dava ehliyeti bulunur. Doğrudan ilgisi olmayanların da davacı olması hatta dernek ve vakıfların zarar-zıyan davası açabilme imkânı vardır.⁷²⁹

Mahkeme kararları çevrenin korunmasında kesin özellikler gösterir. Zira Anayasa’ya göre (m. 138/4) bağımsız mahkemelerin aldığı kararlar herkesi bağlar. Yerel mahkemelerin verdiği kararlar, üst mahkemelerde temyiz edilebilir ve iç hukuk yollarının tüketilmesi durumunda taraf olunan uluslararası mahkemelere götürülebilir. Dolayısıyla mahkemelerin kararlarının örnek olarak içtihat oluşturması ve çevre korumaya etkisi büyüktür.

Emsal kararlar üst mahkeme kararları çerçevesinde olup özellikle Danıştay tarafından verilen kararların yoğun olarak incelendiği emsal ve güncel kararlar; çevre kirliliğinin

---

⁷²⁵ Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 172.

⁷²⁶ Ertaş, s. 144-145.

⁷²⁷ Yürütmenin durdurulması kararlarının idare tarafından gecikmesiz ve şarta bağlanmaksızın yerine getirilmesi ile ilgili Danıştay Kararları için Bkz. Danıştay 10. D., E. 1994/4147, K. 1995/178, K.T. 26.01.1995; 10. D., E. 1994/4525, K. 1995/6422, K.T. 01.12.1995.

⁷²⁸ Özdek, s. 182.

⁷²⁹ Kaboğlu, s. 116.

önlenmesi ile çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi hususlarında ilk olma, diğer kararlara örnek teşkil etme ve çevre mevzuatının geliştirilmesi bakımlarından ayrı değerdedir. Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın kararlarının yanında ÇED Raporları kapsamında bir Sayıştay denetimi örneği de incelenmiştir. Çevre ile ilgili davalar denilince akla gelenler davalar; Gökova, Aliğa, Zafer Park, Güven Park, Park Otel, Bergama ve Galleria gibi emsal kararların alındığı davalardır. Önemli bazı kararlar aşağıda incelenmiştir.

Sayıştay gerek yapılacak yatırımların ihale, gerekse yapılan yatırımların yürütülmesi aşamalarında yetki ve görevi bakımından yadsınamaz bir konumdadır. Dolayısıyla kamu yatırımlarının denetiminde çevreyi dikkate almasının önemi büyüktür. Çevrenin denetim yetkisi içerisine alınması hem toplumsal sorumluluk hem Anayasal güvenceler hem de çevre duyarlılığı açısından Sayıştay'a "*çevreci denetim yaklaşımı*" anlayışının bir uzantısı olarak görevler yükler. Bu denetim, somut olarak ÇED Sürecidir. Bu süreçte yatırımların Sayıştay denetimine tabi olması "*sözleşme tescili aşamasında denetimi*"⁷³⁰ ve "*sözleşmenin uygulanması aşamasında denetim*" olarak iki şekilde yapılabilir.⁷³¹

Birinci aşamada usule uygun yapılan çalışma ve belgeler incelenir ve olumlu veya olumsuz cevap verilir. Mesela çevreye zarar vermesi kuvvetle muhtemel bir yatırım ile ilgili olarak "*belge noksanlığı*" gerekçesi ile dosyanın iade edilmesi, idarenin çevre hassasiyetini göz ardı eden yatırımlarının önüne geçilmesini sağlar. İkinci aşamada ise uygulamada çıkan sorunların tespiti ve giderilmesi amacıyla rapor hazırlanması gerekir. Bu tespit ile İşlem ve Olayın Her Safhasında İnceleme (İHSİ) raporu hazırlanır ve ilgili birimlere bildirilir. Yine ÇED süreci işletilmeden başlatılan faaliyetler, keşif tutarının belirlenen tescil sınırının altında kalması ya da tescil için gönderilen ancak işlem yapılmaması durumlarında yetkili idari birim tarafından durdurulması gerekir.⁷³²

Sayıştay denetiminin nasıl yürütüldüğü ve ne şekilde sonuçlandırıldığı ile ilgili olarak İzmir-Çeşme Devlet Karayolu inşası örnek olay olarak verilmiştir.⁷³³ 1994'te İzmir Özel İdare Müdürlüğü'nün Sayıştay denetimi sırasında ortaya çıkardığına göre Çeşme ve

⁷³⁰ 21.02.1967 tarih ve 832 sayılı Sayıştay Kanunu'nda, 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yapılan değişikliklerle (m. 81) tescil ve önceden vizeye tabi işlemlerle ilgili süreçler (30., 32., 33., 36. ve 37. m.'ler) kaldırılmıştır. 03.12.2011 tarih ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nda da bu süreçlere yer verilmemiştir.

⁷³¹ Muhsin Altun ve Sait Ayaz, (1998), "*ÇED Raporları ve Sayıştay Denetimi*", Sayıştay Dergisi, Sayı: 29, Ankara, Nisan-Haziran, s. 92-93.

⁷³² Altun ve Ayaz, s. 95-97.

⁷³³ Altun ve Ayaz, s. 98-103.

Alaçatı su ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan barajda su tutulmaya başlamasıyla birlikte bahsedilen karayolunun gölalanı içinde kalacağı görülmüş ve yeni güzergahla ilgili sorun çıkmıştır. Zira karayolu güzergah belirleme yetkisi, 5539 sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu'na (m. 2) göre Karayolları Genel Müdürlüğü'nde verilmiştir. DSİ ise su havzalarının korunması hususunda birtakım çekinceler ileri sürmüştür. Su havzasının karayolu nedeniyle oldukça yüksek risk ve tehlikeler, hatta telafisi mümkün olmayan kirlilikler yaşanabileceği belirtilmiştir. DSİ tarafından ortaya konan çekince ve riskler göz önüne alınarak belirlenen yeni güzergah önerisi Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından kabul görmüş ve onaylanmıştır. Ancak İzmir Valiliği bu plana karşı çıkmış ve belirlenen yol güzergahlarının ekonomik olmadığından hareketle yeni yolun baraj gölünün üzerinden geçmesine karar vermiştir. Farklı güzergahların belirlenmesi Sayıştay'ın denetimde temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Denetim ekibi İHSİ'ye başladığında baraj inşa çalışmalarının da yeni başladığı ancak baraj inşası ile ilgili ÇED sürecinin işletilmediği anlaşılmıştır. İncelemede hem baraj ve hem de yol ile ilgili uygunsuzluklara rastlanılmıştır. Buna göre faaliyetin durdurulması gerekirken izni veren ve iptal kararı verecek makamın aynı olması birtakım açmazlara sebep olmuştur.

Sonuç olarak hazırlanan İHSİ raporları Denetim Bildirim Raporlarına dönüştürülerek ilgili makamlara gönderilmiş ve savunma istenmiştir. İçişleri Bakanlığı'ndan yol güzergahının belirlenmesi hususunda valilik ve inşaat finansmanı hususunda da il özel idaresinin sorumlu olması nedeniyle bilgi istenmiştir. Çevre Bakanlığı çevre hassasiyetine vurgu yaparak kirlilik sonrası temizleme yerine önlemenin maliyetinin daha az olacağı görüşlerini bildirmiştir. DSİ ve Karayolları Genel Müdürlüğü de Sayıştay raporlarının dikkate alınarak faaliyetin yürütüleceğini bildirmiştir. Bu bilgilendirmelerden sonra ÇED Yönetmeliği'ne göre valiliğin faaliyeti durdurması gerekirken faaliyet durdurulmamış, barajda su tutulmaya başlayınca da eski yol tarfiğe kapatılmış ve yolun su havzasına tehlike oluşturması önlenmiştir. Bu bakımdan özellikle kamu yatırımlarının çevreye olan olumsuz etkilerinin azaltılması ve çevrenin korunmasında Sayıştay denetimi önemli roller üstlenebilir.

Danıştay da Porsuk Baraj Gölü'nün mutlak koruma alanında kalan taşınmaz akaryakıt istasyonu, otel, lokanta ve çayhane tesisleri yapılmasına izin verilmemesine itiraz eden davacının istemini reddetmiş ve verilen kararı onamıştır. Bu karar, Sayıştay'ın Alaçatı

kararı ile paralellik gösterdiği için buraya alınmıştır. Kararda bilirkişi incelemesi sonucu hazırlanan rapora göre “*parselin mutlak koruma alanı içerisinde kaldığı, burada akaryakıt istasyonu yapılması herhangi bir kaza halinde (yer altı yakıt depolarının sızdırması veya tanker boşaltımı sırasında oluşabilecek bir kaza) petrol türevlerinin kurulması düşünülen tesisin çok yakın mesafede bulunduğu baraj gölüne ulaşmasının mümkün olduğu, benzin ve motorin gibi hidrokarbon karışımlarının suya ulaşmaları halinde havadaki oksijenin suya geçmesini engelleyecekleri, aromatik hidrokarbonların ise zehirli olduğu, suda yaşayan birçok canlının ölümüne neden oldukları, bazı hidrokarbonların ise sudaki hayvanların yağ dokularına karışarak insana kadar varan besin zincirlerinde konsantrasyonlarını arttırabilecekleri, bunlar arasında kanser yapıcı maddelerin de bulunduğu, Porsuk Baraj Gölünden önümüzdeki 1-2 yıl içinde Eskişehir'de içme ve kullanma suyu olarak yararlanılacağı, suyun barajda yaklaşık 290 gün beklediği, bu nedenle petrol türevleri konsantrasyonunda zamanla artışın söz konusu olduğu, bu durumun barajda su ürünleri açısından ekonomik bir üretim yapılmasını önleyebileceği ve Eskişehir halkının sağlığını etkileyeceği, ayrıca kurulması düşünülen petrol istasyonunda yağlama ve yıkıma ek tesislerinin yapılması halinde buralardan sürekli olarak baraja ulaşabilecek makina yağları ve deterjan gibi maddelerinin su kirliliğini büyük ölçüde arttıracığı, yapılması zorunlu olan tuvalet ve lavabo tesisinden gelecek organik ve inorganik kirleticilerin de gerekli önlem alınmadığı takdirde göle ulaşmasının mümkün olduğu” belirtilmiştir. Temyiz edilen karar, tesisin çevre kirliliğine sebep olacağına açık olması nedeniyle, onanmıştır.⁷³⁴*

3.7.1.1. Anayasa Mahkemesi'nin Yaklaşımı

1961 Anayasası'yla, Anayasa'da yazılı temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla kurulan Anayasa Mahkemesi bazı değişikliklerle birlikte 1982'de de korunmuştur. Son olarak 12 Eylül 2010 tarihli halkoylaması ile 11 asil ve dört yedek üyeden oluşan (m. 146) Mahkeme'nin üye sayısı 17'ye çıkarılarak yapısı değiştirilmiştir. Temel görevi, yasama organının kimi işlemlerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetlemektir (m. 148). Buna göre, Anayasa Mahkemesi, “*kanunların, KHK'lerin ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasa'ya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler*”. Ayrıca Anayasa

⁷³⁴ Daniştay 6. D., E. 1988/2532, K. 1990/425, K.T. 20.03.1990.

değişikliklerinde Anayasa'da belirtilen biçim kurallarına uyulup uyulmadığı bakımından da denetim yapar.⁷³⁵

Çevresel kararlarda yaptığı yorumlar, çevrenin korunması/gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu kararlarda, imar hukuku, kaçak yapıların affı, kıyı ve sahil şeridi, sağlıklı ve dengeli çevreden yararlanma hakkı, kıyılardan yararlanma hakkı gibi doğrudan/dolaylı olarak çevre ile ilgili hususlarda gelişmeci kararlar vermiştir.⁷³⁶ Çevrenin korunması hususunda önemli bir dayanak olan kararlardan örnekler verilmiş ve bu çerçevede Anayasa Mahkemesi'nin çevreye karşı duyarlılığı incelenmiştir. Kararlar usul ve esas bakımından ve tarih sırasına göre sıralanmış olup mahkemenin çevre konusundaki görüşünün temel esaslar bakımından tutarlılığı ile özellikle bilim ve teknolojideki gelişmeler karşısındaki değişimci ve gelişimci özelliği de gösterilmiştir.

221. sayılı Kanun'a göre yapılan kamulaştırmanın mülkiyet hakkını ihlalinin Anayasa'ya aykırılığı hakkında açılan dava Anayasa Mahkemesi tarafından yetki ve dava ehliyeti bakımından reddedilmiş olsa da bu karar⁷³⁷ çevre ve çevre hakkı ile ilgili ilk karar olma özelliği taşır. Mahkeme, ormanların ekoloji, iklim ve insan yaşamı üzerindeki etkisi ve önemi nedeniyle korunması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir. *“Uzun yıllardan beri değişik birçok sebepler yüzünden ormanlarımız, geniş ölçüde yok edilmiştir. Normal olarak bir memleketin topraklarının % 30 u ormanlarla örtülü bulunmak ve bunun en az % 20 si de iyi nitelikte olmak gerekir, Yurdumuzun ise ormanlarla örtülü kısımları yukarıki oranların çok altındadır. Ormanlarımız odun ve kereste ihtiyacımızı karşılamaktan çok uzaktır. Bir memlekette tarım yapılabilmesi ormanların korunması ile mümkündür. Ayrıca yine bir memlekette ormanların az veya çok oluşunun o memleketin iklimi üzerinde de etkisi vardır. Bütün bunlara ek olarak ormansızlık, erozyona yani verimli topraklarımızın yağmurlarla sürüklenip denizlere dökülmesine sebep olmaktadır. Öte yandan yurdumuzun birçok bölgelerindeki kuraklığın sebeplerinden birisi de ormansızlıktır. Yokedilen ormanların yerlerine yenilerinin yetiştirilmesi yüz yıllara ihtiyaç göstermektedir”*. Kararda⁷³⁸ ormanların önemine binaen Anayasa'ya ormanlarla ilgili hükümler konulduğu belirtilmiştir.

⁷³⁵ Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/>, 05.11.2010.

⁷³⁶ Erim, s. 390.

⁷³⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1962/15, K. 1962/13, K.T. 05.09.1962.

⁷³⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1962/211, K. 1962/121, K.T. 26.12.1962.

Bir başka kararda⁷³⁹ “Ormanın çevrenin en önemli ögesi olduğu inkar edilemez. Devlet, uygulanması yanlış anlamalara sebep olacak yasalar yaparak, çevrenin bozulmasına olanak vermemelidir. Vatandaş tarafından bozulmuş orman alanı onu bozan şahsa veya ailesine herhangi bir şekilde ve düşünce ile devredilirse bu uygulama olsa olsa bu tür suçları teşvik ve orman alanlarının yok olması ile çevrenin bozulmasını sağlar.” ifadesi ormanların çevrenin en önemli unsurlarından birisi olduğunu kabul etmiş ve ormanların tahribine yol açacak düzenlemelerin Anayasa’ya aykırı olacağını belirtmiştir.

Bu karara daha sonra açılan bir davada da atıf yapılmıştır.⁷⁴⁰ Ormanlarla ilgili bir diğer kararda⁷⁴¹ ise “Ormanların, binlerce hektar arazide doğal olarak yetişen ağaçlarla birlikte, diğer bitkiler, hayvanlar, mikroorganizmalar gibi canlı varlıklarla toprak, hava, su, ışık ve sıcaklık gibi fiziksel çevre faktörlerinin birlikte oluşturdukları karşılıklı ilişkiler dokusunu yansıtan ekosistemler oldukları kuşkusuzdur.” ifadesiyle ormanların tüm çevre unsurları için önemini ortaya koymuştur. Bu karar öncesi “sonradan giderilmesi güç veya olanaksız durum ve zararların önlenmesi” amacıyla bir de yürütmeyi durdurma kararı⁷⁴² alınmıştır. Ormanların korunması ile ilgili olarak ayrıca orman alanında ev yapma⁷⁴³, tarla açma⁷⁴⁴, izinsiz fidan⁷⁴⁵ ve/veya ağaç⁷⁴⁶ kesme, anız ve benzeri bitki örtüsü yakma⁷⁴⁷, hatta çalı çırptı kesme⁷⁴⁸ gibi konularda da Mahkemenin hassaiyetlerini gösteren kararları vardır.

Mülkiyet hakkının çevre korumada önemli bir enstrüman sayılması ve bu hakkın sınırlandırılması ile ilgili birtakım şartların oluşması gerektiğine vurgu yapan mahkeme ayrıca Medeni Kanun’un komşuluk hukuku hükümlerine (eski m. 661, 668 ve 669) de atıf yapmıştır (m. 737). Komşuluk hukuku çevre koruma hususunda uzun yıllar özellikle Yargıtay’ca önemsenmiştir. Anayasa Mahkemesi⁷⁴⁹ “Görüliyor ki Anayasa, mülkiyet hakkını, kişinin temel hakları arasında saymış olmakla birlikte bu hakkın kamu yararı amacıyla kanunla sınırlanabileceğini de kabul etmiştir. Şüphesiz bu sınırlamanın hakkın

⁷³⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1992/481, K. 1993/14, K.T. 30.03.1993.

⁷⁴⁰ Anayasa Mahkemesi, E. 2001/382, K. 2002/21, K.T. 23.01.2002.

⁷⁴¹ Anayasa Mahkemesi, E. 2003/100, K. 2004/33, K.T. 17.03.2004.

⁷⁴² Anayasa Mahkemesi, E. 2003/100, K. 2004/6, K.T. 17.03.2004.

⁷⁴³ Anayasa Mahkemesi, E. 1996/28, K. 1996/24, K.T. 26.06.1996.

⁷⁴⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 1996/29, K. 1996/25, K.T. 26.06.1996.

⁷⁴⁵ Anayasa Mahkemesi, E. 1997/33, K. 1997/39, K.T. 26.03.1997.

⁷⁴⁶ Bu kararda ayrıca “...bu ağaçların, çevre güzelliğine, iklime ve turizme olumlu katkısı da gözardı edilemez.” ifadesi ile çevrenin huzur ve manevi etki yönü de ön plana çıkarılmıştır. Anayasa Mahkemesi, E. 1997/75, K. 1999/10, K.T. 13.04.1999.

⁷⁴⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1999/5, K. 1999/8, K.T. 13.04.1999.

⁷⁴⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 2001/406, K. 2004/20, K.T. 17.02.2004.

⁷⁴⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1964/32, K. 1964/63, K.T. 02.10.1964.

özünü zedeliyecek nitelikte olmaması da Anayasa'nın 11 inci maddesi gereklerindedir.” ifadesiyle mülkiyet hakkı konusundaki tavrını göstermiştir. Öyle ki bir kişinin kendi bahçesindeki yaş ceviz ağacı kesip satması ile ilgili ...Sulh Ceza Mahkemesi'nin yaptığı başvuru üzerine verdiği kararda⁷⁵⁰ “...mülkiyet hakkının kanunla ve kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği esasını kabul etmiş bulunmaktadır” diyerek “...orman sayılmayan sahipli yerlerden kesilen ağaç ve ağaççıklar üzerindeki mülkiyet hakkı...” sınırlama hususundaki satış ile ilgili konunun mülkiyet hakkına hanel getirmediğini belirtmiştir. Burada da kişilerin ağaç ve ağaççıklara zarar vermesinin önüne kısmen de olsa geçilmiş olmaktadır.

Daha sonra mülkiyet hakkı ile kamulaştırma ikileminde mülkiyet hakkının mutlak olduğu ve malikin dilediği şekilde tasarrufta bulunabileceği şeklinde karar⁷⁵¹ alınarak kamu yararı-mülkiyet hakkı dengesi sağlanmaya çalışılmış ve bir karar verilmiştir. Aynı gerekçe ile çok kısa bir süre sonra bir başka başvuru daha yapılmıştır.⁷⁵²

Bazı Orman Suçlarının Affına ve Bunlardan Mütevellit idare Şahsi Haklarının Düşürülmesine Dair Kanun “...ormanlarımızın tahribine neden olacağı gerekçesiyle...” “öz” ve “biçim” yönünden Anayasa’ya aykırı olduğu için dava konusu edilmiş ve iptal kararı verilmiştir. Bu karar⁷⁵³, ormana karşı işlenen suçlara karşı af getiren bir düzenlemenin önüne geçilmesi bakımından önemli bir karar niteliğindedir.

1982 Anayasası ormanların korunması ile ilgili ...Sulh Ceza Mahkemesi’ndeki bir davada, 6831 sayılı Orman Kanunu’nda yer alan bazı ifadelerin Anayasa’ya aykırılığı iddiasıyla yapılan başvuru sonucu verilen bir kararda⁷⁵⁴ Anayasa’nın yaşama hakkı (m. 17), toprak mülkiyeti (m. 44), ormanların korunması ve geliştirilmesi (m. 169) ve orman köylüsünün korunması (m. 170) hükümlerine atıf yapılarak “*ormanların korunması ilkesinden hiçbir suretle ödün verilemeyeceği*” belirtilmiştir. 3086 sayılı Kıyı Kanunu’nun bazı maddelerinin Anayasa’ya aykırılığı hakkında açılan davada ilk kez çevrenin unsurlarından olan kıyıların “...Devletin hüküm ve tasarrufu altında...” olduğu hükmü (m. 43) bir kararda geçmiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵⁰ Anayasa Mahkemesi, E. 1967/17, K. 1967/42, K.T. 28.11.1967.

⁷⁵¹ Anayasa Mahkemesi, E. 1999/33, K. 1999/51, K.T. 29.12.1999.

⁷⁵² Anayasa Mahkemesi, E. 2000/6, K. 2000/03, K.T. 09.02.2000.

⁷⁵³ Anayasa Mahkemesi, E. 1979/22, K. 1979/45, K.T. 18.12.1979.

⁷⁵⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 1984/10, K. 1985/2, K.T. 22.01.1985.

⁷⁵⁵ Anayasa Mahkemesi, E. 1985/1, K. 1986/4, K.T. 25.02.1986.

Doğrudan çevre hakkı ile ilgili Anayasa'nın 56. m.'sinin uygulanması ilk kez 3194 sayılı İmar Kanunu'nun bazı maddelerinin iptali istemiyle açılan davada görülmüştür. Mahkeme davacıların iddialarını yerinde görerek Kanun'un kimi maddelerini iptal etmiştir. Kararda⁷⁵⁶ öncelikle sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı bakımından çevre tanımına “...doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlenildiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevre...” ifadesiyle açıklama getirilmiştir.⁷⁵⁷ Çevre ile ilgili dayanaklardan birisi de konut hakkı (m. 57) olmuştur. Bu maddenin gerekçesinde “Devletin konut yapımını destekleyici, planlayıcı rolüne işaret edilmektedir. Konutların yapımında modern şehirleşme ve çevre şartları gözetilmektedir.” ifadesi vardır. Buna göre Devletin, konut hakkının kullanabilmesi hususunda sorumlulukları olduğu belirtilmiş ve bu hakkın kullanılmasının sınırları “...çevre şartlarını gözetilen bir planlama çerçevesinde yerine getirilmesi...” gerektiği şeklinde çizilmiştir. Yine Anayasa'nın kıyılardan yararlanma (m. 43) ve tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması (m. 63) hükümlerine de aykırılıklar tespit edilmiştir.

Planlı şehirleşme ruhsat ile denetlenebilir. Kararda sonraları sık kullanılan “kamu yararı” ölçütü de bir diğer önemli husustur.⁷⁵⁸ Bir diğer kararda⁷⁵⁹ ise toplumun refah, huzur ve mutluluğunun sağlanmasında çevrenin önemi dikkate alındığında, mevzuata aykırı yapılaşmaya şehircilik ilkeleri doğrultusunda hukuksal bir boyut kazandırmak amacıyla yapıldığı anlaşılan...” düzenlemenin Anayasa'ya aykırılığı görülmemiştir. Bu karar düzenli şehircilik anlayışının bir sonucu olarak imara aykırı yapılaşma ve gecekondulaşmanın önüne geçilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anayasa Mahkemesi, Maden Kanunu'nun bazı maddelerinin iptali için açılan davada özellikle kritik öneme sahip bor, uranyum, trona gibi madenlerin Kanun'un açıkları nedeniyle yabancı sermaye tarafından işletilmesi durumunda doğuracağı sıkıntıların gerekçe gösterilmesine karşın “Madencilik...ekonominin diğer sektörlerinin ihtiyaç duyduğu temel girdileri sağlarken diğer taraftan, özellikle kırsal bölgelerde, yeni istihdam imkânları yaratır... madencilik ürünleri ihracatı ülkeye döviz kazandıran önemli bir kaynaktır.” ifadeleriyle kalkınma öncelikli bir anlayış benimsemiştir. Ayrıca

---

⁷⁵⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 1985/11, K. 1986/29, K.T. 12.11.1986. Ayrıca Bkz. Özdek, s. 150.

⁷⁵⁷ Kaboğlu, s. 44.

⁷⁵⁸ Özdek, s. 151-153.

⁷⁵⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1997/43, K. 1999/16, K.T. 11.05.1999.

madencilik sektörünün ‘*tabi monopol*’ özelliğine ve diğer sektörlerle hammadde sağlaması hususlarına vurgu yapmıştır. Gerekçeleri yerinde görmeyen mahkeme Anayasa’nın 168. m.’si bakımından iptal istemini reddetmiştir. Bu kararın incelenmesi, kalkınma çevre önceliği bakımından madenlerin çevresel bir değer olarak yerinin gösterilmesi amacını taşımaktadır.⁷⁶⁰

Mahkeme, 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu’nun kimi maddelerinin iptali istemiyle açılan davada 56. m.’yi ‘*sağlık hakkı*’ bakımından değerlendirip uygulamıştır. İptal gerekçelerinde Türkiye’nin taraf olduğu ‘İHEB’de kayıt altına alınan sağlık hakkına da yer vermiş ve sağlık hakkı ve devlete bununla ilgili yüklenen göreve vurgu yapmıştır. Bireylerin hakları karşısında devletin ödevleri ile bu hakların herkes tarafından ileri sürülebilecek bir hak niteliğini kabul etmiş olmaktadır.⁷⁶¹ Kararda⁷⁶² 56. m. yönünden incelemede şu ifadelere yer verilmiştir: “*Bu maddenin birinci fıkrası, herkese sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı bir hak olarak tanıırken, devlete de böylesi yaşamayı sağlamak ödevini yüklemiştir. Denetlenen Kanun, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için kimi esaslar getiren bir yasa olup Anayasa’nın 56. maddesinin birinci fıkrasında öngörülen biçimde sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşmasını sağlamaya yönelik kurallar içeren bir yasa değildir. Başka bir anlatımla, 56. maddenin birinci fıkrası, ulusal düzeyde gerçekleşmesini öngördüğü, yukarıda niteliği belirtilen çevrenin oluşması için herhangi bir kural getirmemiş, yasal düzenlemelerin kapsamı ve sınırı konusunda bağlayıcı bir öğeye yer vermemiştir.*”

Sağlık hakkı ile ilgili bir diğer karar⁷⁶³, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun kimi maddelerinin iptali amacıyla açılan dava sonucu Anayasa’nın 56. m.’sinde belirtilenlerle bağdaşmadığı gerekçesiyle verilmiştir.

Çevrenin sosyo-kültürel boyutu ile ilgili olarak 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun’un bazı maddelerinin Anayasa’nın tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması başlıklı 63. m.’sine ayrıkırılığı öne sürülerek iptali istemiyle açılan davada verilen kararda⁷⁶⁴ kültür ve tabiat varlıkları ile sit alanları ve koruma

⁷⁶⁰ Anayasa Mahkemesi, E. 1985/20, K. 1986/30, K.T. 24.12.1986.

⁷⁶¹ Özdek, s. 153.

⁷⁶² Anayasa Mahkemesi, E. 1987/16, K. 1988/8, K.T. 19.04.1988. Ayrıca Bkz. Özdek, s. 153.

⁷⁶³ Anayasa Mahkemesi, E. 2006/111, K. 2006/112, K.T. 15.12.2006.

⁷⁶⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 1987/21, K. 1988/25, K.T. 28.06.1988.

tanımları verilmiştir.⁷⁶⁵ Anayasa'nın 65. m.'si kapsamında "*kültür varlıklarının korunmasında da buna benzer bir kısıtlama getirilmesi*" hususunda bazı açmazlar içerebilir. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi çevrenin kültürel boyutunun da önemli olduğunu göstermiştir. Yine bir başka kararda "*kamu yararı*" ve ormanların korunmasına yapılan vurgu "*...bir tabiat varlığı olan ormanların korunamamasına sebep olabileceğinden Anayasa'nın 63. maddesine de aykırılık teşkil etmeye devam edeceği*" ifadesiyle pekiştirilmiştir.⁷⁶⁶ Danıştay verdiği bir kararda Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bu karara atıf yapmıştır.⁷⁶⁷

Mahkeme, Boğaziçi sahil şeridi ve çevresinde yapılan kaçak yapıların gecekondular olarak af kapsamına alınmasını öngören 2981 sayılı İmar ve Gecekondular Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'un 14/f m.'sinin değiştirilmesi ile ilgili olarak yapılan itirazda, Anayasa'nın 2., 43. ve 56. m.'lerini uygulamıştır. Kararda⁷⁶⁸ öncelikle kamu yararına değinilmiş ve "*yasaların kamu yararına dayanması*"nın hukuk devleti (m. 2) olmanın gereği olduğu dolayısıyla kaçak yapılara af getirilmesinin bu ilke ile uyuşmadığı kanaatine varılmıştır. İkinci olarak kıyılar (m. 43) ile ilgili "*Kamuya açık olmayan özel yapılanmaları yasaklayan Anayasa'nın, sahil şeridinde mevzuata aykırı eylemi durumlara af yasalarıyla geçerlik kazandırılmasına olur vermesi olanaksızdır. Anayasa'nın çizdiği sınır yasalarla aşılamaz ve yasakladığı oluşumlar gerçekleştirilemez.*" gerekçesini göstermiş ve "*itiraz konusu imar affına ilişkin ibare Anayasa'nın 43. maddesinin ikinci fıkrasına aykırı...*" olduğuna karar vermiştir. Son olarak itirazda bahsi geçmese de 56. m.'yi de dayanaklarına ekleyen Mahkeme önceki bir kararına⁷⁶⁹ atıf yaparak "*...herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanmasını sağlamak amacıyla Boğaziçi öngörünüm bölgesinde konut yapımı...*", "*...Boğaziçi'nin yapılanmasını olumsuz biçimde etkileyerek kişilerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede*

⁷⁶⁵ Kültür varlıkları: tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar; tabiat varlıkları: jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerler; sit: tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar; koruma ve korunma: taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleridir.

⁷⁶⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 2000/75, K. 2002/200, K.T. 17.12.2002.

⁷⁶⁷ Danıştay 1. D., E. 2006/1089, K. 2007/52, K.T. 31.01.2007.

⁷⁶⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1988/61, K. 1989/28, K.T. 28.06.1989.

⁷⁶⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1985/11, K. 1986/29, K.T. 12.11.1986. Ayrıca Bkz. Özdek, s. 150.

yaşama haklarını zedelediği...” gerekçesiyle yasaklamıştır. Sonuç olarak karar tüm dayanaklar bakımından ilgili değişikliklerin çevre hakkı ve kamu yararı bağdaştırılması bakımından da iptal edilmesi söz konusu olmuştur.⁷⁷⁰

3621 sayılı Kıyı Kanunu’nun, Anayasa’nın 43. ve 56. m.’lerine aykırı olduğu gerekçesiyle, kimi maddelerinin iptali istemiyle açılan diğer bir davada ise Anayasa’nın “43. maddesi ile kıyılar ve kıyıları çevreleyen sahil şeritleri konusunda 35. maddenin getirdiği sistem dışında ayrı bir sistem...” getirdiği ifade edilmiş ve “kamu yararı” hususuna vurgu yapılmıştır. “kamu yararına saptanmış genişliklerin daraltılması sonucunu doğuracak uygulamalara olanak verecek biçimde...” ifadesi bu aykırılığı ortaya koymuştur.

56. m. açısından uyumsuzluk “Denizlerin ve göllerin ve onların devamı olan kıyıların ve kıyıları tamamlayan sahil şeritlerinin dengeli bir çevre ile yakın ilişkisi tartışmasızdır. Üstelik kamuya açık kıyı, deniz, göl ve akarsuların kirlenmesinde sahil şeridinin kullanım biçimi en büyük etkidir.” dayanakları ve “...sahil şeritleri ve kıyılar, kişilerin yararlanacağı doğal çevreyi oluşturur. Herkes, bu çevrede sağlıklı ve dengeli bir yaşam hakkına sahiptir.” gerekçeleri nedeniyle “çevre koşullarına ve kamu yararı esasına göre saptanmamış sahil şeridi uygulaması, kişileri bu Anayasal haktan yoksun...” bırakacağı halbuki bahsedilen ifadenin “...sahil şeridi olarak öngördüğü alan, çevre koşullarını ve kamu yararını gözeterek ve kişilere sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama olanağı verecek derinlikte...” olmadığı belirtilmiştir. Bu kararda⁷⁷¹ Anayasa Mahkemesi, çevre hakkı ile kamu yararı ölçütlerini birlikte uygulamış ve sahil şeridi uygulamasında bu iki esasa göre saptama zorunluluğunu getirmiştir. Zira kıyılar ve sahil şeritleri de denizler, göller ve nehirlerin devamı olarak herkesin üzerinde hak sahibi çevre unsurlarıdır.

Anayasa Mahkemesi’ne, 2577 sayılı İYUK’ta değişiklik yapan 3622 sayılı Kanun ile (m. 26) getirilen Ek 3. m.’nin Anayasa’nın 2. ve 36. m.’lerine aykırı olduğu iddia edilmiş ve iptal davası açılmıştır. Doğrudan çevre ile ilgili olmayan davada, ilgili birimin “*deri fabrikasının çevreyi bozucu ve kirlatici madde döktüğü ileri sürülerek*” cezai işlem uygulamasına karşın davacı itirazda bulunmamıştır. Burada asıl konu ‘*idarenin yargısal denetimi*’ olduğu için Mahkeme bahsedilen kanunun ilgili

⁷⁷⁰ Özdek, s. 154-155.

⁷⁷¹ Anayasa Mahkemesi, E. 1990/23, K. 1991/29, K.T. 18.09.1991. Ayrıca Bkz. Özdek, s. 155.

maddelerini iptal etmiştir. Ancak, bu kararın⁷⁷² incelemeye alınmasının sebebi çevreye kirlenici madde dökmenin karşılığında cezai işlem uygulanacağını Anayasa Mahkemesi'ne sunulan iptal gerekçesinde geçmesidir.

Anayasa Mahkemesi'nin genel tavrının çevre, çevre hakkı ve çevre unsurları ile uyumlu ve korumacı bir şekilde geliştiği söylenebilir. Özellikle ormanların korunmasına büyük önem vermiş ormanlara zarar verecek ev yapma, tarla açma, izinsiz fidan ve/veya ağaç kesme, anız ve benzeri bitki örtüsü yakma, hatta çalı çırpı kesme konularında koruyucu bir duruş sergileyerek ormanların tüm çevre unsurları için önemini ortaya koymuştur. Hatta verdiği bir kararla ormana karşı işlenen suçların af edilmesinin önüne geçerek önemli bir içtihat oluşturmuştur. Mahkeme ayrıca komşuluk hukuku ve mülkiyet hakkı çerçevesinde de “*kamu yararı*” gerekçeleri ile çevre korumaya verdiği önemi göstermiştir. Mülkiyet hakkı ile kamulaştırma çatışmasında bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Çevre hakkı ile ilgili doğrudan Anayasa'nın 56. m.'sini ilk kez 1986 yılında aldığı kararda kullanmış ve yaşanabilir bir çevrede yaşama hakkının herkes için geçerli olduğuna vurgu yapmıştır.

Mahkeme çevre hakkını doğrudan uygulanan bir norm olarak kabul etmiş ve kamu yararı ile birlikte uygulamıştır. Buna göre Mahkeme kamu yararını da gözeterek mülkiyet hakkı çevre hakkı çatışmasında çevreci bir tutum sergilemiştir.⁷⁷³ Çevre hukuku, imar hukuku, orman hukuku, komşuluk hukuku, maden hukuku, kamulaştırma ve kamu yararı kavramları, çevre, mülkiyet, sağlık ve konut hakkı, kıyılarından yararlanma, tarih, kültür ve tabiat varlıkları gibi çevreyle ilgili birçok konuda dengeli ve çevreci tutum sergilemiştir.

3.7.1.2. Yargıtay'ın Yaklaşımı

Adli mahkemelerde verilen ceza ve özel hukuka ilişkin kararlarda son inceleme mercii olan Yargıtay⁷⁷⁴, görev alanına giren uyuşmazlıkları çevre duyarlılığı içinde

⁷⁷² Anayasa Mahkemesi, E. 1990/40, K. 1991/33, K.T. 01.10.1991.

⁷⁷³ Özdek, s. 155-156.

⁷⁷⁴ Divanı Ahkâmı Adliye adıyla 06 Mart 1868 tarihinde, 19. yy.'da başlayan ıslahat hareketlerinin bir sonucu olarak kurulan mahkeme 1945 yılında Yargıtay adını almıştır. 1961 (m. 139) ve 1982 Anayasalarında (m. 154) yer verilen Yargıtay'ın görev ve sorumlulukları ile ilgili 154. m.'nin ilk fıkrasında “*adliye mahkemelerince verilen ve kanunun başka bir adli yargı merciiine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.*” şeklinde düzenlenmiştir. Yargıtay; 21 H. D. ve Hukuk Genel Kurulu (H. G. K.) ile 11 C. D. ve Ceza Genel Kurulu (C. G. K.) ile Büyük Genel Kurul'dan oluşur. Bu dairelerden görevleri dâhilinde doğrudan ya da dolaylı olarak çevreyi ilgilendiren kararları temyiz incelemesine tabi tutan daireler

sonuçlandırmaya gayret etmiştir. Özellikle ceza davaları ve komşuluk hukuku ve mülkiyet hakkının kullanılması sonucu ortaya çıkan tazminat davaları çerçevesinde önemli kararlar vermiş ve çevreyi koruyucu tutum sergilemiştir.⁷⁷⁵ Önceki dönemlerde Yargıtay'ın çevre ile ilgili kararları daha çok Medeni Kanun'un '*komşu hakkı*'⁷⁷⁶ (eski m. 661 yeni m. 737) ve '*malikin sorumluluğu*'⁷⁷⁷ (eski m. 656, yeni m. 730) m.'lerine dayandırılmıştır. Bunun nedeni mevzuattaki çevre ile ilgili adli sonuçlar doğuracak düzenlemelerin sınırlı kalması ve Çevre Kanunu'nun adli yargı organlarınca yeterince gerekçe gösterilmemesidir. Hatta Yargıtay bir kararında⁷⁷⁸ Çevre Kanunu'nun uygulanmasını istemiştir. Bu kararda sorumluluk ilkesini "*ağırlaştırılmış objektif sorumluluk*" kabul etmesi ve "*dolaylı olarak kirleten tüzel kişi*" olan Karayolları'nı taş

şağıda verilmiştir. Öncelikle doğrudan çevre kirlenmesinden kaynaklanan davalara 4. H. D. bakmaktadır. Bu daire aynı zamanda komşuluk hukuku kaynaklı tazminat davaları ile Orman Kanunu'ndan doğan tazminat davalarına bakmakla da görevli kılınmıştır. 1. H. D. Medeni Kanun'un 737. ve devamı m.'lerinde (eski 661. ve devamı m.'ler) düzenlenmiş olan komşuluk hukukuna aykırı davranışların yaptırım şeklinde giderilmesi için mülkiyet hakkına dayanılıp açılan davalar nedeniyle Asliye Mahkemelerinden verilen hüküm ve kararları incelemekle görevlidir. 5. H. D. dolaylı da olsa çevreyi ilgilendiren bir konu olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndan kaynaklanan davalara ve 18. H. D. ile paylaştırılmış olarak 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'ndan doğan davalara bakmaktadır. 7. H. D. genel kadastro ile oluşan ve tapu kaydına dayalı kadastrodan önceki nedenlerle açılan ve Asliye Hukuk Mahkemelerince karara bağlanan ve tutanağı düzenlenen mer'a, yaylak, kışlak ve genel harman yeri olarak sınırlandırılan taşınmazlara ait davalarla ilgili hüküm ve kararları inceler. 14. H. D. tapu kaydına bağlı taşınmazlarda Medeni Kanun'un 737 (önceki m. 661) m.'sine dayanılan komşuluk hukukuna aykırı davranışın giderilmesi ilişkin Sulh Mahkemelerince verilen hüküm ve kararları ile kamu mallarından Mera, Yaylak, Kışlak iddiası ile açılan davalar hakkında Asliye ve Sulh Hukuk Mahkemelerinden verilen hüküm ve kararları, 19. H. D. ise deniz hukuku gibi önemli bir çevre alanındaki kararlara bakar. 20. H. D. orman kadastro keskinleşmiş olsun olmasın, orman kadastro ve orman rejimi dışına çıkarma ile ilgili tutanak ve haritalarının uygulanmasını veya orman araştırması yapılmasını gerekli kılan, Hazine ve Orman Yönetiminin taraf olduğu, kadastro tespitine itiraz, tescil ya da tapu iptali-tescil, tapu kayıtları üzerindeki "orman" ve "2/B m.' şerhleri" ile bu alanlardaki "muhtesat ve zilyetlik şerhlerinin" kaldırılması veya konulması, elatmanın önlenmesi istekleri ile ilgili olarak; kadastro, asliye ve sulh hukuk mahkemelerinde verilen kararların temyiz incelemesini yapar. Bu daire, bu görevi Yargıtay Başkanlar Kurulunun 26.01.2009 tarihli kararı ile 02.02.2009 tarihinden itibaren yapmaktadır. H. D.'lerin kararları H. G. K. tarafından temyiz edilebilmektedir. C. D.'lerden; 3. C. D., 6831 sayılı Orman Kanunu'na ait tüm suçlar hakkında verilen kararları, 4. C. D., Ceza Kanunu'nun besinlere zehirli madde katma (m. 185), bozulmuş veya değiştirilmiş gıda veya ilaçların ticareti (m. 186) ve kişilerin hayatını veya sağlığını tehlikeye sokacak biçimde ilaç yapma ve satma (m. 187) suçları hakkında verilen kararları, yine 8. C. D. de zehirli madde katma (m. 185) suçu hakkında verilen kararları, 11. C. D. ise Ceza Kanunu'nun resmi belgede sahtecilik (m. 204/1) ile resmi belgenin düzenlenmesinde yalan beyan (m. 206/1) suçları hakkında verilen kararları incelemekle görevlidir. C. D.'lerin kararları C. G. K. tarafından temyiz edilebilmektedir. Son olarak tüm kararların temyizi (içtihadı birleştirme kararı) Büyük Genel Kurul'da yapılmaktadır. <http://www.yargitay.gov.tr/>, 05.05.2010.

⁷⁷⁵ Erim, s. 390-391.

⁷⁷⁶ Komşu hakkı (Medeni Kanun eski 661. m./yeni 737. m.) ile ilgili kararlar; Yargıtay 14. H. D., E. 1991/6079, K. 1991/3043, K.T. 25.03.1991, 1. H. D., E. 1991/8346, K. 1991/12036, K.T. 24.10.1991, 1. H. D., E. 1991/8450, K. 1991/12013, K.T. 24.10.1991, 1. H. D., E. 1988/10480, K. 1990/190, K.T. 16.01.1990, H. G. K., E. 1985/330, K. 1986/1010, K.T. 04.06.1986, H. G. K., E. 1983/1-610, K. 1983/1365, K.T. 21.12.1983, H. G. K., E. 1980/2378, K. 1983/814, K.T. 14.09.1983, H. G. K., E. 1982/1-2526, K. 1983/143, K. T. 18.02.1983. Yaşamış, *Çevre...*, s. 41, Özdek, s. 175-176, Ertaş, s. 128-133.

⁷⁷⁷ Taşınmaz malikin sorumluluğu (Medeni Kanun eski 656. m./yeni 730. m.) ile ilgili kararlar; Yargıtay 3. H. D., E. 1989/5970, K. 1989/709, K.T. 23.01.1989, 4. H. D., E. 1987/10677, K. 1988/1297, K.T. 09.02.1988, 8. H. D., E. 1985/11426, K. 1985/11344, K.T. 25.11.1985, 4. H. D., E. 1984/4718, K. 1984/5416, K.T. 05.06.1984, 1. H. D., E. 1981/5559, K. 1981/5379, K.T. 20.04.1981, 4. H. D., E. 1979/8805, K. 1980/2578, K.T. 28.02.1980, 4. H. D., E. 1979/9355, K. 1979/13322, K.T. 29.11.1979, H. G. K., E. 1978/11-613, K. 1979/335, K.T. 28.03.1979. Yaşamış, *Çevre...*, s. 41, Özdek, s. 175-176, Ertaş, s. 128-133.

⁷⁷⁸ Yargıtay 4. H. D., E. 1988/7660, K. 1989/1046, K.T. 09.02.1989. Erim, s. 391.

kırma, asfaltlama faaliyetleri esnasında çıkan toz ve gazlar nedeniyle tarım arazilerinin kirletilmesi ve zarara uğratılması bakımlarından sorumlu tutmuştur.

Komşuluk ilişkileri hakkında Medeni Kanun'un 661. m.'sine (yeni m. 737) dayanarak verdiği kararlar⁷⁷⁹ uzun süren ve tutarlı bir içtihat oluşturan Yargıtay kararda "*Bir ziraat bölgesinde bir fabrika kurulmamalıdır, zira fabrikanın dumanı ve etrafa saçacağı kimyevi maddeler, fabrikaya ait pis sular, komşu ziraat arazisine sahip kişileri zarara uğratar. Bu durumda arazi sahipleri Medeni Kanun'un 661. maddesi gereğince bu zararlı eylemlerin önlenmesini isteyebilirler.*" ifadesine yer vermiştir.

Komşuluk hakkı ile ilgili olarak herkesin mülkünü kullanırken komşusuna zarar verecek taşkınlıklardan çekinmek ve hoşgörü sınırları aşmayacak bir biçimde davranmak zorunda olduğu Yargıtay içtihadlarında '*taşkınlık*' kavramına verilen önemde görülebilir. Bu karar⁷⁸⁰ Medeni Kanun'un yanında Çevre ve İmar Kanunlarının da birlikte düşünülmesi gerektiğinin vurgulandığı bir karardır. Komşulukta taşınmazların bitişik olmasından ziyade zarardan etkilenme bu kapsamdadır. Ancak başka bir kararda⁷⁸¹ "*...4 km mesafede buldukları anlaşılma ile komşuluk ilişkisinden söz etme olanağı bulunmamaktadır.*" ifadesi komşuluk ilişkisinin kurulabilmesi için belirli bir yakınlığın olması gerektiğini ortaya koyar.

Taşınmaz malikinin mülkünü kullanırken tecavüz ve bu yolla zarar ya da zarara uğratma tehlikesi sorumluluğu bulunmakta olup mağdurun eski halin iadesi, tehlikenin önlenmesini ya da zararın tazminini isteme hakkı vardır. Bu hususlar sanayi faaliyetlerine karşı sıklıkla kullanılmıştır. Kararların bireyler arası menfaat çatışmalarının çözümüne yönelik olması çevre koruma anlayışı ile uyumlu değildir. Öyle ise Yargıtay'ın çevre kalitesi, ekosistem, doğal çevre, insan dışı çevre unsurları vs. bakımından zayıf kaldığı söylenebilir.⁷⁸² Mesela Yargıtay'ın "*her taşınmazın maliki komşularına zarar vermeyecek ve hoşgörü sınırlarını aşmayacak biçimde mülkiyet hakkını kullanmakta serbesttir.*" kararı⁷⁸³ bu tezi güçlendirir.

⁷⁷⁹ Yargıtay 1. H. D., E. 62229, K. 5257, K.T. 08.10.1964. Keleş ve Hamamcı, s. 297.

⁷⁸⁰ Yargıtay 1. H. D., E. 1990/3085, K. 1990/8617, K.T. 19.06.1990. Özdek, s. 175-176.

⁷⁸¹ Yargıtay 14. H. D., E. 2003/282, K. 2003/2663, K.T. 04.04.2003.

⁷⁸² Yaşamış, *Çevre...*, s. 30-31.

⁷⁸³ Yargıtay 1. H. D., E. 1987/13571, K. 1988/2163, K.T. 29.02.1988. Özdek, s. 176.

Bu kararda bahsedilen sınırların tespitinin “uzman bilirkişi aracılığı ile” yapılmasına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla Yargıtay⁷⁸⁴ komşuluk hakkının, eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine göre bir arada yaşamının getirdiği özellikle ekonomik/sosyal çıkar çatışmasının dengelenmesi bakımından birtakım ödevler içermesi gerektiğini belirtmiş ve şu ifadelerle yer vermiştir. “Öte yandan, kullanmanın taşkınlık sayılıp sayılmayacağıının belirlenmesinde taşınmazın bulunduğu yerin, kullanma amacının niteliğinin, konuya ilişkin yasal düzenlemelerin ve yasal boşluk bulunması halinde, yöresel örfün de gözönünde tutulması gerekir. Bu tür uyumsuzlukların çözümünde yargıç, gerek zararı saptama, gerekse zararı giderici önlemleri bulma yönünden her somut olayın özelliğini gözetmek, çıkar çatışmalarını olaya en uygun düşecek şekilde bağdaştırmak ve özverileri denkleştirmek durumundadır.”

Daha sonra Yargıtay “...taşınmazın evine yaslanmış vaziyette ‘say’ vasfında yapı inşaa ettiği, ayrıca avlusunda biriktirdiği hayvan gübrelerinin kokusundan ve hayvanların gürültüsünden rahatsız olduğunu ileri sürerek komşuluk hukukuna dayalı olarak el atmanın önlenmesi ve kal” istenen kararın temyizinde⁷⁸⁵ “...tarım ve hayvancılıkla iştigal eden köy şartlarında...” ifadesiyle somut olaylarda belirleyici olan “taşınmazın bulunduğu yerin kullanma amacı, niteliği, konuya ilişkin düzenlemeler ve mahalli örf ve adetlerin göz önünde bulundurulması” ilkesine göre karar vereceğini kesin olarak ortaya koymuştur.

Yargıtay’ın, komşuluk hakkı ve malikin sorumluluğu içinde zehirli gaz, koku, gürültü, vs. nedeniyle verdiği başka kararlar da mevcuttur. Akü fabrikasından çıkan duman ve zehirli gazların insan sağlığına zarar verdiği, işletmekte olduğu plajın kullanımının engellendiği, bahçesindeki ağaç ve çiçeklerin kurumasına neden olduğu ayrıca dayanılmaz derecede kötü kokular çıkardığı ileri sürülerek önlem alınması ve zararların tazmin edilmesi istenen kararda⁷⁸⁶ “davacıya ait taşınmazların davalıya ait fabrikadan çıkan duman ve zehirli gazların etki alanı içinde kalması.....komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi geçen gaz, duman ve koku” ifadeleriyle yerel mahkemenin davacı aleyhinde verdiği kararda direnmesini haksız bulmuş ve kararı bozmuştur. Medeni Kanun 656. ve 661. m.’lerine (yeni m. 730. ve 737.) dayanarak açılan benzer bir

⁷⁸⁴ Yargıtay 1. H. D., E. 1990/1186, K. 1990/1645, K.T. 12.02.1990; Aynı yönde karar: 1. H. D., E. 2001/5658, K. 2001/7718, K.T. 26.6.2001.

⁷⁸⁵ Yargıtay 14. H. D., E. 2004/1185, K. 2004/3043, K.T. 15.04.2004. Alica, s. 336-337.

⁷⁸⁶ Yargıtay, H. G. K., E. 1978/11-613, K. 1979/335, K.T. 28.03.1979. Ertaş, s. 128.

davada⁷⁸⁷ fabrika gazlarının ürünlerini tahrip ettiğini iddia eden kişi Çevre Kanunu'nun 28. m.'sini de gerekçe göstermiştir.

Rahatsızlık verecek derecede koku ile ilgili bir başka kararda⁷⁸⁸ 'foseptik' çukurunda biriken pis suların sızarak rutubete ve kötü kokulara sebep olduğu gerekçesiyle başvuru yapılmış ve durumun düzeltilmesi için önlem alınması istenmiştir. Davanın komşuluk hakkı çerçevesinde çözülmesi esası kabul edilmiştir. Benzer bir karar⁷⁸⁹ ise denizin doldurulması sonucu akıntı yönünün değişmesi ile yosun ve lağım birikintilerinin konutunun önünde birikmesi sonucu oluşan pis kokudan rahatsız olan kişinin başvurusu üzerine verilmiştir. Faaliyetin mevzuata uygun olup olmadığına bakılmaksızın "*komşuluk hakkı sınırlarının aşılmaması*" esasına göre çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yargıtay'a⁷⁹⁰ göre komşuluk hakkının ihlali tazminatı gerektiren bir eylemdir. Eğer bir komşu diğerinin avlusuna pis su sızdırıyorsa veya ışık ve havasını engelliyorsa bu hakkı ihlal etmiş demektir.⁷⁹¹ Avluya pencere açılması, baca deliğininin diğer kişinin binasına çevrilmesi ve bodrum katından sızan pis suların araziye akması; davacı ile davalıyı karşı karşıya getirmiştir.

Komşuluk hakkının 'gürültü' boyutu ile ilgili demircilik yaparken komşuyu rahatsız etmenin bu hakkı ihlal edeceğine hükmeden Yargıtay'ın⁷⁹², kalorifer tesisatı gürültüsünün verdiği rahatsızlık gerekçesiyle açılan davada '*normal bir kimsenin katlanma sınırını aşan gürültülere*' karşı önlem alınması gerektiği kararı⁷⁹³ da bu kapsamdadır. Günümüzde bilim ve teknolojinin olanaklardan faydalanarak gürültünün şiddet derecesinin ölçülmesi mümkün olmuştur. Açılan bir davada komşu pastanede bulunan makinaların çıkardığı gürültünün şiddet derecesinin hoşgörü ve tahammül sınırları aşıp aşmadığı teknolojik aletlerle ölçülebileceği için bunun bu yolla tespiti gerekir kararı verilmiştir.⁷⁹⁴ Koku ve gürültü ile ilgili Yargıtay'ın daha önceden verdiği "*İşkembeci dükkânlarından çıkan koku ve gürültülerin giderilmesinin ve bunun için gerekli tedbirlerin alınmasının istenebileceği*" kararının⁷⁹⁵ bu kararları etkilediği ve bir

⁷⁸⁷ Yargıtay 4. H. D., E. 1987/10677, K. 1988/1297, K.T. 09.02.1988. Ertaş, s. 131.

⁷⁸⁸ Yargıtay, H. G. K., E. 1982/1-2526, K. 1983/143, K. T. 18.02.1983. Ertaş, s. 129.

⁷⁸⁹ Yargıtay, H. G. K., E. 1992/1/2337, K. 1992/178, K. T. 24.03.1992. Ertaş, s. 130.

⁷⁹⁰ Yargıtay 8. H. D., E. 11426, K. 11344, K.T. 25.11.1985. Ertaş, s. 131.

⁷⁹¹ Davacının, yapılan duvar nedeniyle görüş açısı, ışık ve havasının kesildiği yani davalının 'taşkınlık' yaptığı iddiasıyla açtığı dava, Yargıtay H. G. K., E. 1/2337, K. 814, K.T. 14.09.1983. Ertaş, s. 129.

⁷⁹² Yargıtay H. G. K., E. 1983/1-610, K. 1983/1385, K. T. 21.12.1983. Ertaş, s. 129.

⁷⁹³ Yargıtay 1. H. D., E. 4975, K. 5150, K. T. 05.05.1978. Ertaş, s. 133.

⁷⁹⁴ Yargıtay H. G. K., 1992/5-202, K. 1992/259, K. T. 22.04.1992.

⁷⁹⁵ Yargıtay 1. H. D., E. 9247, K. 7880, K. T. 25.10.1973. Keleş ve Hamamcı, s. 298.

içtihat oluşturduğu iddia edilebilir. Gürültünün bir başka boyutu, gürültü kirliliği oluşmadan önce gürültünün önlenmesi için alınan kararın yerinde olduğuna hükmeden Yargıtay'ın, Önleme İlkesi'ne vurgu yapmasıdır.⁷⁹⁶

Bir diğer önemli konu çimento fabrikalarının çevreye verdiği zarardır. İl merkezinde yaşayan tüm canlıların zarar gördüğü ve çimento fabrikasından çıkan toz, artık vs.'nin komşuluk hakkı ve malikin sorumluluğu içinde malikin tarlasında ziraat olanaklarını ortadan kaldırdığı iddia edilmiştir. Tarlasının eski hale getirilmesi ve zararlarının tazminini isteyen kişi açtığı davada⁷⁹⁷ taşkınlık dolayısıyla zarar gördüğünü ifade etmiştir. Diğer kararda⁷⁹⁸ ise ilde oturan ve davalı fabrikanın eyleminden zarar gören herhangi bir vatandaşın farkı bulunmayan belediye gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Böylece doğal bitki örtüsü, hayvanlar ve insanların bu faaliyetten etkilendiğine değinen belediye davalının yükümlülüklerini yerine getirmesinin önemini ortaya koymuştur. Ancak bu kararda Yargıtay, Çorum Çimento Sanayii T.A.Ş. ile Çorum Belediyesi arasında çıkan anlaşmazlıkla ilgili olarak yerel mahkemenin “zararın ortadan kaldırılmasına, aksi takdirde fabrikanın çalıştırılmamak suretiyle müdahalenin men'ine” kararını “mülkiyet hakkının kullanılmasını tümüyle ortadan kaldıracacağı” düşüncesiyle kararı o yönü ile bozmuştur. Borçlar Kanunu'na (eski m. 58, yeni m. 69) göre yapı sahiplerinin kendi kusurları olmasa bile yapının doğuracağı zarardan sorumlu tutulması hükmünü de göz ardı etmemiştir.

Medeni Kanun'un 661. ve devamı m.'lerine (yeni 737. ve devamı m.'ler) dayanarak “mevcut bilimsel verilere uygun olmayan baz istasyonun sökülerek kaldırılmasına” karar verilmesi istenen davada böylece tehlikenin giderileceği iddia edilmiştir. Davacı, çalıştığı binanın yakınında kurulu GSM baz istasyonları ve mini link antenlerinin kanser tehlikesi yarattığını hatta ölenler olduğunu belirtmiştir. Öyle ise “bir istasyon yönetmeliğe uygun olarak çalıştırılırsa dahi zarar verdiği takdirde yönetmeliğe uygun olduğundan söz edilerek karar verenin sorumluluktan kurtulması kullanıma devam edilmesi sonucunu” doğurmaz. Buna göre “para ile ölçülebilen bir zarar” bulunmasa da “tüm bilgi, belge ve bilirkişi raporlarına göre kullanılan istasyonun konumu itibariyle uzun sürede kişi ve çevreye zarar verdiği, bu nitelikteki bir istasyonun halen bulunduğu yerde kullanılmasının sakıncalı bulunduğu, bunun daha uygun ve yerleşim çevresinden

⁷⁹⁶ Yargıtay 18. H. D., E. 2005/1176, K. 2005/3027, K. T. 31.03.2005.

⁷⁹⁷ Yargıtay 4. H. D., E. 1978/3173, K. 1978/15053, K. T. 29.12.1978. Ertaş, s. 133.

⁷⁹⁸ Yargıtay 1. H. D., E. 1981/14350, K. 1981/14955, K. T. 25.12.1981. Keleş ve Hamamcı, s. 296-297.

daha uzakta kurulması gerektiği” kararı verilmelidir. Davada “davacının çalışmakta olduğu Yargıtay Binasında çalışanlar için büyük endişeler taşıdığı, hatta yakın yıllara kadar istasyondan yansıyan radyasyonlardan kaynaklanan hastalıkla ölen kişiler olmamasına karşın son 3-4 yıl içerisinde ve tesise yakın binada çalışan beş kişinin ölmesi, halen çalışmakta olan bazı kişilerin bu hastalığa tutulması, bu yerde çalışanları psikolojik olarak yaşamını olumsuz biçimde etkilemekte ve bunun da psikolojik yapısında tedirginlik ve ümitsizlik yaratacağı, bu haliyle de yaşamdaki sağlık değerleri düşünüldüğünde o yerde çalışmasının olumsuz hale geleceği göz önünde tutulduğunda, davacının, zarar gördüğü” gerekçeleri ile temyiz edilen karar onanmıştır.⁷⁹⁹

Çevre kirliliği nedeniyle oluşan kişisel zarardan kirletenin sorumlu olması ile ilgili kararda⁸⁰⁰ mağdur zarar ilişkisinde kirletenin sorumluluğunun ispat edilmesi ön koşul kabul edilirken “*kirli hava nedeniyle bir rahatsızlığa uğradığını, vücut bütünlüğünde bir eksilme meydana geldiği*” ispat edilemeyince tazminat talebi reddedilmiştir. Deprem nedeniyle hasar gören sekiz depodan üçünün boru ve vanalarının kırılması sonucu 6500 ton sıvı akrilonitrilin denize ve toprağa sızması ile ilgili davada, sızıntının insan sağlığı, kişi yaşamı ve doğada bulunan diğer canlıları da olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Yargıtay⁸⁰¹ sorumluluğun depreme değil yöntemine uygun yapılmayan tesise dolayısıyla işletmeciyeye ait olduğu hükmünü vermiş ve yerel mahkemenin kararını bozarak ilgili şirketi maddi ve manevi tazminata mahkûm etmiştir. Bu kararın çevresel zarar nedeniyle oluşan kişisel zarar ve çevre hakkı bağdaştırılması bağlamında Stockholm Konferansı’nın birinci ilkesine yer vererek kararın bu boyutunu güçlendirmesi nedeniyle önemli bir karar olduğu söylenebilir.

Yargıtay’ın Çevre, Ceza, Orman, Kara Avcılığı, İmar, Turizmi Teşvik, Umumi Hıfzıssıhha Kanunlarına göre verilmiş kararlar da mevcuttur. *Erozyonla mücadele için ağaçlandırma yapılan alanda hayvan olatmak⁸⁰², imar kirliliğine sebep olmak⁸⁰³, yanmış bile olsa orman alanlarının orman rejimi dışına çıkarılamaması⁸⁰⁴, zilyetlik⁸⁰⁵ veya kazandırıcı zamanaşımı zilyetliği ile ormanların kazanılamaması⁸⁰⁶, fidan⁸⁰⁷ ve*

⁷⁹⁹ Yargıtay 4. H. D., E. 2003/16434, K. 2004/971, K.T. 29.01.2004. Ayrıca Bkz. Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 205.

⁸⁰⁰ Yargıtay 4. H. D., E. 2001/12708, K. 2002/8915, K. T. 11.07.2002. Alica, s. 348.

⁸⁰¹ Yargıtay 4. H. D., E. 2003/14552, K. 2004/7020, K. T. 01.06.2004. Alica, s. 358.

⁸⁰² Yargıtay 2. C. D., E. 1997/4974, K. 1997/4636, K.T. 04.04.1997. Güneş ve Coşkun, s. 69.

⁸⁰³ Yargıtay 4. C. D., E. 2006/10351, K. 2008/20186, K.T. 10.11.2008.

⁸⁰⁴ Yargıtay 20. H. D., E. 2003/11448, K. 2004/124, K.T. 26.01.2004.

⁸⁰⁵ Yargıtay 20. H. D., E. 2005/1086, K. 2005/1482, K.T. 21.02.2005.

⁸⁰⁶ Yargıtay 20. H. D., E. 2005/14311, K. 2006/1616, K.T. 14.02.2006.

*ağaç kesmek*⁸⁰⁸, *projektör ile avlanmak veya avlanırken projektör kullanmak*⁸⁰⁹, *izinsiz kum almak*⁸¹⁰, *geven kökü sökmek*⁸¹¹ şeklinde sıralanabilecek kararlarda Yargıtay cezai yaptırımları onamıştır.

Bitki örtüsünün tahrip edilerek açılan yolun ekolojik dengeyi bozması ve doğal sit alanına fiziki müdahalede bulunarak tecavüz suçu işlenmesi ile ilgili Yargıtay C. G. K. verdiği kararda⁸¹² “*izin almadan Çamlıhemşin ilçesi Yukarı Kavron yaylasına giden ve kar, tipi, çığ ve sel gibi doğal olaylar sonucu bozulan yolu düzeltmek için orada bulunan köy hizmetlerine ait dozerle, bu yerden ayrı olarak eskiden patika olarak kullanılan ve kara taşıtlarının kullanamayacağı nitelikte olan suça konu yolu 4,5 metre genişliğinde ve 150 metre boyunda genişleterek fiziki müdahalede bulunduğu ve mevcut durum itibariyle bitki örtüsünün tahrip edilerek yolun açıldığı, bu nedenle ekolojik dengeyi bozma yönünde doğal çevrenin tahribatına neden olduğunun anlaşıldığı*” ifadelerine yer vermiştir.

Yargıtay çevre konusunu uzun yıllar komşuluk hukuku ve mülkiyet hakkı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu nedenle çevre değerlerine ve çevre korumaya kısmen yabancı kalmış ve Çevre Kanunu’nun uygulanmasındaki gecikme nedeniyle eleştirilmiştir.⁸¹³ Yargıtay’ın yine de çevreyi gözeten ve sahiplenen bir anlayış sergilediği söylenebilir. Yargıtay’ın çevre ve çevre hakkı kavramlarına uzak kalmasına karşın Çevre Kanunu’nda düzenlenen sorumluluğu “*ağırlaştırılmış objektif sorumluluk*” olarak değerlendirmesi ve kamu tüzel kişilerini de çevreye verilen zarardan sorumlu tutması önemlidir.⁸¹⁴ Zaten son dönem çevreyi ilgilendiren özellikle Çevre Kanunu’nda yapılan değişikliklerle çevreye karşı suç oluşturabilecek fiiller genişletilmiştir. Bunun için çevreye karşı daha duyarlı olunması gerekir. Aksi takdirde sadece para cezası, işlemin iptali ya da benzer bir hafif ceza ile kurtulmak mümkün olmayacak ve çevreye karşı işlenen suçlarda adli mahkeme kararları daha çok görülecektir. Hürriyeti bağlayıcı cezalar vermesi bakımından adli mahkemelerin dolayısıyla adli yüksek mahkeme olan Yargıtay’ın etkisi çok daha keskin olacaktır.

---

⁸⁰⁷ Yargıtay 3. C. D., E. 2003/4487, K. 2003/5506, K.T. 30.09.2003.

⁸⁰⁸ Yargıtay 3. C. D., E. 1999/3782, K. 1999/5552, K.T. 12.05.1999.

⁸⁰⁹ Yargıtay 2. C. D., E. 1998/8098, K. 1998/8898, K.T. 25.06.1998. Güneş ve Coşkun, s. 69.

⁸¹⁰ Yargıtay 7. C. D., E. 2002/2540, K. 2002/2716, K. T. 07.03.2002. Güneş ve Coşkun, s. 69.

⁸¹¹ Yargıtay 2. C. D., E. 2002/2384, K. 2002/3884, K.T. 13.03.2002. Güneş ve Coşkun, s. 69.

⁸¹² Yargıtay C. G. K., E. 2006/11-5, K. 2006/27, K.T. 21.02.2006.

⁸¹³ Erim, s. 391.

⁸¹⁴ Özdek, s. 177.

3.7.1.3. Danıştay'ın Yaklaşımı

Devletçi ekonomiden karma ekonomiye geçilmesine rağmen pek çok sektörde devletin varlığı ve ağırlığı devletçi anlayışı aratmayacak biçimde vardır. İdarenin iş ve işlemlerinin yargı denetimi son kerte de Danıştay⁸¹⁵ tarafından yapıldığı için hemen her alanda bir Danıştay kararı bulunabilir. İdarenin doğrudan yatırım yapmasının yanında özel yatırımlar için yetkili idare makamlarından izin alması şeklinde de idari iş ve işlem gerçekleşmiş olmaktadır. Dolayısıyla çevreyi ilgilendiren kararların çoğu ya idare tarafından doğrudan ya da idarenin izin verdiği ve idarenin gözetimindeki kişiler tarafından alınmaktadır. Sonuç olarak tüm iş ve işlemler bir şekilde idari yargı denetimine tabi kılınmıştır.

Bu durum Danıştay'ın çevre koruma hususunda doğrudan ya da dolaylı olarak en fazla karar alan yüksek mahkeme olmasını sağlamıştır. Danıştay öyle bir konuma gelmiştir ki idare karşısında çevrenin korunmasında en önemli güvence olmuştur.⁸¹⁶ İdarenin yaptığı işlemlerin yürütmesinin durdurulması ve iptalinden yönetmelik gibi düzenlemelerin iptaline kadar çeşitli kararlar vermiştir/vermektedir. Özellikle ÇED Yönetmeliği çerçevesinde verdiği kararlar oldukça etkili olmuştur. Danıştay'ın çevreye verdiği önem bu kararlarda görülebilir.

⁸¹⁵ 19. yy. ıslahat hareketleri çerçevesinde Şurayı Devlet adıyla 10 Mayıs 1868 tarihinde kurulan Danıştay, İmparatorluk döneminde 54 yıl görev yapmış ve 4 Kasım 1922'de merkez kuruluşlarının TBMM Hükümetinin idaresine geçmesiyle sona ermiştir. 1927 yılında 669 sayılı Kanunla tekrar kurulmuştur. 1961 (m. 140) ve 1982 (m. 155) Anayasalarında düzenlenen Danıştay "İdari mahkemelerce verilen ve kanunun başka bir idari yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Davaları görmek, Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını incelemek, idari uyumsuzlukları çözmek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir." Danıştay; 15 daire, İDDK, vergi dava daireleri, başkanlar kurulu, içtihatları birleştirme kurulu, şeklinde daire ve kurullardan oluşmaktadır. Danıştay dairelerinin görevleri, 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nda belirtilmiş olup 6110 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre doğrudan Çevre Kanunu ile ilgili mevzuattan doğan uyumsuzlukların çözümlenmesinde 14. Daire görevlidir. Ayrıca boğaziçi, eski eser, gecekondu, kıyı ve turizm mevzuatının uygulanmasından, İmar Kanunu ile diğer kanunlar ve ilgili mevzuat uyarınca tesis edilen, mühürleme, durdurma, yıkım kararlarından doğan uyumsuzlukların çözümünde görevlidir. 6. Daire, ise İmar Kanunu ile diğer kanunlar ve ilgili mevzuata göre, her tür ve ölçekteki planların hazırlanması ve yürürlüğe konulması, arsa ve arazi düzenlenmesi ve kamulaştırma işlemlerinden kaynaklanan uyumsuzluklara ve imar mevzuatından doğan ve 14. Daire'nin görev alanı dışında kalan işlerden kaynaklanan uyumsuzlukların çözümünde görevlidir. 8. Daire, köy, belediye ve özel idareleri ilgilendiren mevzuat uygulamaları, sınır, iskân, toprak edinme mevzuatı, maden, taşocakları ve orman mevzuatı, karayolları trafik mevzuatı, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na ilişkin davalar ve 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'a ilişkin davaları ve temyiz başvurularını çözümlenmekle görevlidir. 13. Daire ise Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve Kamu İhale Kanunu'ndan kaynaklı uyumsuzlukların çözümlenmesi hususlarında görevlidir. Dairelerin kararlarının İDDK, Başkanlar Kurulu, İchtihatları Birleştirme Kararları ile temyizi mümkün kılınmıştır. <http://www.danistay.gov.tr/>, 15.09.2011.

⁸¹⁶ Erim, s. 392.

Danıştay’ın Gökova, Aliğa, Zafer Park, Güven Park, Park Otel, Bergama ve Galleria gibi bazı kararları isimleriyle kalmıştır. Birçok çalışmada incelenmesi ve çevre davaları ve çevrenin korunmasında mahkemelerin yeri hususunda ilk akla gelen davalar olması bu kararların önemini ortaya koymaktadır. Danıştay çevre koruma hassasiyeti konusunda diğer yüksek mahkemelere göre daha geniş hareket alanına sahiptir. Ancak kabahat, suç, tazminat vs. gibi birtakım somut sınırlamalar Yargıtay’ın, sadece mevzuattaki uyuşmazlıklar nedeniyle yapılan başvuru sınırlaması da Anayasa Mahkemesi’nin çevre koruma hususundaki etkinliğinin düşük kalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle çevre koruma hususunda, idarenin her türlü iş ve işleminin yargı denetimine açık olması konusundaki Danıştay’ın yeri özel öneme sahiptir. Ancak Danıştay’ın bu anlamda karar alanını daraltan iki unsur bulunmaktadır. Birincisi idari işlemlerin iptali için istenen ve bütün yargı organlarına başvuruda ilk bakılan koşul olan dava ehliyeti ikincisi ise menfaat ihlalidir. Danıştay bir kararında⁸¹⁷ menfaat ihlalini dava şartı olarak kabul etmiştir. Bir davada Danıştay İDDK bu hususa vurgu yaparak “...dava açmaya yeterli menfaat alakasının bulunduğu sonucuna varılmış ve davanın ehliyet yönünden reddine ilişkin Daire kararında hukuki isabet...” görülmediğine hükmetmiştir. Buna göre 6. Daire’nin 22.4.1999 günlü, E. 1998/7514, K. 1999/2181 sayılı kararının bozulmasına karar vermiştir.⁸¹⁸

Danıştay’ın 1949 yılında verdiği kararda⁸¹⁹, “umumi sağlığın korunması yönünden ele alınması” gerektiğini savunan Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’nın çevreci görüşüne “maden sulariyle kaplıcaların sağlık ve sosyal hayatta ki rolleri gözönünde tutularak bunların diğer madenler gibi iktisadi birer kıymet olmaktan ziyade sıhhi birer unsur ve vasıta telakki edilmek suretiyle gerek işletilmelerine...” ifadesiyle olumlu bakarken “bugünün ve yarının ekonomik prensip ve ihtiyaçlarına ve işletmeciliğin rasyonel icaplarına uygun bir şekilde işletmek imkânlarını sağlayacak yeni bir kanun tedvin edilmek suretiyle eski mevzuatın tamamen tasfiye edilmesi” ifadesi ile de faaliyetin ekonomik boyutuna vurgu yapmıştır.

Sağlıkla ilgili temel kanun kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun uygulandığı somut bir olayda verilen karar⁸²⁰ önceki dönemlerde verilmiş, kurulu

⁸¹⁷ Danıştay 10. D., E. 1990/1213, K. 1990/1115, K.T. 21.5.1990.

⁸¹⁸ Danıştay İDDK, E. 1999/764, K. 2001/39, K.T. 19.01.2001.

⁸¹⁹ Danıştay 1. D., E. 1949/13, K. 1949/20, K.T. 13.05.1949.

⁸²⁰ Danıştay 3. D., E. 1964/120, K. 1964/127, K.T. 12.08.1964.

fabrikanın bulunduğu yerin yeni nazım planında kamping alanında kalması nedeniyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca izin verilip verilmeyeceği ile ilgili bir karardır. Kanun (m. 271 ve 273) ile birinci sınıf gayri sıhhi müesseselerin açılma usulleri belirlenmiş olup olayda “fabrika tesis edilecek yerin, müsaadenin verileceği tarihteki fiili durumu esas alınmış olup imar planı ile istikbalde alacağı durum bahis konusu edilmemesi” gerekçesine dayanılarak karar verilmiştir. Bu kanuna dayanarak verilen bir başka önemli karar⁸²¹ da mahalle içerisinde bulunan ahır ve gübreliklerin “belediyelerce ahır ve gübrelik bulundurulmasına izin verilen yerlerdeki mevcut hayvan ahır ve gübreliklerin de halkın sağlığını ciddi şekilde tehdit eder bir mahiyet kazanmaması” zorunluluğu nedeniyle “ahır ve gübreliklerin mahalle halkının sağlığının korunması bakımından bir an önce kapatılması” gerektiği karardır. İmar Kanunu’na dayanılarak bir besi ahırının mücavir alan dışına çıkarılması kararı⁸²² da bu minvalde düşünülebilir.

Su Kirliliği Konrtolü Yönetmeliği’nin iptali istemiyle açılan davada Danıştay⁸²³ “Çevre Kanununa ve bu kanuna göre çıkarılan dava konusu yönetmelik doğal kaynakların kirletilmesi ve yok edilmesinin boyutları her geçen gün artarak yürüyen bir sorun olduğu saptanmasına paralel olarak çağdaş kamu yararı kavramını gerçekleştirmeye yönelik önlemler öngörülmektedir. ...yasada belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik teknik ve bilimsel verilere ışığında oluşturulan önlemleri kapsadığını kabul etmek zorunlu olmaktadır.” denilerek yönetmeliğe göre inşaat ruhsatı verilmemesi yolundaki Belediye Başkanlığı işleminde hukuka ve mevzuata aykırı bir hüküm bulunmadığına karar vermiştir. Çevre Kanunu’na da atıf yapılarak çevrenin korunması ve geliştirilmesi vurgulanmıştır.

Deniz kirliliğini önlemek amacıyla alınan tedbirler çerçevesinde Çevre Kanunu’na (m. 8/1) göre Belediye Encümeni ceza kesmiş ancak İzmir 1. İdare Mahkemesi “kirletme yasağının çiğnenmiş olduğu sonucuna ulaşabilmek için atık ve artığın çevreyi, denizi kirletecek nitelik ve nicelikte olması gerektiği” gerekçesiyle işlemin iptalini istemiştir. Danıştay ise Encümen tarafından verilen kararı uygun bulmuş ve cezayı onamıştır.⁸²⁴ Bir başka kararda⁸²⁵ “raspa yaparak deniz kirliliğine neden olan” şirkete Çevre Kanunu’na göre verilen para cezası onanmıştır. Ancak deniz dibinin çamurdan temizlenmesi

⁸²¹ Danıştay 10. D., E. 1982/3371, K. 1983/2598, K.T. 14.12.1983.

⁸²² Danıştay 6. D., E.1987/223, K. 1987/401, K.T. 20.04.1987.

⁸²³ Danıştay 6. D., E.1989/548, K. 1991/894, K.T. 29.04.1991.

⁸²⁴ Danıştay 3. D., E. 1989/2300, K. 1991/3784, K.T. 16.12.1991.

⁸²⁵ Danıştay 10. D., E. 1990/3510, K. 1992/2182, K.T. 21.05.1992.

sonucu çıkan çamurun “yasa ve yönetmelikte sözü edilen çevreye dışarıdan verilen çöp, katı ve sıvı maddeler arasında değerlendirme” imkânı olmadığı ve çamurun tekrar denize verilmesinin denizi kirletme sayılmayacağı kararı⁸²⁶ kendi içinde bir açmazdır. Deniz dibi çamurunun muhteviyatının bilirkişilerce tespit edilmesi ve bu ç amurun denizi kirletip kirletmeyeceğine karar verilmesi gerekirdi. Çünkü böyle bir karar, içerisinde her türlü kirletici olan (hatta tespit edilemediği sürece radyoaktif maddeler içeren) çamurun denizlere verilmesi riskini ortaya çıkaracaktır.

Çevreyi kirletmeyen, konut alanlarına zarar vermeyen sanayi kuruluşlarının kurulmasında sakınca görmeyen Danıştay⁸²⁷ “bacasından kirli duman çıkan kötü koku neşreden yani çıktuları ve gürültüsü ile çevrede ikamet edenleri rahatsız eden imalat türlerinin” kurulması sakıncalı bir bölge olan İstanbul-Ankara karayolu üzerindeki sanayi koridorunda kamyon fabrikası kurulmasının uygun olmadığına karar vermiştir. Daha sonra “zırnık fabrikasının çevreye sağlık açısından zarar verici nitelikte olduğu” gerekçesi ile faaliyetin durdurulması kararının temyizi kararında “baca gazı ve su kirliliği analiz raporlarından da fabrikanın çevresi için sakıncalı ölçüde kirlilik yaydığı” anlaşıldığı gerekçesini dayanak almıştır.⁸²⁸ Her iki karar da hava kirliliği ve hava kalitesi hususunda Danıştay’ın çevreci görüşlerini yansıtmaktadır. Çevre Kanunu’na, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği’ne dayanarak verdiği düşük kalitede kömür kullanılması ile ilgili kararda ise is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki kimyasal maddelerin havayı kirlettiği belirtilmiştir.⁸²⁹

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nca yapılan “yönetmelik değişikliği ile eskiden beri faaliyet gösteren ve yeni kurulacak olan tüm sabun imalathaneleri çevre sağlığı bakımından sakıncalı olmaları nedeniyle birinci sınıf ruhsat almakla yükümlü” tutulmaları firmalar açısından birtakım zorluklara yol açsa da çevre sağlığının koruyucu, geliştirici bir anlayış olarak oluşmasına vesiledir.⁸³⁰ Çevre sağlığı açısından tehlike oluşturan yerlerde bulunan akaryakıt istasyonlarının kapatılması ve barut fabrikaları,

⁸²⁶ Danıştay 10. D., E. 1991/2146, K. 1993/1677, K.T. 27.04.1993.

⁸²⁷ Danıştay 6. D., E. 1979/2590, K. 1982/463, K.T. 10.03.1982.

⁸²⁸ Danıştay 8. D., E. 1988/1210, K. 1990/292, K.T. 05.03.1990.

⁸²⁹ Danıştay 6. D., E. 2006/4099, K. 2008/3006, K.T. 14.05.2008.

⁸³⁰ Danıştay 10. D., E. 1982/504, K. 1982/702, K.T. 06.04.1982.

LPG dolum tesisleri gibi tesisleri, patlayıcı ve parlayıcı madde ihtiva eden tesisler bu kapsamda düşünülebilir.⁸³¹

Belediye Encümeni, şehir merkezinde bulunan ve inşaat malzemeleri satılan dükkânın “çevrenin temizlik ve estetiğini bozduğu gerekçesi” ile şehir dışına taşınmasına karar vermiş, konu Danıştay’a taşınmıştır. Danıştay, verdiği kararda⁸³² “inşaat malzemelerinin, yükleme ve boşaltılması sırasında meydana gelen gürültü ve tehlikenin özellikle çevrede bulunan okul öğrencileri ile çevre halkının sağlığı yönünden zararlı olabileceği” gerekçelerini haklı bulmuştur. İşyerinin şehir merkezinden başka bir yere nakledilmesi ile ilgili İl İdare Kurulu’nun kararına karşı yapılan başvuru üzerine alınan bir başka karara göre “çevreyi kokusu ile rahatsız ettiği, önünde bulunan dereyi kirlettiği ve derenin akış istikametinde bulunan köylerin sağlığını tehdit ettiği, Enfeksiyon memba olabileceği, Fabrikanın artık sularının yeterince arıtılmadığı” kabul edilmiştir. Ancak ilgili balık unu ve tutkal fabrikasının taşınması kararı, yetkili mercinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı olması nedeniyle hukuka uygun bulunmamıştır.⁸³³

Başka bir davada “Esasen çevre kirliliği ve trafik sorunları gibi nedenlerle bu tip işyerlerinin, kent dışında belli bölgelerde toplanması çağdaş kentleşmenin gereği” ifade edilerek kum deposunun verilen süre içinde belirlenen yere taşınmasına karar vermiştir. “kentin sağlık ve esenliğinden sorumlu olan belediyenin, sağlık ve esenlik yönünden sakıncalı olan bu gibi işyerlerini kent dışında yer göstererek, belli bölgelerde çalışmalarını sağlamak istemesinde hukuka aykırılık” bulunmadığına karar vermiştir.⁸³⁴

Danıştay⁸³⁵ “fabrikanın çıkardığı koku nedeniyle çevreyi rahatsız etmekte olduğu yolunda vaki bazı şikâyetler üzerine...fabrikanın hammadde olarak kullandığı balıkları saklıyacak uygun bir yerinin bulunmadığı, bu nedenle kokuştuğu ve karasinek üremesine neden olarak enfeksiyon memba haline geldiği, balıkların işlenmesi esnasında çıkan kokulu buharın herhangi bir arıtıma tutulmadan havaya verilmesi sonucu yöre kotunun düşük olması nedeniyle dağılmayarak çöktüğü ve yöre halkının yaşamını etkilediği, fabrikada kullanılan artık suların herhangi bir çökertme ve

⁸³¹ Danıştay 8. D., E. 1982/900, K. 1984/153, K.T. 31.01.1984; Danıştay 6. D., E. 1981/2570, K. 1984/1563, K.T. 26.03.1984; Danıştay 10. D., E. 1983/1302, K. 1984/1940, K.T. 20.11.1984; Danıştay 10. D., E. 1984/1404, K. 1985/249, K.T. 19.02.1985.

⁸³² Danıştay 8. D., E. 1982/3053, K. 1983/220, K.T. 14.02.1983.

⁸³³ Danıştay 10. D., E. 1982/3779, K. 1983/1231, K.T. 25.05.1983.

⁸³⁴ Danıştay 8. D., E. 1992/2310, K. 1993/2419, K.T. 17.06.1993.

⁸³⁵ Danıştay 10. D., E. 1982/3386, K. 1983/1230, K.T. 25.05.1983.

arıtmaya tabi tutulmadan yöreden geçen dereye verilmekte olduğu ve bunun da dere suyu ve doğa yaşamını olumsuz yönde etkilediği” için faaliyetten men edilen işletmenin temyiz başvurusunu reddetmiştir. Burada gösterilen çevreye zarar veren eylemler gerekçeleri, gerçekten bölgenin hem insan hem de diğer çevre unsurları yaşamı açısından zor durumda bırakıldığına işaret etmektedir.

Danıştay’ın çevre hakkının Anayasal düzeyde kabul edilmesinden sonra verdiği ilk önemli ve belki de olumsuz anlamda en önemli karar Gökova Kararı diye bilinen karardır.⁸³⁶ Dava konusu, Akdeniz kıyısında ‘cennet kapısı’ olarak adlandırılacak derecede güzel bir doğa harikası bir körfez olan Gökova’da kömür yatakları bulunması sonucu bir termik santral kurulması gündeme gelmiştir.⁸³⁷ Bakanlar Kurulu, 1983 yılı yatırım programına etüt proje olarak alınan Kemerköy Termik Santralinin Gökova Körfezi’nde kurulacağına karar verince bölgede bir köyde yaşayan bir vadantaş ve dört köyün muhtarı bu karara karşı dava açmıştır. Dava, bölgenin doğal güzelliklerine, turizm potansiyeline, yöredeki ekolojik dengeye ve insan ve çevre sağlığına büyük zararlar verecek bu santralin yapılması ile ilgili kararın iptali istemiyle açılmıştır.⁸³⁸ Dava dilekçesinde Gökova’nın bahsedilen özellikleri ve iktisadi potansiyelinin termik santralin ülke ekonomisine yapacağı katkıdan önemli olduğu iddiaları savunulurken, idare ülkenin elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulacak santral yeri tespitinin teknik ve ekonomik verilere göre yapıldığını iddia etmiştir.⁸³⁹ Davacıların kirlilik oluştuktan sonra alınacak önlemlerin eski haline getirilmesinin zorluğu ve maliyeti ile kirlenmiş doğada gelişmeden söz edilemeyeceği zira çevre koruma anlayışının sadece insan için ortaya çıkmadığını aksine diğer çevre unsurlarının da korunması amacıyla çıktığı savları da dikkat çekmiştir.⁸⁴⁰

Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı, termik santral yerinin çevre sağlığı ve ekolojik olarak hassas olan bölge olması bakımından yanlış olduğu görüşünü bildirmiştir. Davacılar, bu rapor ile birlikte Anayasa (m. 56), Çevre Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu’na aykırı olarak santralin yapımına karar verildiğini ve santralin işletilmeye başlamasıyla turizm, tarım, denizcilik, spor, dinlenme, orman varlıklarının oluşturduğu potansiyelin zarar

---

⁸³⁶ Danıştay 10. D., E. 1984/2739, K. 1986/1451, K.T. 24.06.1986.

⁸³⁷ Ertaş, s. 149.

⁸³⁸ Keleş ve Ertan, s. 293-294.

⁸³⁹ Kaboğlu, s. 125.

⁸⁴⁰ Keleş ve Hamamcı, s. 301.

göreceği ve bu nedenle kamu yararı olmadığı gerekçelerini sunmuşlardır.⁸⁴¹ Davaya müdâhil olan Türkiye Elektrik Kurumu ise ekonomik ve teknik gerekliliklere vurgu yapmış ve “*santralden atmosfere verilecek SO₂ gazının dağılımı ‘Duman Yayılması’ modeli uygulanarak*” hesaplandığını, “*Bodrum Meteoroloji istasyonunun atmosfer verileri ile santrala ait kesin proje verileri esas alınarak yapılan bu bilgisayar çalışmasıyla*” santralden çevreye yayılacak kükürt dioksitin WHO tarafından belirlenen kirlilik standartlarının altında kalacağını iddia etmiştir. Dolayısıyla gerekli tedbirlerin alınması durumunda çevre sağlığı açısından bir sakınca doğurmayacağı savunmasını vermiştir. Ancak burada Elektrik Kurumu tarafından bildirilen emisyon standartlarının düşük olduğunu ve ne kadar yeni teknoloji kullanılırsa kullanılsın WHO tarafından belirlenen standartların üstüne çıkacağını düşünen Çevre Müsteşarlığı çevreye verilecek zararın belirsiz olması bakımından ihtiyatlı davranılması gerektiği için santralin yapımına karşı çıkmıştır.⁸⁴²

Denizde çıkacak kirlilikler bir diğer önemli husustur. Bununla ilgili olarak “*Kemerköy Termik Santralının açık çevrimli olarak deniz suyu ile soğutulması sonucunda denize verilecek deşarj suyunun denizde ve çevrede meydana getirebileceği fiziksel, kimyasal ve biyolojik değişiklikleri inceleyen Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknoloji Enstitüsünce düzenlenen raporda da, gerekli önlemler alındığı takdirde santralin termal kirliliğe neden olmayacağı*” belirtilirken yine çevresel duyarlılığın ikinci plana itildiği görülmüştür.

Çevre Müsteşarlığı raporuna iltifat eden Danıştay Savcısı’nın enerji açığının kapatılmasına çare ararken kamu yararının çiğnendiği değerlendirmesi ve “*Kemerköy Termik Santralının kurulacağı yerin Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu kararı ile 2863 sayılı yasaya göre belirlenen doğal sit alanı ve Antik Keramos Arkeoloji sit alanı*” içinde kaldığı savları ile diğer gerekçeleri göz ardı eden Danıştay, santralle ilgili iptal istemini “*kurulacağı yerin belirlenmesine ilişkin dava konusu işlemlerde, maddi olguların nitelendirilmesinde ve takdir yetkisinin kullanımında açık bir hata saptanamamış olup; belirtilen hususlar dışında, termik santral yer seçimi ile ilgili idareye ait takdir yetkisinin kısıtlayacak veya kaldıracak biçimde yargı kararı verilmesine de yasal olanak bulunmamaktadır.*” diyerek reddetmiştir.

---

⁸⁴¹ Özdek, s. 158.

⁸⁴² Keleş ve Ertan, s. 294.

Burada Kemerköy santrali hakkında Danıştay'ın daha sonra verdiği faaliyetin durdurulması kararına değinilmesi gerekir. 1996 yılında Kemerköy Santrali faaliyetinin durdurulması ve verilen izinlerin iptal edilmesi hakkında ilgili idari birimlere açılan davada Aydın 1. İdare Mahkemesi “*Santralin insan ve çevre sağlığına önemli zararlar vererek hava kirliliğine neden olduğu ve bu olumsuz etkilerin önlemi alınmaksızın ve mevzuatın zorunlu tuttuğu tesis izni, açılma ruhsatı, emisyon izni ve atık deşarj izni olmaksızın faaliyette veya deneme üretimi adı altında faaliyette bulunduğu anlaşıldığından başvuruların reddine ilişkin işlemde hukuka uyarlık bulunmadığı*” gerekçeleri ile idare tarafından başvuranlara bildirilen ret kararının iptaline karar vermiştir.⁸⁴³ Karar daha sonra temyize gönderilmişse de Danıştay, santralin faaliyette olduğu dönemde çevreye zarar verip vermediğinin belirlenmesi amacıyla düzenlenen bilirkişi raporlarında bulunan teknik bilgi ve gerekçelere dayanarak verilen kararı onamıştır.⁸⁴⁴ Faaliyetin durdurulması ve inşa işlerine son verilmesi amacıyla yapılan başvuru idare tarafından kabul görmeyince mahkeme⁸⁴⁵ yapılan işlemin iptaline karar vermiş, Danıştay da bu kararı onamıştır.⁸⁴⁶

Bakanlar Kurulu, “*Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan Termik Santrallerinin kapatılması halinde ülke ekonomisi ile insan ve çevre sağlığına verilecek onulmaz ve onarılmaz zararların sorumluluğuna herkesin katlanması*” gerektiğini belirterek yargı kararlarına rağmen santrallerin yapımına devam edilmesi kararı almıştır. Hukukun ve yargı kararlarının üstünlüğünün geri plana atılmasına karşın ekonomik kalkınmanın öne alınması sonucunu doğuran bu İlke Kararı hukuk devletine halel getirecek bir durumdur.

Sonuçta Gökova Kararı incelendiğinde ilk olarak; Danıştay'ın çevreye ve çevre hakkına yabancı kaldığı görülür. Anayasa'nın çevre hakkı ile ilgili maddesine atıf yapılmasına karşın dayanak olarak alınmamıştır. İkinci olarak; hükümetin öne sürdüğü kanıt ve görüşlere itibar edilirken Çevre Müsteşarlığı'na ve savcıya itibar edilmemiştir. Gerekli önlemlerin alınması şartına bağlanan kararda gerekli önlemlerin alınmaması karşısında yargı organlarının yapabileceği bir şey bulunmamaktadır. Üçüncü olarak; çevre-ekonomik kalkınma ikileminde kalkınma öncelikli anlayışa prim verilmiş ve Anayasal

⁸⁴³ Aydın 1. İdare Mahkemesi; E. 1993/781, K. 1996/1922, K.T. 30.12.1996. AİCA, s. 270.

⁸⁴⁴ Danıştay 6. D., E. 1997/2919, K. 1998/2928, K.T. 03.06.1998. AİCA, s. 271.

⁸⁴⁵ Aydın 1. İdare Mahkemesi; E. 1993/756, K. 1996/1921, K.T. 30.12.1996. AİCA, s. 272.

⁸⁴⁶ Danıştay 6. D., E. 1997/4162, K. 1998/2929, K.T. 03.06.1998. AİCA, s. 272.

bir hak olan çevre hakkını sınırlayıcı bir yorum getirilmiştir.⁸⁴⁷ Aslında o tarihte yürürlükte olan Çevre Kanunu'nun '*kalkınma hedefleriyle uyumlu*' olması ve '*kalkınma çabalarının olumsuz etkilenmemesi*' ifadeleri anlamsız bir biçimde bu karara dayanak oluşturmuştur. Çevresel duyarlılık göz ardı edilerek idarenin işlemini, Anayasa'nın 125. m.'si bakımından '*en az denetim*'le geçiştirilmiş ve idarenin takdir yetkisi oldukça geniş bir biçimde yorumlanmıştır. Oysa Danıştay çok önceden verdiği bir kararında⁸⁴⁸ mutlak takdir yetkisinin söz konusu olmadığına hükmetmiştir. Ayrıca santralin yapımının ortak menfaati ihlal ettiğinin kabul edilmesi davanın bir grup davası olduğunu gösterir.⁸⁴⁹

Çevre koruma alanında alınan kötü kararlardan birisi olan Gökova kararı ile çok fazla eleştiri alan Danıştay daha sonra verdiği kararlarla bir anlamda kamuoyunun gönlünü almıştır. Gökova kararı ile çevre koruma alanında yol kazasına uğrayan Danıştay sonraki kararlarla çevrenin korunması ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. İdare mahkemesinin Tabiat ve Kültür Varlıklarının korunması ile ilgili verdiği olumsuz olarak nitelendirebileceğimiz karara karşı Danıştay, Bizans dönemine ait sarnıç kalıntılarının tarihsel yapı olarak yeniden tespiti ile ilgili karar vermiştir. İdare mahkemesinin bir taşınmazın kültür ve tabiat varlığı olarak tescil edilmesi ve korunmaya alınması için 19. yy.'dan önce yapılmış olmasının tek başına yeterli olmayacağını tarihsel, sanatsal ve bölgesel birtakım özellikler taşıması ve kamu yararı bulunması gerektiği belirtilen kararını bozmuştur. Zira bu kararın tarih, kültür ve tabiat varlıkları açısından olumsuz, dayanakları tutarsız ve çevresel duyarlılığı bulunmayan bir karar olduğu çok rahatlıkla söylenebilir. Danıştay verdiği kararlarla⁸⁵⁰ bu olumsuzluğu gidermeyi amaçlamıştır.

Zafer Parkı Davası, çevre bilinci anlamında Danıştay'ın karar verdiği diğer bir önemli dava olup çevre açısından olumlu bir aşamayı simgeler. Anlaşmazlık, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Danıştay binasının önünde bulunan Zafer Parkı'nı yaptığı imar değişikliği ile otopark olarak düzenlemek istemesi üzerine çıkmıştır.⁸⁵¹ Danıştay üyesi 41 kişi imar planı değişikliğinin şehircilik ilkelerine, planlama esaslarına ve kamu yararına aykırı olduğunu ileri sürerek Ankara 5. İdare Mahkemesi'ne iptal davası açmıştır. Dava ehliyeti olduğu, düzenlemenin işyerlerinin önünde gerçekleştiği ve Ankaralı olmaları o zaman yürürlükte bulunan 6785 sayılı İmar Kanunu'nun (m. 28)

⁸⁴⁷ Kaboğlu, s. 126-127.

⁸⁴⁸ Danıştay 5. D., E. 1974/5839, K. 1974/6831, K.T. 24.09.1974. Alica, s. 269.

⁸⁴⁹ Özdek, s. 159-160.

⁸⁵⁰ Danıştay 6. D., E. 1987/1627, K. 1988/421, K.T. 29.03.1988. Keleş ve Hamamcı, s. 300.

⁸⁵¹ Keleş ve Hamamcı, s. 301.

yeşil alanların tamamının, planlamaya esas alınan nüfus başına 7 m²'den az olamayacağını öngördüğü, halbuki Ankara'da yeşil alanların bu miktarın çok altında kaldığı belirtilmiştir.⁸⁵² Mahkeme tarafından, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Ankara'nın hızla geliştiği ve bunun sonucunda birtakım sorunlar ortaya çıktığı, bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla usulüne uygun olarak yetkili kurullarca imar planı değişiklikleri yapılması gerektiği savunması kabul görmemiştir.

İmar planı hazırlanma amacı ile ilgili olarak Danıştay daha sonraki bir tarihte verdiği kararda⁸⁵³ "*insan, toplum, çevre ilişkilerinde kişi ve aile mutluluğu ile toplum hayatını yakından etkileyen fiziksel çevreyi sağlıklı bir yapıya kavuşturmak, yatırımların yer seçimlerini ve gelişme eğilimlerini yönlendirmek ve toprağın koruma kullanma dengesini en rasyonel biçimde belirlemek amacıyla hazırlanır.*" ifadelerine yer verirken bir diğer kararında imar planlarının tanıma yer vermiştir. Kararda⁸⁵⁴ "*Kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla üretilmiş birer belge niteliğinde olan imar planları mevzuatta ve yargı içtihatlarında yöre halkının sağlığını ve çevreyi korumak, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını, iyi yaşama düzenini, çalışma koşullarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla, ülke, bölge ve şehir verilerine göre oturma, çalışma, dinlenme ve ulaşım gibi kentsel fonksiyonlar arasında mevcut ve sağlanabilecek olanaklar ölçüsünde en iyi çözüm yollarını bulmak için varsa kadastro durumu da işlenmiş, onaylı haritaların kopyaları üzerine nazım plan ve uygulama planı olarak düzenlenip onaylanmış metinler*" tanımlaması bulunmaktadır. Yine Belediye'nin Zafer Parkı'nın bodrum katının dükkân, iki ve üçüncü katlarının ise otopark olarak düzenleneceği ve zeminin üstünün yeniden yeşil alana dönüştürüleceği böylece kentin temiz ve düzenli bir çevre güvencesine katılmamış ve bilirkişi tayin ederek keşif yapılmasına karar vermiştir.⁸⁵⁵

Bilirkişi incelemesine dayanarak yürütmenin durdurulmasına, daha sonra da Belediye'nin imar planı değişikliği işleminin iptal edilmesine karar verilmiştir.⁸⁵⁶ Kararda, modern kentlerde özel otolara kolaylık sağlamak yerine kent merkezlerinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı, kentlerde yeşil alanların artırılmasının gerektiği sadece çim ekilmesinin yeşil alan oluşturulması sayılmayacağı zira çim alanların şehircilik litaretüründe tek başına yeşil alan sayılmayacağı belirtilmiştir. Mimari yönünden

⁸⁵² Özdek, s. 161.

⁸⁵³ Danıştay 6. D., E. 1999/1663, K. 2000/3194, K.T. 22.05.2000.

⁸⁵⁴ Danıştay 6. D., E. 1998/6752, K. 2000/4201, K.T. 22.06.2000.

⁸⁵⁵ Keleş ve Ertan, s. 297.

⁸⁵⁶ Ankara 5. İdare Mahkemesi; E. 1986/287, K. 1986/742, K.T. 01.10.1986. Bkz. Özdek, s. 161, Ertaş, s. 151.

tutarsız görülen proje trafik açısından da “*projeye göre otoparkın tek noktadan Necatibey caddesine bağlandığı ve kapasitesi belli olan Necatibey caddesinin böyle bir yüklemeyi kaldıramıyacağı, bu gibi otoparkların giriş ve çıkışlarının ayrı noktalara yerleştirilmesi gerekirken tek giriş ve çıkışın Danıştay Otopark ve Orduevi köşesindeki dar noktanın araç kuyrukları ile tıkanacağı*” gibi sorunlar ortaya çıkacağı kuvvetle muhtemel görülmüştür. Davayı temyiz eden Belediye’ye Danıştay olumsuz cevap vererek idare mahkemesinin kararını onamıştır.⁸⁵⁷

Danıştay, öncelikle Gökova Kararı’nın oluşturduğu kötü imajı bir nebze azaltmıştır. Ancak doğrudan Danıştay çalışanlarını da ilgilendiren bir karar olması insanlarda bazı haklı şüpheler oluşturmuşsa da öncü bir çevre koruma tandanslı karar olmuştur. Böylece, sonraki çevre koruma kararları ile birlikte Türkiye’de çevre hukukunun gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.⁸⁵⁸ Gökova kararında olmayan biçimde işi teknik açıdan inceleyen bilirkişilerin raporları öne çıkmıştır. Bilirkişilerin şehircilik ve planlama bakımından yaptıkları teknik incelemeler kararın verilmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak sadece bu teknik raporların hukuksal olarak dayanak oluşturması söz konusu değildir. Bunun yanında İmar Kanunu’nun yeşil alan kriteri ve kamu yararının dayanak olarak alındığı söylenebilir. Bu kararda çevre ile ilgili en önemli dayanak eksikliği ise Anayasa’nın 56. m.’si ve Çevre Kanunu’nun ilgili maddelerinin geçmemesidir. Son olarak bu dava grup başvurusu ve menfaat ilişkisinin geniş yorumunun olduğu bir dava olmuştur.⁸⁵⁹

Zafer Park Davası ile benzerlik gösteren bir diğer karar da Güven Park kararıdır. Ankara Büyükşehir Belediyesi Kızılay’daki Güven Park’ın imar planında değişiklik yaparak otopark ve çarşıya dönüştürme kararı almıştır. Ankara 6. İdare Mahkemesi, açılan davada bu işlemi iptal etmiştir. Temyiz edilen karar, Danıştay tarafından onanmıştır.⁸⁶⁰ Bu olayda dikkati çeken nokta davayı açan ve kendilerine ‘çevre duyarlılığı grubu’ adını veren çevre, şehircilik ve planlama uzmanı olan üç Ankaralı vatandaşıdır.⁸⁶¹

Ankara 6. İdare Mahkemesi “*Ankara kentinin uzun vadeli planlama stratejilerini ve Kızılay merkezinde yeşil alan gereksinimlerini dikkate almadığı, aksine Güven Park’ın*

---

⁸⁵⁷ Danıştay 5. D., E. 1986/1323, K. 1986/1135, K.T. 16.12.1986.

⁸⁵⁸ Keleş ve Ertan, s. 297-298.

⁸⁵⁹ Özdek, s. 162-163.

⁸⁶⁰ Ertaş, s. 152.

⁸⁶¹ Keleş ve Hamamcı, s. 301.

var olan estetiği, tarihi, sembolik ve ekolojik değerlerini yok edeceği için uygulanmasının, şehircilik ilkeleri, planlama esasları ve kamu yararı açısından sakıncalı olduğunun” belirtildiğine vurgu yapılarak “imar planı değişikliğinin Ankara kent planlamasının genel ilkeleri, Ankara ulaşım ana planı ve Raylı Toplu Taşıım Projesi, yeşil alan gereksinimi, kent tarihi, doğal koşulların kaybedilmesi ve çevre kirliliği yönlerinden şehircilik ilkelerine, planlama esaslarına ve kamu yararına aykırı olduğu sonucuna ulaşıldığı gerekçeleriyle” yapılan imar değişikliği işleminin iptal edilmesine karar vermiş, Danıştay da, mahkemenin verdiği kararın temyizi kararında⁸⁶² ilgili mahkemenin; kent planı ve şehircilik, ulaşım planlaması, yeşil alan, kent tarihi, doğal ortam, sosyal ve kültürel unsurlar, Güven Park ekolojisi, otoparktan tek baca ile çıkan zehirli havanın ortaya çıkaracağı çevre kirliliği ve insanın doğayla temas gereksinmesi gibi konularda yaşanabilecek sorunlara dikkat çeken bilirkişi raporlarını dikkate almıştır. Zehirli gazların kent havasının kirlenmesine sebep olması ile ilgili Ankara İl Umumi Hıfzısıhha Meclisi tarafından verilen ithal kömür kullanılması kararının iptali istemiyle açılan davada Danıştay⁸⁶³ “tamamen kent halkının yararı düşünülerek Ankara şehrinin havasının belirgin oranda zehirli gazlardan arındırılması amacı” taşıdığına vurgu yaparak kararı onamıştır. Bu karar çevrenin en önemli unsurlarından birisi olan havanın korunması bakımından iyileştirici bir adımdır.

Bu kararda da Zafer Park Kararı’nda olduğu gibi benzer süreçler yaşanmış ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yani toplu başvuru, hemşehrilik bağı, bilirkişi raporlarına güven ve dayanak kabul etme, kamu yararının geniş yorumu ve Anayasa ve kanun ile verilen çevre güvencesi çevreyi ilgilendiren bu kararlarda kullanılmamıştır.⁸⁶⁴ Zafer Park Kararı’nda kişinin, Ankara’da ikamet etmesi ve faaliyetin işyerinin önünde gerçekleştirilmesi dava ehliyeti bakımından ileri sürülürken bu davada ikinci bir gerekçe kullanılmamıştır. Bu davada daha geniş bir menfaat ilişkisi yorumu olduğu söylenebilir.

Aliağa Termik Santrali’nin kurulması, Bakanlar Kurulu’nun yörede kurmayı planladığı sanayi amaçlı serbest bölge oluşturulması kararı çerçevesinde planlanmıştır. Buna karşı bir milletvekili özellikle Anayasa’nın 56. m.’si ve Çevre Kanunu’na göre aykırılıkların bulunduğu gerekçesi ile yürütmenin durdurulması ve işlemin iptali amacıyla dava açmıştır. İnsan sağlığı, çevre kirliliği, doğal dengenin bozulması, ÇED raporu

⁸⁶² Danıştay 6. D., E. 1988/477, K. 1988/646, K.T. 09.05.1988. Özdek, s. 162.

⁸⁶³ Danıştay 10. D., E. 1989/1495, K. 1991/3760, K.T. 12.12.1991.

⁸⁶⁴ Özdek, s. 162-163.

hazırlanmaması, turizm bölgesi olan yörenin bu özelliklerinin göz ardı edilmesi gibi gerekçelerini kamu yararı olmaması ile destekleyen davacının yürütmeyi durdurma talebi Danıştay’ca uygun bulunmuştur. Olayda, İdarenin Gökova kararında olduğu gibi enerji ihtiyacı ve ekonomik gereklilik gerekçeleri kabul görmemiştir. Dava ehliyeti ile ilgili, çevrenin bütün herkesin ortak varlığı olduğu (m. 1), çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğu (m. 3) ve çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan gerçek ve tüzel kişilerin, idari makamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilecekleri (m. 30) hükümleri çerçevesinde “*milletvekili sıfatıyla değil, bir vatandaş olarak davacının bu davada ehliyetli olduğunu ve kendi adına dava açabileceği*” kararı verilmiştir.⁸⁶⁵ Böylece idari yargının Zafer Park ve Güven Park davalarında olduğu gibi bir hak ilişkisi aramadan her vatandaşın çevreyi etkileyen işlem ve eylemler karşısında dava açabileceğini kabul etmiştir.⁸⁶⁶

Yönetmeliği henüz çıkmamış olsa da bu durumdan ÇED raporu hazırlanmayacağı anlamı çıkarılamayacağı vurgulanmıştır. 389 sayılı KHK’ye göre alıcı ortam özelliklerine göre çevre kirlenmesi yönünden Çevre Müsteşarlığı’ndan görüş alınması, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği’ne göre insan sağlığı ve çevre üzerinde önemli etkileri olacak tesislerin kurulma ve işletilmesi, 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’na göre halkın sağlık ve dinlenmesini ihlal eden işletmelerin izinsiz faaliyete başlayamaması, Gayri Sıhhi Müesseseler Yönetmeliği’nin tesis izin ve açılma ruhsatı düzenlemeleri, 3096 sayılı Kanun’a ve Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşlara Elektrik Enerjisi Üretim Tesisi Kurma ve İşletme İzni Verilmesi Hakkındaki Yönetmeliğe göre kamulaştırma yapılması konularında aykırılıklar tespit edildiği kanısına varan mahkeme yürütmeyi durdurmuştur.

Bakanlar Kurulu, Danıştay Kararı üzerine santral yapımı kararını geri çekmiş ancak aynı yönde yeni kararlar almıştır. Danıştay bu kararların da yürütmesini durdurmuştur. Sonuç olarak yürütmeyi durdurma kararları sonrası bilirkişi heyeti oluşturan Danıştay santralin çevreye olası etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla başlangıçta idare tarafından yapılması gereken ÇED, yargı kararıyla gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁷

---

⁸⁶⁵ Danıştay İDDGK, E. 1989/422, K.T. 17.11.1989. Özdek, s. 163-164.

⁸⁶⁶ Keleş ve Ertan, s. 302.

⁸⁶⁷ Danıştay İDDGK, E. 1989/422, K.T. 02.03.1990. Özdek, s. 166.

Bilirkişi raporunda “kızılçam ormanı içinde ve dışında bulunan bitkilerin sağlıksız olduklarının anlaşıldığı, yapraklarının sararıp kızardığının ve normal yaşam sürelerinden önce kimilerinin öldüğü, Kirli hava içerisindeki kükürt dioksit, azot oksitleri, foto oksitler, flor, klor bileşikleri, hidrokarbonlar ve toz halindeki ağır metallerin bir kısım ağaçlar ve öteki bitkiler üzerinde birikerek yağışlarla asitlere dönüştüğü, bir kısmının da havada yağış ve sis etkisi ile asitli yağmurlar halinde bitkiler üzerine ulaştığı, Uzun ömürlü odunsu bitkilerin, hava kirliliğinin sebep olduğu sağlıksız yaşam nedeniyle toprakta depolanan asitlerle de etkilendiği, metabolizmalardaki bozulmalar sonucu ağaçlar ve çaluların hastalandığı, ortamda bulunan değişik yaş, boy ve çapta 1899 adet dikili kuru ağacın çıkarıldığı ve Aliğa körfezinden 10 km uzaklıktaki yerlerin de kirliliğin etkisi altında kaldığı, Aliğa'da halen faaliyette bulunan fabrikaların 5 km uzağında kirli havanın etkisi ile son yıllarda gelişimi azalan kızıl çamlar ile Aliğa'ya 45 km uzakta Karagöl-Bornova örnek serisinden, kirli hava etkisinin ulaşmadığı bir ormandaki kızıl çamlar üzerinde karşılaştırmalı ksilojik incelemeler yapıldığı 1991 ilkbaharında kesilen iki ayrı yörenin kızıl çamlarının gövdelerinde kirli havanın etkisinin 1975 yılından bu yana görüldüğü, bu olumsuz etkinin özellikle 1980 yılından bu yana arttığı bunun sonunda da yaşamlarını yitiren 1889 adet dikili kuru kızıl çamını ormanından çıkarıldığı buna karşın hava kirliliğinin etkisinden uzaktaki kızıl çamlarda gelişim görüldüğü” belirtilerek termik santral kurulması ile ilgili olumsuz görüş bildirilmiştir. Sonuç olarak Danıştay Anayasa'nın 56. m.'si ve Çevre Kanunu'nu da dayanak kabul etmiş ve Aliğa'ya termik santral yapılması hususunda alınan Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir. Kararda bilirkişi raporunda yer alan termik santralin kurulmasının asit yağmurlarına sebep olacağı, çeşitli bitki türlerine zarar vereceği, mevcut hava kirliliğini artıracacağı, ekolojik dengeyi olumsuz etkileyeceği, çevre sağlığını bozacağı ve kamu yararı olmadığı savları karar gerekçelerini oluşturmuştur.

Karar; Danıştay'ın çevre ile ilgili geliştirdiği ve içtihad oluşturduğu ilk önemli karar olup çevre, çevre hakkı, çevre hukuku bakımlarından önemi yadsınamaz. Gökova kararından farklı olarak siyasi erkin etkisinin kırıldığı hatta siyasi iktidar yargı çekişmesinin yaşandığı bu kararda, yargı kararlarını tanımayan siyasi erk karşısında Danıştay'ın gösterdiği direnç ile çevre hassasiyeti olan bir duruş sergilenmiştir. Yine menfaat ilişkisi hususunun en geniş yorumunun yapıldığı bu karar vatandaş olmanın

dava ehliyeti açısından yeterliliğin kabul edildiğini göstermiştir. Öyle ki sadece vatandaşların değil herkesin dava açabileceği sonucu çıkarılabilir. Çevre hakkı (m. 56) ve Çevre Kanunu ilk kez hukuksal dayanak olarak kabul edilmiştir. Zira Gökova kararında geçse de dayanaklarda kullanılmamış, Zafer Park ve Güven Park kararlarında ise geçmemiştir. Son olarak Danıştay bir ilk daha gerçekleştirerek yaptığı yorumlarla kamu yararını ekolojik denge ile bütünleştirmiştir.⁸⁶⁸

Park Otel Davası, İstanbul Taksim’de Dolmabahçe üzerinde, Alman Konsoloslugu yanında bulunan bir yapı olan Park Otel Turizm Merkezi ile ilgili anlaşmazlıklar üzerine açılmıştır. Park Otelin yıkılıp yerine yenisinin yapılması ile ilgili Anıtlar Yüksek Kurulu aldığı kararda otelin korunması gerekli olmadığı belirtilmiştir. Bu karardan beş yıl kadar sonra 1983 yılında kurul otelin restore edilebileceği ancak gabarisini aşmayacak ilaveler yapılabileceği kararını almıştır. Bu karar çerçevesinde Büyükşehir ve Beyoğlu Belediyeleri yapının sadece otel olarak kullanılmasını öngörmüştür. Daha sonra yapılan plan değişikliği Büyükşehir Belediyesi’nce onaylanmış ve Park Otelin gökdelen olarak inşa edilmesi planı yürürlüğe girmiştir. İnşası başlayan yapı ile ilgili yapı izin belgesinin iptali ve yürütmenin durdurulması istemi ile dava açılmıştır. Verilen Karar sonrası inşaat durmuş, karşı dava sonrası inşaat tekrar başlamıştır. Son olarak Ayaspaşa Güzelleştirme Derneği, Büyükşehir Belediyesi ve Turizm Bakanlığı’na başvurarak inşaatın durdurulmasını istemiş sonuç alamayınca İstanbul 5. İdare Mahkemesi’ne dava açmıştır. Mahkeme dosyayı görevsizlik kararıyla Danıştay’a göndermiştir.⁸⁶⁹ Bilirkişi raporlarında yer alan şehircilik ilkelerine, planlama esaslarına ve kamu yararına uygun görülmediği savlarına itibar eden Danıştay 6. Dairesi yürütmenin durdurulmasına karar vermiştir. Bu karar⁸⁷⁰ faaliyetin devamı halinde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğuracağı ihtimali karşısında verilmiştir. Danıştay 6. Dairesi durdurma kararına atıf yaparak *“imar planına aykırı ve ruhsatsız yapı niteliğine dönüşen uyuşmazlık konusu inşaatta anılan yapı izin belgelerine dayanılarak artık hiçbir imalat yapılması İmar Kanunu’nun 3. ve 32. maddeleri karşısında mümkün bulunmadığı nedeniyle durdurma ve mühürleme işlemlerinde de hukuka aykırılık”* olmadığı kararını vermiştir.⁸⁷¹ Bu karar

⁸⁶⁸ Danıştay 10. D., E. 1990/2278, K. 1992/1672, K.T. 28.04.1992. Bkz. Kaboğlu, s. 128, Özdek, s. 166-168.

⁸⁶⁹ Keleş ve Ertan, s. 300-301.

⁸⁷⁰ Danıştay 6. D., E. 1992/1728, K.T. 30.07.1992. Özdek, s. 170.

⁸⁷¹ Danıştay 6. D., E. 1992/3046, K. 1993/2263, K.T. 10.06.1993.

çerçevesinde Beyoğlu Belediyesi İmar Kanunu'na (m. 32) dayanarak yıkım kararı vermiş ve binanın otel olarak kalması sağlanmıştır.

Bu otel 2005 yılında başka bir firma tarafından satın alınarak tekrar rezidans ve alışveriş merkezi yapılmak istenmiştir. Buna olanak sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı kararının yürütmesi, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Şehir Plancıları Odası'nın açtığı dava üzerine Danıştay tarafından durdurulmuştur. Kararda⁸⁷² dava ile ilgili işler ve alınan kararlara en başından itibaren özet olarak sunulmuştur.

Türkiye'deki çevreci hareketlerin ilgi odağında bulunan bu davada sekiz gerçek kişinin yanında bir derneğin (daha sonra 2007 yılında bir odanın) davacı olduğunun kabul edilmesi bir grup davası oluşturduğu, dernek, vakıf ve oda gibi oluşunların menfaat ilişkisinin kabul edildiği bir dava olarak kayıtlara geçmiştir.⁸⁷³

Çevrenin korunmasında yürütmenin durdurulması kararları önemli işlevler görmektedir. Zira bu kararlar telafisi çok zor olan ya da mümkün olmayan zararların önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu tür kararlara bir diğer örnek Galleria Davasıdır. İzmir'in Konak Meydanında deniz doldurularak elde edilen alanda bir alışveriş ve ticaret merkezi kurulması hakkında Büyükşehir Belediyesi'nin aldığı kararın yürütmesinin durdurulması ve iptali istemiyle İzmir Mimarlar Odası ve İzmir Çevre Hareketi Avukatları tarafından açılan bu davada İzmir 3. İdare Mahkemesi, planlama ilkeleri, şehircilik esasları ve kamu yararı bakımlarından hukuka aykırılıklar tespit etmiş ve kararın yürütmesini durdurmuştur. Temyiz edilen kararı Danıştay 6. Dairesi onamıştır.⁸⁷⁴ Karar sonrası İzmir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Konak Meydanı'nı tarihi sit alanı ilan etmiştir.⁸⁷⁵

Son dönem verilen yürütmenin durdurulması kararlarından bazıları şunlardır. Muğla-Bodrum Yarımadası Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi Olarak Belirlenmesine İlişkin Bakanlar Kurulu kararının yürütmesinin durdurulması, bilirkişi heyeti tarafından Bölge Kararının Hazırlık Çalışmaları, Duyarlı Yörelere Bütünsel Korunması, Çevresel Performans Göstergeleri ve Küresel Isınmanın Turizme Etkileri başlıkları yönünden değerlendirilmiş ve karar verilmiştir.⁸⁷⁶ İstanbul Beşiktaş'ta bulunan

⁸⁷² Danıştay 6. D., E. 2007/5262, K.T. 07.11.2008.

⁸⁷³ Özdek, s. 170.

⁸⁷⁴ Danıştay 6. D., E. 1994/184, K. 1994/1849. Kaboğlu, s. 130.

⁸⁷⁵ Ertaş, s. 150.

⁸⁷⁶ Danıştay 6. D., E. 2007/545, K.T. 20.05.2008.

ve Özelleştirme Yüksek Kurulunca Turizm Kongre Merkezi, Ticaret ve Kültürel Tesis alanı ile kısmen yeşil alan olarak belirlenmesine ilişkin imar planı değişikliği kararını Anayasa'nın 6., 56., 57., 63., 67. ve 127. m.'leri ile İmar Kanunu, Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun, Toplu Konut Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu, İstanbul Boğaziçi Kanunu ve Büyükşehir Belediye Kanunu hükümlerine göre değerlendiren Danıştay, yürütmenin durdurulmasına karar vermiştir.⁸⁷⁷ Madencilik Faaliyetleri İzin Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikle ilgili karar konusunda ise Anayasa'nın 56., 63., 90. ve 169. m.'lerine ve Çevre, Milli Parklar, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma, Mera, Orman ve Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunlarına atıf yapılarak verilen kararda özellikle Anayasa'nın 90. m.'si çerçevesinde imzalanıp onaylanan ve ulusal mevzuata aktarılan “Özellikle 1971 RAMSAR, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (1972-Paris), Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme (1976-Barselona) çerçevesinde imzalanan Akdenizde Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol (1982), Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (1979-Bern), Avrupa Kentsel Şartı (1992-Strasbourg), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (1992-Rio), Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1992-Valetta)...” gibi uluslararası sözleşme ve protokollerin de geçmesi bu konuya Danıştay'ın verdiği önemi göstermektedir. Sonuç olarak Danıştay yönetmelik değişikliği kararının yürütmesini durdurmuştur.⁸⁷⁸

Çevre için onarılması neredeyse imkânsız sorun oluşturan nükleer tesis kaynaklı sorunlar tüm dünyada tedirginliklere yol açmıştır. Bu nedenle nükleer santral konusunda güvenlik, yer seçimi, teknoloji her zaman tartışılmıştır. Hatta nükleer santrallerden enerji üretilmesi başlı başına tartışma konusu olmuştur. Bu açıdan Türkiye'de nükleer santral serüveninin ve Danıştay'ın nükleer enerji ve santrallere bakışının incelenmesi gerekli görülmüştür.

Süreç 1967'de yapılan ilk etüd çalışmaları ile başlamış, 1974'te Güneydoğu Anadolu'da daha sonra 1976'da Mersin Akkuyu'da karar kılınmış, ancak başlatılan girişimler sonuca ulaşmamıştır. 1980'de Sinop İnceburun seçilse de süreç yine sakıt kalmıştır. 1996'da tekrar Akkuyu nükleer santral alanı olarak belirlenince bazı dernek ve

⁸⁷⁷ Danıştay 6. D., E. 2007/4056, K.T. 25.4.2008.

⁸⁷⁸ Danıştay 6. D., E. 2007/9827, K.T. 10.02.2009.

avukatlardan oluşan bir grup idarenin nükleer santralle ilgili faaliyetin durdurulması ve işleminin iptali istemiyle dava açmışlardır. Zira idare yapılan başvuruya cevap bile vermemiştir. Sonuçta Adana 1. İdare Mahkemesi⁸⁷⁹ ret kararı verirken temyiz edilen karar Danıştay’ca onanmıştır.⁸⁸⁰

TMMOB, Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun Kapsamında Yapılacak Yarışma ve Sözleşmeye İlişkin Usul ve Esaslar ile Teşvikler Hakkında Yönetmelik’in iptal istemiyle Danıştay 13. Dairesine dava açmıştır. Daire Yönetmeliğin 7. m.’sinin yürütmesini durdurmuş ancak diğer maddelerle ilgili istemi reddetmiştir. Bunun üzerine Birlik, Danıştay İDDK’ye itiraz etmiş, İDDK da 2009 yılında verdiği kararda⁸⁸¹ Yönetmeliğin yer tahsisi ile ilgili 5. ve aktif elektrik enerjisi birim satış fiyatını oluşturma usul ve esasları ile ilgili 10. m.’lerinin de yürütmesini durdurarak nükleer santral yapımı olanağını ortadan kaldırmıştır.⁸⁸²

Nükleer Santral süreci bununla bitmemiştir. 2010’da Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında imzalanan ‘Türkiye’de Nükleer Santral Tesisi Konusunda İşbirliği Ortak Beyannamesi’ uyarınca Akkuyu’da nükleer santral kurulması kararlaştırılmıştır. Buna karşı Mersin’de faaliyet gösteren STK’ların dava açması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye’de devlet, sadece düzenleyici, yönlendirici ya da denetleyici olmayıp aynı zamanda enerji santralleri, fabrikalar, organize sanayi bölgeleri kurup ve işletir. Bu durum çevrenin doğrudan idare kanalıyla etkilenmesine sebep olabilir. İdare karşısında çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi hususunda en önemli güvenceyi oluşturan Danıştay’ın, anlaşmazlıklarda devletçi anlayış ve kalkınma öncelikli tutum sergilemesi çevre koruma çalışmaları ile ters düşmüştür.⁸⁸³ Gökova ve Aliğa termik santrallerinin kurulmasının enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla bir zorunluluk olduğu belirtilmiştir. Danıştay’ın Gökova kararı sonrasında verdiği Aliğa, Zaferpark ve Güvenpark davalarında bir uyum ve yaklaşım birliği bulunmasa da genel eğilim çevre, çevre hakkı ve çevre koruma bakımından olumlu bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla Danıştay’ın çevre konusundaki içtihadının Gökova kararı doğrultusunda gelişmediği

⁸⁷⁹ Adana 1. İdare Mahkemesi; E. 1995/317, K. 1996/434, K.T. 24.04.1996. Alica, s. 278.

⁸⁸⁰ Danıştay 6. D., E. 1996/3447, K. 1997/2648, K.T. 25.05.1997. Alica, s. 279.

⁸⁸¹ Danıştay İDDK, İtiraz No. 2009/722, K.T. 16.09.2009.

⁸⁸² TMMOB, <http://www.tmmob.org.tr>, 25.05.2009.

⁸⁸³ Erim, s. 392-393.

hatta artan çevre sorunları ve bu sorunlara çözüm arayışları çerçevesinde çevreci bakışla evrildiği görülmüştür.⁸⁸⁴

Sonuç olarak kalkınma öncelikli bir anlayışı benimseyen idare ile aynı doğrultuda hareket ederek çevre açısından kötü bir başlangıç yapan Danıştay, daha sonra çevre konusunda korumacı anlayışa dönmüştür. Dolayısıyla çevreciler, idare karşısında Danıştay'ı en önemli çevre koruma kalkanı olarak görmüşlerdir. Ancak son yıllarda bu durumun çevreciler açısından olumsuz yönde değiştiği söylenebilir.

3.7.2. Uluslararası Hukuk Sisteminde

Uluslararası işbirliğinin bir getirisi sonucu kurulan uluslararası kuruluşlar, kendi kural ve kurumlarını oluşturmuştur. Bu kuruluşlara bağlı, yarı bağımsız ya da bu bağımsız olan uluslararası yargı mercileri ise; kişi ve kişi gruplarının, STK'ların, devletlerin ve şirketlerin uluslararası alanda ortaya çıkan anlaşmazlıklarda taraf olarak kabul edilebilme ve çözüm için başvurabilme anlayışı sonucunda ortaya çıkmıştır. Çevre sorunlarında yaşanan hızlı ve önlenemez artış bu süreci hızlandırmıştır.⁸⁸⁵

Evrensel yargı organlarının ortaya çıkışı insan haklarının evrensel nitelikler taşıdığı fikrine dayanır. Dolayısıyla bu hakların uluslararası alanda korunması bu mahkemeler kanalıyla sağlanır. Öyle ki ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı eski Yugoslavya, Ruanda ve Sierra Leone ilgili özel yetkili mahkemeler kurulmuştur.⁸⁸⁶ Ayrıca BM, en az iki ülkeyi ilgilendiren bir suç faaliyeti olarak tanımlanan sınıraşan suçlarla ilgili 1994 yılında çevre suçları da dâhil 18 adet sınıraşan suç tanımlaması yapmıştır. Daha sonra pek çok ülkede görülen çevre suçu davasında çevreye zarar verilmesi suç olarak kabul edilmiştir.⁸⁸⁷ Ancak çevre, çevre sorunları, çevre kirliliği, sınıraşan kirlilik gibi konularda doğrudan yetkili bir uluslararası yargı organı henüz mevcut değildir. Bu durum, çevrenin bütün olarak düşünülmesi gerektiğini ve çevre ile ilgili sorunlarının çözümünde uluslararası işbirliğinin yadsınamaz bir gerçek olduğunu göstermiştir.

Çevre sorunları sadece bölgesel etkiler göstermez. Halihazırda neredeyse tüm çevre sorunlarının evrensel boyutları vardır ve ancak global ölçekte eylemlerle çözülebilir.

---

⁸⁸⁴ Özdek, s. 173-175.

⁸⁸⁵ Kiss, s. 9.

⁸⁸⁶ Puvimanasinghe, s. 75.

⁸⁸⁷ Thomas Richter, (2008), "Transboundary Environmental Crimes: An Analysis of Chinese and European Law", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 253.

Çevre sorunları; yöresel (nispeten küçük), ulusal (büyük çapta ancak bir ülkeyi ilgilendiren), sınıraşan ve bölgesel (belli büyüklükte bölgeyi ve birden fazla ülkeyi ilgilendiren) ve çoğunlukla uluslararası⁸⁸⁸ (tüm insanlığı ilgilendiren) boyuttadır. Hava, deniz ve toprak kirliliği, radyoaktif kirlilik, ozon tabakasının incelmeye, küresel ısınma ve sera gazları salınımı, kutup ve diğer yerlerdeki buzul erimesi, nükleer santral, ormanların imhası, GDO'lu ürünlerle ilgili kontrol edilemeyen alanlar gibi çevre sorunlarının dünya ölçeğinde etkileri vardır.⁸⁸⁹ Global ve sınıraşan kirlilikle ilgili sorunların ve davaların sanayileşme ile arttığı, dışsallığın sadece birey ve işletmeler için değil ülkeler için hatta doğal çevre için de zarar oluşturduğu görülmüştür. Mesela sınıraşan yakın nükleer tesislerin sınır ülkeleri açısından oluşturduğu risk ve tehlike bu anlamda göz ardı edilmemelidir. Buna göre uluslararası çevre hukukunun asıl amacının sınıraşan kirliliğin içselleştirilmesi olduğu söylenebilir.⁸⁹⁰ Son tahlilde, çevre bütünlüğü çerçevesinde idrak edilen, her boyuttaki çevre sorununun tüm insanlığı tehdit ettiği gerçeğinin farkına varılmış olmasıdır.⁸⁹¹

Ertaş⁸⁹², insanların gelecekte sınırları kaldırıp tek bir devlet örgütlenmesine geçmesinin ancak çevre ve çevre sorunları ile mümkün olacağını belirtir. Müşterek hareket edilmesi ile çözülebilecek çevre sorunları, gün geçtikçe büyümekte ve çeşitlenmektedir. Bunu gören insanoğlu tek bir ortak geleceğe bağlılığın farkına varmış ve bu anlamda uluslararası çevresel duyarlılıklar gelişmeye başlamıştır. Böylece çevresel uluslararası sözleşme, anlaşma, örgüt vs. ortaya çıkmıştır. Bunlar ister çatışma ister uzlaşma temelli olsun çevre koruma noktasında birleşmektedir.⁸⁹³ Bu noktada uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan egemenlik ilkesinin pek çok konuda olduğu gibi çevre konusunda da yumuşatıldığı, mutlak egemenlik teorilerinin zayıfladığı ve uluslararası işbirliği ve entegrasyonun arttığı söylenebilir.⁸⁹⁴ Ancak doğrudan çevre ve çevre hakkı ile ilgili uluslararası bağlayıcı bir sözleşme ve sözleşmeye dayanarak oluşturulan örgüt ve yargı organı bulunmaması bir eksiklik olarak gösterilebilir. Bu eksiklik oluşturulacak uluslararası bir organizasyon ile çözülebilir. Bu örgüt, işin uzmanlarının katılımıyla oluşturulan bir koordinasyon merkezi olmalı ve çıkan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla

---

⁸⁸⁸ Çevre Sorunlarının küresel boyutları ile ilgili Bkz. Kaplan, s. 23-47.

⁸⁸⁹ Kaboğlu, s. 134.

⁸⁹⁰ Faure ve Betlem, s. 129.

⁸⁹¹ Keleş ve Hamamcı, s. 147.

⁸⁹² Ertaş, s. 24.

⁸⁹³ Hamamcı, s. 395.

⁸⁹⁴ Keleş ve Ertan, s. 28.

kurulan, kararları devletlerce tanınan ve yaptırım gücü bulunan bir yargı organını da bünyesinde barındırmalıdır.⁸⁹⁵ UNEP'in bu anlamda teknik bir birim olarak yaptırım ve güç bakımından zayıf kaldığı görülmektedir.

Çevre hukuku ilkeleri bakımından uluslararası mahkemelerin çevrenin korunmasında etkin olamadığı iddia edilebilir. Çevre sorunları ve sınıraşan kirliliklerin artmasına karşın örnek kararlarla çevre koruma konusunda yeni görüş ve bakış açıları getirildiği söylenebilir.⁸⁹⁶ Mahkemelerin bu bağlamda en önemli açmazı geleneksel anlayışa dayanan devlet rızası ve tutumudur. Bu anlamda devletlerin rızası olmadan herhangi bir işin hayata geçirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla devletlerin egemenlik ilkesi çerçevesinde kendi ülkelerindeki çevre faaliyetleri ile ilgili başka ülke ya da uluslararası örgütlere bakışı önem arz eder.

Geleneksel anlayışta yargılama yetkisi suçun işlendiği ülkededir. Buna göre kendi topraklarında işlenen herhangi bir çevre suçu ile ilgili olarak yargılama yetkisi o devlete aittir. Çevre sorunlarının sınıraşan özellik göstermesi yani bir çevre eyleminin (suçun) bir ülkede başlayıp diğer ülkelerde devam etmesi durumunda ise her ülkenin de yargı yetkisinin varlığı kabul edilir. Ancak bu durumda öncelikle egemenlik ilkesi ikinci olarak da 'etkilenme ilkesi' çerçevesinde hareket etme 'genel kabulü' söz konusudur.⁸⁹⁷

Uluslararası mahkemeler bir bütün olarak çevrenin ve çevre koruma anlayışının önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Uluslararası uyuşmazlıkların çözümü noktasında daimi, yetkili ve bağlayıcı kararlar alan bu mahkemelerin çevre sorunları ve uyuşmazlıklarında da etkin misyon üstlenmesi söz konusudur. Çevre alanında AİHM, Uluslararası Ceza Mahkemesi (*International Criminal Court*), AB Adalet Divanı (*Court of Justice of the EU*), UAD, Sürekli Hakemlik Mahkemesi (*Permanent Arbitration Court*), UDHM, WTO Temyiz Organı (Appellate Body) ve diğer bölgesel mahkemeler gibi bazı mahkemelerin insan ve çevre hakları bağlamında özel önemi bulunmaktadır.⁸⁹⁸

Bu mahkemelerden AİHM çevre konusunu daha ziyade yaşam ve mülkiyet hakkı bakımından değerlendirmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin uzmanlık alanı; savaş ve soykırım suçları, insanlığa ve barışa karşı işlenen suçlardır. Bu nedenle

---

⁸⁹⁵ Özdek, s. 116-117.

⁸⁹⁶ Fitzmaurice, s. 10.

⁸⁹⁷ Puvimanasinghe, s. 70-72.

⁸⁹⁸ Sands, s. 214.

uluslararası çevre sorunları ve suçları konularına yabancı kaldığı söylenebilir. AB Adalet Divanı, AB'nin üst yargı organı olup üye ülkelerin kendi aralarında ve AB ile üye ülkeler arasında çıkan sorunlarla ilgili son sözü söylemektedir. BM yargı organı olan UAD'nın temel görevi üye ve taraf olan üyeler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır. Sürekli Hakemlik Mahkemesi ise tam anlamıyla bir mahkeme olmayıp devletler, uluslararası örgütler ve bireyler gibi çok değişik hukuk kişileri arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklara çözüm getirmeye çalışan bir *ad hoc* mahkeme özelliği göstermektedir. UDHM, 1982 BMDHS'ye göre BM bünyesinde oluşturulmuş bir mahkemedir. Sözleşmenin yorum ve uygulanmasından kaynaklanan sorunların çözümünde önemli roller üstlenmektedir.⁸⁹⁹ WTO Temyiz Organı, örgüt üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu mahkeme (temyiz organı), çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Doğrudan uluslararası çevre sorunları ile ilgili bir Uluslararası Çevre Mahkemesi olmaması STK'ları böyle bir mahkeme kurulması hususunda yoğun baskıya itmiştir. Bu çaba öncelikli olarak bağlayıcı düzenlemeler getirilmesinden ziyade kamuoyunun çevre sorunlarına dikkatinin çekilmesi bakımından yarar getirecektir. Buna rağmen henüz böyle bir mahkeme kurulmamış ve yakın gelecekte de kurulması mümkün değildir.⁹⁰⁰ Böyle bir mahkeme çevre duyarlılığının artmasına paralel olarak ortaya çıkacaktır.

Çevre sorunları ile ilgili uluslararası alanda emsal gösterilen *Trail Smelter, Lac Lanoux, Korfu Kanalı, Torrey Canyon Gemisinin Bombalanması, Lopez Ostra, Yeni Zelanda v. Fransa Nükleer Deneme, Avustralya v. Fransa Nükleer Deneme, Zander Davası, Stauder, Mox Plant, Türkiye'den Öneriyıldız v. Türkiye, Taşkın v. Türkiye (Bergama) ve Okyay v. Türkiye* gibi kararlar çevre hukukunun gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu mahkemeler ve kararları, her anlamda uluslararasılaşan sorunların çözümünde mihenk taşı olmuştur. Çünkü uluslararası çevre koruma politikalarına yön veren aktörler listesinde uluslararası mahkemeler de sayılmaktadır.⁹⁰¹ Çevre sorunları global olduğuna göre bu mahkemeler ve bu mahkemelerin kararları ayrı bir yere sahiptir.

---

⁸⁹⁹ Yusuf Aksar, (2007), “*Evrensel Yargı Kuruluşları*”, Seçkin Yayınevi, Ankara.

⁹⁰⁰ Sands, s. 214.

⁹⁰¹ O'Neill, s. 48-69.

3.7.2.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı

Strasbourg'da, 1949'da, 10 Avrupa ülkesinin Avrupa Konseyi Statü Sözleşmesi'ni imzalaması ile kurulan Avrupa Konseyi, 1950 yılında AİHS'yi kabul etmiştir. 47 ülkeden müteşekkil Avrupa Konseyi, zaman içerisinde hakların daha etkin korunması amacıyla protokoller çıkararak süreci geliştirmeye çalışmıştır. Bugüne kadar toplam 13 adet protokol kabul edilip yürürlüğe girmiştir.⁹⁰² Avrupa Konseyi sistemi içinde ilk ve temel belge olma özelliği taşıyan bu sözleşme uluslararası ve bölgesel sistemler içinde en gelişmiş olanıdır. Sonraki bölgesel örgütlenmelere esin kaynağı olmuştur. İnsan haklarının korunmasında uluslararası alanda korunma sisteminin başlangıcı olmuş ve kişileri uluslararası alanda hak sahibi konumuna getirmiştir.⁹⁰³ Sözleşmede çevreyle ilgili düzenlemeler; yaşam hakkı (m. 2), işkence yasağı (m. 3), özel hayatın ve aile hayatının korunması (m. 8) ayrıca 1 Nolu Protokol (1952) ile getirilen mülkiyet hakkı (m. 1) şeklinde sıralanabilir.⁹⁰⁴ Sözleşmenin 11 Nolu protokolle revize edilen metninde “insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi” ve “yaşama hakkı”na yer verilmiştir.⁹⁰⁵ Yine 1961 tarihinde kabul edilen ve 1996 yılında revize edilen Avrupa Sosyal Şartı ile doğrudan çevre hakkı ile ilgili bir düzenleme getirilmemiş olsa da, sağlık hakkı (m. 11) ve konut hakkı (m. 31) kapsamında çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi ve yaptırımlar uygulanması sağlanabilmiştir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla çevre hakkının genel olarak yaşama hakkı, sağlık hakkı, mülkiyet hakkı ve konut hakkı çerçevesinde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Zira 11 Nolu Protokolle kaldırılan, ilk başvuru mercii olan, Komisyon çevre koruma başvurularını reddetmekteydi.⁹⁰⁷

Avrupa Konseyi yargılama sistemi; her üye ülkeden bir yargıcın görev yaptığı Mahkeme, her üyenin bir temsilci ile temsil edildiği Komisyon ve üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşan Bakanlar Komitesi şeklinde 1998 yılına kadar üçlü bir mekanizmadan oluşurken 11 Nolu protokolle Komisyon kaldırılmış, yetkileri mahkemeye devredilerek mahkeme yeniden tasarlanmıştır (m. 19 vd.). Yeni statüye

⁹⁰² 14. Nolu Protokol tüm üyeler tarafından imzalandıktan sonra yürürlüğe girecektir. Halihazırda 47 üyeden 46 altısı imzalamış durumdadır. AİHM, <http://www.echr.coe.int/>, 19.07.2010.

⁹⁰³ A. Feyyaz Gölcüklü ve A. Şeref Gözübüyük, (1996), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması”, Genişletilmiş 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 7.

⁹⁰⁴ Wilkinson, s. 83.

⁹⁰⁵ Avrupa Konseyi Türkiye, <http://www.avrupakonseyi.org.tr/>, 19.07.2010.

⁹⁰⁶ Hamilton, s. 28.

⁹⁰⁷ Noyan Özkan, (2006), “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, Ed. Badur, Emel, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yetkin Basımevi, İzmir, s. 63.

göre mahkeme; Komite, Daireler (Beş Daire) ve Büyük Daire'den oluşur (m. 27).⁹⁰⁸ Eski sistemde ilk başvuru Komisyona yapılırken (m. 28), yeni statüye göre doğrudan mahkemeye bireysel başvuru (m. 34) ve devlet başvurusu (m. 33) getirilerek Bakanlar Komitesi de karar mekanizmasından çıkarılmıştır. Böylece AİHM tam yetkili, kesin ve bağlayıcı kararlar alan bir mahkeme olmuştur.⁹⁰⁹ Yeni düzenleme ile çevresel sorun yaşayan üye ülke vatandaşlarının bireysel başvuru hakkı⁹¹⁰ (m. 34), çevre koruma alanında üye ülkelerin çevreyi kirletmelerinin ve çevreye karşı duyarsız kalmalarının önüne geçilmesinde oldukça etkili bir yol olarak kullanılmıştır.

Temiz bir çevrede yaşama hakkı, bir insan hakkı olarak sürekli tartışılmalı bir haktır. Mahkeme, içtihatlarında genellikle insan haklarının yorumunda takdir yetkisi, özerklik, birey toplum dengesi ve ölçülülük ilkeleri çerçevesinde hareket etmiş ve çevre hakkı kaynaklı kaygı ve yorumlamalar bir 'çevresel insan hakları' niteliğine bürünmüştür. Bu, birey hakkı toplum veya kamu hakkı ikilemindeki denge şeklinde tezahür etmektedir.⁹¹¹ AİHM, çevre ve çevre hakkı ile ilgili olarak doğrudan ya da dolaylı birçok önemli karara imza atmıştır. Oldukça gelişmiş bir sistem olan AİHS, protokoller ve diğer ilgili anlaşmalarla insan haklarının geliştirilmesi ve korunması hususunda diğer uluslararası ve/veya bölgesel yargı kuruluşlarına örnek olsa da üye ülkelere bahsedilen haklar ile ekonomik kalkınma arasında denge gözetmesini salık verdiği için önceki dönem uygulamalarda mahkemenin başarılı bir performans sergilemesini engellemiştir. Mesela '*Powell ve Rayner v. İngiltere Kararı*'nda⁹¹² uçakların, yerel çevre koşullarında ciddi zararlara sebep olsa bile, çıkardığı gürültünün mazur görülebileceği kabul edilmiştir.⁹¹³

AİHM çevre hakkı ile bağlantılı uyuşmazlıklarda da oluşturduğu içtihatlarla yerleşik ve genel kabul gören bir mahkeme olarak; *Powell ve Rayner v. İngiltere* (1990), *Zander v. İsveç* (1993), *Lopez Ostra v. İspanya* (1994), *Guerra ve Diğerleri v. İtalya* (1998), *L.C.B. v. İngiltere* (1998), *McGinley ve Egan v. İngiltere* (2000), *Hatton ve Diğerleri v. İngiltere* (2003), *Öneryıldız v. Türkiye* (2002-2004), *Moreno Gomez v. İspanya* (2004), *Taşkın ve Diğerleri v. Türkiye* (2005), *Okyay ve Diğerleri v. Türkiye* (2005), *Fadeyeve v. Rusya* (2005), *Tatar v. Romanya* (2009) gibi çevrenin korunmasında önemli yere

⁹⁰⁸ Sands, s. 225.

⁹⁰⁹ AİHM, 19.07.2010.

⁹¹⁰ Bireysel Başvuru ile ilgili Bkz. Ömer Anayurt, (2004), "*Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*", Seçkin Yayınevi, Ankara.

⁹¹¹ Fitzmaurice, s. 178-179.

⁹¹² AİHM, Case of Powell and Rayner v. United Kingdom (1990), App. No. 9310/81.

⁹¹³ Wilkinson, s. 83.

sahip davalarda verdiği kararlarla adından söz ettirmiştir. Geliştirdiği içtihatlarla ve protokollerle kendisine verilen sağlam yetkileri insan haklarının geliştirilmesinin önündeki engelleri kaldırmak ve daha iyi bir yaşam sürmek için kullanmaktadır.⁹¹⁴

İngiltere'nin Heathrow Havaalanı yakınlarında madencilik işi yapan Richard John Powell ve ailesi birlikte çiftçilik yaparak yaşayan Michael Anthony, havaalanının giderek büyümesi üzerine gürültünün belirlenen sınırları aştığını belirterek mahkemeye başvurmuşlardır (m. 6/1, 8 ve 13).⁹¹⁵ İngiltere ise dünyanın en büyük ve yoğun hava trafiğinin yaşandığı havaalanlarından birisi olan Heathrow'un gerekli önlemlerle uluslararası standartlarda gürültü sınır değerleri içerisinde tutulduğunu iddia etmiştir. Yürütülen yargı sürecinde 8. m. çerçevesinde bireysel çıkar toplumsal çıkar dengesini gözetken Mahkeme İngiltere'yi haklı bularak toplumsal çıkar ve ekonomik kazançları ön planda tutmuştur. Çevre koruma bakımından tam anlamıyla istenen bir karar olmasa da AİHM bu kararlar birlikte çevreyi ilgilendiren konulara daha açık hale gelmiştir.⁹¹⁶

Mahkemenin Hatton Olayında da kabul ettiği gibi Sözleşmenin 8/1 m.'sinin birinci paragrafına göre çevresel bozulmanın önüne geçilmesini aile ve özel hayatın korunması kapsamında değerlendirebileceği gibi ikinci paragrafta devletleri haklı gören bir anlayışı da benimsemesi sözkonusudur. Zira ikinci paragrafta hakkın kullanılmasının sınırları çizilmiş ve bağlı şartlar belirtilmiştir.⁹¹⁷ *Powell ve Rayner Olayı* sonrası 'gürültü' konusunda daha hassas olan mahkeme, '*Hatton ve Diğerleri v. İngiltere*' Kararı⁹¹⁸ ile bunu göstermiştir. Başvuru, Heathrow Havaalanı Danışma Kurulu ve Heathrow Havaalanı Uçak Gürültüsü Kontrolü Derneği üyesi Bayan Ruth Hatton ve yedi arkadaşı tarafından yapılmıştır.

Bayan Hatton 1991-1997 yılları arasında Havaalanına 11.7 km uzaklıktaki Doğu Sheen'de eşi ve iki çocuğu ile yaşamış olan İngiliz vatandaşıdır. İdareye göre bu uzaklıkta gürültü desibeli belirlenen sınır değerlerinin altında kalmaktadır. Ancak Bayan Hatton'a göre bu ses düzeyi özellikle geceleri 'dayanılmaz' bir hal almakta ve uçakların kalkış ve inişlerindeki gürültü ise çok daha fazla artmaktadır. Sonuç olarak gürültünün özel ve aile yaşamını olumsuz etkilediğini yaşam kalitesini düşürdüğünü iddia etmiştir.

⁹¹⁴ The HUDOC, <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc/>, 24.08.2010.

⁹¹⁵ AİHM, Case of Powell and Rayner v. United Kingdom (1990), App. No. 9310/81.

⁹¹⁶ Sands, s. 300-301.

⁹¹⁷ Hamilton, s. 39.

⁹¹⁸ AİHM, Case of Hatton and Others v. United Kingdom (2003), App. No. 36022/97.

Diğer başvuru sahipleri de uyku bozukluğu ve kalitesiz dinlenmeden muzdarip olduklarını belirtmişlerdir. Sorun, çözüme kavuşturulamayınca, Sözleşmenin 8. m.'sinin ihlal edildiği savıyla mahkemeye taşınmış ancak idare bu iddiayı reddetmiştir.⁹¹⁹

Tarafların iddialarını değerlendiren Mahkeme kararında *Lopez Ostra* ile *Powell ve Rayner* Kararlarına atıf yaparak temiz, sessiz ve yaşanabilir bir çevre koruma ile ilgili Sözleşmede doğrudan bir düzenleme olmaması nedeniyle gürültü ya da diğer kirliliklerden doğrudan ve ciddi olarak etkilenen bireylerin 8. m.'yi kullanmalarının bir mecburiyet olduğu kabul etmiştir.⁹²⁰ Mahkeme aynı noktada kalmasa da *Powell ve Rayner Kararı* yönünde bir karar vermiştir. Bu olayda farklı olarak günün belli saatlerinde yaşanan (04.00-07.00) gürültünün verdiği rahatsızlık dava edilmiştir.⁹²¹ İnsan hakları ve çevre konusunda oldukça önemli bir yere sahip olan bu davada, gürültünün arttığı zaman dilimlerinde daha az uçağın ya da daha az ses çıkaran uçakların iniş-kalkış yapması bir çözüm olarak sunulmuştur.⁹²² Hatton Olayı aslında iki karardan oluşmaktadır. İlk davada (02.10.2001) 1. Daire 8. m. bakımından bir ihlal tespit ederken, İngiltere'nin temyiz etmesi üzerine görülen ikinci davada (08.07.2003) Büyük Daire aynı madde bakımından bir ihlal olmadığına karar vermiştir. Sonuç olarak, insan hakları ve çevre bakımından, verilen kararın olumsuz yönleri bulunsa da gelecekte çıkabilecek çevre sorunlarının çözümünde faydalı yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur.⁹²³ Davanın üçüncü ayağı ise 07.08.2010 tarihinde sonuçlandırılmış olup manevi zarar ve tazminat her üç aşamada da kendisini göstermiştir.⁹²⁴

Gürültü kirliliği ile ilgili olarak bir diğer önemli karar Moreno Gomez Kararıdır. Valencia'da yaşamını sürdüren İspanyol vatandaşı Pilar Moreno Gomez, evinin yakınında bulunan gece kulüplerinin neden olduğu gürültü sebebiyle Sözleşmenin 8. m.'si çerçevesinde özel ve aile hayatının ihlal edildiğini ve bundan yetkililerin sorumlu olduğunu iddia etmiştir.⁹²⁵ Valencia Belediye Meclisinin, konutunun yakın çevresinde barlar, diskotekler gibi eğlence mekânlarına 1974 yılından itibaren ruhsat vermeye başladığından beri uyku problemleri yaşadıklarını ve uyuyabilmenin imkânsız olduğunu belirten yerel halk ilk şikâyetlerini 1980 öncesinde yapmıştır. 1983'te gürültü kaynaklı

⁹¹⁹ AİHM, Case of Hatton and Others v. United Kingdom (2003), App. No. 36022/97.

⁹²⁰ AİHM, Case of Hatton and Others v. United Kingdom (2003), App. No. 36022/97.

⁹²¹ Sands, s. 300-301.

⁹²² Fitzmaurice, s. 187-188.

⁹²³ Wibisana, s. 35.

⁹²⁴ The HUDOC, 24.08.2010.

⁹²⁵ AİHM, Country Fact Sheets 1959-2009, 19.07.2010, s. 74.

sorunlara bağılı olarak Valencia Belediye Meclisi artık açık alanlara ruhsat vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde yerleştirilen ses ölçerlerle yapılan ölçümleri, denetleme raporlar halinde sunmaya başlamıştır. Ancak sorunların çözülememesi üzerine konu Mahkemeye taşınmış ve 8. m. çerçevesinde idarenin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız olduğu için ilgili maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Ayrıca hakkaniyete uygun tatmin (m. 41) çerçevesinde idareden 879 € maddi (yatak odasına çift cam takılması) ve ayrıca 3005 € manevi tazminat talep etmiş idarenin de bu hususla ilgili olarak bir başvurusu ya da itirazı olmayınca mahkeme de idareyi oluşturan maddi ve manevi zarar nedeniyle toplam 3884 € maddi ve manevi tazminata mahkûm etmiştir. Çünkü mahkeme, Sözleşmenin (m. 41) ihlali ile maddi ve manevi hasar arasında bir illiyet bağı kurmuştur.⁹²⁶

Murcia'ya bağılı Lorca'da yaşayan İspanyol Gregoria Lopez Ostra, oturdukları evin 12 metre yakınında ruhsatsız olarak katı ve sıvı atık arıtma tesisi açılmasına karşı İdareye başvurmuştur.⁹²⁷ Sağlık (alerji, solunum güçlüğü, dermatolojik vakalar vs.), çevre (kötü hava, gürültü, duman vs.) ve yaşam kalitesinin düşmesi (elbiselere koku sinmesi, pencere açamama vs.) ve ayrıca kimyasal madde stoklamanın ortaya çıkardığı risklerin devam etmesi üzerine konu üst mahkemelere taşınmıştır.⁹²⁸ Çünkü deri ve deri ürünleri sanayi merkezi olan Lorca'da, İdarenin halkın tahliyesi ve tesisin bazı bölümlerinin kapatılması gibi aldığı birtakım önlemlerin yetersiz kaldığı görülmüştür.⁹²⁹ Konu, iç hukuk sürecinde istenilen şekilde çözülmeyince Bayan Lopez, 3. ve 8. m.'lerinin (işkence ve kötü muamale yasağı ve özel hayatın ve aile hayatının korunması) ihlali gerekçeleriyle Komisyon'a götürmüş ve talep 8. m. bakımından kabul edilmiştir.⁹³⁰ Karara⁹³¹ göre oluşan kirliliğin, özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkının kullanılmasını engellediği belirtilmiş ve işletmeye zararların tazmini amacıyla 4 milyon Peseta ceza kesilmiştir. Tesisten elde edilen ekonomik kazanç ile mağdurun haklarını etkin olarak kullanabilmesi arasında adil bir denge kurulamadığı yani ekonomik kaygılar yerine insan haklarına öncelik verilmesi gerekirken tersi bir uygulamaya gidildiği için 8. m.'nin ihlal edildiği hükmü verilmiştir.⁹³² AİHM içtihadında oldukça

⁹²⁶ AİHM, Case of Moreno Gomez v. Spain (2005), App. No. 4143/02.

⁹²⁷ Sands, s. 302.

⁹²⁸ Kaboğlu, s. 144-145.

⁹²⁹ Rostron ve diğ., s. 34.

⁹³⁰ Fitzmaurice, s. 185.

⁹³¹ AİHM, Lopez-Ostra v. Spain (1994), App. No. 16798/90, A 303-C.

⁹³² Puvimanasinghe, s. 190.

önemli bir yere sahip olan bu kararın Sözleşmenin 8. m.'si ile ilgili verilen en önemli ve bilinen karar olduğu da söylenebilir.⁹³³

Benzer bir başka olay da İsveç'te vuku bulmuştur. Bay Lennhart ve Bayan Gunny Zander, Vasteras'a bağlı Gryta'da yaşamlarını sürdüren İsveç vatandaşı bir çifttir. Vasteras Belediyesi'nin Gryta Bölgesi'nde bir firmaya evsel ve endüstriyel atıklar başta olmak üzere pekçok atığın depolanması amacıyla belli bir alan için lisans vermesi üzerine Komisyon'a başvurmuştur. Zanderlere göre 1969 tarihli İsveç Çevre Koruma Kanunu'na göre (m. 5) komşu arazide çöp depolama iznine karşı bir başvuru olanağı bulunmadığı için Statü'nün adil yargılama ile ilgili (m. 6) düzenlemesi ihlal edilmiştir. 1986 tarihli Çevresel Zarar Kanunu'nun üçüncü bölümüne göre, yeraltı ya da kaynak sularının kirlenmesi nedeniyle hasta olan ya da sakatlık yaşayan kişilerin kirletenlerden tazminat talep etme hakları bulunmaktadır.⁹³⁴ Dilekçelerinde çöp depolama nedeniyle kuyularının kirlendiği kaygısını dile getiren Zanderleri haklı bulan Mahkeme, İsveç'i manevi tazminata mahkûm etmiştir. Bu kararda temiz su kullanımını hakkının engellenmesi mülkiyet hakkı ile ilişkilendirilmiş ve bir anlamda '*öznel bir çevre koruma hakkı*' anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, Lopez-Ostra Kararı ile uyumlu bir karar verildiği söylenebilir.⁹³⁵

Aynı hususla ilgili Guerra Olayı ise İtalya'da yaşanmıştır. İtalya'nın Manfredonia kentinde yaşayan başvuru sahipleri (Bayan Anna Maria Guerra ve arkadaşları), yaşadıkları yere yaklaşık 1 km uzaklıkta Monte Sant'Angelo'da bulunan kimyasal ürünler fabrikasından gübre ve karbolaktam üretiminde kullanılan ve yüksek risk taşıyan maddelerden etkilendiklerini dolayısıyla Sözleşmenin (m. 2, 8 ve 10) ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. İddiada üretim döngüsü esnasında fabrikada büyük miktarlardaki sülfür dioksit, nitrik oksit, sodyum, amonyak, metal hidrürleri, benzoik asit ve hepsinden tehlikeli arsenik trioksit gibi yanıcı, patlayıcı ve zehirli maddelerin serbest kalması durumunda yol açacağı reaksiyonlar ve zararlar bulunduğu belirtilmiştir. Bu iddia yetkililerce de kabul edilmiştir. Zira 1976 yılında yaşanan kazada 150 kadar kişi zehirli gazlardan etkilenerek (arsenik zehirlenmesi şikâyeti) hastaneye başvurmuştur. Zamanla fabrika ile ilgili kısıtlamalar artmış, 1994 yılında fabrika kalıcı gübre üretimi durdurulmuş ve termoelektrik güç istasyonu, yem ıslah ve atık su tesisi

---

⁹³³ Hamilton, s. 37.

⁹³⁴ AİHM, Case of Zander v. Sweden (1993), App. No. 14282/88, A279-B.

⁹³⁵ Kaboğlu, s. 144-145.

olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Sonuç olarak mahkeme, 8. m.'nin ihlal edildiğine karar verirken 2. m. bakımından incelemenin gereksiz olduğuna karar vermiştir. Bunun yanında mağdurlara kişi başına 10 milyon İtalyan Lirası ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁹³⁶ Bu olayda ayrıca doğrudan etkinlenme olduğu kadar kirlilikten etkilenme riskinin yüksekliği de önemli bir argüman olarak sunulmuştur.⁹³⁷ Bu ve benzeri kararlar, Sözleşmede geçmemesine rağmen güvenli çevrenin özellikle 2. ve 8. m.'ler bakımından bir ön koşul olduğu gerçeğini göstermiştir.

Fadeyeva Kararı, Rusya'da yaşanan bir olayın çevre korumada yeri bakımından oldukça önemlidir. Sovyetler zamanında Cherepovets'te yapılan ve Rusya'nın en büyük demir-döküm merkezi olan Severstal PLC yetkilileri, çelik üretimi nedeniyle oluşan kirliliğin yayılmasının önüne geçmek amacıyla '*sıhhi güvenlik bölgesi*' adıyla bir tampon bölge oluşturmuşlardır. Oldukça geniş bir alanı kaplayan bu bölgenin teorik olarak şehir ile fabrika yerleşkesinin ayrılmasını sağlaması gerekirken alan genişlemiş, başvuru sahiplerinin de içinde bulunduğu daireler işgal edilmiş ve orada yaşayanlar başka yerlere gönderilmişlerdir. Rusya Federasyonu vatandaşı Bayan Nadezhda Mikhaylovna Fadeyeva, iç hukukta bir sonuç alamayınca, uygulamanın Sözleşmenin 8. m.'sine aykırı olduğunu iddia ederek Mahkemeye başvurmuştur.⁹³⁸

Başvuru süreci devam ederken yetkili birimler tarafından azot dioksit, amonyak, karbon oksit, toz, hidrojen sülfür, karbon disülfür, fenol, formaldehit, kükürt dioksit, nitrik oksit, manganez, benzopyrene ve kurşun gibi 13 ayrı tehlikeli madde üzerinde emisyon ölçümleri yapıldığı bildirilmiştir. Ancak ne devletin ilgili birimleri ne de fabrika yönetimi (Severstal PLC) tarafından yapılan denetimlerin sonuçlarının kamuya açık olmadığı öne sürülmüştür. 2001 yılında bir hastanede yapılan tetkikler sonucu başvuru sahibi dâhil beş işçide meslek hastalığı endiksyonları saptanmış, 2002 yılında yapılan diğer tetkiklerde de bu veriler doğrulanmış ve çalışma alanındaki titreşim, toksit kirlilik ve olumsuz hava ortamları nedeniyle çeşitli hastalıklar sadır olmuştur. Ayrıca, bölgede oluşan kirli hava rüzgarlarla bitkiler, hayvanlar ve insanların yaşam alanları üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Mahkeme, 8. m.'ye göre, endüstriyel kirliliğin uzun sürmesi nedeniyle üst düzeyde fiziksel rahatsızlık ve acı ve ruhsal sıkıntılar yaşanmasının sözleşmenin ihlali anlamına geleceğini kabul etmiştir. Bayan Fadeyeva uğradığı manevi

⁹³⁶ AIHM, Case of Guerra and Others v. Italy (1998), App. No. 14967/89.

⁹³⁷ Rostron ve diğ., s. 34.

⁹³⁸ Fitzmaurice, s. 196-197.

kayıpların tazmini için 10 bin € talep etmiş, ancak bu miktar idarece abartılı bulunmuştur. Mahkeme çeşitli faktörleri de göz önüne alarak 41. m. çerçevesinde 6 bin € tazminata hükmetmiştir. Maddi kayıplar için ise; 30 bin € talep etmiş idare kabul etmemiştir. Mahkeme, maddi kayıpla ilgili illiyet bağı tam olarak kurulamadığı için bir tazminatı gerekli görmemiştir. Sonuçta 8. m.'nin ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁹³⁹

Nükleer Testlerle ilgili olarak *L.C.B. v. İngiltere* (1998) ve *McGinley ve Egan v. İngiltere* (2000) Kararları Mahkeme'nin konuya bakışını göstermesi bakımından önemlidir. *L.C.B. Olayı*, İngiltere'nin, 20 bin askerin katıldığı, 1952 ile 1967 yılları arası Büyük Okyanusta Avustralya Maralinga'da gerçekleştirdiği atmosferik nükleer denemeler üzerine çıkmıştır. Bu denemelerden Christmas Adası'ndaki 'Grapple Y' ve 'Grapple Z' denemelerinin (Kasım 1957-Eylül 1958) Hiroşima ve Nagazaki'ye atılanlardan kat kat güçlü olduğu bildirilmiştir. Bu denemelerde görevlilerden yerine getirilmesi istenen prosedürün 'deneysel amaçlı kasten radyasyona maruz bırakılma' sonucunu doğurduğunu iddia eden başvuru sahibinin iddiasını İngiltere Hükümeti reddetmiştir. Gerekli tedbirlerin alındığı ve radyasyona maruz kalmayı önleyecek yeterli teknik işlemlerin yerine getirildiğini belirten Hükümet, denemelerin amacının böyle bir durumda radyasyondan korunmayı, fiziksel yaralanmaları ve ışık nedeniyle oluşan göz hasarlarının önlenmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir.

Sözleşmenin 2., 3., 8. ve 13. m.'lerinin ihlal edildiği belirtilerek yapılan başvuru, denemelerdeki görevlilerden birisinin lösemi hastası kızı tarafından yapılmıştır. Kız, hastanenin 'baba radyasyona maruz kalmıştır' raporunu da ekleyerek erken teşhis imkânı bulunduğunu belirtmiştir. Sözleşme (m. 2/1) kişilerin yaşam hakkının korunması görevini devlete yüklemiştir. Işına maruz kalan ve çocuğu lösemi olan babanın durumu ile denemeler arasında doğrudan illiyet bağı kurulamasa da muhtemel risklere karşı uyarma, sağlık taraması ve babanın maruz kaldığı radyasyon miktarının bildirilmemesi hususlarında yetersiz kalındığı kabul edilmiştir. Buna göre idarenin insanların yaşamlarının güvence altına alınması hususundaki yükümlülüğünün açık olduğu belirtilmiş ve Sözleşmenin 2., 3., 8., ve 13. m.'leri bakımından ihlal ve 41. m. bakımından zararın tazminini talep edilmiştir. Karara göre sözleşme (m. 2/1) devlete, yetki alanı içinde bulunanların yaşamlarını koruma altına alma hususunda pozitif

⁹³⁹ AIHM, Case of Fadeyeva v. Russia (2005), App. No. 55723/00.

yükümlülük getirdiği için devletler uygun tedbirleri almak zorundadır.⁹⁴⁰ Aynı konu ile ilgili bir başka örnek olan McGinley and Egan Davasının⁹⁴¹ konusu eski bir İngiliz askeri olan başvuru sahibinin testler zamanında maruz kaldığı radyasyon hakkında bilgilendirilme eksikliği hakkındadır. Konu, 8. m. bakımından kabul edilmiştir.⁹⁴²

Mahkemenin güncel bir kararı olan '*Tatar v. Romanya Kararı*'nda⁹⁴³ 8. m. üzerinden özel ve aile yaşam alanı, sağlık ve çevrenin korunması konularına önem vermeye devam ettiğini görülmektedir. Baia Mare yakınlarında sodyum siyanürle altın çıkarılan madende 2000 yılında yaşanan kaza sonucu çevreye büyük miktarda siyanür yayılmasına sebep olmasına rağmen yetkili makamların ilgili firmanın işletme ruhsatını iptal etmemesi üzerine Vasile Gheorghe Tatar ve Paul Tatar adlı Romanya vatandaşları Sözleşmenin 8. m.'sinin ihlal edildiğini iddia etmiş ve konuyu AİHM'ye taşımışlardır. Mahkeme kararında⁹⁴⁴, oluşan kirliliğin kişinin özel ve aile hayatına ve refahına müdahale olduğunu önceki kararlarında olduğu gibi yinelemiştir. Bu hakların korunması hususunda da devletin yükümlülük alması gerektiği kabul edilmiştir. Bu yükümlülük, özel hayat, konut ve daha önemli ve genel olarak sağlıklı çevre hakkının korunması ve geliştirilmesini kapsamaktadır. Bir diğer eksiklik ve sorumluluk konusu da İhtiyat İlkesi'nin uygulanmamış olmasıdır. Nitekim kararda bu ilkenin kaza sonrası uygulanması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁴⁵

AİHM'nin, Türkiye'ye karşı açılan çevre ile ilgili kararlarından örnek olarak *Öneryıldız, Taşkın ve Diğerleri* ve *Okçay ve Diğerleri* Davaları incelenmiştir. Bu örnek kararların dışında Türkiye'ye karşı çevre, çevre koruma ve çevre hakkı konuları ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan birçok dava açılmıştır. Ancak en çok bilinen kararların içinden bu üçü seçilmiştir. Adalet Bakanlığı'nın resmi web sitesinde İnsan Hakları Bilgi Bankası'ndan elde edilen bu kararlar incelenirken, Dışişleri Bakanlığı Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü'nce yapılan gayriresmi tercümelere dayanılarak yararlanılmıştır.⁹⁴⁶

⁹⁴⁰ AİHM, Case of L.C.B. v. United Kingdom (1998), App. No. 23413/94.

⁹⁴¹ AİHM, Case of McGinley and Egan v. United Kingdom (2000), App. No. 21825/93 and 23414/94.

⁹⁴² Aalt Willem Heringa, (2006), "*Human Rights and General Principles and Their Importance as a Legislative Technique. Do They Matter in Legislation? An Analysis With Specific Reference to Environmental Protection*", Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 17.

⁹⁴³ AİHM, Case of Tatar v. Romania (2009), App. No. 67021/01.

⁹⁴⁴ AİHM, Case of Tatar v. Romania (2009), App. No. 67021/01.

⁹⁴⁵ AİHM, Country Fact Sheets 1959-2009, 19.07.2010, s. 64.

⁹⁴⁶ Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/>, 30.06.2009.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Maşallah Öneriyıldız 12 akrabası ile birlikte Ümraniye Kazım Karabekir’de ikamet etmekte iken 1993’te çöplükteki metan gazı patlaması sonucu 9 yakınına kaybetmiş, kendilerine ait konutlar da dâhil 11 ev yıkılmıştır.⁹⁴⁷

1972 yılında Ümraniye Hekimbaşı Mahallesi’nin yakınlarında evsel katı atık alanı (çöplük) oluşturulmuştur. Bölgede Belediye Meclisi’nin yerleşim yeri açılmasına karşı çıkmasına rağmen zamanla gecekonduların yerleşimleri artmış, çöplüğün bulunduğu alana yaklaşmıştır. Bunun üzerine Belediye Meclisi çöplüğün bölge halkı için tehlike oluşturmaya başladığını düşünerek 1991 yılında bir araştırma yaptırmış ve çıkan sonuca göre çöplüğün mevzuata uygun olmadığı belirlenmiştir. Hurda yığınlarının bulunduğu alan ile evler arasında bir bariyerin olmaması, depolama, geri dönüşüm ya da yakma sistemlerinin olmaması, drenaj sisteminin bulunmaması nedeniyle “*insanları, hayvanları ve çevreyi her türlü riske maruz bıraktığı*”na ve çevrede yaşayanların ciddi sağlık sorunları yaşanacağına dikkat çekilmiştir.

Nisan 1993’te yaşanan metan gazı patlaması nedeniyle Mayıs ayından itibaren çöp dökülmesine izin verilmeyeceği bildirilmiştir. Yaşanan kazada 11 ev zarar görmüş ve 9 kişi yaşamını yitirmiştir. Öneriyıldız, idarenin sorumluluğu bulunduğu gerekçesiyle savcılığa başvurmuş ve yetkililerin aldığı cezalardan tatmin olmayınca konuyu AİHM’ye taşımıştır. İlk olarak Sözleşmenin 2. m.’sinin (yaşama hakkı) ihlal edildiğini iddia etmiş, Türk Hükümeti ise bunu reddetmiştir. Çöp toplama etkinliğinin oluşturduğu tehlikenin bu madde kapsamında düşünülebileceği için kabulüne karar verilmiştir. Tarafların savlarını dinleyen mahkeme, 2. m.’nin devletlere ‘*topraklarında yaşayan kişilerin yaşamlarını korumak için gerekli önlemleri almaya yönelik kesin bir yükümlülük verdiği*’ belirtmiş ve Guerra ve L.C.B. Kararlarına atıf yaparak devletlerin yükümlü olacağına hükmetmiştir.

Özel hayatın ve aile hayatının korunmasının (m. 8) sağlanamadığı iddiaları geçerli görülürken 1 Nolu Protokolün 1. m.’sinin (mülkiyet hakkı) ihlal edildiği iddiası da mülkiyet hakkının maddi mülkiyetten daha geniş, iç hukuk sınıflandırmalarından bağımsız ve kendine has bir anlamı olduğu için kabul edilmiştir. Sözleşmenin 13. m.’sinde düzenlenen etkili başvuru hakkının kullanılması da başvuran tarafından mümkün olmadığı açık olduğu yine bir ihlal söz konusu olmuştur. Adil yargılanma

⁹⁴⁷ AİHM, Country Fact Sheets 1959-2009, 19.07.2010, s. 80.

hakkı (m. 6) da iç hukuk sürecinin uzun sürmesi nedeniyle gündeme gelmiş, mahkeme bu değerlendirmeyi gereksiz görmüştür.

Başvuran, tüm bu şikâyetlerin tazmini için 41. m.'ye dayanarak (iyi idare, hakkaniyete uygun tatmin) tazminat talep etmiş, mahkeme de 21 bin € maddi ve 133 bin € manevi tazminatı uygun bulmuştur.⁹⁴⁸ İnsan yaşamının, insan sağlığının ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının tüm insanların temel haklarından olduğu kabul edilmiştir. Böylece çevrenin korunması gerektiği ortaya çıkmıştır.⁹⁴⁹ Sonuç olarak Ümraniye çöplüğü artık mevcut değildir. Mahalli meclis, çöplüğün üzerini toprakla kapatarak üzerine havalandırma boruları yerleştirmiştir. Belediye Meclisi, önceden çöplüğün bulunduğu yere ağaçlar dikmiş, burada spor alanları oluşturmuştur.⁹⁵⁰

Bergama Olayı olarak da bilinen *Sefa Taşkın ve Arkadaşları Davası*, İzmir'in Bergama İlçesi'ne bağlı Ovacık'ta altın madeni işletilmesine izin verilmesine karşı çıkan Bergama ve yakın çevrede yaşayan köylülerin AIHM'ye başvurusu üzerine gündeme gelmiştir. Başvuru sahipleri Ovacık altın madeninin işletmeye açılması ile çevrenin bozulduğunu ve bundan etkilendikleri, bu etkinin patlayıcı madde kullanımı ve makine kaynaklı gürültü zararları ile birlikte daha fazla zarar verdiği belirtmişlerdir. Sözleşmenin 2., 6., 8. ve 13. m.'lerinin ihlal edildiği iddiasıyla mahkemeye başvuru yapmışlardır.⁹⁵¹ Ancak başvuru, iç hukuk süreci devam ederken yapılmıştır. Bu olayın, Sözleşmenin kabul edilebilirlikle ilgili ilkesi (m. 35) açısından sorunlu olduğu düşünülmektedir. Ancak mahkeme Sözleşmeye göre (m. 35/3) başvurunun dayanaktan yoksun olmadığını dolayısıyla başvuruyu kabul edilemez bulmak için bir neden bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁵²

Başvuranlar, idarenin siyanürle altın madeni çıkarması izni vermesinin ve yedek siyanürün depo edilmesinin yöre halkının sağlık ve güvenliğini tehdit ettiğini öne sürmüşler ve bunun Sözleşmenin 2. ve 8. m.'lerine aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta bununla ilgili olarak Danıştay 6. Dairesi'nin Anayasa'nın yaşama hakkı (m. 17) ve çevre hakkı (m. 56) güvencelerine dayanarak verdiği faaliyet izninin iptali kararına uymadıkları gerekçesiyle Hükümet yetkililerinden bazıları Yargıtay ve Ankara Asliye

⁹⁴⁸ AIHM, Case of Önerıldız v. Turkey (2004), App. No. 48939/99. Dava, 2004'teki Büyük Daire'nin kararından önce 2002'de Birinci Dairede görülmüştür. Dolayısıyla iki Önerıldız Davası bulunmaktadır.

⁹⁴⁹ Fitzmaurice, s. 201.

⁹⁵⁰ Yargıtay, Önerıldız-Türkiye Davası (2004), Baş. No. 48939/99, <http://www.yargitay.gov.tr/>, 05.05.2010.

⁹⁵¹ AIHM, Case of Taşkın and Others v. Turkey (2005), App. No. 46117/99.

⁹⁵² Alica, s. 196-198.

Hukuk Mahkemesi tarafından tazminata mahkûm edilmiş ve bu tazminat Bergamalı köylülere ödenmiştir.⁹⁵³

Hükümet çevresel risk iddialarını reddetmiş ve riskin farazi olduğunu belirtmiştir. Mahkeme buna karşı Lopez Ostra Kararına atıf yaparak 8. m.'nin uygulanabilmesi için başvuru sahiplerinin yaşamlarının ağır bir tehlike altında olmasını gerekli görmeyip sağlık ve özel ve aile yaşamlarının ciddi tehlikeye düşürecek ağır çevre ihlallerinin varlığını yeterli görmüştür. İlgili devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğine karar verilmiştir. Aynı şekilde 6/1. m. açısından da ihlal tespiti yapılmıştır. İdarenin iddialarını geçerli saymayan mahkeme bu madde ve 8. m. bakımından başvuru sahiplerine Türk Anayasası tarafından sağlanan haklara (m. 17 ve 56) karşı ciddi, açık ve gerçek tehditler olduğunu belirtmiştir. Ancak siyanürle altın madeni işletmenin yaşam hakkı ve yargısal korumdan yararlanma haklarını ihlal ettiğini iddialarını görüşen mahkeme 2. ve 13. m.'ler açısından bir değerlendirmeyi gerekli görmemiştir. Zira mahkeme esas itibariyle konuyu 8. ve 6/1. m.'ler açısından incelemeye almıştır. Mahkeme ayrıca başvuru sahiplerinin tazminat talepleri karşısında idarenin görüş bildirmemesi üzerine 41. m. çerçevesinde kişi başına 3 bin € tazminata hükmetmiştir. 3. Daire tarafından verilen bu karar temyiz edilmiş ve 30 Mart 2005 tarihinde Büyük Daire tarafından onanmıştır.⁹⁵⁴ Sonuç olarak Taşkın ve diğerleri Davası çevrenin koruma açısından oldukça önemli bir karar olarak kabul edilmektedir. Öyleki bilinçli bir çevrecilik gayreti ile kazanılmış bir çevre zaferi olarak adlandırılmıştır.⁹⁵⁵

Ahmet Okyay ve arkadaşları, Muğla'da kurulan Yatağan, Gökova (Kemerköy) ve Yeniköy termik santrallerinin işletmelerinin durdurulmasına ilişkin alınan mahkeme kararının yerine getirilmesi sürecinin Sözleşmenin 6. m.'sine aykırı olduğunun iddia etmişlerdir. Zira ulusal mahkemelerce bu termik santrallerin Muğla'da çevre kirliliğine sebep olduğuna dair verilen kararlar idarece yerine getirilmemiştir.⁹⁵⁶ Taşkın ve diğerleri Olayı'nda olduğu gibi burada da Türk Anayasası'nın 56. m.'sine dayanarak iddialarını güçlendiren davacılar, tesislerin işletilmesinde düşük kalitede kömür kullanıldığı için kirlilik oluştuğu ve bölgenin biyolojik çeşitliliğinin zarara uğradığını belirtmişlerdir.⁹⁵⁷

---

⁹⁵³ Özkan, s. 65.

⁹⁵⁴ AİHM, Case of Taşkın and Others v. Turkey (2005), App. No. 46117/99.

⁹⁵⁵ Alica, s. 196-198.

⁹⁵⁶ Hamilton, s. 46.

⁹⁵⁷ AİHM, Case of Okyay and Others v. Turkey (2005), App. No. 36220/97.

Gökova Termik Santralının deniz balığı çeşitlerinde azalmaya, tarımsal ve ormanlık arazide zararlara ve turizm üzerinde ters etkiye sebep olacağı ileri sürülmüştür. İdarenin, gerekli tedbirleri aldığı gerekçesiyle, başvuranın istemini reddetmesinin hukuka uygun olmadığına karar verilmiştir. Yeniköy Termik Santralının açılması ile ilgili izin ve donanımların eksik olmasının çevresel felaketlere yol açacağı iddia edilirken, Yatağan Termik Santralının ise açıldıktan kısa süre sonra çevreyi kirlettiği gözlemlenmiştir.⁹⁵⁸

Yatağan Termik Santrali çevresinde yaşayan çiftçilerin zeytin ve tütün üretimlerinin santralden yayılan kül ve zehirli gazlardan olumsuz etkilendiğini, bu nedenle maddi zarara uğradıkları iddiasını kabul eden Yatağan Sulh Mahkemesi maddi tazminata karar vermiştir. Kararlar Yargıtay tarafından da onanmıştır. Ayrıca Danıştay tarafından verilen son karar sonrası iç hukuk süreci tamamlanmıştır. İstedikleri sonucu alamayan başvuranlar konuyu AİHM'ye taşımıştır. Sonuç olarak AİHM, başvurunun Sözleşmenin 6. m.'si bakımından kabul edilmesine karar vermiştir.⁹⁵⁹ Taşkın ve Diğerleri kararına da atıf yaparak olayda bir ihlal olduğu tespitini yapan mahkeme idareyi 41. m.'ye göre manevi tazminata mahkûm etmiştir. İdareye tüm başvuru sahiplerine kişi başına 1.000 € ödeme cezası verilmiştir.⁹⁶⁰

Türkiye'de idareyi mahkûm eden bu kararlar, yöneticilerin çevreye zarar veren faaliyetlerde bulunma lükslerinin olmadığını göstermiştir. Bu kararlar çevrenin ve çevre hakkının korunması ve geliştirilmesinde, çevreciliğin gelişmesinde, çevreye duyarlı olanların cesaretlenmesinde itici güç olarak önemli işlevler görmüştür/görmektedir.

AİHM, öncelikle sözleşmede geçen hakları geniş yorumlaması ve değişen koşullar karşısında dinamik yapının korunması gerektiğini fark etmiştir. Kayıt altına alınan haklar, kağıt üstünde kalmayıp etkin bir biçimde kullanıldığında anlam kazanacaktır. Dolayısıyla bunun garanti edilmesi gerekmektedir. Mahkeme, sözleşmenin yorumunda üye ülkeler arasında bir konsensüs olmasına dikkat etmektedir. Mesela, çevre sorunlarını sözleşmenin 8. m.'si çerçevesinde kişinin fiziksel bütünlüğü, sağlığı, özel hayatı ve kendini geliştirmesini etkileyip etkilemediğine göre yorumlaması bu anlayışla uyumludur.⁹⁶¹ Mahkeme bazen yapılan başvurularda birçok konunun “*kamu yararı*”

⁹⁵⁸ Avrupa Konseyi Türkiye, 19.07.2010.

⁹⁵⁹ Hamilton, s. 47.

⁹⁶⁰ AİHM, Case of Okyay and Others v. Turkey (2005), App. No. 36220/97.

⁹⁶¹ Heringa, s. 19-20.

çerçevesinde değerlendirilebileceğini belirtmiş ve çevre hakkı da bu kapsamdaki haklardan birisi olarak sayılmıştır.⁹⁶²

3.7.2.2. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yaklaşımı

İnsanlık tarihi boyunca savaşlar ve çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Ancak özellikle 20. yy.'da yaşanan savaşlar çok geniş kitleleri etkilemiş ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Bunun yanında iç savaşlar, dikta rejimlerin uygulamaları da insanlar üzerinde savaş benzeri etkiler bırakmıştır.⁹⁶³ Yaşanan trajedi ve olumsuzlukların önüne geçebilmek, tekrar yaşanmasına engel olmak ve suçluları cezalandırmak amacıyla bir uluslararası yargı organı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllardan sonra eski Yugoslavya'nın dağılması ve Ruanda'da yaşananlar süreci hızlandırmıştır. Bu nedenle Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulması savaş ve savaşla ilişkilendirilebilecek suçlara dayanır. Mahkeme, ülkelerin egemenlikleri konusundaki hassasiyetler nedeniyle geç bir dönemde, 15 H aziran-17 Temmuz 1998 tarihleri arasında, Roma'da, düzenlenen konferans sonucunda kurulmuş ve Roma Statüsü'ne taraf olan 120 ülkeden altmış tanesinin onayı sonrası 01 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. Sürekli görev yapan bir mahkeme olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargılama, savcılık ve sekreteryadan oluşan üç organı bulunur. Yargı yetkisi ise; kişiler, yer ve maddi hukuk veya suçlar bakımından kabul edilmiştir.⁹⁶⁴

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin doğrudan çevre sorunları ve anlaşmazlıkları ile ilgili bir kararı yoktur. Çevresel kirlilik, sorun ya da anlaşmazlıklar savaş ve savaş suçları nedeniyle ortaya çıkabilecek dolaylı sonuçlardır. Ancak çok ciddi çevresel sorunlara yol açabilecek nükleer silah kullanımının mahkemenin yargı yetkisi dışında bırakılması önemli bir eksiklik olarak görülebilir.⁹⁶⁵ Bu eksikliğin giderilmesi silahlı çatışma ve ceza hukuku düzenlemelerini içeren Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünde uluslararası suçlara, sınırlı olsa da, insan hakları, çevre hukuku ve diğer çevre konularını kapsayan çevresel değerlendirmelerin entegrasyonu ile mümkün olabilecektir.⁹⁶⁶ Bu çerçevede uluslararası sorumluluk, suçun doğasında bulunan yükümlülüğü artıracaktır.

---

⁹⁶² Taşkesen, s. 76.

⁹⁶³ Aksar, s. 131.

⁹⁶⁴ Uluslararası Ceza Mahkemesi, <http://www.icc-cpi.int/>, 19.07.2010.

⁹⁶⁵ Aksar, s. 147.

⁹⁶⁶ Sands, s. 11.

1980 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu, çevresel zararları, ceza ve kabahat şeklinde iki kapsamda değerlendirme önerisi sunmuştur. Devletlerin sorumlulukları ile ilgili olarak hazırlanan taslak metnin 19. m.'sinde uluslararası çevre suçu ve kabahatinin tanımlaması verilmiştir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'na göre suç ve kabahat '*atmosfer ve denizlerin yoğun olarak kirletilmesi gibi insan ve çevresinin korunmasında özel öneme haiz fiilleri yasaklayan temel uluslararası yükümlülüklerin ciddi ihlalleri*' şeklinde tanımlanmıştır. 2001 yılında yeniden yapılan düzenleme ile devletlerin sorumluluğu kabul edilirken bireylerin sorumluluğu dışarıda bırakılmıştır.⁹⁶⁷ Ancak 1996 yılında devlet birey ayrımı yapılmadan kabul edilen genel anlayışa göre çevresel zarar ve suç; '*barış ve insanlığın güvenliğine*' karşı işlenen suçlar olarak tanımlanmıştır. m. 20/g'ye (eski m. 22) göre '*doğal çevreye, yaygın, uzun süreli ve ciddi zararlar vermesi tasarlanan ya da beklenen*' savaş metodlarını veya araçlarını kullanan kişiler çok ciddi savaş suçu işlemiş gibi sorumludur. Çevre zararının tespiti ile ilgili standartlar 1977 Çevresel Modifikasyon Sözleşmesi ve 1949 Cenevre Sözleşmesi 1. Ek Protokol'e göre belirlenir. Ayrıca 26. m.'ye göre savaşta ya da barışta emir veren veya çevresel zarara sebep olacak yöntem ve silahları kullandıranlar da suçlu kabul edilmektedir.⁹⁶⁸

Uluslararası Hukuk Komisyonu, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kasıtlı saldırı olarak tanımladığı savaş suçu düzenlemesine '*açıkça, aşırı, somut, doğrudan ve genel askeri avantajlar sağlamak amacıyla yapılan faaliyetlerin çevreye yaygın, uzun süreli ve çok ciddi zararlar vermesi*'ni de eklenmesini önermiştir. Ancak, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin, soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçları, çevre suçlarını kapsayacak biçimde geniş yorumlayıp yorumlamayacağı ileriki zamanlarda görülecektir.⁹⁶⁹

3.7.2.3. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yaklaşımı

Divan, 1952'de AKÇT'nin yargı organı olarak Lüksemburg'da kurulmuştur. 1957 Roma Antlaşması ile Topluluğun yargı organı olarak belirlenmiş ve 1958'de göreve başlamıştır. Divan, Adalet Divanı (The Court of Justice), 1988'de kurulan İlk Derece Mahkemesi⁹⁷⁰ (Genel Mahkeme-The General Court) ve 2004'te kurulan Kamu

---

⁹⁶⁷ Sands, s. 894.

⁹⁶⁸ Sands, s. 895.

⁹⁶⁹ Sands, s. 895.

⁹⁷⁰ Zamanla iş yoğunluğu artan AB Adalet Divanı'nın iş yükünün azaltılması amacıyla kurulan İlk Derece Mahkemesi genellikle doğrudan gerçek ve tüzel kişilerin başvurularına bakar ve bu davaların önemli bir bölümü çevre ve çevre sorunları ile ilgilidir. AB Adalet Divanı, <http://curia.europa.eu/>, 19.07.2010.

Hizmetleri Mahkemesi (The Civil Service Tribunal) şeklinde üçlü bir yapıda oluşturulmuştur. AB'nin sürekli nitelikli yargı organı olan mahkemenin AB mevzuatını üye ülkelerde aynı şekilde yorumlanması ve uygulanmasının sağlanması görevi, herkes için eşit hukukun sigortası kabul edilir. Bu sigorta, üye ülke yargı organlarının aynı konuda farklı karar vermelerini engeller. Üyeler (m. 226-227) ve AB kurumları (m. 230-231) arasında çıkan hukuki anlaşmazlıklara çözüm bulma ve gerçek ve tüzel kişilerin başvurularına (m. 232) bakma⁹⁷¹ görevlerinin yanında üye ülke yargı organlarına (m. 234) ve AB organlarına görüş bildirme görevi de vardır.⁹⁷²

Üye ülke yargı organlarının ve İlk Derece Mahkemesi'nin kararlarının AB Adalet Divanı'nda temyizi mümkündür. İlk Derece Mahkemesi'nin bir kararını bozan Divan, birey ve STK'ların başvuru hakkını genişletmiştir. Divan'dan önce bireylerin ve STK'ların başvuru hakları kısıtlı olmasına karşın bu kararla⁹⁷³ genişletilmiştir. Bireysel başvuruda bireyin kendisini kamuyu ilgilendirenden daha fazla etkileyen bir durum olması gerekir.⁹⁷⁴ Önemli bir nokta da; çevre hukukunun tüm topluma eşit olarak uygulandığında tek tek bireylerin zayıf kalacağı yani bir anlamda dışarıda bırakılmasının kabul edilmesi gerektiğidir.⁹⁷⁵

Yetkileri açıkça belirtilen Divan, kendi görev alanında ulusal mahkemelere de referans oluşturabilmektedir. Üye ülke mevzuatlarının AB Hukukuna aykırı bir şekilde uygulandığı tespit edildiğinde zarar tazmin edilebilmektedir.⁹⁷⁶ Divan, bu özelliği ile uluslararası bir mahkemedir. Mahkemeye erişimle ilgili olarak 2005 ÇED Direktif düzenlemesi (Art 10a) Divan tarafından geniş kapsamlı bir yargısal koruma yükümlülüğü olarak algılanmış ve geliştirilmiştir. Yapılan değişiklik hukukun üstünlüğünün adli erişim olanağı ile sağlanması anlamına gelmektedir. Bu hususla ilgili *Upjohn Davası*⁹⁷⁷ örnek olarak verilebilir.⁹⁷⁸

---

⁹⁷¹ Çevre ile doğrudan bağı olmayan Stauder Davası, insan hakları ile ilgili mahkemeye yapılan ilk başvuru olması bakımından önemlidir. AB Adalet Divanı, Case C-29/69 Stauder v. City of Ulm [1969] ECR I-5901.

⁹⁷² AB Adalet Divanı, 19.07.2010, TC Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, http://www.abgm.adalet.gov.tr/ab_kurumlar.html, 17.02.2012.

⁹⁷³ AB Adalet Divanı, Case C-321/95P, Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) and Others v. Commission of the European Communities, [1998] ECR I-1615.

⁹⁷⁴ Kramer, *Casebook on...*, s. 403-412.

⁹⁷⁵ Wilkinson, s. 81.

⁹⁷⁶ Marsden, *Strategic...*, s. 150.

⁹⁷⁷ 1968 tarihli İlaç Kanunu'na göre Upjohn ilaç firması ile Lisans Otoritesi arasında ortaya çıkan anlaşmazlık İngiltere ve Galler Yüksek Mahkemesi'ne taşınmıştır. Karmaşık düzenleme ve değerlendirmelerde ulusal mahkemenin yetkisinin sınırlı olması Divan tarafından kabul edilebilir bulunmuştur. Ancak ulusal mahkemenin özerkliğine saygı duyulduğu belirtilse de Topluluk Hukuku çerçevesinde oluşturulan ilke ve kuralların üstünlüğü

Divan, AB sözleşmelerinin (AET, AKÇT ve AAET) yorumlanması ve uygulanmasının gözlemcisi ve güvencesi (m. 220) konumundadır.⁹⁷⁹ Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi'nde, her üye ülkeden bir yargıç olmak üzere 27 yargıç görev yapmaktadır. Hukuk Sözcüleri (savcı) de yargıçlara yardımcı olmak üzere çalışmaktadırlar. Kamu Hizmetleri Mahkemesi'nde ise Konsey tarafından atanan 7 hakim bulunur. Divan görevini Genel Kurul ve daireler aracılığıyla ifa etmektedir. AB Adalet Divanı ile ilgili olarak Nice'de (07-09.12.2000) ve Lizbon'da (13.12.2007-01.12.2009) önemli değişiklikler yapılmıştır.⁹⁸⁰

Divan'ın, uluslararası anlaşmaların tevili de dâhil içtihatlarının AB Hukuku açısından doğrudan etkisi vardır. Ancak önceki dönemlerde bunun etki gücünün zayıf kaldığı söylenebilir. Uluslararası hukukla da uyumlu olan modern içtihatlarında yeni anlayışlar geliştirmiştir. Bu gelişim süreci çevre anlayışına da yansımıştır.⁹⁸¹

Uluslararası sözleşmeler kadar üye ülkelerde Topluluk Direktiflerinin doğrudan ya da dolaylı olarak uygulanması hususu da AB Adalet Divanı tarafından kararlar alınmıştır. Doğrudan uygulanma hususunda yani yerel mahkemelerin doğrudan atıf yapabilme ya da dayanak oluşturabilmeleri için üç şart bulunmaktadır. Açık ve kesin hükümler içermesi, koşulsuz olması ve üye ülkelere uygulama anlamında takdir yetkisi bırakılmaması gerekmektedir. Doğrudan uygulama ile ilgili olarak AB Adalet

---

vurgulanmıştır. Dolayısıyla ÇED Direktifi'nin bir parçası olan bu genel ilke (Art 10a) ile ilgili uyumsuzluk açık değilse de en azından Topluluk Hukuku ile getirilen hakların etkili korunması sağlanmalıdır. Bu ilke 'usul ve esasa ilişkin' olarak bir denge ve esnek bir anlayış oluştururken Topluluk Hukuku'nun üstünlüğü kapsamında rol üstlenmiştir. Sonuç olarak ulusal mahkeme, Lisans Otoritesinin kararı esastan incelenmeye gerek görülmesi de Direktif'in somut şartlarının yerine getirilip getirilmediği incelenmek zorundadır. Divan, Direktif'in, ulusal düzeyde etkin bir şekilde uygulanması ve denetlenmesinin sürekli takip edilmesinde kuralcı bir yaklaşım benimsemiştir. AB Adalet Divanı, Case C-120/97 Upjohn Ltd. v. The Licensing Authority [1999] ECR I-223.

⁹⁷⁸ Ryall, s. 197-201.

⁹⁷⁹ Sands, s. 222.

⁹⁸⁰ 07-09 Aralık 2000 Nice: İlk Derece Mahkemesi de anlaşmaların yorum ve uygulanmasında yetkili kılınmış ve yetkileri artırılarak önkarar alma imkânı verilmiştir. Mahkeme ve İlk Derece Mahkemesi genişleyen bir birliğin işleyişine uygun bir biçimde hem yapı hem de yargı yetkisi ve denetimi bakımından güçlendirilmiştir. Yargıç ve savcıların yetkileri ve görev alanları genişletilmiştir. Dolayısıyla mahkemeler, mahkemelerde görevli hakim ve savcılar ile usul, esas ve işleyiş konularında yenilikler getirilmiştir. 13 Aralık 2007-01 Aralık 2009 Lizbon: Avrupa Topluluğu ve AB ile ilgili tüm anlaşmalar tek çatı altında toplanmış ve AB tüzel kişilik kazanmıştır. Karışıklıklar ortadan kaldırılarak kurumsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Temel Haklar Şartı, anlaşma ile hukuki olarak bağlayıcı hale getirilerek bireysel temel haklar güvence altına alınmıştır. AB kurumları daha demokratik, şeffaf, etkin ve işlevsel hale getirilmiştir. AB Adalet Divanı'nın görev ve yargısal yetki alanı ortak dış ve güvenlik politikaları hariç olmak üzere birliğin tüm faaliyet alanlarını kapsayacak şekilde genişletilirken hakim ve savcı sayısı artırılmıştır. Sonuç olarak mahkemenin, Adalet Divanı, Genel Mahkeme (İlk Derece Mahkemesi) ve Kamu Hizmetleri Mahkemesi şeklindeki üçlü yapısı korunmuştur. AB Adalet Divanı, 19.07.2010, TC Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 17.02.2012, TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlamasi.tr.mfa>, 17.02.2012, Marsden, *Strategic...*, s. 150.

⁹⁸¹ Francis G. Jacobs, (2008), "Direct Effect and Interpretation of International Agreements in The Recent Case Law of The European Court of Justice", Ed. Dashwood Alan ve Marc Maresceau, Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 16.

Divanı'nın aldığı kararlar⁹⁸² bulunmaktadır. Bir kararında⁹⁸³ AB Adalet Divanı doğrudan uygulamada kirletene karşı ceza muhakemesinin bir devlet lehine sonuçlar doğuracak doktrini kabul etmemiştir.⁹⁸⁴

Dolaylı Direktiflerin uygulanması için ulusal mevzuatla uyumlaştırma zorunluluğu olmayıp herhangi bir işlem gerekmeden iç hukukun bir parçası olmaktadır. Bu husus Francovich⁹⁸⁵ İlkesi diye bilinen karar sonrası gelişmiştir. Karara göre üyeler Direktifleri uygulamada doğrudan sorumlu olacak ve uygulamadaki başarısızlık nedeniyle oluşacak zararı tazmin etmekle yükümlü tutulacaktır. Yani bireyler uygulamadan kaynaklı zarardan etkilendiğini iddia ederek başvurabilmektedir. Ancak nedensellik bağının kurulması gerekmektedir.⁹⁸⁶

Bütün yargı organlarının çevre uyumsuzluklarındaki temel açmazı ekonomik çıkar çevre koruma ikilemi olup Divan için de geçerlidir. İhtiyat İlkesi anlayışı anlaşmazlıkların çözümü ve çevre koruma-ekonomik gelişme dengesi noktasında kilit rol oynamaktadır. İhtiyat İlkesi'nin bir yansıması olarak da ÇED ve Stratejik ÇED Süreçleri ön plana çıkmıştır.⁹⁸⁷ Bununla ilgili olarak ekonomik faaliyetlerin sebep olduğu kirlilik bir kirletme hakkı olarak görülmemiştir. 1991 yılında Suların Tarımsal kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Korunması ile ilgili 91/676 sayılı Direktif kabul edilmiştir. İngiltere'nin Direktif uyarınca hassas bölgelerde su kaynağı olan bazı yerleri tespit etmesi ve önlemler almasına karşın bölgede yaşayan çiftçilerden birkaçı, yasal engellerin bulunduğu, çevre ilkelerinin ve temel mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçeleriyle Direktifin geçersiz olması gerektiği görüşünü ileri sürerek başvurmuştur. Kararda⁹⁸⁸, Direktif ile ilgili zaman içerisinde teknik bazı değişiklikler olsa da, çevrenin kirletilmesine müsamaha gösterilmeyeceği açıkça görülmüştür. Buna göre kararın çiftçiye kirletme hakkı tanımadığı şeklinde bir sonuç çıkarılabilir. Ayrıca İngiltere, 1996'da çiftçiler için mali destek sağlayacak bir programı kabul etmiştir.⁹⁸⁹

---

⁹⁸² AB Adalet Divanı, Case C-435/97 WWF v. Autonome Provinz Bozen [1999] ECR I-5613; Case C-188/89 Foster v. British Gas [1990] ECR I-3133; Case C-152/84 Marshall v. Southampton AHA [1986] ECR 723; Case C-6/64 Costa v. ENEL [1964] ECR 585; Case C-26/62 Van Gend & Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration [1963] ECR 2.

⁹⁸³ AB Adalet Divanı, Case C-168/95 Criminal Proceedings Against Luciano Arcaro [1996] ECR I-4705.

⁹⁸⁴ Sands, s. 737.

⁹⁸⁵ AB Adalet Divanı, Cases C-6/90 and C-9/90 Francovich and Others v. Italian State [1991] ECR I-5357.

⁹⁸⁶ Rostron ve diğ., s. 18-19.

⁹⁸⁷ De Sadeleer, s. 4.

⁹⁸⁸ AB Adalet Divanı, Case C-293/97 Standley and Others [1999] ECR I-2603.

⁹⁸⁹ Kramer, *Casebook on...*, s. 89-99.

Zaman zaman AİHM ile karıştırılan AB Adalet Divanı, AİHM tarafından yönlendirildiğini ve içtihadlarını AİHM'ye göre revize ettiğini belirtse de farklı kararlar da almaktadır.⁹⁹⁰ Avrupa bazında uyumlu ve gelişmiş bir hukuk, mahkeme ve içtihat oluşturulması bakımından iki mahkemenin ortaklaşa hareket etmesi oldukça önemlidir.

AB Adalet Divanı'nın çevre anlaşmazlıkları ile ilgili karar verdiği davalar; çevrenin unsurları (hava, su, toprak, hayvanlar vs.), gürültü, atık ve atık yönetimi, ürünler, Topluluk Çevre Hukuku ve Ceza Hukuku, ülke dışı çevre sorunları, kirletme hakkı, çevre ve ticaret, çevre ve sanayi, çevre ve taşımacılık, çevresel kazaların önlenmesi, çevresel vergiler, ÇED süreçleri, tehlikeli atıklar, radyoaktif maddeler, pestisitler, biyoteknoloji, özel türlerin korunması, yerel kirlilikler, geri kazanım, geçici önlemler, çevre cezaları gibi hemen hemen hayatın her alanını kapsayan davalardır.⁹⁹¹

Ülke sınırları dışında kirliliğe sebep olma konusuna Divan'ın bakışı Peralta Davası'nda görülebilir. İtalyan bir armatür olan Peralta ülke sınırları dışında kostik soda ve diğer zararlı maddelerle denizi kirletmesi üzerine İtalyan yetkililer cezai işlem uygulamış, çıkan uyuşmazlık üzerine Peralta kararı temyiz etmiştir. İtalyan Hukuku'nun, Topluluğun serbest dolaşım ve taşımacılık hukukuna aykırı olduğunu iddia etmiştir. Çevre koruma tedbirleri ile ilgili ayrımcılık ve keyfi uygulama kaygılarını dile getirmiştir. Mahkeme verdiği kararlar kasıtlı olarak deniz çevresinin kirletilmesinin önlenmesi için tedbirler alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Karar⁹⁹², üye ülkelerin geleneksel kamu hukuku uygulamaları yerine daha geniş, uygulanabilir ve izlenebilir olması bakımından Topluluk çapında düşünülmesi gereken bir karardır. Ancak hala deniz çevresinin korunmasının Toplulukça tam anlamıyla sağlandığı söylenemez.⁹⁹³

Kıymetli maden işletmeleri olan Arcaro bir başka İtalyan olup toprağa ve Bacchiglione Nehri'ne kadmiyum boşaltması üzerine İtalyan yetkililer iç hukuk hükümlerine göre cezai işlem uygulamışlardır. Uyuşmazlık⁹⁹⁴ Topluluk Çevre ve Ceza Hukuku açısından değerlendirilmiştir. Buna göre kirletme hakkı karşısında diğer vatandaşların çevreyi koruma ve temiz çevre haklarının üstünlüğünün tartışılmayacağı açıktır.⁹⁹⁵

---

⁹⁹⁰ AB Adalet Divanı, 19.07.2010.

⁹⁹¹ Kramer, *Casebook on...*, Sands, s. 749-795.

⁹⁹² AB Adalet Divanı, Case C-379/92 Criminal Proceedings Against Matteo Peralta [1994] ECR I-3453.

⁹⁹³ Kramer, *Casebook on...*, s. 12-21.

⁹⁹⁴ AB Adalet Divanı, Case C-168/95 Criminal Proceedings Against Luciano Arcaro [1996] ECR I-4705.

⁹⁹⁵ Kramer, *Casebook on...*, s. 79-87.

Pestisitlerle ilgili olarak ise Belçikalı çiftçi Harpegnies Davası incelenmiştir. İdare tarafından onaylanmamış pestisitleri kullanıp ürünleri manavda satan Harpegnies hakkında işlem yapılmıştır. Ancak konuyla⁹⁹⁶ ilgili Direktiflerden (91/414; 98/8) ikincisi Belçika'daki dava devam ederken henüz yürürlükte olmadığı için konu Divan'ın önüne gelmiş ve Ulusal Tedbirler ve Topluluk Hukuku'nun pestisit ile ilgili hükümlerine göre incelenmiştir. Hassas bir konu olan pestisit kullanımı, üye ülkelerin elektrik ve elektronik ürünlerinde de benzer uygulamalara gitmesinin yolunu açtığı için serbest dolaşımı engellemesi endişesi ortaya çıkmıştır. Ancak Direktiflerin üye ülke iç hukukuna henüz adaptasyonu tamamlanmamıştır. Konu üye ülkelerin AB Anlaşmasınının 176. m.'si çerçevesinde daha fazla çevresel koruma önlemleri almada isteksiz davranması üzerine 175. m.'sine göre ele alınmıştır. Kararın bu şekilde verilmesi eleştirilmiştir. Aslında tam anlamıyla bir sonuç çıktığı da söylenemez.⁹⁹⁷

Bir diğer önemli karar⁹⁹⁸ GDO'lu ürünlerle ilgili verilmiştir. GDO'lu mısırın piyasaya sürülmesi üzerine Greenpeace Fransa, bu ürünlerin insan sağlığı ve çevre üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu iddiası ile itiraz etmiştir. Üretici ya da ithalatçılar ürünlerle ilgili ayrıntılı bilgileri yetkililere ve Komisyon da üye ülkelere bildirmek zorundadır. Ayrıca GDO Direktifine (90/220/EEC) göre GDO'lu ürünlerin piyasaya sürülmesi sırasında etiketlenmesi gerekir. Divan, konuyu Biyoteknolojik Yönetim ve Topluluk Pazarında GDO'lu Ürünler açlarından incelemiştir. Biyoteknolojinin geleceğinin belirsizliği, özel ürünlerle bağımlılık ve yeni pazarlar oluşturulması, ekonomik gücü olanların pazarı ele geçirmesi gibi sebepler GDO'lu ürünlere her zaman şüphe ile bakılmasına sebep olmuştur. Divan'ın konuya yaklaşımı da şüphe üzerine kurulmuş olup, çok detaylı inceleme, risk değerlendirmesi, ayrıntılı bilgilendirme ve etiketlendirmeye vurgu yapmıştır.⁹⁹⁹

Gürültü kirliliği ile ilgili olarak; Almanya'da bir firma tarafından Danimarka'dan satın alınan uçağın kalkış anında çıkardığı gürültü dava konusu edilmiştir. Alman yetkililer 1986 yılında düzenlenen mevzuatça uçağın belirlenen ses sınırlarını (desibel) aştığını iddia etmiştir. Ayrıca bu hususta firmaların üye ülkelerin sınır değerlerine uyması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine firma uçakla ilgili Alman yetkililere başvurmuş;

⁹⁹⁶ AB Adalet Divanı, Case C-400/96 Criminal Proceedings Against Jean Harpegnies [1998] ECR I-5121.

⁹⁹⁷ Kramer, *Casebook on...*, s. 242-251.

⁹⁹⁸ AB Adalet Divanı, Case C-6/99 Greenpeace France and Others v. Ministere del'Agriculture et de la Peche and Others [2000] ECR I-1651.

⁹⁹⁹ Kramer, *Casebook on...*, s. 233-242.

ancak yürürlükte olan gürültü yönetmeliği gürültü emisyon değerlerine uymadığı cevabını almıştır. Buna karşı firma, Topluluğun ilgili Direktifinde (Subsonik Uçaklardan Ses Emisyonlarının Limitine İlişkin 80/51 Sayılı Direktif) belirlenen değerlere göre Almanya'nın izin vermesi gerektiğini öne sürmüştür. Dava Almanya'da devam ederken firma benzer uçaklara izin verildiği iddiasını dile getirince Alman yetkililer o izinlerin yönetmelik öncesine dayandığını belirtmiştir. Bunun yanında Direktif üyelerin daha sıkı koşullar düzenlemesine de imkânı vermektedir. Sonuç olarak Alman Federal İdare Mahkemesi konuyu Divan'a taşıyarak Almanya'da uygulamanın Topluluk Anlaşması (m. 28) ve Direktifleri (80/51) ile uyumlu olup olmadığını sormuştur. Konuyu malların serbest dolaşımı, ulusal gürültü sınırları düzenlemeleri ve Topluluğun gürültü ile ilgili önlemler çerçevesinde değerlendirmiştir. Eleştirilere konu olan karar¹⁰⁰⁰, gürültü ile ilgili birtakım muafiyetler getirmiştir. Bu durum gelecekte bireysel başvurular olmadığında üye ülkelerin çevre ve insan sağlığının korunması bakımından sıkıntılar yaşamasına sebep olabilecektir. Bunun yanında bireyler mahkemeden konu ile ilgili açıklamalar isteyebileceklerdir.¹⁰⁰¹

Topluluğun gürültü ile ilgili politikası tutarlı olmayıp, genel olarak aşırı ses seviyelerine karşı korunmada alınan tedbirlerinin yetersiz olduğu görülmüştür. 2000'li yıllardan önce bununla ilgili iki önemli karar¹⁰⁰² alınmıştır. Bu kararlar, bireyler üzerinde gürültünün etkisi tartışmalarını alevlendirmiştir. Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin adaptasyonu ile ilgili 925/1999 Sayılı Düzenleme, Motorlu taşıtlarla ilgili 70/157 Sayılı ve 2001/43 Sayılı Direktifler, Dışarıda Kullanılan Aletlerle ilgili 2000/14 Sayılı Direktif, İnşaat Makinaları ile ilgili 2000/14 Sayılı Direktif olmak üzere pek çok düzenleme gürültüye karşı yürürlüğe konulmasına karşın yeterli görülmemektedir. Bütün bunlar göstermektedir ki; Topluluğun çevre politikaları içinde gürültüye karşı korunma henüz önemli bir araç değildir.¹⁰⁰³ Fakat son dönem AB, gürültü kirliliği hususunda önemli aşamalar kaydetmiş ve gelişmiştir.

Atmosferin kirletilmesi ve hava kalitesi ile ilgili olarak Topluluk Direktifi (82/884) ile havada bulunan kurşun değeri sınırları ve kurşun zehirlenmesi hususları düzenlenmiştir. Üye ülkeler Direktifi, belirlenen süreler içerisinde iç hukukla uyumlu hale

¹⁰⁰⁰ AB Adalet Divanı, Case C-389/96 Aher-Waggon GmbH v. Germany [1998] ECR I-4473.

¹⁰⁰¹ Kramer, *Casebook on...*, s. 275-282.

¹⁰⁰² AB Adalet Divanı, Case C-324/97, Commission v. Italy [1998] ECR I-6099; C-326/97, Commission v. Belgium [1998] ECR I-6107.

¹⁰⁰³ Kramer, *Casebook on...*, s. 281-282.

getireceklerdir. Almanya'nın gerekli önlemleri almaması üzerine Komisyon Divan'a başvurmuştur. Konu¹⁰⁰⁴, Hava Kalite Standartları'nın Zorla Uygulanması ve Birey Haklar bakımlarından değerlendirilmiştir. Kişi hakları ile hava kalitesi konusunun doğrudan ilgili olmadığı ancak dolaylı olarak kişilerin hava kirliliği nedeniyle (belirli sınır değerlerin aşılması) bedenlerinde meydana gelecek zararlardan dolayı tazminat haklarının saklı olduğu belirtilmiştir. Ancak meydana gelecek zararların her zaman ekonomik açıdan değerlendirilemeyeceği açıktır. Yaşanan acı, ekonomik zarar karşılaştırılması sağlıklı sonuçlar vermez. Bunun yanında, sistem kamu için bir araç olarak kullanılmalı tek tek kişisel zararlara ve suistimallere karşı dengeli bir şekilde uygulanmalıdır.¹⁰⁰⁵ Konuyla ilgili bir uyuşmazlık¹⁰⁰⁶ da hava ortamı, sınır değerler, kirlenici, eşikler ve uyarılar gibi tanımlamaların ve üye ülkelerin havada bulunan konsantrasyon azot dioksit ve kurşunun önlenmesine karşı harekete geçmelerinin gerektiği gibi konuların düzenlendiği Hava Kalitesi Çevre Direktifinin (96/62) uygulanmasında yaşanan başarısızlıkla ilgili AB Komisyonu ile İspanya arasında yaşanmıştır.¹⁰⁰⁷

Bu davalardan Sürekli Hakemlik Mahkemesi bölümünde incelendiği için burada kısaca değinilen Mox Plant Davası'nın kendine özgü birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu dava, AB Adalet Divanı sürecinde Topluluğun yetki alanında görülmüş ve çevre konusunun AB Hukuku'nda yerinin genişlemesinde rol oynamıştır. Böylece Divan'ın yargı yetkisinin bu açıdan genişlediği ve diğer uluslararası çözüm mekanizmalarının mahkemenin yargı yetkisine etkilerini göstermesi bakımından karmaşık ancak oldukça önemli bir dava olduğu kabul edilmiştir. Divan, davayı doğrudan çevre açısından değerlendirmemiş, prosedürel hususlarda inceleme yapmıştır.¹⁰⁰⁸ Dava, uyuşmazlığın çıkışından sonuçlanmasına kadar geçen süreç içinde incelendiğinde üye ülkelerin karmaşık bir sorunda AB sistemi dışında çözüm arayışlarında yeni ve önemli bir içtihat oluşturmuştur. Mox Plant, üye ülkelerin başka mercilerde çözüm arayıp arayamayacakları sorusunun cevabı niteliğindedir.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁴ AB Adalet Divanı, Case C-59/89 Commission of the European Communities v. Germany [1991] ECR I-2607.

¹⁰⁰⁵ Kramer, *Casebook on...*, s. 215-224.

¹⁰⁰⁶ AB Adalet Divanı, Case C-417/99 Commission of the European Communities v. Spain [2001] ECR I-615.

¹⁰⁰⁷ Sands, s. 757.

¹⁰⁰⁸ K. Batır, (2008), "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uyarınca Uyuşmazlıkların Çözümü: Mox Plant Davası ve Yargı Yetkilerinin Örtüşmesi", Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 16, s. 72.

¹⁰⁰⁹ Simon Marsden, (2009), "MOX Plant and the Espoo Convention: Can Member State Disputes Concerning Mixed Environmental Agreements be Resolved Outside EC Law?" RECIEL 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 312.

Divan'ın çevreyi ilgilendiren kararlarında ÇED ve Stratejik ÇED süreçlerinin önemli bir yeri vardır. Divan, bu Direktifleri, alt ve üst eşikler ve takdir yetkileri bakımlarından birçok kez durdurmuştur. Hollanda'nın bent inşa projesinin durdurulması kararında Divan¹⁰¹⁰, ulusal yargı organlarının rollerini kabul etmiş ve görev sınırlarının çizilmesini sağlamıştır. Bu açıdan oldukça ilgi çekici bir karar olmuştur. Ulusal mahkemelerin birtakım çekinceleri olsa da bu karar, bir kararın çevre için önemli sonuçlar doğurma ihtimali olduğunda AB'nin geneli düşünülerek alınacağını göstermektedir. ÇED süreci ve özellikle savunma ve güvenlik konularındaki istisnai durumlarla ilgili kararda¹⁰¹¹ ve ÇED Direktifi sürecine uygun uygulama ile ilgili '*boru hattı projesi*' kararında¹⁰¹² da bu anlayış görülebilir.¹⁰¹³

Divan, aslında sadece AB'nin yargı organı olarak değil gelişmiş hukuksal altyapıların olduğu Avrupa sisteminin AİHM'den sonraki en önemli mahkemesidir. İçtihatları, çevre uyuşmazlıklarının çözümünde dünyada kabul görmüştür. Her uluslararası ve/veya uluslarüstü yargı organı gibi Divan'ın da varolan çevre ve çevre koruma refleksi gelişmiştir. Dolayısıyla oluşan çevre kamuoyunun üye ülkeleri aştığı söylenebilir.

3.7.2.4. Uluslararası Adalet Divanı'nın Yaklaşımı

Kimi zaman Dünya Mahkemesi olarak da adlandırılan UAD, BM'nin başlıca yargı organı olup Lahey'de Haziran 1945'te Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın halefi olarak kurulmuştur. BM Şartı çerçevesinde (m. 92) kurulan Mahkeme Nisan 1946'da çalışmaya başlamıştır. Barış Sarayı'nda (Hague) faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰¹⁴

Mahkeme, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi tarafından dokuz yıl görev yapmak üzere seçilen 15 hakimden oluşur. UAD Statüsüne göre Mahkeme bünyesinde Basit Usul Dairesi (m. 29), uyuşmazlık taraflarının talebi üzerine oluşturulan Özel Daireler (m. 26/1) ve belli bir davaya bakmak üzere oluşturulan *ad hoc* (amaca özel) Daireler (m. 26/2) şeklinde yapılanmıştır. Ayrıca idari işlerin yürütülmesi amacıyla Yazı İşleri birimi kurulmuştur. Uyuşmazlıkların daha hızlı bir şekilde neticelenmesi ya da acil çözümler gerektiren durumlar için özel dairelerin kurulmasının anlamlı olacağını ortaya

¹⁰¹⁰ AB Adalet Divanı, Case C-72/95 Aannemersbedrijf P. K. Kraaijeveld BV and Others v. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland [1996] ECR I-5403.

¹⁰¹¹ AB Adalet Divanı, Case C-435/97 WWF v. Autonome Provinz Bozen [1999] ECR I-5613.

¹⁰¹² AB Adalet Divanı, Case C-431/92 Commission v. Germany [1995] ECR I-2189.

¹⁰¹³ Marsden, *Strategic...*, s. 187-188.

¹⁰¹⁴ Sands, s. 215.

koymuştur. Bu çerçevede ekosistemlerde görülen bozulmalar dolayısıyla çevreye verilen önemin artması ve çevre koruma politikalarının geliştirilmesine paralel olarak çevre hukuku ve uyuşmazlıkları da güncel konular arasına girmiştir. UAD bünyesinde çevre sorunları, çevre uyuşmazlıkları ve çevre davalarına bakma üzere 1993'te, Özel Çevre Sorunları Dairesi oluşturulmuştur (m. 26/1). Ancak 2006 yılına kadar 13 yıllık dönemde ülkelerin bu daireyi çevreyi ilgilendiren herhangi bir anlaşmazlığın çözümü noktasında tercih etmemesi üzerine Mahkeme dairenin seçimlik (tercihli) olmadığına karar vermiştir.¹⁰¹⁵ Karara göre ülkeler bu dairenin görev alanına giren bir anlaşmazlıkta zorunlu olarak bu daireyi kullanacaklardır.

Mahkemenin, devletlerce önüne getirilen uyuşmazlıkları uluslararası hukuk kurallarına uygun çözümler bulmaya çalışma (yargısal süreç) ve yetkileri dâhilinde uluslararası örgüt, kurum, kuruluş ya da BM organlarına hukuksal sorunlarla ilgili danışma görüşü verme şeklinde iki temel görevi bulunmaktadır. Yargısal süreç çekişmeli ve isteğe bağlı olmak üzere iki biçimde yürütülebilmektedir.¹⁰¹⁶ Bu görevlerini, uluslararası anlaşmalar, uluslararası gelenek ve teamüller, hukukun genel ilkeleri, doktrinler ve kendisine verilen yargı yetkisi çerçevesinde yerine getirir (UAD Statüsü, m. 38).¹⁰¹⁷

1980'li yılların ortalarından itibaren çevre anlaşmalarının UAD Statüsüne adaptasyonu ve statü çerçevesinde uygulanması, bu dairenin kurulması sürecinde öncü rol oynamış ve böylece uluslararası çevre hukukunun daha hızlı gelişmesini ve doğrudan/dolaylı olarak çevre koruma hususunda kararların alınabilmesini sağlamıştır. Daire'ye nükleer silah ve testler ile çevresel zararlar hakkında uyuşmazlıklar getirilmiştir.¹⁰¹⁸ Halihazırda çevresel birçok anlaşmada, UAD'nin dolaylı da olsa yargı yetkisi kabul edilmiştir.¹⁰¹⁹

Çevre sorunları ile ilgili bir diğer önemli husus gelişmiş ülkelerdeki bireylerin herhangi bir çevresel tehditle karşı karşıya kalmaları durumunda ülkelerinde dava açabilme imkânlarının kolaylığı karşısında, gelişmekte olan ülkelerde bunun zorluğunun yüksek olmasıdır. Zira pek çok uluslararası firmanın yönetim merkezi gelişmiş ülkelerde

¹⁰¹⁵ UAD, <http://www.icj-cij.org/>, 19.07.2010.

¹⁰¹⁶ Marsden, *Strategic...*, s. 35.

¹⁰¹⁷ Wilkinson, s. 60-62; Marsden, *Strategic...*, s. 28.

¹⁰¹⁸ The Nuclear Tests Case, Order of 22 June 1973; Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion of 8 July 1996; Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996; The Case of Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia), Judgment of 26 June 1992; The Gabčíkovo-Nagymaros Case (Hungary v. Slovakia), Judgment of 25 September 1997. Toru Iwama, (2004), "Multilateral Environmental Institutions and Coordinating Mechanisms", Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 32.

¹⁰¹⁹ Iwama, s. 17-18.

konuslanmışken fabrika ve/veya daha alt düzey örgütlenmelerin bu merkezlerden çok uzaklarda gelişmekte olan ülkelerde kurulmuştur. Dolayısıyla burada uluslararası mahkemelerin devreye girmesi ve özellikle BM bünyesinde faaliyet gösteren UAD'nin sorumluluk alan bir yargı mercii olarak aktif olması beklenir.¹⁰²⁰

UAD'nin, kuruluşundan kısa bir süre sonra 1949 tarihinde İngiltere ile Arnavutluk arasındaki *Korfu Kanalı Anlaşmazlığı* ile başlayan içtihat genel kabul görmüştür. Diğer uyuşmazlıklarda olduğu gibi çevre ile ilgili olarak önüne getirilen sorunların çözümü noktasında oluşturduğu içtihatlarla uluslararası alanda önemli bir başvuru mercii konumuna gelmiştir. *Korfu Kanalı Davası*, *Nükleer Testler Davaları* (1973 *Avustralya v. Fransa* ve *Yeni Zelanda v. Fransa*; 1974 *Avustralya v. Fransa* ve *Yeni Zelanda v. Fransa*), *Balıkçılık Davası* (1973 *İngiltere ve Kuzey İrlanda v. İzlanda*), *Gabcikovo-Nagymaros Davası* (1997 *Macaristan v. Slovakya*), *Herbisit Davası* (2010 *Ekvator v. Kolombiya*) gibi birçok anlaşmazlıkta UAD'nin çevreci etkinliği görülmüştür.

Korfu Kanalı Davası, Arnavutluk karasularında mayına çarpma sonucu İngiliz gemilerinin zarar görmesi ve İngiltere'nin konuyu Divan'a götürmesi üzerine çıkmıştır. Arnavutluk haberi olmadığını belirtse de sorumluluktan kurtulamamıştır. Kararda¹⁰²¹ Arnavutluk haksız bulunmuş ve tazminata mahkûm edilmiştir. Ülke sınırları dışında bir kirliliğe ve/veya zarara sebep olma sorumluluğu ve tazmin yükü kirleten ülkeye yüklenmiş ve insanlığın ortak değerlerine verilen zarar kirletence karşılanmalıdır ilkesi kabul edilmiştir.¹⁰²² Kendi haklarını kullanırken başka devletlerin haklarını ihlal etmesi doğru kabul edilmemiştir.¹⁰²³ *Trail Smelter* ve *Lac Lanoux* davaları ile birlikte bu dava devletlerin '*faaliyetleri nedeniyle başkalarına zarar vermeme*' veya '*kendi ülke topraklarını benzer zararlara sebep olacak bir biçimde kullandırma izni vermeme*' kuralını ortaya çıkarmıştır.¹⁰²⁴ Bu karar, UAD'nin ilk kararı olup çevre koruma, çevreye zarar verici faaliyetlerden kaçınma ve çevreye zarar verici faaliyetlere izin vermeme bakımlarından oluşturulan içtihatların başlangıcı olmuştur.

Fransa oluşturduğu yasak bölgelerde 1966-1972 yılları arasında Büyük Okyanus'ta bulunan Fransız Polinezyası'nda yaptığı atmosferik nükleer silah testleri sonucu

¹⁰²⁰ Wilkinson, s. 60.

¹⁰²¹ Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania) Case, General List: 1, 19 November 1949, UAD, 19.07.2010.

¹⁰²² Jacobs, J., s. 237.

¹⁰²³ Sands, s. 217.

¹⁰²⁴ Marsden, *Strategic...*, s. 51.

radioaktif kirlilik oluşmuştur. Ana deneme üssü, Avustralya ve Yeni Zelanda yakınında bulunan Mururoa ve Fangataufa Mercanalarında bulunduğu için Avustralya topraklarında yoğun radyoaktif serpintiler yaşanmıştır. 1995'teki davada Yeni Zelanda ÇED süreci işletilmeden faaliyete geçildiği ve nükleer denemeler yapıldığını öne sürmüştür.¹⁰²⁵ Bu iddiaya karşı Fransa serpintinin göz ardı edilebileceğini ve Avustralya halkının sağlığı açısından önem arz etmediğini ve tehlike oluşturmadığını savunmuştur. UAD'ye başvuran Avustralya, Fransa'nın nükleer silah denemelerini yasaklayan anlaşmadan doğan hakkını ihlal ettiğini, kendi doğal çevresinin nükleer atıklarla kirletildiğini, açıkdenizlerde yoğun radyoaktif kirlilik yaşanması nedeniyle açıkdeniz tasarruflarının sınırlandırıldığını kısaca bir radyoaktif çembere alındığını iddia etmiştir.¹⁰²⁶ Hem atmosferik hem de yeraltı denemeleri egemenlik, ülke topraklarının münhasırlığı, radyoaktif depolama alanı haline gelme hususları mağdur ülkelerin iddialarında yer almıştır. Bu durum çevre ile ilgili hususların egemenlik ve bağımsızlık hakları ile bağlantısına vurgu yapılması bakımından önemlidir.¹⁰²⁷

Aynı şekilde Yeni Zelanda da şikâyetçi olmuştur. Bu davalar¹⁰²⁸ daha sonra, 1995 yılında *II. Nükleer Davalar*¹⁰²⁹ şeklinde tekrar gündeme gelmiştir. Ancak *I. Nükleer Dava* öncesi Fransa tek taraflı irade beyanı ile nükleer denemeleri durdurduğunu bildirmiştir. İyi niyet ilkesi gereği tek taraflı irade beyanının hukuki sonuç doğuracağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla dava süreci mağdurların lehine sonuçlanmamış ve Yeni Zelanda'nın savları ve talepleri kabul görmemiştir.¹⁰³⁰ Burada Yargıç Weeramantry karara muhalefet şerhi koymuştur. Karşı oy yazısında atmosferik denemeler kadar yeraltı denemelerinde de İhtiyat İlkesi'ne vurgu yaparak ispat yükünün tersine çevrilmesi anlayışından hareketle Fransa'nın zararsızlığı kanıtlaması ve Yeni Zelanda'nın iddialarını çürütmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³¹ Yine Yargıç De Castro 1974'te, muhalefet şerhi yazısında Avustralya ve Yeni Zelanda'nın, *Trail Smelter*'de olduğu gibi zararlı atıklarla komşulara zarar vermeme genel kuralına göre haklı

---

¹⁰²⁵ Wilkinson, s. 63.

¹⁰²⁶ UNEP, (1998), "Compendium of Judicial Decisions on Matters Related to Environment: International Decisions", Aralık, Vol. 1, Nairobi, s. x.

¹⁰²⁷ Sands, s. 184.

¹⁰²⁸ Nuclear Tests (Australia v. France and New Zealand v. France) Cases (I.), General List: 58-59, 22 June 1973 and 22 June 1973, UAD, 19.07.2010.

¹⁰²⁹ Nuclear Tests (Australia v. France and New Zealand v. France) Cases (II.), General List: 95-97, 01 February 1995 and 22 February 1995, UAD, 19.07.2010.

¹⁰³⁰ Sands, s. 120.

¹⁰³¹ Fitzmaurice, s. 21; Sands, s. 823.

olduğunu ve Fransa'nın radyoaktif atıklarla ilgili sorumluluğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³²

Balıkçılık (Yargı Yetkisi) ile ilgili iki ayrı dava bulunmaktadır. Bu davalar *İngiltere v. İzlanda* ve *Almanya v. İzlanda*'dır.¹⁰³³ Bu kararlar benzer temeller üzerine oturtulmuştur.¹⁰³⁴ Mahkeme, tarafların ihtiyaçlarını göz önüne alarak '*adil ve hakkaniyet ölçülerinde çözüm üretecek düzenlemeler*'¹⁰³⁵ çerçevesinde balıkçılık ve koruma önlemlerini karşılıklı müzakere yoluyla çözme gayreti içerisinde olmaları gerektiğini karar vermiş ve ilgili diğer uluslararası belgelerin de dikkate alınmasının önemine değinmiştir.¹⁰³⁶ Balıkçılık Davası doğal kaynakların paylaşımında temel ilkelerin ortaya çıkmasında ve böylece çevreyi koruyucu anlayışın yerleşmesinde etkisi olduğunun söylenmesi mümkündür.

Uzun yıllar Doğu Avrupa'da gündemi meşgul eden davada¹⁰³⁷ ise Tuna Nehri üzerinde kurulması düşünülen bir baraj inşası projesi üzerine anlaşmazlık çıkmıştır. Anlaşmazlığın uluslararası alanda birçok boyutu olmasının yanında çevre hukuku boyutu da çok önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, UAD'nin Özel Çevre Sorunları Dairesi'nin henüz kurulduğu ancak herhangi bir sorunda görev almadığı bir dönemde UAD'nin önüne gelen bu sorun karşısında mahkemenin çevre yaklaşımı tam olarak oturmadığı için konu karmaşık bir görünüm arz etmekteydi.¹⁰³⁸ Anlaşmazlığın geçmişi, bölünme öncesi, Çekoslovakya ile Macaristan 1977'de Tuna Nehri üzerinde iki ülkeye sınır oluşturan bölümünde barajlar ve ek tesisler yapılması hususunda anlaşmalarına karşın projenin hayata geçirilmesinden kısa bir süre önce Macaristan'ın projeyi ekolojik zorunluluklar nedeniyle askıya almasına dayanır. 1992'de anlaşmanın sona erdiği bildirilmiş ve anlaşmazlığın giderek büyümesi üzerine AGİT Acil Durum Prosedürleri ve Avrupa Topluluğu devreye girmiş ve sorunun UAD'ye götürülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰³⁹ 1993'ten 1997'ye kadar süren anlaşmazlık çerçevesinde UAD ilk

---

¹⁰³² Wang Jin, Huang Chiachen ve Yan Houfu, (2008), "*Reflections From The Transboundary Pollution of Songhua River*", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 277.

¹⁰³³ Fisheries Jurisdiction (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland and Federal Republic of Germany v. Iceland) Cases, General List: 55-56, 17 August 1972 and 02 February 1973, UAD, 19.07.2010.

¹⁰³⁴ UNEP, s. x.

¹⁰³⁵ Sands, s. 152.

¹⁰³⁶ Jin ve diğ., s. 277.

¹⁰³⁷ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) Case, General List: 92, 14 July 1993, UAD, 19.07.2010.

¹⁰³⁸ Wilkinson, s. 74.

¹⁰³⁹ Sands, s. 469-476.

kez tarafların iradeleriyle alan inceleme ziyaretinde bulunmuştur.¹⁰⁴⁰ Mahkemenin sürdürülebilirlik¹⁰⁴¹, doğal kaynakların adil paylaşımı¹⁰⁴², İhtiyat İlkesi¹⁰⁴³ ve çevresel risk değerlendirmeleri¹⁰⁴⁴, çevre koruma açısından bazı aşamaların geçildiğini göstermektedir. UAD'nin kararı, çevreye zarar verme ihtimali olan durumlarda ÇED yapılmasının uluslararası bir zorunluluk kabul edilmesi anlayışının oluşmasına ve güncel çevresel standartlar ışığında çevresel risk ve ekolojik zorunluluk kavramı ile birlikte uluslararası çevre hukukunun gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.¹⁰⁴⁵

Trail Smelter Olayı ile benzerlik gösteren Ekvator ile Kolombiya arasındaki havaya toksit herbisit salınımı ile ilgili dava¹⁰⁴⁶ güncelliğini korumaktadır. Ekvator UAD statüsünden kaynaklanan başvuru haklarını kullanarak Kolombiya'nın sınırdaki alanlarda yaptığı ilaçlama çalışmalarının kendi ülkesindeki insanlara, ürünlere, hayvanlara ve çevreye ciddi zararlar verdiğini öne sürerek 2008 yılında mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme taraflara savunma ve tezlerin sunulması amacıyla süre verilmesine karar vermiştir. Tarafların anlaşması ve dava koşullarını dikkate alarak karar veren Mahkeme, nihai kararın alınması sürecinin bu çerçevede izleneceğini belirtmiştir. Burada Ekvatorun iddialarının doğruluğu önem arz etmektedir. Zira iddiaların doğruluğunun ispatı durumunda dava; Kolombiya'nın faaliyetlerinin durdurulması ya da kısıtlanması ve zararların tazmini şeklinde sonuçlanır. Önemli olan durumun tespiti olup ülkelerin sınıraşan kirlilikten sorumlu tutulmalarıdır.

UAD'nin doğrudan/dolaylı olarak çevre ile ilgili birçok kararı vardır. Bu kararlar, nükleer silah ve enerji, balıkçılık, deniz ve nehirlerin kullanılması, zehirli gaz ve herbisit salınımı, toprakların ve yeraltı kaynakların kullanımı gibi geniş bir alandadır. Mahkemenin, Özel Çevre Sorunları Dairesi'ni kurması ve çevreyi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren sorunlarda gösterdiği hassasiyet uluslararası alanda duyarlılığın artmasını sağlamıştır.

---

¹⁰⁴⁰ Şule Güneş-Anlar, (2006), “*Gabcikovo-Nagyymaros Davası*”, AÜHF Dergisi, İnternet Baskısı, Cilt: 55 Sayı: 1-2, s. 95.

¹⁰⁴¹ Marsden, *Strategic...*, s. 53.

¹⁰⁴² Sands, s. 146.

¹⁰⁴³ Fitzmaurice, s. 20-21.

¹⁰⁴⁴ Wilkinson, s. 74.

¹⁰⁴⁵ Sands, s. 824.

¹⁰⁴⁶ Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia) Case, General List: 138, 25 June 2010, UAD, 19.07.2010.

3.7.2.5. Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin Yaklaşımı

1899 yılında devletlerarası uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştırmak amacıyla kurulan Sürekli Hakemlik Mahkemesi, yüzden fazla üyesi bulunan en eski hükümetlerarası yargı organıdır. Mahkeme günümüzde; modern, çok yönlü hakemlik rolü olan, devletler, uluslararası örgütler ve bireyler arasında çıkabilecek sorunları hızlı, uluslararası toplumun beklenti, hassasiyetleri gözetilen bir biçimde sonuçlandıran bir mahkeme konumundadır.¹⁰⁴⁷ UAD'nin kuruluşuna öncülük eden Mahkeme, uluslararası uyuşmazlıkların yargısal yoldan barışçıl bir biçimde çözümünde UAD ile yetkileri tamamlayıcı niteliktedir. Hakem Listesi, Uluslararası Büro ve İdari Konsey olmak üzere üç organdan müteşekkil Mahkeme'nin, kişisel, maddi ve zaman bakımından yargı yetkileri ile danışma görüşü yetkisi vardır.¹⁰⁴⁸

Tecrübesiyle, birçok uluslararası sorun alanında etkin olan Mahkeme, 1982 BMDHS VII. Ek kapsamında incelenen bazı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmuş, bazıları ise da karar aşamasındadır.¹⁰⁴⁹ Bu davalardan bazıları şunlardır: *İrlanda v. İngiltere (MOX Plant) Davası*, *Guyam v. Surinam Davası*, *Barbados v. Trinidad ve Tobago Davası*, *Malezya v. Singapur Davası*, *Belçika v. Hollanda*, *Hollanda v. Fransa*.¹⁰⁵⁰

Özel Hakemlik¹⁰⁵¹ kanalıyla alınan kararlarla ilgili en önemli örnek *Trail Smelter Davası*'dır. Kanada'daki bir fabrikadan çıkan gazların ABD'de hava kirliliği ve asit yağmurlarına sebep olması üzerine anlaşmazlık çıkmıştır.¹⁰⁵² Kirlilik ve zararlardan Kanada sorumlu tutulmuş, böylece uluslararası hukukta ilk kez bir devlete, NGO faaliyetleri dâhil¹⁰⁵³, kendi ülkesinden yararlanırken başka ülkelere zarar vermesi nedeniyle sorumluluk yüklenmiştir.¹⁰⁵⁴ Bu kararla birlikte devletler uluslararası hukukta kendi ülkelerindeki faaliyetler nedeniyle başka ülkelerde kirliliğe sebep olmaları durumunda sorumlu tutulmaktan kurtulamayacaklardır.¹⁰⁵⁵

Bir diğer karar ise Fransa ile İspanya arasındaki *Lac Lanoux Davası*'nda verilmiştir. 1866 Bayonne Anlaşması ile Fransa'nın İspanya'ya Carol Nehri ve Lanoux Gölü

¹⁰⁴⁷ Sürekli Hakemlik Mahkemesi, <http://www.pca-cpa.org/>, 19.07.2010.

¹⁰⁴⁸ Aksar, s. 17-24.

¹⁰⁴⁹ Aksar, s. 36-37.

¹⁰⁵⁰ Sürekli Hakemlik Mahkemesi, 19.07.2010.

¹⁰⁵¹ Uluslararası Ortak Komisyon, <http://www.ijc.org/>, 19.07.2010.

¹⁰⁵² Wilkinson, s. 47.

¹⁰⁵³ Puvimanasinghe, s. 119.

¹⁰⁵⁴ UNEP, s. x.

¹⁰⁵⁵ Sands, s. 184.

üzerinden belirlenen miktarda su kullanımını taahhüt etmesine karşın su yataklarını değiştirerek Ariege Akarsuyu'na saptırma projesi başlatması üzerine iki ülke arasında uyuşmazlık çıkmıştır. İspanya, yapılan çalışmaların uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia etmiş ve yapılması planlanan hidroelektrik santralının inşasına karşı çıkmıştır.¹⁰⁵⁶ Zira anlaşmaya göre, tarafların kendi hak ve çıkarlarını etkilemesi muhtemel kararlarda iki tarafın ortak izni gerektiği belirtilmiştir. Ancak müzakerelerin başladığı 1917'den tahkime geldiği 1956 yılına kadar uyuşmazlık çözülememiştir.¹⁰⁵⁷ 1957 yılında alınan kararda¹⁰⁵⁸ İspanya tezleri tam olarak kabul görmemiştir. Bunun yanında çevrenin korunması bakımından kirliliğe ya da başka bir çevre sorununa sebep olması durumunda, kirliliğe yol açan devletin sorumlu tutulması ve zararın o devletçe tazmin edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.¹⁰⁵⁹

Önemli bir uyuşmazlık örneği olarak '*İrlanda v. İngiltere (MOX Plant) Davası*', UDHM (BMDHS uyarınca), OSPAR Tahkim Divanı, AB Adalet Divanı ve AİHM gibi uluslararası mahkemelerin yargı yetkilerinin örtüşmesi ve ESPOO bakımından son olarak Sürekli Hakemlik Mahkemesi'ne götürülmüştür. BMDHS'nin 12 ayrı m.'sinin dayanak alındığı başvuruda çevre ile ilgili maddeler; deniz çevresinin korunması (m. 192, 193 ve 194), karasal kaynaklardan kirlenme (m. 207), deniz araçlarından kirlenme (m. 211), atmosferden kirlenme (m. 212), karasal kaynaklardan kirlenmenin takibi (m. 213), atmosferden kirlenmenin takibi (m. 222) şeklinde ayrılabilir.¹⁰⁶⁰ Uyuşmazlık 1997 yılında, İrlanda'nın doğu sahillerinde bulunan Sellafield'de (İngiltere) karışımli nükleer yakıt üretim tesisi kurulması hakkında AAET Anlaşması uyarınca Komisyon'a gönderilen ve Komisyon tarafından verilen ÇED önemsiz raporu verilmesi üzerine çıkmıştır. Uyuşmazlık giderilemeyince 2001'de İrlanda, BMDHS'nin 287. m.'sine göre tahkim sürecini başlatmıştır. UDHM'nin aldığı geçici tedbirler İrlanda'yı tatmin etmeyince 2003 yılında OSPAR Tahkim Divanı'na başvurmuştur. OSPAR Sözleşmesi kuralları çerçevesinde alınan karara göre İrlanda'nın kurulacak işletmenin çevreye vereceği zararları ispat edemediği belirtilmiştir. Bu kararda AB Adalet Divanı'nın konu ile ilgili olarak muhtemel yetkileri göz ardı edilmiştir. Verilen karar birçok yönden

---

¹⁰⁵⁶ Harrison, s. 46.

¹⁰⁵⁷ UNEP, s. xi.

¹⁰⁵⁸ UNRIAA, (2006), "Lac Lanoux Case (Spain, France)", 16.11.1957, (UN Reports of International Arbitral Awards) Vol. XII, pp. 281-317; Sands, s. 463-464; UNEP, s. xi.

¹⁰⁵⁹ Sands, s. 464.

¹⁰⁶⁰ Sürekli Hakemlik Mahkemesi, 19.07.2010.

eleştirilmiştir. Ayrıca AB Komisyonu'nun başvurusu üzerine AB Adalet Divanı Mayıs 2006'da, İrlanda'nın Avrupa Topluluğu Anlaşması'nın 292. ve AAET Anlaşması'nın 193. m.'sini ihlal ettiğine karar vermiştir. Sonuç olarak İrlanda'nın Haziran 2008'de İngiltere aleyhindeki iddiaları geri çekmesi ile tahkim süreci sona ermiştir.¹⁰⁶¹

Giderek önem kazanan çevre ve doğal kaynaklarla ilgili anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözme ve yeterli çaba gösterme iradesi çevre korumada belirleyici rol oynamıştır. Bu kapsamda 19 Haziran 2001'de '*Çevre ve/veya doğal Kaynaklara İlişkin Uyuşmazlıkların Hakemlik Yoluyla Çözümüne Dair Seçimlik Kurallar*' ve 16 Nisan 2002'de '*Çevre ve/veya Doğal Kaynaklara İlişkin Uyuşmazlıkların Uzlaştırma Yoluyla Çözümüne Dair Seçimlik Kurallar*' kabul edilmiştir. Böylece uluslararası alanda çevre ve doğal kaynaklar konusunda evrensel nitelikte başvuru yapılabilecek bir forum oluşturulmuştur.¹⁰⁶² Buna rağmen NGO ve bireylerin, uluslararası hukuka göre, tazminat talep etme hakları bulunmamaktadır.¹⁰⁶³

3.7.2.6. Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin Yaklaşımı

Günümüzde okyanus ve denizlerin kirlenmesi; gemi kaynaklı, atmosfer kökenli, deniz ve hava araçlarından boşaltılan atıklar, deniz yatağının işlenmesi ve kara kökenli şekilde beşli bir ayrıma tabi tutulur.¹⁰⁶⁴ Bunun yanında atmosfer kaynaklı, doğrudan atık atma, deşarj ve kara kökenli (akarsu kirlilikleri) olmak üzere ayrımlar da yapılabilir. Bu kirleticiler temel olarak; kalıcı organik maddeler, ağır metaller, petrol ve petrol türevleri, radyoaktif maddeler, ekolojik dengeyi bozacak nitelikte ve çoklukta besin maddeleri, kanalizasyon atıkları, diğer katı atıklar ve çöpler şeklinde ayrılabilir.¹⁰⁶⁵

Kirliliklerin önlenmesi, azaltılması ve giderilmesi konularında BMDHS'nin 192. m.'sine göre devletlerin genel bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün çıkış noktası; okyanus ve deniz alanlarında yapılan faaliyetler ve deniz araçlarının kullanılması sonucu oluşan/oluşabilecek kirlilik ve diğer çevresel zararlardır. Bu kirlilik ve zararların önlenmesi, azaltılması ve giderilmesinde devletlerin genel bir

---

¹⁰⁶¹ Batır, s. 57-77.

¹⁰⁶² Aksar, s. 37.

¹⁰⁶³ Jin ve diğ., s. 282.

¹⁰⁶⁴ Pazarıcı, s. 473

¹⁰⁶⁵ Lars Foyn, (1997), "*Marine Pollution*", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 516-517.

yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük, uluslararası işbirliği (m. 197) acil eylem (m. 198 ve 199), riskli faaliyetlerde gözetim (m. 204), sonuçların bildirim (m. 205), ciddi sonuçlarda potansiyel etki değerlendirme (m. 206), gelişmekte olan ülkelere bilim ve teknoloji konularında yardım yapılması ve öncelik tanınması (m. 202 ve 203) konuları çerçevesinde şekillendirilmiştir.¹⁰⁶⁶ En önemli kirleticilerin başında gelen deniz araçlarından kaynaklanan kirlilik konusundaki sorumluluk anlaşmada ayrıca düzenlenmiştir. Buna göre gemiler; Bayrak Devleti (m. 217), Liman Devleti (m. 218) ve Kıyı Devleti (m. 220) şeklinde üç statüde değerlendirilmiştir.¹⁰⁶⁷

Dünyadaki tüm okyanus, deniz, deniz kıyıları, kapalı ve yarı kapalı denizler, göller ve akarsuların durumu son yıllarda giderek kötüleşmiştir. Mesela Güney Çin Denizi, petrol nedeniyle önemli derecede kirlenmiştir. Çünkü dünyanın ikinci ve üçüncü petrol ithalatçısı olan Japonya ve Çin bu bölgededir ve bu bölgede yer alan su yollarını kullanmaktadır.¹⁰⁶⁸ Özellikle nehirler kanalıyla deniz ve okyanuslara ulaşan insan kaynaklı kirliliklerin onarılamaz ve kolayca silinemez sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Burada oluşan kirlilik ciddi ve endişe verici bir sorun olarak dünya nüfusunun yarısından fazlasını etkilemiş ve deniz ürünlerinde de önemli bir azalmaya yol açmıştır. Deniz kirliliğinin iki kaynağından biri olan kara kaynaklı kirlilik, nehirler kanalıyla karada biriken kirli materyallerin denizlere ve okyanuslara taşınması ile olmuştur. Böylece uluslararası kamuoyu deniz ve okyanusların kirlenmesini, önemli bir sorun olarak kabul etmeye başlamıştır.¹⁰⁶⁹

Deniz ve okyanusların kirlenmesinin önüne geçilmek ve kirliliği gidermek amacıyla girişilen çözüm arayışları, uluslararası alanda işbirliği ve anlaşmaları da beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷⁰ UDHM, bu kapsamda deniz ve okyanusların korunması amacıyla kurulmuştur. Jamaika'da, 10.12.1982'de imzaya açılan ve 16.11.1994'te yürürlüğe giren, BMDHS'ye dayanılarak BM bünyesinde kurulan uluslararası nitelikli bir yargı organı olan UDHM, 19.10.1996'da göreve başlamıştır. Uluslararası deniz hukuku ile ilgili anlaşmalar ve özellikle BMDHS kapsamında deniz alanlarında çıkan sorunlara

¹⁰⁶⁶ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 195.

¹⁰⁶⁷ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 195-197.

¹⁰⁶⁸ Wang Hui, (2008), "*Transboundary Vessel-Source Marine Pollution-International Legal Framework and Its Application to China*", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 79.

¹⁰⁶⁹ Foyen, s. 515.

¹⁰⁷⁰ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 194-195.

çözümler üretmek, BMDHS'yi yorumlamak ve uygulanmasını denetlemek amacıyla kurulmuştur.¹⁰⁷¹ Özel olarak uyuşmazlıkların çözümü için oluşturulan 4 Nolu Komisyonun çalışmaları neticesinde yapılan düzenlemeler ile birlikte BMDHS Ek VI'ya göre mahkemenin kuruluş süreci tamamlanmıştır.¹⁰⁷²

21 hakimden oluşan mahkeme bünyesinde UDHM Statüsü'ne (m. 14) göre kurulan Deniz Yatağı Uyuşmazlık Dairesi ile birlikte Basit Usul Dairesi (m. 15/3-4), Balıkçılık Uyuşmazlıkları Dairesi (m. 15/1), Deniz Çevre Uyuşmazlık Dairesi (m. 15/1), Deniz Anlaşmazlıklarını Sınırlandırma Dairesi (m. 15/1) ve özel bir uyuşmazlıkla ilgilenmek üzere oluşturulabilecek daireler (m. 15/2) de bulunmaktadır.¹⁰⁷³

Uyuşmazlıklara, diğer çözüm yolları dâhil BMDHS çerçevesinde (m. 288/2) bir başka çözüm bulunmuyor ise UDHM Statü'nün (m. 21-22) gerektirdiği hakemlik yolu ile çözüm yolu aranır. Barışçıl çözümler öngörülür ve tarafların iradelerine öncelik verilir. UDHM yargı yetkisini, önüne getirilen davalara bakma ve kendisine yöneltilen hukuki sorunlarla ilgili danışma görüşü verme şeklinde iki kanaldan yürütmektedir. Davalar, kural olarak taraf devletlere açık olup devlet-dışı birimler de bu yolu kullanabilmektedirler. Ancak bu, gerçek ya da tüzel kişilere devletlerin izin vermesi durumunda mümkündür. Mahkemenin maddi yargı yetkisi ise; BMDHS'nin uygulanması ve yorumlanması kapsamındaki her türlü uyuşmazlıklar, Deniz Yatağı Dairesi'nin yetki alanındaki uyuşmazlıklar, BMDHS dışında başka uluslararası anlaşmalarla Mahkemenin yargı yetkisinin kabul edildiği uyuşmazlıklar ve ihtiyati tedbir kararı alma bakımlarından değerlendirilir.¹⁰⁷⁴

Geçici koruma tedbirleri alabilme yetkisi bulunan UDHM, bu yetkisini kullanırken 'İhtiyat İlkesi' yerine 'uyarı' ifadesine yer vermiştir. Burada mahkeme İrlanda'nın istediği yönde bir tedbir kararı almaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla 'İhtiyat İlkesi' kapsamında tam anlamıyla geçici bir tedbir kararı alınmamıştır.¹⁰⁷⁵ Bu dava¹⁰⁷⁶, Sürekli Hakemlik Mahkemesi bölümünde incelendiği için buraya alınmamıştır. Bu dava, Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos Davaları, AB ile Şili arasındaki Kılıçbalığı Davası ve Malezya ile Singapur arasındaki arazi ıslahı davalarının bu çerçevede deniz çevresinin korunması

¹⁰⁷¹ UDHM, <http://www.itlos.org/>, 19.07.2010.

¹⁰⁷² Sands, s. 219.

¹⁰⁷³ UDHM, 19.07.2010.

¹⁰⁷⁴ Aksar, s. 103-112.

¹⁰⁷⁵ Fitzmaurice, s. 11.

¹⁰⁷⁶ The MOX Plant (Ireland v. United Kingdom) Case, List of Cases: 10, 03 December 2001, UDHM, 19.07.2010.

ile ilgili uyuşmazlıkların çözümüne ve uluslararası çevre hukukuna önemli katkılar sağladığı söylenebilir.¹⁰⁷⁷

Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos Davaları balıkçılık alanında UDHM önüne getirilen ve çevre ile ilgili ilk ve önemli davalardan birisidir. Diğer balık türleri dâhil ticari balık stokları içerisinde en yoğun tüketim Güney Mavi Yüzgeçli Orkinoslarda görülmüş ve bu konuda en aktif ülkeler Japonya (en yoğun), Avustralya ve Yeni Zelanda olmuştur.¹⁰⁷⁸ Bu durum ilgili devletleri işbirliği içerisinde hareket etmeye, Güney Mavi Yüzgeçli Orkinosların korunması, üremesi ve optimum kullanımı hususlarında birtakım önlemler almaya ve anlaşma ile kurulan Komisyon'la birlikte izin verilen toplam yakalama oranı belirlemeye zorlamıştır. Ancak 10 Mayıs 1993'te varılan Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos Koruma Anlaşmasına karşın Japonya'nın 1998'de Deneysel Balıkçılık Programı'nı yürürlüğe koyması anlaşmazlığa sebep olmuştur.¹⁰⁷⁹

Proje çalışmaları adı altında anlaşmayı ihlal eden uygulamalar üzerine Avustralya ve Yeni Zelanda itiraz etmişler ve uyuşmazlık UDHM'ye intikal etmiştir. 30.07.1999'da Avustralya ve Yeni Zelanda'nın BMDHS'nin 64, 116 ve 119. m.'lerine (XV. Bölüm ve Ek VII) dayanarak yaptıkları başvuruyu değerlendiren UDHM, Japonya'nın faaliyetlerini, istenilen seviyede olmasa da, tahkim mahkemesi oluşturuluncaya kadar sınırlandırmıştır.¹⁰⁸⁰ Böylece BMDHS'nin 290/f m.'sine dayanarak Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos stoklarının en düşük seviyeye indiği de göz önüne alınarak Japonya'nın eski avlanma limitlerinin üstüne çıkmasını sınırlamıştır.¹⁰⁸¹

Avustralya ve Yeni Zelanda Mahkemedен Ek VI prosedürleri işletildikten (geçici önlemler) sonra hakem heyeti kurulmasını talep etmiş ve Ek VII uyarınca oluşturulan hakem heyeti 27 Ağustos 1999'da karar vermiştir. Mahkeme, her ülkenin daha önce varılan anlaşmaya göre tahsis edilen ve kendi yıllık ihtiyaçlarını aşmayacak şekilde avlanabileceklerine karar vermiştir.¹⁰⁸² UDHM'nin deniz canlılarının korunmasının, deniz çevresinin korunmasının bir parçası sayması bakımından oldukça önemli olan bu

---

¹⁰⁷⁷ Aksar, s. 126.

¹⁰⁷⁸ Güney Mavi Yüzgeçli Orkinoslar neredeyse bütün Güney Yarımküre sularında bulunmasına rağmen tek üreme alanları, Hint Okyanusu'da, Güney Java, Endonezya'da bulunmaktadır. Schiffman, s. 1-2.

¹⁰⁷⁹ Schiffman, s. 5.

¹⁰⁸⁰ Sands, s. 580.

¹⁰⁸¹ Şule Güneş-Anlar, (2007), "*Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması*", AÜHF Dergisi, İnternet Baskısı, Cilt: 56 Sayı: 2, s. 29.

¹⁰⁸² Sands, s. 581.

karar¹⁰⁸³ aynı zamanda gelecekte benzer uyuşmazlıklarda emsal bir karar olarak yönlendirici etki yapacaktır.¹⁰⁸⁴

Mahkemenin bir diğer kararı Şili ile AB arasındaki Kılıçbalığı Davasıdır.¹⁰⁸⁵ 1990'ların başından itibaren yaklaşık on yıl Şili ve AB arasında kılıçbalığı avı ve stokların aşırı tüketilmesi anlaşmazlıklara sebep olmuştur.¹⁰⁸⁶ Anlaşmazlık, yağ miktarı düşük, vitamin yönünden zengin, kemiksiz et oranı yüksek bir balık türü olan kılıçbalığının korunması, avlanması ve ticareti konularında yoğunlaşmıştır. Tarafların kılıçbalığı konusuna ticari bir meta olarak bakmasına karşın asıl sorun deniz hukuku, Şili'nin münhasır ekonomik ve bitişik bölgelerinde yer alan deniz çevresi, kılıçbalığının tehlike altındaki önemli bir göçmen tür olması ve azalan stoklar ile ilgilidir. İspanyol balıkçıların açıkdenizlerdeki aşırı kılıçbalığı avcılığının kendi münhasır ekonomik bölgesindeki stokların azalmasına sebep olduğunu gören ve aşırı avcılığın koruma çalışmalarını sekteye uğratmasından korkan Şili, Ulusal Su Ürünleri Kanunu çerçevesinde birtakım yasaklar getirmiştir. Bu duruma itiraz eden AB, Şili'nin kılıçbalığı ticaretine çıkardığı engellerin temelini mantıksız bulmuştur.¹⁰⁸⁷ Yapılan müzakereler başarısızlıkla sonuçlanınca AB, anlaşmazlığı, 1994 GATT'ın transit geçiş özgürlüğü (m. 5) ve ithalat ve ihracata kısıtlama yasağı (m. 11) kapsamında Nisan 2000'de WTO Temyiz Organı'na da götürmüştür. Eylül 2000'de Şili, AB'ye karşı BMDHS Ek VII'ye dayanarak uyuşmazlığın çözümü için UDHM'ye başvurmuş ve tahkim sürecini başlatmıştır. Mart 2001'de taraflar WTO ve BMDHS prosedürlerini askıya almak yerine ikili ilişkilerin sürdürülmesi ve geçici düzenlemeler konusunda anlaşmışlardır.¹⁰⁸⁸

Deniz çevresinin korunması hususunda Johor Boğazı kararı mahkemenin verdiği bir diğer önemli karardır.¹⁰⁸⁹ Singapur tarafından Johor Boğazı'nda denizin doldurulması yöntemi ile toprak elde etmek ve arazinin ıslahı amacıyla yapılan çalışmalara Malezya karşı çıkmış ve UDHM'ye başvurmuştur. Malezya yapılan çalışmanın suyun akışını değiştireceğini bunun da erozyona, su kalitesinin bozulmasına ve aynı zamanda

¹⁰⁸³ Southern Bluefin Tuna Cases (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), List of Cases: 3 and 4, 27.08.1999, UDHM, 19.07.2010.

¹⁰⁸⁴ Schiffman, s. 14-15.

¹⁰⁸⁵ Case concerning the Conservation and Sustainable Exploitation of Swordfish Stocks in the South-Eastern Pacific Ocean (Chile v. EU), List of Cases: 7, 20.12.2000, UDHM, 19.07.2010.

¹⁰⁸⁶ Sands, s. 582.

¹⁰⁸⁷ Peter-T. Stoll ve S. Vöneky, (2002), "The Swordfish Case: Law of the Sea v. Trade", HJIL (Heidelberg Journal of International Law), Vol.: 62, s. 21-22.

¹⁰⁸⁸ Sands, s. 583.

¹⁰⁸⁹ Case concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor (Malaysia v. Singapore) Davası, List of Cases: 12, 08.10.2003, UDHM, 19.07.2010.

mangrove ormanları, deniz yosunları, mercanlar ve balıklar üzerinde olumsuz etkiler yaparak deniz ekosistemine zarar vereceğini iddia etmiş ve BMDHS çerçevesinde geçici önlemler alınmasını talep etmiştir.¹⁰⁹⁰ Zira Singapur'un kendisi ile bilgi alışverişinde bulunmadığını ve İhtiyat İlkesi'ni göz ardı ettiğini belirtmiştir. Singapur'un da savunmasını alan mahkeme işbirliği içerisinde sorunu çözmeye yönelik olarak birlikte hareket edilmesi ve 'ihtiyatlı ve tedbirli' olunması gerektiğine karar vermiştir.¹⁰⁹¹ Bu kararda; denizin, deniz canlılarının, kıyıların, kıyılarla bağlantılı diğer alan ve canlıların korunması bakımından ülkelerin işbirliği içinde, ihtiyatlı ve tedbirli hareket etmeleri hususlarına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla uluslararası alanda çevrenin korunması bahsedilen hususlara verilen öneme göre şekillenecektir.

1994 tarihli Değişiklik Anlaşması'nda (XI. Kısım) deniz yatağı '*insanlığın ortak mirası*' kabul edilerek mahkemenin zorunlu yargı yetkisine dâhil edilmiştir. Deniz yataklarında maden keşfi konusunun anlaşmazlık çıkarması ve yoğunlaşan '*deniz yatağı madenciliği*' faaliyetlerinin deniz ekosistemlerine ve dolayısıyla tüm çevreye onarılmaz zararlar vermesi kaçınılmazdır.¹⁰⁹² Deniz Yatağı Uyuşmazlık Dairesi'nin görüş bildirme kararına örnek olarak BMDHS'nin 191. m.'si çerçevesinde uluslararası deniz yatağı hakkındaki hukuki sorunlar, istişari mütalaalarla ilgili yakın bir zamanda aldığı bir karar vardır.¹⁰⁹³ Bu kararda, devletlerin deniz yatağı faaliyetlerinde bulunan kişi ve firmalar bakımından sorumlulukları ve yükümlülükleri hakkında önemli noktalara temas edilmiştir.

İngiltere kıyılarında petrol sızıntısı ile çevrenin yoğun bir şekilde kirlenmesi üzerine geminin bombalanarak batırıldığı Torrey Canyon Olayı (1967), Fransa açıklarında petrol kirliliğinin yaşandığı Amoco Cadiz Olayı (1978) ve ABD'nin Alaska Limanı açıklarında gemi kaynaklı petrol sızıntısının yaşandığı Exxon Valdez Olayı (1989) gibi oldukça geniş çaplı ve yoğun kirliliğin yaşandığı birçok petrol tankeri kazası kaynaklı kirlilikler denizlere ve yakın çevresine telafisi mümkün olmayan zararlar vermiştir.¹⁰⁹⁴

Yaşanan kazalar ve kirlilikler ivedi önlemler alınması hususlarında devletler dâhil tüm uluslararası aktörleri önlem almaya itmiştir. UDHM'nin kuruluş, göreve başlama ve

---

¹⁰⁹⁰ Güneş-Anlar, *Birleşmiş Milletler*...., s. 30.

¹⁰⁹¹ Fitzmaurice, s. 19.

¹⁰⁹² Wilkinson, s. 43.

¹⁰⁹³ Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area (Request for Advisory Opinion submitted to the Seabed Disputes Chamber), List of Cases: 17, 06.05.2010, UDHM, 19.07.2010.

¹⁰⁹⁴ Hui, s. 75-76.

işlevlesme süreçlerinde yaşanan olayların etkisi yadsınamaz. Son olarak Nijer Deltası'nda bulunan Ogoniland'da 2008 ve 2009'da Shell'in sebep olduğu petrol kirliliğinin uzun süreli etkilerinin olacağı belirtilirken Nisan 2010'da BP'ye ait olan 'Deepwater Horizon' adlı petrol platformunda yaşanan kaza nedeniyle yaşanan petrol sızıntısı ise Meksika Körfezi'nde oldukça geniş bir alanda etkili olmuştur. Yaşanan olaylar göstermiştir ki bu tür faaliyetlerde öncelik, çevreye duyarlı olmaya, çevre güvenliğine ve ihtiyatlı davranmaya verilmelidir.

Yeni bir mahkeme olan UDHM'nin, tam olarak oturmuş bir sistemi kurulmamış ve kendine özgü bir icihat oluşturulamamıştır. Dolayısıyla UDHM tarafından verilen kararların etkisi ve etkinliği çevrenin korunması bakımından henüz yeterli görülmeyebilir. Buna karşın UDHM, sonraki yıllarda deniz çevresinin korunması hususunda söz sahibi olacağı ve aldığı kararlarla adından söz ettirebileceği söylenebilir.

3.7.3. Uluslararası Çevre Mahkemesi

BM bünyesinde ya da bağımsız bir çevre mahkemesinin henüz kurulmamış olması çevrenin yargısal karar ve kanallarla korunmasındaki en büyük eksikliklerden birisidir. Bu alanda uzmanlık mahkemesinin kurulması, hem çevrenin teknik olarak korunması hem de her alandaki gelişmeler ve çevresel olaylar açısından kaçınılmazdır.

İnsanoğlu geliştirdiği her kurum için tecrübelerinin üzerine yenilerini eklemiş ve yaşamın getirdikleri karşısında çözümler üretmeyi denemiştir. Çevre ve çevreye karşı yapılan eylemlerin artması ve çeşitlenmesi yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda özel bir çevre mahkemesinin uluslararası kamuoyunda tartışılması oldukça geç bir dönemde başladığı için yakın zamanda kurulması beklenmemektedir.

Çevre sorunlarının küresel etkilerinin baş göstermesi, uluslararası alanda birden fazla tarafının olması ve çözümü bakımından uluslararası birlikteliği ya da üst bir yapılanmayı zorunlu kılmasının en önemli sonuçlarından birisi de uluslararası çevre yargı sisteminin kurulmasıdır.¹⁰⁹⁵ Çünkü uluslararası çevre hukuku ve çevre koruma politikalarının kaynakları ve dayanaklarından birisi de mahkeme kararlarıdır.¹⁰⁹⁶

---

¹⁰⁹⁵ Kaboğlu, s. 159.

¹⁰⁹⁶ Kiss, s. 41.

Almanya eski Başbakanı H. Kohl tarafından önerilen Çevre Güvenlik Konseyi'nin kurulması istenilen ilgiyi görmese de uluslararası alanda bağlayıcı kararlar alabilecek "Uluslararası Çevre Mahkemesi" oluşturulması ciddiyle karşılanmıştır.¹⁰⁹⁷ Ayrıca politik, hukuksal ve düşünsel düzeyde, bir uzmanlık kuruluşu olarak örgütlenmek üzere Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü (*WEDO-World Environment and Development Organization*) de tartışılmış ve gündeme gelmiştir.¹⁰⁹⁸ WEDO'nun uluslararası çevre politikaları konusunda daha aktif, entegrasyon ve eşgüdümü sağlayıcı roller üstlenmesi, az gelişmiş ülkelere ekonomik ve finansal destek sağlaması ve uluslararası çevre hukukunun uygulama ve gelişmesine katkı vermesi beklenmelidir.¹⁰⁹⁹ Bu çerçevede örgüt bünyesinde bir çevre mahkemesinin kurulması da makul ve mümkündür.

Çevrenin, kalkınma gözetilmeden düşünülmesi zordur. Simonis¹¹⁰⁰ tarafından önerilen WEDO'nun üzerinde durması gereken sorun alanlarından birisi çevre ile kalkınma arası çizgi olduğu kabul edilmektedir. Bu bakımdan ekonomik kaygıları göz ardı etmeyen bir yapılanmaya bağlı bir yargı organının ideal bir yapılanma olmayacağı dolayısıyla bağımsız, çevreyi koruyucu kararlar alabilecek bir mahkemenin kurulması kaçınılmazdır. Zira 1970 yılında ortaya atılan ancak kabul görmeyen "sıfır büyüme" tezi biraz revize edilerek "dengesiz ve denetimsiz büyüme ve kalkınmaya karşı sıfır büyüme" tezi şeklinde, günümüzde olmasa bile yakın gelecekte, insanoğlunun seçeneklerinden birisi olacaktır. Bir yandan çevreyi tarumar edenlere karşı çevreci hareketler (ekoterörizm ve ekoanarşizm)¹¹⁰¹ artarken diğer yandan sürdürülebilir çevre anlayışı ile uyumsuz yaşam artacaktır.

Uluslararası kamuoyunun; dünyanın, doğal kaynakların ve belki de en önemlisi ümitlerin tükenme noktasına gelmeden bağlayıcı, kesin, keskin, emsal ve geleceğe dönük kararlar veren yargı organına ihtiyacı vardır. Çevre hakkının uluslararası alanda önemli bir güvencesi olarak görülen Uluslararası Çevre Mahkemesi kuruluşu, yapısı, işlevi ve görev alanı bakımından 1993 yılında oluşturulan UAD Özel Çevre Sorunları Dairesi'nden farklı olmalıdır. BM bünyesinde ya da bağımsız, UAD, AIHM benzeri ya

¹⁰⁹⁷ Udo E. Simonis, "Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine", Ankara Üniversitesi <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/durusimonis.pdf>, 12.07.2010, s. 5.

¹⁰⁹⁸ Ferhunde Hayırsever Topçu, (2007), "Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişime' Geçiş Sorunu", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, s. 213-218.

¹⁰⁹⁹ Simonis, s. 11.

¹¹⁰⁰ Simonis, s. 11-12.

¹¹⁰¹ Almanya'da Car Bandits adlı örgütün arabalar ve karbon salınımına ve Ekoloji gerillalarının hayvan deneylerine karşı yürüttükleri faaliyetler, ABD'de Earth First adlı örgütün ormanların korunması adına yaptıkları faaliyetler ve İngiltere'de Earth Liberation Front üyelerinin çabaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Sungurbey, s. 1075.

da özgün bir yapıda da olabilecek mahkemenin, beşeri hakların yanında ekolojik adalete önem veren, uluslararası çevre ve ekoloji suçlarını kabul eden, somut yaptırımlar uygulayabilen iradesi olmalıdır.¹¹⁰²

Uluslararası Çevre Mahkemesi için Cenevre, New York, Strasburg, La Haye gibi uluslararası bir merkez, mahkeme merkezi olarak seçilebilir. Mahkemenin bütçesi, WEDO kaynakları ve dava sonucu elde edilen gelirlerden oluşmalı, bağış gibi mahkemenin tarafsızlığına ve bağımsızlığına gölge düşürecek gelirlerden kaçınılmalı, mahkemede görevli yargıç ve diğer personellerin WEDO ve bağlı kuruluşlar dışında görev almamaları sağlanmalıdır. En az üç yargıçtan oluşan alt uzmanlık daireleri ile bu dairelerde görevli tüm yargıçların katıldığı (27 yargıç) Genel Kurul'dan müteşekkil mahkemenin, diğer uluslararası mahkemelerde olduğu gibi sekreterlik, yazı işleri şeklinde yardımcı idari birimleri de olmalıdır. Mahkemeye tüm ülkelerde ve BM, AB, OECD, İslam İşbirliği Teşkilatı, gibi önemli bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda ön başvuru ve başvuru imkânı verilmelidir. Ayrıca çevresel izleme, geliştirme, iyileştirme, rapor düzenleme ve genel çevresel bilgilendirme yapılabilmesi amacıyla oluşturulan temsilcilikleri bulunmalıdır.

Mağdur olsun ya da olmasın, her gerçek ve tüzel kişinin ve ayrıca bitki ve hayvanların başvuru hakkı kayıt altına alınmalı ve hakkın sağlıklı bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Başvurular, WEDO temsilcilikleri kanalıyla yapılmalıdır. Ancak devlet ve uluslararası örgüt başvuruları doğrudan mahkemeye yapılabilmelidir. Mahkemenin özellikle yoğun, geniş etki alanı olan ve çevresel acil eylem¹¹⁰³ gerektiren çevre sorunları ve anlaşmazlıklarında re'sen harekete geçme yetkisi de olmalıdır. Mahkemenin çalışma sistemi sadece kirletenin cezalandırıldığı bir şekilde yürütülmemelidir. Çevreyi koruyucu, geliştirici ve iyileştirici önlemler alanların ödüllendirildiği bir anlayış getirmeli ya da alınacak kararların tarafları bu yöne kanalize edecek nitelikte olması sağlanmalıdır. Mesela, verilen kararların özellikle devletleri çevre konusunda eyleme geçmeye zorlaması ve uluslararası çevre kamuoyu oluşturması bahsedilen amaçlara yönelik başarılı sonuç alma beklentisini yükseltecektir.

Yargıçlar çevre ve çevre unsurları konusunda uzman olmalı, seçimi adaylar arasından WEDO Genel Kurulu yapmalıdır. Yargıçlar üçer yıllık dönemler şeklinde üç dönem ve

---

¹¹⁰² Kaboğlu, s. 159-160.

¹¹⁰³ Çevresel Acil Eylem Durum Sistemi ile ilgili Bkz. Sands, s. 448-454, Jin ve diğ., s. 306.

her dönem 1/3 yenileme şeklinde dokuz yıl görevlerini sürdürebilmelidir. Ayrıca yargıçların seçiminde coğrafi adalete özel önem verilmelidir. Herhangi bir anlaşmazlıkta taraf devletin vatandaşı yargıçlar görev almamalıdır. Kararların Mahkeme Genel Kurulu'nda temyizi mümkün olmalı ve yürütülmesi, uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi WEDO tarafından yapılmalı ve taraf olsun ya da olmasın tüm devlet, uluslararası örgüt, kurum, şirket, NGO ve kişiler bakımından bağlayıcı olmalıdır. Ekolojik suçların tanımı, kapsamı, uygulanabilirliği ve ortaya çıkaracağı sonuçları hakkında mahkemenin takdir yetkisinin sınırları ne çevrenin korunmasını zora sokacak kadar dar ne de keyfi uygulamaları yaygınlaştıracak kadar geniş olmalıdır. Aksine çevreci yargıçlara hareket alanı sağlayan bir denge gözetilmelidir. Ütopik bir düşünce gibi görülse de insanoğlu için acı, çevre için duyarlı ve radikal kararlar alınmalı, bu kararları alacak mekanizmalar oluşturulmalı ve 'gelecek' için uluslararası çevresel yargı sistemi kurularak işler hale getirilmelidir.

SONUÇ

Çevre tarihin her döneminde, az ya da çok, kirletildiği için ilk insandan itibaren çevre koruma dürtü ve düşüncesi var olmuştur. Sanayi devrimi ile sorunlar içinden çıkılmaz bir duruma gelmeye başlayınca insanlar çevre ile uyumlu yaşam mecbur kalmıştır. Ancak 1970’li yıllara kadar ciddi bir koruma anlayışı gelişmemiştir. Bunda çevre sorunlarının etkilerinin sınırlı kalması ve bu sorunların çevre tarafından nötralize edilmesi önemli roller oynamıştır. Kritik seviyeler aşılmaya başladıkça çevrenin direnci kırılmış ve çeşitli olumsuz etkiler insanlara yansımıştır. Bu etkiler çevre koruma anlayışı ve bilinci olan bireylerin ortaya çıkmasını sağlamış ve çevre sorunlarının insanlarda çevre bilinci oluşması ve çevre değerlerinin güvenceye alınması fikrini desteklediği görülmüştür. Bu nedenle “çevrenin korunması gerektiği” düşüncesinin oluşması ve çevrecilik anlayışının gelişmesi çevre sorunlarının ortaya çıkışı kadar bu sorunların insanlar üzerinde bıraktığı etkilerle de ilgilidir.

Çevrenin özel durumu nedeniyle hukuksal düzenlemelerde yeni anlayışlar geliştirilmesi gerekmiştir. Bu nedenle çözüm amacıyla yapılacak hukuksal çalışmalara bir dükkânın açılış-kapanış saatlerinin düzenlenmesinden ve geleneksel anlayış ve hukuk sistemlerinin yetersizliğinden farklı anlamlar yüklenmiştir.¹ Bu açıdan “*Hukuksal Araçlarla Çevrenin Korunması*” ile ilgili çalışmaların bu alana önemli katkılar vereceği düşünülmüştür. Bu çerçevede insan sağlığının ve ekolojik dengenin risk altına girmesi karşısında çaresiz kalan ve bunları çözüme kavuşturmak amacıyla çeşitli arayışlara giren insanoğlu eğitim, bilim, teknoloji, ekonomi, hukuk d âhil her yolu denemiştir/denemektedir. Öncelikle çevrenin sürdürülebilirliği çevre ile barışık yaşamaya ve çevreye karşı duyarlı davranmaya bağlıdır. Bunun temeli ise ‘*zihinsel kirlilik*’ten kurtulmaya dayanır.²

Bilgi ve bilinç eksikliği çevre koruma anlayışının gelişmesine engel teşkil ettiği hatta kirliliğe sebep olduğu için her yaşta bireyler ve toplumsal gruplar çevre eğitimi almalıdır. Zira eğitilmiş toplum çevreye karşı daha bilinçli tutum takınır. Bilgi ve bilinç düzeyi yükseldikçe çevreye duyarlı birey ve toplum da gelişir. Dolayısıyla çevre eğitimi her aşamada katılımcı ve proaktif bir strateji olarak uygulanmalıdır.³ Eğitim kurumları

---

¹ Wilkinson, s. 2.

² Taşkın, s. 257.

³ Wilkinson, s. 155.

ile birlikte dernekler, vakıflar, medya kuruluşları vasıtasıyla da bir çevre kamuoyu oluşturulmasının önemi görüldüğü için sorunların çözümü noktasında çevre eğitimi desteklenmelidir. Bilgili ve bilinçli toplumun çeşitli başvuru yollarını kullanarak çevrenin korunmasına katkı sağlaması, daha katılımcı ve aktif olması ve karar süreçlerinde yer alması demokratik sistemlerin bir gereği olduğu için çevresel demokrasi anlayışı daha isabetli karar alma şansını yükseltir.

Yaşamın sürdürülebilmesi için gereken ekonomik faaliyetlerin sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu sorunların ekonomik boyutları çözüm noktasında insanların en önemli açmazı olmuştur. Çünkü ekonomik faaliyetlerin insan ve şehir yaşamının devamının temeli olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle ekonomik ve mali araçlar, çevreci amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlamıştır. Bu araçlardan sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşaklar, sosyal adalet ve çevre barışı temelli olup çevresel adaletin sağlanmasını amaçlar. Bu çerçevede özellikle yoksul kesimler başta olmak üzere öncelikle insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem veren eko-kalkınma çevreyi sadece ekonomik bir mal/meta olarak gören anlayışa gösterilen tepkinin bir sonucudur. Çevresel vergi uygulamalarının bu çerçevede kaynakların verimli ve makul kullanılmasına ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakılmasına katkı sağladığı açıktır. Ayrıca sigorta alınır-satılır permi sistemleri, sübvansiyon, teşvik, çevre etiketi, çevre denetim sistemi oluşturulması da adaletsizliğin giderilmesi, sosyal adaletin sağlanması ve çevrenin korunması konularında olumlu sonuçlar verdiği için uygulamaya konulmuştur.

Eski üretim sistemleri ile bilim ve teknolojinin çevreye çeşitli olumsuz yansımaları olmuştur. Bunun yanında bilim ve çevreci teknolojiler çevre korumada önemli işlevler yüklenmiştir. Bilimsel veriler ve teknoloji; risk değerlendirmesinde, nedensellik bağı kurulmasında ve kanıt olarak kullanılır. Hukuksal düzenleme, uygulama ya da mahkemelerde bilim ve teknolojinin yoğun bir kullanım alanı vardır. Ayrıca teknolojinin sunduğu fırsatlar ve AR-GE çalışmaları ile ortaya konulan yeni ürün, üretim tekniği ve teknolojilerin ekonomi hayatına katılması daha az enerji tüketimini ve atık üretimini ve daha hızlı ve sistematik üretim tekniklerini sağlar. Temiz enerji kaynaklarının kullanılması, ürünlerin geri kazanım ve geri dönüşüm ile tekrar kullanılabilirliği, temiz üretim sistemlerinin kurulması ve temiz ürünler üretilmesi

büyük önem taşır. Ayrıca bilim ve teknoloji, ortaya çıkmış ya da gelecekte çıkması muhtemel sorunların çözümü noktasında alternatif geliştirilmesini sağlar.

Çalışma, çevre koruma araçları içinde hukuksal araçların üstünlüğü iddiasına dayanır. Ancak çevre hukuku ilkeleri, mevzuat, ÇED süreci, kamulaştırma, özel alan oluşturma, standart ölçü belirleme, yargısal süreçler ve içtihat oluşturma gibi hukuksal araçların diğer araçlar ile kıyaslanmasından ziyade diğer araçlarla birlikte çevrenin korunmasına yaptığı katkı ve diğer araçlar üzerindeki yönlendirici etkileri temelindedir. Bu çerçevede çevrenin hukuksal araçlarla korunması; kirlilik oluşmadan önce önleme tedbirleri alınması, oluşan durumun eski haline getirilmesi, olumsuzluğunun giderilmesi, yaşanılır bir çevre için geliştirici çalışmalar yapılması ve sorunların müsebbibi olan insanoğlunun hakkaniyetli davranmasının zor kullanma da dâhil bir şekilde sağlanması esaslarına göre şekillenir.

Bu esaslar çerçevesinde geliştirilen çeşitli çevre koruma ilkeleri 1972 Stockholm (m. 21) ve 1992 Rio (m. 2) Bildirgeleri olduğu gibi ulusal ve uluslararası birçok metinde yer almıştır.⁴ Bir yol ve yöntem olarak kabul edilen bu ilkelerin kendine özgü ve karmaşık sorunlar karşısında esnek bir kullanım alanının olması önemli avantajlar sağlar.

Tüm hukuk sistemlerinde uygulama alanı bulan ve çıkış noktası itibariyle kirletenlere ödettirme fikrine dayanan Kirleten Öder İlkesi'ne göre kirliliğe sebep olanlar, çevresel zarar ve maliyetle yükümlü tutulur. İlke, çevresel zararın giderilmesi, çevrenin yenilenmesi ve ortaya çıkan bütün sosyal maliyetleri kapsadığı için oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Uluslararası alanda ilk kez *Trail Smelter Davası*'nda görülen Kirleten Öder İlkesi ile kirliliğe sebep olanların sorumluluğu kabul edilmiştir. Bu olay kirliliğin engellenmesi ve failerin cezalandırılması yoluyla çevrenin korunması konusunda ciddi faydalar sağlamıştır. Zaman içinde başka ilkelerin uygulamaya konulmasına da vesile olan bu ilke, somut olarak en fazla etki bırakan ilke olmuştur. Çünkü insanlar genellikle çevre kirliliğinde ve korumada risk unsurunu tam anlamıyla içselleştirmemiş ve kirlilik oluşuktan sonra eyleme geçmiştir.

Daha sonra kirletenlerin kusursuzluğunu ispat ile yükümlülükten kurtulmasının görülmesi üzerine toplumda yaşanan derin hayal kırıklığı ilkenin, çevre korumadaki önemli eksikliklerinden birisi olarak görüldüğü için çağdaş çevre düzenlemelerinde

---

⁴ Sands, s. 231.

kurtuluş beyyinesine yer verilmeyerek kusursuzluğun ispatı ile sorumluluktan kurtulabilme imkânını ortadan kaldırmıştır. Ancak insanın olduğu yerde her türlü önlem alınsa bile çevre zarar göreceği için ilke önemli bir çevre hukuku ilkesi olarak uygulamada işlerliğini sürdürecektir.

Kirlilik oluşmadan önlem almanın daha rasyonel ve ekonomik olması, tedavi maliyetlerinin önleme maliyetlerinden yüksek olduğunun görülmesi Önleme İlkesi'nin çıkış noktasıdır. Hatta eski hale getirmenin kimi zaman imkânsız olması ve imkân olsa bile bunun tam anlamıyla başarılabilmesinin her zaman olanaklı olmaması da önemli dayanaklardandır. Dolayısıyla hem ekolojik hem de ekonomik açıdan özü itibarıyla en önemli çevre koruma ilkesidir. Uluslararası alanda *Trail Smelter*, *Korfu Kanalı* ve *Lac Lanoux* davalarının gerekçelerinde yer verilen ilkenin uygulamada kolayca somutlaştırılmaması önemli bir eksiklik olarak görülmüş olsa da ilke, birçok hukuki metinde doğrudan/dolaylı yer almıştır. Kirliliğin daha başlangıç noktasında engellenmesi konusunda ÇED süreci ile yakın bağı bulunan ilke, çevrenin korunması konusunda diğer ilkeler arasında önemli bir yere sahiptir. Öyle ki ÇED sürecinin temel amacı bu ilkenin hayata geçirilmesidir.

Çevre güvenliği açısından doğal yapıyı bozucu ve uzun süreli geri döndürülemez etkiler bırakan ve doğal sistem ve süreçlerin değişkenliği ve sınırlı öngörülülük nedenleriyle çevresel etkilerin kestirilememesi şeklinde iki temel mantık üzerine kurulan ihtiyat ilkesine göre risk konusu insanları etkilemiş ve tedbirli ve itidalli hareket etmeye yönlendirmiştir. Dolayısıyla mahkemelerde en çok '*ciddi veya kalıcı çevre zarar tehditleri*' ve '*tam bilimsel belirsizlik*' konuları tartışılmış ve ilke ile ilgili gelişmiş bir anlayış yerleşmiştir. UDHM'nin Güney Mavi Yüzgeçli Orkinos Kararları'nda önemli bir dayanak ve gerekçe oluşturduğu görülmüştür. Yine Yargıtay bir kararında⁵ ilkeye doğrudan yer vermese de ispat yükünün tersine çevrilmesine yer vererek çevreye zararsızlığın gösterilmesini istemiştir.

Çevreye zararlı faaliyetlerin sınırlandırılması, durdurulması, yasaklanması ya da faillerin cezalandırılması ile çevre ideal bir şekilde korunamayacağı için Geliştirme İlkesi'nin de uygulamaya konulması gerekir. Bu çerçevede 'protect-koruma' yerine 'improvement-iyileştirme ve geliştirme' kavramının kullanılması çevre bakımından

---

⁵ Yargıtay 4. H. D., E. 2003/16434, K. 2004/971, K.T. 29.01.2004. Ayrıca Bkz. Turgut, *Çevre Politikası...*, s. 205.

daha uygundur. Bu ilke çevreyi insanların malı olarak değil insanları çevrenin bir parçası olarak gören bir anlayışı yansıtır ve hukuksal bir zeminde çevre politikaları bu ilke ile anlam kazanır. İlkenin diğer ilkeler karşısındaki üstünlükleri çevre değerleri ve koruma politikaları ile ilgili olarak geniş ufuklar sunması ve bir ideali hedeflemesidir.

İnsanlığın ortak mirası olan uzay, deniz yatağı ve toprak altı, Antartika çevresi ile kültürel, doğal ve diğer değerler barışçıl amaçlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zira rasyonel koruma/geliştirme ve gelecek kuşaklara yaşanabilir ve sürdürülebilir bir çevre bırakma dürtü ve misyonu bu değerler için büyük önem taşır.⁶ Bu dürtü ve misyon gelecek kuşaklar ve kuşaklar arası eşitlik, adalet ve hakkaniyet açısından koruyucu bir anlayış getirmiş ve sömürülmesi kaçınılmaz olan eşsiz çevre değerlerinin korunmasını sağlamıştır.

Hukuksal araçların dayanağı mevzuata doğrudan/dolaylı olarak konu edilmeleri ile ilgilidir. Çevre koruma anlayışının ve araçlarının uluslararası anlaşmalar ve örgütler ile anayasa, yasa ve yönetmelik gibi düzenleme ve oluşumlarda yer alıp almadığı ya da yer verilmiş ise hangi düzeyde ve ne şekilde yer aldığı önemlidir.

Uluslararası alanda Stockholm ve Rio Bildirgeleri başta olmak üzere İHEB, AIHS, BMDHS, ESPOO, IEEP, OSPAR, RAMSAR, Avrupa Konseyi ve AB Direktifleri ve diğer anlaşmalar çevre koruma konusunda bir anlayışın yerleşmesini sağlamıştır. UNESCO, OECD, WHO, WTO, UNEP, UNDP, BM Çevre ve Gelişme Konferansı, HABITAT, FAO ve WB ise bu anlayışın hayata geçirilmesi bakımından önemli misyonlar yüklenmiştir.

Hukuki düzenleme, örgüt, kurum, kuruluş ve oluşumlar çevre koruma politikalarının genel çerçevesini oluşturur. Hukuksal altyapı kadar işletilmesi amacıyla oluşturulan yapılanmalar da önem arz eder. Daha önemlisi ise hukuksal altyapının altında yatan zihin ve bu yapının sürdürülmesi amacıyla geliştirilen politikalar ve çevresel duruştur. Ancak uygulamada kalkınma öncelikli anlayışın tüm parametreleri çevre aleyhine çevirdiği görülmüştür.

Devletler toprak satın alarak korunması gereken alanları kamulaştırmak suretiyle koruma altına alabilir. Bu yöntem çok sık kullanılmasa da önemli bir hukuki araçtır. Özellikle acil çevresel eylem gerektiren durumlarda oldukça faydalı sonuçlar verir. Özel

---

⁶ Kiss ve Shelton, *Guide...*, s. 16.

koruma alanları ise özellikle biyolojik çeşitlilik bakımından etkin koruma gerektiren durumlarda oluşturulur. Devlet kontrolünde olması nedeniyle koruma konusu şüphelidir. Ancak uygulamada bir bütün olarak kamulaştırma ve özel alan oluşturmanın faydaları görülmüştür.

İnsanların yaşamlarını idame ettirebilmesi ekonomik faaliyetlerde bulunmasına bağlıdır. Bu nedenle bu faaliyetlerin sınırlanması gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çevre sorunları ise bir gerçek olarak insanoğlunun karşısında durmaktadır. Bu çerçevede belirli standartlar içinde faaliyetlerin sürdürülmesi çevreye daha az atık salınmasını, daha az enerji kullanılmasını ve daha verimli bir ekonominin kurulmasını sağlamıştır. Böylece standartlar çevrenin daha az kirlenmesine ve geleceğe daha iyi bir çevre bırakılabilmesine imkan vermiştir. Öyle ki standart uygulaması oldukça başarılı sonuçlar verdiği için her alanda hayata geçirilmiştir.

Bir sistem olarak ÇED, hukuksal araçların uygulanması ve çevre politikaları açısından en önemli araçtır. Zira bir faaliyetin öncesi, başlaması, sürdürülmesi, izlenmesi, denetlenmesi şeklinde oldukça kapsamlı ve etkili bir süreci ifade eder. Sürdürülebilir kalkınmanın, çevrenin ve geleceğin ekonomi yaşamına aktarılması bakımından büyük önemi vardır. Uzmanların, idarenin, firmaların ve halkın katılımına açık olduğu için hem yatırımcı hem o yatırım çerçevesinde istihdam edilecek insanlar hem devlet hem halk hem de çevre değerleri bakımından vazgeçilmez ve oldukça verimli bir çevre koruma aracıdır. Ekonomik fayda-maliyet analizine dayanan anlayışa karşı çevresel ve toplumsal fayda-maliyet analizidir. Çünkü çevresel ve toplumsal adalet, ekonomik kaygılardan daha çok çevresel ve toplumsal kaygılara dayanır. Dolayısıyla ÇED teorik olarak çevre koruma araçları içinde verimlilik, hakkaniyet ve çevresel duyarlılık ve adalet bakımlarından en önemli hukuksal çevre koruma aracıdır denilebilir. Ancak uygulamada çok gevşek ve sıkı tatbik edilmesi bazı sorunlara sebep olabilir. Sıkı bir uygulama yatırımların düşmesine ve ekonomik durgunluğa sebep olur, gevşek bir uygulama ise çevrenin korunması anlamında etkili ve verimli olmaz. Uygulamada ÇED'in anlamsızlaştırıldığı görülse de teorik olarak çevreci ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi ÇED'in birinci derecede dikkate alınmasına bağlıdır.

Uyuşmazlıkları önceden belirlenmiş kurallarına göre çözme görevi olan mahkemeler aynı zamanda bir boşluk varsa kural koyucu gibi hareket ederek genel kuralların çizdiği

sınırlar içerisinde kalmak koşuluyla yorumlar yani yeni kurallar getirebilir. Buna göre dava ve yargı süreçleri çevrenin korunması ve etkili bir çevre hukuku geliştirmenin yollarından birisidir.⁷ Ayrıca idare üzerinde siyasi gücün etkisinin olmadığı iddia edilemeyeceğine için idarenin çevreye ilişkin kararlarında bu siyasi gücü sorgulaması zordur. Mahkemeler, bu işlevi görerek kararların ikinci bir kontrole tabi olması görevini üstlenirler.⁸ Çevre korumada önemli bir gösterge olan yargı kararları “hak” çerçevesinde işlerlik kazanır. Böylece çevre sorunları içerikli yargısal süreçler çevre korumada örnek kararlarla destek bulmuştur.

Mahkemeler aldığı kararlarla çevre koruma konusunda yeni anlayışlar geliştirebilir. Bunun yanında ekonomik faaliyetlere daha fazla önem ve öncelik vererek çevre açısından olumsuz kararlar da alabilirler. Bu yönde kararlara imza atan Türk Yüksek Mahkemeleri daha sonra çevreci bir anlayış sergilemişlerdir. Özellikle Danıştay çevreyi ilgilendiren davalarda öne çıkmaktadır. Çünkü idarenin yaptığı, geç yaptığı, yapmadığı, izin verdiği ya da vermediği kısaca idarenin tüm iş ve işlemler bir şekilde idari yargı denetimine tabidir. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Sayıştay da çevrenin korunmasına dayanak oluşturan önemli kararlara imza atmışlardır. Yüksek Mahkemeler özellikle çevreci akımlar, kamuoyu baskısı ve uluslararası alanda son dönem meydana gelen gelişmelerden etkilenerek çevre açısından olumlu ve hassas kararlar almışlardır. Bu kararların yasama ve yürütme üzerinde olduğu kadar toplum üzerinde de çevrecilik açısından etkileri olmuştur.

İnsan haklarının evrensel nitelikler taşıdığı fikrine dayandırılarak kurulan uluslararası yargı mercileri, bu hakların uluslararası alanda korunması ve kişi ve devletlerin uluslararası alanda çıkan anlaşmazlıklarda taraf olarak çözüm için başvuru kanalları olmuştur. Çevre ve çevre hakkı konusunda yaşanan anlaşmazlıkların çözümü de bu kapsamda düşünülmüştür. Hızlı ve önlenemez bir şekilde artan çevre sorunları bu sürece katkı yaparken bu sorunların ulusal ve bölgesel düzeyde çözüme kavuşturulmasının her zaman mümkün olmaması da bu süreci hızlandırmıştır.⁹ BM, 1994’te 18 adet sınıraşan suç tanımlaması içine çevre suçlarını da dâhil ederek uluslararası alanda çevre koruma

---

⁷ Sands, s. xiv.

⁸ Anderson ve diğ., s. 109.

⁹ Kiss, 2006, s. 9.

konusunda çok önemli bir adım atmıştır.¹⁰ Böylece uluslararası yargı organları herhangi bir çevre sorunu karşısında doğrudan suça göre hareket etme imkânına sahip olmuştur.

Çevre sorunlarının sadece bölgesel etkiler göstermesi söz konusu olmayıp evrensel boyutları bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla hava, deniz ve toprak kirliliği, radyoaktif kirlilik, ozon tabakasının incilmesi, küresel ısınma ve sera gazları salınımı, kutup ve diğer yerlerdeki buzulların erimesi, nükleer santraller, ormanların imhası, GDO ilgili kontrol edilemeyen alanlar şeklinde çoğaltılabilecek çevre sorunlarının dünya ölçeğinde olumsuz etkileri vardır. Bu nedenle uluslararası yargı organlarının çevre uyumsuzlukları ve sorunları konusunda etkin rol almasının çevrenin korunmasında büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Uluslararası alanda AIHM, AB Adalet Divanı, UAD, Sürekli Hakemlik Mahkemesi ve UDHM insan ve çevre hakları bağlamında aldıkları kararlarla çevrenin korunmasına önemli katkılar yapmışlardır. AIHM çevre konusunu daha ziyade yaşam ve mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirmiştir. Ancak bu bir eksiklik olarak görülmemelidir. Zira özellikle yaşam hakkı çerçevesinde oldukça çevreci bir tutum sergilemiştir. AB üyesi ülkelerin kendi aralarında ve AB ile üye ülkeler arasında çıkan çevre sorunları dâhil her türlü sorunla ilgili son sözü söyleyen AB Adalet Divanı da kararlarında çevreye büyük önem vermiştir. Avrupa'da uyumlu ve gelişmiş bir içtihat geliştirilmesi açısından iki mahkemenin ortaklaşa hareket etmesine önem verildiği için AIHM'in AB Adalet Divanı'na yön verdiği söylenebilir.

Verdiği kararlarla çevreci bir içtihat oluşturmaya çalışan UAD bünyesinde çevre sorunları, uyumsuzlukları ve davalarına bakmak üzere Özel Çevre Sorunları Dairesi oluşturulması teorik olarak çevrenin korunmasında oldukça önemli bir adım olmuştur. Ancak uygulamada göz ardı edilmesi çevre açısından hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bir *ad hoc* mahkeme özelliği gösteren Sürekli Hakemlik Mahkemesi devletler, uluslararası örgütler ve bireyler gibi çok değişik hukuk kişileri arası çevre uyumsuzluklarında hızlı, işlevsel, verimli ve çözüm noktasında alternatif olarak görev yapan bir adres olduğunu göstermiştir. UDHM ise BMDHS'nin yorum ve uygulanmasından kaynaklanan sorunların çözümünde önemli roller üstlenmiştir. Özellikle deniz ve okyanuslarda yaşanan petrol tankeri kaynaklı sorunların önlenmesinde caydırıcı ve çevreci duruş

---

¹⁰ Richter, s. 253.

göstermiştir. Uzmanlık alanı savaş ve soykırım suçları, insanlığa ve barışa karşı işlenen suçlar olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin çevre sorunları ve suçlarına yabancı kaldığı söylenebilir. Hatta çok ciddi çevre sorunlarına yol açabilecek nükleer silah kullanımının mahkemenin yargı yetkisi dışında bırakılması önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Ancak doğal çevreye, yaygın, uzun süreli ve ciddi zararlar vermesi tasarlanan ya da beklenen savaş metod veya araçlarının kullanılması barış ve insanlığın güvenliği kapsamında çevresel zarar ve suç olarak kabul edilerek mahkemenin çevrenin korunmasına katkı yapabilmesinin önü açılması önemli bir adımdır.

Kimi zaman gelişmiş ve güçlü ülkeler lehine kararlar verdiği eleştirileri olsa da uluslararası mahkemelerin ulusal yargı sistemlerini etkilemesi ve çevre koruma politika ve anlayışlarına getirdiği çevreci bakış bu mahkemelerin çevreye verdiği değeri göstermiştir.

Doğrudan çevre sorunları ve anlaşmazlıkları ile ilgili yetkili bir uluslararası yargı organının henüz kurulmamış olması uluslararası alanda çevrenin yargısal karar ve kanallarla korunması konusundaki en büyük eksikliktir. Hatta konuyla ilgili olarak gündeme gelen "Uluslararası Çevre Mahkemesi" oluşturulması önerisinin ciddiye alınması bu eksikliği gösterir. Dolayısıyla böyle bir mahkemenin kurulması, çevrenin teknik olarak korunması ve çevresel gelişmeler açısından kaçınılmaz bir durum arz eder. Bu mahkemenin bağlı olacağı politik, hukuksal ve düşünsel düzeyde, bir uzmanlık kuruluşu olarak örgütlenmek üzere WEDO'nun da çevrenin korunmasına katkılar sağlayacağı açıktır.¹¹ Ayrıca uzmanlık gerektiren sorun alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulması gündeme gelen ve çevrenin geliştirilmesini destekleyen çevre mahkemesi ile ilgili bir öneri sunulmuştur.

Sonuç olarak çevrenin korunması özel olarak hukuksal araçlarla korunması çevre hakkının korunması ve geliştirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla tüm çevre koruma politikalarının uygulamaya geçirilmesinin temeli çevre hakkına dayanır. Ancak bu hakkın sadece insanlara özgü bir hak olmadığı açıktır. Buna göre yaşanabilir bir çevrede yaşama hakkına sahip olmak ve ihlal durumunda hukuksal bir araç olarak başvuru yapabilmek önemli bir çevre koruma aracı olarak kabul edilmektedir.

---

¹¹ Simonis, s. 5.

Bir değerlendirme ve çözüm önerisi olmak üzere: çevrenin korunması ile ilgili olarak aşağıda yapılan tespitlerin hukuksal araçlarla birlikte düşünülmesi “*gelecek kuşaklardan ödünç alınan*” çevre için insana önemli sorumluluklar yüklenmesi gerektiğini gösterir.

- İnsan-doğa ilişkileri yeniden ele alınıp düzenlenmeli ve çevre koruma strateji ve politikaları bir insanlık ödevi olarak kabul edilmelidir.
- Çevreyi gözetmeyen kalkınma, gelecek kuşaklara çözümsüz sorunlar bırakır. Bu nedenle topluma ve geleceğe yönelik bir çevre ahlakı anlayışı geliştirilmelidir.
- Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sorumsuz-sınırsız tırmanış denetlenmeli ve enerji, sanayi, tarım ve turizm başta olmak üzere, tüm sektörlerde çevreyi gözeten politikalar oluşturulmalıdır. Sürdürülebilir Kalkınma temelinde sürdürülebilir bir çevre ve sürdürülebilir bir gelecek anlayışına geçilmesi gerektiği bilinmelidir.
- Çevreyi korumak, insanın topluma, dünyaya ve diğer canlı türlerine karşı geniş zamanlı ve kapsamlı sorumluluğunu yansıtmalıdır. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi, kamu ve çevre yararına bir amaç taşımalıdır.
- Bireyin yaşam çizgisi ve insani özellikleri çevre ve doğal yaşamla barışık bir anlayışla gelişmelidir.
- Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak ve gelişmek için çevrenin kirletilmemesi, sürdürülebilirliğin ön koşul olduğu kabul edilmelidir.
- Çevre sorunlarının ve çözümünün uluslararası karşılıklı bağımlılık alanı haline geldiği görülmeli ve buna göre yeni anlayışlar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

AB Adalet Divanı, <http://curia.europa.eu/>, 19.07.2010.

AB Avrupa Komisyonu,
http://ec.europa.eu/governance/impact/planned_ia/docs/2012_env_013_7th_environmental_action_programme_en.pdf, 10.08.2012.

Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/>,
30.06.2009.

ADLER, H. Jonathan, (2001), “Stand or Deliver: Citizen Suits, Standing, and Environmental Protection”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 12/39, s. 39-83.

AĞAOĞLU, Nevzat ve diğ., (1996), *Çevre Koruma Rehber Kitabı*, ÖÇKK Yayınları, 1. Basım, Ankara.

AİHM, <http://www.echr.coe.int/>, 19.07.2010.

AİHM, *The European Court of Human Rights: Country Fact Sheets 1959-2009*,
<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/Introduction/Information+documents/>, 19.07.2010.

Avrupa Konseyi Türkiye, <http://www.avrupakonseyi.org.tr/>, 19.07.2010.

AKSAR, Yusuf, (2007), *Evrinsel Yargı Kuruluşları*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

ALBINSSON, Harry, (1997), “Legal, Economic and Administrative Instruments”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1131-1140.

ALICA, Süheyla Suzan, (2005), *İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, (1999), İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, *Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHAK)*, Ankara.

ALTUN, Muhsin ve Sait Ayaz, (1998), “ÇED Raporları ve Sayıştay Denetimi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 29, Ankara, Nisan-Haziran, s. 90-103
Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/>, 05.11.2010.

Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=26&lang=0>, 04.01.2010.

Anayasa Mahkemesi,
[http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=search
&id=24](http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=search&id=24), 04.01.2010.

ANAYURT, Ömer, (2004), *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

ANDERSON, Fred, Mary Ann Chirba-Martin, E. Donald Elliott, Cynthia Farina, Ernest Gellhorn, John D. Graham, C. Boyden Gray, Jeffrey Holmstead, Ronald M. Levin, Lars Noah, Katherine Rhyne ve Jonathan Baert Wiener (2000), “Regulatory Improvement Legislation: Risk Assessment, Cost-Benefit Analysis, and Judicial Review”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 11/89, s. 89-138.

ANDERSON, L. Terry ve J. Bishop Grewell, (1999), “Property Rights Solutions For The Global Commons: Bottom-Up or Top-Down?”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 10/73, s. 73-101.

Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü, <http://www.biotek.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

Ankara Üniversitesi Nükleer Bilimler Enstitüsü, <http://nukbilimler.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

Ankara Üniversitesi Su Yönetimi Enstitüsü, <http://su.ankara.edu.tr/>, 21.01.2011.

ATAKLI, Şermin, (2004), “Türkiye Uygulamasında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 515-532.

AVERILL, Marilyn, (2009), “Linking Climate Litigation and Human Rights”, *RECIEL*, 18 (2), Blackwell Publishing, Oxford, s. 139-147.

AYBAY, Aydın, (1997), “Çevre ve Hukuk”, Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 309-322.

AYDIN, Mustafa, *Gürültü Kirliliği, İşyerinde Strese Evde Huzursuzluğa Sebep Oluyor*, <http://www.zaman.com.tr>, 16.04.2009.

Balıkesir Üniversitesi Gönen Jeotermal Enstitüsü,
<http://www.balikesir.edu.tr/ens.gonen.jeotermal.php>, 21.01.2011.

- BARNETT, H. A. ve Timothy D. Terrell, (2001), “Economic Observations on Citizen-Suit Provisions of Environmental Legislation”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 12/1, s. 1-38.
- BARRETT, Scott, (1999), “International Cooperation and The International Commons”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Vol. 10/131, s. 131-145.
- BATIR, Kerem, (2008), “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uyarınca Uyuşmazlıkların Çözümü: Mox Plant Davası ve Yargı Yetkilerinin Örtüşmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 16, s. 57-77.
- BATMAN, M. Alp ve Duygu Çetegen, “Işık Kirliliği” *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Merkezi*,
http://www.tug.tubitak.gov.tr/isik/Astronomi_Semp_isik_kirliligi_2005.htm,
15.06.2009.
- BBC, (2006), *Planet Earth*, Belgesel Serisi, (narrator: David Attenborough), Mart-Aralık.
- BENER, Özgün ve Müberra Babaoğul (2008), “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı ve Çevre Bilinci Oluşturmada Bir Araç Olarak Tüketici Eğitimi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, s. 1-10.
- Berkeley University, <http://www.berkeley.edu/>, 21.01.2011.
- Bilgi Ustam, <http://www.bilgiustam.com>, 30.06.2009.
- BLACKBURN, M. Anne, (1983), “Steps Along The Path: The UNESCO/UNEP International Environmental Education Program”, *The Environmentalist*, Volume: 3, Number: 4, s. 269-276.
- Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü, <http://www.esc.boun.edu.tr>,
21.01.2011.
- BOWLES, Ian, David Downes, Dana Clark ve Marianne Guerin-MCmanus, (1998), “Economic Incentives and Legal Tools for Private Sector Conservation”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 8/209, s. 209-243.
- BRUNE, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, (1997), *The Global Environment: Science, Technology and Management* (Ed.), Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim.

- BUDAK, Sevim, (2004), “Uluslararası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Katılım”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 385-430.
- BUZBEE, William W., (2001), “Standing and The Statutory Universe”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 11/247, s. 247-285.
- Caltech, <http://www.caltech.edu/>, 21.01.2011.
- Cambridge Programme for Sustainability Leadership, <http://www.cpsl.cam.ac.uk/>, 21.01.2011.
- CANFA, Wang, Yu Wen-xuan, Li Dan ve Li Jun-hong, (2008), “Pondering Over The Incident of Songhua River Pollution From The Perspective of Environmental Law”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 291-314.
- CANO, J. Guillermo, (1981), “Education on Environmental Law”, *The Environmentalist*, Vol. 1, No. 4, Lausanne, s.259-266.
- CHRISTOFOROU, T., (2003), “The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: a European Legal Perspective” *Science and Public Policy*, Beech Tree Publishing, Vol. 30, N. 3, Surrey, June, s. 205-211.
- COLE, H. Daniel, (1999), “Clearing The Air: Four Propositions About Property Rights and Environmental Protection”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Vol. 10/103, s. 103-130.
- Columbia University, <http://www.columbia.edu/>, 21.01.2011.
- Cornell University Center for a Sustainable Future, <http://www.sustainablefuture.cornell.edu>, 21.01.2011.
- CREMONA, Marise, (2008), “Defining Competence in EU External Relations: Lessons From The Treaty Reform Process”, Ed. Dashwood, Alan ve Marc Maresceau, *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 34-69.
- ÇMO, 5491 Sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hakkında TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Çalışma Raporu, <http://www.cmo.org.tr/yayin/rapor/cevrekan0606.php?altm=0606>, 30.11.2006.
- Danıştay, <http://www.danistay.gov.tr/>, 15.09.2011.

Danıştay, <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/>, 14.01.2010.

Danıştay Dergisi, Sayı: 91, Mayıs 1996.

DARNALL, Nicole, G. Jason Jolley ve Bjarne Ytterhus, (2007), “Understanding the Relationship Between a Facility’s Environmental and Financial Performance”, Ed. Johnstone, Nick, *Environmental Policy and Corporate Behaviour*, OECD, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 213-259.

DE SADELEER, Nicolas, (2009), “The Precautionary Principle as a Device for Greater Environmental Protection: Lessons from EC Courts”, *RECIEL*, 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 3-10.

DEĞİRMENDERELİ, Ali, (2004), “Çevrenin Korunmasında Özel ve Kamu Girişimi ya da Çevre Koruma Araçları”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 489-514.

DELREUX, Tom, (2009), “The EU in Environmental Negotiations in UNECE: An Analysis of its Role in the Aarhus Convention and the SEA Protocol Negotiations”, *RECIEL*, 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 328-337.

DEMİRKAYA, H., (2006), “Çevre Eğitiminin Türkiye’deki Coğrafya Programları İçerisindeki Yeri ve Çevre Eğitimine Yönelik Yeni Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, Elazığ, s. 207-222.

DKMPGM, <http://www.milliparklar.gov.tr/DKMP/AnaSayfa.aspx?sflang=tr>, 15.06.2009.

Dokuz Eylül Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü, <http://web.deu.edu.tr/cevre/>, 21.01.2011.

Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, <http://web.deu.edu.tr/deuimst/>, 21.01.2011.

DÖÖS, Bo R., (1997), “Greenhouse Gases and Climate Change”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 319-351.

DRURY, Richard T., Michael E. Belliveau, J. Scott Kuhn ve Shipra Bansal (1999), “Pollution Trading and Environmental Injustice: Los Angeles’ Failed Experiment in Air Quality Policy”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 9/231, s. 231-289.

- DUMAN, Bahattin, (2002), *Çevre Hukuku*, Sakarya Üniversitesi, Yayın No: 47, Sakarya.
- DURU, Bülent, (1995), *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- ECHEVERRIA, D. John, (2001), “Critiquing Laidlaw: Congressional Power to Confer Standing and The Irrelevance of Mootness Doctrine to Civil Penalties” *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 11/287, s. 287-319.
- Ege Üniversitesi Güneş Enerjisi Enstitüsü, <http://www.eusolar.ege.edu.tr/>, 21.01.2011.
- Ege Üniversitesi Nükleer Bilimler Enstitüsü, <http://www.nbe.ege.edu.tr/>, 21.01.2011.
- EISEN, B. Joel, (1999), “Brownfields Policies For Sustainable Cities”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 9/187, s. 187-229.
- EKEN, Musa, (2005), *Yönetimde Şeffaflık*, Sakarya Kitabevi, Birinci Baskı, Sakarya.
- EKOIQ Dergisi, <http://www.ekoIQ.com/>, 21.01.2011.
- ERICSSON, Lars, (1997), “International Law and Conventions”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1098-1118.
- ERİM, Refet, (1997), “Türkiye’de Yasama, Yürütme ve Yargının Çevre Yaklaşımları”, Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 372-394.
- ERTAN, Birol, (2004), “Çevre ve Hukuk”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 369-384.
- ERTAŞ, Şeref, (1997), *Çevre Hukuku*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 78, İzmir.
- ERYILMAZ, Bilal, (2007), *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaacılık, Genişletilmiş ve Güncellenmiş Yeni Baskı, İstanbul.
- FARBER, Daniel A., (2008), “Bringing Environmental Assessment into The Digital Age”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 219-258.

- FAURE, Michael ve Song Ying, (2008), “Introduction and Editorial Preface”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 1-8.
- FAURE, Michael ve Gerrit Betlem, (2008), “Applying National Liability Law to Transboundary Pollution: Some Lessons from Europe and The United States”, Ed. Faure, M. ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 129-191.
- FAURE, Michael, (2006), “Towards a New Model of Criminalization of Environmental Pollution: The Case of Indonesia”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 188-217.
- FAURE, Michael, Marjan Peeters ve Andri G. Wibisana (2006), “Economic Instruments: Suited to Developing Countries?”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 218-262.
- FAURE, Michael ve Nicole Niessen (2006), “Towards Effective Environmental Legislation in Indonesia?”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 263-288.
- FEDRA, Kurt, (1997), “Assessment and Reporting”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 987-1000.
- FISHER, Dana R., (2004), “Civil Society Protest and Participation: Civic Engagement Within The Multilateral Governance Regime”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 176-199.

- FITZMAURICE, Malgosia, (2009), *Contemporary Issues in International Environmental Law*, (Ed.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- FOSTER, Caroline E., (2009), "Precaution, Scientific Development and Scientific Uncertainty under the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures", *RECIEL*, 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 50-58.
- FOYN, Lars, (1997), "Marine Pollution", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 515-31.
- FRANCEYS, Richard, (2008), "Water and Sanitation for the Urban Poor", Ed. Franceys, Richard ve Esther Gerlach, *Regulating Water and Sanitation for The Poor: Economic Regulation for Public and Private Partnerships*, I. P., Earthscan, MPG Books, London, s. 1-20.
- GATA, http://www.gata.edu.tr/cerrahibilimler/kbb/gurultu_isitmekaybi.htm, 30.06.2009.
- GERAY, Cevat, (1997), "Çevre İçin Eğitim", Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 323-342.
- GERLACH, Esther, (2008), "Regulating for The Poor", Ed. Franceys, Richard ve Esther Gerlach, *Regulating Water and Sanitation for The Poor: Economic Regulation for Public and Private Partnerships*, I. P., Earthscan, MPG Books, London, s. 37-54.
- GJESTLAND, Truls, (1997), "Sound and Noise", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 610-624.
- GÖLCÜKLÜ, A. Feyyaz ve A. Şeref Gözübüyük, (1996), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Genişletilmiş 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- GÖRMEZ, Kemal, (2007), *Çevre Sorunları*, 1. Basım, Nobel Yayın, Ankara.
- GÜNEŞ, Yusuf ve Aynur Aydın Coşkun, (2004), *Çevre Hukuku*, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul.
- GÜNEŞ-ANLAR, Şule, (2007), "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", *AÜHF Dergisi*, İnternet Baskısı, Cilt: 56 Sayı: 2, s. 1-37.

- GÜNEŞ-ANLAR, Şule, (2006), “Gabcikovo-Nagymaros Davası”, *AÜHF Dergisi*, İnternet Baskısı, Cilt: 55 Sayı: 1-2, s. 91-116.
- HAAS, Peter M., (2004), “Science Policy For Multilateral Environmental Governance”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 115-136.
- Hacettepe Üniversitesi Nükleer Bilimler Enstitüsü, <http://www.nukleerbilimler.hacettepe.edu.tr/>, 21.01.2011.
- HAIBO, Gou, (2008), “ILC Proposal On The Role of Origin State in Transboundary Damage”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 107-126.
- HAKTANIR, Koray, (1997), “Doğal Kaynak Olarak Toprak”, Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 193-235.
- HAMAMCI, Can, (1997), “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 395-412.
- HAMILTON, Patrick Ryan, (2006), *Human Rights At The Boiling Point: Human Rights, The Environment, Climate Change in International Law*, LLM (Master of Laws), University of Toronto, Ottawa.
- HAMILTON, Lawrence S., (1997), “Current Human Impacts on Forests”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 225-252.
- HARRISON, James, (2008), “The Role of International Conventions in Solving Transboundary Pollution Disputes”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 38-63.
- Harvard University, <http://www.harvard.edu/>, 21.01.2011.
- Harvard University Office for Sustainability, <http://green.harvard.edu/>, 21.01.2011.
- HELMER, Richard, (1997), “Human Health”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 567-84.

- HERINGA, Aalt Willem, (2006), "Human Rights and General Principles and Their Importance as a Legislative Technique. Do They Matter in Legislation? An Analysis With Specific Reference to Environmental Protection", Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 9-23.
- HIMBERG, Kimmo, (2006), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku", Ed. Badur, Emel, *Çevre Hukuku Sempozyumu*, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yetkin Basımevi, İzmir, s. 117-121.
- HOLDER, Jane, (2008), "The Prospects for Ecological Impact Assessment", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 259-283.
- HOYER, Karl Georg, (1997), "World in Environmental Transition", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 7-15.
- HOYER, Karl Georg, (1997), "Recycling: Issues and Possibilities", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 817-833.
- HOYER, Karl Georg, (1997), "Sustainable Development", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1185-1208.
- HUI, Wang, (2008), "Transboundary Vessel-Source Marine Pollution-International Legal Framework and Its Application to China", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 64-106.
- Hürriyet Gazetesi, 11.04.2012.
- INGLIS, Kirstyn, (2008), "EU Environmental Law and Its Green Footprints in The World", Ed. Dashwood, Alan ve Marc Maresceau, *Law and Practice of EU*

- External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 429-464.
- IWAMA, Toru, (2004), “Multilateral Environmental Institutions and Coordinating Mechanisms”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 15-34.
- İLERİ, Recep, (1998), “Çevre Eğitimi ve Katılımın Sağlanması”, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı (ÇEVKOR), *Ekoloji Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 28, s. 3-9.
- İMAMOĞLU, O., (1997), “Psikolojik Açından İnsan-Çevre İlişkileri”, Ed. Keleş, Ruşen, *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 287-308.
- İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, <http://www.energy.itu.edu.tr/>, 21.01.2011.
- İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, <http://www.istanbul.edu.tr/enstituler/denizbilimleri/denizbilimleri.htm>, 21.01.2011.
- JACOBS, Francis G., (2008), “Direct Effect and Interpretation of International Agreements in The Recent Case Law of The European Court of Justice”, Ed. Dashwood, Alan ve Marc Maresceau, *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape*, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 13-33.
- JACOBS, Jack, (2008), “A New Look at Environmental Impact Assessments: Using Customary Law to Prevent Domestic and Transboundary Environmental Damage”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 225-252.
- JAMALİ, Tarık, (2007), *Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri)*, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- JIN, Wang, Huang Chiachen ve Yan Houfu, (2008), “Reflections From The Transboundary Pollution of Songhua River”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 273-290.

- JOHNSTONE, Nick, Matthieu Glachant, Céline Serravalle, Nicolas Riedinger ve Pascale Scapecchi, (2007), “Many a Slip twixt the Cup and the Lip: Direct and Indirect Public Policy Incentives to Improve Corporate Environmental Performance”, Ed. Johnstone, Nick, *Environmental Policy and Corporate Behaviour*, OECD, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 88-141.
- JONES, Carys, Stephen Jay, Paul Slinn ve Christopher Wood, (2008), “Environmental Assessment: Dominant or Dormant?”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 17-44.
- JORGENSEN, Sven Erik, (1997), “Ecosystems”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 93-115.
- KABOĞLU, Ö. İbrahim, (1996), *Çevre Hakkı*, İmge Kitabevi, Yenilenmiş 3. Basım, Ankara.
- KALABALIK, Halil, (2008), *İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları*, Kateks Ltd. Şti., Sakarya, Eylül.
- KALABALIK, Halil, (2004), *İnsan Hakları Hukuku Ders Notları*, Değişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Kasım.
- KAMEYAMA, Yasuko, (2004), “The IPCC: Its Roles in International Negotiation and Domestic Decisionmaking on Climate Change Policies”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 137-154.
- Kanal Türk, *Aş Kendini Programı-Singapur*, 20.06. 2010.
- KANIE, Norichika, (2004), “Global Environmental Governance in Terms of Vertical Linkages”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 86-112.
- KAPLAN, Ayşegül, (1999), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Yayın No: 19, Tezler Dizisi: 3, Ankara.
- KARKKAINEN, Bradley C., (2008), “NEPA and The Curious Evolution of Environmental Impact Assessment in The United States”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 45-63.

- KAUR, S., (2009), "Using State Aid to Correct the Market Failure of Climate Change", *RECIEL*, 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 268-285.
- KAYIKÇI, Murat, (2003), "Türkiye'de 'Çevre İçin Eğitim' ve Katılım", *Mülkiye*, Sayı: 240, Cilt: XXVII, s. 247-267.
- KELEŞ, Ruşen ve Birol Ertan, (2002), *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitapevi, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen ve Can Hamamcı, (1993), *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Yayın No: 67, Ankara.
- KEOHANE, O. Nathaniel, (2000), "Evaluating Instruments of Environmental Policy: A Comment on Professor Richards", *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 10/389, s. 389-414.
- KILIÇ, Selim, (2006), "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.
- KISS, Alexandre (2005), *Course 1: Introduction to International Environmental Law*, 2. Edition, UN Institute for Training and Research, Geneva.
- KISS, Alexandre ve Dinah Shelton, (2007), *Guide To International Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- KISS, Alexandre ve Dinah Shelton, (1997), *Anuel of European Environmental Law*, 2. Edition, Cambridge University Press.
- KRAMER, Ludwig, (2008), "The Development of Environmental Assessments At The Level of The European Union", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 131-148.
- KRAMER, Ludwig, (2002), *Casebook on EU Environmental Law*, Hart Publishing, 2. Revised Edition, Oxford.
- KUVEL, Selim, "Yargıtay: Baz İstasyonlarının Şehir Dışına Taşınması Sağlığa Zararlı", *Zaman Gazetesi*, 20.08.2011.
- KÜÇÜKCANKURTARAN, Evren, (2008), "Çevre Eğitiminde İnternetin Kullanımı: Çevreye Karşı Olan Sorumluluklarımızın Farkına Varmamızda İnternet Nasıl Etkili Olabilir?", *XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, ODTÜ, Ankara, s. 175-182.

- LEEMANS, Rik, (1997), "Impacts of Greenhouse Gases and Climatic Change", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 352-368.
- LINDE-RAHR, Martin ve Thomas Sterner, (1997), "Environment and Economics", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 671-690.
- MARSDEN, Simon, (2009), "MOX Plant and the Espoo Convention: Can Member State Disputes Concerning Mixed Environmental Agreements be Resolved Outside EC Law?", *RECIEL*, 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 312-327.
- MARSDEN, Simon, (2008), *Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide*, Earthscan, Dunstan House, I. P., London.
- MARTIN, Peter, (1997), "Environmental Education", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1141-1150.
- MASKAN, A. Kadir, Rıfat Efe, Selahattin Gönen ve Medine Baran, (2006), "Farklı Branşlardaki Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarının Nedenleri, Eğitimi ve Çözümlerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 32, Adana, s. 1-11.
- MAZI, Fikret, (2004), "İklim Değişikliği Sorunu ve Uluslararası Alanda Çözüm Arayışları", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 147-166.
- MAZI, Fikret, (2004), "Biyolojik Çeşitliliğin Azalmasını Etkileyen Faktörler ve Sonuçları", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 167-186.
- MCGILLIVRAY, Donald ve Jane Holder, (2008), "Taking Stock", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 1-15.

- MENĐİ, Ayşegül ve Bülent Duru “Kamulaştırmanın Çevreye Etkileri Üzerine Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi
<http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/Duru%20Mengi%20kamulastirma%2019Ekim.pdf>, 12.07.2010.
- MILLERS-DALSJO, Daina, (1997), “Waste Handling in the City of Stockholm”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 808-816.
- MIT, <http://www.mit.edu/>, 21.01.2011.
- MORI, Satoko, (2004), “Institutionalization of NGO Involvement in Policy Functions for Global Environmental Governance”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 157-175.
- MÜFTÜOĞLU, Ferruh, (1997), *Ortadoğu Su Meselesi ve Türkiye*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- National Geographic, *Stress: Portrait of a Killer*, Belgesel, National Geographic Television and Stanford University, (director/producer/writer: John Heminway narrator: Marcus Lovett, editor: David Klagsbrun, researcher: Robert Sapolsky) National Geographic Television NGHT Inc. 2008.
- NIHLGARD, Bengt J., (1997), “Forest Decline and Environmental Stress”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 422-440.
- NSF, (2001), *Lost Worlds: Life in the Balance- Kayıp Dünya: Dengedeki Yaşam*, Belgesel, (narrator: Harrison Ford ve Paulina B. Abarca, director: Bayley Silleck, writer: Amanda McConnell ve Sugith Varughese).
- NTV, *Big Ideas For A Small Planet-Küçük Gezegen İçin Büyük Fikirler*, Belgesel, 27.06.2009.
- NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/179940.asp>, 01.09.2009.
- O’NEILL, Kate, (2009), *The Environment and International Relations*, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge.

- OECD, (2007), OECD Policies For a Better Environment: Progress in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia, OECD Publishing, Paris.
- OECD, (2006), The Political Economy of Environmentally Related Taxes, OECD Publishing, Paris.
- OECD, (2005), Environment at a Glance OECD Environmental Indicators, OECD Publishing, Paris.
- OKUMUŞ, Ali, (2008), “Türkiye’de Çevrenin Hukuk Yoluyla Korunması: Türk Ceza Kanundaki Çevre Suçlarının İncelenmesi”, *e-akademi Hukuk, Ekonomi, Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, Mart, Sayı: 73.
- ORGÜDER, *Transgenetik/Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, <http://www.orguder.org.tr>, 30.06.2009.
- Orta Doğu Teknik Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü, <http://www.ims.metu.edu.tr/>, 21.01.2011.
- Oxford University Environmental Change Institute, <http://www.eci.ox.ac.uk/>, 21.01.2011.
- OZANER, F. Sancar, (2004), “Çevre (Doğa) Eğitimi”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 585-611.
- ÖÇKKB, <http://www.ockkb.gov.tr>, 15.06.2009.
- ÖNDÜL, Hüsnü, (1998), *Kentli Haklarının Kavramsal Temelleri*, İnsan Hakları Derneği, Makaleler.
- ÖZDEK, F. Yasemin, (1993), *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE Yayınları, Yayın No: 249, Ankara.
- ÖZDEMİR, Oğuz, (2007), “Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 32, Sayı: 145, s. 23-39.
- ÖZDİLEK, Hüseyin, (2004), “Hava, Su ve Toprak Kirliliği”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 75-102.
- ÖZKAN, Noyan, (2006), “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, Ed. Badur, Emel, *Çevre Hukuku Sempozyumu*, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yetkin Basımevi, İzmir, s. 57-67.

- ÖZMEN, Dilek, A. Çakmakçı Çetinkaya ve S. Nehir (2005), “Çevre Eğitimi ve Katılımın Sağlanması”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4 (6), s. 330-344.
- ÖZTÜRK, Mustafa, (2005), *Hava Kirliliğini Artıran Sıcaklık İncersiyon*, Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara.
- ÖZTÜRK, Mustafa, (2004), “Kentsel Bölgelerde Ozon Kirliliği: İstanbul Örneği”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 125-146.
- PALABIYIK, Hamit, (2004), “Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine Açıklamalar”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 249-272.
- PARLAK, Bekir, (2004), “Çevre-Ekoloji-Çevrebilim: Kavramsal Bir Tartışma”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 13-30.
- PAZARCI, Hüseyin, (1998), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- PEARCE, David, Giles Atkinson ve S. Mourato, (2006), *Cost-Benefit Analysis and the Environment: Recent Developments*, OECD Publishing, Paris.
- PEEL, Jacqueline, (2009), “Interpretation and Application of the Precautionary Principle: Australia’s Contribution”, *RECIEL*, 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 11-25.
- PERCIVAL, V. Robert ve Joanna B. Goger, (2001), “Escaping The Common Law's Shadow: Standing in The Light of Laidlaw”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 12/119, s. 119-154.
- PERCIVAL, V. Robert, (1998), “Environmental Legislation and The Problem of Collective Action”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 9/9, s. 9-27.
- PETTERSSON, Olle, (1997), “Impact and Sustainability of Agriculture”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 186-206.

- PIERCE JR., Richard J., (2001), "Issues Raised by Friends of the Earth v. Laidlaw Environmental Services: Access to the Courts for Environmental Plaintiffs" *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 11/207, s. 207-246.
- PLATJOUW, Froukje Maria, (2009), "Reducing Greenhouse Gas Emissions at Home or Abroad? The Implications of Kyoto's Supplementarity Requirement for the Present and Future Climate Change Regime", *RECIEL*, 18 (3), Blackwell Publishing, Oxford, s. 244-256.
Princeton University, <http://www.princeton.edu/>, 21.01.2011.
- PUVIMANASINGHE, Shyami F., (2007), *Foreign Investment, Human Rights and the Environment: Perspective From South Asia on The Role of Public International Law for Development*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- RICHARDS, R. Kenneth, (2000), "Framing Environmental Policy Instrument Choice", *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 10/415, s. 415-424.
- RICHMOND, Chester R. ve Andrea A. Richmond, (1997), "Radionuclides", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 498-514.
- RICHTER, Thomas, (2008), "Transboundary Environmental Crimes: An Analysis of Chinese and European Law", Ed. Faure, Michael ve S. Ying, *China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 253-270.
- ROBERTS, Lewis, (1997), "Energy Production", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 290-302.
- ROGERS, Peter P., Kazi F. Jalal ve John A . Boyd, (2008), *An Introduction to Sustainable Development*, (Ed.), I. P., Earthscan, Glen Educational Foundation, London.
- ROSE, Carol M., (1999), "Expanding the Choices for the Global Commons: Comparing Newfangled Tradable Allowance Schemes to Old-Fashioned Common Property Regimes", *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 10/45, s. 45-72.

- ROSTRON, Jack, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry ve P. J. Regan, (2001), "Environmental Law For The Built Environment" (Ed.), I. P., Cavendish Publishing, London.
- RSHM, *Hava Kirliliğine Genel Bakış*, Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü, www.rshm.gov.tr/hki/pdf/hava.pdf, 03.05.2009.
- RUHL, J. B., (1999), "The Co-evolution of Sustainable Development and Environmental Justice: Cooperation, Then Competition, Then Conflict", *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 9/161, s. 161-185.
- RYALL, Aine, (2008), "Access to Justice and The EIA Directive: The Implications of The Aarhus Convention", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 191-218.
- SAM, Neslihan, Sevda Gürsakal ve Rıza Sam, (2010), "Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Risk Algısı ve Çevresel Tutumlarının Belirlenmesi", *İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademi Bakış Dergisi*, Sayı: 20, Celalabat, s. 156-162.
- SANDS, Philippe, (2003), *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge.
- SARIKAYA, Hasan Zuhuri, (2004), "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları", *İstanbul Teknik Üniversitesi Su Kirlenmesi Araştırmaları ve Kontrolü Türk Milli Komitesi Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, s.1-10.
- SAYGILI, Abdurrahman, (2007), *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- SCHIFFMAN, Howard S., (1999), "The Southern Bluefin Tuna Case: ITLOS Hears Its First Fishery Dispute", *Journal of International Wildlife Law & Policy*, Cite as: 2(3), s. 1-15.
- SCOVAZZI, Tullio, "The Concept of Common Heritage of Mankind and The Resources of The Seabed Beyond The Limits of National Jurisdiction", IADB (Inter-American Development Bank), <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=35249361>, 24.02.2012.

- SHIRLEY, Mary M., (2008), *Institutions and Development: Advances in New Institutional Analysis*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Sürekli Hakemlik Mahkemesi, <http://www.pca-cpa.org/>, 19.07.2010.
- SIMONIS, Udo E., *Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine*, Ankara Üniversitesi <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/durusimonis.pdf>, 12.07.2010.
- SINGH, P. B., “Common Heritage of Mankind and International Environmental Law”, legal-articles.deysot.com/pdf/article-223.pdf, 24.02.2012.
- Stanford University, <http://www.stanford.edu/>, 21.01.2011.
- STEARNS, L. Maxwell, (2001), “From Lujan to Laidlaw: A Preliminary Model of Environmental Standing”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Spring, Vol. 11/321, s. 321-387.
- STOLL, Peter-T. ve S. Vöneky, (2002), “The Swordfish Case: Law of the Sea v. Trade”, *HJIL (Heidelberg Journal of International Law)*, Vol.: 62, s. 21-35.
- STONE, C., (1972), “Should Trees Have Standing?-Toward Legal Rights for Naturel Objects”, *SCLR (Southern California Law Review)*, vol. 45.
- SUMMERS, Della, Adrian Stenton, Adam Gadsby, Michael Upshall ve Janet Whitcut, (1989), *Longman Active Study Dictionary of English*, (Ed.), Longman House, Eighteenth Impression, Essex.
- SUNGURBEY, İsmet, (1999), “Hayvan Hakları”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 4/1, İstanbul.
- Supreme Court of The United States (2000), “Friends of the Earth, Inc., et al. v. Laidlaw Environmental Services (TOC), Inc.”, U.S. 167, Vol. 528, No. 98-822.
- Supreme Court of The United States (1998), “Steel Co., aka Chicago Steel & Pickling Co. v. Citizens for a Better Environment”, U.S. 83, Vol. 523, No. 96-643.
- Supreme Court of The United States (1997), “Bennett et al. v. Spear et al.”, U.S. 154, Vol. 520, No. 95-813.
- Supreme Court of The United States (1992), “Lujan, Secretary of the Interior v. Defenders of Wildlife et al.”, U.S. 555, Vol. 504, No. 90-1424.
- Supreme Court of The United States (1990), “Lujan, Secretary of the Interior v. National Wildlife Federation et al.”, U.S. 871, Vol. 497, No. xx-xx.
- Süleyman Demirel Üniversitesi Su Enstitüsü, <http://sue.sdu.edu.tr/>, 21.01.2011.

- ŞAHİN, Yusuf, (2004), “Çevre Yoksulluk ve Adalet”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 431-446.
- ŞEN, Ersan, (1994), *Çevre ve Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli bir Çevrede Yaşama Hakkı)*, Kazancı Yayınları, İstanbul.
- Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, <http://www.ozelcevre.gov.tr>, 02.04.2012.
- TAEK (Türkiye Atom Enerji Kurumu), <http://www.taek.gov.tr>, 30.06.2009.
- TALAY, İlkden, Fürüzan Aslan ve Nur Belkayalı, (2010), “Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Doğa Dostu ve Çocuk Katılımı Temelli Dış Mekan Tasarım Yaklaşımları Bir Proje Önerisi”, *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, Kastamonu, s. 317-322.
- TAŞKESEN, Mustafa, (2006), *İnsan Hakları*, El Kitabı, Matus Basımevi, 1. Baskı, Ankara.
- TAŞKIN, Ahmet, (2010): “Çevrenin Hukuksal Yönden Korunması”, Ed. Taşkın, Ahmet, Yalçın Şahinkaya ve Sıddık Güllük, *TAAD (Türkiye Adalet Akademisi Dergisi)*, Sayı: 1, Nisan, Ankara, s. 241-294.
- TAVLAŞ, Nezh, *Dünya Nüfusunun Durumu 2011*, UNFPA Türkiye, www.unfpa.org.tr/turkeytr, 19.09.2011.
- TBB, (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, TBB Yayınları: Yayın No: 149, Kuşadası.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 118, Yasama Yılı 4, 94. Birleşim, 26.04.2006.
- TC Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, http://www.abgm.adalet.gov.tr/ab_kurumlar.html, 17.02.2012.
- TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlasmasi.tr.mfa>, 17.02.2012.
- TC Çevre ve Orman Bakanlığı, <http://www.cevreorman.gov.tr>, 30.06.2009.
- TC Çevre ve Orman Bakanlığı, (2004), *Türkiye Çevre Atlası*, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr/>, 15.06.2009.
- The HUDOC Database, <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc/>, 24.08.2010.
- TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), <http://www.tmmob.org.tr>, 25.05.2009.

- TOPÇU, Ferhunde Hayırsever, (2007), *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişime' Geçiş Sorunu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- TROUWBORST, Arie, (2009), "The Precautionary Principle and the Ecosystem Approach in International Law: Differences, Similarities and Linkages", *RECIEL*, 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 26-37.
- TURGUT, Nükhet Y., (2009), *Çevre Politikası ve Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TURGUT, Nükhet, *İhtiyat İlkesi*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2735.pdf>, 10.06.2009.
- TURGUT, Nükhet, *Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2776.pdf>, 23.07.2008.
- TURGUT, Nükhet, (1998), *Çevre Hukuku*, Savaş Yayınevi, I. Baskı, Ankara.
- TÜBİTAK, <http://www.tubitak.gov.tr>, 15.06.2009.
- TÜBİTAK-MAM, <http://www.mam.gov.tr/>, 21.01.2011.
- TÜBİTAK-MAM Çevre Enstitüsü, <http://www.mam.gov.tr/ce/index.html>, 21.01.2011.
- UAD, <http://www.icj-cij.org/>, 19.07.2010.
- Uluslararası Ceza Mahkemesi, <http://www.icc-cpi.int/>, 19.07.2010.
- UDHM, <http://www.itlos.org/>, 19.07.2010.
- Uluslararası Ortak Komisyon, <http://www.ijc.org/>, 19.07.2010.
- ULUSOY, Ali D., (1993), "Çevre Kirletmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış", *AÜHF Dergisi İnternet Baskısı*, Cilt: 43 Sayı: 1-4, s. 125-143.
- ULUTAŞ, Ferda (2008), *Çevre Yönetimi: Yönetim Sistemleri, Standartlar*, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Eskişehir, s. 1-47.
- UNECE, <http://live.unece.org/env/pp/ratification.html>, 19.09.2011.
- UNEP, (1998), *Compendium of Judicial Decisions on Matters Related to Environment: International Decisions*, Aralık, Vol. 1, Nairobi.
- UNESCO, <http://www.unesco.org.tr/index.php>, 15.06.2009.
- UNESCO-UNEP, (1988), *International Strategy For Action in The Field of Environmental Education and Training For The 1990s*, De. Cialley, Philip and Michael Atchia, UNESCO-UNEP Congress Environmental Education and Training, Moscow 1987, s. 1-21.

- UNFPA, <http://www.unfpa.org/public/>, 26.06.2009.
- University of Cambridge, <http://www.cam.ac.uk/>, 21.01.2011.
- University of Chicago, <http://www.uchicago.edu/>, 21.01.2011.
- University of Chicago Green Campus Initiative, <http://envirocenter.uchicago.edu/gci/>, 21.01.2011.
- University of Oxford, <http://www.ox.ac.uk/>, 21.01.2011.
- UNRIAA (United Nations Reports of International Arbitral Awards), (2006), “Trail Smelter Case (United States, Canada)”, 16 April 1938 and 11 March 1941, Vol. III, pp. 1905-1982.
- UNRIAA, (2006), “Lac Lanoux Case (Spain, France)”, 16 November 1957, Vol. XII, pp. 281-317.
- USUI, Mikoto, (2004), “The Private Business Sector in Global Environmental Diplomacy”, Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, *Emerging Forces in Environmental Governance*, UN University Press, Tokyo, s. 216-259.
- University of Waterloo Faculty of Environment, <http://www.environment.uwaterloo.ca/>, 21.01.2011.
- ÜNAL, Sevil ve Ebru Dımışkı (1999), “UNESCO-UNEP Himayesinde Çevre Eğitiminin Gelişimi ve Türkiye’de Ortaöğretim Çevre Eğitimi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, Sayı: 16-17, s. 142-154.
- ÜRKMEZ, Taner, (2006), *Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi*, ÇEKÜD.
- VANDEWEERD, Veerle, (1997), “Global Monitoring and Reporting: A New Paradigm?”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, *The Global Environment: Science, Technology and Management*, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 973-986.
- VICTOR, G. David, (1999), “Enforcing International Law: Implications For an Effective Global Warming Regime”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Fall, Vol. 10/147, s. 147-184.
- WCED, (1987) *Our Common Future*, Oxford University Press, I. Published, Oxford.
- WHO, <http://www.who.int>, 06.06.2011.

- WIBISANA, Andri G., (2006), “Three Principles of Environmental Law: The Polluter-Pays Principle, The Principle of Prevention and The Precautionary Principle”, Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, *Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience*, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 24-76.
- WIENER, Jonathan B., (2008), “Better Regulation in Europe”, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 65-130.
- WILKINSON, David, (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York.
- WOLFRUM, R., (1983), “The Principle of the Common Heritage of Mankind”, HJIL (Heidelberg Journal of International Law), Vol.: 43, s. 312-337.
- Yale University, <http://www.yale.edu/>, 21.01.2011.
- YANDLE, Bruce, (1999), “Grasping for The Heavens: 3-D Property Rights and The Global Commons”, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Vol. 10/13, s. 13-44.
- Yargıtay, <http://www.yargitay.gov.tr/>, 05.05.2010.
- Yargıtay, <http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/>, 18.01.2010.
- YAŞAMIŞ, F. Demir, (2004), “Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı”, *Bilgi Edinme Hakkı Paneli*, TBB Yayınları No: 62, Ankara.
- YAŞAMIŞ, F. Demir, (1995), *Çevre Yönetiminin Temel Araçları*, İmge Kitabevi, Yayın No: 123, 1. Baskı, Ankara.
- YAYLI, Hasan ve Zübeyde Berk, (2009), “Çevre Sorunları Dersinin Çevre Koruma Bilinci Oluşturma Düzeyinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma: Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta.
- Yeşil Atlas, <http://yesilatlas.kesfetmekicinbak.com>, 01.09.2009.
- YILDIRIM, Uğur, (2004), “Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, B eta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 189-204.
- YILDIRIM, Uğur ve İsmail Göktürk, (2004), “Sürdürülebilir Kalkınma”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, B eta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 449-488.

- YILMAZ, Ayhan, İnci Morgil, Pınar Aktuğ ve İsmail Göbekli, (2002), “Ortaöğretim ve Üniversite Öğrencilerinin Çevre, Çevre Kavramları ve Sorunları Konusundaki Bilgileri ve Öneriler”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, s. 156-162.
- YONGALIK, Aynur, (1998), *Çevre Sorumluluk Sigortası*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 328, Ankara.
- Yükseköğretim Kurulu, <http://www.yok.gov.tr>, 21.01.2011.
- Zaman Gazetesi, 16.06.2010.
- ZANBAK, C., (2003), Avrupa Birliği’nde Çevresel Hukuki Sorumluluk (Environmental Liability) Konusundaki Gelişmeler, *TKSD Çevre Çalışma Grubu*, Aralık.

ÖZGEÇMİŞ

Mesut KAYAER Çorum'un Sungurlu İlçesi'nde 12.08.1977'de doğdu. İlkokulu, 1985 yılında başlayıp 1990 yılında tamamladığı Sungurlu İsmetpaşa İlkokulu'nda okudu. 1990'da Devlet Parasız Yatılı olarak Çorum Anadolu Lisesi'ne giriş yaptı. 1997 yılında da mezun oldu. Üniversite eğitimini Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 1997-2001 yılları arası Trabzon'da tamamladı. Bölümden mezun olduktan sonra eğitimine devam ederek aynı yıl KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalına giriş yaptı. 2004 yılında mezun olduktan sonra 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalına kaydını yaptırdı. Halen aynı bilim dalında eğitimine devam etmektedir.